

**ІВАН
ШАМЯКІН**

МДПУ імя І. П. Шамякіна

ШАМЯКІНСКІЯ ЧЫТАННІ: ПІСЬМЕННІК – АСОБА – ЧАС

Трывожнае шчасце

Сэрца на далоні

Снежныя зімы

Гандлярка і паэт

Шлюбная ноч

Глыбокая плынь

Палеская мадонна

Злая зорка

Атланты і карыятыды

Сатанінскі тур

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі

“Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна”

ШАМЯКІНСКІЯ ЧЫТАННІ:
ПІСЬМЕННІК – АСОБА – ЧАС

Зборнік навуковых прац

МДПУ ІМ. І. П. ШАМЯКІНА

Мазыр
МДПУ імя І. П. Шамякіна
2021

УДК 821.09
ББК 83.3
Ш19

Друкуецца паводле рашэння навукова-тэхнічнага савета
УА МДПУ імя І. П. Шамякіна (праатакол № 2 ад 19.02.2021)
і загаду ад 26.01.2021 № 91

Рэдакцыйная калегія:

А. У. Сузько, кандыдат філалагічных навук, дацэнт (*адказны рэдактар*);
Т. М. Чэчка, кандыдат педагагічных навук, загадчык кафедры беларускай
і рускай філалогіі;
Т. І. Татарынава, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Шамякінскія чытанні: Письменник – Асоба – Час: зб. навук. пр. / УА МДПУ
Ш19 імя І. П. Шамякіна; рэдкал.: А. У. Сузько (адк. рэд.) [і інш.]. – Мазыр: МДПУ імя І. П. Шамякіна,
2021. – 260 с.
ISBN 978-985-477-754-2.

У зборніку прадстаўлены артыкулы ўдзельнікаў Міжнароднай юбілейнай навуковай канферэнцыі “Шамякінскія чытанні: письменнік – асоба – час”, прысвечанай 100-годдзю з дня нараджэння І. П. Шамякіна. У цэнтры навуковай увагі аўтараў – асоба і творчасць І. П. Шамякіна, вызначальныя тэндэнцыі развіцця класічнай і сучаснай літаратуры, актуальныя праблемы мовазнаўства, педагагікі, гісторыі і інш. Выданне адрасуецца выкладчыкам, аспірантам, магістрантам вышэйшых навучальных устаноў, настаўнікам, студэнтам, вучням агульнаадукацыйных школ.

Публікуецца ў аўтарскай рэдакцыі.

УДК 821.09
ББК 83.3

Навуковае выданне

**ШАМЯКІНСКІЯ ЧЫТАННІ:
ПІСЬМЕННІК – АСОБА – ЧАС**

Зборнік навуковых прац

Карэктары *А. У. Сузько, Т. І. Татарынава*
Арыгінал-макет *Л. М. Дабранская*

Падпісана да друку 09.04.2021. Фармат 60x90 1/8. Папера афсетная.
Рызаграфія. Ум. друк. арк. 32,5. Ул.-выд. арк. 32,67.
Тыраж 80 экз. Заказ № 5.

Выдавец і паліграфічнае выкананне: установа адукацыі
“Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна”.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў №1/306 ад 22 красавіка 2014 г.
Вул. Студэнцкая, 28, 247777, Мазыр, Гомельская вобл.
Тэл. (0236) 24-61-29.

ISBN 978-985-477-754-2

© УА МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2021

ТВОРЧАСЦЬ І ЛІТАРАТУРНА-ГРАМАДСКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ І. ШАМЯКІНА Ў КАНТЭКСЦЕ ХХ СТАГОДДЗЯ

УДК 821.161.3

ФАКТАРЫ ФАРМІРАВАННЯ ТВОРЧАЙ АСОБЫ ІВАНА ШАМЯКІНА

Т. І. Шамякіна

прафесар, доктар філалагічных навук,
прафесар кафедры тэарэтычнага і славянскага літаратуразнаўства БДУ,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь
E-mail: shamyakina@tut.by

В статье раскрываются условия формирования творческой личности народного писателя Беларуси И. Шамякина. Во введении указывается актуальность изучения психологии творчества, а также творческой личности как таковой. Ставятся задачи проследить биологический (географическая среда, время и место рождения, генетическая составляющая), биосоциальный (влияние семьи, окружения), социальный (образование, путешествия, воздействие искусства) факторы становления творческой индивидуальности И. Шамякина. Подчеркивается значение творчества И. Шамякина, отмечается его популярность у читателей на протяжении десятилетий. Как вывод дается общая характеристика личности писателя. Работа делится на вступление, соответствующие задачам разделы и заключение.

Ключевые слова: Иван Шамякин, психология творчества, творческая личность, биологический, биосоциальный, социальный факторы.

FACTORS IN THE FORMATION OF A CREATIVE PERSONALITY OF IVAN SHAMYAKIN

T. I. Shamyakina

professor, doctor of Philology, professor of the Department of Theoretical and Slavic Literary Studies in BSU,
Minsk, Republic of Belarus
E-mail: shamyakina@tut.by

The article reveals the conditions for the formation of the creative personality of the national writer of Belarus I. Shamyakin. The introduction indicates the relevance of studying the psychology of creativity, as well as the creative personality as such. The tasks are set to trace the biological (geographical environment, time and place of birth, genetic component), biosocial (the influence of family, environment), social (education, travel, the impact of art) factors of the formation of I. Shamyakin's creative individuality. The importance of I. Shamyakin's work is emphasized, its popularity among readers over the decades is noted. As a conclusion, a general characteristic of the personality of the writer is given. The work is divided into an introduction, sections corresponding to the tasks and a conclusion.

Key words: Ivan Shamyakin, psychology of creativity, creative personality, biological, biosocial, social factors.

Уступ. У наш час вялікую цікавасць шырокіх колаў насельніцтва і папулярнасць у адпаведных грамадскіх структурах набывае вывучэнне феномену творчай асобы, а таксама ў цэлым псіхалогіі творчасці. Гэта выклікана актыўнай распрацоўкай *штучнага інтэлекту*. У сувязі з моцнай машынай канкурэнцыяй футуролагі, філосафі і сацыёлагі задумваюцца і пра будучую сітуацыю на рынку працы. Можна меркаваць, што запатрабаванымі будуць спецыялісты, якіх не змогуць замяніць роботы, увогуле сферы дзейнасці, накіраваныя на індывідуальную работу з людзьмі, дзе важную ролю адыграюць інтуіцыя, высокі творчы патэнцыял, багатая фантазія, эрудыцыя чалавека. Важнае значэнне набывае веданне псіхалогіі і палітыкамі, бізнесменамі, стваральнікамі рэкламы – для *маніпуляцый* народнымі масамі.

Аднак усе названыя дастаткова прагматычныя задачы, па вялікаму рахунку, далёкія ад самай важнай, лёсавызначальнай мэты *пазнання* на сучасным этапе – уласна пазнання чалавека ва ўсіх нюансах, складанасцях, парадоксах яго псіхалогіі, бо далейшы прагрэс немагчымы без удасканалення чалавека як родавай істоты – перш за ўсё яго творчага патэнцыялу. Адсюль – важнасць пазнання творчай асобы. 100-годдзе з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі, акадэміка Івана Шамякіна – падстава ўспомніць пра цікавага, неардынарнага, таленавітага чалавека, аднаго з самых вядомых дзеячаў культуры Беларусі ў канцы ХХ – пачатку ХХІ стст.

Мэта артыкула – характарыстыка творчай асобы І. Шамякіна з пункту гледжання псіхалогіі творчасці. Задачы артыкула – вызначэнне розных фактараў (біялагічнага, біясацыяльнага, сацыяльнага) станаўлення творчай індывідуальнасці пісьменніка. Асноўны метада даследавання – біяграфічны. Адзначаецца актуальнасць вывучэння творчасці І. Шамякіна, у заключэнні – значэнне яго творчасці.

Біялагічны фактар: геаграфічнае асяроддзе, прадкі, час і месца нараджэння. На біялагічны фактар фарміравання творчай асобы навукоўцы ў ХХ ст. звярталі мала ўвагі. Але яшчэ старажытныя мыслары вывучалі касмічны ўплыў на лёс любога чалавека, стварыўшы астралогію, якую шмат хто, нават у наш час, лічыць сапраўднай навукай. Безумоўна, астралогія – не навука ў сучасным значэнні слова, але нейкую адносную ісціну сцвярджае.

Сапраўды, важна, калі і дзе нарадзіўся той ці іншы чалавек, якая ў гэты час назіралася кліматычная і нават астранамічная абстаноўка. Згодна з навукай геліябіялогіяй, на біясферу нашай планеты вялікі ўплыў аказвае сонца. Ад успышак на сонцы на Зямлі адбываецца ўзбуджэнне геамагнітнага поля – яно часам павялічваецца на 1000 %. Сонечная актыўнасць найбольш уплывае на дзяцей незадоўга да іх нараджэння, таму што нейронныя сеткі ў мозгу дзіцяці з’яўляюцца ў самым канцы яго ўнутрывантробнага развіцця. Даследчыкі высветлілі, што для дзвюх тысяч вядомых вучоных сонца аказвалася актыўным за тры-чатыры дні да іх нараджэння [1, с. 4–8]. Можна меркаваць, што сонца ўплывае і на нараджэнне творцаў у галіне мастацтва, а не толькі вучоных.

Залежнасцю нараджэння талентаў і ўзнікнення геніяльных твораў ад касмічных, геаграфічных фактараў сур’ёзна займаўся вядомы італьянскі псіхолаг Чэзарэ Ламбразо ў канцы XIX ст. Ён прасачыў нараджэнне геніяў у розных рэгіёнах Італіі [4, с. 48]. Дзякуючы яго доследам стала зразумела, што для лёсу чалавека важна не толькі зорка, “пад якой” ён нарадзіўся, але і месца, час яго *зачацця*, нават надвор’е ў гэты момант, ды і ўвесь перыяд цяжарнасці маці. Так, савецкія даследчыкі ўжо пасля знакамітага Ламбразо адкрылі, што найчасцей таленавітыя людзі нараджаліся зімой. І гэта лёгка тлумачыцца: асноўны час перынатальнага перыяду эмбрыён успрымаў шмат сонца, іншых прыродных энергій, а таксама вітамінаў, што траплялі з ежай маці. І. Шамякін з’явіўся на свет 30 студзеня.

Відаць, мае значэнне і характар мясцовасці – месца нараджэння чалавека. Шамякін нарадзіўся паблізу гарадка Добруш Гомельскай вобласці ў вёсцы Карма. Вакол Добруша – раўчкі, рэчкі і каналы. А яшчэ тут раслі дубровы – па іх племя радзімічаў, якое жыло ў рэгіёне, прыйшоўшы некалі з захаду, і назвала, як быццам, паселішча Добрушам. Ландшафты вакол яго разнастайныя, надзвычай маляўнічыя, у асноўным лясы, дзе служыў лесніком бацька будучага пісьменніка Шамякіна. Пастаяннае жыццё ў лесе, сярод фактычна яшчэ некранутай прыроды, шмат што вызначыла ў фарміраванні таленту будучага пісьменніка.

Генетычны фактар, як лічаць даследчыкі, на 50 % вызначае здольнасці, характар чалавека; гены, што дасталіся індывідууму ад продкаў, уплываюць на яго знешнасць, магчыма, і на псіхатып.

Шамякін ужо ў сталым узросце зацікавіўся сваімі каранямі. Дзядоў ён памятаў добра. У прыватнасці, у аўтабіяграфіі адзначае цікавы характар дзеда па бацьку Міны. У сям’і захоўвалася цёмнае паданне, што род некалі называўся Чарназёмавым. Адзін з продкаў вярнуўся з Расіі, куды ездзіў на заробкі, ужо з прозвішчам Шамякін, якое і прыжылося. Прычым напачатку слова вымаўлялася і пісалася “Шэмякін”, таксама, як у сусветна вядомага расійскага мастака, нашага сучасніка, Міхаіла Шэмякіна. Сам Іван Пятровіч у канцы 1940-х гадоў, ужо калі стаў пісьменнікам, выправіў новыя дакументы, памяняўшы адну літару ў прозвішчы, бо так – больш па-беларуску.

З рускай гісторыі вядомы князь Дзмітрый Шэмяка (XIV ст.), унук праслаўленага Дзмітрыя Данскога, пераможцы хана Мамаю на Куліковым полі. Само ж слова, што стала прозвішчам, – ад “шыю мяць”. Магчыма, продак пісьменніка любіў біцца, як вадзілася, прытым рытуальна, у вёсках таго часу, і перамагаў. Пра сілу роду ўскосна сведчыць фізічная моц роднага дзядзькі Івана Пятровіча – Трафіма Мінавіча. Неардынарны быў чалавек – мала што самы дужы ў вёсцы, дык і вясёлы, смяшлівы, заўсёды спяваў. Аб ім у Шамякіна – самыя светлыя ўспаміны. Ды і яго бацька Пётр Мінавіч – высокі, цягавіты і моцны нават у сталым узросце. Але Іван па знешнасці найшоў у сваю маці – Сынклецію Сцяпанаўну – даволі нізкага росту, хоць характарам – якраз у дзядзьку.

Дзед будучага пісьменніка па маці меў прозвішча Калінін. Чалавек разумны, разважлівы, справядлівы, прытым багаты, бо надзвычай працалюбівы; карыстаўся ў людзей вялікай павагай, таму на працягу больш чым дваццаці гадоў аднавяскоўцы выбіралі яго старастам вялікага паселішча Карма.

Біясацыяльны фактар: уплыў сям’і, асяроддзя. У вёсцы Карма, на радзіме будучага пісьменніка, адпраўляў службу святы Іаан Кармянскі – Іван Гашкевіч (1837–1917 гг.). Свята-Пакроўскую царкву, у якой у XIX ст. служыў Іаан, у 1950 г. улады разбурылі. У 1991 г. выпадкова знайшлі яго нятленныя мошчы. Тады і царкву аднавілі, дзе мошчы захоўваюцца. Святы чалавек, безумоўна, утвараў у акрузе асаблівую *духоўную атмасферу*.

Не толькі перынатальны перыяд, але і *абставіны жыцця* накладваюць адбітак на характары мастакоў і іх светаўспрыняцце. Скажам, смяротная хвароба Максіма Багдановіча не магла не паўплываць на творчасць, якая, тым не менш, у цэлым выключна жыццесцвярдзальная. Як гавораць, талент – ад Бога (ад прыроды), але характар таленту можа быць розны.

Шамякін па *псіхатыпу* (а псіхатып – прыроджаная ўласцівасць) надзвычай жыццярадасны. Да сталага ўзросту, да пачатку 1990-х гадоў, ён вызначаўся смяшлівасцю, іранічным стаўленнем да многіх з’яў у грамадстве і самаіранічнасцю, а таксама выключнай дапытлівасцю і цікаўнасцю да самых розных праяў жыцця.

Умовы фарміравання чалавека, будучага пісьменніка, шмат што вызначаюць у яго творчых прыхільнасцях, нават у яго *стылі*. Дзяцінства Івана Шамякіна, з аднаго боку, праходзіла ў адасобленым, фактычна патрыярхальным свеце, – у вёсцы 1920-х гадоў, часта проста ў лесе (на так званых “стражах”), а з другога боку, сям’і прыходзілася часта пераязджаць. Адчуванне ўтульнасці аселага жыцця час ад часу страчвалася, балюча ранычы душу эмацыянальна-ўражлівага хлопчыка. І тым не менш *дынамізм сюжэтаў* Івана Шамякіна можна паставіць у залежнасць менавіта ад гэтай прывычкі і заўсёднай гатоўнасці да руху, да перасоўвання ў прасторы, да пастаянных змен.

Яшчэ адна важная адметнасць стылю І. Шамякіна тычыцца *псіхалагізму*: знешні свет, у прыватнасці, грамадская абстаноўка, дыктуе рух псіхалагічных працэсаў у герояў яго твораў. Гэта невыпадкава. Зноў-такі: адчуванне сябе ў сацыюме закладвалася ў дзяцінстве. Бацька Шамякіна – не селянін, не вольны земляроб, дзейнасць якога гарманічна ўпісана ў прыродныя рытмы, а служачы, дзяржаўны чалавек, ляснік. Пастаянныя хатнія размовы пра службу, пра начальства, пра ўзаемаадносіны з калегамі і сялянамі, ды і неабходнасць пераездаў, выкліканых залежнасцю ад ведамаснай бюракратыі, рана, так бы мовіць, сацыялагізавалі таленавітага ад прыроды юнака. Шамякін так і ўвайшоў у літаратуру – адным з самых сацыяльных беларускіх пісьменнікаў XX стагоддзя.

У той жа час фактычна сям’я заставалася поўнаасцю сялянскай. Усю работу на полі, у агародзе, нагляд за свойскай жывёлай і хатнюю працу цягнула на сабе маці Сынклеція Сцяпанаўна, выконваючы абавязкі і за мужчыну, і за жанчыну. Маленькі Іван заўсёды дапамагаў маці, асабліва летам. Адзін з яго абавязкаў пастухоўскі – пасвіць свойскую жывёлу ў лесе на палянах. Такая праца прывучала да *сузірання* з’яў, працэсаў у прыродзе і, значыць, выхоўвала тонкасць і абвостранасць успрыняцця, уменне заўважаць дробязі і нюансы прыроднага жыцця. У той жа час звыклая адзінота вымагала і да рэфлексіі, паглыблення ва ўласную душу, саманазірання. Так фарміраваўся Шамякін-пісьменнік. Прырода ўвайшла ў яго сэрца як Радзіма, вобразы прыроды – праекцыя радзімы. Прычым у Шамякіна – менавіта як сацыяльнага аўтара – можна заўважыць імкненне пераносіць прыродную гармонію на чалавечае грамадства. Шамякін – ідэаліст, бо заўсёды спадзяваўся на лепшае, ва ўсялякім разе, марыў пра лад у свеце, пры гэтым пільным вокам заўважаў у ім шматлікія антаганізмы. На ўсіх этапах творчасці ў яго можна прасачыць тугу па прыроднай прыгажосці і прагу адкрыць ці сцвердзіць яе ў сацыюме.

Сялянскае паходжанне і выхаванне абумовілі цвярозасць розуму пісьменніка, яго этанакіраванасць, дысцыплінаванасць, цягавітасць – працаваў да апошніх дзён жыцця.

Сацыяльны фактар: адукацыя, падарожжы, творчыя ўплывы, кола чытання. Не меншае значэнне, чым біялагічны і біясацыяльны фактары станаўлення таленту, меў фактар *сацыяльны*. Ужо сказана пра службу бацькі, якая абумовіла пэўныя формы бытавання сям’і. Але асабліва варта звярнуць увагу на *адукацыю* будучага пісьменніка.

Чытаць яго навучыў бацька, і ў школу на дзявятым годзе ад нараджэння Шамякін пайшоў ужо добра падрыхтаваным. Вучоба давалася яму лёгка. Праўда, з-за пераездаў школы прыходзілася неаднаразова мяняць. Да пятага класа вучыўся ў вёсцы Краўцоўка, дзе асабліва ўдзячны настаўніцы Валянціне Рабцавай. У пятым класе жывіў у вёсцы Церуха Гомельскага раёна: тут вучыўся разам з Машай Кротавай, якая праз некалькі гадоў, у 1940 г., стане яго жонкай, каханай на ўсё жыццё і прататыпам персанажаў шэрагу твораў. Шосты клас – школа ў роднай вёсцы Карма, і жыў Іван не з бацькамі, а з бабуляй. Тут стаў “прыкладным вучнем, выдатнікам, дысцыплінаваным, актыўным” [5, с. 532–533]. Такім ён заставаўся і ў дарослым узросце – у войску, дзе выбіраўся камсоргам дывізіёна, і ў Саюзе пісьменнікаў, дзе праслужыў дваццаць шэсць гадоў першым сакратаром праўлення. І па ўспамінах многіх пісьменнікаў, гэтыя гады – залаты час у гісторыі Саюза пісьменнікаў Беларусі [3].

Менавіта ў шостым класе хлопец захапіўся выпускам школьнай газеты, якую рыхтаваў фактычна ён адзін: і пісаў для яе, і маляваў, прычым з захапленнем.

Вучоба ў розных школах, з розным кантынгентам настаўнікаў і вучняў таксама сацыялагізавала падлетка, дадала Івану *веданне людзей*, чым заўсёды вызначаўся ў будучым прэзаік Шамякін. Усё ж далёка не ўсе творцы зведалі ў дзяцінстве і юнацтве столькі перамен, як ён.

Закончыў Шамякін сямігодку. Вучобу працягваў у Гомелі ў тэхнікуме будаўнічых матэрыялаў. Тут на першым курсе пачаў пісаць вершы, а на другім ужо лічыўся прызнаным тэхнікумаўскім паэтам – друкаваўся ў насценнай газеце, пастаянна выступаў на студэнцкіх вечарах. На трэцім курсе стаў актыўным членам літаратурнага аб’яднання пры газеце “Гомельская праўда”, дзе асабліва лічыць сябе абавязаным у плане творчых уплываў Леаніду Гаўрылаву, Кастусю Кірэенку і Дзмітрыю Кавалёву. Так уваходзіў у літаратуру будучы народны пісьменнік.

Пасля вайны Іван Пятровіч вучыўся ў педагагічным інстытуце ў Гомелі, затым, ужо ў Мінску, куды з сям’ёй пераехаў у 1948 г., скончыў Вышэйшую партыйную школу.

Шамякін прагнуў пастаяннай вучобы, набыцця ведаў, а таксама любіў пісаць ад рукі. Ён шмат чытаў з маленства, а ў сталым узросце сабраў велізарную бібліятэку. Прычым чытаў павольна, уважліва, з алоўкам. І запамінаў прачытанае на ўсё жыццё. Пра эрудыцыю пісьменніка сведчыць *кола чытання* яго герояў – інтэлігентаў і моладзі. Па нашых назіраннях, героі Шамякіна цытуюць ледзь не ўсіх сусветных, а таксама беларускіх класікаў, дэманструюць знаёмства і з антычнай міфалогіяй, і з Бібліяй. Героі-чытачы ў кнігах І. Шамякіна – яскравы і паказальны прыклад *фарміравання сябе* праз літаратуру. І гэтым Шамякін выхоўваў, у сваю чаргу, сваіх рэальных чытачоў.

Шмат што ў жыцці пісьменніка аказалася звязаным з *архітэктурай*. Ён вучыўся ў тэхнікуме будаўнічых матэрыялаў і да арміі працаваў па спецыяльнасці. Збудаванні – тое акружэнне, у якім жыве чалавек, – уваходзіла ў яго свядомасць паступова: ад вясковых хат і старожакаў у лесе да Зімовага палаца і хмарачосаў Амерыкі. Шамякін шмат ездзіў, асабліва па Еўропе, ды і па Савецкаму Саюзу. Асабліва яго захаплялі Вена, Белград, Кіеў, Санкт-Пецярбург. Падабаліся яму многія гарады, але найбольш ён усё ж любіў *барочныя* з іх яркай вобразнасцю, квяцістасцю аздаблення. Іван Пятровіч як першы сакратар Саюза

пісьменнікаў Беларусі курыраваў будаўніцтва Дома літаратара па вуліцы Фрунзе ў Мінску і Дома творчасці пісьменнікаў “Іслач” – унікальных, далёка не ардынарных збудаванняў. Дзякуючы веданню аўтарам дойлідства ў эпічных творах Шамякіна вывераны *сюжэт*, у якім выразна прасочваецца, як на кожным гарманічным будынку, усе лініі, а таксама суразмерная *архітэктоніка*.

У творчасці Шамякін – рэаліст, прытым, што адносіны яго як аўтара да герояў часта рамантычныя і нават сентыментальныя. У жыцці ж пісьменніка характарызавала “пачуццё высокага”. Святымі паняццямі назаўсёды засталася для Івана Пятровіча Перамога савецкага народа ў Вялікай Айчыннай вайне, салдацкае братэрства, вернасць жонцы і сябрам, а таксама карпаратыўная салідарнасць.

Заклучэнне. Іван Пятровіч Шамякін працаваў на ніве літаратуры больш за паўвека – і ў XX ст., і ў XXI ст. Акадэмік У. Гніламёдаў назваў яго “летапісцам дзвюх эпох” [2, с. 3]. Папулярнасць І. Шамякіна-празаіка была велізарная, ён нязменна карыстаўся на працягу дзесяцігоддзяў, асабліва ў савецкі час, любоўю тысяч чытачоў не толькі ў Беларусі, але і далёка за яе межамі. Дастаткова сказаць, што яго кнігі перакладзены на пяцьдзесят сем моў народаў свету. Па творах І. Шамякіна можна ўзнавіць усе, так бы мовіць, маркёры савецкага ладу – яго жываціраднасць, дынамізм, пафас вялікай мары, духоўную чысціню герояў.

І *нацыянальная энергетыка* ў яго творах таксама прысутнічае, на што чамусьці не звярталі ўвагу крытыкі. Яна выяўляецца, галоўным чынам, у вялікай любові, павазе, нават замілаванні аўтара да беларускіх сялян, увогуле да людзей працы, у тым ліку інтэлектуальнай працы. У той жа час Шамякін заўсёды не баяўся выкрываць тых, хто пагарджаў інтарэсамі простага чалавека, перашкаджаў людзям нармальна жыць. А з 1990-х гадоў яго творы наскрозь крытычныя да новых “гаспадароў жыцця” рабаўнікоў народнага багацця, якія абвясцілі сябе элітай і сталі кіраваць сацыяльнымі працэсамі, ідэалогіяй і культурай.

Але ў наш час, які пагражае заняпадам маралі, варта ўспамінаць і Шамякіна – асобу. Шамякін – тып мастака, маральны воблік якога як чалавека поўнаасцю супадаў з тым, што ён прапаведаваў у сваіх творах (на жаль, гэта не заўсёды супадае нават у праслаўленых пісьменнікаў). Усе, хто ведаў Шамякіна, адзначалі яго высокія маральныя якасці, сардэчныя адносіны да любога чалавека, мяккасць, памяркоўнасць, выключную *дабрыню* [3].

Душэўная шчодрасць, добразычлівасць да людзей, высакароднасць, сумленнасць – самае галоўнае, што вызначала Івана Пятровіча Шамякіна.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Виноградов, Е. Когда рождаются гении / Е. Виноградов // Наука и религия. – 1989. – № 10. – С. 4–8.
2. Гніламёдаў, У. В. Пісьменнік дзвюх эпох / У. В. Гніламёдаў // Шамякін, І. П. Збор твораў : у 23 т. / Іван Шамякін; прадм. У. Гніламёдава, падрыхт. тэкстаў А. Шамякінай; нац. Акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск : Маст. літ., 2010. – Т. 1. – С. 3–44.
3. Іван Шамякін. Летапісец эпохі: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад Алесі Шамякінай. – Мінск : Маст. літ., 2010. – 382 с. (Жыццё знакамітых людзей Беларусі).
4. Ломброзо, Ч. Гениальность и помешательство; Женщина преступница и проститутка; Любовь у помешанных : сборник / Ч. Ломброзо. – Минск, 1998 – 576 с.
5. Шамякін, І. Аўтабіяграфія / Іван Шамякін // Пяцьдзесят чатыры дарогі. Аўтабіяграфіі беларускіх пісьменнікаў. – Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1963. – 552 с.

References

1. Vinogradov, E. (1989) *Kogda rozhdayutsya genii*. Nauka i religiya [When geniuses are born. Science and religion]. 10, 4–8. (In Russ).
2. Gnilamedov, U. V. (2010) *Pismennik dvuh epoch* [Writer of two eras. Foreword in Shamykin I. Collected works in 23 volumes]. Minsk : Imaginative literature. 3–44. (In Bel).
3. Ivan Shamyakin. *Letapisec epochi: uspaminy, interv’yu, ese*. Uklad Alesi Shamyakinaj (2010) [Ivan Shamyakin. *Chronicler of the era: memoirs, interview, essays*. Composition of Alesya Shamyakina]. Minsk : Imaginative literature. (In Bel).
4. Lombroso, Ch. (1998) *Genialnost i pomeshatelstvo. Zhenschina prestupnica i prostitutka. Lyubov u pomeshannyh*. Sbornik [Genius and insanity. Woman criminal and prostitute. Love of the Insane: A Compilation]. Minsk.
5. Shamyakin Ivan (1963). *Autabiyagrafiya* [Autobiography. Fifty-four Roads: Autobiographies of Belarusian Writers]. Minsk : State publishing house BSSR. (In Bel).

УДК 82.0 + 821.161.3

ВОБРАЗ БУДУЧЫНІ Ў АПАВЯДАННІ ІВАНА ШАМЯКІНА “PARADIES AUF ERDEN”

М. В. Шамякіна

кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін
Інстытута пагранічнай службы Рэспублікі Беларусь,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь
E-mail: shamyakinamv@yandex.by

В статье рассматривается понятие «образ будущего», предложенное социологом Фредом Полаком и вошедшее в гуманитарный дискурс в 70-е годы XX века. Фред Полак не дал точного определения понятия «образ будущего», но отмечал его сходство с художественным образом. Исследуется роль писателя в определении возможных путей развития общества через создание целостного, творчески осмысленного и эстетически

воссозданного образа будущего конкретного социума. Особое внимание уделено образу будущего, который складывался на территории бывшего Советского Союза в 90-е годы XX века. В качестве одного из наиболее ярких его проявлений исследуется рассказ Ивана Шамякина «*PARADIES AUF ERDEN*», вышедший в 1995 году.

Ключевые слова: образ будущего, прогностика, предвидение, художественный образ, художественный мир.

THE IMAGE OF THE FUTURE IN THE STORY OF IVAN SHAMYAKIN “PARADIES AUF ERDEN”

M. V. Shamyakina

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines
of the Institute of the Border Service of the Republic of Belarus,
Minsk, Republic of Belarus
E-mail: shamyakinamv@yandex.by

The article deals with the concept of "image of the future", proposed by sociologist Fred Polak and entered the humanitarian discourse in the 70 s of the twentieth century. Fred Polak did not give a precise definition of the concept of "image of the future", but noted its similarity to the artistic image. The author examines the role of the writer in determining the possible ways of development of society through the creation of a holistic, creatively meaningful and aesthetically recreated image of the future of a particular society. Special attention is paid to the image of the future, which was formed on the territory of the former Soviet Union in the 90s of the twentieth century. As one of its most striking manifestations, Ivan Shamyakin's short story "PARADIES AUF ERDEN", published in 1995, is examined.

Key words: image of the future, prognostics, foresight, artistic image, artistic world.

Уступ. Само паняцце “вобраз будучыні” прынята звязваць з імем галандскага даследчыка сярэдзіны XX ст. Фрэда Полака. Менавіта так – “Вобраз будучыні” (*The Image of the Future*, 1961 г.) – называлася яго кніга ў англійскім перакладзе. Сапраўдная яе назва – “Будучыня гісторыі” (гал. *De toekomst is verleden tijd*), але перакладчыца зыходзіла з таго, што вобраз будучыні з’яўляецца цэнтральнай тэмай яго вывучэння. Полак даследуе вобраз будучыні, каб знайсці новыя шляхі для развіцця сучаснай яму культуры, якая ў канцы 50-х – 60-я гады мінулага стагоддзя сутыкнулася з чарговым крызісам.

Расійскі сацыёлаг Інга Жэлцікава ў сваёй працы, прысвечанай творчасці Фрэда Полака, адзначае: “Падставай, якая падштурхнула Полака да выдзялення вобраза будучыні ў якасці інструмента міждысцыплінарных даследаванняў, стала імкненне адрэфлексіраваць адчуванне нездароўя заходняй культуры, жаданне зразумець прычыны раптоўнага спынення яе руху, калі «жыццё нібыта ёсць, але пераўтвараецца ў існаванне ў руху да смерці»” [1].

Аналагічныя праблемы непакоілі і беларускіх пісьменнікаў, у прыватнасці Івана Шамякіна. Яны востра адчувалі крызісныя з’явы, якія нарасталі ў культуры і грамадстве ў цэлым у апошнія гады існавання Савецкага Саюза і адразу пасля яго распаду. Таму з-пад пяра айчынных творцаў у гэтыя гады выходзяць песімістычныя творы, прасякнутыя адчуваннем канца эпохі і занепакоенасцю далейшым лёсам айчыннай культуры.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне. Паняцце “вобраз будучыні” выкарыстоўваецца, хоць і нячаста, у розных навукх, аднак азначае ў кожнай з іх не адно і тое ж. Мы можам сустрэць яго ў даследаваннях па псіхалогіі, педагогіцы, сацыялогіі. Найбольш выразныя і поўныя вобразы магчымага заўтрашняга дня маюць мастацтва – у першую чаргу фантастычная літаратура і кіно.

І ўсё ж часцей мы чуем пра будучыню і пра вобраз будучыні ў паліталогічным, нават – палітычным дыскурсе. Палітычная барацьба, ва ўсялякім разе яе знешні, публічны бок – гэта ў першую чаргу проціпастаўленне свайго бачання будучыні мадэлям заўтрашняга дня, якія прапаноўваюць канкурэнты. Адрознасць адной палітычнай праграмы ад іншай у многім заключаецца ў фармулёўцы пэўнай мэты грамадскага развіцця і абмалёўцы магчымых крокаў па яе дасягненні.

Акрамя таго, вобраз будучыні непарыўна звязаны і з гістарычным мінулым народа, бо шляхі далейшага ўдасканалення грамадства закладзены ў папярэдніх кроках яго развіцця. Знакаміты расійскі публіцыст, палітолаг і сацыёлаг Сяргей Кара-Мурза на гэты конт піша: “Вобраз будучыні задае народу «стралу часу» і ўключае народ у гісторыю. Ён злучае мінулае, сучаснасць і будучыню, мацуе ланцуг часу. Рацыянальнасць «гістарычных народаў» уключае ў сабе, як неабходныя элементы, рэфлексію (памяць), лагічны аналіз дня сённяшняга, прадбачанне будучыні” [2, с. 88].

А сам Фрэд Полак адзначае: “Гэты вобраз заўсёды працуе як адваротная праекцыя – з будучыні ў сучаснасць. Нават калі ён з’яўляецца ці толькі здаецца няясным успамінам з далёкага мінулага, ён дзейнічае як прадвесце далёкай будучыні” [7].

Зыходзячы з зусім нядаўняга мінулага нашай краіны, мы можам бачыць, што вобраз будучыні як калектыўнае ўяўленне можа ўздзейнічаць на агульны настрой людзей, на палітычныя і эканамічныя рашэнні эліт, культуру і сістэму каштоўнасцей. Па гэтай прычыне вобраз будучыні можа моцна ўплываць на тое, як на самой справе будуць разгортвацца падзеі ў часовай перспектыве. Р. Мертан у рабоце, прысвечанай самаажаціўляемым прароцтвам, падкрэслівае, што чаканні адносна будучыні накіроўваюць нашу дзейнасць – часта на несвядомым узроўні – і такім чынам сапраўды фарміруюць тэмпаральны далягляд сацыяльных магчымасцей, будуць наш заўтрашні дзень [3].

Пры гэтым важна адзначыць, што вобразы будучыні, створаныя палітыкамі, палітолагамі ці аналітыкамі ў розных галінах, не ўтвараюць жывой і цэласнай карціны будучых падзей, не раскрываюць лёсы асобных людзей, не закранаюць ні пачуццёвы, ні эстэтычны бок – а таму запамінаюцца ненадоўга. Да таго ж яны імкнуцца да канкрэтыкі і аказваюцца разбуранымі, як толькі адзін з іх кампанентаў не спраўджваецца (індукцыя Карла Попера).

Куды больш запамінальнымі, шматпланавымі і цэласнымі з’яўляюцца прадбачанні пісьменнікаў. Яны пазбаўлены канкрэтыкі, затое насычаны сімваламі, якія дазваляюць усяго некалькімі словамі перадаць велізарны пласт інфармацыі. Інга Жэлцікава асабліва падкрэслівае, што “вобразы будучыні, пра якія кажа Полак, гэта ў першую чаргу калектыўныя вобразы, якія задаюць вектар развіцця цэлай культуры. Аднак іх узнікненне носіць аўтарскі, а не калектыўны характар. Галоўную ролю ў іх стварэнні іграюць творча адораныя людзі, спецыялізаваныя ў кожнай часавы перыяд і ў кожнай культуры розныя. Гэта могуць быць пераважна містыкі, або прарокі, або рэлігійныя дзеячы, гэта могуць быць філосафы, або навукоўцы, або адораныя публіцысты, бываюць і людзі чыстага мастацтва: паэты, пісьменнікі, мастакі” [1].

Фантаст і футуролаг Станіслаў Лем таксама аддаваў перавагу менавіта мастацкаму ўвасабленню будучыні.

Савецкія пісьменнікі, у першую чаргу пісьменнікі-фантасты, часцей стваралі вобразы пазыўнай будучыні. Савецкая літаратура масава не спараджала антыўтопій, у адрозненне ад заходняй, як еўрапейскай, так і амерыканскай. У пасляваенны час літаратура нячаста несла адчуванне жаху перад будучым. Ды і раней такі эмацыянальны настрой у дачыненні да заўтрашняга дня савецкія творцы выказвалі рэдка. Ёсць і выключэнні, скажам, Канстанцін Паўстоўскі ўспамінае: “Я не вельмі спасцігаю прарочы і містычны жах Блока перад будучымі выпрабаваннямі Расіі і чалавецтва” [4, с. 320].

У той жа час на Захадзе ў 1970 годзе выходзіць кніга футуролага Элвіна Тофлера “Шок будучыні”, прасякнутая адчуваннем непрадказальнасці, хуткаплыннасці часу, да якой няпроста прыстасавання звычайнаму чалавеку.

Савецкія людзі пасля разбурэння іх дзяржавы – Савецкага Саюза – аказаліся псіхалагічна непадрыхтаванымі да кардынальных зменаў у соцгуме. Івану Шамякіну ўдалося асэнсаваць і ў мастацкай форме перадаць гэтае адчуванне ў цэлым шэрагу апавяданняў, напісаных у 1990-я гады. Аднак для дадзенай работы асабліва цікавым з’яўляецца апавяданне “PARADISES AUF ERDEN”, бо дзеянне ў ім адбываецца ў блізім будучым (адносна часу напісання).

Так, Шамякін малое карціну амаль апусцелага Мінска: “Былі мы раз’яднаныя, а воля раз’яднала яшчэ больш. Якое там адраджэнне? Словы, словы... Хоць у апошні час, калі сталіца дзяржавы пачала імкліва пусцець, прамой стала менш, і знізілася іх пафаснасць, і ўсе штатныя гаваруны неяк згаслі, нават на тэлебачанні, на якім ох як любілі пакаравацца” [5, с. 5]. Ці такая яго заўвага: “Да жудасці пусты праспект, які многа разоў пераймяноўвалі і які цяпер носіць імя вялікага асветніка. А некалі – нядаўна, зусім нядаўна! – быў мнагалюдны і шумны” [5, с. 7].

Дарэчы, куды падзеліся людзі, не думачыцца. Відаць, у час напісання апавядання гэта было відавочна, але цяпер, калі, на наша шчасце, змрочныя прадчуванні пісьменніка не ажыццявіліся, мы не можам дакладна вызначыць прычыну. Магчыма, яны з’ехалі ў вёскі. Ва ўсялякім разе ў апавяданні ёсць такі пасаж: “А я ўжо думаў, ты ў глыбінку налескую падаўся, пад Чарнобыль, кажуць, там прадукты ёсць. Радыеактыўныя? Чорт з імі. Дай мне з любой радыяцыяй! Ад чаго я хутчэй памру? Ды і лопалі мы іх колькі год!” [5, с. 12].

Эканамічны калапс, апісаны ў апавяданні, аўтар звязвае з парывам сувязей з Расіяй і пагаршэннем адносінаў паміж нашымі дзяржавамі. “Прэзідэнту Расіі здалася, што прэзідэнт Беларусі непачціва аб ім адазваўся, і вось – перакрыты краны нафты і газаправодаў. Амбіцыі вышэй за лёс народаў. Дэмакратыя! У незалежнасць гуляйце, але навучыцеся і кланяцца! Хто ніжэй паклоніцца, таму дам газ. Вольнаму – воля” [5, с. 7].

А ў іншым месцы адзначаецца, што за аўтамабільнае паліва можна расплаціцца толькі валютай: “Адзіночныя пешаходы. Больш людзей каля банка. І машыны там стаяць. Асобныя прашмыгваюць міма – пераважна замежныя маркі: «мерседэсы», «вольва», «форды», «таёты». «Жыгулі», «Масквічы» ржавеюць у дварах, у кожным двара – могілкі машын. Запраўляюць толькі за валюту” [5, с. 7].

У творы гаворка ідзе не проста пра беднасць – пра голад! Герой апавядання ўзгадвае: “А я трэці раз галадаю – у трыццаць трэцім, сорак шостым... Не, цяпер яшчэ не галадаю. Скарынку хлеба маю. Прадаў машыну, дываны, вазы, палавіну бібліятэкі. Во калі прадам свае кнігі...” [5, с. 8].

Аўтар апавядання дэманструе недавер да рынкавых механізмаў у эканоміцы. Тут ён адлюстроўвае настроі вялікай часткі тагачаснага грамадства, больш за тое – прама фармулюе тыя думкі, якія ахапілі многіх ягоных сучаснікаў: парыв эканамічных сувязей, прыніжанае становішча беларусаў у новых гістарычных рэаліях, панаванне долара, праблемы з энерганосьбітамі. Нават – голад.

Героі твора не бачаць якіх-небудзь станоўчых перамен адносна савецкага часу. Чаканая свабода слова таксама не наступіла: “А сем чалавек з Марысяй – гэта несанкцыянаваны мітынг. А ў нас жа прававая дзяржава! Самая-самая прававая! Такая прававая, што яшчэ год назад ён даў зарок маўчаць” [5, с. 9].

Сапраўды, песімізм небяспечны якраз тым, што чалавек губляе здольнасць бачыць і выкарыстоўваць новыя магчымасці.

“«Paradies auf Erden». Бязлітасна здэклівая назва, да такога і акупанты не дадумаліся ў свой час. Інтэлігенты выступалі ў газеце супраць такой назвы, але не ўзнялі і бурбалак” [5, с. 10].

На шчасце, змрочныя прадбачанні Івана Шамякіна сярэдзіны дзевяностых не ажыццявіліся. І апавяданне “PARADIES AUF ERDEN” сталася свайго роду помнікам безвыходнасці, трагізму і апатыі, якія ахапілі тагачаснае грамадства.

Але не адзін Шамякін памыліўся адносна далейшага развіцця падзей пасля разбурэння СССР. Памыліўся і Фрэнсіс Фукуяма! Толькі І. Шамякін быў надта песімістычным у сваіх прагнозах, а Фукуяма наадварот. У 1990 годзе ён прадказаў канец гісторыі, час, калі “знікне прынцыповая розніца паміж сучасным і будучым», бо будучае цяпер нібыта «перастае быць нечаканым” [6].

Але рэальнасць паказала, што далягляд падзей ніколі не будзе адкрытым для чалавека. Пазней, у 2009 годзе выходзіць у перакладзе на рускую мову шырока вядомая ў нас работа Насіма Галеба “Чорны лебедзь” – кніга аб тым, як адна нечаканая падзея можа кардынальна памяняць увесь ход далейшай гісторыі.

Заклучэнне. Такім чынам, вобраз будучыні фарміруецца праз творчае пераасэнсаванне пісьменнікам (мастаком, кінематаграфістам) пэўных настрояў, спадзяванняў і перасцярог, якія пануюць у грамадстве. Пісьменнік ці рэжысёр фармулюе іх і надае ім прыдатную для ўспрыняцця закончаную форму.

У кожны момант часу ў грамадстве існуе некалькі вобразаў магчымай будучыні, але нярэдка дамінуе адзін з іх. Узгаданая ў артыкуле апавяданне Івана Шамякіна “PARADIES AUF ERDEN” з’яўляецца яскравым прыкладам дамінуючага ў грамадстве падчас напісання твора негатыўнага, песімістычнага вобраза будучыні.

Пры гэтым важна памятаць, што вобразы будучыні, якія існуюць у свядомасці людзей, здольныя ўплываць на разгортванне далейшых падзей у рэальнасці. У сувязі з гэтым сам Фрэд Полак адзначаў: “Нігілістычны вобраз будучыні паралізуе нас і мы аказваемся няздольнымі сфарміраваць больш пазітыўны і канструктыўны вобраз. Заходні чалавек не павінен пераставаць думаць і марыць пра новае заўтра, бо ў яго няма выбару – ці марыць, ці памерці” [7, с. 71].

Сёння гэтае выказванне справядлівае і ў дачыненні не толькі да заходняга, але і да беларускага грамадства. Нам вельмі не хапае жывых і цэлсных, створаных таленавітымі аўтарамі вобразаў будучыні. У многім з гэтым звязаны сённяшні перыяд сацыяльнай нестабільнасці, у які раптоўна і нечакана ўвайшло наша грамадства.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Желтикова, И. В. Образ будущего в интерпретации Ф. Поллока / И. В. Желтикова // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал) [Электронный ресурс]. – 2013. – № 3 (23). – Режим доступа: <http://www.sisp.nkras.ru>. – Дата доступа: 19.01.2021.
2. Кара-Мурза, С. Г. Управление развитием: предвидение и проектирование будущего / С. Г. Кара-Мурза // Управление развитием: от прогнозирования будущего к его конструированию (идеи, методы, институты) : материалы научного семинара. – М. : Научный эксперт, 2011. – Вып. № 9. – 88 с.
3. Мертон, Р. Самоисполняющиеся пророчества / Р. Мертон // Прогнозис. – М. : Наука, 2006. – С. 223–239.
4. Паустовский, К. Г. Золотая роза / К. Г. Паустовский // Собр. соч в 9-ти т. – М. : Худ. лит., 1982. – Т. 3. – 687 с. – С. 320.
5. Шамякін, І. Сатанінскі тур: аповесці / І. Шамякін. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 319 с.
6. Фукуяма, Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. М. Б. Левина. – М. : ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 588, [4] с. – (Philosophy).
7. Polak, F. The Image of the Future / F. Polak. – Elsevier Scientific Publishing Company Amsterdam, London, New York, 1973. – 320 p.

References

1. Zheltikova, I. V. (2013) *Obraz budushchego v interpretacii F. Polloka. Sovremennye issledovaniya social'nyh problem (elektronnyj nauchnyj zhurnal) [The image of the future in the interpretation of F. Pollock. Modern research on social problems]*, № 3 (23). – Access mode: <http://www.sisp.nkras.ru>. – Access date: 19.01.2021 (in Russ)
2. Kara-Murza, S. G. (2011) *Upravlenie razvitiem: predvidenie i proektirovanie budushchego/ Upravlenie razvitiem: ot prognozirovaniya budushchego k ego konstruirovaniyu (idei, metody, instituty). Materialy nauchnogo seminar. [Development management: foreseeing and designing the future. Development management: from predicting the future to designing it (ideas, methods, institutions) № 9. M. : Nauchnyj ekspert. (in Russ)*
3. Merton, R. (2006) *Samoispolnyayushchiesya prorochestva [Self-fulfilling prophecies. Prognosis]. Prognosis. Moskva : «Nauka». – № 1. 223 – 239 (in Russ)*
4. Paustovskij, K. G. (1982) *Zolotaya roza. [Golden Rose] Sobr. soch v 9-ti t. T. 3. M : Hud.lit.*
5. Shamyakin, I.(1995) *Sataninski tur: Apovesci. [Satanic tour. The story]. – Mn. : Mast. lit., (in Russ)*
6. Fukuyama, F. (2004) *Konec istorii i poslednij chelovek. [The end of the story and the last man]. – M. : ООО «Izdatel'stvo ACT: ZAO NPP «Ermak». (in Russ)*
7. Polak, F. (1973) *The Image of the Future. Elsevier Scientific Publishing Company Amsterdam, London, New York.*

ЛОКУС ГОРАДА Ў РАМАНЕ ІВАНА ШАМЯКІНА “АТЛАНТЫ І КАРЫЯТЫДЫ”

С. В. Шамякіна

кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры тэарэтычнага і славянскага літаратуразнаўства БДУ,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь
E-mail: shamyakina@tut.by

В статье рассматривается понятие «локус» в качестве особого вида литературно-художественных образов, приводится авторское определение данного понятия, даётся характеристика его основных особенностей, отличий от других видов образов. На основе теоретической базы проводится анализ образа города в романе Ивана Шамякина «Атланты и кариатиды» на предмет его соответствия отмеченным характеристикам локуса. Приводятся доказательства того, что рассматриваемый образ города является целостным эстетическим объектом, который оказывает решающее воздействие на развитие сюжета, а также выполняет характерологическую функцию по отношению к большинству персонажей произведения.

Ключевые слова: локус, целостность образа, сюжет, Иван Шамякин, «Атланты и кариатиды», локус города.

THE LOCUS OF THE CITY IN THE NOVEL BY IVAN SHAMYAKIN ATLANTES AND CARYATIDS

S. V. Shamyakina

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Theoretical and Slavic Literary Studies, BSU,
Minsk, Republic of Belarus
E-mail: shamyakina@tut.by

The article discusses the concept of "locus" as a special type of literary and artistic images. The author's definition of this concept is given, a characteristic of its main features, differences from other types of images is given. On the basis of the theoretical base, the analysis of the image of the city in the novel by Ivan Shamyakin "Atlantes and Caryatids" is carried out for its correspondence to the noted characteristics of the locus. Proofs are given that the image of the city under consideration is an integral aesthetic object that has a decisive impact on the development of the story, and also performs a characterological function in relation to most of the characters in the work.

Key words: locus, integrity of the image, subject, Ivan Shamyakin, "Atlantes and Caryatids", locus of the city.

Уводзіны. У апошнія гады ўсё больш даследчыкаў скіроўвае ўвагу на вывучэнне такога віду літаратурна-мастацкіх вобразаў, як **локусы**. Упершыню дадзенае паняцце ў дачыненні да гуманітарных навук выкарыстаў расійскі фалькларыст С. Няклюдцаў у артыкуле “К вопросу о связи пространственно-временных отношений с сюжетной структурой в русской былинe” (1966 г.). У дачыненні да літаратурных твораў тэрмін “локус” пачаў ужываць знакаміты Ю. Лотман у артыкулах аб семіётыцы мастацкай прасторы.

Мэты і задачы. У дадзенай рабоце мы ставім на мэце даказаць, што вобраз горада ў рамане І. Шамякіна “Атланты і карыятыды” неабходна лічыць менавіта азначаным відам вобразаў. **Задачы**, якія вырашаюцца ў артыкуле: даць азначэнне і характарыстыку локусу як віду літаратурна-мастацкага вобраза; на падставе гэтага прааналізаваць вобраз горада ў рамане “Атланты і карыятыды” на прадмет яго адпаведнасці вызначаным уласцівасцям; высветліць ролю і функцыі дадзенага вобраза ў структуры твора.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне. Найперш дадзім азначэнне галоўнаму паняццю нашага артыкула: вобраз-локус (ад лац. locus – “месца”) – апісаны ў літаратурным творы асобны лакалізаваны аб’ект замкнёнай прасторы са стабільным месцазнаходжаннем, які мае асаблівую сэнсавую нагрузку і, у большасці выпадкаў, уплывае на развіццё сюжэту.

Локусы такім чынам, з’яўляюцца разнавіднасцю прасторавых вобразаў, што, у адрозненне ад пейзажу і топасу, рэпрэзентуюць прастору замкнёную. Так, В. Ю. Пракоф’ева адзначае: “...Паняцце “локус” прымяняецца ў асноўным да закрытых культурных фрагментаў прасторы” [4, с. 89].

Падобныя вобразы ў літаратурных творах успрымаюцца чытачамі як пэўныя адзінкавыя цэласныя аб’екты, нягледзячы на тое, што могуць складацца з мноства мастацкіх дэталяў і нават уключаць у свой склад іншыя віды вобразаў – пейзаж, інтэр’ер, эстэр’ер, вобразы-рэчы.

Локусамі ў літаратурных творах часцей за ўсё выступаюць пэўныя збудаванні, якія з’яўляюцца месцам жыхарства персанажаў або ў якія цэнтральныя персанажы трапляюць у пэўных эпізодах. Пры гэтым, як адзначаў яшчэ Ю. Лотман: “У адносінах да героя гэтыя “месцы” з’яўляюцца функцыянальнымі палямі, пападанне ў якія роўнае ўключэнню ў канфліктную сітуацыю, уласціваю дадзенаму locus’у” [3, с. 253]. Адпаведна, локусы звычайна непасрэдна звязаны з развіццём сюжэту.

У некаторых выпадках локусамі могуць быць прыродныя аб’екты (напрыклад, дрымучы лес у народных казках) або цэлыя гарады. Так, многія даследчыкі мяркуюць, што вобраз горада Пецяярбурга ў рамане Ф. Дастаеўскага з’яўляецца менавіта локусам. У рускага класіка дадзены горад – не просты фон дзеяння, гэта цэласны аб’ект, які нібыта валодае ўласным характарам і уплывае на жыццё, настрой і нават

фарміраванне асоб сваіх жыхароў. Так, найбольш значны даследчык тэмы ў творчасці пісьменніка М. Анцыфераў адзначае: “Пры распрацоўцы тэмы «Пецяярбург у творчасці Дастаеўскага» сутыкаешся з прызнаннем самога пісьменніка пра ўладу горада, як арганічнага цэлага, над яго насельнікамі” [1, с. 32]. Аналізуючы як творчасць самога Дастаеўскага, так і працы М. Анцыферава, даследчыца М. Хасіева ўжо непасрэдна выкарыстоўвае тэрмін “локус”: “Анцыфераў цалкам свядома фармулюе ідэю перадвызначанасці свядомасці героя Дастаеўскага локусам яго пражывання...” [5, с. 46].

Локус – канкрэтная семантычная структура ў сістэме мастацкага свету літаратурнага твора, якая мае вызначаны характарыстыкі, успрымаецца чытачамі як цэласны вобраз і ўплывае на падзеі ў сюжэце.

Прааналізуем вобраз горада ў рамане І. Шамякіна “Атланты і карыятады” згодна з адзначанымі характарыстыкамі. Як вядома, цэнтральным героем дадзенага рамана з’яўляецца Максім Карнач – галоўны архітэктар нейкага горада на Беларусі (не сталічнага, але значнага, абласнога). Можна казаць аб тым, што адна з дзвюх галоўных сюжэтных ліній у творы (разам з тэмай асабістага жыцця героя) звязана з планами забудовы і далейшага развіцця дадзенага горада. Менавіта з гэтымі пытаннямі суадносяцца ўсе галоўныя праблемы і канфлікт у рамане па “грамадскай” частцы. Адпаведна, вобраз горада непасрэдна звязаны з рухам падзей у сюжэце. Адным з асноўных кульмінацыйных момантаў у творы з’яўляецца эпізод нарады ў аб’екце, на якім абмяркоўваюцца планы забудовы горада, у прыватнасці, пытанне пра месца размяшчэння хімкабінату.

Цэнтральная праблема, якая паўстае перад галоўным героем рамана ў прафесійным сэнсе, – яго планы па перспектывах развіцця горада пры захаванні яго цэласнага эстэтычна пэўнага аблічча. Як адзначае М. Караткоў: “...Сэнс дзейнасці як архітэктара для Карнача – гэта найперш зрабіць горад такім, каб ён быў як мага больш прыгожым, утульным і зручным для жыцця яго насельнікаў і праз многія гады. Таму такое вялікае значэнне надае Карнач перспектывнаму планаванню забудовы горада. Таму так імкнецца пераадолець адвечную для творцаў супярэчнасць паміж задумай і даступнымі сродкамі яе здзяйснення. І ідзе на немалую рызыку, даручаючы свайму сябру і таленавітаму архітэктару Шугачову... распрацоўку праекта забудовы раёна горада не тыпавую, на якую адпущаны сродкі, а эксперыментальную... І па той жа прычыне рашуча змагаецца супраць «пасадкі» хімічнага камбіната ў Белым Беразе, бо гэта прывядзе да знішчэння дубровы – упрыгожання і лёгкіх горада, да забруджвання ракі і паветра” [2, с. 430].

Карнач, такім чынам, змагаецца за тое, каб горад у выніку забудовы з’яўляўся менавіта цэласным вобразам, каб ён меў пэўныя эстэтычныя характарыстыкі, каб розныя яго часткі не супярэчылі адна адной у мастацкім сэнсе. Атрымоўваецца, у рамках мастацкага свету твора, што галоўны герой імкнецца да таго, каб яго горад успрымаўся менавіта як *локус* – гэта значыць, цэласны эстэтычна значымы вобраз, а не набор выпадковых дэталей, не звязаных адна з адной.

Многія канкрэтныя спрэчкі, якія ўзнікаюць паміж персанажамі рамана на архітэктурнай глебе, тычацца ўключанасці асобных элементаў у аблічча горада як пэўнага адзінства. Напрыклад, Макаед і рэктар вну прабываюць праект збудавання студэнцкага інтэрната на праспекце. Карнач жа выступае супраць гэтага, бо Макаед як архітэктар з’яўляецца яго ідэйным супраціўнікам, праектуючы шаблонныя аб’екты, што парушаюць эстэтыку горада. У размове на гэты конт старшыня выканкама Кіслюк гаворыць Карначу: “Нават мне, грэшнаму функцыяналісту, як вы ахрысцілі, абсалютна ясна, што на гэтае месца просіцца нешта манументальнае, а не ардынарная каробка. У будучым – гэта другі цэнтр...” [6, с. 79].

Наколькі эмацыйна значымай для галоўнага героя з’яўляецца цэласнасць вобраза горада, гаворыць і эпізод з вырашэннем лёсу дома на Ветранай вуліцы. Карначу загадваюць надбудаваць гэты дом, але ён рэагуе рэзка негатыўна: “Максім адчуў, як кроў ударыла ў галаву, быццам звычайная гісторыя з малапрыкметным домам раптам закралася яго ўласны лёс. Але, закралася, бо ў галаве яго даўно жыве архітэктурны вобраз гэтага маляўнічага кутка над ракой – такі, якім ён будзе пасля рэканструкцыі...” [6, с. 80]. Ён гаворыць Кіслюку пра план забудовы: “Дзясяткі чалавек ламалі галовы, не спалі, спрачаліся, каб распрацаваць яго. І раптам нехта адзін, пачухаўшы левай рукой правае вуха, адным узмахам усё перакрэслівае” [6, с. 80]. Кіслюк не разумее: “Ну, так ужо і перакрэслівае. Адным домам – цэлы план?” Карнач адказвае: “Чорт вазьмі! Не план. Лепшы раён. Закрэслівае магчымасць рэканструкцыі цэлага раёна. Гэтую старую казарму трэба даўно знесці... У такім выглядзе цераз год-два мы яе зруйнуем. А хто дазволіць зносіць, калі мы ў лепім паўмільёна і надбудуем яшчэ два паверхі? Прышыём новы рукаў да старой світкі. І будзе стаяць пачвара, як бяльмо на воку. Закрые перспектыву на раку. Любы геній не знойдзе кампазіцыйнага рашэння раёна...” [6, с. 80].

Гэты дыялог, на наш погляд, – адна з самых яскравых дэманстрацый асаблівага эстэтычнага стаўлення да рэчаіснасці галоўнага героя твора, які здольны ўспрымаць рэальныя аб’екты як цэласныя мастацкія вобразы. І яго разуменне горада як “космасу” ў філасофскім сэнсе слова, а не як набору асобных канструкцый, робіць дадзены элемент мастацкай прасторы менавіта локусам. Т. Шамякіна ў сваім артыкуле “Архітэктурна ў жыцці і творчасці Івана Шамякіна” адзначае: “Карнач са старонак рамана паўстае, безумоўна, як ідэальны архітэктар. Ён – арыгінальны мысляр, ён кантралюе забудову асобных раёнаў горада і падначальвае яе адзінай эстэтычнай задуме. Ён клапаціцца пра тое, каб кожны будынак, захоўваючы індывідуальнасць, не парушаў цэласны вобраз горада...” [7, с. 174].

Праз узаема сувязь з сюжэтам локусы шчыльна суадносяцца таксама і з сістэмай персанажаў твора. Так і ў рамане І. Шамякіна большасць персанажаў па сутнасці можна падзяліць на тры групы паводле іх адносінаў да горада і планаў яго развіцця. Першую групу складаюць персанажы, якія ўспрымаюць прастору горада як адзіны вобраз і клапоцяцца аб яго прыгажосці і камфорце для жыхароў – гэта Максім Карнач, яго сябра Віктар Шугачоў, дачка Шугачова Вера. Другую групу складаюць персанажы, якія па розных прычынах не здольныя да эстэтычнага ўспрыняцця прасторы горада і парушаюць яго цэласнае аблічча, плануючы будаўніцтва дамоў шаблонных або такіх, што не ўпісваюцца ў акалячую прастору. Да гэтай групы адносяцца, у першую чаргу, Макаед, часткова – сын Шугачова Толік, Сасноўскі, Кіслук і Ігнатівіч. Нарэшце, трэцюю групу складаюць персанажы, якія ўвогуле не думаюць пра эстэтычнае аблічча горада, а толькі пра эканамічныя ды фінансавыя выгоды – нахштальт прадстаўнікоў міністэрства і хімічнай прамысловасці, якія жадаюць размясціць хімічны камбінат у Белым Беразе, сапсаваўшы экалогію і воблік раёна.

Заклучэнне. Такім чынам, у рамане І. Шамякіна “Атланты і карыятады” вобраз горада мае выразныя прыкметы локуса – з’яўляецца канкрэтным цэласным вобразам замкнёнай прасторы з асаблівай семантычнай насычанасцю. Прычым дадзены локус выконвае ў творы некалькі розных функцый – ён з’яўляецца месцам і фонам дзеяння, у якім разгортваецца большасць асноўных падзей твора; мае сюжэтабудаўнічую функцыю, бо з вырашэннем лёсу горада звязаны адна з асноўных сюжэтных ліній і канфлікты ў рамане; ёсць у локуса горада і характаралагічная функцыя, бо праз адносіны да яго выяўляюцца асаблівасці псіхалогіі розных персанажаў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Анциферов, Н. П. Петербург Достоевского / Н. П. Анциферов // Душа Петербурга. Быль и миф Петербурга. Петербург Достоевского / Н. П. Анциферов. – М. : Книга, 1991. – С. 15–228.
2. Караткоў, М. “Кожны чалавек – загадка, і разгадаць яе адразу нялёгка” // М. Караткоў // Шамякін, І. П. Збор твораў. У 23 т. / І. П. Шамякін ; падрыхт. тэкстаў і камент. Н. Гальго ; паслясл. М. Караткова ; Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літ. – Мінск : Маст. літ., 2013. – Т. 15: Атланты і карыятады : раман. – С. 424–461.
3. Лотман, Ю. М. Художественное пространство в прозе Гоголя / Ю. М. Лотман // Лотман, Ю. М. В школе поэтического слова: Пушкин, Лермонтов, Гоголь. – М., 1988. – С. 251–292.
4. Прокофьева, В. Ю. Категория пространства в художественном преломлении: локусы и топосы / В. Ю. Прокофьева // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2005. – № 11. – С. 87–94.
5. Хасиева, М. А. Петербург Достоевского: семиотика городского пространства в контексте развития петербургского текста / М. А. Хасиева // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2017. – Вып. № 3 (69): в 3-х ч. Ч. 3. – С. 45–47.
6. Шамякін, І. П. Збор твораў. У 23 т. / І. П. Шамякін ; падрыхт. тэкстаў і камент. Н. Гальго ; паслясл. М. Караткова ; Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літ. – Мінск : Маст. літ., 2013. – Т. 15: Атланты і карыятады : раман. – 495 с.
7. Шамякіна, Т. І. Архітэктура ў жыцці і творчасці Івана Шамякіна / Т. І. Шамякіна // Іван Шамякін: вядомы і невядомы : успаміны, эсэ, аповесць / уклад. Т. І. Шамякінай. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – С. 161–174.

References

1. Anciferov, N. P. (1991) *Dusha Peterburga. Byl i mif Peterburga*. Peterburg Dostoevskogo. [Soul of Petersburg. Belief and myth of Petersburg. Dostoevsky's St. Petersburg]. Moscow : Book. (In Russ).
2. Karatkov, M. (2013) “Kozhny chalavek – zagadka, i razgadat yae adrazu nyalegka”. [Each person is a riddle, and it is not easy to solve it right away. In: Shamyakin I. (2013) *Collected works in 23 volumes*. Volume 15]. Minsk : Imaginative literature, 424–461. (In Belaruss).
3. Lotman, Y. M. (1988) *V shkole poeticheskogo slova: Pushkin, Lermontov, Gogol*. [Artistic space in Gogol's prose. In: At the school of poetic word: Pushkin, Lermontov, Gogol]. Moscow, 251–292. (In Russ).
4. Prokof'eva, V. Y. (2005) *Kategoriya prostranstvo v hudozhestvennom prelomlenii: locusy i toposity*. Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta. [Category of space in artistic refraction: locuses and toposes. Bulletin of the Orenburg State University]. 11, 87–94. (In Russ).
5. Hasieva, M. A. (2017) *Peterburg Dostoevskogo: semiotika gorodskogo prostranstva v kontekste razvitiya peterburgskogo teksta*. Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki [Dostoevsky's Petersburg: the semiotics of urban space in the context of the development of the Petersburg text. Philological sciences. Questions of theory and practice]. Tambov, 3 (69), in three parts, part 3, 45–47. (In Russ).
6. Shamyakin, I. (2013) *Zbor tvoray u 23 t. T.15: Atlanty i karyatydy: raman*. [Collected works in 23 volumes. Volume 15. Atlantes and Caryatids: a novel]. Minsk : Imaginative literature. (In Belaruss).
7. Shamyakina, T. I. (2011). *Arhitektura u zhycci i tvorchasci Ivana Shamyakina*. [Architecture in the life and work of Ivan Shamyakin. In: Ivan Shamyakin: famous and unknown. Memories, essays, story]. Minsk : Literature and art, 161–174. (In Belaruss).

**“САМЫ ДАРАГІ МНЕ ЧАЛАВЕК...” (ПРЫЗНАННІ І ХАРАКТАРЫСТЫКІ Ё АПОВЕСЦІ
І. П. ШАМЯКІНА “СЛАЎСЯ, МАРЫЯ!”)**

У. І. Коваль

прафесар, доктар філалагічных навук, прафесар кафедры рускага, агульнага і славянскага мовазнаўства
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны
E-mail: vlad-kov@mail.ru

В статье делается попытка охарактеризовать основные темы, поднятые И. П. Шамякиным в повести «Слався, Мария!». Обращается внимание на «прототипность» характера жены писателя – Марии Филатовны – по отношению к женским персонажам различных шамякинских произведений. Определяется роль отдельных событий из личной жизни писателя в создании им сюжетов собственных повестей и романов. Анализируются размышления писателя о соотношении понятий «каханне» и «любовь», его отношение к таким морально-этическим категориям, как «ревность», «верность», «преданность», «дружба», «зависть», «предательство». Описываются многочисленные примеры шамякинских самохарактеристик, касающихся его поведения и привычек.

Ключевые слова: любовь, ревность, материнство, творчество, общественная жизнь.

The article attempts to characterize the main themes raised by I. P. Shamyakin in the story "Hail, Mary!". Attention is drawn to the "prototypical" character of the writer's wife – Maria Filatovna – in relation to the female characters of various Shamyakin works. The role of individual events from the writer's personal life in the creation of his own stories and novels is determined. The author analyzes the writer's thoughts on the relationship between the concepts of "eros" and "love", his attitude to such moral and ethical categories as "jealousy", "loyalty", "friendship", "envy", "betrayal". Numerous examples of Shamyakin self-characteristics concerning his behavior and habits are described.

Key words: love, jealousy, motherhood, creativity, social life.

Уводзіны. Агульнапрызнана, што сучасная лінгвістыка вызначаецца выразным антрапацэнтрызмам, і гэта пацвярджаецца імклівым развіццём шэрагу яе накірункаў: кагнітыўнага, псіхалагічнага, гендэрнага, этнакультурнага і інш. Што датычыць літаратуразнаўства, то яно “па вызначэнні” заўжды мела антрапацэнтрычную накіраванасць, таму што ў полі зроку гэтай навукі заўсёды знаходзіліся і знаходзяцца чалавек і чалавечыя адносіны. Разам з тым, важна весці гаворку не толькі пра антрапацэнтрызм мастацкіх твораў, але і пра чалавечую сутнасць, светапогляд і асаблівасці характару тых, хто стварае мастацкія творы. У гэтым рэчышчы выключную ролю адыгрываюць пісьменніцкія дзённікі, нататкі і ўспаміны. У творчай спадчыне народнага пісьменніка Беларусі Івана Шамякіна творы такога жанру, на шчасце, сустракаюцца, і найлепшым іх прыкладам можна лічыць яго дзённік успамінаў “Роздум на апошнім перагоне”, у якім знайшлі адлюстраванне актуальныя для перыяду “перабудовы” тэмы, звязаныя з грамадска-палітычным жыццём, пісьменніцкім асяроддзем, літаратурнай працай і асабістым жыццём пісьменніка [4, с. 6–9]. Асаблівае месца сярод шамякінскіх твораў займае апавесць “Слаўся, Марыя!”, у якой, па словах акадэміка Д. Бугаёва, “пісьменнік стварыў сапраўды гімн жонцы, яе высакародству і характару” [1, с. 7]: гэты твор, так бы мовіць, “звышантрапацэнтрычны” з-за сваёй шчырасці, адкрытасці, скіраванасці да асабістых (у тым ліку – інтымных) пачуццяў.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне. Сваю апавесць, якую можна назваць шчырай споведзю перад самім сабой і памяццю жонкі, Іван Пятровіч пачынае, быццам дакараючы сябе за тое, што падчас памінальнага абеда пасля пахавання Марыі Філатаўны аддаў належнае сваёй жонцы толькі як “незаменай памочніцы” ў пісьменніцкай працы: яна, як вядома, старанна і рупліва перадрукоўвала на пішучай машынцы рукапісы мужа. А вось яго сябар Іван Навуменка тут жа адзначыў, што, гаворачы пра жонку, Шамякін не заўважыў нешта больш істотнае, важнае для літаратуры: “Марыя Філатаўна, – сказаў Навуменка, – з’явілася прататыпам многіх вобразаў жанчын у шамякінскіх раманах, апавесцях. Можаце ўявіць, якая гэта была натура, які характар, калі гэтага хапіла на дзясятка, калі не больш, яркіх, запамінальных характараў беларускіх жанчын”. Быццам бы схямянуўшыся, Шамякін сам сабе прызнаецца: “І гэта праўда” і, “рэабілітуючы” сябе, разважае: “Бліжэй за ўсё да Машы – Саша Траянава з “Трывожнага шчасця”, гэта рэч у многіх сваіх сюжэтных хадах і характарах аўтабіяграфічная, асабліва апавесць першая – “Непаўторная вясна” і апавесць пятая – “Мост”. А хіба Таццяна Маеўская з “Глыбокай плыні” – не Маша? А фельчарка Тася Батрак з рамана “Вазьму твой боль”, Поля з “Атлантаў і карыятаў” – у іх характар маёй жонкі, яе вернасць, адданасць мужу, дзецям. Такая Вольга Ляновіч з “Гандляркі і паэта”, Надзея са “Снежных зім”. Я пісаў самага дарагога мне Чалавека пад іншымі імёнамі, ставячы яе ў розныя сітуацыі, якіх у сапраўднасці не было, якія сачыняліся аўтарам”.

У адным са сваіх інтэрв’ю Іван Пятровіч нагадваў, што першы свой твор – пра маладую фельчарку, якая ўпершыню прымала ў незнаёмай леснічыхі роды, – ён напісаў пад уплывам рэальнай падзеі з паўсядзённага жыцця яго будучай жонкі: “Апавяданне гэта з’явілася ў выніку таго, што я ў той час па-сапраўднаму і вельмі палымна закахаўся ў студэнтку-медычку Машу Кротава” [2, с. 12].

Успамінаючы ў аповесці падзеі свайго ранейшага жыцця, калі ён, тады яшчэ малады місьменнік, падчас працяглай турыстычнай паездкі ў Югаславію ў 1954 годзе адчуваў вялікі смутак па жонцы і дзецях, Шамякін робіць цікавую выснову: смутак нараджае дарагія ўспаміны – гісторыю яго кахання, яго жыцця. Успаміны ж, як вядома, з’яўляюцца крыніцай натхнення: “І ў адну з бяссонных начэй я сказаў сабе: дык вось жа яна, гатовая аповесць, бадай, самая праўдзівая з усяго, што я напісаў. Нічога не трэба выдумляць, шукаць сюжэтныя хады, кампазіцыйныя рашэнні. Усё падказвала ўласная біяграфія. Прыехаў дадому і, можа, за якія два-тры месяцы “выдыхнуў” «Непаўторную вясну»”.

А што можа быць даражэй для чалавека, які знаходзіцца ў сталым узросце (па словах самога пісьменніка, “на апошнім перагоне”), чым успаміны пра сваё першае каханне? Для Шамякіна гэтыя ўспаміны былі непарыўна звязаныя яшчэ з дзіцячай сімпатый да сарамлівай і хударлявай аднакласніцы Машы Кротавай, якая спісвала ў яго рашэнне арыфметычных задачак і, у сваю чаргу, выпраўляла яго памылкі ў дыктоўках па рускай мове. Але асабліва кранулі і пакінулі ўспамін на ўсё жыццё паводзіны Машы ў той час, калі дырэктар школы пад прымусам, “пры сведках” стрыг Івана: “Дырэктар слабы быў псіхолаг: не ўяўляў, як гэта вучню пятага класа было абразліва... Перад усім жа класам! Большасць вучняў зларадна смяялася – дзеці жорсткія – і кідала ўдлівыя жартачкі: «Стрыгуць, як барана». І толькі адна худзенькая дзяўчынка не смяялася, яна стаяла насупраць, на твары яе адбівалася пакута, быццам стрыглі яе самую, а ў шырокіх, заўсёды як бы здзіўленых вачах плавалі слёзы. Гэта была Маша. Яна спачувала мне, шкадавала, бадай жа, па-матчынаму. Яе спагада кранула мае «ачарсцвелае» сэрца. Расчулены, я ледзьве ўтрымаўся, каб не зараўці. І, помню, падумаў: «Во адзіны сапраўдны сябра. Даражэй за сястру. Цяпер адной ёй буду паказваць рашэнне задач».

Праз пэўны час Іван Шамякін, тады ўжо студэнт Гомельскага тэхнікума будаўнічых матэрыялаў і, як ён сам сябе не без іроніі характарызуе, “пятнаццацігадовы донжуан”, “эстэт і дзявочы прыхільнік”, выпадкова сустрэўся з былой аднакласніцай: “Я адразу пазнаў яе – падраслую, папрыгажэлую, не такую ўжо рыжую, у яркай крамнай сукенцы ў зялёны гаршак. Сэрца чамусьці пусцілася ў галоп. Ад неспадзяванасці? Ад радасці? Я ўсё-такі за гады захаплення кармянскімі і макаўскімі дзяўчынкамі часам успамінаў ненавіта яе – Машу Кротава, яе вочы ў тумане слёз і пакутлівы выраз на твары, калі мяне дырэктар стрыг авечымі нажніцамі. Праз гэта і праз сваю «няўлоўнасць» яна рабілася для мяне таямнічай, як казачная прынцэса, і яшчэ больш жаданай”. І зноў – шчырая і іранічная самахарактарыстыка: “Вяртаўся з першага спаткання і падскокваў ад радасці, што цяля”.

Расказваючы аб сваім юнацкім каханні, Івана Шамякін прыводзіць шматлікія дарагія для яго падрабязнасці, у тым ліку – інтымнага характару: “Маша доўга не давала пацалаваць сябе ў вусны, вырываўся з абдымкаў, і я хіба паспяваў цмокнуць яе ў шчочку, заўсёды гарачую, нават у халоднае надвор’е”; “Маша адказвала не так акуратна, але кожнае яе скупое пісьмо (у выяўленні пачуццяў яна заўсёды была скупая) было для мяне найвялікшай радасцю, я насіў лісты ля сэрца і перачытваў па шмат разоў, нават даходзіў да такой сентыментальнасці, што цалаваў: ад паперы патыхала непаўторным водарам яе вуснаў, рук, валасоў, яе дыханнем”; “Амбулаторыя, дзе фельчарыца была поўнай гаспадыняй, размяшчалася ў суседняй хаце раскулачаных. І мы праводзілі час там. Мы цалаваліся. Але пра большае я і падумаць не адважваўся – такая цнатлівасць жыла ў нас, васемнаццацігадовых”. Асабліва кранае апісанне Іванам Пятровічам сітуацыі, калі ён на працягу некаторага часу начаваў у адным пакоі з Машай, але, як зараз кажуць, без аніякага “інтыму”: “Мой ложка стаяў паміж грубкай і сцяной, што перагароджвала хату. Маша спала каля акна на сваім вузкім жалезным ложку. О, якія гэта былі ночы! Сон не адольваў мяне. Ды і Маша не спала: чуў па яе дыханні. Я напакаваны быў якімісьці пяшчотнымі пачуццямі. Але ніводнай «крамольнай» думкі, ніякага непрыстойнага жадання! Уся радасць была ў тым, каб чуць яе дыханне, водар яе, ні з чым непараўнальны”. Узгадвае Шамякін і сваю першую блізкасць з каханай дзяўчынай, і іх агульную юнацкую непасрэднасць, наўнасць і няўмеласць, і пяшчотна-грубаватую рэакцыю Машы на яго недарэчнае пытанне: “Дурань! Я ж медычка. Я вучыла”.

У хуткім часе, перад прызывам у армію, Іван і Марыя пажаніліся. Гэтай навіной Іван, як сам кажа, “ашаламіў маці”, а яго бацька, Пятро Мінавіч, выказаўся па-мужчынску катэгарычна: “Толькі дуракі жэняцца перад арміяй!” І – у чарговы раз – выразная эмацыянальная рэакцыя маладога мужа: “Я – дурань. Але шчаслівы. Дзён дзесяць, да прыходу павесткі, жыў з Машай, як з жонкай, не тоячыся”.

Асаблівае выпрабаванне для маладых, як і для ўсяго народа, – выпрабаванне вайной: больш пяці год Іван і Марыя не бачылі адзін аднаго. Перажыванні, хваляванні, страх назаўжды згубіць сваё каханне... Іван Шамякін даверліва расказвае сваім чытачам пра вельмі асабістыя пачуцці, што не пакідалі яго на пачатку службы на далёкай Поўначы: “Маша пісала пісьмы радзей, і я пакутаваў ад прыступаў дурной рэўнасці, ажно пакуль яна не напісала, што ў нас будзе дзіця. Вельмі ўзрадавала гэта мяне і неяк душэўна заспакоіла”.

І яшчэ больш асабістае, зусім інтымнае шамякінскае прызнанне: падчас ваеннай службы ён актыўна перапісваўся з рускай дзяўчынай Жэніяй Бугровай, якая эвакуіравалася са Смаленска ў Свядлоўск. Перапіска працягвалася і пасля вайны, аб чым Шамякін піша: “Колькі пісем я напісаў ёй ужо з Гомеля, тайна ад Машы. Тая мне «да запатрабавання» на Гомельскі паштамі адказала хіба аднойчы, бо ў канцы вайны была прызнана ў армію і там выйшла замуж”. Трэба падкрэсліць, што Іван Пятровіч расказаў сваёй жонцы пра гэты “раман у пісьмах”, які, па яго словах, яму спатрэбіўся для “літаратурнай практыкі”: Жэнія была адукаваная, начытаная дзяўчынка, і будучы пісьменнік, як ён казаў, “набіваў руку

як сачыніцель”, пісаў ёй “пра баявыя подзвігі – рэальныя і сачыненыя”. Але ж рэакцыя Марыі Філатаўны была па-жаночку прадказальнай, пра што не без настальгічнага замілавання Шамякін піша: “Яе пісьмы Маша спаліла – не паверыла, што мы не бачылі адзін аднаго. Тады, у першыя месяцы нашага сумеснага беднага і ўсё роўна шчаслівага жыцця, яна найлепш выразна выяўляла свае глыбокія чыстыя пачуцці прыступамі рэўнасці. Магла спіхнуць мяне з нашага вузкага жалезнага ложка. Магла шывбуць у мяне што-небудзь, але заўсёды мяккае, быццам і злосць, і гульня. У прыступе такой рэўнасці спаліла пісьмы Жэні Бугровай, маёй завочнай карэспандэнткі, не верыла, што так хораша, ласкава можна пісаць чалавеку, якога ніколі не бачыў у вочы, а начытаная рамантычка, па сутнасці, паміж радкамі прызнавалася мне ў каханні”.

Надзвычай цікавыя і разважанні Івана Шамякіна наконт суадноснасці і ўзаемазалежнасці паняццяў “рэўнасць” і “каханне”: “Неўзабаве, калі я пачаў рабіць у школе, Машына рэўнасць з умоўнай стала больш прадметнай – да настаўніц. Працавала выкладчыцай беларускай мовы мая аднакласніца Маруся Антоненка, у якую я ў сёмым класе быў закаханы, пісаў запісачкі, назначаў спатканне, на якое замест Марусі на мост з’явіліся хлопцы і зрабілі мне “цёмную”. Аб гэтай даўняй дзіцячай прыгодзе я расказаў з іроніяй і са смехам, але Машы здалася, што старое можа ўваскрэснуць. Неапраўданая рэўнасць часам абурала, але і радавала: раўнае – значыць кахае. А яе каханне – самае дарагое, што я меў, яно давала энергію для творчасці, для працы ў школе, для партыйнай дзейнасці – даволі няпростай для таго часу”.

І, нарэшце, яшчэ адно прызнанне жонцы ў сваёй мужчынскай грэшнасці, а фактычна – у здрадзе: “Упэўнены, што шчырасць – ніякіх тайн! – нас зблізіць, я ўначы прызнаўся ў адзіным сваім граху. Меў сувязь са сваёй падначаленай, калі яшчэ быў камандзірам гарматы, кароткую – некалькі дзён. У цемры я не мог бачыць выраз твару яе, словамі яна ніякіх эмоцый не выказала, але перабралася з вузкага ложка на голую ляжанку. Эмоцыі яна выявіла дні праз тры, калі мы пехатою ішлі да маіх бацькоў – у Добрушкае лясніцтва”. Абураная развязнымі адносінамі мужа да выпадкова сустрэтых жанчын, Марыя вельмі эмацыянальна выказала тое, што насіла ў сабе: “Цынік ты! Распуснік! А такія пісьмы пісаў... Брахун!”

З цягам часу, як успамінае Шамякін, жонка, хоць і вельмі перажывала, даравала яму здраду, і гэты яе ўчынак зрабіў на пісьменніка вялікае ўражанне: “Не думаю, што я тады разумеў гэтак жа. Але тое, што Маша забывала на мой грэх, а калі і ўспамінала, то з нязлой ужо іроніяй, і нягледзячы на прыступы рэўнасці да Антоненкі ці яшчэ да кагось з рэальных жанчын, я адчуваў да яе ўсё большую і большую замілаванасць, пяшчоту і, можа, самае галоўнае, удзячнасць, што яна не кінула мяне, не выставіла за дзверы, як ката, што нашкодзіў”.

Агульныя жыццёвыя выпрабаванні, нават калі яны і негатыўныя, могуць мець і пазітыўныя наступствы. З захапленнем гаворыць Шамякін пра з’яўленне ў яго адносінах з жонкай, нягледзячы на больш сталы ўзрост, нейкага “другога дыхання”: “У гэты “церухоўскі перыяд”, як я называю, наша каханне як бы гартавалася, я ехаў на тыдзень-два ў Мінск, вяртаўся – і мы сустракаліся як маладажоны, перажывалі мядовыя дні, смешна хаваючыся ад дзяцей”; “У падарожжы гэтым каханне наша разгарэлася з новай сілай. Мы, па сутнасці, перажывалі мядовы месяц. Праз дваццаць гадоў пасля шлюбу!”

Паказальна, што, разважаючы пра жыццё і быццам бы заглядваючы ў глыбіні сваёй душы, Іван Шамякін нярэдка звяртаецца да Талстога, у дзённікавых запісах якога ён, відаць, знаходзіў “імпульсы”, сугучныя ўласным думкам: “Бязлітасны быў да сябе Талстой і запісаў у дзёнік: «Удивительное дело: я знаю про себя, как я плох и глуп, а между тем меня считают гениальным человеком. Каковы же остальные люди?» Разважанні вялікага рускага пісьменніка пра духоўную недасканаласць чалавека, яго грэшнасць і адносіны з іншымі людзьмі з’яўляюцца, па сваёй сутнасці, хрысціянскімі, агульначалавечымі і таму вельмі прыцягальнымі, нават “выратавальнымі” ў сітуацыі, калі страчваецца душэўная раўнавага.

Бясспрэчна, што ў аповесці “Слаўся, Марыя!” “паказаны архетыпны вобраз маці” [3, с. 47]: многія радкі гэтага твора прысвечаны высокім мацярынскім якасцям Марыі Філатаўны, яе самаадданасці, дабрыві, апісанню паўсядзённых клопатаў пра сваіх дзяцей і ўнукаў. Адначасова Шамякін крытычна (і зноў жа скептычна) адносіцца да сваёй ролі ў выхаванні дзяцей і ўнукаў: “Пасля хваробы адносіны нашы як бы перайшлі ў новую вышэйшую стадыю, набылі новы сэнс – той, які заставаўся да канца жыцця, нягледзячы ні на рэўнасць яе, якая часам успыхвала, ні на бытавыя сваркі, часцей з-за дзяцей, пазней – з-за ўнукаў: выхоўвала іх бабуля, а дзядуля, стары скептык і буркала, часцей за ўсё крытыкаваў яе залішне ліберальнае выхаванне, хоць сам не аддаваў ім увагі столькі, як яна, вельмі ж быў заняты творчасцю, працай у Саюзе пісьменнікаў, у Вярхоўным Савеце”.

Асабліва ўзнёсла, паэтычна і натхнёна гучаць словы Івана Шамякіна, звернутыя да заўчасна пайшоўшай з жыцця любай жонкі: “Тваё сэрца было на маёй далоні. А можа, наадварот: маё – на тваёй. Ці не ад адчування гэтага я так назваў свой раман? І я слаўлю наша каханне! У першую чаргу – тваё. Хоць усё пачалося ад мяне, ад майго дзіцячага, юнацкага захаплення, ад маёй прагі кахаць і быць каханым. Лічу, што лёс мяне ўзнагародзіў – падарыў Цябе. Ён зводзіў нас на жыццёвых сцежках. Мы ж маглі згубіць адзін аднаго ў віры жыцця. Нам наканавана было пражыць жыццё разам”.

Да таго ж Іван Пятровіч прызнае відавочную “абярэговую” ролю сваёй жонкі: “Яна асцерагала мяне больш за паўстагоддзя! Ад злых людзей, ад хвароб, ад літаратурнай багемы, ад захаплення славай і ад рознага глупства”.

Надзвычай цікавыя разважанні Івана Шамякіна пра сутнасць такіх “вечных” паняццяў, як “каханне” і “любоў”. І невыпадкова, што два гэтыя ўзаемазвязаныя, але адрозныя пачуцці “разведзены” Іванам Шамякіным у назве аповесці (“Гісторыя кахання, любові, жыцця”): “Нястачы, беднасць і бескарысная адданая праца дзеля людзей умацоўвалі, цэментавалі нашу любоў, так я называю тое, што паступова ўсталёўвалася паміж намі. Менавіта – любоў, яднанне дзвюх душ. Каханне – гэта агонь, які запаліста ўспыхвае, але лёгка можа і патухнуць. Гэта – песня, якая дае асалоду, але можа хутка і скончыцца. А калі з’яўляецца любоў, то яна звязвае навечна. Яна – не мелодыя, яна – жыццёвы хлеб, у якім маеш патрэбу штодня, і яна, любоў, як хлеб арганізму, дае жыццёвую сілу пачуццю”.

Заклучэнне. Думаецца, што менавіта знаходжанне народнага пісьменніка Беларусі Івана Шамякіна ў штотдзённай атмасферы сапраўднай любові і самаданага клопату было той крыніцай, што спрыяла стварэнню яго твораў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Бугаёў, Д. Я. Вобраз маці і ўвогуле жанчыны ў творах Івана Шамякіна / Д. Я. Бугаёў // Бугаёў, Д. Я. Жыццём ідуць: з гісторыі беларускай літаратуры і літаратурнай крытыкі / Д. Я. Бугаёў. – Мінск : БДУ, 2013. – С. 5–10.
2. Галоўка, С. Жыццёвая плынь Івана Шамякіна / С. Галоўка // Беларуская думка. – 2016. – № 2. – С. 12–19.
3. Дуктава, Л. Г. Спецыфіка адлюстравання гуманістычных ідэалаў у аповесцях І. П. Шамякіна “Палеская мадонна” і “Слаўся, Марыя!” / Л. Г. Дуктава // Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. – № 1 (41). – 2013. – С. 43–48.
4. Коваль, У. І. Іван Шамякін: чалавек і пісьменнік (па матэрыялах дзённікаў-успамінаў “Роздум на апошнім перагоне”) / У. І. Коваль // Міжнародныя Шамякінскія чытанні “Пісьменнік – Асоба – Час”: матэрыялы VI Міжнар. навук.-практ. канф., Мазыр, 27 верас. 2019 г. / УА МДПУ імя І. П. Шамякіна; рэдкал.: А. У. Сузько (адк. рэд.) [і інш.]. – Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2019. – С. 6–9.

References

1. Bugayou, D. Ya. Vobraz maczi i u`vogule zhanchy`ny` u` tvorakh I`vana Shamyaki`na / D. Ya. Bugayou` // Bugayou, D. Ya. Zhy`czczyom i` duchy` : z gi`story i` belaruskaj li`taratury i` li`taraturnaj kry`tyki` / D. Ya. Bugayou`. – Mi`nsk : BDU, 2013. – S. 5–10 (In Bel).
2. Galou`ka, S. Zhy`czczyovaya ply`n` I`vana Shamyaki`na / S. Galou`ka // Belaruskaya dumka. – 2016. – № 2. – S. 12–19 (In Bel).
3. Duktava, L. G. Specy`fi`ka adlyustravannya gumani`sty`chny`kh i`de`alau` u apovesczyakh I. P. Shamyaki`na “Paleskaya madonna” i` “Slau`sia, Mary`ya!” / L. G. Duktava // Vesni`k MDU i`mya A. A. Kulyashova. – № 1 (41). – 2013. – S. 43–48 (In Bel).
4. Koval, U. I. I`van Shamyaki`n: chalavek i` pi`s`menni`k (pa mate`ry`yalakh dzyonni`kau`-uspami`nau` “Rozдум na aposhni`m peragone”) / U. I. Koval` // Mi`zhnarodny`ya Shamyaki`nski`ya chy`tanni` “Pi`s`menni`k – Asoba – Chas” : mate`ry`yaly` VI Mi`zhnar. navuk.-prakt. kanf., Mazyr, 27 veras. 2019 g. / UA MDPU i`mya I. P. Shamyaki`na ; re`dkal.: A. U. Suz`ko (adk. re`d.) [i` i`nsh.]. – Mazyr : MDPU i`mya I. P. Shamyaki`na, 2019. – S. 6–9 (In Bel).

УДК 811.161.3`373

САМАТЫЧНАЯ ЛЕКSIKA Ў МОВЕ РАМАНА І. П. ШАМЯКІНА “СЭРЦА НА ДАЛОНИ”

Л. М. Мазуркевіч

дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: sidora-71@tut.by

В статье анализируются группы соматических лексических единиц, выявленные в тексте романа И. П. Шамякина «Сердце на ладони», активное функционирование которых в произведении обусловлено, в том числе, и спецификой сюжета. Использование методов описания и контекстного анализа позволяет проследить особенности соматического лексикона названного текста, а также стилеобразующую функцию рассматриваемых номинативных единиц. Делается вывод о том, что соматическая лексика, использованная автором, представлена двумя предметно-тематическими группами. Соматизмы – выразительное средство создания событийных и портретных описаний, передачи внутренних переживаний, характеров героев, способствующее воспроизведению особой этической атмосферы и раскрытию авторской задумки. Характерной особенностью соматической лексики является высокая степень контекстуальной обусловленности ее значений. Кроме того, слова-соматизмы – средство невербальной коммуникации, средство достижения однозначности в тех случаях, когда другие языковые средства не способны обеспечить ее.

Ключевые слова: соматизм, лексико-семантическая группа, наименование, средство невербальной коммуникации, стилеобразующая функция.

SOMATIC VOCABULARY IN THE NOVEL “HEART IN THE PALM” (“SERTSA NA DALONI”) BY I. P. SHAMYAKIN

L. M. Mazurkevich

associate Professor, Cand. Phil. D., associate Professor Department of Belarusian and Russian Philology of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin, Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: sidora-71@tut.by

The article deals with the groups of somatic lexical units in the novel “Heart in the palm” (“Serts na daloni”) by I.P. Shamyakin, their frequent functioning in novel is revealed also due to the plot. The usage of descriptive methods and

contextual analysis helps to trace the peculiarities of somatic vocabulary of the novel, to trace the style-forming function of these nominative units. The author makes a conclusion that the somatic vocabulary is represented by two subject-thematic groups. Somatism is an expressive means of depicting event and portrait descriptions, inner feelings, character's personality, they help to create a special epic atmosphere and to reveal the author's idea. The feature of somatic vocabulary is the high degree of contextual dependence of its meanings. More over, somatic words are a means of non-verbal communication, a means of expressing uniqueness, if other language means can't achieve it.

Key words: somatism, lexico-semantic group, naming unit, means of non-verbal communication, style-forming function.

Уводзіны. Асаблівасці творчай індывідуальнасці пісьменніка традыцыйна адлюстроўвае моўная палітра твора, паколькі менавіта праз яе выяўляюцца спецыфічныя рысы стылю пісьменніка, прыкметы яго апавядальнай манеры. Сярод іншых лексічных сродкаў адметнае месца ў мове рамана “Сэрца на далоні” займаюць саматызмы – назвы частак цела і органаў жывога арганізма, што абумоўлена, акрамя іншага, прафесійнай дзейнасцю галоўнага героя рамана, які працуе хірургам. Сімвалічнай у гэтым плане выступае і назва твора, дзе фіксуюцца адразу два саматызмы. Жывое чалавечае сэрца былой падпольшчыцы Зося Савіч на далоні хірурга Антона Яраша – “робіць назву твора адной з лепшых у беларускай літаратуры, ды, бадай, і ў савецкай таксама” [3, с. 143].

Мэты і задачы. Асноўная мэта работы – выявіць лексемы-саматызмы і сістэматызаваць іх з улікам семантычных і стылістычных адметнасцей. Рэалізацыя акрэсленай мэты прадугледжвае пастаноўку і вырашэнне наступных задач: выявіць і акрэсліць прадметна-тэматычныя групы саматычных найменняў, прасачыць функцыю выяўленых лексем як адметнага стылеўтваральнага сродку.

Метады і матэрыял даследавання. Матэрыялам для даследавання паслужылі саматычныя адзінкі, выбраныя з тэксту рамана І. П. Шамякіна “Сэрца на далоні” і разгледжаныя з выкарыстаннем метадаў кантэкстнага аналізу і апісання.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне. Зыходзячы з функцыянальнай прыналежнасці той ці іншай часткі цела чалавека, саматычная лексіка можа быць падзелена на дзве прадметна-тэматычныя групы: 1) назвы частак цела чалавека; 2) назвы ўнутраных органаў. У сваю чаргу, у межах першай групы можна вылучыць наступныя лексіка-семантычныя падгрупы: назвы галавы і яе частак, назвы элементаў частак цела, назвы частак тулава, назвы канечнасцей і іх частак, назвы рагавых утварэнняў на канечнасцях, назвы рагавых утварэнняў на скуры, назвы састаўных частак шкілета:

Барада (бародка) – ‘валасяное покрыва ніжняй часткі твару ў мужчын’ [1, с. 82]: *Гаспадар хаты – нізкі ростам, хударлявы, з паголенай бародай* [2, с. 246]; *3-за куліс выйшаў стары. Сівыя валасы, сівая, прыгожая, на клін, бародка, высакароднае інтэлігентнае аблічча...* [2, с. 276].

Брыво – ‘дугападобная палоска валасоў над вачамі’ [1, с. 94]: *3 худым аскетычным тварам, глыбокімі вачамі і густымі сівымі брывамі, ён [Гукан] нагадваў у профіль ястраба, які выглядаў здабычу, здавалася, на самым дне ракі* [2, с. 22].

Валасы – ‘рагавое ніткападобнае ўтварэнне на скуры чалавека і жывёлы’ [1, с. 116]: *3 акна паддашка высунулася лабастая галава з лысінамі-затокамі, што глыбока ўразаліся ў доўгія, крыху кучаравыя і моцна ўскладчаныя беляы валасы* [2, с. 10].

Вейкі – ‘валасы на краю павек’ [1, с. 109]: *3 удзячнасцю, улюбёна глядзіць Зося на Машу, любуецца яе залатымі вейкамі і такімі ж незвычайнымі валасамі...* [2, с. 263].

Вісок – ‘бакавая частка чэрапа ад вуха да лобнай косці’ [1, с. 114]: *Збегліся зморшчынкi на пераносіцы – і Маша папраўляла асістэнта. Яна ўмела так прамакнуць пот на яго лбе і вісках, што ні на секунду, ні на міг не адрывала ад хворага, не перашкаджала аперацыі* [2, с. 41].

Вока – ‘орган зроку’ [1, с. 115]: *Гамбіцкі, сентыментальны чалавек, непрыкметна прамакнуў насоўкай вочы і наоцеў акуллары* [2, с. 33].

Вусны – ‘губы, рот’ [1, с. 119]: *Старшыня ўміг замкнуўся: патушыў вочы, сцяў вусны* [2, с. 35].

Вуха – ‘орган слыху і раўнавагі ў пазваночных жывёл і чалавека’ [1, с. 119]: *А Хадос, накідаўшы ў суп гарчыцы, сёрбаў з такім смакам, што ажно варушыліся паружавелья вушы...* [2, с. 229].

Горла – ‘храстковая трубка ў пярэдняй частцы шыі, якая з’яўляецца пачаткам стрававода і дыхальных шляхоў’ [1, с. 154]: *3 мая сорак трэцяга я ніколі не адчувала сябе лепш, – сказала яна амаль шэптам, але так, што ў Яраша здавіла горла* [2, с. 145].

Грудзі – ‘пярэдня частка тулава ад шыі да жывата, а таксама поласць гэтай часткі тулава’ [1, с. 157]: *А тут раптам ажно засмактала ў грудзях, перасохла ў роце* [2, с. 74].

Губы – ‘скурна-мускульная рухомая складка, якая ўтварае край рота’ [1, с. 159–160]: *І тут з’явілася яна, Тамара Аляксандраўна. Падплыла па чорнай асфальтаванай дарожцы, быццам статуя, уся асляпляльна белая: беляы басаножкі, беляы халат, беляы валасы, твар нібы вымыты малаком, толькі бровы ды вейкі крыху падчорнены ды нафарбаваны губы* [2, с. 45].

Далонь – ‘унутраны бок кісці рукі’ [1, с. 167]: *Кірыла сядзеў нерухома. Можжа, упершыню ў жыцці ён гэтак доўга сядзеў у такой нерухомаці. Зрэдку адсоўваў далоню і сачыў за жонкай* [2, с. 430].

Жыво́т (жывоцік) – ‘частка цела чалавека і жывёл, у якой размешчаны органы стрававання’ [1, с. 201]: *Расхінуўшы піжаму, заклаўшы пад яе, за спіну, рукі, ваяўніча выставіў пукаты жыво́т* [2, с. 13]; *Калі ў мяне будзе такая лысіна і такі жывоцік, я буду выліты Шыковіч-старэйшы* [2, с. 165]. Саматызм *пуза* ўжываецца ў мове рамана з пагардлівым адценнем, абазначаючы ‘тое, што і жыво́т’ [1, с. 525]: *Ідзі. Ідзі. Няма чаго пуза гадаваць* [2, с. 20].

Калена – 1) ‘сустаў, які злучае бядровую і галёначную косці; месца згібу нагі’ [1, с. 265]: *Ён [Славiк] тут жа на вуліцы (добра, што час быў позні) уклечыў на тратуары, абняў яе ногі і... пацалаваў калена* [2, с. 292]; 2) ‘нага ад каленнага сустава да таза’ [1, с. 265]: *Ён раптам сеў пад вярбой. Дзіўна сеў, высока, на ўзровень падбародка, падняўшы вострыя калені* [2, с. 25].

Карак – ‘разм. задняя частка шыі ў жывёлы і чалавека’ [1, с. 278]: *Ніхто, магчыма, не прыкмеціў, як змяніўся ён пры апошніх словах Шыковiча: на шчоках выступiлі сiнія плямы, а карак наліўся крывёю, дзіўна неяк скрывіліся вусны* [2, с. 195].

Косць – ‘асобная састаўная частка шкілета хрыбетных жывёл і чалавека’ [1, с. 298]: *Ну як? Косці цэлыя?* [2, с. 328].

Лоб – ‘верхняя надвочная частка твару чалавека або морды жывёлы’ [1, с. 321]: *Зняў габардзінавую кепку, выцер складзенай у чатыры столкі хусцінкай лоб і шыю* [2, с. 29].

Локаць – ‘месца згібу рукі, дзе злучаецца плечавая косць з касцямі перадплечча’ [1, с. 321]: *Сонца, што ўзнялося над борам, біла праменьнямі ў твар, сляпіла. Яраш засланяўся ад яго не далоняй, а неж па-дзіцячы, локцем* [2, с. 6].

Нага – ‘адна з дзвюх ніжніх канечнасцей чалавека, а таксама адна з канечнасцей жывёлы’ [1, с. 360]: *Лапацін брыкнуў Івана нагой. Той злавiў нагу і пацягнуў “жанаціка” да вады* [2, с. 177]. Варта адзначыць, што даволі часта аўтар карыстаецца медыцынскай тэрміналогіяй, што яшчэ раз падкрэслівае спецыфіку дзейнасці героя. Так, слова *нага* замяняецца ў такім выпадку спалучэннем *ніжня канечнасці: Ацёчнасць ніжня канечнасцей...* [2, с. 51].

Ноздра – ‘адна з парных знадворных адтулін носа’ [1, с. 393] – *Твар яе [Гаецкай], што хвіліну назад палаў, пабялеў, ноздры непрыгожа раздуліся* [2, с. 48].

Нос – ‘орган паху, які знаходзіцца на твары чалавека або мордзе жывёлы’ [1, с. 393]: *Галубінай чарады яна [Гра] не ўбачыла сваімі блізарукамі вачамі і зняважліва зморшчыла нос* [2, с. 7].

Павека – ‘рухомая складка скуры, якая пакрывае вока’ [1, с. 402]: *Секунды – і павекі хворай цяжка апускаюцца. Яна засынае* [2, с. 182].

Падбародак – ‘круглявасць, якая закрывае на твары лярэднюю частку ніжняй сківіцы’ [1, с. 409]: *Ён [Гукан] раптам сеў пад вярбой. Дзіўна сеў, высока, на ўзровень падбародка, падняўшы вострыя калені* [2, с. 25].

Пазваночнік – ‘асноўная частка шкілета ў чалавека і некаторых жывёл, якая складаецца з пазванкоў’ [1, с. 410]: *Пералом пазваночніка. На будаўніцтве, ведаецца. Няшчасны выпадак* [2, с. 55].

Пазногаць – ‘тое, што і ногаць’ [1, с. 424]: *Гукан зняў з цяра пазногцем парушынку, акуратна падпісаў і прамакнуў* [2, с. 38].

Палец – ‘адна з пяці рухомах канцавых частак кісці рукі, ступні нагі (у чалавека)’ [1, с. 428]: *Яраш адварнуўся, упёрся рукамі ў парэнчы так, што пабялелі костачкі пальцаў, і глядзеў на луг* [2, с. 6].

Патыліца – ‘задняя частка чэрапа, галавы’ [1, с. 453]: *Ён [Генрых] прыгладзіў дзвюма далонямі валасы і затрымаў рукі на патыліцы* [2, с. 171].

Паха – ‘унутраная частка плечавога выгібу’ [1, с. 455]: *Яраш нечакана падхапіў яе пад пахі, рыўком падняў высока ўгору і... паставіў на пісьмовы стол* [2, с. 47].

Пераноссе (русізм *пераносіца*) – ‘верхняя частка носа ніжэй ілба паміж вачамі’ [1, с. 468]: *Варухнулася яго левае брыво – і яна [Маша] ведала, які інструмент трэба падаць. Збегліся зморшчынкі на пераносіцы – і Маша папраўляла асістэнта* [2, с. 41].

Плячо – 1) ‘частка тулава ад шыі да рукі’ [1, с. 482]: *Ён падняўся, падышоў, лёгка абняў за плечы – так ён рабіў часта, гэтакі амаль несвядомы сяброўска-паблажлівы жэст старэйшага – і пачуў, як дробна дрыжаць яе плечы* [2, с. 42]; 2) ‘верхняя частка рукі ад локцевага сустава’ [1, с. 482]: *Яна [Маша] ўсміхнулася з удзячнасцю, прыгнулася, каб вызваліць плячо з-пад яго рукі, і пайшла да дзвярэй* [2, с. 42]; 3) ‘тыльны бок тулава ад шыі да пояса, спіна’ [1, с. 283]: *Плечы Галіны сутаргава ўздрыгвалі* [2, с. 59].

Пята – ‘задняя частка ступні’ [1, с. 529]: *Усю ноч чытала яна “Прыгоды Гекльберы Фіна” і ўвесь час рагатала, стукаючы ад захаплення пяткамі па сцяне* [2, с. 7].

Рабро (*рабрына* – разм.) – ‘дугападобная вузкая косць, якая ідзе ад хрыбетніка да грудной косці’ [1, с. 532]: *У гэты аўтобус ты ўсё адно не ўваб’ешся. А ўлезеш – патрушчаць рабры* [2, с. 104]; *Мяне непакоілі раны на галаве. Але яны дробязь. Рассек, відаць, казырком. А так зламаны ўсяго тры рабрыны* [2, с. 433].

Рот – ‘поласць паміж верхняй і ніжняй сківіцамі, якая мае адтуліну ў верхняй частцы твару’ [1, с. 565]: *Доктар Яраш стаяў на даху веранды і свістаў, залажыўшы пальцы ў рот* [2, с. 7].

Рука – ‘верхняя канечнасць чалавека ад пляча да кончыкаў пальцаў, а таксама ад запяцця да кончыка пальцаў’ [1, с. 566]: *Шыковiч прыўзняўся на руках, з натугай выбраўся з глыбокага шэзлонга, чартыхнуўся, падышоў да Яраша... [2, с. 13]. Некалькі разоў пісьменнік для надання экспрэсіўнасці ўжывае саматызм лапа (разм. ‘пра руку або нагу чалавека’ [1, с. 312]): *І ты не чапай!.. Не лезь сваімі бруднымі лапамі!* [2, с. 422].*

Сківіца – ‘кожная з дзвюх костак твару, у якіх умацаваны зубы’ [1, с. 602]: *Рукі з кішэняў! – грымнуў ён [Шыковiч] і, не дачакаўшыся, пакуль сын выканае загад, схапіў за адварот тэніскі, ірвануў на сябе. – Ты! – І з усяго размаху садануў правай рукой у сківіцу* [2, с. 173].

Скронь – ‘бакавая частка чэрапа ад вуха да лобнай косці’ [1, с. 605]: *Нешта жорсткае, калючае з’явілася ў яе твары. Можна, адчуўшы гэта, яна вінавата ўсміхнулася, прыгладзіла валасы на **скронях*** [2, с. 112].

Спіна – ‘частка тулава ад шыі да крыжы’ [1, с. 618]: *Кірыла лёг на **спіну**, палажыўшы рукі пад галаву, смачна пацягнуўся* [2, с. 17].

Твар – ‘пярэдня частка галавы чалавека’ [1, с. 656]: *Сонца, што ўзнялося над борам, біла праменьнямі ў **твар*** [2, с. 6]. Гэты саматызм з’яўляецца адным з найбольш частотных у мове рамана. Паралельна з ім аўтарам ужываюцца і стылістычна афарбаваныя адзінкі з адмоўнай канатацыяй. Напрыклад, каб паказаць жудасныя твары эсэсаўцаў, пісьменнік выкарыстоўвае назоўнік *морда*. У нарматыўных слоўніках ён пазначаны стылістычнай паметай *грубае* і абазначае ‘твар чалавека’ [1, с. 710]: ...*Там, клубком сплёўшыся, качаліся ваўкадавы. Гледзячы на іх, іржалі эсэсаўцы, і **морды** ў іх таксама сабачыя* [2, с. 96]. Разам з акрэсленым сведчыцца і слова *фізіяномія* (разм. ‘твар чалавека’ [1, с. 349]), выкарыстанне якога дазваляе прасачыць міміку герояў: – *Вось дзе ваша ханжаства. Самі чытайце пад коўдрай... Глытайце... Смакуйце... А потым рабіце посныя **фізіяноміі*** [2, с. 111].

Шчака – ‘бакавая частка твару ад скулы да ніжняй сківіцы’ [1, с. 766]: *Як заўсёды, гарнітур быццам толькі што з-пад праса, чаравікі – з-пад аксаміткі чысцільшчыка. І здавалася, гэтай жа аксаміткай надраены **шчокі** пасля галення* [2, с. 38].

Шыя – ‘частка цела, якая злучае галаву з тулавам’ [1, с. 435]: *Грузавік падыходзіў на шыбеніцу. Кат ускідваў пятлю на **шыю*** [2, с. 81].

Найбольш ужывальнымі з разгледжаных саматызмаў у тэксце сталі назоўнікі *вока, рука, галава, твар*, што звязана перш за ўсё з невербальнай функцыяй камунікатыўнага ўзаемадзеяння людзей паміж сабой.

Змест другой прадметна-тэматычнай групы саматычных найменняў прадстаўлены наступнымі лексемамі:

Кішэчнік – ‘адзел стрававальнай сістэмы чалавека і жывёл, які складаецца з кішак, ідзе за страўнікам і заканчваецца прамой кішкай’ [1, с. 292]: *У Мішы парвала **кішэчнік*** [2, с. 306].

Лёгка – ‘орган дыхання ў чалавека і пазваночных жывёл’ [1, с. 40]: *Вунь тая зялёная скрынка з лейкай, іхляным балонам, сігнальнымі лямпачкамі, ці не той гэта апошні цуд, на які Яраш ездзіў у Кіеў, – апарат “сэрца – **лёгка**”* [2, с. 181].

Печань – ‘стрававальная залоза ў жывёл і чалавека, якая выпрацоўвае жоўць, удзельнічае ў працэсах стрававання, кровазвароту і абмену рэчываў’ [1, с. 475]: *Рэзка павялічана **печань*** [2, с. 51].

Сэрца – ‘цэнтральны орган крывяноснай сістэмы, які мае выгляд мускульнага мяшка (у чалавека – у левым баку грудной поласці)’ [1, с. 646]: *Ён [Яраш] зрабіў сотні розных аперацый, нямала ўжо і такіх – на **сэрцы*** [2, с. 136].

Варта адзначыць, што саматычныя адзінкі выступаюць у мове рамана не толькі ўласна намінаўным, але і актыўным сродкам невербальных зносін. Саматызмы пазначаюць шырокі дыяпазон чалавечых эмоцый і суадносяцца з:

– жэстамі: *Маша глянула на ручны гадзіннік так, быццам дала зразумець, што яна спяшаецца. Ён [Славік] нясмела ўзяў яе за руку, каб утрымаць* [2, с. 267]; *Славік узяў Тараса пад руку, кіўком галавы запрашаючы адысці* [2, с. 103];

– мімікай: *На тварах тых, хто сядзеў на першых лаўках, Шыковіч убачыў хітрыя ўхмылкі* [2, с. 243]; *Вочы Славіка непрыгожа звужыліся, ён натапырыўся і стаў падобны на маленькага драпежніка са сваімі каротка падтрыжанымі, непакорлівымі валасамі* [2, с. 107];

– пазамі: *Ён быў замахнуўся на яго, але рука павісла* [2, с. 303];

– выразам твару: **пакутлівы**: *Твар у Яраша змяніўся: зніклі складкі іранічнай усмешкі каля рота, спакой, задаволенасць, з’явіліся спяхмурнеласць і пакута, быццам чалавеку штосьці забалела раптам* [2, с. 14]; **радасны**: *Глядзі! – Гукан трымаў у руцэ вялікага акуня, і твар яго ззяў ад шчасця* [2, с. 24]; **здзіўлены**: *Твар Гукана, які быў расплыўся ад усмешкі, зноў выцягнуўся, калі ён сказаў: – Восемсот грамаў. Думаў, больш будзе* [2, с. 25];

– душэўнымі перажываннямі: *Не азіраўся, ці ідзе Славік за ім, не чуў, як той, весела падміргнуўшы хлопцам, кінуў: “Іду на зшафот”, не бачыў будынка, лесу, неба і сонца, усё **кіпела ў яго грудзях**. **Калацілася сэрца, млелі ногі*** [2, с. 173].

Вывады. Такім чынам, саматызмы – удалы сродак стварэння партрэтных апісанняў, перадачы ўнутраных перажыванняў і праяў характараў герояў. Адметнай асаблівасцю іх з’яўляецца высокая ступень кантэкстуальнай абумоўленасці значэння. Акрамя таго, саматычныя найменні – адметны сродак невербальнай камунікацыі, сродак дасягнення адназначнасці ў тых выпадках, калі іншыя моўныя сродкі не здольны забяспечыць яе.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1999. – 784 с.
2. Шамякін, І. Сэрца на далоні: раман / І. Шамякін. – Мінск : Маст. літаратура, 2002. – 445 с.
3. Шамякіна, Т. І. Сімволіка загалоўкаў у творах Івана Шамякіна / Т. І. Шамякіна // Маладосць. – 2006. – № 6. – С. 139–146.

References

1. Sudnik, M. R., Kryuko, M. N. (1999). *Thumachalny slounik belaruskaj litaraturnaj movy* [Dictionary of the Belarusian literary language]. – Minsk : BelEn. (In Bel).
2. Shamjakina, I. (2002). *Serca na daloni*. [Heart in the palm]. – Minsk : Mast. litaratura. (In Bel).
3. Shamjakina, T. I. (2006). *Simvolika zagaloukau u tvorah Ivana Shamjakina* [Symbolism of titles in works by Ivan Shamjakina]. *Maladosts*. 6, 139–146. (In Bel).

УДК 821.161.3.09

МАДЭЛЯВАННЕ РЭЧАІСНАСЦІ 1990-Х ГАДОЎ НАРОДНЫМ ПІСЬМЕННИКАМ ІВАНАМ ШАМЯКІНЫМ

В. В. Навіцкая

магістр філалагічных навук,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь
E-mail: strahlbox@gmail.com

В статье анализируются особенности художественного воплощения белорусской действительности 1990-х годов народным писателем Иваном Шамякиным, представляющим мастеров слова, талант которых формировался в условиях военного времени и сложного послевоенного десятилетия. На их духовные идеалы и творческие принципы существенно повлияла советско-партийная идеология, обусловившая мировоззренческие идеалы. Постсоветская эпоха внесла коррективы в отношении старшего поколения литераторов к проблемам современной действительности и появлению новых социальных типов. Цель исследования – осмысление характера влияния нового времени на жизненные принципы и художественно-эстетические концепции, на систему персонажей, характер конфликтных ситуаций и особенности сюжетно-стилевых решений в таких произведениях писателя, как «Сатанинский тур», «Бомеранг», «Падение», «Полесская мадонна» и др. Пониманию творческих моделей воссоздания автором явлений нового времени способствовало изучение его интервью, дневников, автобиографической повести «Неоконченный портрет». Для решения поставленных задач использовались сравнительно-типологический, структурно-стилевой методы исследования.

Ключевые слова: эпоха, личность, мировоззрение, типология образов, модели мышления.

SIMULATION OF REALITY OF THE 1990s by PEOPLE'S WRITER IVAN SHAMYAKIN

V. V. Navitskaya

Master of Philology,
Minsk, Republic of Belarus
E-mail: strahlbox@gmail.com

The article analyzes the features of the artistic embodiment of the Belarusian reality of the 1990s by the national writer Ivan Shamyakin, who represents the masters of the word, whose talent was formed in wartime and the difficult post-war decade. Their spiritual ideals and creative principles were significantly influenced by the Soviet-party ideology, which determined the ideals of the world. The post-Soviet era has made adjustments in the attitude of the older generation of writers to the problems of modern reality and the emergence of new social types. The purpose of the study is to comprehend the nature of the influence of new time on life principles and artistic and aesthetic concepts, on the system of characters, the nature of conflict situations and features of plot and style solutions in such works of the writer as "Satanic Tour", "Boomerang", "Fall", "Polesie Madonna" and others. The study of his interviews, diaries, and the autobiographical story "Unfinished Portrait" contributed to the understanding of the author's creative models of the reconstruction of the phenomena of modern times. To solve the set tasks, we used comparative typological, structural and style research methods.

Key words: era, personality, worldview, typology of images, models of thinking.

Уводзіны. У развіцці беларускай прозы пачатку 1960-х гадоў акрэслілася ўстойлівая тэндэнцыя да стварэння цыклічна-панарамнага эпасу. Распачаў свой шлях да шырокай чытацкай аўдыторыі шматтомны эпас І. Мележа («Палесская хроніка»), І. Шамякіна (пенталогія «Трывожнае шчасце»), І. Навуменкі (трылогія «Сасна пры дарозе», «Вецер у соснах», «Сорак трэці»). Цыклічна-панарамная раманістыка ўзяла ў палон крыху пазней (1970 – 1980-я гады) В. Адамчыка, І. Чыгрынава. Кожны з аўтараў ствараў сваю мастацкую канцэпцыю трагічна-гістарычнага быцця народа ў прасторавым фармаце канкрэтнай мясцовасці і не такога далёкага гістарычнага часу (1920 – 1930-я гады, ваенны час і побытава-быццёвы зрэз пасляваеннага дзесяцігоддзя). З асобных рэгіянальна-побытавых малюнкаў, трагічных падзей і абставін, што адбываліся ў рэальным часе, канкрэтнай мясцовасці і ўплывалі на лёс чалавека, складвалася агульнае аблічча краіны і яе народа. Вобразы прадстаўнікоў маладога пакалення (Пятро Шапятовіч, Міця Птах, Міця Корсак і інш.) раскрываліся праз выяўленне псіхалагічных глыбіняў іх рамантычна-інтэлектуальных патэнцый.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне. У другой палове 1950-х гадоў у палітычным, ідэалагічным, сацыяльна-грамадскім жыцці краіны пачаўся працэс вызвалення ад страху, беспадстаўных арыштаў, жорсткага дыктату бюракратычна-адміністрацыйнай улады. Больш рэалістычным, праўдзівым становіцца

мастацкае слова. Новыя павевы часу адбіліся ў творах А. Кулакоўскага (“Нявестка”, “Дабрасельцы”), А. Макаёнка (камедыя “Выбачайце, калі ласка”), І. Шамякіна (“Крыніцы”). Мастацкім адкрыццём у згаданай аповесці стаў вобраз-тып Бародкі. Прыгадваючы атмасферу ў краіне пасля смерці Сталіна і XX з’езда, народны пісьменнік І. Шамякін у сярэдзіне 1990-х гадоў канстатуе, што “людзі пасля XX з’езда сталі смелыя” [4, с. 27], што і сам ён, “дэмакрат, пасля смерці Сталіна асмялеў” [3, с. 29].

Эпас І. Шамякіна 1960-х – першай паловы 1980-х – гэта грунтоўна распрацаваная сістэма вобразаў-тыпаў, якія ўвасаблялі ўзровень мыслення грамадства ў эпоху пасля з’езда. Найчасцей увагу творцы прыцягваюць прадстаўнікі партыйна-наменклатурнага кіраўніцтва. Адны з іх не маглі адмовіцца ад ранейшага стылю жыцця і кіраўніцтва. Другія з цяжкасцю разбіраліся з аб’яўленай услых суровай праўдай пра трагічную рэальнасць сталінскай эпохі і верай у абяцаны сацыялістычны рай. Раманы, аповесці, публіцыстыка пісьменніка гэтай пары (“Трывожнае шчасце”, “Сэрца на далоні”, “Снежныя зімы”, “Атланты і карыятыды”, “Размова з чытачом” і інш.) характарызуюць І. Шамякіна як паслядоўнага прапагандыста ідэалогіі партыі, які не адмаўляў агульначалавечыя каштоўнасці, бо яны, – перакананы творца, – “аснова сапраўднай літаратуры, іх трэба культываваць” [1, с. 9].

У літаратурна-творчай і навуковай прасторы Беларусі 1990-х гадоў актыўна сталі заяўляць пра сябе мадэрнісцкія / постмадэрнісцкія прынцыпы мадэлявання новай рэальнасці. Пра постмадэрнісцкі феномен у нацыянальнай мастацкай традыцыі даследчыкі загаварылі на памежжы стагоддзяў. Факт прысутнасці постмадэрнізму ў беларускай літаратуры даследуецца як у навукова-тэарэтычным аспекце, так і праз раскрыццё постмадэрнісцкага тыпу пісьма. Выяўляюцца найбольш характэрныя прынцыпы эстэтыкі постмадэрна ў сістэме мастацка-стылёвай парадыхмы адлюстравання рэальнасці. Вядома, з улікам нацыянальнай ментальнасці.

З гэтых пазіцый тагачасная крытыка імкнулася “расчытаць” мастацкія стасункі з новым часам і пісьменнікаў старэйшага пакалення. Так, часопіс “Крыніца” (1998, № 1) прысвяціў цэлы раздзел адносінам народнага пісьменніка Івана Шамякіна з савецкай эпохай і новым часам, асэнсаванню яго светапоглядных пазіцый, жыццёвых і мастакоўскіх ідэалаў, творчых прынцыпаў. Змест раздзела ўключае гутарку Л. Рублеўскай з пісьменнікам, яго дзённікавыя запісы “Роздум на апошнім перагоне” і ледзь не дзясятка артыкулаў навукоўцаў, пісьменнікаў, што раскрываюць сутнасць здзейсненага майстрам на доўгай дарозе жыцця і творчасці. Прынамсі, Ганна Кісліцына ў артыкуле “Іван Шамякін – апостал мадэрнізму” сцвярджае, што пісьменнік “прышчэпіў беларускаму чытачу любоў да мадэрнізму, навучыўшы бачыць у творы больш, чым было напісана” [2, с. 32]. Адносна згаданых прышчэпак, магчыма, перабольшванне.

У развагах пра эпоху Пост Ірына Шаўлякова (артыкул “Іван Шамякін і постмадэрн”) характарызуе яе як эпоху-дыктатар, якая ўцягвае ў сваю арбіту многіх. І кожны дамаўляецца з ёй па-свойму. Паводле меркаванняў аўтара артыкула, “парадокс Шамякіна” ў тым, што ён “паспяхова ўпісаўся ў «ідэалогію» колішняга рэалізму; у «ідэалогію» сённяшняга постмадэрнізму ён гэтак жа паспяхова не ўпісваецца” [5, с. 33]. У звязку з гэтай праблемай нагадаем адказ папулярнага раманіста на пытанне Л. Рублеўскай, кім ён сябе адчувае як літаратар: “Я – рэаліст, адназначна. Можца назваць мяне і традыцыяналістам” [1, с. 8].

Новы час і глабальныя перамены ва ўсіх сферах быцця І. Шамякін успрымаў абвострана, балюча, як і многія пісьменнікі яго пакалення. Да прыкладу, як Максім Танк, з якім, – прызнаецца раманіст, – яны “душэўна сышліся ў апошнія гады – у гады вялікага развалу. <...> Былі аднадумцамі. І мы заставаліся камуністамі” [3, с. 22]. Глыбокім расчараваннем у маральных прынцыпах, ідэалах постсавецкага грамадства прасякнуты старонкі дзённікавых запісаў “Роздум на апошнім перагоне” і аповесці “Няскончаны партрэт”. Творы напісаны ў 1995 годзе. Перададзена адчуванне жыццёвай няпэўнасці і трагізму быцця творчай асобы ў новых умовах – у сацыяльна-грамадскіх, ідэалагічна-палітычных, культурна-мастацкіх.

Адданы ідэалам сацыялізму, пісьменнік адчуў, што марксізм не падыходзіць да разумення новых умоў. У аповесці “Няскончаны партрэт” прэзіт Павел Пятровіч патлумачыць свайму апаненту Ігару: у савецкія часы марксізм яны вывучалі як “талмудысты і начотчыкі”. Дзённікавы запіс ад 25 ліпеня 1995 года – аўтарытэтная інфармацыя пра гісторыю напісання аповесці: “Пачаў – і скончыў. Аповесць. За месяц выдыхнуў. Праўда, аб’ём партатыўны – 66 старонак маіх, рукапісных. Але справа не ў аб’ёме. Рэч гэтая незвычайная сваім працэсам напісання. Упершыню я сеў за стол, маючы герояў, але не ведаючы іх дзеянняў” [3, с. 16]. Спяшаўся, бо даймалі трывожныя думкі, бясконцыя пытанні самому сабе, калегам-літаратарам, палітыкам. Меркаванні, ацэнкі, характарыстыкі, парады: “Я бадай ва ўсім умераны, акрамя пісання і харчу. <...> Трэба выкарчоўваць паталагічны нацыяналізм, але трэба паважаць творцаў нацыянальнай культуры” [3, с. 25]; “Я – ліберал, я з адшчэпенцамі-калегамі гарэлку п’ю” [3, с. 28]. Назаве сябе “дэмакратам, які пасля смерці Сталіна асмялеў” [3, с. 29], і нават ідэалістам. Хацелася напісаць пра пярэваратняў, якія адракліся ад ідэй сацыялізму, што былі “закладзеныя нават у вучэнні Ісуса Хрыста”. Лічыў разгром балышавікамі рэлігіі трагічнай памылкай, бо “рэлігія магла дапамагчы ў будаўніцтве сацыялістычнага грамадства” [4, с. 9]. Напісаць сатырычны твор пра “адшчэпенцаў” не змог: “Не хапае не толькі сатыры, але нават іроніі, гумару. Я – ліберал” [3, с. 28].

Амаль даслоўна ў аповесці “Няскончаны партрэт” паўтараюцца многія аспекты разумення пісьменнікам сутнасці новага часу, выказаныя ў гутарцы з Л. Рублеўскай і дзённікавых запісах. Асвятленне праблемных жыццёвых калізій, аўтарскае імкненне да сюжэтна-падзейнага дынамізму прымусіла сур’ёзна аднесціся да выбару месца дзеяння. Непасрэднаму знаёмству з персанажамі твора папярэднічае ўступная

інфармацыя пра будаўніцтва дачных пасёлкаў у раёне Ждановічаў на берагах Мінскага мора. Зразумела, што і сюжэтны вузел завязваецца ў катэджы-палацы. Письменнік-раманіст Павел Пятровіч запрошаны на катэдж сябрам Ігарам, аўтарам бытавых камедыяў. Унук Пятро, “сучасны капіталіст”, вырашыў наладзіць свята дзеду і яго сябрам, у мінулым вядомым асобам. Загадаў: “Дзядоў паіць і карміць да адвалу. Дзяды – легенда” [4, с. 43]. Катэдж-палац не толькі дэманстрацыя раскошняй архітэктурнай пабудовы, зручнае месца для дыскусійных размоў, але і мастацкая дэталь, якая падкрэслівае характар капіталізацыі грамадства.

У традыцыйным для раманіста стылёвым рэчышчы распачынаецца спрэчка паміж сябрамі, якія па-рознаму ўспрымаюць зігзагі сучаснага жыцця. Ігар, празваны ў быце Фантастам, “характар меў фантастычны і жыццё сваё ўмеў рабіць фантастычным” [4, с. 28]. Свайму “другу замшэламу”, “дубоваму камуністу” раіць падумаць над тым, каму яны служылі мастацкім словам, талентам. Не падзейны дынамізм, а дыялагічна-канцэптualaнае сутыкненне розных светапоглядных сістэм і маральных прынцыпаў былой эстэтычна-творчай і дзяржаўна-ідэалагічнай эліты становіцца сюжэтным нервам аповесці.

За паўгадзіны да прыходу ўсіх, хто меўся пазіраваць Жывапісцу для агульнага партрэта, Раманіст Павел і Фантаст Ігар абзначылі дзве мадэлі адносін да пражытага імі ў савецкай рэальнасці і адлюстраванага ў творчасці. Вядома, з улікам сучасных грамадскіх і эстэтычна-творчых тэндэнцый. Камедыёграф Фантаст, адкінуўшы ранейшыя маральныя ідэалы і творчыя прынцыпы, шукае падыходы да паразумення з новым часам і народжанымі эпохай новымі гаспадарамі жыцця. Ідэалісту Паўлу з яго вернасцю ідэалам савецкай эпохі выказвае з добрай доляй іроніі свае адносіны да таго, што адбывалася ў душы і свядомасці вядомага пражытака: “Хіба ў цябе не пера-паварот, не выкрунтас. Раней ты кланяўся аднаму богу – матэрыялізму. Цяпер – Святому Духу” [4, с. 30]. Адносіны да кнігі Святога Письма раманіст тлумачыць жаданнем “пазнаць, у чым моц філасофіі, якая валодае розумам людскім дзве тысячы гадоў” [4, с. 30].

Разгарнуць падзейна-дынамічную і псіхалагічную лінію характараў былых уплывовых дзеячаў папярэдняй эпохі праз традыцыйны эпічны фармат арганізацыі сюжэтнай плыні і вобразна-эстэтычных рашэнняў не атрымлівалася. У трэцім раздзеле адбываецца замена канкрэтных імёнаў і прозвішчаў сямі ўладальнікаў дачных катэджаў агульнымі назвамі, што акрэслівала галоўную сферу іх дзейнасці і адпавядала статуснаму становішчу, – Раманіст, Фантаст, Жывапісец, Ідэалаг, Форвард, Прэм’ер, Генерал. Замест звычайнай аповеднай інфармацыі пра персанажаў, аўтар выкарыстоўвае драматургічна-сцэнічны варыянт развіцця характараў. Трэці раздзел у падзейным аспекце асвятляе клопат Жывапісца, якому рупіць так размясціць натуршчыкаў, каб групавы партрэт стаў адбіткам лучнасці дзвюх эпох. Раз за разам мяняецца кампазіцыйны лад будучай карціны. “Мадэлям” застаецца адно: вытрымліваць позу і вясці слоўныя “баталіі”. Сюжэтная дынаміка мяняецца з прыходам нявесткі Фантаста, прыгажуні Ружаны і яе сына Янкі, сямігадовага хлапчынка. Катэгарычнае адмаўленне аўтарам маральных прынцыпаў эпохі Пост выявілася ў сюжэтна-дынамічным развіцці сямейнай драмы гаспадароў катэджа. Ад рук Пятра гіне за разбэшчанасць, здраду яго жонка Ружана. На сем гадоў асуджаны муж. Глыбокую псіхалагічную траўму атрымаў сямігадовы Яначка, які стаў сведкам любоўных уцех маці з шафёрам Буслікам. Гаспадар раскошняга катэджа – пасол іншай дзяржавы. Застаўся няскончаным партрэт, які ў фінале аповесці набывае сімвалічнае значэнне: не адбылося паразумення “былых” з новай эпохай. І наўрад ці адбудзецца.

Таму і ўспрымаюцца шамякінскія творы 1990-х гадоў (“Сатанінскі тур”, “Бумеранг”, “Падзенне”, “Завіхрэне”, “Крывінка”, “Палеская мадонна”, раман “Вялікая княгіня” і інш.) не толькі як абсалютнае непрыманне новай рэальнасці, але і як імкненне, жаданне выпрацаваць свае светапоглядныя, этычныя, эстэтычныя мадэлі, прыдатныя для ўвасаблення новай рэчаіснасці. У выніку такіх мастацкіх пошукаў – абсалютызацыя негатывных фактаў сучаснага нацыянальнага быцця, жорсткасць сюжэтных рашэнняў, акцэнт на духоўна-маральнай дэградацыі тыпаў, якія ў былой рэальнасці з’яўляліся носьбітамі жыццёвай актыўнасці і прапаздольнасці, як, напрыклад, удзельнікі камерцыйна-сатанінскага тура або Надзея Русак, былая лепшая цялятніца. Складаныя адносіны з новымі тэндэнцыямі ў жыцці і творчым працэсе прымусілі творцу загаварыць пра надзённую для беларускай краіны праблему, якая сёння патрабуе сур’ёзнага і неадкладнага вырашэння: “Павінна ж дайсці да чыноўнікаў і да высокай адміністрацыі, што без нацыянальнай культуры не можа быць народа, нацыі, паўнацэннай дзяржавы, не можа быць павагі з боку іншых дзяржаў” [3, с. 4–5]. Засталася, на вялікі жаль, без увагі слушная прапанова пісьменніка, што дзяржаўную пасадку можна заняць толькі пры ўмове ведання дзвюх моў – беларускай і рускай. Не дачакаўся майстар і абяцанай уладай падтрымкі беларускай мовы.

Заклучэнне. Такім чынам, поўнае адмаўленне пісьменнікам у творчасці 1990-х гадоў усіх праяў новага часу з настальгічнай ідэалізацыяй савецкай эпохі, а таксама спроба пісьменніка стварыць свае мадэлі мастацкага мыслення, прыдатныя для ўвасаблення новай рэальнасці, і абумовіла змрочны прагноз абвастрэння класавых супярэчнасцей і магчымых рэвалюцый, якім закончылася гутарка Л. Рублеўскай з народным пісьменнікам І. Шамякіным, адным з самых папулярных раманістаў савецкай эпохі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. З Іванам Шамякіным гутарыць Людміла Рублеўская // Крыніца. – 1998. – № 1. – С. 3–13.
2. Кісліцына, Г. Иван Шамякин – апостол модернизму / Г. Кісліцына // Крыніца. – 1998. – № 1. – С. 31–33.
3. Шамякин, І. Роздум на апошнім перагоне: з дзённікаў апошніх гадоў / І. Шамякин // Крыніца. – 1998. – № 1. – С. 14–32.

4. Шамякін, І. Няскончаны партрэт: апавесць / І. Шамякін // Крыніца. – 1998. – № 6. – С. 26–52.
5. Шаўлякова, І. Іван Шамякін і постмадэрн / І. Шаўлякова // Крыніца. – 1998. – № 1. – С. 33–34.

References

1. Ludmila Rublevskaya talks to Ivan Shamyakin // Krynica. – 1998. – № 1. – P. 3–13. (Rus)
2. Kislitsyna, G. Ivan Shamyakin - the apostle of modernism / G. Kislitsyna // Krynica. – 1998. – № 1. – P. 31–33. (Rus)
3. Shamyakin, I. Reflection on the last race: from the diaries of recent years / I. Shamyakin // Krynica. – 1998. – № 1. – P. 14–32. (Rus)
4. Shamyakin, I. Unfinished portrait: a story / I. Shamyakin // Krynica. – 1998. – № 6. – P. 26–52. (Rus)
5. Shevlyakova, I. Ivan Shamyakin and postmodern / I. Shevlyakova // Krynica. – 1998. – № 1. – P. 33–34. (Rus)

УДК 023

ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ И. ШАМЯКИНА КАК ОБЪЕКТ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БИБЛИОТЕК

С. В. Равинская

заведующий библиотекой-филиалом № 2 им. И. Шамякина учреждения культуры «Централизованная система государственных публичных библиотек г. Могилёва»,
г. Могилёв, Республика Беларусь
E-mail: mgbf2@mail.ru

Представлен практический аспект использования творческого наследия И. Шамякина для реализации социокультурных практик вовлечения подрастающего поколения в социокультурную деятельность библиотеки.

Ключевые слова: И. Шамякин, социокультурная деятельность, библиотечные мероприятия, игровая деятельность, социокультурные практики.

CREATIVE HERITAGE OF I. SHAMYAKIN AS AN OBJECT OF SOCIOCULTURAL ACTIVITIES OF LIBRARIES

S. V. Ravinskaya

head of the library-branch number 2 named after I. Shamyakin cultural institutions "Centralized system of state public libraries in Mogilev",
Mogilev, Republic of Belarus
E-mail: mgbf2@mail.ru

The practical aspect of using the creative heritage of I. Shamyakin for the implementation of socio-cultural practices of involving the younger generation in the socio-cultural activities of the library is presented.

Key words: I. Shamyakin, socio-cultural activities, library activities, play activities, socio-cultural practices.

Введение. С чего начинается наша библиотека? С широкой читательской аудитории, с творческого коллектива и, конечно, с имени Ивана Петровича Шамякина, которое она носит с 2016 года [1]. Именно этот год и обозначил особое отношение к жизни и творчеству белорусского писателя.

Иметь авторитетное имя – чрезвычайно важно для библиотеки. Однако не менее значимо – достойно жить с ним, реализовать в своей деятельности все его возможности.

Результаты исследования и их обсуждение. В преддверии 100-летнего юбилея белорусского писателя Ивана Шамякина мы подготовили для своих читателей много интересных мероприятий... И начали мы реализовывать программу с флешмоба «Шамякин в Могилеве».

Участникам флешмоба было предложено выстроиться в форме числа "100", что означало 100 лет со дня рождения белорусского народного писателя Ивана Петровича Шамякина, разойтись, затем раскрыть его книги и замереть с ними на пять минут. После чего ребятам были предложены цитаты из произведений Ивана Петровича, которые они и написали мелками на асфальте. Живая реакция проходящих мимо горожан показала, что акция их приятно удивила и даже заинтриговала!

Для наших читателей мы разработали интересные интерактивные игры, с которыми можно ознакомиться на сайте нашей библиотеки <http://gb2.mogilev.by>.

Чего скрывать? Играть любят все: и большие, и маленькие. И здесь возможности библиотеки безграничны. Конечно, это не те игровые формы (обычные викторины, игры по типу телевизионных), которые в настоящее время очень популярны у библиотекарей, и что скрывать – очень нравятся читателям. Игры, нацеленные на развитие интеллекта, – это игры другого типа. Игровая деятельность – еще одна возможность выявить знания по творчеству и привить интерес к чтению книг Ивана Шамякина. Все мы понимаем, что задача библиотеки сегодня – заинтересовать молодежь чтением [2]. И один из самых эффективных способов сделать это – вовлечь детей и молодежь в захватывающую игру, представив, таким образом, чтение элементом приятного досуга. И одним из вариантов такого досуга может стать квест-игра, очень популярная в молодежной среде.

Квест как новая форма работы в нашей библиотеке появился не так давно, но уже стал очень популярным.

Самая первая онлайн-игра, которую мы разработали, – это онлайн-квиз «Главная тайна Ивана Шамякина», которая вызвала большой ажиотаж среди виртуальных пользователей [3]. Следующий онлайн-квест «Погружение в Шамякина» приглашает всех любителей творчества народного белорусского писателя Ивана Петровича Шамякина испытать себя и проявить все свои знания, выполняя виртуальные задания в области жизни и творчества писателя, его музыкальных пристрастий, путешествий...

Большой интерес вызвала **виртуальная игра** «Узнай меня», где по портретам, на которых изображены известные белорусские классики, такие как Иван Мележ, Василий Быков, Якуб Колос, Иван Шамякин и Евгения Янищц, необходимо было узнать писателей и соединить имена белорусских писателей с их изображением.

Игра-мемори «Знакомый незнакомец» предлагает поочередно открыть одну за другой карточки, в которых скрыты факты из жизни Шамякина и, таким образом, узнать, о каком писателе идёт речь.

А в **литературном филворде** «Слово Ивану Шамякину» и **геокешинге** «Найди произведение писателя» любителям творчества писателя было предложено отыскать названия книг писателя.

Предлагаем мы вспомнить произведения Шамякина по пазлам-иллюстрациям через **литературный пазлогон** «Собери и угадай».

На протяжении двух недель на страничках наших соцсетей все могли принять участие в **мозаике слов** «Литературный грамотей».

Друзья, подписчики и гости страничек социальных сетей принимали и принимают активное участие в виртуальных акциях. Для участия в **онлайн-марафоне** «Поколение WWW советует» необходимо было рассказать о своей любимой книге в любой удобной форме: видеоролик, отзыв на книгу и фото с книгой, коллаж из цитат и др.

Просты условия участия в сетевой **фото-акции** «Я ❤️ Шамякина»: необходимо сфотографироваться с надписью «Я ❤️ Шамякина!» и разместить фотографию на своей страничке в любой соцсети.

Не менее интересен и **#Shamykin_Challenge**. Участникам онлайн-челленджа необходимо найти малоизвестное произведение И. П. Шамякина, указать его название и год написания, разместить отрывок из произведения на своей странице, по желанию текст можно проиллюстрировать фото, видео, ссылками на интересные страницы.

Все акции, игры, публикации сопровождаются хэштегом #Про100читайШамякина.

Все пользователи нашей библиотеки принимают участие в **акции** «Голосуй за любимую книгу Ивана Шамякина». Из множества книг белорусского классика мы будем выбирать одну, которую читатели считают самой интересной, для этого необходимо будет написать ее название на специальном листочке и опустить его в специальный ящик. В дальнейшем это позволит нам выявить читательские предпочтения, которые мы будем учитывать при организации выставок и массовых мероприятий, посвящённых великому белорусскому писателю.

Мы приобщали и будем приобщать к творчеству Шамякина и наших деток через **спектакль-фланелеграф**, так как большое количество картинок и возможность молниеносно перемещать их вызывают немалый восторг у вездесущего всезнайки.

Для наших ребят мы разработали 2 спектакля «Хітруня» и «Азбука» [4]. Через действия, происходящие на «экране», ребята знакомятся с интересными, поучительными и смешными историями из жизни автора и его внуков. После каждого спектакля мы будем обсуждать увиденное и выносить на обозрение хорошие и не очень поступки героев рассказов.

Популяризуем мы творчество Ивана Шамякина и через **АРТ-занятия** по изготовлению книжных закладок «Больше, чем писатель», необычных визиток «Библиодомик», забавной поделки «Я люблю читать», рекламной упаковки «Библиотека имени Шамякина». Все мастер-классы проходят либо в прямых эфирах Инстаграмм, либо мы снимаем видеоуроки и выкладываем в сеть.

Ну и, конечно же, книжные выставки – неотъемлемая часть библиотечной работы. В течение юбилейного года для наших читателей работают и будут работать разные по форме и содержанию выставки о жизни и творчестве Ивана Шамякина, например, **витражная выставка** «Читайте Шамякина – познавайте жизнь», **выставка-инсталляция** «Вечерами с Шамякиным», **интерактивная выставка** «Читай Шамякина» и, конечно же, **виртуальная комната** «Иван Шамякин. Талант, неподвластный времени».

В рамках международного сотрудничества мы разработали программу встреч с сотрудниками государственного бюджетного учреждения культуры «Межрайонная централизованная библиотечная система им. М. Ю. Лермонтова».

И это только часть юбилейных мероприятий. На протяжении 2021 года наших как реальных, так и виртуальных читателей ждут теплые встречи с книгами Ивана Петровича Шамякина.

Заключение. Все мероприятия, будущие и прошедшие, можно отследить по хештэгу #Про100читайШамякина.

Приглашаем всех в нашу библиотеку по адресу г. Могилёв, ул. Якубовского, 23, ждем от вас активного участия в наших онлайн- и офлайн-мероприятиях.

Список использованных источников

1. Абабурко, А. Новое имя библиотеки : [библиотеке-филиалу № 2 присвоили имя И. Шамякина] / А. Абабурко // Веснік Магілёва. – 2016. – 21 сент. – С. 13.
2. Копытова, Л. А. «Всё для молодых, успешных, энергичных...»: [опыт работы учреждения культуры «Централизованная система государственных публичных библиотек г. Могилева» с молодежью в рамках статуса молодёжной столицы Республики Беларусь] / Л. А. Копытова // Современная библиотека. – 2019. – № 4. – С. 70–73.
3. Сипакова, Е. Создание позитивной и комфортной информационной среды для детей и юношества – залог успеха библиотеки : [новые формы работы библиотеки-филиала № 2 г. Могилева] / Е. Сипакова // Бібліятэка прапануе. – 2016. – № 4. – С. 29–32.
4. Шепелева, Е. Библиотека-филиал № 2 им. И. Шамякина как социокультурный центр популяризации творчества писателя / Е. Шепелева // Бібліятэчны свет. – 2018. – № 6. – С. 19–20.

References

1. Ababurko, A. Novoe imya biblioteki : [biblioteko-filialu # 2 prisvoili imya I. Shamyakina] / A. Ababurko // Vesnik Magilyova. – 2016. – 21 sent. – S. 13 [In Russ].
2. Kopytova, L. A. «Vsyо dlya molody`kh, uspeshny`kh, e`nergichny`kh...»: [opy`t raboty` uchrezhdeniya kul`tury` «Czentralizovannaya sistema gosudarstvenny`kh publichny`kh bibliotek g. Mogileva» s molodezh`yu v ramkakh statusa molodyozhnoj stoliczy` Respubliki Belarus`] / L. A. Kopytova // Sovremennaya biblioteka. – 2019. – № 4. – S. 70–73 [In Russ].
3. Sipakova, E. Sozdanie pozitivnoj i komfortnoj informacziyjnoy sredy` dlya detej i yunoshhestva – zalог uspekha biblioteki : [novy`e formy` raboty` biblioteki-filiala № 2 g. Mogileva] / E. Sipakova // Bi`bli`yate`ka prapanue. – 2016. – № 4. – S. 29–32 [In Russ].
4. Shepeleva, E. Biblioteka-filial № 2 im. I. Shamyakina kak socziokul`turny`j cenztr populyarizaczi` tvorchestva pisatelya / E. Shepeleva // Bi`bli`yate`chny` svet. – 2018. – № 6. – S. 19–20 [In Russ].

УДК 811.161.3'373

ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІЯ НЕАЛАГІЗМЫ Ў МОВЕ РАМАНА І. П. ШАМЯКІНА «ЗЛАЯ ЗОРКА»

А. В. Солахаў

дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры спецыяльнай педагогікі і метадз дашкольнай і пачатковай адукацыі Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: solakhau@yandex.ru

В статье с применением методов сплошной выборки, словообразовательного анализа, аналитического описания, обобщения, систематизации и типологизации на материале текста романа Ивана Шамякина «Злая звезда» выявлен ряд индивидуально-авторских неологизмов, созданных этим писателем, описаны 18 способов их образования, показана их продуктивность при образовании имён существительных, прилагательных, глаголов и наречий, определена семантика новообразований, названы их важнейшие функции: экспрессивная, характеристическая, компрессивная, эмоционально-оценочная, изобразительная, номинативная, конструктивная.

Ключевые слова: индивидуально-авторский неологизм, способ словообразования, части речи, семантика, функции.

INDIVIDUAL AUTHOR'S NEOLOGISMS IN THE LANGUAGE OF THE NOVEL BY I. P. SHAMYAKIN «THE EVIL STAR»

A. V. Solakhau

associate Professor, Cand. Phil. D., associate Professor of the Department of Special Pedagogy and Methods of Preschool and Primary Education of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: solakhau@yandex.ru

The article, using the methods of continuous sampling, word-formation analysis, analytical description, generalization, systematization and typologization based on the text of Ivan Shamyakin's novel «The Evil Star», identifies a number of individual author's neologisms created by this writer, describes 18 ways of their formation, shows their productivity in the formation of nouns, adjectives, verbs and adverbs, defines the semantics of new formations, names their most important functions: expressive, characteristic, compressive, emotional-evaluative, pictorial, nominative, constructive.

Key words: individual author's neologism, method of word formation, parts of speech, semantics, functions.

Уступ. Іван Шамякін – адзін з тых беларускіх празаікаў, хто нярэдка звяртаецца да словаўтваральнага патэнцыялу мовы, утвараючы індывідуальна-аўтарскія неалагізмы (ІАН). Аналіз лексікі яго рамана «Вазьму твой боль» і зборніка апавесцей «Палеская мадонна» засведчыў, што для стварэння індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў І. Шамякін рэалізаваў 24 спосабы словаўтварэння [1]. Паводле структурна-семантычных і экспрэсіўных асаблівасцей дэрываты пісьменніка блізкія да народна-размоўных. Гэта значыць, што аўтар глыбока адчуваў магчымасці словаўтваральнай сістэмы і ўмела іх рэалізоўваў у мове мастацкіх твораў.

Мэты і задачы. Мэта нашага артыкула – выявіць структурныя, семантычныя і функцыянальныя асаблівасці лексічных адзінак, што ўтвораны І. Шамякіным у мове рамана «Злая зорка» – першага буйнамаштабнага твора ў беларускай літаратуры пра аварыю на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі і яе наступствы. Задачы даследавання:

1) вызначыць спосабы ўтварэння індывідуальна-аўтарскай лексікі рамана;
2) вызначыць семантыку ІАН;
3) размеркаваць ІАН І. Шамякіна па часцінах мовы і адзначыць іх прадуктыўнасць у разрэзе часцін мовы;
4) паказаць ролю ІАН у мастацкай канве твора.

Метады і матэрыял даследавання. У працэсе даследавання намі выкарыстоўваліся метады суцэльнай выбаркі ІАН, словаўтваральнага аналізу, аналітычнага апісання, абагульнення, сістэматызацыі і тыпалагізацыі індывідуальна-аўтарскай лексікі рамана і спосабаў яе ўтварэння. Матэрыялам даследавання паслужылі ІАН, ужытыя І. Шамякіным у мове рамана «Злая зорка» [2]. Пры аналізе спосабаў словаўтварэння выкарыстоўваюцца працы І. С. Улуханава [3] і У. П. Ізотава [4].

Вынікі і іх абмеркаванне. У сістэме назоўніка зафіксавана 28 ІАН, утвораных наступнымі спосабамі:

– суфіксацыяй: гаёўцы ‘жыхары вёскі Высокі Гай’ (/Вялікі/ Гай + -[э]ц(ы)): Развітацца з Лізай прыйшлі ... не толькі **гаёўцы**... [2, с. 235]; гарачанькае ‘страва, якая яшчэ не астыла, захоўвае цяпло’ (гарач(ае) + -аньк(ае)): ...што згатаваць Глебу, каб давезці **гарачанькае** да бальніцы [2, с. 276]; дурносы ‘дурасці’ (дурн(ы) + -ос(ы)): Свежы [Барыс], крамяны, падцягнуты і сур’ёзны, без **дурносаў** [2, с. 114]; дыпламацік ‘памянш.-ласк. да дыпламат’ (дыпламат + -ік): Раздражніўся [Лявонцій Мікалаевіч] ... супраць вось гэтага піжона з тонкім **дыпламацікам**... [2, с. 200]; заведзенасць ‘стан нервовай напружанасці, прычынай якога з’яўляецца незадавальненне чым-небудзь, сварка’ (заведз(ен) + -асць): ...Пыльчанка пры яго «**заведзенасці**» можа адказаць больш чым нетактоўна [2, с. 177]; інтрыганчык ‘памянш.-ласк. да інтрыган’ (інтрыган + -чык): Малады **інтрыганчык** здольны на любую правакацыю – каб адпомсціць [2, с. 99]; надумліваць ‘надуманасць’ (надумлів(ы) + -асць): Падумаў [Пыльчанка], што страхі, **надумліваць** раслі ад алкаголю... [2, с. 114]; прабірала ‘той, хто прабірае, лае каго-небудзь за што-небудзь’ (прабіра(ць) + -л(а)): Калоша ... вырашыў калупнуць свайго нядаўняга бязлітаснага **прабіралу**... [2, с. 267]; пустаходцы ‘працаўнікі сельскай гаспадаркі, якой кіраваў Пустаход’ (Пустаход + -ц(ы)): Прыйдзецца ехаць **пустаходцам** далей на поўнач, на чыстыя землі [2, с. 241]; рэактарнік ‘рэактаршчык’ (рэактар + -нік): Рэактар? ... Яго глушаць... у двукоссі. Расхалоджваюць. Аўтаматычна апускаюць графітавыя стрыжні. Гэта робяць зараз **рэактарнікі** на іншых блоках... [2, с. 171–172]; Хірасімка ‘атамная бомба’ (Хірасім(а) + -к(а)): Гахне **Хірасімка** пад Кіевам, пад Мінскам. Там спаліць людзей адразу [2, с. 121];

– прэфіксацыяй: звышветлівасць ‘ветлівасць, якая перавышае звычайную’ (звыш- + ветлівасць): У адказ на іх **звышветлівасць** Пыльчанка стараўся настроіць сябе на іранічны лад [2, с. 19];

– канверсіяй (субстантывацыяй) розных часцін мовы: горка ‘слова, якое прамаўляецца за вясельным сталом да маладых, каб яны пацалаваліся’ (назоўнік ← выклічнік): Многа тостаў, многа слоў – за маладых, за іх бацькоў. Многа «**горка**» [2, с. 54]; грунтоўнае ‘тое, што з’яўляецца грунтоўным, значным для каго-небудзь; тут: ежа, закуска’ (назоўнік ← прыметнік): Стаіць, напэўна, і **грунтоўнае** – у халадзільніку [2, с. 63]; надуманае ‘тое, што надумана, запланавана’ (назоўнік ← дзеепрыметнік): – Не, Паўлавіч, ад **надуманага** не адступаў. Буду жыць [2, с. 253]; нешта ‘тое, што з’яўляецца невядома чым, што не мае сэнсу’ (назоўнік ← займеннік): Зноў здзіўляў Сушко, калі некалькімі мазкамі пэндзля надаваў гэтаму даволі невыразнаму «**нешта**» змест, форму, прыгажосць [2, с. 284]; суцяшальнае ‘тое, што дае супакоенне, палётку, суцяшэнне’ (назоўнік ← прыметнік): Адно можна сказаць, **суцяшальнае**: анкалагічнага захворвання няма [2, с. 281];

– пюралізацыяй: пятрушкіны ‘пятрушкін, адказны за грамадзянскую абарону раёна, і іншыя падобныя да яго работнікі’: ...кіраўнікі ўсіх іншых раёнаў ... даволі скептычна, несур’ёзна ставіліся да грамадзянскай абароны і спіхвалі свае камандныя абавязкі вольна на такіх **пятрушкіных**, адстаўных васніках, якім пагроза будучай вайны давала прыварак да пенсіі [2, с. 101]; сталіны ‘Сталін і падобныя да яго кіраўнікі дзяржаў’: Дрэнна яму жывецца, думаю. Як і царам. **Сталінам** усялякім [2, с. 251]; Хірасімы ‘гама- і рэнтгенаўскае выпраменьванне, якое ў шмат разоў перавышае такое ж выпраменьванне ад выбуху атамнай бомбы над Хірасімай’: ...плыве нябачнае воблака са смяртэльнай дозай у паўсотні **Хірасім** [2, с. 87];

– словаскладаннем: думка-падазрэнне ‘падазрэнне, якое з’явілася ў выніку разваг, меркавання’: Але найбольш яго, маладога, асцярожнага, абурыла **думка-падазрэнне** – з якой мэтай Пыльчанка гэта робіць [2, с. 177–178]; падхалімы-памочнікі ‘памочнікі са здольнасцямі падхалімаў’: Раздражніўся [Лявонцій Мікалаевіч] ... супраць **падхалімаў-памочнікаў**... [2, с. 200]; прапаршчык-вусач ‘прапаршчык, які мае вусы’: ...хлопцы прызналі партрэт каларытнага **прапаршчыка-вусача**... [2, с. 284–285];

– дэсуфіксацыяй: зашкал ‘зашкальванне’ (зашкаль/ванн(е)): Для Рамейкі **зашкал** прыбора – сігнал прыбора [2, с. 96]; шкод ‘той, хто прыносіць шкоду ў чым-небудзь; шкоднік’ (шкод/нік/): – Цярэшка Шкот, чортаў **шкод**, яўна браканьерствуе... [2, с. 186];

– асноваскладаннем + суфіксацыяй: тостагаварыцель ‘той, хто прамаўляе тост’ (тост + -а- + гавары(ць) + -цель): – Ты быў у Афганістане? – перапыніў **тостагаварыцеля** Барыс... [2, с. 55];

– словаскладаннем + імпазіцыяй: Карака-паскарака (Карака + паскара(ць) + Карака): Многа гадоў яна [Ліза] бачыла павагу, чула пахвалу не ад такіх людзей, як гэта **Карака-паскарака** [2, с. 228];

– дэсуфіксацыяй + суфіксацыяй: нявіннік ‘цнатлівы юнак’ (нявінн/іц/(а) + -ік): А ён [Пыльчанка], грэшны, каб даведаўся, што сын такі **нявіннік**, напэўна, перастаў бы паважаць яго [2, с. 10].

На другім месцы паводле колькасці з 14 ІАН – дзеясловы, для ўтварэння якіх выкарыстаны наступныя спосабы:

– прэфіксацыя: акрывяніць ‘пранізаць моцным болям, спачуваннем да каго-небудзь’ (а- + крывяніць): ...развітанне іх [дзяцей] з маці **акрывяніла** бабулям і дзядам, ды ў ўсім астатнім, сэрцы [2, с. 239]; заштампавацца ‘зрабіць што-небудзь без душы, выкарыстоўваючы ў размове збітыя ўзоры, шаблоны, штампы’ (за- + штампавання): ...Сінякоў неаднойчы крытыкаваў работнікаў, якія сапраўды **заштампаваліся** да брыдкасі і не бачаць гэтага, не разумеюць [2, с. 49];

– суфіксацыя: алёкнуць ‘сказаць «алё» ў размове па тэлефоне’ (алё + -к/ну(ць)): Уладзімір Паўлавіч нават хукнуў у трубку, **алёкнуў** – ці не перапынілася сувязь? [2, с. 217]; каракнуць ‘крэкнуць так, як Карака’ (Карак(а) + -ну(ць)): Карака ажно зайздросна **«каракнуў»**, калі даведаўся, што Пыльчанка і Пустаход пажанілі дзяцей, парадніліся [2, с. 225];

– постфіксацыя: зацуглявацца ‘затаіць зло’: Аднак помслівы хлюст **зацугляваўся**, ... гатовы на любую нізасць... [2, с. 102];

– дэпрэфіксацыя + прэфіксацыя: адвесціся ‘скончыць спрэчку з кім-небудзь; супрацьлегл. да завесціся’ (ад- + /за/весціся): – Не заводзься, калі ласка. / – Я ўжо **адвёўся**. Кароткі мой завод [2, с. 66];

– дэпостфіксацыя: клапаціць ‘турбаваць, непакоіць’ (клапаці(ц)/ца/): А ўвогуле горад Уладзіміра Паўлавіча так не **клапаціў**, як сяло [2, с. 244];

– прэфіксацыя + суфіксацыя: наканкрэтнічаць ‘нарабіць канкрэтных (негатыўных) спраў’ (на- + карэктн(ы) + -іча(ць)): – Генерал! Ты хочаш яшчэ канкрэтнасці ў такой сітуацыі? **Наканкрэтнічалі** – ажно крэччам... [2, с. 169];

– суфіксацыя + постфіксацыя: самакрытыкавацца ‘займацца самакрытыкай’ (самакрытык(а) + -ава- + -цца): Карака ўмеў трымацца. **Самакрытыкавацца** ўмеў [2, с. 239];

– дэсуфіксацыя + суфіксацыя: чарадзейнічаць ‘праяўляць чарадзейства; паказваць асаблівую клапаціласць, стараннасць у якой-небудзь справе’ (чарадзей/ств/(а) + -ніча(ць)): Жанчыны **чарадзейнічалі** над вадой [2, с. 273]; шпільнуць ‘падкалоць каго-небудзь’ (шпіл/я/(ць) + -ну(ць)): – Лапух ты, Яфрэм. І **шпільнуць** добра не ўмееш [2, с. 268];

– прэфіксацыя + суфіксацыя + постфіксацыя: рассіропіцца ‘расхвлявацца’ (рас- + сіроп + -і- + -цца): **«Рассіропіўся**, стары дурань» [2, с. 8];

– прэфіксацыя + дэсуфіксацыя + суфіксацыя: зазябіць ‘пра адчуванне зябкасці, холаду’ (за- + зяб/к/(і) + -і(ць)): **Зазябіла**, ажно ліхаманіла [2, с. 87].

Зафіксавана 13 ІАН-прыслоўяў, утвораных наступнымі спосабамі:

– прэфіксацыяй: звышдалікатна ‘перавышаючы звычайную далікатнасць’ (звыш- + далікатна): Вольга Андрэўна спытала: / – Тома, дзе Барыс? / – А хіба я пасу яго, вашага Барыса, – адказала раздражнёна, але тут жа спахапілася, што паводзіць сябе неінтэлігентна, **звышдалікатна** растлумачыла, выдаўшы прычыну сваёй дзёркасці. – Дзяўчат да ракі павёў [2, с. 69]; неінтэлігентна ‘не так, як інтэлігент; некультурна’ (не- + інтэлігентна): Але крыўдаваць на гэтых жанчын нельга. Канешне, паводзіць сябе некарэктна, **неінтэлігентна**, але трэба іх зразумець [2, с. 246]; нетэлеграфна ‘не так, як прынята на тэлеграфе’ (не- + тэлеграфна): Усю радасць бацькоў яе [Ірыны], ды і сваю ўласную, Вольга Андрэўна прачытала ў кароткай тэлеграме, якую, напэўна, паслала ўсхваляваная Мар’я Пятроўна, бо звярталася да яе адной і зусім **нетэлеграфна**... [2, с. 266];

– суфіксацыяй: бравадна ‘з паказной легкадумнай смеласцю’ (бравад(а) + -на): Чым для яго [Пыльчанкі] кончыцца гэтае **бравадна** смелае прабыванне ў забруджаных нуклідамі многіх элементаў палях і лясах? [2, с. 236];

– рэдуплікацыяй: вельмі-вельмі ‘вельмі моцна’: «Перадайце Глебу, што я **вельмі-вельмі** люблю яго» [2, с. 278];

– словаскладаннем: задыхана-ўсхвалявана ‘цяжка, часта дыхаючы і выражаючы ўсхваляванасць’: ...у вуха яму **задыхана-ўсхвалявана** зашаптала Тамара: – Барыса забрала міліцыя [2, с. 101].

Самым прадуктыўным спосабам словаўтварэння ў сістэме прыслоўя з’яўляецца прэфіксацыя + суфіксацыя: па-джэнтльменску ‘так, як джэнтльмен’ (па- + джэнтльменск(і) + -у): ...пад завяршэнне дэманстрацыі, правадыры **па-джэнтльменску** выстаўляць наперад, гэтых кіруючых дам, што на трэціх ролях у іерархіі [2, с. 130]; па-інтэлігентску ‘так, як інтэлігент’ (па- + інтэлігенцк(і) + -у): Яна [Ірына] ... нярэдка звярталася **па-інтэлігентску** – Вольга Андрэўна [2, с. 123]; па-начальніцку ‘так, як начальнік’ (па- + начальніцк(і) + -у): Толькі [Пыльчанка] сказаў строга, афіцыйна, **па-начальніцку** загадна... [2, с. 185]; па-пажарнаму ‘так, як пажарнікі; хутка, нягледзячы на час’ (па- + пажарн(ы) + -аму): На якое ж ліха

было гэтак **па-пажарнаму** паднімаць мяне? [2, с. 260]; па-пустаходаўску ‘так, як у Пустахода’: ...І Ліза весялела, зазвінеў яе смех, загучэў загадна голас у старэнькай, але **па-пустаходаўску** дагледжанай хаціне [2, с. 228–229]; па-тэлефоннаму ‘так, як падчас тэлефоннай размовы’ (па- + тэлефонн(ы) + -аму): Не **па-тэлефоннаму** даўгавата выяўлялі сяброўскія пачуцці... [2, с. 216]; па-халасцяцку ‘так, як халасцяк’ (па- + халасцяцк(і) + -у): У наступнай палаце цэлая кампанія абедала. **Па-халасцяцку** – кансервамі [2, с. 170].

У сістэме прыметніка сустрэлася 12 ІАН. Пры іх утварэнні І. Шамякін выкарыстаў наступныя спосабы:

– суфіксацыю: гамлетаўскі ‘які мае адносіны да Гамлета’ (Гамлет + -аў|ск(і)): Злавеснае пытанне – што **гамлетаўскае**: «Быць ці не быць» [2, с. 243]; нуклідны ‘які мае адносіны да нуклідаў’ (нуклід(ы) + -н(ы)): ...у кароўніку ці ў полі на **нуклідным** ветры трэба гаварыць [2, с. 241]; пустаходаўскі ‘які мае адносіны да Пустахода’ (пустаход + -аў|ск(і)): У вёсцы загаварылі пра **пустаходаўскае** чарадзеяства [2, с. 225]; рахманінаўскі ‘які адносіцца да Рахманінава’ (Рахманінаў + -ск(і)): Сапраўды, у магнітафоне стаяла касета з **рахманінаўскім** «Всеношным бдением» [2, с. 194];

– прэфіксацыю: звышасцярожны ‘які перавышае звычайную асцярожнасць’ (звыш- + асцярожны); Раздражніўся [Лявонцій Мікалаевіч] супраць **звышасцярожнай** жонкі... [2, с. 200];

– асновасловаскладанне: жоўта-чырвона-сіні ‘жоўтага, чырвонага і сіняга колераў’ (жоўт(ы) + -а- + чырвон(ы) + -а- + сіні): ...работнікі ДАІ ... доўга не пускалі іх і яшчэ не адзін дзесятак «Жыгулёў» і «Масквічоў» уліцца ў гэтую **жоўта-чырвона-сінюю** раку вялікіх машын... [2, с. 106]; зялёна-ружовы ‘зялёнага і ружовага колераў’ (зялён(ы) + -а- + ружовы): ...сёння вунь проста на вачах выстрэльваюцца **зялёна-ружовыя** лісточкі – ажно вочы слепяць [2, с. 11]; іранічна-смешны ‘які выражае іронію і смех’ (іранічн(ы) + -а- + смешны): З’явіліся пытанні, якія да аварыі здаліся б **іранічна-смешнымі**: ці памыліўся, ці пераадзеўся [2, с. 240]; ласкава-сарамлівы ‘мяккі, лагодны, спакойны’ (ласкав(ы) + -а- + сарамлівы): ...не **ласкава-сарамлівым**, як некалі, здалася яно [сонца], а злавесным, што вялікі пажар [2, с. 188]; усераённы ‘які ахоплівае ўвесь раён’ (увесь + -е- + раён + -н(ы)): Востры на язык, Пыльчанка і раней жартваў: **усераённая** п’янка [2, с. 127–128]; ярка-пунсовы ‘які кідаецца ў вочы пунсовым колерам’ (ярк(і) + -а- + пунсовы) У зале на стале стаялі **ярка-пунсовыя** гваздзікі... [2, с. 63];

– асноваскладанне + суфіксацыя: жыццятворны ‘які спрыяе падтрыманню жыццёва важных функцый арганізма’ (жыцц(ё) + -я- + твар/ы/(ць) + -н(ы)): А гэта гнілаватая дыня ўлівала сілы, што **жыццятворны** бальзам [2, с. 299].

ІАН дапамагаюць аўтару ажывіць мову рамана, зрабіць яе больш жывой, экспрэсіўна-эмацыянальнай, запамінальнай. Выконваючы кампрэсіўную функцыю, ІАН кандэнсуюць у сабе вялікі аб’ём інфармацыі, перадаючы адным словам не толькі змест словазлучэнняў, але і цэлых сказаў, у т. л. складаных. Многія з ІАН выконваюць характарыстычную функцыю, з’яўляючыся маўленчым сродкам характарыстыкі персанажаў рамана (прабірала, расіропіцца, чарадзеінічаць, наканкрэтнічаць, зацуглявацца, бравадна, па-пустаходаўску і інш.). *Звяртаецца пісьменнік і да канструктыўнай функцыі, калі ІАН адрозніваюцца ад утваральных слоў не значэннем, а толькі структурай (заішкал, шкод)*. Некаторыя ІАН выконваюць намінатыўную функцыю (гаеўцы, пустаходцы, рэктарнік). Большасць ІАН з’яўляецца поліфункцыянальнымі адзінкамі, выконваючы адначасова некалькі функцый у мастацкім тэксце. Так, напрыклад, складаныя прыметнікі і прыслоўі служаць не толькі для эканоміі моўных сродкаў, але і з’яўляюцца дакладнымі, яркімі эпітатамі, выражаючы выяўленчую функцыю (ласкава-сарамлівы, задыхана-ўсхвалявана).

Вывады. Прааналізаваныя 67 ІАН пераважна семантычна разнапланавыя. Як паказвае іх словаўтваральны аналіз, у рамана «Злая зорка» І. Шамякін рэалізаваў 18 спосабаў словаўтварэння, як прамых, так і змешаных, у тым ліку: 10 спосабаў – з адным словаўтваральным сродкам (суфіксацыя, прэфіксацыя, постфіксацыя, плюралізацыя, субстантывацыя, асновасловаскладанне, словаскладанне, рэдуплікацыя, дэсуфіксацыя, дэпостфіксацыя), 6 – з двума (прэфіксацыя + суфіксацыя, суфіксацыя + постфіксацыя, асноваскладанне + суфіксацыя, словаскладанне + імпазіцыя, дэсуфіксацыя + суфіксацыя, дэпрэфіксацыя + прэфіксацыя), 2 – з трыма (прэфіксацыя + суфіксацыя + постфіксацыя; прэфіксацыя + дэсуфіксацыя + суфіксацыя). Больш за ўсё спосабаў словаўтварэння – 10 – выкарыстана пры ўтварэнні дзеясловаў, 9 – пры ўтварэнні назоўнікаў, 5 – прыслоўяў, 4 – прыметнікаў.

Выкарыстаныя І. Шамякіным ІАН выконваюць розныя функцыі: экспрэсіўную, характарыстычную, кампрэсіўную, эмацыянальна-ацэначную, выяўленчую, намінатыўную, **канструктыўную**.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Солахаў, А. В. Спосабы ўтварэння індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў у мове твораў І. П. Шамякіна / А. В. Солахаў // Міжнародныя Шамякінскія чытанні «Пісьменнік – Асоба – Час»: матэрыялы Міжнар. навуц.-практ. канф., Мазыр, 19–20 ліст. 2009 г. / УА МДПУ імя І. П. Шамякіна; рэдкал.: А. У. Сузько (адк. рэд.) [і інш.]. – Мазыр, 2009. – С. 214–217.
2. Шамякін, І. П. Злая зорка : роман / Іван Шамякін // Збор твораў: у 8 т. – Мінск : Маст. літ., 2005. – Т. 6: Злая зорка : роман ; Палеская мадонна; Абмен : аповесці / Іван Шамякін. – С. 5–306.
3. Улуханов, И. С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация / И. С. Улуханов; Российская академия наук, Ин-т рус. языка им. В. В. Виноградова. – М., 1996. – 221 с.
4. Изотов, В. П. Параметры описания системы способов русского словообразования : монография / В. П. Изотов. – Орёл, 1998. – 149 с.

References

1. Solakhau, A. V. Spasoby ŷtvarjennja indyvidual'na-aŷtarskih nealagizmaŷ u move tvoraŷ I. P. Shamjakina / A. V. Solakhau // Mizhnarodnyja Shamjakinskija chytanni «Pis'mennik – Asoba – Chas»: matjeryjaly Mizhnar. navuk.-prakt. kanf., Mazyr, 19–20 list. 2009 g. / UA MDPU imja I. P. Shamjakina; rjedkal.: A. U. Suz'ko (adk. rjed.) [i insh.]. – Mazyr, 2009. – S. 214–217 (In Belarusian).
2. Shamjakin, I. P. Zlaja zorka: raman / Ivan Shamjakin // Zb. tv. T. 6: Zlaja zorka: raman; Paleskaja madonna; Abmen: apovesci / Ivan Shamjakin. – Minsk : Mast. lit., 2005. – S. 5–306 (In Belarusian).
3. Uluhanov, I. S. Edinicy slovoobrazovatel'noj sistemy russkogo jazyka i ih leksicheskaja realizacija / I. S. Uluhanov; Rossijskaja akademija nauk, In-t rus. jazyka im. V. V. Vinogradova. – M., 1996. – 221 s. (In Russ.).
4. Izotov, V. P. Parametry opisanija sistemy sposobov russkogo slovoobrazovanija: monografija / V. P. Izotov. – Orjol, 1998. – 149 s. (In Russ.).

УДК 811.161.3'373.2:821.161.3

МАЛАЯ РАДЗІМА Ў КАНТЭКСТЕ ТВОРЧАСЦІ ІВАНА ШАМЯКІНА

В. В. Шур

прафесар, доктар філалагічных навук
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: kovsharolga@tut.by

В статье на примере литературных онимов из произведений Ивана Шамякина прослеживается мастерство писателя в изображении реалий его малой родины; анализируется определяющая роль поэтичности в раскрытии идейно-художественного замысла произведений. Приводятся подробные рассуждения о значении использования фактографической основы, реальных биографических фактов, образов-прототипов и прочих национально-региональных материалов в художественных произведениях Ивана Шамякина и других авторов. Рассматривается автобиографизм как отличительная черта индивидуально-авторского стиля многих белорусских писателей.

Ключевые слова: биографизм, малая родина, оним, прототип, стиль.

HOMELAND IN THE CONTEXT OF IVAN SHAMYAKIN'S WORK

V. V. Shur

Professor, Doctor of Philology
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: kovsharolga@tut.by

Using the example of literary onyms from the works of Ivan Shamyakin, the article traces the writer's skill in depicting the realities of his small homeland; the defining role of poetry in the disclosure of the ideological and artistic design of works is analyzed. Detailed considerations are given on the importance of using the factual basis, real biographical facts, prototype images and other national-regional materials in the works of art by Ivan Shamyakin and other authors. Autobiography is considered as a distinctive feature of the individual author's style of many Belarusian writers.

Key words: biography, onym, homeland, prototype, style.

Уводзіны. Самыя значныя творы амаль усёй беларускай літаратуры прысвечаны Радзіме, яе ўслаўленню, любові і пашане да роднай зямлі, узбагачэнню яе матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей, павазе і шанаванню сваіх блізкіх, а іх сюжэты напоўнены патрыятычнай тэматыкай – родны кут, радня, землякі, мясціны і падзеі малой і вялікай радзімы ў цэнтры ўвагі не толькі класікаў нашай літаратуры.

У творах сапраўдных мастакоў можна лёгка пазнаць прыкметы іх малой радзімы. Д. Бугаёў на прыкладах з твораў вядомых беларускіх пісьменнікаў пераканальна паказаў, як родны кут мастака слова, яго назвы, пейзажы, вобразы становяцца залатым запасам, які падтрымлівае эмацыйную сілу ўсёй іх творчасці. У прыватнасці, ён адзначаў, што такія незабыўнымі ўражаннямі на ўсё жыццё для Янкі Купалы былі *Прудзішча, Селішча, Аконы*, для М. Гарэцкага – *Малая Багацькаўка* на Магілёўшчыне, а таксама куляшоўскія *Саматэвічы*, у слупка-капальскім рэгіёне чорнаўскія *Боркі і Цімкавічы*, мележаўскае Палессе з *Глінішчамі і Каранёўкай* пад пяром мастака стала *Куранямі*, чыгрынаўскі *Вялікі Бор* у яго раманах атрымаў назву *Верамейкі* і г. д.

Мэта і задачы. Задачы артыкула падпарадкаваны асноўнай мэце – даследаванню літаратурных онімаў у творчасці Івана Шамякіна, ролі выкарыстання рэалій малой радзімы, біяграфічных фактаў, прататыпаў у анамастыконе і ўсёй ідэйна-мастацкай тканіне твораў пісьменніка.

Метады і матэрыял даследавання. Метадалагічнай асновай даследавання з'яўляюцца апісальны, супастаўляльны метады з выкарыстаннем прыёмаў навуковай інтэрпрэтацыі і абагульнення; асноўны матэрыял даследавання – анамастыкон мастацкіх тэкстаў І. Шамякіна, іх тэкстаўтваральныя і мастацка-эстэтычныя функцыі.

Вынікі і іх абмеркаванне. У кнізе “Пяцьдзясят чатыры дарогі” Іван Шамякін пісаў: “Без біяграфіі няма пісьменніка, – сказаў нехта з маіх калег. Гэта правільна. Але, відаць, правільна і тое, што наступае

час, калі біяграфія пісьменніка – гэта яго творы. Дрэнна ці добра, але я пісаў усе гэтыя гады” [4, с. 537]. Біяграфізм – выразная адметнасць яго ўласнай шматграннай творчасці, пра што сведчаць сюжэты яго асноўных мастацкіх твораў, успаміны, напісаныя пісьменнікам у апошнія гады жыцця.

Свайёй малой радзімай пісьменнік Іван Шамякін называў мястэчка *Церуха* Гомельскага раёна. Яе апісанне, яе жыхары-прататыпы прысутнічаюць у многіх яго творах. Прыгажосць вакол і *Церухі* на ўсё жыццё ўвайшла ў сэрца будучага класіка. У 1951 годзе, як успамінаў пісьменнік, ён на грошы Сталінскай прэміі за раман “Глыбокая плынь” будзе ў *Церусе* звычайную вясковую хату, куды пастаянна прыязджае з сям’ёю на лета. У *Церусе* напісаны раманы “У добры час”, “Крыніцы”, “Трывожнае ічасце”, “Сэрца на далоні”, аповесць “Ах, Міхаліна, Міхаліна...” Вось, што адзначала пра гэта дачка пісьменніка Таццяна Іванаўна: “Іван Шамякін найбольш любіў раман-пенталогію «Трывожнае ічасце». Не толькі таму, што твор у вялікай ступені аўтабіяграфічны, а і таму, што пісаў яго шчаслівы чалавек. Я добра памятаю час, калі ствараўся раман, – памятаю менавіта таму, што гэта былі самыя шчаслівыя для нашай сям’і гады – яны не паўтарыліся...” Нягледзячы на адсутнасць звыклага камфорту, І. Шамякін любіў *Церуху*, як любяць родны кут, малую радзіму, як любяць месца, што дае магутны стымул для творчасці і ў той жа час дорыць сапраўдны адпачынак – не бяздумны, а таксама творчы”. Ужо ў канцы жыцця І. Шамякін гаварыў, што нідзе яму так добра не працавалася, як у *Церусе* [1, с. 60–70].

Бацьку пісьменніка, Пятра Мінавіча, лесніка, пераводзілі з месца на месца: нейкі час у пачатку 1930-х гадоў ён працаваў у лесе каля вялікай вёскі, фактычна мястэчка *Церухі*, блзкага да Гомеля. Тут сям’я пражыла адзін год, калі Іван вучыўся ў пятым класе. Тут ён сустрэў сваю будучую жонку – каранную церушанку Марыю Філатаўну Кротава, якая стала прататыпам многіх яго герайн. Завяршаючы ў верасні 1998 г. біяграфічную аповесць-споведзь “*Слаўся, Марыя! Гісторыя кахання, любові, жыцця*”, дзе ўсе персанажы рэальныя, пісьменнік пранікнёна і шчыра завяршаў: “*Няхай светлы вобраз Марыі Філатаўны навечна застанеца ў памяці не толькі блізкіх ёй людзей, але ўсіх, хто яе ведаў, а можа, і ў некаторых з тых, хто прачытае гэтую гісторыю нашага кахання, любові, жыцця. Вам, мае ўнукі, адрасую яе, маю споведзь*” [1, с. 270].

Аднак, як сведчаць энцыклапедычныя звесткі, ён нарадзіўся 30.01.1921 г. у вёсцы Карма Добрушкага раёна. Гэта, як мы мяркуем, можна растлумачыць тым, што яго бацьку, лесніка Пятра Шамякіна, часта пераводзілі з аднаго лясніцтва ў іншае, і малому Івану Шамякіну на ўсё жыццё запамніліся незабыўныя дзяцінства і маладосць, што прайшлі ў мястэчку і вакол іх *Церухі*, пра што ён неаднойчы згадваў у сваіх настальгічных успамінах.

Пра Івана Шамякіна як майстра сюжэту і пісьменніка, які вельмі творча і паспяхова ўводзіў у кантэкст твораў факты біяграфізму, сведчаць не толькі даследчыкі яго творчасці, калегі-пісьменнікі, сябры, члены яго сям’і, але асабліва разважанні самога пісьменніка ў апошнія гады жыцця, засведчаныя ў “Начных успамінах”, у кнігах “Размова з чытачом”, “Карэнні і галіны”, “Слаўся, Марыя!”, “Таццяна Маеўская ў «Глыбокай плыні» – мая жонка. Сюжэт можа ўзнікнуць з характару чалавека, які жыве, працуе побач з табой. Сюжэт «Глыбокай плыні» «трымала» Таццяна Маеўская. Пра гэта сказаў на памінальным абедзе, калі пахавалі дарагога мне чалавека, маці маіх дзяцей, Іван Навуменка... *Марыя Філатаўна* была не толькі памочнікам у творчай працы, але і прататыпам герайн многіх маіх раманаў, аповесцей. І гэта так, я зрабіў такое прызнанне ў біяграфічнай аповесці «Слаўся, Марыя!»” [6, с. 47].

Як успамінаў пісьменнік, “многія старонкі свайго жыцця ўлажыў у творах «Трывожнае ічасце», «Зеніт», «Карэнні і галіны» пра настаўнікаў і калег” (с. 193); “«Помста»? Трагедыя і душэўная вялікасць чалавека. А хіба не такімі мы былі, як мой *Раманенка?* «Глыбокая плынь»? Гераізм людзей. А хіба не было яго? Безумоўна, нота высокая. Але такі быў час, і я быў шчырым сынам свайго часу” [5, № 7, с. 193]; “Жыццё новае, мірнае я праўдзіва напісаў у «*Мосце*». Гэта самая аўтабіяграфічная рэч у «Трывожным ічасці». Ну, яшчэ «*Непаўторная вясна*»” [5, № 8, с. 165]; “Я паслаў «*Помсту*» ў «*Беларусь*». У добрыя рукі трапіла мая аповесць – Іллі Данілавічу Гурскаму. Не маючы магчымасці надрукаваць яе ў сваім танюсенькім часопісе, ён перадаў яе суседзям – у «*Польмя*». А там прозай загадваў Усевалад Краўчанка, а галоўным быў Пятрусь Броўка. Рэч ім спадабалася, і яны з ходу запусцілі яе ў нумар” [5, № 8, с. 167].

Падрабязна абагульненні і разважанні пра прататыпаў і літаратурных персанажаў з твораў Івана Шамякіна запісала яго дачка Таццяна Іванаўна Шамякіна. Так, *Марыя Філатаўна Кротава* – жонка пісьменніка – з’яўляецца прататыпам многіх вобразаў жанчын у яго творах: “якая гэта была натура, які характар, калі гэтага хапіла на дзясятак, калі не больш, яркіх, запамінальных характараў беларускіх жанчын”. “Бліжэй за ўсё да *Машы – Саша Траянава* з «Трывожнага ічасця», гэтая рэч у многіх сваіх і сюжэтных ходах, і характарах аўтабіяграфічная... А хіба *Таццяна Маеўская* з «Глыбокай плыні» не *Маіша*? І сюжэтная канва з першай часткі – жыццё сям’і Кротаваў у акупацыі. А фельчарка *Тася Батрак* з рамана «Вазьму твой боль», *Поля* з «Атлантаў і карыятаў»... у іх характар маёй жонкі, яе вернасць, адданасць мужу, дзецям. Ёсць вобразы, якія па сюжэце далёкія аж жыцця *Марыі Філатаўны*, але тыя з маіх калег, якія блізка ведалі яе, пазнавалі асобныя рысы. Такая *Вольга Ляновіч* з «Гандляркі і паэта». *Надзся* са «Снежных зім». *Вольга* – зусім іншы характар – імпульсіўная, у нечым нават авантурная, а часам і нахабная, што *Машы* было зусім не ўласціва. Але калі пісаў раздзелы пра яе каханне і яе свядомае ўступленне ў барацьбу з акупантамі, я, добра помню, не раз думаў: а на каго з прататыпаў, якія акружалі

мяне, «прымераць» яе ўчынкі?.. *Галіна Адамаўна*, жонка доктара Яраша з рамана «Сэрца на далоні». Ніхто, нават Андрэй Макаёнак, не пазнаў у *Галіне Маішу*... [1, с. 197–199]. Не ўсе прататыпы з твораў І. Шамякіна выразна пазнавальныя. Іх пазнавальнасць выяўляецца найчасцей праз значны кантэкст, аналогіі і ўзаемаадносіны, а таксама праз нязначныя падказкі самога аўтара або сяброў пісьменніка, напрыклад, у «Глыбокай плыні» камандзір Гомельскага партызанскага злучэння Ружак (ззаду наперад – амаль Ілля Паўлавіч Кожар, Герой Савецкага Саюза, як патлумачыў сам І. Шамякін [5, с. 175].

У «Глыбокай плыні» старшыня сельскага Савета Іван Сяргеевіч Бабінаў, з якім сябраваў І. Шамякін, расказаў, як расстралялі яго сям'ю, уначы, па-бандыцку, – і ў будучага пісьменніка з'явіўся сюжэт, з'явілася задума першага рамана, а назву рамана, вядомую цяпер усім, яму прыдумаў Андрэй Макаёнак, ён напісаў Шамякіну з Журавіч [5, № 8, с. 169]. Алесь Марціновіч адзначаў: «Сам пісьменнік, калі пісаў «Глыбокую плынь», то ішоў ад тэмы. У першыя пасляваенныя гады рэспубліка наша, людзі жылі ўсё яшчэ героікай партызанскай барацьбы... «І я хоць сам і не быў у партызанах, – адзначаў І. Шамякін, – таксама жыву партызанскай тэмай. Вядома, тады мае пошукі адрозніваліся ад пошукаў сённяшніх. Ідучы ад тэмы, не маючы сюжэта, я пачаў шукаць прататыпаў. І пачуты мною эпізод пра тое, як яўрэйскага хлопчыка ўратавалі ад фашыстаў жыхары вёскі Дзятлавічы, што на Гомельшчыне, паслужыў пачаткам для работы» [3, с. 232].

У рамана «Зеніт» ваенныя падзеі адлюстраваны амаль дакументальна, як піша сам аўтар, гэта «*праўдзівая гісторыя свайго 33-га асобнага зенітна-артылерыйскага дывізіёна*». Эпізод у «Зеніце» спісаны з *Хайма Шалюбскага* – саслужыўца, пісьменніка, камандзіра гарматы, маленькага, вяртлявага, добрага камандзіра, родам з Дзятлава. «*Гэта ён граміў нямецкую кватэру, калі ўступілі ў Германію. Аднак у старога немца, які прысутнічаў у кватэры, не стрэліў, хаця яго сям'ю ў Дзятлаве фашысты знішчылі*» (с. 158). Многія вобразы рамана – копіі прататыпаў: *Калбенка* → *Калбека*, *Кузаеў* → *Кузьмін*, *Тужнікаў* → *Нужненка*. Вобраз *Глашы* з гэтага рамана, якую пакаралі за сувязь з сяржантам, пісьменнік у многім спісаў з жонкі сябра па службе ў арміі *Віктара Вольскага* – *Уладзіслава*, яршыстай, з выразным характарам. «*Я яе ведаў гадоў трыццаць і «прыцэльваўся» – куды, у які твор уставіць, у якой іпастасі... У «Зеніт» яна як бы сама напросілася*» [5, № 8, с. 148]. Літаратурныя традыцыі ў выбары такіх імёнаў прататыпаў прасочваюцца яшчэ з творчасці Ф. Багушэвіча, З. Бядулі, Я. Коласа.

Часам нават не даследчыкі, а толькі блізкія пісьменніку людзі могуць выявіць у мастацкіх тэкстах прататыпаў і літаратурных персанажаў. Так, Таццяна Шамякіна пра сюжэт і галоўных герояў рамана «Сэрца на далоні» пісала: «Я добра памятаю тэя часы, калі пісаўся раман. Рысы самога І. Шамякіна ўвасоблены ў вобразе журналіста *Шыковіча*, рысы шчырага сябра аўтара – драматурга *Андрэя Макаёнка* – у вобразе доктара *Яраша*». Неабходна тут адзначыць, што сябра І. Шамякіна, вядомы беларускі драматург, чалавек гераічнага лёсу, Андрэй Ягоравіч Макаёнак, які вылучаўся незвычайным жыццясцвярджальным характарам, адметнымі ўласнымі перакананнямі, быў таксама прататыпам іншых літаратурных персанажаў, але асабліва гэта выявілася на вобразе архітэктара *Максіма Карначка* ў раманах «*Атланты і карыятыды*». Ён, дарэчы, не аднойчы раіў Шамякіну змяніць назвы загаловаў некаторых твораў або падпраўляў іх на свой густ і мастацкую вартасць, пра што з удзячнасцю ва «Успамінах» сцвярджаў Іван Шамякін. У апавесці «Першы генерал» І. Шамякін у самым пачатку ад свайго імя вядзе дыялог з чытачом, ён смела ўводзіць у сюжэт сябе і свайго сябра Міхася, у вобразе якога ўдумлівы чытач можа пазнаць драматурга Андрэя Макаёнка.

Прататыпам гандляркі (галоўнай гераіні апавесці «*Гандлярка і паэт*» – Вольгі), як прасачыў Алег Лойка, была суседка па кватэры – жонка І. Я. Навуменкі, *Ядвіга Паўлаўна Іконнікава*. Яна была гісторыкам, дацэнтам БДУ. Вырасла на ўскраіне Мінска, непадалёк ад Чэрвеньскага рынку. *Ядвігу Паўлаўну* паважалі як умелага жартуніка за дасціпнасць, веданне народнай мовы, якія выяўляліся ў яе ўмелых павучаннях і дыялогах, бліскучых гумарыстычных прыказках. Студэнты называлі яе любоўна *Мамкай*, была яна надзвычай гаспадарлівай. «У Гандляркі з апавесці І. Шамякіна, як пераконвае А. Лойка, – усё гэта па партрэце Ядвігі Паўлаўны, з яе спісанае, ... пісьменнікам быў падгледжаны, тонка ўлоўлены яе характар. Ды і проста назіва ўдала перададзена постаць, фігура, манеры паводзін, жэсты, дасціпнасць Ядвігі Паўлаўны. Такім чынам, у адмысловым сюжэце апавесці прататыпам быў не лёс, а менавіта жывы, непаўторны характар, і яшчэ знешні воблік Гандляркі быў як амаль Ядвігі Паўлаўны» [2, с. 101–102].

Прадаўжаючы аналізаваць гендэрны аспект творчасці Івана Шамякіна, адзначым наступнае, чым ён адрозніваўся ад іншых тагачасных пісьменнікаў не толькі ў сям'і, у зносінах з сябрамі, але і ў творчасці, пра што пісалі блізкія да яго людзі. У паказе вобраза жанчыны, як піша А. Лойка, у І. Шамякіна? Пытанне, на якое адказвае паэт Алег Лойка, які сябраваў з калегам і добра ведаў творчасць І. Шамякіна: «*Ён амаль усе свае вобразы жанчын любіў..., будучы адналюбом. Марыя Філатаўна была першым каханнем пісьменніка, здрады ён не ведаў і нават разлучніцу ў раманах «Атланты і карыятыды» не вельмі асуджае*» [2, с. 102]. Інакш гэты аспект жыцця пісьменніка, напрыклад, знайшоў мастацкае адлюстраванне ў творчасці яго земляка і сябра, пра што адзначаў: «*І наадварот – іншае пануючае стаўленне да жанчыны было ў Івана Навуменкі. Яно было прадвызначана перажытай здрадай першай жонкі. Ён гадоў быў увесь жаночы род асуджаць: праўда, не ў апавяданнях «Сямнаццацітай вясной», поўнай рамантызацыі раўнеснікаў, але пакрыўджанага жанчынай чалавека асабліва відаць выразна ў трылогіі «Сасна пры дарозе», «Вецер у соснах», «Сорак трэці»*».

Аповесць “Ах, Міхаліна, Міхаліна...”, як сведчаць даследчыкі творчасці І. Шамякіна, таксама заснавана на рэальных падзеях: “на шчырай споведзі маладой настаўніцы пісьменніку” (І. Шамякіну. – В. Ш.), які як мастацкі прыём (споведзь) выкарыстоўваў у гэтым творы, зрабіўшы эпизоды сустрэч з гераіняй своеасаблівым сюжэтным абрамленнем твора, у цэнтры якога – сама Міхаліна. Звяртаюць увагу ў гэтым творы імёны персанажаў, якія прадумана падабраў пісьменнік. Тацяна Шамякіна адзначала, што ў аўтара паслядоўна “імя – таксама вобраз, уключана ў агульную вобразную сістэму твора, яно найперш знак і сімвал любой асобы: *Міхаліна* – бяспрэчна, неардынарная асоба, а таксама і завуч іхняй вясковай школы Аляксандр Дзямідавіч. Міхаліну прыдумаў сам аўтар; сяброўкі называлі яе *Лінаю*, каханы чалавек – мужчынскім імем *Міхаська*, а вучні клікалі *Міхалінай Казіміраўнай*. А імя яе бацькі *Казімір* – складанае і, як лічыцца, асацыіруецца з нечым вызначальным (“мір”), незласлівым і выключна цвёрда мужчынскім. І ў той жа час *Міхаліна* гучыць надзвычай пяшчотна і ласкава, менавіта па-жаночы” [1, с. 102].

Заклучэнне. Такім чынам, аўтабіяграфізм – выразная адзнака стылю многіх беларускіх пісьменнікаў. Гэтая адметнасць іх творчай манеры праяўляецца найперш у анамаліях, у апісаннях родных мясцін і падзей, што адбываліся ў часы, якія засведчаны і запалі ў памяці пісьменнікаў. Канцэпт “маладая радзіма” ў творах, мемуарах Івана Шамякіна рэалізуецца паслядоўным насычэннем тэксту і ўмелым тлумачэннем уласных імёнаў сям’і аўтара і блізкіх яму людзей, землякоў, шырокім апісаннем навакольнай флары і фаўны ў межах родных мясцін, падзей, часам аздобленых мясцовымі паданнямі, гістарычнымі сведчаннямі, што ў творчых апісаннях сталі вызначальнымі фрагментамі або дамінантнымі часткамі сюжэту.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Іван Шамякін: вядомы і невядомы: успаміны, эсэ, аповесць / Уклад. Т. Шамякіна. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – 272 с.
2. Лойка, А. Займальная літаратура : эсэ / А. Лойка. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2009. – 176 с.
3. Марціновіч, А. “З цэлым народам гутарку весці...” / А. Марціновіч // *Польмя*. – 2001. – № 1. – С. 230–243.
4. Пяцьдзясят чатыры дарогі: аўтабіяграфіі беларускіх пісьменнікаў / склад. Я. Казека. – Мінск : Дзярж. выд. БССР, 1963. – 551 с.
5. Шамякін, І. Дзе сцэжкі тыя / І. Шамякін // *Польмя*. – 1993. – № 7, № 8.
6. Шамякін, І. Начныя ўспаміны / І. Шамякін // *Польмя*. – 2003. – № 9. – С. 10–50.

References

1. Shamjakina, T. (2011). *Ivan Shamjakin: vjadomy i nevjadomy: uspaminy, jesje, apovesc'* [Ivan Shamyakin: known and unknown: memoirs, essays, short stories]. Minsk : Literature and Art. (In Blr).
2. Lojka, A. (2009). *Zajmal'naja litaratura: Jesje* [Fascinating literature: Essay]. Minsk: Literature and Art. (In Blr).
3. Marcynovich, A. (2001). “Z cjelym narodom gutarku vesci...”. *Polymja*. [“Have a conversation with the whole nation...”. *Flame*]. 1, 230–243. (In Blr).
4. Kazeka, J. (1963). *Pjac'dzjasjat chatyry darogi: autabijagrafii belaruskich pis'mennikau*. [Fifty-four roads: autobiographies of Belarusian writers]. Minsk : State Publ. (In Blr).
5. Shamjakin, I. (1993). Dze szezki tyja. *Polymja*. [Where the trails are. *Flame*]. 7, 8. (In Blr).
6. Shamjakin, I. (2003). *Nachnyja uspaminy*. *Polymja*. [Night memories. *Flame*]. 9. 10–50. (In Blr).

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

УДК 811.161.3:373.612.2:821.161.3-1-053.2Пранчак

ВОБРАЗНА-ВЫЯЎЛЕНЧЫЯ МОЎНЫЯ СРОДКІ ПАЭЗІІ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ Л. ПРАНЧАКА ПРЫ РАЗГЛЯДЗЕ БЕЛАРУСКАЙ ДЗІЦЯЧАЙ ЛІТАРАТУРЫ

І. А. Бароўская

дацэнт, кандыдат філалагічных навук, загадчык кафедры замежных моў
Гомельскага дзяржаўнага медыцынскага ўніверсітэта,
г. Гомель, Рэспубліка Беларусь
E-mail: borowskaya.ira@yandex.by

В статье анализируются основные этапы развития и становления белорусской литературы для детей, рассматривается ее положение в настоящее время. Используя исследовательский, описательный и аналитический методы, на материале произведений XX века делается краткий анализ детской белорусской литературы. Еще в своё время Тётка подняла вопрос о воспитании у юного поколения любви и гордости к своей Родине, позже – затрагивала морально-этическую проблематику. Купала, Колас, Богданович, Ластовский, Коганец и многие другие заговорили о значимости детской литературы, о необходимости с детства приучать к книжной культуре, к словам родного языка. Колас стал теоретиком детской литературы. На протяжении столетия развивались новые жанры, роды, расширялась тематика. В статье на широком фактическом материале исследуется одно из направлений детской литературы – колыбельные. Отмечаются связь колыбельной с устным народным творчеством, её эмоциональное воздействие на слушателя. Большую роль играет в белорусской детской литературе творчество Л. Пранчака. Среди всех рассматриваемых образно-изобразительных средств в поэзии этот автор активно использовал именно звуковые средства, что объясняется возрастными категориями читателей. В статье делается вывод о том, что белорусская детская литература имеет свою историю развития и становления, что многие авторы обращаются именно к созданию детских произведений, что колыбельные – особенный жанр, что творчество Л. Пранчака – безусловный вклад в развитие детской литературы. Основные средства в детской поэзии поэта – звуковые.

Ключевые слова: детская литература, колыбельные, интонационно-звуковая организация.

The article examines the main stages of the development and development of Belarusian literature for children, and examines its current situation. Using research, descriptive and analytical methods, a brief analysis of children's Belarusian literature is made on the material of works of the 20th century. Back in her time, Tsetka raised the issue of raising love and pride for her homeland among the young generation, and later touched on moral and ethical issues. Later, Kupala, Kolas, Bogdanovich, Lastovsky, Kaganets and many others talked about the significance of children's literature, the need to accustom from childhood to book culture, to the words of their native language. Colas became a theorist of children's literature. On the stretch of the century, new genres, genera developed, the subject expanded. In the article, a wide factual material is investigated as one of the areas of children's literature - lullabies. The connection of the lullaby with oral folk art is noted, its emotional impact on the listener is noted. The work of L. Pronchak plays a large role in Belarusian children's literature. Among all the figurative means considered in poetry, this author actively used sound means, which is explained by the age categories of readers. The article concludes that Belarusian children's literature has its own history of development and formation, that many authors turn to the creation of children's works, that lullabies are a special genre, that the work of L. Pronchak is an unconditional contribution to the development of children's literature. The main means in the poet's children's poetry are sound.

Key words: children's literature, lullabies, intonation-sound organization.

Уводзіны. Дзеці любяць чытаць вершы яскравыя, галоўныя героі якіх імпануюць ім самім. Беларускія вершы для дзяцей адрозніваюцца асобай кампазіцыяй і атмасферай, якой яны напоўнены.

Раней усе артыкулы, прысвечаныя разгляду твораў, адрасаваных дзецям, пачыналі з класічнага выслоўя, цяпер ужо трывіяльнага – “Для дзяцей патрэбна пісаць гэтак, як і для дарослых, толькі намнога лепей”. Здаецца, што творы, якія сталі дзіцячымі, пісьменнікі не заўсёды адрасуюць менавіта дзецям. Бывае, што першапачаткова яны прызначаліся дарослай аўдыторыі, а толькі потым трапілі ў разрад дзіцячай літаратуры. Як адбылося, напрыклад, з вядомым “Рабінзонам Круза”, або ўспомнім прыжыццёвае абурэнне Ганса Хрысціяна Андэрсана тым, што яго казкі адрасуюць дзецям, хаця прызначаліся яны дарослым. Але вельмі добра, калі твор адрасаваны адначасова ўсім: і вялікім, і маленькім.

Мэта і задачы. У артыкуле ставіцца на мэце даследаванне асноўных моўна-вобразных сродкаў на матэрыяле зборніка Леаніда Пранчака “Цік-так, ходзікі”. У сувязі з гэтым неабходна вырашыць наступныя задачы:

- 1) зрабіць кароткі агляд гісторыі станаўлення і развіцця беларускай дзіцячай літаратуры;
- 2) акрэсліць жанр калыханкі ў сучаснай беларускай літаратуры;
- 3) вызначыць жанравую скіраванасць, тэматыку зборніка;
- 4) даследаваць і прааналізаваць найбольш яскравыя вобразна-выяўленчыя моўныя сродкі ў паэзіі Л. Пранчака;
- 5) адзначыць адметнасці творчай манеры паэта.

Метады і матэрыял даследавання. Пошукавы, аналітычны, апісальны. Зборнік “Цік-так, ходзікі”.

Вынікі і іх абмеркаванне. Поруч з доўгім і складаным шляхам беларускай літаратуры ішло развіццё і дзіцячай літаратуры. І калі пачатак яе зараджэння і станаўлення характарызуецца тэмай гаротнага, трагічнага жыцця дзіцяці, то паступова, зыходзячы з сацыяльна-палітычных абставін, змен у грамадстве, назіраецца пераход да беларускага культурна-нацыянальнага адраджэння, з’яўлення кніг на нацыянальнай мове. Пачатак ХХ стагоддзя характарызуецца тым не менш недахопам мастацкай літаратуры для дзяцей і юнакоў. У 1914 годзе з’яўляецца першы нумар часопіса “Лучынка”, што адкрываецца аднайменным вершам Цёткі, якая ўзняла пытанне выхавання ў юнага пакалення любові да роднага слова, пазней закранала маральна-этычную праблематыку і звярталася да вуснай народнай творчасці. У гэты ж перыяд у літаратуру ўваходзяць Якуб Колас, Янка Купала, Максім Багдановіч, Кандрат Лейка (“Сарока”, “Бусел”, “Журавель”), Карусь Каганец (“Журавель і чапля”, “Ваўчок”), Вацлаў Ластоўскі (“Родныя зярняtki”, чытанкі “Незабудка”, “Сейбіт”, фальклорныя матывы прасочваліся ў такіх яго творах, як “Пра зязюлю”, “Зайчык”, “Варона і рак”). Паэты і пісьменнікі на чале з Коласам гаварылі аб значнасці дзіцячай літаратуры, аб неабходнасці з маленства далучаць да кніжнай культуры, да слоў роднай мовы. Колас стаў тэрэтыкам дзіцячай літаратуры: ён апрацоўваў народныя казкі (“Зайкіна хатка”, “Як пеўнік ратаваў курачку”), ствараў вершаваныя (“Рак-вусач”), упершыню распрацаваў жанр юнацкай аповесці (“На прасторах жыцця”), а паэма “Міхасёвы прыгоды” ўражае ліра-эпічным пачаткам, апісаннем прыроды, метафарычнасцю мовы.

Далейшае станаўленне дзіцячай літаратуры адбывалася ў розных накірунках: развіваліся новыя жанры, пашыралася тэматыка. Калі гаварыць менавіта пра сучасныя паэтычныя творы, то найбольш аўтары пішуць для малых дзетак і малодшых школьнікаў. Ёсць жанр, у якім сёння “змяняецца музычна-слоўны сінкрэтызм, песеннасць, сацыялагізацыя і нават сюжэтнасць” [1, с. 132], якія ярка праяўляліся ў Ф. Багушэвіча, Я. Коласа, З. Бядулі і інш. Гаворка ідзе пра калыханкі, у якіх “узмацілася дыялогаваць, з’явіліся новыя рысы паэтызму” [1, с. 132], але, безумоўна, застаўся выхаваўчы аспект, які перадаўся ад народнай педагогікі. У калыханцы прысутнічаюць вобразы розных жывёл, птушак, якія павінны абараняць дзіця ад цёмных сіл, спрыяць яго фізічнаму і псіхічнаму здароўю. Напрыклад, “Калыханка” З. Бядулі: *Кукарэку, певунок; Мяў-мяў, рабенькі каток...; Му-му, трацячок-бычок...; Го-го, жвавы гусачок...; Псік-псік, мышка-мышанё...* Вобраз кожнай жывёлы суправаджаецца спецыфічным гукапераймманнем, што заўсёды прывабляе дзіця. Астатняя лексіка таксама напоўнена памяншальна-ласкавымі суфіксамі: *кажушок, шапачка, боцікі, абараначкі, Яначка, садок, ветрачок, граечка, балалаечка, кашулька, вочанькі*. Любоўю і пяшчотай напам’янаецца апавед пра жывёл, якія *шыюць Янку кажушок, купляюць абараначкі для Яначкі, ад пчалінай мамачкі нясуць мёду Яначку*. Калыханка насычана вобразнымі азначэннямі і дзеясловамі, якія як бы паўтараюць дзённыя клопаты дарослых. Кожны радок утрымлівае зварот да маленькага Янкі, якому ў дасціпнай для яго форме даводзілася старажытная ідэя аб адзінстве прыроднага асяроддзя, што кожны чалавек, звярок, мушка – гэта насельнікі нашага адзінага дому. Такая ідэя цэласнасці Сусвету закладвае асновы гарманічнага развіцця і існавання чалавека. У заключных строфах павінна прысутнічаць слоўная мелодыя сну: *казкі-байкі баюцца, Вочанькі зліпаюцца, Не шуміце... ну, ну, ну! Хлопчык Яначка заснуў...* У літаратурнай калыханцы мы знаходзім сувязь з народнай традыцыяй, калі ў дасціпнай форме дзіцяці перадаваліся выхаваўчыя маральна-этычныя погляды.

Ларыса Геніюш у калыханцы “Сні, Алёнка” ярка перадала ідэю прыроднага ўніверсуму: *Вунь пад зорамі дрэмлюць палі, Вецер коўдраю іх прыкрывае. – Як мяне? – Як цябе, дарагая...*

Кожны вечар па гэлебачанні нашых дзетак вядзе да сну найбольш вядомая “Калыханка” Г. Бураўкіна (музыка В. Раінчыка): *Спяць і мышкі і стрыжы, / Спяць машыны ў гаражы, / Ты таксама каля мамы / Ціха-ціхенька ляжы. / Баю-бай, баю-бай, вачаньты закрывай*. Твор стаў шэдэўрам за сваю меладычнасць, прыгажосць мастацкага слова, яркую вобразнасць.

Медыкі Цюменскай абласной бальніцы аднойчы правялі эксперымент на прадмет уздзеяння калыханкі на дзяцей. Урачы сцвярджалі, што ўнікальная рытміка калыханак станоўча ўздзейнічала на хворых: адзначалася станоўчая дынаміка ў дзетак з анамальным рытмам дыхання, брадыкардыяй, дысфункцыямі кішэчніка. Спецыялісты Расійскай акадэміі медыцынскіх навук адзначалі таксама аздараўленчы эфект на маладых мам: праходзіў таксікоз, паляпшалася лактацыя, знімаўся стрэсавы стан [1, с. 134].

Усё гэта даказвае, што ў калыханцы закладзены пэўны код, змешчана менавіта тая інфармацыя, якая неабходна для фізічнага і псіхічнага здароўя дзіцяці на многія гады.

Задоўга да “Калыханкі” вёў да сну дзетак “Дзед-Барадзед” (словы А. Вольскага, музыка Л. Захлеўнага): *“Хто я? Дзед-Барадзед, / Абышоў белы свет, / А цяпер у ціхі час / Завітаў да вас”*. Вобраз старэнькага, вясялага дзядулі вельмі даспадобы прыйшоўся дзецям. *Казкі, цуды Дзеда-Барадзеда* напам’янілі вечар. А яго прысутнасць, дапамога, жаданне распавядаць казкі, – ці гэта мала для малога дзіцяці? *А як прыйдзе казка ў сне, / Зноў кажыце дзякуі мне*. Тэкст насычаны гукавымі паўторамі (эпіфарамі, анафарамі) і простымі лексемамі, блізкімі для вобразнага ўспрымання дзіцяці.

Калыханка “Спаць пара” Л. Пранчака апявае пра *ноч, якая крочыць па сцяжыніцы, таму дрэмле бор, гасне позняя зара*. *І мяккая падушка, сон прылёт, спі дачушка, спі сыноч*. Вядома, час засыпання спрыяе засваенню інфармацыі, а апісанне прыроды, насычанае вобразнымі азначэннямі, у час захаду сонца закалыхвае дзіця.

Аналіз літаратурных калыханак дазваляе сцвярджаць, што многія аўтары з задавальненнем звяртаюцца да гэтага жанру. Станоўчае ўздзеянне рытмікі слоў, музыкі, выхаваўчы аспект, эмацыянальна-вобразныя ўяўленні дзіцяці, фарміраванне нацыянальна-культурных традыцый – усё гэта звязана з даволі невялікім па аб’ёме, але такім глыбокім па ўздзеянні жанрам – жанрам калыханкі.

Увогуле, дзіцячая літаратура, прайшла такі ж складаны шлях, як і ўся беларуская літаратура ў цэлым. Матэрыял для даследавання вельмі шырокі. У 2008 годзе выйшла ў свет цудоўная “Чытанка” для дзіцячага садка (складзена Вінцуком Вячоркам, Пётрам Садоўскім), у якой сабраны дзіцячыя творы, узоры беларускага фальклору і творчасці іншых народаў, выкарыстаны здабыткі ўкладання першых беларускіх зборнікаў для дзяцей пачатку ХХ стагоддзя, літаратурныя творы розных перыядаў. “Чытанка” – адзіны беларускамоўны збор казак, вершаў, калыханак, які, безумоўна, узбагаціў айчынную дзіцячую літаратуру.

Калі гаварыць пра развіццё дзіцячай літаратуры на сучасным этапе, адзначым, што найбольш актыўна ствараюцца творы для малодшай узроставай групы, дзе закладаюцца асновы любові да роднай мовы, Радзімы, цікавасці да гісторыі сваёй краіны. Не вельмі актыўна развіваецца літаратура для дзяцей старэйшага ўзросту.

Наша літаратура для дзяцей скіравана развіваць у дзіцяці любоў да Радзімы, спасцігаць асноўныя маральна-этычныя каштоўнасці: “Я – беларус, я ганаруся, / Што маю гэтае імя: / Аб добрай славе Беларусі / У свеце знаюць нездарма!” (Н. Гілевіч. “Я – беларус”).

Даволі грунтоўны ўнёсак у развіццё дзіцячай літаратуры зрабіў Леанід Пранчак, жарты, песні, небыліцы якога вельмі даспадобы маленькім беларусам. Даверліва-спавядальныя інтанацыі паэта, лірычны склад яго паэтычных радкоў прыцягваюць да сябе сваёй цеплынёй і прастатой. На вершы паэта складзена вялікая колькасць песень, якія сталі хітамі на доўгія гады ў выкананні І. Афанасьевай. Я. Навуменкі, В. Дайнекі, ансамбляў “Сябры”, “Верасы” і інш. Але паэт шмат увагі надаваў і дзіцячым спевам, вершам, небыліцам, жартам, казкам: “Словы шчырыя знайду / І пра маму верш складу: / Светлая зараначка – / Дарагая мамачка” [2, с. 220].

Гаворачы пра жанравую разнастайнасць дзіцячых твораў паэта, адзначым, што ён пісаў вершы, жарты, лічылкі, забаўлянкі, дражнілкі, песні, казкі, небыліцы. У кожным творы адчуваецца замілаванне, захапленне красой роднай зямлі (“Сланечнік”, “Рачныя лілеі”, “Таполя”, “Светлая зараначка”, “Летні луг” і іншыя). З душэўнай прачуласцю Л. Пранчак распавядае пра жывёл (“Чмялі”, “Салавей”, “Куніца”), расліны (“Васількі”, “Парэчка”, “Дзічкі”), хатнія стравы (“Дранікі”, “Яблычны пірог”, “Клёцкі”) і г. д.

Творы характарызуюцца напеўнай мілагучнасцю, прастатой і лёгкасцю. Пры разглядзе моўна-вобразных сродкаў адзначаецца велізарная роля гукавых сродкаў, скіраваных менавіта на дзіцячае ўспрыманне.

Інтанацыйна-гукавая арганізацыя паэтычнай мовы залежыць ад эмацыянальна-сэнсавай напоўненасці таго ці іншага твора, творчай індывідуальнасці паэта, фанетычных асаблівасцей нацыянальнай мовы. Гучанне становіцца заўважным, калі паўтараюцца асобныя фанемы, іх спалучэнні. Самая малазначная фраза ў вершы можа стаць музыкальна-інтанацыйным сродкам, які надасць твору адметную танальнасць. Гукавыя паўторы ў паэтычных творах функцыянальна неаднолькавыя. Часцей яны імітуюць у мастацкім тэксце гукі наваколля, ствараюць выразныя гукавыя вобразы.

Добра гучыць для слыху і адыгрывае значную ролю ва ўздзеянні на чытача-слухача гукапіс. Гэта з’ява глыбокая, асацыятыўная, яе звязваюць і з музычнымі заканамернасцямі, хаця ў ёй дзейнічаюць фанетычныя законы.

Паўтарэнне на пачатку радка тых жа самых гукаў, складоў, слоў шырока сустракаем у паэзіі Л. Пранчака: *Быў і знік, Бачу я з аконца, У бары, У гаі* [“Сакавік”, с. 17]. Анафарычны паўтор канкрэтызуе думку, узмацняе яе гучанне: *Над старымі вербамі, Над пустынным берагам Два браты, Два воблакі..* [“Воблакі”, с. 30]. Гэты прыём падкрэслівае агульны каларыт твора, узмацняе яго семантыку: *На двары уранні: Наступіў індэк На цвік...!* [“Індык”, с. 133]; *Белы ганак, Белы двор, Белы вецер, Белы бор. Белы вечар, Белы змрок Белы Юлін кажухок* [“Снег”, с. 145].

Сустракаем у зборніку і паўторы ў канцы вершаваных радкоў (эпіфары), якія разам з анафарай узмацняюць пэўны вобраз. Так, у вершы “Папугай”, напрыклад, заўважаем паўторы на пачатку радка, у канцы, адбываецца пэўная гульня спалучэння *ду-ду: Я іду, Іду-ду-ду, Па сяжыніцы Па ваду... Супакойся, Ду-ду-ду. Я куплю табе Дуду* [с. 159]. Гэты гукавы паўтор надае заўважнае эмацыянальнае адценне, што ўзмацняе рытм паэтычнага радка: *На балоце У маркоце Спіць сава. Спіць, самотны, Драч балотны. Спіць трава* [“На балоце”, с. 26].

У творчасці Л. Пранчака адзначаецца шырокае выкарыстанне разнастайных гукавых паўтараў і спалучэнняў, што вельмі ўплывае на меладычнасць слова, фразы і ўсяго твора. Дзякуючы перш за ўсё алітэрацыі (інструментарнаму на зычныя гукі), у многіх песенна-паэтычных творах Л. Пранчака ствараецца эфект гукапераймання. Так, гукаперайманне ходу гадзінніка, эпіфара, асананс [а], алітэрацыі [к], [л] назіраюцца ў песні “Цік-так, ходзікі”, што з’явілася даволі моцным эўфанічным сродкам і стала даспадобы не толькі дзецям, але і дарослым: “Цік-так, ходзікі. / Мне чатыры годзікі. / Чуб ільняны, – светла-русы. / Тата з мамай – беларусы” [“Цік-так, ходзікі”, с. 7].

Безумоўна, нельга лічыць, што толькі выключна сродкамі паэтычнага гукапісу можна дакладна ўзнавіць усе вобразы і з’явы рэчаіснасці. Па асацыяцыі, фанетычнай аналогіі ў свядомасці слухача паўстае гукавы, а за ім – і зрокавы вобраз з’явы ці прадмета, якія з дапамогай іншых паэтычных сродкаў утвараюць патрэбны лагічны ланцужок. А як быць, калі слухач мае 3–5 гадоў ад нараджэння і не валодае тым вопытам навакольнай рэчаіснасці, як дарослыя? Вось тут і патрэбна майстэрства паэта, каб перадаць цеплыню, любоў, пшчоту наваколля: “У садочак, / У садок, / Я хаджу з ахвотай. / Сустракай мяне, садок, / Цеплынёй, пляшчотай” [“У садку”, с. 7]. А вось тут вялікую ролю адыгрываюць гукапераймання,

якія імітуюць асобныя гукі прыроды, крыкі птушак, звяроў: “Цёплы дожджык – / **Кап-кап-кап**, / Мяккай лапкай / **Дран-дран-дран**” [“Пад стрэшкай”, с. 29]; “Квакчуць жабы: / **Ква-ква-ква!**” [“На балоце”, с. 27]; “Гэта дзяцел / **Тук-тук-тук**” [“Дзяцел”, с. 93].

Заклучэнне. Доўгі і складаны шлях прайшла беларуская літаратура. На сучасным этапе найбольш актыўна ствараюцца творы для малодшай узроставай групы, дзе закладваюцца асновы любові да роднай мовы, Радзімы, гісторыі сваёй краіны. Даволі шырока прадстаўлены жанр калыханкі. Вялікую ролю на сучасным этапе развіцця беларускай дзіцячай літаратуры адыграў Л. Пранчак, творы якога вельмі разнастайныя ў жанравых і тэматычных адносінах. З усіх моўна-выяўленчых сродкаў у зборніку шырока прадстаўлены гукавыя паўторы, якія найчасцей імітуюць гукі наваколя, ствараюць выразныя гукавыя вобразы, багатыя сродкі фонікі ўзмацняюць інтанацыйна-рытмічную выразнасць тэксту. Спецыфіка гукавой арганізацыі песенна-паэтычных радкоў заключаецца ў іх мілагучнасці, музычнасці. У цэлым жа, за простымі, але мілагучнымі, лёгкімі для ўспрымання словамі, радкамі стаіць напружаная, нястомная праца, у выніку якой кожнае слова ў рэшце рэшт набывае сэнсавую і гукавую выразнасць, што асабліва важна, калі слухачы – дзеці.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Смаль, В. Выхаваўчы аспект беларускіх літаратурных калыханак / В. Смаль // VII Рэспубліканскія Калеснікаўскія чытанні : матэрыялы рэсп. навук. канф. (Брэст, 15 снежня 2009 г.) : у 2 ч. / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Брэст. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна : пад агул. рэд. А. С. Кавалюк. – Брэст, Альтэрнатыва, 2010. – Ч. 2. – 188 с.

2. Пранчак, Л. Цік-так, ходзікі!: Вершы, песні, казкі, жарты, небыліцы: для мал. шк. узросту / Л. Пранчак; маст. В. В. Дударэнка. – Мінск : Юнацтва, 2001. – 335 с.

References

1. Smal, V. (2010). Educational aspect of Belarusian literary lullaby songs / VII Republican Kolesnikovskiy readings. Brest, Alternative. (In Belarus.)

2. Pronchak L. (2001). Tick-so, walkers!: Poems, songs, fairy tales, jokes, nothings: For primary school age. Minsk : Youth (School library). (In Belarus.)

УДК 801.73

ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ МУЖЧИНЫ В СЕМЬЕ (ПО РОМАНУ Л. Н. ТОЛСТОГО «АННА КАРЕНИНА»)

Л. А. Богданова

доцент, кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы

Глазовского государственного педагогического института имени В. Г. Короленко,

г. Глазов, Удмуртская Республика

E-mail: bogdanovaluda@gmail.com

Е. А. Кивилёва

студент Глазовского государственного педагогического института имени В. Г. Короленко,

г. Глазов, Удмуртская Республика

E-mail: kiviliova.liza@yandex.ru

В поисках ответов на вызовы современного мира имеет смысл обратиться к произведениям классической литературы. В статье рассматриваются значение и роль мужчины в семье на примере романа Л. Н. Толстого «Анна Каренина». С помощью описательного и сопоставительного методов показана роль главных героев в создании и сохранении семьи. На примере героев Облонского, Каренина и Вронского показаны печальные последствия, возникшие при неисполнении своего семейного предназначения, на примере Левина – благополучие и счастье семьи как результат осознания своего мужского предназначения в семье и его исполнения. С применением методов анализа и синтеза сделаны выводы о том, что, в понимании Л. Н. Толстого, мужчина является ответственным за семью, ее сохранение и преодоление трудностей в семейной жизни.

Ключевые слова: формирование нравственной культуры молодого поколения, мнение Толстого о семейных ценностях, предназначение и ответственность мужчины.

THE DESTINATION OF A MAN IN THE FAMILY (ON THE NOVEL OF L.N. TOLSTOY «ANNA KARENINA»)

L. A. Bogdanova

Associate Professor, Cand. Phil. S., Associate Professor of the Department of Russian Language and Literature of the Glazov State Pedagogical Institute named after V.G. Korolenko, Glazov, Udmurt Republic

E-mail: bogdanovaluda@gmail.com

E. A. Kivileva

student of the Glazov State Pedagogical Institute named after V.G. Korolenko, Glazov, Udmurt Republic

E-mail: kiviliova.liza@yandex.ru

In search of answers to the challenges of the modern world, it makes sense to turn to the works of classical literature. The article examines the meaning and role of men in the family based on the novel «Anna Karenina» by L.N. Tolstoy. Using descriptive and comparative methods, the role of the protagonists in the starting and preservation of the family is shown. On the example of the

characters Oblonsky, Karenin and Vronsky, the sad consequences that arose when they failed to fulfill their family destiny are shown, and on the example of Levin, the well-being and happiness of the family as a result of realizing their male destiny in the family and fulfilling it. Using methods of analysis and synthesis, it is concluded that a man is responsible for the family, its preservation and overcoming difficulties in family life.

Key words: *formation of the moral culture of the young generation, Tolstoy's opinion on family values, the purpose and responsibility of men.*

Введение. Эпоха постмодернизма ставит перед человеком все новые и новые вопросы. Исчезновение границ между реальным и виртуальным миром, между добром и злом, между женским и мужским началом и т. д. заставляет нас искать ответы там, где мы привыкли видеть устойчивость нравственных позиций и веру если не в идеал, то в движение к этому идеалу.

Обращение к слову, в том числе к слову писателя, к его размышлениям над значимыми для него проблемами помогает определить совокупность понятий, необходимых для формирования нравственной культуры молодого поколения. Это такие понятия, как честность, справедливость, милосердие, долг и многое другое. Система ценностей, представленная в произведениях русских писателей, должна стать для современного человека базовым ориентиром в лабиринте ценностных поисков и экспериментов.

Одной из важнейших составляющих характеристики жизни любого человека является семья, или ее отсутствие, или ее неприятие, или мечта о ней.

Результаты исследования и их обсуждение. Тема семьи, проблема строительства семьи или ее разрушения волновала многих художников, но нам представляется, что, пожалуй, самые подробные ответы на читательские (и свои) вопросы дал Лев Николаевич Толстой. Если следовать авторской логике, то в поисках «мысли семейной» необходимо обратиться, прежде всего, к роману «Анна Каренина». Здесь Толстой отразил свое видение семейной жизни, ее системы ценностей, роли каждого члена семьи. Основное внимание, конечно, уделяется «женскому» вопросу: предназначению женщины, ее положению в семье, роли хранительницы домашнего очага и «продолжению самого человечества» [4]. Но в произведении не менее важной, а может быть, и более значимой является линия мужской судьбы: в чем предназначение мужчины в семье, от которого зависит ее счастье и благополучие. Мужчина, по мнению писателя, является ответственным за близких, принимает важные решения, обеспечивает всем необходимым – одним словом, управляет «семейным кораблем».

Целью исследования является определение особенностей взгляда Л. Н. Толстого на предназначение мужчины в семье. Исследование проводилось на материале романа Л. Н. Толстого «Анна Каренина». При работе с ним были использованы такие методы, как описание, сопоставление, анализ и синтез.

В романе «Анна Каренина» «мысль семейная», в основном, представлена при изображении семейной жизни Карениных, Облонских и Левиных. Воплощением образа человека, стремящегося к идеалу семейной жизни, в произведении можно назвать Константина Левина. Герой внушает читателю уважение уже по тому, как он относится к своему фамильному роду и семейным ценностям. Дом в его имении Покровском «был целый мир для Левина» [3], там он хотел продолжить свой род и жить с семьей, создание которой для него «было главным делом жизни, от которого зависело все ее счастье» [3]. Он рано лишился родителей, и воспоминание о них было для него священным. Левин желал жить так, как и его предки, «держат родовую землю в таком положении, чтобы сын, получив ее в наследство, сказал так же спасибо отцу, как Левин говорил спасибо деду» [3]. Все говорит о том, что Левин уважает память предков, чтит семью и семейные ценности.

Левин серьезен по отношению к своей земле в имении. Он лично управляет хозяйством, «которое было большое и сложное» [3], наравне с простым мужиком работает на скотном дворе и в поле, не боится тяжелой физической работы. Он знает, как и на что ведутся расходы, не тратит деньги впустую, а использует их по делу, пытаясь улучшить жизнь мужиков, хозяйства, родовой земли. При этом «у него всегда были деньги в банке» [3]. В отличие от Стивы, он может позволить себе быть гостеприимным хозяином: Долли, Варенька, Свяжский, Весловский, Облонский подолгу гостят у него.

Важную характеристику Константина Левина как семейного человека дает Кити, когда думает, чем занять в Москве мужа, не привыкшего к ее жизни: «В карты он не любил играть. В клуб не ездил. С веселыми мужчинами вроде Облонского водиться» [3] у него не было особого интереса. Его жизнь посвящена труду, работе в имении и семье. Он не может, да и не умеет жить праздно и предаваться развлечениям, как, например, Стива Облонский.

Несмотря на то, что его ранние представления о семейной жизни потерпели крушение, Левин понял, что обустройство семейной жизни «совсем не так легко было, как ему казалось прежде» [3]. Вместе с Кити они преодолевают все трудности, решают возникающие конфликты, стараются понимающе относиться друг к другу. Левин любит жену, но осознает, что на одной любви не построить семейного счастья.

«Вронский никогда не знал семейной жизни» [3] – так описывает автор другого героя. Его мать была светской женщиной и имела за собой множество романов. Вронский относился к своей матери уважительно, почтительно, даже покорно, но, в отличие от Левина, «он в душе своей не уважал матери и, не отдавая себе в том отчета, не любил ее» [3]. К тому же, Алексей не знал отца и воспитывался в Пажеском корпусе. Все это накладывает отпечаток на жизнь героя, ведь семейные ценности и идеалы закладываются еще в детстве.

Вероятно, по этой причине Вронский в семье, особенно в муже, «представлял себе нечто чуждое, враждебное, а всего более – смешное» [3] и не хотел жениться. Он испытывал к Кити нежность, часто бывал у Щербацких и проводил с ней время, но Толстой показывает, что это есть «заманивание барышень без намерения жениться и что это заманивание есть один из дурных поступков» [3]. В конечном итоге, Вронский не предпринял ничего серьезного, чего ожидали от него многие, и причинил Кити боль и страдание. Наконец, он разрушил семью Карениных.

Уехав с Анной за границу, он был счастлив какое-то время, но скоро почувствовал, что «в душе его поднялись желания желаний, тоска», поэтому он начинает хвататься за каждое дело, любой каприз, которые имели хоть какую-то цель или удовлетворение его желаний. «Семейная» жизнь Вронского в родовом имении стала одним из средств проявления свободы, в которой ограничивала его Анна. «Роль, которую он избрал, – роль богатого землевладельца» [3], стала его очередной отдушиной. Внешнее благополучие в Воздвиженском не может скрыть от Долли напряженности отношений Анны и Вронского. Для нее было ясно, что они «не выдержат» этой жизни [1]. Несмотря на богатство, процветающее хозяйство, желание создать семью, у героя не получается жить счастливой семейной жизнью: семья для него была чуждым понятием.

Еще один герой Толстого, Алексей Александрович Каренин, до женитьбы тоже не знал семейной жизни: он и его брат росли сиротами: мать умерла, когда Каренину было десять лет, а отца он не помнил – их вырастил дядя.

Семья Карениных будто имела лишь оболочку, внешнее оформление. В отношениях Каренина с Анной были уважение, почтение, спокойствие, семья была благополучной, не было ссор и скандалов. По большей части, все свое время Алексей Александрович посвящал работе и карьере, люди знали его как преуспевающего на службе человека. Когда Анна сообщает ему о своем романе с Вронским, Каренин требует прежде всего соблюдения приличий, то есть внешнего сохранения семьи. Он не может допустить скандала, обсуждения и людских толков, ведь он зависим от общественного мнения: то обстоятельство, что развод допускается только в случае уличения прелюбодеяния, ставит под угрозу его честь и приводит к тому, что он отказывается от развода [2].

Затем в жизни Каренина происходит событие, поменявшее его взгляды на семейную жизнь. Алексей Александрович прощает свою жену и готов начать все заново. Развода он не допускал, потому что не хотел «принять на себя обвинение в фиктивном прелюбодеянии и еще менее допустить, чтобы жена, прощенная и любимая им, была уличена и опозорена» [3]. Кроме того, развод, по его мнению, невозможен: у них есть дети, которых оставить с кем-то одним из них было неправильно. Он идет навстречу Анне, думает о судьбе Сережи и Ани, пытается сохранить семью уже не на внешнем уровне, а на внутреннем, «истинном». Несмотря на то, что ему это не удалось (он понимал: «его не допустят сделать то, что казалось ему теперь так естественно и хорошо, а заставят сделать то, что дурно, но им кажется должным» [3]), семья для Каренина имела значение.

Для Степана Облонского «домашний очаг и жена – это ... святыня» [3]. Стива женился по любви (в отличие от многих других, вступавших в брак «по рассудку»), однако его измены были частым явлением в семье. Для него это не было чем-то предрассудительным, ведь он был в расцвете сил, красоты, молодости. Он уважает Долли, ценит ее как хозяйку и мать его детей, но уже не любит ее. Хотя такие люди, как Стива, «какую-то черту проводят непродолимую между семьей и этим» [3], его жене трудно жить с ним. Она страдает от его измен, ей больно и неприятно, ведь она отдала их семейной жизни всю себя.

Для Облонского один из принципов жизни заключается в том, что «надо жить потребностями дня» [3]. Он с удовольствием устраивает и посещает балы, дает обеды, ездит в клубы и театры – «семейная жизнь доставляла мало удовольствия Степану Аркадьичу» [3]. Долли практически сама управляет их хозяйством, хлопочет по дому, решает семейные проблемы. Чтобы уменьшить денежные траты и расходы, она с детьми переехала в деревню, пока ее муж, «взяв почти все деньги из дому, весело и приятно проводил время и на скачках, и на дачах» [3]. Он не смог, как следует, подготовить дом в Ергушово: крыша протекает, не могли достать кухарку и баб, не было нормальной домашней утвари, даже прогулки были невозможны, так как «скотина входила в сад через сломанный забор» [3]. Долли самой пришлось обустроить дом к жизни в нем. Степан Аркадьич, «как ни старался быть заботливым отцом и мужем» [3], все же привык к холостой жизни: его заботы о семье больше были пустыми и не приносили никакого толку.

У Облонского кошелек обычно пуст: «долгов было много, а денег решительно не доставало» [3], они уходили на увеселения и приятное времяпровождение. Он не задумывался о них, не вел им счет, главное, чтобы они были на какое-то время. Так герой задешево продает лес, не послушав совета Левина, отлично разбиравшегося в этом деле. Но деньги за продажу земли быстро закончились, и вот его денежные дела снова в плохом состоянии. Что же делает Облонский? Чтобы перестать беспокоиться об этом, он едет в Петербург: «петербургский взгляд на денежные дела успокоительно действовал» [3] на него. Там люди имеют долги в сотни тысяч и даже несколько миллионов рублей, поэтому он, по словам Бартнянского, еще «счастливый человек» [3].

Облонский, в силу своих убеждений и привычек, почти не приспособлен к семейной жизни. Да, он уважает и ценит жену, любит детей, считает семью «святыней», но в плане ведения семейной жизни ему многого недостает.

Заключение. Думается, что в романе «Анна Каренина» Л. Н. Толстой пытался не только донести до читателя свои мысли, но и самому понять смысл семейного строительства. По мнению писателя, мужчина раскрывает свое предназначение в труде, в «увеличении блага в существующем человечестве» [4], и все же, кроме этого, он является ответственным за создание и сохранение семьи, ее счастье и благополучие. Именно мужчина управляет «семейным кораблем». В понимании Толстого, отношение к семейным ценностям, как и многое другое, закладывается в детстве, в семье родителей, и если такого примера благополучия у человека нет, то ему будет крайне сложно создавать то, чего он не знает. Именно поэтому автору важно было обратиться к прошлому героев, к родительским судьбам. Ответом писателя на поставленные в романе вопросы стал образ Константина Левина, соединившего в своем характере множество сомнений и исканий, но в финале романа находящегося на пути к счастью, поскольку ему удалось главное – понять, что семья, кроме любви, требует труда и ответственности.

Список использованных источников

1. Бабаев, Э. Г. «Анна Каренина» Л. Н. Толстого / Э. Г. Бабаев. – М. : Худож. лит., 1978. – 158 с.
2. Заламбани, М. Институт брака в романе «Анна Каренина» [Электронный ресурс] / М. Заламбани // Новое литературное обозрение. – 2011. – № 6. – Режим доступа: https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/112_nlo_6_2011/article/18433/. – Дата обращения: 10.12.2020.
3. Толстой, Л. Н. Анна Каренина: роман / Л. Н. Толстой. – М. : АСТ, 2019. – 800 с.
4. Толстой, Л. Н. Труд мужчин и женщин / Л. Н. Толстой // Русское богатство. – 1886. – № 5–6. – С. 289–293.

References

1. Babaev, Je.G. (1978). «Anna Karenina» L. N. Tolstogo. ["Anna Karenina" by L. N. Tolstoy]. Moscow : fiction. (In Russ).
2. Zalambani, M. (2011). Institut braka v romane «Anna Karenina». Novoe literaturnoe obozrenie. [The institution of marriage in the novel «Anna Karenina». New literary review.]. 6. BSPU Publ. Retrieved December 10 2020 from: https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/112_nlo_6_2011/article/18433/. (In Russ).
3. Tolstoj, L. N. (2019). Anna Karenina: roman. [Anna Karenina: novel]. Moscow : AST. (In Russ).
4. Tolstoj, L. N. (1886). Trud muzhchin i zhenshin. Russkoe bogatstvo. [Labor of men and women. Russian wealth]. 5–6, 289–293. (In Russ).

УДК 801.73

«ОБЛОМОВЩИНА» – ВЫДУМАННАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГОНЧАРОВА ИЛИ РЕАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА ОБЩЕСТВА?

Л. А. Богданова

доцент, кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы
Глазовского государственного педагогического института имени В. Г. Короленко,
г. Глазов, Удмуртская Республика
E-mail: bogdanovaluda@gmail.com

Т. А. Михайлова

студент Глазовского государственного педагогического института имени В. Г. Короленко,
г. Глазов, Удмуртская Республика
E-mail: u_108f8de638@mail.ru

В статье рассматривается такое понятие, как «обломовщина», и его место в литературе и в обществе. Термин анализируется вне рамок государственного влияния, политической жизни, общественных отношений. В процессе написания статьи были использованы методы анализа, сравнения и обобщения. Рассматриваются приемы создания образов, сопоставительный анализ позволяет выявить как особенности характеров персонажей, так и авторский замысел. Делается вывод об «обломовщине» как естественной части человеческой природы, а также об общечеловеческих ценностях и моральных ориентирах.

Ключевые слова: Обломов, природа обломовщины, смысл жизни, приемы создания образа.

"OBLOMOVSHCHINA" – AN INITIATED CHARACTERISTIC OF GONCHAROV OR A REAL PROBLEM OF SOCIETY?

L. A. Bogdanova

Associate Professor, Cand. Phil. S., Associate Professor of the Department of Russian Language and Literature
of the Glazov State Pedagogical Institute named after V.G. Korolenko, Glazov, Udmurt Republic
E-mail: bogdanovaluda@gmail.com

T. A. Mikhaylova

student of the Glazov State Pedagogical Institute named after V.G. Korolenko, Glazov, Udmurt Republic
E-mail: u_108f8de638@mail.ru

The article examines such a concept as "Oblovism" and its place in literature and in society. The term is analyzed outside the framework of state influence, political life, and public relations. In the process of writing the article, methods of analysis, comparison and generalization were used. Methods of creating images are considered, comparative analysis allows

us to identify both the characteristics of the characters of the characters, and the author's intention. The conclusion is made about Oblomovism as a natural part of human nature, as well as about universal human values and moral guidelines.

Key words: *Oblomov, the nature of Oblomovism, the meaning of life, methods of creating an image.*

Введение. В социально-психологическом романе «Обломов» русского писателя и литературного критика Ивана Александровича Гончарова присутствует определенная характеристика внутреннего душевного состояния человека, названная автором «обломовщиной». Впоследствии слово стало нарицательным. Над его интерпретацией задумывались многие писатели и литературные деятели, стараясь в своих работах «примерить» маску «обломовщины» к «лицу» современного общества и сопоставить её с особенностями своей эпохи.

В узком смысле обломовщина – это всепоглощающая лень и апатия. Однако И. А. Гончаров, создавая это определение, вложил в него не только склонность к неторопливости и созерцательности, но и личностный застой человека, аморфность души. Это общественная тенденция, характерная, прежде всего, для русского народа.

В произведении слово «обломовщина» впервые использовал Андрей Штольц – друг детства Ильи Ильича и, по задумке писателя, его антипод:

– Это не жизнь! <...> – Это... Какая-то... обломовщина, – сказал он наконец [1].

Н. А. Добролюбов в статье «Что такое обломовщина?» высказал предположение, что исток «обломовщины» кроется в крепостном укладе жизни, реалии которого ярко отображены в романе [3].

Однако цель данной статьи – рассмотреть обломовщину не как порок, рожденный российской крепостнической системой, а как часть личности, которая может быть присуща каждому человеку, вне зависимости от действующей государственной, политической, общественной системы, выявить авторские приемы создания образа обломовщины.

Результаты исследования и их обсуждение. В таком ключе обломовщину отчасти рассматривал Д. И. Писарев: «Эта апатия составляет явление общечеловеческое, она выражается в самых разнообразных формах и порождается самыми разнородными причинами» [5].

В романе можно заметить, как одни из самых «деятельных» представителей изображаемого общества, знакомые Обломова, оказываются ничем не лучше его самого. Их повседневность состоит преимущественно из решения обыденных вопросов, не представляющих особой ценности. Внешнее социально-активное движение «гостей Обломова» не приводит их к каким-либо жизненно ценным результатам, которые можно считать достойными затраченных усилий.

Так, Волков, первый гость Обломова, посещающий его дом, – петербургский щёголь, находящийся во власти прелестей бурной светской жизни: он посещает балы, театры, званые обеды и всевозможные гулянья. Его день наполнен праздничным пафосом: «Мне ещё в десять мест. Боже мой, что это за веселье на свете!» [1].

Судьбинский, бывший сослуживец Обломова, неустанно строит свою карьеру и получает всё новые награды и звания, не останавливаясь на достигнутых успехах. Хотя Судьбинский и задумывается о женитьбе, его мысли о браке преисполнены не столько мотивами любви, сколько идеями о возможной выгоде, которую можно заполучить в качестве приданого от отца невесты, ведь он – «...действительный статский советник...» [1].

Обломов называет Волкова и Судьбинского «несчастливыми» людьми. Несчастный человек в понимании Обломова – это такой человек, у которого вся жизнь – это «вечная беготня взапуски, вечная игра дрянных страстишек...» [1].

Пенкин, третий гость Обломова, – писатель. Его новостные заметки (и даже рассказ) публикуются в передовых изданиях. Литературные взгляды журналиста сформированы новыми тенденциями и запросами общества, которых Обломов не одобряет. Более того, он всячески противится одной только просьбе товарища ознакомиться с творениями современности.

Илья Ильич предпочитает не читать газеты и современные книги, потому что в их сюжетах нет жизни, «...нет понимания её и сочувствия, нет того, что там у вас называется гуманизмом. Одно самолюбие только» [1].

Человеческие свойства, присущие знакомым Ильи Ильича, свидетельствуют о том, что их жизнь лишена высшего смысла и нравственности, и поэтому на подсознательном уровне отвергаются Обломовым так же остро, как и их способы времяпрепровождения.

И. А. Гончаров вводит в роман образы гостей, чтобы подчеркнуть неоднозначность и противоречивость характера главного героя. Описания жизни Волкова, Судьбинского, Пенкина и других людей из близкого окружения Обломова важны в раскрытии авторского замысла. В отличие от Ильи Ильича, они старательно делают вид, что их жизнь значительна и полна смысла, однако по своей сути она сводится лишь к примитивному стремлению занять высокое положение, найти своё место в обществе и заслужить одобрение. На деле они оказываются духовно слепы, а их намерения – пусты.

Обломов каждый раз испытывает возмущение от того, что его жизнь считается всеми неприемлемой, в то время как окружающие люди так же ведут ничтожное существование.

«Всё это мертвецы, спящие люди, хуже меня, эти члены света и общества! Что водит их в жизни? Вот они не лежат, а спуют каждый день, как мухи, взад и вперёд, а что толку?» [1].

Пребывая в состоянии физического покоя, Обломов пытается приблизить душевное умиротворение и достичь гармонии с миром и с самим собой. В силу своих возможностей он противостоит быту и суете, которые окутывают всех людей каждый день.

Одной из причин апатичного состояния главного героя является его детство и заложенные в нем привычки, образ мышления и поведения.

Маленький Обломов впитал в себя всю суть обломовщины и в полной мере перенёс её во взрослую жизнь. Однако на примере Андрея Штольца можно убедиться, что не только воспитание служит фактором наличия обломовщины в человеческой натуре.

Так, детство Штольца полностью противопоставляется детству Ильи Ильича. Первый перенял от отца-немца практичный подход к жизни, целеустремлённость и трудолюбие, поэтому в зрелом возрасте Андрей Штолец был «беспреданно в движении» и «искал равновесия практических сторон с тонкими потребностями духа». Однако даже в таком укладе жизни, полностью противоположном размеренному существованию Ильи Ильича, находилось место всепроникающей обломовщине, которая проявлялась в бесконечной суете и отсутствии каких-либо высоких идей.

Читая роман Гончарова, мы непроизвольно оказываемся на стороне Андрея Штольца. Однако мы даже не задумываемся о том, что деятельность Штольца не приносит никакого действительно важного результата, его деятельность – это постоянное, замкнутое движение бытия. А результата этого движения мы, к сожалению, увидеть не можем.

Штолец жил, не задумываясь о высоком, не мечтая, не теряясь в догадках о человеческом предназначении, а лишь из раза в раз делая то, что от него требовалось. Так, «будто он жил вторично, проходил знакомые места» [1].

Для того чтобы мы могли убедиться в том, что обломовщина всё-таки проникла в жизнь Андрея Штольца, необходимо обратиться к образу Ольги Ильинской, к её внутреннему состоянию после нескольких лет замужества. Девушка, достигнув определённого момента в личных отношениях, стала терзаться вопросами об истинном счастье личной жизни. В такие моменты она пыталась уверить себя в том, что замужество за Андреем Штольцем и их совместная жизнь – это предел мечтаний. «Как я счастлива! – твердила Ольга тихо, любящая своей жизнью, и в минуту такого сознания иногда впадала в задумчивость... особенно с некоторого времени, после трёх-четырёх лет замужества» [1]. Однако на самом деле душа героини боролась с окружающим её застоём – явным проявлением обломовщины, которая проникла в её жизнь вместе с появлением Штольца. «Она стала строго замечать за собой и уловила, что её смущала эта тишина жизни (...) она «лихорадочно искала шума, движения, забот, просилась с мужем в город, пробовала заглянуть в свет, в люди, но ненадолго» [1]. В своей статье Добролюбов пишет, что разрыв Ольги и Андрея был бы неизбежен, если бы действие романа продолжалось: «Она (Ольга) бросила Обломова, когда перестала в него верить; она оставит и Штольца, ежели перестанет верить в него. А это случится, ежели вопросы и сомнения не перестанут мучить её» [3].

Такое положение вещей показывает, что обломовщина свойственна не конкретному типу людей, имеющих склонность к лени или окутанных всеобъемлющей любовью в детстве. Эта морально-душевная и физическая хандра может быть частью абсолютно любой личности и её реальности, вне зависимости от воспитания и взглядов человека. И. А. Гончаров попытался раскрыть природу обломовщины не только в главном герое, но и во всех остальных персонажах романа. Писатель подводил читателя к ключевой идее произведения – обломовщиной может быть «болен» каждый.

Таким образом, главной задачей Гончарова в романе «Обломов» было не обличение Обломова, не разделение героев на «плохих» и «хороших», а демонстрация того, что любая негативная черта человеческого характера может скрываться в каждом человеке. Образ Обломова играет двойную роль. С одной стороны, он очевидный обломовец, а с другой – необходимый образ, созданный для выявления обломовщины в других героях.

Образ Обломова самобытен и самостоятелен так же, как и образ Геракла, Гамлета или Фауста. Отголоски обломовщины находят отражение как в отечественной, так и в зарубежной литературе: «Сон Обломова-внука» И. А. Бунина, «Мечты о женщинах, красивых и так себе» и «Больше замахов, чем ударов» С. Беккета и др.

Русский писатель и критик А. П. Милуков писал: «С первого взгляда видно, что (...) автор хотел показать нам в Обломове последний тип, в который переродился Онегин» [4]. Можно развивать эту мысль: Обломов существовал и продолжает существовать на страницах литературных произведений, раскрывая всё новые и новые нюансы человеческого характера, который был типичен для людей XIX века и присущ современному обществу. Типичность созданного Гончаровым образа подтверждается наличием прототипов Обломова. Ими выступали отставной моряк, крёстный Гончарова Петр Андреевич Якубов и его знакомые Федор Петрович Козырев и Андрей Герасимович Гастурич. Гончаров писал, что когда он спрашивал у Якубова о хозяйстве, то он ничего не мог ответить, его не заботило даже количество высланных старостой кур, уток, хлеба. В беседе с русским издателем М. О. Вольфом И. А. Гончаров признавал черты Обломова и в себе самом: «Обломов – это я. Я рисовал Обломова с себя».

Заключение. Обломовщина – это черта многоликости человеческого естества, а не только характеристика одного человека. Благодаря Гончарову мы можем попытаться заглянуть в себя, увидеть там обломовскую лень, не исчезнувшую даже под напором прогресса, проснуться и наполнить свою жизнь действием и движением к результату, имеющему истинную, а не внешнюю ценность.

Список использованных источников

1. Гончаров, И. А. Обломов. Собрание сочинений в восьми томах. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1953. [Электронный ресурс]. – Т. 4. – Режим доступа: <https://ilibrary.ru/text/475/index.html#toc>. – Дата доступа: 10.12.2020.
2. Гончаров, И. А. На родине. Собрание сочинений / И. А. Гончаров. – М., 1954. – Т. 7. – С. 224–315.
3. Добролюбов, Н. А. Что такое обломовщина? / Н. А. Добролюбов // Добролюбов Н. А. Русские классики: Избранные литературно-критические статьи / подгот. Ю. Г. Оксман. – М. : Наука, 1970.
4. Милуков, А. П. Роман И. А. Гончарова «Обломов» в русской критике / А. П. Милуков. – Л. : ЛГУ, 1991. – С. 127–128.
5. Писарев, Д. И. Обломов: Роман И. А. Гончарова / Д. И. Писарев // Гончаров И. А. в русской критике: сборник статей / Вступ. ст. М. Я. Полякова; Примеч. С. А. Трубникова. – М. : Гос. изд-во худож. лит., 1958. – С. 94–137.

References

1. Goncharov, I. A. Oblomov. Collected Works in eight volumes. T. 4. M. : State publishing house of fiction, 1953. [Electronic resource]. – Access mode: <https://ilibrary.ru/text/475/index.html#toc>. Access date: 12/10/2020 [In Russ].
2. Goncharov, I. A. At home. Collected Works. M., 1954. T. 7. P. 224–315 [In Russ].
3. Dobrolyubov, N. A. What is Oblomovism? / N. A. Dobrolyubov // Dobrolyubov N. A. Russian classics: Selected literary-critical articles / prepared. Yu. G. Oksman. – Moscow : Nauka, 1970 [In Russ].
4. Milyukov, A. P. Roman I. A. Goncharova "Oblomov" in Russian criticism / A. P. Milyukov. – L. : Leningrad State University, 1991. – S. 127–128 [In Russ].
5. Pisarev DI Oblomov: Roman I. A. Goncharova // Goncharov I. A. in Russian criticism: Collection of articles / Vstup. Art. M. Ya. Polyakova; Note. S. A. Trubnikova. M. : State. publishing house art. lit., 1958. S. 94–137 [In Russ].

УДК 392.51 (476)

МІФАЛАГІЧНАЯ АСНОВА КАРАВАЙНАГА АБРАДУ БЕЛАРУСКАГА ВЯСЕЛЛЯ

Д. Я. Дрозд

выкладчык Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь
E-mail: dzozdde1974@gmail.com

В статье анализируется мифологическая основа каравайного обряда белорусской свадьбы, выявляются элементы мифологического сознания, которые в данной церемонии дошли до нашего времени. В первую очередь это элементы восприятия нашими предками модели мироздания (Мировое дерево). Уделяется внимание древним языческим культам, элементы которых встречаются в каравайном обряде (соларный культ, культ огня, воды, животных, растительности, предков). Указываются предметы быта, символично связанные с этими культами (кожух, дежа, печь, кольцо, свадебный венок невесты). Свадебный комплекс, связанный с изменением социального статуса молодоженов, вмещает в себя символы границы между добрачной жизнью и жизнью семейной (печь). В данном обряде отражаются элементы магических представлений наших предков (любви магии, защитной и продуктивной магии). Большое значение имеет и воспитательный аспект обрядовых действий. Только их участники с безукоризненной репутацией могут сакральным образом содействовать будущей семейной жизни молодой пары.

Ключевые слова: каравайный обряд, мифологическое сознание, языческие культы, инициация, магические представления.

MYTHOLOGICAL BASIS OF THE BELARUSIAN WEDDING CARAVAN RITE

D. Ya. Drozd

lecturer at the Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank
Minsk, Republic of Belarus
Email: dzozdde1974@gmail.com

The article analyzes the mythological beasts of the load rise of the Belarusian wedding, reveals the elements of mythological consciousness that have come down to our time in this ceremony. First of all, these are the elements of perception by our ancestors of the model of the universe. Attention is paid to ancient pagan cats, elements of which are found in the blood ritual (solar cult, cult of fire, water, animals, vegetation, ancestors). The items of everyday life symbolically associated with these cults are indicated (a casing, a bowl, a stove, a ring, a wedding wreath of the bride). The wedding complex, associated with the change in the social status of the newlyweds, contains symbols of the border between premarital life and family life (oven). This rite reflects the elements of the magical ideas of our ancestors (love magic, protective productive magic). The educational aspect of ritual actions is also of great importance. Only their participants with an impeccable reputation can sacrally contribute to the future family life of a young couple.

Key words: loaf rite, mythological consciousness, pagan cults, initiation, magical representations.

Уводзіны. Беларуская вясельная абраднасць з’яўляецца цэласнай сістэмай, якая здолела захаваць архетыпныя вобразы і сюжэты, як водгукі старажытных вераванняў, якія ў сваёй сукупнасці даюць магчымасць у найбольш поўнай ступені аднавіць міфалагічную свядомасць нашых продкаў, адчуць архаічную сувязь чалавека з навакольным светам, якая нарадзіла вялікую колькасць вобразаў, заснаваных на рэальнасці быцця.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне. Элементы міфалагічнай свядомасці сустракаюцца на ўсіх этапах беларускага вясельля. Не выключэннем стаў каравайны абрад.

Адным з першасных сімвалаў міфалогіі з’яўляецца Дрэва Сусвету (Вечнае дрэва, Першае дрэва, Дрэва жыцця, Дрэва пазнання) – вобраз, які лёг у аснову адной з мадэляў светабудовы (дэндрацэнтрычную). Згодна з апошняй, крона дрэва асацыіруецца з небам, ствол – з зямлёй, карані – з пеклам.

Вобраз птушак успрымаецца як вобраз насельнікаў нябеснай сферы. Гэтым падкрэсліваецца важнасць падзеі прыняцця шлюбу і апякунства боскіх сілаў над маладой парай.

Падыходжанне каравайнага цеста параўноўваецца з ростам “маладзенькага дубочка зялёнага”, Цэнтральнае месцазнаходжанне каравая на вясельнай урачыстасці, яго ўбранне (зорачкі, сонца, месяц, жывёлы, птушкі з цеста, вялікая колькасць жывых і штучных кветак) нагадваюць выяву Сусветнага дрэва са шматлікімі насельнікамі розных яго сфераў: “Колькі на небе зорчак – / То на караваі шышчак, / Як на небе ясныя – / Так на караваі красныя” [1, с. 100, № 173]; “Ай, на нашым караваі / Усе птушачкі, што ў раі...” [1, с. 101, № 174].

Пры дзяленні абрадавага хлеба верхня (нябесная) яго частка аддавалася маладым, што лічылася пажаданнем новай сям’і шчасця, дабрабыту і плоднасці.

Варта ўспомніць і яшчэ адзін рытуал, які таксама пацвярджае сувязь каравая з пладовымі дрэвамі. Ваду, якая засталася ад прыгатавання каравая, вылівалі абавязкова пад садовыя дрэвы, каб яны добра раслі, былі плодныя.

Падобна Дрэву жыцця, каравай, як і любы хлеб, з’яўляецца злучальным звяном паміж зямным і звышнатуральным светам. Хлеб сімвалізуе адносіны ўзаемнага абмену паміж людзьмі і Богам, паміж жывымі і продкамі. Ён цесна звязаны са светам памерлых, якія амаль адчувальна ўздзейнічаюць у выпечцы хлеба і атрымваюць ад яго сваю долю ў выглядзе гарачай пары ці якой-небудзь спецыяльна выдзеленай для іх часткі.

Абагаўленне каравая праяўляецца і ў адносінах да яго: звычайна яго ставілі на покуці, звярталіся з рознымі просьбамі-малітвамі, называючы яго “божанька”. А мясіць цеста каравайніцам дапамагаў сам Гасподзь Бог са святымі: “Да ў саду месяц свеціць, / Ангелы ваду носяць / Сам Бог каравай месці, / Хрыстос палівае, / А Прачыстая свеціць. / Хустай пакрывае” [1, с. 77, № 96].

Круглая форма вясельнага хлеба і пэўныя абрадавыя дзействы звязваюць яго з саяльным культам, дзе Сонца – галоўнае боства верхняй часткі Дрэва свету. А частае выкарыстанне ў вясельных тэкстах слова “рай” можна растлумачыць сувязю каравая з богам новага ўраджаю і прыбытку Раем: “Караваю, мой раю, / Вяселлейка зачынаю...” [1, с. 60, № 39].

У вясельнай абраднасці знайшлі сваё адлюстраванне старажытныя культуры, час паходжання якіх звязаны з язычніцтвам. Адным з самых старажытных культаў з’яўляецца саяльны. Здаўна на Беларусі існуе прыкмета, што калі ў дзень выпякання каравая не будзе свяціць сонца, тады не будзе маладым шчаслівага жыцця. Каравай насілі на благаслаўленне сонцу і ў дрэннае надвор’е, але тады яго ўжо не пакідалі на ўзгорку, а трымалі ў руках на ручніку. Гэта звязана з успрыманням нашымі продкамі Сонца як Богага вогнішча, што грэе неба і зямлю і сваім святлом благаслаўляе дабро і знішчае ўсё ліхое.

Правадніком у свет продкаў і месцам іх пражывання ў славянскай міфалогіі лічыцца печ. Персаніфікаванаму вобразу печы прысвечаны цэлы шэраг каравайных песень. Падрыхтоўка печы для каравая была справай вельмі адказнай. Ад яе пэўным чынам залежала якасць вясельнага каравая. У песнях печ называюць залатой, мураванай, каменнай, “гожай, як рожа”. Яе паляць залатымі дровамі, зачыняюць залатой заслонкай, у ёй агонь гарыць “чырвоненькі”, выпускаючы шаўковыя дымы і залатыя іскры: “У суботу раненька / Ў печы паляць, / Шаўковыя дымы дымяць, / Залатыя іскры лятуць, / Там Валечцы каравай пякуць...” [1, с. 21, № 10].

Сродкам забеспячэння дабрабыту і плоднасці ў сям’і маладых выступала ўшанаванне дзяжы, звязанае з яе рэальным прызначэннем: у ёй рашчынялі цеста, квасілі яго, мясілі хлеб – увасабленне галоўнага бажаства, даруючага жыццё. Існавала шмат перасцярог, якія вылучалі дзяжу як святыню: на ёй забаранялася сядзець, выкарыстоўваць яе ў іншых мэтах, акрамя прыгатавання цеста; яе нельга было ставіць на голы стол, лаўку ці падлогу, не падаслаўшы кавалак палатна ці футра. Ад якасці дзяжы (матэрыял, з якога зроблена, час стварэння, магічныя дзеянні, якія выконваліся пры гэтым), як лічылі, залежала якасць вясельнага каравая, а значыць, і будучае жыццё маладых.

Спрыяць будучаму жыццю маладых павінна было ўжыванне ў песенных творах вобразаў, семантыка якіх звязана з моцнай жыццяздольнасцю, працавітасцю і пладавітасцю: “Старшая каравайніца / Да па полю гарцавала, / З зайчыкам танцавала, / – Заенька да шэрэнько, да бялесенко, / Паскач, зайка, куды хоч, / Бяры, зайка, катору хоч. / Як зайка наш будзе, / Так нам прыплод будзе” [1, с. 247, № 786].

Згодна з народнымі ўяўленнямі, заяц – сімвал пладавітасці, спрыту, жвавасці. Паэтычныя вобразы (“злавіць, шукаць, забіць”) зайца ў вясельных песнях азначаюць наладжванне любоўных адносін, хуткае дзетанараджэнне. Заечымі фігуркамі з цеста ўпрыгожвалі вясельны каравай, каб забяспечыць для маладых здольнасць прадаўжэння роду.

Значнае месца ў каравайных песнях займае сімволіка кахання. Гэта пачуццё з’яўляецца самым загадкавым і патаемным, здольным імгненна ўзняцца і таксама гаснуць. Нездарма яго сімвалам абраны Месяц з пастаяннай зменлівасцю і адваротным бокам, схаваным ад людскіх вачэй: “А на небе месячык узышоў, / У дзяжы каравай падышоў” [1, с. 71, № 74].

Каханне абазначаюць і кветкі, такія ж прыгожыя, як і само пачуццё, якое можна лёгка зламаць, знішчыць ці падараваць каму-небудзь. Збіраць кветкі, уплятаць іх у касу, віць вянкi, даглядаць іх – значыць кахаць. Вясельны каравай упрыгожваюць кветкамі, “каб любіліся дзеткі”, імі ўбіраюць хату, дораць маладым: “Старшая каравайніца / Каравай квяціла. / Ой, квяціце, квяціце, / Ой, чырвоныя квеці, / Штоб любіліся дзеці” [1, с. 148, № 342].

У вясельнай абраднасці каравай – адзін з сакральных вобразаў, здольных уплываць на будучае жыццё новай сям’і, спрыяць яе дабрабыту: “Караваю, мой караваю, / Я цябе прыбіраю: / Навокал – сыр і масла, / Пасярод – доля і шчасце” [1, с. 150, № 349].

Адметнасць гэтага абрадавага хлеба падкрэсліваецца сакральнасцю яго выпечкі і падзелу. Каравайніцам дапамагаюць хрысціянскія святыя, а некаторыя тэксты клічуць на дапамогу прыродныя з’явы (сонца, месяц, зоркі, вецер), што з’яўляецца водгукам язычніцкіх вераванняў і культураў: “Сам Бог каравай месіць, / Прачыстая памагае, / Вадзіцы падлівае” [1, с. 78, № 97].

Дзяленне караваі – гэта сакральнае надзяленне маладых “шчасцем–доляй”: “Стараста выхвалены, / Каравай падзялены, / Дай жа, Божа, добра лета, / Штоб радзілася нам жыта, / Ячмень і пшаніца / І ўсякая пшаніца” [1, с. 192, № 491].

Вясельная абраднасць як час стварэння новай сям’і захоўвае шмат спосабаў і сродкаў (часцей магiчных) для спрыяння сямейнаму шчасцю і дабрабыту. У кожным вясельным абрадзе прымалі ўдзел асобы, шчаслівыя ў сямейным жыцці, добрыя бацькі і гаспадары. Асаблівай павагай карысталіся жанчыны-каравайніцы, якія рыхтавалі каравай – цэнтральны атрыбут вяселля. Які каравай, такое і будучае жыццё новай сям’і, лічылі нашы продкі. Таму ў яго прыгатаванні прымалі ўдзел асобы, якія цалкам адпавядалі патрабаванням народнай маралі: “Старшая каравайніца – / Залатая зарукаўніца. / Не стыдна ж ёй даць / Каравай учыняць” [1, с. 192, № 491].

Месяць каравай “ручкамі бяленькімі, перснямі залаценькімі”, “малююць яго жоншкі, качаюць добрыя дзевачкі, харошыя ўчыняюць, прыгожыя месяц, багатыя качаюць, а пузатыя саджаюць”.

Заклучэнне. Каравайны абрад – адзін з этапаў беларускага вяселля, які ўтрымлівае ў сабе вялікую колькасць элементаў міфалагічнай свядомасці, сувязь людскога жыцця з касмічнымі з’явамі, уплыў на дадзеную ўрачыстасць старажытных язычніцкіх культураў, наяўнасць сістэмы магiчных уяўленняў. Гэта павінна было садзейнічаць паспяховаму змяненню маладымі свайго сацыяльнага статусу пры пераходзе ў “новае жыццё”.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Вяселле. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – Т. 2. – 828 с.

References

1. Wedding – Minsk : Science and technology, 1981. – P. 2–828 pp. (In Belar.)

УДК 821.161.09

ЦИКЛ АННЫ АХМАТОВОЙ «В ЦАРСКОМ СЕЛЕ» КАК ПОЭТИЧЕСКОЕ НАЧАЛО ПУШКИНСКОЙ ТЕМЫ

Д. Е. Жамойдик

студентка 3 курса 1 группы филологического факультета
Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: inspiration888999@gmail.com

И. Л. Судибор

старший преподаватель кафедры белорусской и русской филологии
Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: tanechka_tati@mail.ru

В статье анализируется цикл Анны Ахматовой «В Царском Селе» в аспекте тематики и стиля. В работе показано, что образ Пушкина сопровождал Ахматову на протяжении всей ее творческой жизни. Царское Село в лирике Ахматовой является высокой классической темой, проникнутой воспоминаниями о прошлом и освященной именем Пушкина.

Ключевые слова: Царское Село, Пушкин, Ахматова, цикл, литературный триптих, пушкинские традиции, тема памяти.

ANNA AKHMATOVA'S CYCLE "IN TSARSKOE SELO" AS A POINT OF POETICAL EMERGENCE OF PUSHKIN-INFLUENCED THEMES

D. E. Zhamoydik

3rd year student, Philological department, Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin, Mozyr, Belarus

E-mail: *inspiration888999@gmail.com*

I. L. Sudibor

Senior lecturer, Department of Russian and Belarusian philology, Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin, Mozyr, Belarus

E-mail: *tanechka_tati@mail.ru*

The article analyzes Anna Akhmatova's cycle "In Tsarskoe Selo" in terms of subject matter and style. The work shows that the image of Pushkin accompanied Akhmatova throughout her entire creative life. In the context of Akhmatova's work Tsarskoe Selo is represented as a high classical theme imbued with memories of the past and illuminated by Pushkin's name.

Key words: *Tsarskoe Selo, Pushkin, Akhmatova, cycle, literary triptych, Pushkin traditions, theme of memory.*

Введение. Универсальная формула Аполлона Григорьева «Пушкин – это наше все» стала одним из важнейших аспектов художественного мира Анны Ахматовой. На протяжении своего жизненного и творческого пути Ахматова очень часто обращалась к А. С. Пушкину, пытаясь найти ответы на возникшие и интересующие её вопросы по проблемам поэтического творчества. Для неё Пушкин являлся высшим поэтическим и духовным авторитетом, а имя Пушкина – самым дорогим, потому что именно с ним у Ахматовой связан образ и суть ее поэзии. В своих произведениях поэтесса не раз отмечала, что «Пушкин – её наставник, а она его ученица». Ахматова унаследовала традиции Пушкина в краткости, простоте, подлинности поэтического слова. Стихи Пушкина Анна Ахматова знала наизусть. У нее было свое восприятие Пушкина – не как поэта далекого прошлого, а как близкого ей человека, почти как современника.

Цели и задачи работы: исследовать пушкинскую тему в лирике А. Ахматовой. Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

– проанализировать цикл «В Царском Селе» в аспекте тематики и художественного стиля;

– обосновать роль и значение стихотворения «Смуглый отрок бродил по аллеям...» в контексте пушкинской темы в творчестве Анны Ахматовой.

Методы и материал исследования. Предметом исследования послужил цикл стихотворений Анны Ахматовой «В Царском Селе». В процессе работы над темой были использованы методы анализа и обобщения при изучении лирики Анны Ахматовой.

Результаты исследования и их обсуждение. Известные литературоведы М. М. Гиршман и Э. М. Свенцицкая в своих научных работах неизменно показывали близость двух поэтов – Ахматовой и Пушкина: «Конечно, Пушкин и Ахматова находились как бы в разных «геологических» эпохах. Пушкин – дитя XIX века, века гармоничного, полного просвещенных надежд и порывов. Ахматова – дитя «страшных лет России», когда исполнялись самые страшные эсхатологические пророчества. Соотношение исторических эпох отражается, как в зеркале, в творческих взаимоотношениях двух авторов: их можно осмыслить как пророчество и отклик на него» [1, с. 22].

Интересен тот факт, что при изучении биографии Пушкина и Ахматовой, можно обнаружить ряд сходств и удивительных совпадений: родились оба в июне, жили и учились в Царском Селе, затем, как и Пушкин, Ахматова переехала жить в Петербург. Царское село и Петербург как для Ахматовой, так и для Пушкина, являются родными и особыми местами в их жизни, образы которых отразились в творчестве поэтов. С Царским Селом жизнь и творчество Анны Ахматовой связаны неразрывно. Об этом пишут все ее биографы и современники, освещая ее творческий путь. «Царскосельской Музой» назвала ее Марина Цветаева.

Как и для Пушкина, для Анны Ахматовой Царское Село было источником вдохновения, что и послужило толчком для написания в 1912 году цикла стихотворений «В Царском Селе», которые были опубликованы в её дебютном сборнике «Вечер».

Цикл состоит из трех стихотворений («По аллею проводят лошадок...», «...А там мой мраморный двойник...», «Смуглый отрок бродил по аллеям...»). Перед нами – **литературный триптих:** «поэтическое произведение из трех стихотворений, отрывков, объединенных общим замыслом» [2, с. 412]. Все части литературного триптиха «В Царском селе» неразрывно связаны между собой общей темой – **памяти и любви к Царскому Селу.**

Стихотворение «По аллею проводят лошадок...» – отправная точка в цикле «В Царском селе»: «По аллею проводят лошадок, / Длинные волны расчесанных грив. / О, пленительный город загадок, / Я печальна, тебя полюбив. / Странно вспомнить: душа тосковала, / Задыхалась в предсмертном бреду. / А теперь я ищущей стала, / Как мой розовый друг какаду. / Грудь предчувствием боли не сжата, / Если хочешь, в глаза погляди. / Не люблю только час пред закатом, / Ветер с моря и слово "уйди"» [3, с. 23].

Анализируя данный поэтический текст, следует отметить, что лирическим героем стихотворения выступает сам автор – Анна Ахматова. В контексте данного стихотворения присутствует **тема детства и юношеской любви.** В своём стихотворении поэтесса признается в любви к своему «городу загадок», при этом вспоминая ряд символов своего детства и более позднего возраста: «лошадки», «длинные волны расчесанных грив», «розовый друг какаду».

Во второй строфе прослеживается намёк на пережитую душевную рану: «*Странно вспомнить: душа тосковала, / Задыхалась в предсмертном бреду...*» [3, с. 23].

Автор употребляет лексику «*игрушечная*», которая отражает важный смысловой оттенок в данном стихотворении и неразрывно связана с осквернением и уничтожением. Отсюда следует, что в тот период времени Ахматова находилась на пороге душевной трагедии. В последних строчках наблюдается облегчение страданий героини, будто боль притупилась со временем или вовсе исчезла: «*Грудь предчувствием боли не сжата, / Если хочешь, в глаза погляди*» [3, с. 23].

Тоскливые эмоции двоятся: в начале для неё они были нестерпимо тяжёлыми, затем они сменились привычным ощущением душевного груза, ведь время лечит. Автор даже предлагает заглянуть в глаза, чтобы все убедились в том, что чувства угасти, боль ушла и он освободился от любовных переживаний. Так возникает **тема двойничества**, которая прослеживается далее в стихотворениях-триптихах. В последующем эта тема будет характерна и для главной героини триптиха. Лирической героине прошлого предшествует ее двойник – лирическая героиня настоящего времени.

Во втором стихотворении цикла «...*А там мой мраморный двойник*» уже отчетливо прослеживается тема двойничества: «...*А там мой мраморный двойник, / Поверженный под старым кленом, / Озерным водам отдал лик, / Внимает шорохам зеленым. / И моют светлые дожди / Его запекиющую рану... / Холодный, белый, подожди, / Я тоже мраморною стану*» [3, с. 24].

Стихотворение продиктовано царскосельской «античностью» (влияние классицизма). Парковая «античность» Царского Села позволяет проследить **тему двойничества и времени**. С течением времени и по степени его развития в жизни лирической героини происходит ряд изменений как в окружающем мире, так и в мировоззрении. Решительно появляется двойник лирической героини, автор описывает его, используя эпитет «**мраморный**»: «...*А там мой мраморный двойник*».

Прошли годы, и в Царском Селе многое изменилось: появились новые кварталы, дома, улицы, однако некоторые места пришли в запустение, а именно Царскосельский парк. Героиня, гуляя по заброшенному парку, увидела мраморный памятник. При виде мраморной статуи у героини возникает картина настоящего и будущего. В нём она увидела своё отражение, своего двойника, лежащего на мокром асфальте под старым клёном и взирающего на свой лик. Казалось бы, памятник обрел покой, однако упоминание о его ранах даёт повод усомниться в этом: «*И моют светлые дожди. Его запекиющую рану...*». Автор подсказывает своим читателям, что памятник явно был кем-то или чем-то разрушен. Лирическая героиня, наблюдая и анализируя мраморный памятник, делает феноменальный вывод из своих наблюдений: «...*подожди, Я тоже мраморною стану*». Поэтесса считает, что в будущем её ждёт та же участь.

Примечательно, что в поэзии Ахматовой встретить памятник – это нередкое явление. **Для Ахматовой памятник – символ одновременно вечности и смертности**. Используя метафору «мраморный», она подчеркивает его вечность, но говоря о его ранах и показывая его в разрушенном состоянии, она доказывает, что он тоже не бессмертный. Ахматова повествует нам, что так же, как и памятник, станет: «*холодной и белой*». Заключительные слова «*Холодный, белый, подожди. Я тоже мраморною стану*» – подтверждение того, что все мы окажемся в забвении.

Кульминационное стихотворение цикла – «**Смуглый отрок бродил по аллеям...**»: «*Смуглый отрок бродил по аллеям, / У озерных грустил берегов, / И столетие мы лелеем / Еле слышный шелест шагов. / Иглы сосен густо и колко / Устилают низкие пни... / Здесь лежала его треуголка / И растрепанный том Парни*» [3, с. 24].

Стихотворение воплощает в себе пространство прошлого и настоящего. Главный лирический герой стихотворения – **Пушкин**. Его появление в контексте произведения олицетворяет прошлое. Лирическая героиня напоминает нам о настоящем. При этом пространство прошлого принадлежит двум начальным строкам первой строфы и двум завершающим строкам второй строфы – настоящее оказывается как бы окольцованным прошлым, оберегаемый им. Разъединенные во времени, лирические герои стихотворения объединены в пространстве Царского Села. «Отечество нам Царское Село» – общее пространственное поле и цикла Ахматовой, и лицейской лирики Пушкина. Они бродят по одним и тем же аллеям в поиске одного и того же – поэтического вдохновения.

Стихотворение «Смуглый отрок бродил по аллеям» было написано в 1911 году. Это не случайно, ведь ровно сто лет назад Пушкин приехал в Царское Село для поступления в Царскосельский Лицей: «*И столетие мы лелеем...*» [3, с. 24]. Данная строчка показывает, что именно с такими событиями, как открытие Лицея и переезд Пушкина в Царское Село, связано написание данного стихотворения в 1911 году.

Перейдем далее к осмыслению сюжета и следующей разгадке скрытого смысла стихотворения «Смуглый отрок...»: «*Смуглый отрок бродил по аллеям, / У озерных грустил берегов*» [3, с. 34].

Исследователь творчества Пушкина Е. А. Маймин в своей книге «Пушкин. Жизнь и творчество» отмечает: «В посланиях 1815 года... Пушкин воспевает радость, вино, веселье – и это звучит в его стихотворениях не как дань литературной традиции, а как выражение личного, как лирическое признание, как выражение бурлящей и переливающейся через край юной полноты жизни» [4, с. 19].

Ахматова пишет: «...*отрок бродил... грустил*». Слово «*грустил*» впервые появляется в сборнике 1958 года. Почему же у Ахматовой, которая всегда давала точные характеристики предметам и лицам, возникло неточное описание Пушкина-отрока? Несомненно, у Пушкина были причины грустить,

но это так не типично для художественного стиля поэта того времени. Например, в «Евгений Онегин» (гл. 8) Пушкин описывает свои лицейские годы следующим образом: «Моя студенческая келья / Вдруг озарилась: муза в ней / Открыла пир младых затей, / Воспела детские веселья...» [5, с. 127].

Поэтическая формула «бродил... грустил» характерна для более позднего состояния Пушкина. Следовательно, мы приходим к следующему заключению: в стихотворении происходит смещение времён. На протяжении одной-двух строк образ Пушкина возникал перед нами параллельно и как отрок, и как зрелый мужчина.

Две последние строчки служат доказательством данной мысли: образ Пушкина в стихотворении запечатлён в разные периоды времени: в период, когда он был отроком, и в период, когда он был юношей: «Здесь лежала его треуголка / И растрепанный том Парни» [2, с. 30].

Лирическая героиня стихотворения не воображает некие абстрактные атрибуты пушкинского облика. Она видит конкретные предметы четко: «треуголка», «том Парни». Для лицеев того времени в первые годы обучения было характерным носить треугольные шляпы, по праздникам – мундир, белые панталоны, белый жилет, белый галстук, ботфорты. Отсюда следует, что за строкой «Здесь лежала его треуголка» скрывается образ Пушкина-лицеиста, то есть отрока, который только начинает делать свои первые шаги в мире русской поэзии. В следующей же строке «И растрепанный том Парни» описывается время, когда Пушкин уже стал юношей. В этот период интересы Пушкина изменяются, и самое главное, что за ним закрепляется репутация начинающего поэта. На старшем курсе многие лицеисты (возможно, вследствие возраста) увлекались анакреонтической лирикой и поэзией Парни.

Стихотворение имеет кольцевую композицию, так как начинается и заканчивается оно одной и той же мыслью: показать Пушкина в разные периоды жизни (Пушкин-отрок, Пушкин-юноша, Пушкин – великий поэт). Оно пропитано любовью автора к первому поэту России. Ахматова видит, слышит и чувствует его присутствие даже сто лет спустя: «И столетие мы лелеем... / Еле слышимый шелест шагов» [3, с. 30].

В этих строках реализуется мотив памяти как единственного средства преодоления враждебности времени и способа сохранения цельности личности. Память оберегает от разрушения дорогие приметы прошлого. «Лелеять» можно только самое ценное и дорогое. Сонорный [л], пронизывающий весь текст, словно концентрируется и приобретает мягкость в этих строках – «столетие», «лелеем», «еле», «слышимый», «шелест», выражает особую нежность и тепло.

Выводы. Таким образом, Ахматова, как поэт, понимала, что Пушкин – самый драгоценный подарок природы для России. В стихотворении «Смуглый отрок бродил по аллеям...» поэтесса объединяет мир прошлого и настоящего в восприятии Пушкина, что дает возможность возродить распавшуюся связь времен через искусство слова. Царское Село в лирике Ахматовой является высокой классической темой, проникнутой элегическими воспоминаниями о прошлом и освященной именем Пушкина.

Список использованных источников

1. Гиршман, М. М. «В Царском Селе» А. Ахматовой / М. М. Гиршман, Э. М. Свенцицкая // Русская словесность. – 1998. – № 2. – С. 21–26.
2. Словарь русского языка ; в 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований ; Под ред. А. П. Евгеньевой. – 4-ое изд., стер. – М. : Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.
3. Ахматова, А. Собр. соч. в 2 т. / А. Ахматова. – М. : Худож. лит., 1986. – Т. 1: вступ. ст. М. Дудина; сост., подгот. текста и коммент. В. Черных. – 511 с.
4. Маймин, Е. А. Пушкин. Жизнь и творчество / Е. А. Маймин. – М. : Наука, 1981. – 211 с.
5. Пушкин, А. С. Евгений Онегин : роман в стихах / А. С. Пушкин. – Минск : Нар. асвета, 1979 – 176 с.

References

1. Girshman, M. M. "Tsarskoe Selo" by A. Akhmatova / M. M. Girshman, E. M. Svetsitskaya // Russian literature. – 1998. – No. 2. – P. 21–26 [In Russ].
2. Dictionary of the Russian language; In 4 volumes / RAS, Institute of Linguistic Research; Edited by A.P. Evgenieva. – 4th ed., – M. : Rus. lang. ; Polygraphs, 1999 [In Russ].
3. Akhmatova, A. Anthology in 2 vols. V. 1 / Int. Art. M. Dudin; Compiled and reviewed by. V. Chernykh / A. Akhmatova. – M. : Art. lit., 1986. – 511 s. [In Russ].
4. Maymin, E. A. Pushkin. Life and work / E. A. Maimin. – Moscow : Nauka, 1981. – 211 p. [In Russ].
5. Pushkin, A. S. Eugene Onegin: A novel in verse. – Mn. : Nar. Asveta, 1979. – 176 p. [In Russ].

УДК 882 (092) (038)

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕЛЕМОСТ КОРОЛЕНКОВЕДОВ

Н. Н. Закирова

доцент, кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы
Глазовского государственного педагогического института имени В. Г. Короленко,
г. Глазов, Удмуртская Республика
E-mail: natnik50@rambler.ru

В статье анализируются основные тенденции развития такого направления в современной гуманитаристике, как королёнковедение. Обращение к наследию писателя и правозащитника В. Г. Короленко в образовательном

пространстве Удмуртии и в Глазовском государственном педагогическом институте, носящем его имя, имеет приоритетное значение. При этом, наряду с традиционными, успешно применяются интерактивные методы, приёмы и технологии изучения жизни и творчества русского писателя. Важным ресурсом просветительского и воспитательного характера для подготовки учителей словесности является науковедческий материал. В формате международного телемоста раскрываются достижения глазовской научной школы и примеры поддержки её зарубежными короленковедами, в частности А. В. Труханенко, памяти которого посвящен интернет-форум. Делается вывод о том, что перспективы дальнейшего развития научной отрасли связаны с укреплением и наращиванием продуктивности международного сотрудничества провинциального вуза с учёными Европы и Америки.

Ключевые слова: русская литература, наука, телемост, В. Г. Короленко, А. В. Труханенко.

INTERNATIONAL KOROLENKOVEDOV TELEMOST

N. N. Zakirova

associate Professor, Cand. Phil. D., associate Professor of the Department of Russian Language and Literature of Glazov State Pedagogical Institute named after V. G. Korolenko, Glazov, Udmurt Republic
E-mail: natnik50@rambler.ru

The article analyzes the main trends in the development of such a direction in modern humanism as corollary studies. The appeal to the legacy of the writer and human rights activist V.G. Korolenko in the educational space of Udmurtia and at the Glazov State Pedagogical Institute, bearing his name, has priority. At the same time, along with traditional, innovative methods, techniques and technologies for studying the life and work of a Russian writer are actively used. Science material is an important educational and educational resource for the training of teachers of literature. In the format of an international teleconference, the achievements of the Glazov scientific school and examples of support for it by foreign corollaries, in particular A.V. Trukhanenko, whose memory is dedicated to the Internet forum, are revealed. It is concluded that the prospects for the further development of the scientific industry are associated with strengthening and increasing the productivity of international cooperation between the provincial university and scientists in Europe and America.

Key words: Russian literature, science, teleconference, V. G. Korolenko, A. V. Trukhanenko.

Введение. Долговечность или краткосрочность памяти потомков о деятелях культуры, науки, искусства зависит не только от того, что именно сделали люди, что оставили в наследство последующим поколениям, но и от интеллектуального уровня, духовных запросов и морального здоровья самих потомков. Иногда до момента постижения величественного наследия проходят десятилетия и века, пока внуки и правнуки «дорастут», обретут способность его осознать и использовать в своё благо. И тогда из временного небытия вырастает грандиозная фигура, символ, идеал.

Русский писатель и правозащитник, литературный критик и редактор В. Г. Короленко – именно такая личность. Духовно близким писателю был и исследователь его наследия, историк и теоретик литературы, критик, публицист и поэт А. В. Труханенко [4]. Много лет львовский учёный был и по существу остаётся причастным к достижениям глазовской научной школы короленковедения.

Цели и задачи. Информирование обучающихся о достижениях короленковедения в Глазовском государственном педагогическом институте, носящем имя писателя, не только обязательно, но естественно, ведь для многих из них именно эта отрасль гуманитаристики становится ступенью вхождения в настоящую науку.

Цель статьи – выработка методов приобщения глазовского студенчества к изучению жизни и творчества В. Г. Короленко. Эта цель достигается решением комплекса задач, включающих учебную и внеучебную деятельность. Так, описанный в статье формат занятия предполагает решение следующих задач:

1) образовательные: раскрыть историю короленковедения в ГГПИ и этапы становления научной школы; познакомить с наследием короленковеда А. В. Труханенко, убедиться в укреплении сотрудничества учёных и координирующей роли в этом ГГПИ;

2) развивающие: навыки работы с источниками; основы поисковой и научно-исследовательской работы; опыт публичного выступления с докладом, сообщением; подготовка и проведение презентаций;

3) воспитательные: личностное развитие студентов, расширение их кругозора, увековечение памяти деятелей российской культуры и науки, сохранение и использование культурного наследия в процессе формирования у современной учащейся молодежи осознанного чувства патриотизма, гражданского и правового самосознания, уважения к интернациональным культурным ценностям.

Методы и материал исследования. Формы и методы приобщения к короленковедению студентов ГГПИ разнообразны: от традиционных академических лекций и семинаров, спецкурсов и спецсеминаров до участия студентов в работе институтской научно-исследовательской лаборатории, в конференциальном движении, в творческих конкурсах, в написании курсовых и выпускных квалификационных бакалавриатских и магистерских работ, в публикационной активности, в инновационной грантовой деятельности [5].

Обратимся к практике: представим сценарий интерактивной лекции в формате международного телемоста короленковедов.

Результаты и их обсуждение. Дата: 1.10.2020 г. Время: 9.35 – 11.00.

Контингент: студенты 241-ой группы (дистанционно) и иностранные студенты из Таджикистана 232-ой группы (очно) факультета социальных коммуникаций и филологии ГГПИ им. В. Г. Короленко.

Тема: «Приобщение к науке»: международный телемост короленковедов.

Тип занятия: лекция в формате международного телемоста «Глазов-Ижевск-Москва-Полтава».

Оборудование: выставка книг по короленковедению, компьютер, презентации, интерактивная доска, видеоролики.

ХОД ЗАНЯТИЯ:

Н. Н. Закирова: Всероссийский Фестиваль НАУКА 0+ – крупнейший в мире просветительский проект в области популяризации науки. В этом году Фестиваль науки в нашей стране выбрал красноречивый девиз: «Прикоснись к науке!» Приобщение к настоящей, подлинной науке в нашем вузе естественно ежегодно логично связывается с именем В. Г. Короленко. Ему мы посвятили завершающийся ежегодный молодёжный творческий конкурс «Наш Короленко» и кинолекторий «В кадре Короленко».

А сегодняшняя наша встреча посвящается выдающемуся учёному – Александру Васильевичу Труханенко: его 80-летию и его светлой памяти.

(На экране фото учёного и звучит в записи голос А. В. Труханенко).

Н. Н. Закирова: *«Моё знакомство с А. В. Труханенко началось с его «бумажного письма» в ГГПИ в 2008 году. Предложение о сотрудничестве с профессионалом я восприняла с радостью! Завязалась переписка, потоком пошёл книгообмен и мыслеобмен, вылившийся в появление серии изданных во Львове книг: "Этюды о Короленко", "В мире Короленко" и "Поэт Владимир Короленко"». [2; 11; 12] В год 160-летия Короленко мы наконец-то встретились и познакомились лично на Полтавщине. А потом Александр Васильевич в этом же 2013-ом вместе с Людмилой Ольховской украсили своим активным участием юбилейные Короленковские чтения в Глазове. Во время этого визита украинские коллеги познакомились с ижевским профессором В. М. Ванюшевым, кировским учёным В. К. Семибратовым, с вдовой краеведа М. И. Буни, с профессором Н. Н. Ореховой, с коллегами-филологами ГГПИ.*

Наши гости не просто выступили с пленарными докладами, но прочли открытые лекции, участвовали в презентации книги о писателе, щедро одарили книжными ценностями и институтскую библиотеку, и городскую Короленковку.

О том, какой значительный вклад для читателей города соделан украинским учёным, нам поведала знавшая его лично сотрудница Глазовской библиотеки имени Короленко Елена Николаевна Мишина».

(Включение Моста 1) (студенты задают вопросы).

Н. Н. Закирова: *«Полка книг Александра Васильевича, только что представленная нам, значительно богаче! Для участвующих в нашей встрече студентов напомню, что Александр Васильевич – автор работ по истории и теории литературы, публикаций о Т. Шевченко, И. Франко, А. Мицкевиче, С. Яшовском, А. Пушкине, В. Дале, Н. Гоголе, поэтах серебряного века. В его активе более десяти монографий, участие в написании школьных и вузовских учебников по литературе, полторы сотни опубликованных на славянских языках статей. Крупным событием в славистике стала, например, его монография «Роман в Европе» [15], получившая резонанс в украинско-польском научном мире.*

Но наибольшее внимание учёный уделял исследованию житнетворчества В. Г. Короленко. Мы очень дорожим тем, что такой авторитетный учёный был постоянным участником конференций и публиковал свои работы в наших институтских изданиях!

А с нами на связь вышла коллега, талантливый исследователь, едва ли не самый главный знаток и эрудит, единомышленница и землячка учёного из Полтавского музея В. Г. Короленко – Людмила Васильевна Ольховская, автор ряда работ о писателе [10; 17; 18]. Слово Украине!» (Включение Моста 2).

Л. В. Ольховская: *«Александр Васильевич Труханенко – филолог от Бога. Владел словом и написанным, и произнесенным, как никто. Я знала его несколько десятилетий. Он в 1990-м году защитил кандидатскую диссертацию, а я, работая в музее около 40 лет, более или менее знаю всех отечественных короленковедов. В разные годы Александр Васильевич приезжал на Короленковские чтения в Полтавский педагогический университет, приходил в музей. Однако тесные контакты возникли у нас лишь в 2013 году, когда мы вдвоем представляли Украину на международной конференции, посвященной 160-летию Владимира Короленко в Глазовском институте.*

Тогда во время выступления, презентации книг, открытой лекции для студентов, в дружеском общении, во время встреч после заседаний и возник наш союз с Александром Труханенко, Натальей Закировой. Этот союз давал реальные плоды в виде книг. Особенно удачным, на мой взгляд, получился сборник «Экогуманизм Короленко» – три его выпуска. Это было детище Александра Васильевича. Он выступал здесь вдохновителем, собирателем статей, редактором-составителем. Планировал выпуск 5–6 сборников, чтобы сказать свое слово в короленковедении.

Не давал ему покоя давний замысел – написать исследование о творческом мышлении Короленко. Писал мне, что в действительности масштаб писателя даже не вполне осознан и почти не освещен наукой. Как-то зашел разговор у нас о деньгах, необходимых для издания книг, и вот что писал мне незабвенный Александр Васильевич: «Деньги не только стимулятор, а и тормоз прогресса, особенно в культурной сфере». В связи с этой темой вспомнился афоризм Короленко: «Делай, что должно, а деньги найдутся». В последние годы Александр Васильевич занимался анализом рассказа Короленко «Смиранный». Имя ученого уже вписано в короленковедение. Мы благодарны за его труд на этом поприще» (студенты и участники телемоста задают вопросы).

Н. Н. Закирова: «Начиная с 2013 года ГГПИ, в том числе наши студенты-филологи активно участвуют в Кирилло-Мефодиевских чтениях. В 2015 г. я выступила с докладом "Духовно близкий В. Короленко ученый" [8] об Александре Васильевиче в Институте русского языка имени А. С. Пушкина, а чуть раньше посвятила ему статьи в украинских сборниках и журналах [см., напр.: 6; 9 и др.]. Есть несколько наших совместных публикаций с украинским коллегой (персоналия учёного занимает большое место в подготовленном к изданию биобиблиографическом справочнике "Современное короленковедение").

Каждая поездка на конференцию в столицу была связана с интереснейшими встречами с москвичами – сотрудниками и читателями Московской библиотеки имени Короленко, где проходили презентации новых книг, творческие встречи, акция "Рулим в Удмуртию!", где служит автор проекта "Виртуальный музей Короленко», столь востребованный нашими студентами, Галина Викторовна Безотосная, наш московский коллега! Слово Москве!» (включение Моста 3).

Г. В. Безотосная: «С Александром Васильевичем Труханенко я познакомилась в 2013 году на короленковских чтениях в городе Глазове.

Виделись мы совсем недолго, но в памяти моей он остался навсегда. Серьезный, воуличивый, красивый, сдержанный человек, он выступал с докладом и все его слушали. Все его исследования творчества Короленко поражали глубиной и неожиданным, совершенно нетривиальным подходом. Он был настоящим ученым, исследователем, преподавателем и новатором.

Все три выпуска сборников "Экогуманизм Короленко", в которых он был научным редактором, издавались во Львове. Тема серии сборников неожиданна, но тем интереснее публикации, отраженные в ней.

Александр Васильевич, преодолевая все преграды, находил возможность передать сборник в Глазов, Ижевск, Киров, Саратов, в Москву [1; 3]. Многое было сделано, могло быть сделано еще больше, но жизнь, к сожалению, конечна... 22 апреля 2020 года Александр Васильевич отметил свой 80-летний юбилей, а 13 сентября он покинул этот мир. Но память долгие, чем судьба!».

Н. Н. Закирова: «В нашей встрече участвует наша выпускница, кандидат филологических наук, доцент, директор филиала ГГПИ в Ижевске – Светлана Леонидовна Скопкарёва.

Путь в науку выпускницы филологического факультета ГГПИ Светланы Леонидовны и приобщение к короленковедению своей. И услышать о нём хотелось бы от Вас лично. Слово Ижевску!» (Включение Моста 4).

Слово об Учёном С. Л. Скопкарёвой отражает этапы её вхождения в короленковскую проблематику исследований, почтение и уважение к заслугам А. В. Труханенко, сотрудничавшего с ижевским коллегой в ряде международных изданий [11; 13; 17].

Н. Н. Закирова: «Уважаемые коллеги и единомышленники! Так мы и продолжаем аукаться именем писателя, расширяя круг его почитателей. Сегодня и наше студенчество оказалось в интеллектуальном поле участников современного научного процесса из разных городов и стран. Ни расстояния, ни политические распри, ни другие сложности не помешали нам воссоединиться, выпустить триптих сборников "Экогуманизм В. Г. Короленко" (Львов: Сполом, 2015, 2016 и 2018).

Очередной из них – четвёртый – сегодня в работе... И посвящён он будет светлой памяти духовно близкого Короленко учёного и человека Александра Васильевича, чей проникновенный голос с прямым обращением к нам, как завещание, сейчас прозвучит».

(Звучит видеоприветствие к глазовчанам А. В. Труханенко – запись 2018 года).

Обмен мнениями и рефлексия. Фотосессия (см. сайт СКФ ГГПИ, ДДН г. Глазова, г. Ижевска, Московской Библиотеки им. В. Г. Короленко за октябрь 2020 г.).

Очень трогательны отклики на это событие родных учёного из Львова и Киева и, конечно, мнения студентов. Одно из них – отклик-рефлексию А. Трапезниковой от лица юных короленковцев ГГПИ приведём в качестве итога лекции: «Глазовская школа короленковедения – научное направление, признанное в международном масштабе» [3; 5; 7; 9]. «Достижения наших учёных привлекли к сотрудничеству одного из ведущих литературоведов-профессионалов. Подобно скульптору, из неотесанного камня, из скалы, будто бы наблюдаемой всеми, А. В. Труханенко создал великолепную скульптуру – стройную систему анализа поэтики творчества В. Г. Короленко» [11; 12; 14; 16 и др.].

Используя множество ресурсов и, прежде всего, живое общение учёных в формате телемоста, мы, студенты ГГПИ, вместе с преподавателем наблюдали за процессом воссоздания международного научного пространства и портрета конкретного учёного. Интерактивное вовлечение в исследовательскую работу позволило расширить горизонты познания, познакомиться глубже и обстоятельнее с творчеством В. Г. Короленко, и с наследием львовского учёного. В этом году мы с Д. Митрошиной пишем курсовые работы по короленковедению. Встреча с писателем через приближение к миру науки особенно ценна для нас!»

Заключение. Изучив биографию А. В. Труханенко, студенты на наглядном примере проследили путь в науку и получили представление о деятельности современного учёного с оригинальной концепцией поэтики и литературного портрета, с солидным вкладом в короленковедение. Благодаря ему была установлена связь ГГПИ с Украиной, с Полтавским педагогическим университетом им. В. Г. Короленко и с Полтавским мемориальным литературным музеем писателя.

К числу перспектив дальнейшего исследования наследия А. В. Труханенко можно отнести изучение его вклада в разработку проблемы колористики в творчестве В. Г. Короленко, активную роль учёного в сохранении памяти о писателе в Удмуртии, методические работы и письма украинского исследователя также заслуживают специального внимания.

Список использованных источников

1. Безотосная, Г. В. Экогуманизм Короленко / Г. В. Безотосная // Литературная Россия. – 2015. – № 15, 24 апр. – С. 15.
2. Гушина-Закирова, Н. Н. Этюды о жизни и творчестве В. Г. Короленко: к 130-летию ссылки В. Г. Короленко в г. Глазов : монография / Н. Н. Гушина-Закирова, А. В. Труханенко. – Львов ; Глазов : Сполом, 2009. – 268 с.
3. Демченко, А. А. Серьёзное пополнение короленковедения / А. А. Демченко // Наука, просвещение, искусство провинции в социокультурном пространстве: Девятые Короленковские чтения : матер. науч.-практ. конф., посвященной 160-летнему юбилею В. Г. Короленко. – Глазов, 2013. – С. 33–40.
4. Закирова, Н. Н. Короленковед-профессионал А. В. Труханенко / Н. Н. Закирова // В. Г. Короленко и русская литература : семинарий. – Глазов, 2010. – С. 133–136.
5. Горизонты короленковедения : коллективная монография / Н. Н. Закирова [и др.] ; под ред. Н. Н. Закировой. – Глазов, 2011. – 204 с.
6. Закирова, Н. Опыт пассионарности в короленковедении / Н. Закирова // «Принадність Вашого слова та імені безмежна у часі» (до 160-річчя з дня народження В. Г. Короленка) : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнародною участю) / ПНПУ імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2013. – С. 54–60.
7. Закирова, Н. Н. Вехи истории короленковедения в ГГПИ / Н. Н. Закирова // Материальная и духовная культура народов Урала и Поволжья: история и современность: материалы Всеросс. науч.-практ. конф. – Ижевск, 2013. – С. 135–138.
8. Закирова, Н. Н. Духовно близкий В. Короленко учёный / Н. Н. Закирова // Эстетико-художественное пространство мировой литературы : материалы Междунар. науч.-практ. конф. «Славянская культура: истоки, традиции, взаимодействие. XVI Кирилло-Мефодиевские чтения», 19 мая 2015 г. – М. ; Ярославль : Ремдер, 2015. – С. 14–20.
9. Закирова, Н. Н. О российско-американско-украинском сотрудничестве ГГПИ в области короленковедения / Н. Н. Закирова // Українська освіта і наука в XXI столітті: погляд молоді : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених (Харків, 22–23 травня 2014 р.) / ред. кол. : І. Ф. Прокопенко (гол. ред.) та ін. – Харків : ХНПУ, 2014. – С. 22–24.
10. Закирова, Н. Н. Короленко: новые аспекты / Л. В. Ольховская, Н. Н. Закирова // «Достижения науки и практики – в деятельность образовательных учреждений» : материалы VIII регионального науч.-практ. семинара: 23 марта – 15 апр. 2017 г. – Глазов : ГГПИ, 2017. – С. 155–157.
11. Закирова, Н. Н. В мире Короленко : монография / Н. Н. Закирова, С. Л. Скопкарева, А. В. Труханенко ; ред. А. В. Труханенко. – Ижевск ; Львов ; Глазов / Сполом, 2012. – 240 с.
12. Закирова, Н. Н. Поэт Владимир Короленко : монография / Н. Н. Закирова, А. В. Труханенко. – Львов : Сполом, 2013. – 132 с.
13. Скопкарева, С. Л. Короленковедение в современных условиях: о межкультурном взаимодействии Украины и России / С. Л. Скопкарева // Наука и Мир : междунар. науч. журн. – 2014. – № 5. – С. 104–105.
14. Труханенко, А. В. Основы поэтики В. Г. Короленко : монография / А. В. Труханенко. – Львов : Сполом, 2006. – 199 с.
15. Труханенко, А. В. Роман с Европой. Имя Пушкина во львовских «Rozmaitości» / А. В. Труханенко. – Львов : Сполом, 2011. – 217 с.
16. Труханенко, А. В. О творчестве В. Г. Короленко : монография / А. В. Труханенко. – Львов : Сполом, 2014. – 314 с. 23.
17. Экогуманизм В. Г. Короленко : монография / А. Труханенко [и др.] ; заг. ред. А. В. Труханенко. – Львів : Сполом, 2015. – 168 с.
18. Zakirova, N., Olkhovskaia, L., Conliffe, M. Vladimir Korolenko's Peacekeeping Humanism (On the Anniversary of the Book "On War, The Fatherland And Humanity") // Вестник славянских культур . – М., 2018. – № 2. – С.92–100. (In English)

References

1. Bezotasnaya, G. V. *Ekogumanizm Korolenko* // *Literaturnaya Rossiya*. – 2015. – № 15, 24 apr. – S. 15. (In Russ).
2. Gushchina-Zakirova, N. N. *Etyudy o zhizni i tvorchestve V.G. Korolenko: k 130-letiyu ssylki V. G. Korolenko v g. Glazov: monografiya*. – L'vov ; Glazov : Spolom, 2009. – 268 s. (In Russ).
3. Demchenko, A. A. *Ser'yoznoe popolnenie korolenkovedeniya* // *Nauka, prosveshchenie, iskusstvo provincii v sociokul'turnom prostranstve: Devyatye Korolenkovskie chteniya: materialy nauch.-prakt. konf., posvyashchennoj 160-letnemu yubileyu V. G. Korolenko*. – Glazov, 2013, 33–40. (In Russ).
4. Zakirova, N. N. *Korolenkoved-professional A. V. Truhanenko* // *V. G. Korolenko i russkaya literatura: seminarij*. – Glazov, 2010, 133–136. (In Russ).
5. Zakirova, N. N. i dr. *Gorizonty korolenkovedeniya : Kollektivnaya monografiya/ Pod red. N. N. Zakirovoj*. – Glazov, 2011. – 204. (In Russ).
6. Zakirova, N. *Opyt passionarnosti v korolenkovedenii* // «*Prinadnist' Vashogo slova ta imeni bezmezna u chasi*» (do 160-ricchya z dnya narodzhennya V. G. Korolenka) : *materiali Vseukr. nauk.-prakt. konf. (z mizhnarodnoyu uchastyu) / PNPUI imeni V. G. Korolenka*. – Poltava, 2013, 54–60. (In Russ).
7. Zakirova, N. N. *Vekhi istorii korolenkovedeniya v GGPI* // *Material'naya i duhovnaya kul'tura narodov Urala i Povolzh'ya: istoriya i sovremennost'* : *materialy Vseross. nauch.-prakt. konf.* – Izhevsk, 2013, 135–138. (In Russ).

8. Zakirova, N. N. *Duhovno blizkiy V. Korolenko Uchyonyj // Estetiko-hudozhestvennoe prostranstvo mirovoj literatury : materialy Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. «Slavyanskaya kul'tura: istoki, tradicii, vzaimodejstvie. XVI Kirillo-Mefodievskie chteniya», 19 maya 2015 g.* – M. ; Yaroslavl' : Remder, 2015, 14–20. (In Russ).
9. Zakirova, N. N. *O rossijsko-amerikansko-ukrainskom sotrudnichestve GGPI v oblasti korolenkovedeniya // Ukrain'ska osvita i nauka v HKHI stolitti: poglyad molodi : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodih uchenih (Harkiv, 22–23 travnya 2014 r.) / red. kol. : I. F. Prokopenko (gol. red.) ta in.* – Harkiv : HNPU, 2014, 22–24. (In Russ).
10. Zakirova, N.N., Olkhovskaia, L. V. *Ecohumanism of V. Korolenko : new aspects // of "Achievement of science and practice - in activity of educational establishments" : materials of VIII of regional research and practice seminar : Glazov: GGPI, 2017, 155–157.* (In Russ).
11. Zakirova, N. N., Skopkareva S. L., Truhanenko A. V. *V mire Korolenko : monografiya – Izhevsk ; L'vov ; Glazov : Spolom, 2012.* – 240 s. (In Russ).
12. Zakirova, N. N., Truhanenko A. V. *Poet Vladimir Korolenko : monografiya– L'vov : Spolom, 2013.* – 132 s. (In Russ).
13. Skopkareva, S. L. *Korolenkovedenie v sovremennyh usloviyah: o mezhkul'turnom vzaimodejstvii Ukrainy i Rossii // Nauka i Mir : mezhdunar. nauch. zhurn.* – 2014. – № 5, 104–105. (In Russ).
14. Truhanenko, A. V. *Osnovy poetiki V. G. Korolenko : monografiya.* – L'vov : Spolom, 2006.– 199 s. (In Russ).
15. Truhanenko, A. V. *Roman s Evropoj. Imya Pushkina vo l'vovskih «Rozmaitości».* – L'vov : Spolom, 2011. – 217 s. (In Russ).
16. Truhanenko, A. V. *O tvorchestve V. G. Korolenko: monografiya.* – L'vov : Spolom, 2014. – 314 s. (In Russ).
17. Truhanenko, A. *Ekogumanizm V. G. Korolenko : monografiya / A. Truhanenko, L. Ol'hovskaya, O. Ivanova, N. Zakirova, S. Skopkareva ; zag. red. A. V. Truhanenko.* – L'viv : Spolom, 2015. – 168 s. (In Russ).
18. Zakirova, N., Olkhovskaia, L., Conliffe, M. *Vladimir Korolenko's Peacekeeping Humanism (On the Anniversary of the Book "On War, The Fatherland And Humanity") // Announcer of the Slavic cultures.* – M., 2018. – № 2, 92–100. (In English).

УДК 821.161.3.09-343

МІФАПАЭТЫЧНАЯ МАДЭЛЬ – ІНСТРУМЕНТ ДАСЛЕДАВАННЯ МІФАЛАГІЗМУ

Л. П. Леська

старшы выкладчык кафедры беларускай і замежнай літаратуры
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка
г. Мінск, Беларусь
E-mail: leska.l.5@yandex.ru

В статье «Мифопоэтическая модель – инструмент исследования мифологизма» проводится обзор научной литературы по заявленной проблеме, отмечается, что видение мифопоэтической модели как инструмента исследования мифологизма имеет прямую связь с характеристиками мифологического сознания и, прежде всего, с моделированием. Исследователь обращается к основательным выводам Е. Мелетинского – автора классического произведения по поэтике мифа, который подчеркивает, что мифологическое моделирование является главной характеристикой мифологического сознания. Такого видения придерживается и белорусский мифотеоретик Т. Шамякина.

В данной статье используется определение мифопоэтической модели, направленной на космологизированность. Мифопоэтическая модель мира состоит из набора взаимообусловленных универсальных понятий, таких как время, пространство, изменения, причины, судьба, отношения чувственного к сверхчувственному, отношения частей к целому. К таким основным характеристикам мы отнесем дихотомию конкретного и общего, единственного и множественного.

Ключевые слова: мифологизм, модель, картина мира, образ мира, мифопоэтическая модель, методологический инструмент.

L. P. Lesko

Senior Lecturer of the Department of Belarusian and Foreign Literature of the Maxim Tank BSPU
Minsk, Belarus
E-mail: leska.l.5@yandex.ru

The article "Mythopoetic model as an instrument to study mythology" reviews the scientific literature on the stated problem, it is noted that the vision of the mythopoetic model as a tool for studying mythologism has a direct connection with the characteristics of mythological consciousness, and above all, with modeling. The researcher refers to the fundamental conclusions of E. Meletinsky, the author of the classical work on the poetics of the myth, who emphasizes that mythological modeling is the main characteristic of mythological consciousness. This vision is also shared by T. Shamyakin, the Belarusian myth theoretician.

The article uses the definition of a mythopoetic model aimed at cosmologization. The mythopoetic model of the world consists of a set of mutually conditioned universal concepts, such as time, space, changes, causes, fate, the relationship of the sensuous to the supersensible, the relation of parts to the whole. These basic characteristics include the dichotomy of the concrete and the general, the singular and the plural.

Key words: mythologism, model, picture of the world, image of the world, mythopoetic model, methodological tool.

Уводзіны. У сучаснай літаратурнай навуцы актыўна адбываецца пастаянны працэс фарміравання метадалагічнага інструментарыя для даследавання мифалагізму.

Ю. Лотман, З. Мінц, Е. Меляцінскі ў артыкуле “Літаратура і міфы”, змешчаным у энцыклапедыі “Міфы народаў свету”, адзначаюць, што цікавасць да міфа, якая адраділася ў другой палове XX стагоддзя

прывілася ў трох формах: “гэта выкарыстанне міфалагічных вобразаў і сюжэтаў, па-другое, стварэнне аўтарскіх міфаў (адыход ад бытавой эмпірыкі і стварэнне сімвалічна вечных калізій, універсальнасць апавядання). Па-трэцяе, міфалагічнае мадэляванне гісторыі або чалавечага жыцця” [4, с. 63].

Мадэляванне, паводле слухнага сцвярджэння Е. Меляцінскага, з’яўляецца ўстойлівай рысай міфалагічнай свядомасці. “Міф – адзін з цэнтральных феноменаў у гісторыі культуры і старажытны спосаб канцэптавання акаляючай рэчаіснасці і чалавечай сутнасці” [194, с. 6].

Міф, паводле слоў даследчыка, стварае новую фантастычную рэальнасць, якая парадаксальным чынам успрымаецца носьбітамі адпаведнай міфалагічнай традыцыі як першакрыніца і ідэальны правобраз.

З высновамі Е. Меляцінскага пагаджаецца і аўтарытэтны (у галіне вывучэння міфапаэтычных праблем) беларускі літаратуразнаўца Т. Шамякіна, якая ў працы “Фальклор і беларуская літаратура ў люстэрку міфалогіі” падкрэслівае, што “мадэляванне – спецыфічная функцыя міфа, а міфатворчасць – псіхічная дзейнасць – уяўляе сабой мадэляванне (і мадэль) другога рэальнага (для міфалагічнага чалавека), а можа, і сапраўды існуючага свету ...” [6, с. 11].

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне. У сучаснай навуцы тэрміналагічныя паняцці “карціна свету”, “мадэль свету” “вобраз свету” разглядаюцца як сінанімічныя, хаця існуюць і іншыя пункты погляду. У сувязі з гэтым, найперш чым падысці да вывучэння міфапаэтычнай мадэлі як інструмента асвятлення асаблівасцей міфалагізму, як светаадчування, неабходна разгледзець і супаставіць існуючыя ў навуцы вызначэнні паняццяў: “мадэль свету”, “карціна свету”, “вобраз свету”.

У працы “Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира” (М., 1988) даследчыца В. Паставалава не адрознівае паняцці “карціна” і “мадэль”. Яна звяртаецца да паняцця “мадэль” у тых месцах сваёй працы, у якіх заходзіць гаворка пра семіятычныя аспекты заяўленай тэмы, але карыстаецца паняццем “карціны свету”, там, дзе “разгляду падлягае іншы яе аспект – кагнітыўны” [7, с. 24].

У даследаванні А. Гурэвіча [2] таксама цалкам аказваюцца сінанімічнымі выразы “карціна свету”, “мадэль свету”, “бачанне свету”. Спробу адрозніваць іх зрабіў у адной з прац Г. Бруцян [1]. У прыватнасці, гэта выказвалася ў памкненнях аўтара разумець “мадэль свету” як рэпрэзентацыю карціны свету.

У “Слоўніку культуры XX стагоддзя” паняцце “карціна свету” вызначаецца як “сістэма інтуітыўных уяўленняў пра рэальнасць” [8, с. 127], якія можна апісаць, можна вылучыць і рэканструяваць у любой сацыялістычнай адзінцы – ад нацыі або этнасу. Кожнаму гістарычнаму адрэзку адпавядае свая карціна свету. Вылучаюць універсальную карціну, уласцівую ўсяму чалавецтву (хаця яе характарыстыкі і змест абстрактныя). Найбольш дакладнымі ўяўляюцца нацыянальная і рэгіянальная карціна.

М. Макоўскі ў манаграфіі “Мова – міф – культура. Сімвалы жыцця і жыццё сімвалаў” тлумачыць што карціна свету “ёсць суб’ектыўны вобраз – гештальт аб’ектыўнага свету і з’яўляецца ідэальным утварэннем, якое можа апрадмечвацца ў знакавых формах рознага віду, не адлюстроўваючыся ні ў адной з іх. Гэта глабальны вобраз свету, які прадстаўляе свае ўласцівасці ў тым выглядзе, у якім яны асэнсоўваюцца носьбітамі і з’яўляюцца інтэграцыяй усіх момантаў псіхічнага жыцця чалавека, як прадстаўніка таго або іншага этнасу, той або іншай ступені яго развіцця. Карціна свету ўключае ў сябе аб’ектыўныя і надсуб’ектыўныя адносіны” [5, с. 45].

“Карціна свету” з’яўляецца недыскрэтным утварэннем, яна існуе ў неакрэсленым, неаформленым і неадрэфлексіраваным стане. Аб’ектывацыя карціны свету ўключае эксплікацыю суб’ектыўных устаноў, мэт і матываў жыццядзейнасці чалавека, рэгулятыўных структур і сэнсваўтваральных фактараў.

“Карціна свету” ёсць зыходны першапачатковы элемент светапогляду чалавека, а не толькі светабачання. Пры раскрыцці свайго зместу “яна абапіраецца ў многім на прыныцы каштоўнаснай арыентаванасці, які выступае ў ёй як галоўны прыныцы іерархізацыі прадметаў” [5, с. 45].

Пры асэнсаванні “карціны свету” неабходна памятаць, што яна – заўсёды бачанне рэальнасці, сэнсвае канструяванне свету ў адпаведнасці з вызначанай логікай светаразумеання і светапрадстаўлення. Паколькі нават надсуб’ектыўны кампанент карціны свету з’яўляецца ідэальным утварэннем, якое па прычыне сваёй глабальнасці не можа транслявацца само сабой, для яго перадачы неабходныя як сродак-пасрэднік, так і грамадская практыка яго выкарыстання. Такую важную функцыю і выконвае мадэль.

“Мадэль” свету з’яўляецца знакавым выражэннем карціны свету і вызначаецца як абагульненае адлюстраванне надсуб’ектыўнага кампаненту “карціны свету” ў дадзенай традыцыі, узятай у сістэмным і аперацыйным аспектах. Пры гэтым “свет” “разглядаецца як чалавек і асяроддзе ў іх узаемадзеянні, або, што тое ж самае, як вынік пераапрацоўкі інфармацыі пра асяроддзе і чалавека” [5, с. 60]. Калі карціна свету прадстаўляе сабой сістэматызацыю членам калектыву асабістага і індывідуальнага эмпірычнага вопыту, то мадэль свету з’яўляецца спалучэннем узаемазвязаных семіятычных увасабленняў інфармацыі, якая ўтрымліваецца ў карціне свету.

Інакш кажучы, “мадэль свету”, паводле слухнай высновы М. Макоўскага, выступае ў трох планах:

1. “Як структура карціны свету, якая разглядаецца як цэласны, глабальны вобраз свету, вынік усёй духоўнай дзейнасці чалавека ў працэсе яго кантактаў са светам.

2. Як прыныцы карціны свету.

3. Як рэалізацыя карціны свету ў канкрэтных сімвалічных (семіятычных) сістэмах” [5, с. 45].

“Мадэль свету” першапачаткова ўспрымалася як вобраз свету, які сфарміраваўся ў працэсе пераказіроўкі першасных дадзеных. А. Гурэвіч разглядае мадэль як “сетку каардынат”, “праз пасрэдніцтва якіх людзі ўспрымаюць рэчаіснасць і выбудоўваюць вобраз свету, які існуе ў іх падсвядомасці” [2, с. 15]. Даследчык дакладна вызначыў, што мадэль свету ... складаецца “з набору ўзаемазвязаных універсальных паняццяў, такіх як час, прастора, змены, прычына, лёс, адносіны пачуццёвага да звышпачуццёвага, адносіны частак да цэлага” [2, с. 15].

Грунтоўныя (актуальныя для дадзенага даследавання) вызначэнні “мадэлі” прыводзіць У. Тапароў у артыкуле “Мадэль свету“, змешчаным даследчыкам у зборніку “Міфалогія” (2014). Вучоны патлумачыў, што “мадэль” “з’яўляецца скарачэннем і спрошчаным адлюстраваннем усёй сумы ўяўленняў пра свет (“пад светам мэтазгодна разглядаць чалавека і асяроддзе ў іх узаемаадносінах” [10, с. 478]) унутры дадзенай традыцыі, узятых у іх сістэмным і аперацыйным аспектах.

Міфапаэтычная мадэль не адносіцца да ліку паняццяў эмпірычнага, так званага “этычнага ўзроўню”, але з’яўляецца канструктам, які складаецца ў выніку канкрэтных працэдур абагульнення, трансфармацый і высноў, якія выкарыстоўваюцца ў адносінах да імперычных дадзеных, зыходзячы з гэтага міфапаэтычная “мадэль” “суадносіцца з больш высокім і абстрактным узроўнем аналізу, з’яўляецца аб’ектам культурнай антрапалогіі” [10, с. 476].

Міфапаэтычная мадэль арыентавана на “бязмежную касмалагізаванасць усяго існага, усё звязана з Космасам, усё выводзіцца з Космасу і правяраецца ім. У гэтым сэнсе Космас у міфапаэтычнай мадэлі ўтварае найвышэйшую каштоўнасць” [10, с. 483].

Міфапаэтычная мадэль у розных традыцыях прадугледжвае апісанне асноўных параметраў Сусвету – прасторава-часавых (сувязь прасторы і часу) і адпаведных вобразы адзінага кантынуума – неба, год, Дрэва Сусвету. Арганізацыя прасторы і часу з указаннем найбольш сакральных і, зыходзячы з гэтага, максімальна касмалагізаваных кропак.

Адметнасць прасторава-часавых характарыстык міфалагічнай, або міфапаэтычнай, мадэлі вызначаюць даследчыкі Т. Цыўян, У. Тапароў. Е. Меляцінскі падкрэсліў ролю культурнага героя як светамадэлюючага персанажа.

К. Леві-Строс, С. Цялегін, Е. Меляцінскі, М. Увараў, І. Дзьяканаў перакананы, што для інтэрпрэтацыі міфапаэтычнай “мадэлі свету” неабходна разумець яе структуру, якая спалучае ў сабе прынцыпы вобразнага і лагічнага мыслення і складаецца з пачуццёвых вобразаў, звязаных паміж сабой абстрактна-лагічнымі адносінамі [3, с. 34].

Славуты рускі мифарэстаўратар С. Цялегін, патлумачыў, што галоўнай родавай асаблівасцю міфа з’яўляецца прызнанне іншасвету альбо другога рэальнага свету, які арганізаваны на аснове іншай логікі” [9, с. 8] і канструіруецца па прынцыпу дуалізму, бінарнай апазіцыі. У міфах, на думку вучонага, існуюць касмічныя палярнасці (правае/левае), (высокае/нізкае), (усход/заход), (дзень/ноч).

Е. Меляцінскі ў свой час адзначыў, што міфалагічная логіка шырока аперыруе бінарнымі апазіцыямі пачуццёвых якасцяў, пры чым гэтыя кантрасты ўсё больш семантызуюцца і ідэалагізуюцца, становячыся адрознымі спосабамі выражэння фундаментальных антыномій тыпу “жыццё-смерць”. “Пераадоленне гэтых антыномій адбываецца дзякуючы прагрэсіўнаму пасрэдніцтву, г. зн. паслядоўнаму пошуку медыятара (герояў і аб’ектаў, якія сімвалічна спалучаюць прыкметы розных полюсаў, з’яўляюцца ўзорам, яркай прайвай брыкалажу)” [6, с. 84].

Тэрмін “брыкалаж” упершыню ўвёў у тэорыю міфа французскі этнолаг К. Леві-Строс (гэты тэрмін фігуруе ў наступных працах вучонага: “Структурная антрапалогія”, “Непрыручаная думка” і інш.). Структурны падыход дазволіў вучонаму выявіць лагічны пачатак у міфамысленні.

Такім чынам, пры асэнсаванні міфалагізму неабходна выкарыстоўваць структурна-функцыянальны падыход, а мадэль вызначыць: 1. Як структуру карціны свету, якая разглядаецца як цэласны, глабальны вобраз свету, вынік усёй духоўнай дзейнасці чалавека ў працэсе яго кантактаў са светам; 2. Як прынцып карціны свету; 3. Як рэалізацыю карціны свету ў канкрэтных сімвалічных (семіятычных) сістэмах.

Адметны бок “структуры мадэлявання” асвятляецца ў манаграфіі М. Тычыны “Філасофія літаратуры: беларускі варыянт” (Мн., 2014). Тэарэтык удакладняе, што ў “структуру мадэлявання ўваходзяць: творчы працэс (задума і здзяйсненне), даследчыя працэдурны (назіранне, апісанне, аналіз, даследаванне, класіфікацыя, сістэматызацыя, высновы, рэкамендацыі), стварэнне метамадэлі (тэорыя мімесісу, сінергетыкі, класічнае-некласічнае-посткласічнае). Ёсць розныя тыпы інфармацыі, якія ўласцівыя мадэлям: мадэлі, якія распазнаюць, і мадэлі, якія параджаюць (на ўваходзе) і на выхадзе” [11, с. 217].

Падагульняючы, можна падкрэсліць словамі М. Тычыны, што мадэль (“modus” – мера, узор) – аб’ект-замышчальнік аб’екта-арыгінала, які ўзнаўляе якасці і характарыстыкі арыгінала, вылучаныя поглядам і думкай даследчыка” [11, с. 217].

Штучна створаная рэальная мадэль або віртуальная пабудова-мадэль узнаўляе, імітуе сваімі паводзінамі (звычайна ў спрошчаным выглядзе) паводзіны іншай (сапраўднай) пабудовы-арыгінала, у навуковых, у нашым выпадку, у літаратурнаўчых мэтах.

Канструяванне – стварэнне мадэлей – “сродак паглыбленага пазнання схаваных, патаемных механізмаў творчай дзейнасці” [11, с. 217].

Заклучэнне. Такім чынам, улічваючы напрацоўкі нашых папярэднікаў, мы падкрэслім вызначэнні міфапаэтычнай мадэлі, якімі будзем карыстацца ў дадзеным даследаванні. Міфапаэтычная мадэль з’яўляецца: 1. “скарочаным і спрошчаным адностраваннем усёй сумы ўяўленняў пра свет (“пад светам мэтагодна разглядаць чалавека і асяроддзе ў іх узаемаадносінах” [10, с. 478] унутры дадзенай традыцыі, узятых у іх сістэмным і аперацыйным аспектах. 2. Міфапаэтычная мадэль мае сваю “сетку каардынат”, праз пасрэдніцтва якіх людзі ўспрымаюць рэчаіснасць і выбудоўваюць вобраз свету, які існуе ў іх падсвядомасці” [2, с. 15].

Міфапаэтычная мадэль свету складаецца “з набору ўзаемазвязаных універсальных паняццяў, такіх як час, прастора, змены, прычына, лёс, адносіны пачуццёвага да звышпачуццёвага, адносіны частак да цэлага” [2, с. 15]. “Мадэляванне – гэта найперш высвятленне таго, якім чынам праламляюцца асноўныя характарыстыкі быцця, рэчаіснасці ў мастацкай свядомасці і ў структуры/форме мастацкага твора. Да такіх асноўных характарыстык аднясем дыхатамію канкрэтнага – агульнага, адзінкавага – множнага і інш.” [7, с. 22].

З пункту погляду формы, мадэль можа быць прадметнай (макет, пабудова, узор) і знакавай (графік, схема, праграма, канцэпцыя, тэорыя).

Вяўленне, умоўная пабудова абагульненай мадэлі-матрыцы ў міфалагізме беларускай літаратуры XIX – першай паловы XX стагоддзя з’яўляецца перспектыўным кірункам у сучаснай літаратуразнаўчай навуцы.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Брутян, Г. А. Язык и картина мира / Г. А. Брутян // *Философские науки*. – 1973. – № 1. – С. 108–111.
2. Гуревич, А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.
3. Иванов, В. В. Избранные труды по семиотике и истории культуры : [в 7 т.] / В. В. Иванов. – М. : Яз. рус. культуры, 1998–2010. – Т. 1 : Знаковые системы. Кино. Поэтика. – 1998. – 911 с.
4. Лотман, Ю. М. Литература и мифы / Ю. М. Лотман, З. Г. Минц, Е. М. Мелетинский // *Мифы народов мира* : в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – М., 1982. – Т. 2. – С. 58–65.
5. Маковский, М. М. Язык – миф – культура: символы жизни и жизнь символов / М. М. Маковский. – Изд. 2-е. – М. : URSS : Ленанд, 2014. – 316 с.
6. Мелетинский, Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – 3-е изд. репр. – М. : Вост. лит., 2000. – 407 с.
7. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира / Б. А. Серебренников [и др.] ; отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 212 с.
8. Руднев, В. П. Словарь культуры XX века: ключевые понятия и тексты / В. П. Руднев. – М. : Аграф, 1997. – 381 с.
9. Телегин, С. М. Философия мифа: введение в метод мифореставрации / С. М. Телегин. – М. : Община, 1994. – 140 с.
10. Топоров, В. Н. Модель мира (мифопоэтическая) / В. Н. Топоров // *Мифы народов мира* : энциклопедия: в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – 2-е изд. – М., 1997. – Т. 2. – С. 161–164.
11. Тычына, М. Філасофія літаратуры: беларускі варыянт / М. Тычына. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – 322 с.
12. Шамякіна, Т. І. Беларуская класічная літаратура і міфалогія / Т. І. Шамякіна. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2001. – 184 с.

References

1. Brutyan, G. A. Language and the picture of the world / G. A. Brutyan // *Philos. science*. – 1973. – No. 1. – p. 108–111.
2. Gurevich, A. Ya. Categories of medieval culture / A. Ya. Gurevich. – 2 nd ed., ispr. , and additional. – Moscow : Iskusstvo, 1984 – 350 p.
3. Ivanov, V. V. Selected works on semiotics and cultural history: [in 7 vols.] / V. V. Ivanov. – Moscow : Yaz. rus. kulturey, 1998–2010. – Vol. 1: Sign systems. Movie. Poetics. – 1998. – 911 p.
4. Lotman, Yu. M. Literature and myth / Yu. M. Lotman, Z. G. mints, E. M. Meletiskii // *myths of the world* : 2 T. / chief editor S. A. Tokarev. – M., 1982. – Vol. 2. – P. 58–65.
5. Makowski, M. Language – myth – culture: symbols of life and the life of symbols / M. M. Makovsky. – Ed. 2-E.-M. : URSS: Lenand, 2014. – 316 p .
6. Meletinsky, E. M. Poetics of myth / E. M. Meletinsky. – 3 rd ed. repr. Moscow : East Lit., 2000 – 407 p.
7. The role of the human factor in language: language and the picture of the world / B. A. Serebrennikov [et al.] ; ed. by B. A. Serebrennikov. – Moscow : Nauka, 1988 – 212 p.
8. Rudnev, V. P. Dictionary of culture of the twentieth century: key concepts and texts / V. P. Rudnev. – Moscow : Agraf, 1997. – 381 p.
9. Telegin, S. M. Philosophy of myth: introduction to the method of mythorestavration / S. M. Telegin. – M. : Community, 1994. – 140 p.
10. Toporov, V. N. Model of the world (mythopoetic) / V. N. Axes // *myths of the world* : an encyclopedia : 2 T. / chief editor S. A. Tokarev. – 2 nd ed. – M., 1997. – T. 2. – P. 161–164.
11. Tychyna, M. Flesia literature : Belarusian variant / M. Tychyna. – Minsk : Belarus. navuka, 2014. – 322 p.
12. Shamyakina, T. I. Belarusian classical literature and mythology / T. I. Shamyakina. – Minsk : Belarus. dzyarzh. UN-t, 2001, 184 p. (in Russian).

К. И. ЧУКОВСКИЙ О НОВОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕАЛЬНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ И. В. ГЕТЕ И ЕЕ ВЛИЯНИИ НА РУССКУЮ ЛИТЕРАТУРУ

С. Н. Морозова

кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры русского языка филиала
военной академии материально-технического обеспечения,
г. Пенза, Россия

E-mail: s.morozova09@mail.ru

Статья посвящена теме восприятия произведений И. В. Гете К. И. Чуковским. Популярность творчества немецкого писателя была обусловлена спецификой его эстетических и философских концепций, близких умонастроению русских читателей. «Страдания юного Вертера» и «Фауст», по мнению К. И. Чуковского, явились проводниками общественных идей, в основе которых проявилось стремление людей к изменению жизни. Новая художественная реальность, просветительский дух в сочетании с разными способами отображения действительности – все это не позволяло включить данные произведения в какое-либо литературное направление. Поэтому осмысление произведений И. В. Гете той или иной культурной традицией происходило, по наблюдению К. И. Чуковского, в соотношении с развитием общественно-исторических отношений.

***Ключевые слова:** К. И. Чуковский, И. В. Гете, русско-немецкие литературные и историко-культурные связи, просветительский пафос, сентиментальный роман, романтизм, межкультурная коммуникация.*

K. I. CHUKOVSKY ABOUT THE NEW ARTISTIC REALITY IN THE WORKS OF I. V. GOETHE AND ITS INFLUENCES ON RUSSIAN LITERATURE

S. N. Morozova

Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Russian Language Department of the Branch
of the Military Academy of Logistics, Penza, Russia

E-mail: s.morozova09@mail.ru

The article is devoted to the topic of perception of the works of I. V. Goethe K. I. Chukovsky. The popularity of the work of the German writer was due to the specificity of his aesthetic and philosophical concepts, close to the mentality of Russian readers. "The Suffering of Young Werther" and "Faust", according to K. I. Chukovsky, were the conductors of social ideas, based on the desire of people to change their lives. New artistic reality, enlightenment spirit combined with different ways of displaying reality – all this did not allow including these works in any literary direction. Therefore, understanding the works of I. V. Goethe, this or that cultural tradition, took place, according to K. I. Chukovsky, in relation to the development of socio-historical relations.

***Key words:** K. I. Chukovsky, I. V. Goethe, Russian-German literary and historical and cultural ties, educational pathos, sentimental novel, romanticism, intercultural communication.*

Введение. Восприятие творчества И. В. Гете в России – одна из ярких страниц в истории русско-немецких литературных связей. И. В. Гете оказал значительное влияние на русскую литературу и художественную культуру, о чем подробно написано в монографических исследованиях Р. Ю. Данилевского [1], С. Н. Дурылина [2], В. М. Жирмунского [3], В. А. Розова [4], В. В. Сиповского [5], С. В. Тураева [6].

Цели и задачи. Малоизученной остается тема осмысления художественного наследия И. В. Гете К. И. Чуковским, который в своих литературно-критических, публицистических работах, дневнике и письмах обозначил как существенное внимание русских читателей, переводчиков к отдельным сочинениям И. В. Гете, так и влияние традиций творчества немецкого классика на русских писателей.

Являясь теоретиком художественного перевода, К. И. Чуковский способствовал популяризации качественных и наиболее соответствующих специфике творчества немецкого писателя русских интерпретаций. Еще в начале своей литературной деятельности писатель выступал за соответствие переводного произведения подлиннику, сохранение его стилевых особенностей и идейного содержания. Это смотрелось достаточно ново, поскольку произведения зарубежных писателей в начале XX в. нередко качественно переосмысливались и включались поэтами-переводчиками в собственные авторские сборники (например, под заглавием «Из Гете» и т. п.).

Методы и материал исследования. Материалом для анализа стали литературно-критические работы К. И. Чуковского, посвященные творчеству И. В. Гете, а также работы исследователей, в которых осуществлено литературоведческое осмысление русской переводческой рецепции гетевского наследия. Методология исследования сочетает принципы историко-литературного, социокультурного, историко-культурного, сравнительно-типологического, историко-генетического и биографического методов анализа. Согласно принципу историзма, отдельные факты и обстоятельства рассматриваются во взаимосвязи с другими, а также с учетом историко-литературного и культурного опыта.

Результаты и их обсуждение. В 1932 г. в Советском Союзе широко отмечалось столетие со дня смерти И. В. Гете, причем размах торжеств побудил К. И. Чуковского оставить такую запись в дневнике: «...вдруг в газетах целые страницы об этом неизвестном ударнике – как будто он герой какого-нибудь цеха. И психоз: все устремились на чествование этого Гете» [14, с. 467]. Новое поколение лучше узнавало Гете.

Чуковский приводил в пример Женю Лунц, сестру писателя Льва Лунца, которая, будучи двенадцатилетней девочкой, «знала наизусть (в оригинале!) многие стихотворения Гете <...> и вообще поражала <...> своей эрудицией» [8, с. 577]. В окружении писателя также очень многие увлекались творчеством И. В. Гете. Так, у писательницы М. С. Шагинян, с которой писатель дружил и к которой ходил в гости, «в комнате на всячей книжной полке тесно вдвинуты книги Гете и других немцев» [14, с. 443], у писательницы Л. Ф. Маклаковой – «...на столе: немецкий “Фауст”» [14, с. 424].

Активной пропаганде творчества И. В. Гете как величайшего достижения мировой культуры особо способствовали, по наблюдению К. И. Чуковского, работы А. В. Луначарского, написанные в связи со столетием со дня смерти немецкого поэта: статья «Гёте и мы» (1932), «Мир чествует Гёте» (1932) и доклад «Гёте и его время». По словам К. И. Чуковского, «во всех тогдашних статьях и речах Луначарского чувствуется его нетерпеливая жажда приобщить новую советскую массу читателей к величайшим достижениям культуры минувших времен. Отсюда его жаркие статьи о Данте, о Лопе де Вега, о Гете...» [9, с. 317]. И, хотя творчество И. В. Гете также проверялось идеологами марксистской теории на соответствие популярной в то время политической концепции: «...все (в том числе и Гете) поочередно попадают в колбочку марксметра – и на циферблате мелькают разные цифры» [10, с. 377], признание значимости наследия немецкого писателя А. В. Луначарским способствовало тому, что его произведения издавались в авторитетных издательствах – «Литературном наследстве», Академии наук СССР. По словам К. И. Чуковского, ценность таких книг заключалась в том, что редакторы перед опубликованием «...подвергают этот текст самой скрупулезной проверке по всем параллельным мемуарно-архивным источникам, и таким образом читателю обеспечена максимальная гарантия точности каждого из публикуемых текстов» [12, с. 315].

Популярность немецкого писателя способствовала появлению большого количества переводов, выполненных как признанными мастерами художественного слова, так и начинающими авторами. Эти переводы не всегда были качественны. К. И. Чуковский считал художественное мастерство переводчика недостаточным критерием для точной передачи замысла автора «Вертера», видел причины неудач русских интерпретаторов: «У Гете сильная эмоциональная сторона “Вертера” получилась потому, что сам он находился под гнетом таких страданий и сошел бы с ума, если бы не избавился от них, изобразив их в романе» [11, с. 331].

Характер Вертера, с такой глубокой психологичностью обрисованный И. В. Гете, по мнению К. И. Чуковского, свойственен современной молодежи: «Есть среди нас утопленники, которые гуляют по Невскому, и удушенники, которые сочиняют романы. Они доживут безмятежно до старости – и кто же из них догадается, что всю жизнь был самоубийцей. Потому-то им и достаточно украденной жакетки или насморка, чтобы тотчас же ринуться в смерть: для того, кто уже умер однажды, вторичная смерть – пустяки. <...> – вот они современные Вертеры» [11, с. 574]. Причина такого состояния, по мнению К. И. Чуковского, заключается в том, что человек, оторвавшись от общества, не способен в одиночестве преодолевать окружающие его трудности. В своей статье «Самоубийцы» (1902) К. И. Чуковский рассуждает об этом следующим образом: «Покуда ты один из миллиона, из тысячи, покуда твое сердце не только твое и руки – не только твои, покуда не я, но *мы* – твое обычное слово, – ты, как brave солдат, пройдешь чрез болезнь, чрез смерть, чрез отчаяние, ничто тебе все демоны самоубийства» [11, с. 574]. Но если человек, по словам К. И. Чуковского, «превозносит собственное я», то он заранее обречен.

Сложность переводов из И. В. Гете также заключалась в необходимости при соблюдении формальной точности передать многостильный характер произведений, в которых лиризм повествования сочетается с реалистическим подтекстом. Такая черта произведений немецкого писателя (например, «Страданий юного Вертера») осложняла их восприятие русскими читателями, привыкшими к классическим канонам сентиментализма с присущими ему чертами, не допускающими описаний мещанского быта.

По мнению К. И. Чуковского, к переводу произведений И. В. Гете могут обращаться «только зрелые мастера, люди высокой культуры и тонкого изощренного вкуса», которые обладают одним очень редким достоинством – «умеют обуздывать свои индивидуальные пристрастия, сочувствия, вкусы ради наиболее рельефного выявления той творческой личности, которую они должны воссоздать в переводе» [7, с. 43]. В подтверждение собственного мнения К. И. Чуковский приводил мысль В. Г. Белинского: «В переводе из Гете мы хотим видеть Гёте, а не его переводчика; если б сам Пушкин взялся переводить Гете, мы и от него потребовали бы, чтоб он показал нам Гете, а не себя» [7, с. 43].

Из переводов «Фауста» чаще других публикуется перевод Б. Л. Пастернака, выполненный в 1948–1953 гг. Несмотря на несомненные художественные достоинства, этот перевод в первые годы после публикации критиковался за вольное обращение с образным строем и метрикой оригинала. К. И. Чуковский дал «Фаусту» в прочтении Пастернака такую характеристику: «Видел “Фауста” Пастернака. Есть удачные места, но в общем – неровно, с провалами, синтаксис залихватский, рифмы на ура» [15, с. 161]. Достоинства «Фауста» Пастернака были обусловлены «просторечием <...>, гибкой и богатой фразеологией, “словно он всего Даля наизусть выучил”» [15, с. 217], а также мощью, непринужденностью и многообразием стиха, наиболее полно отразившими гетевский замысел.

Примером неудачного прочтения «Фауста» К. И. Чуковский считал переложение М. П. Вронченко, характеризовавшееся буквальной точностью, сходством с подлинником, но не передававшее его поэтического обаяния. В обращении к читателю М. П. Вронченко утверждал, что благозвучие стиха его не интересует, что главные характеристики удачного перевода – верность и ясность в передаче мыслей, сила и сжатость выражения, связность и последовательность речи. Однако М. П. Вронченко, по наблюдению К. И. Чуковского, не обратил внимания на самую важную черту гетевских произведений – их многоплановую и красочную фонетику: «Он воображал, что поэзия Гете может существовать и помимо фонетики, что фонетика есть только внешняя оболочка поэзии, не главное, а последнее дело. Ему и в голову не приходило, что, пренебрегая фонетикой, он тем самым в тысячу раз ослабляет именно идейную сторону поэзии Гете, о которой столько хлопотал» [7, с. 74].

Тот же недостаток характерен и для перевода А. А. Фета, который, считая точность главным качеством любого переложения зарубежного произведения, не считал обязательным воспроизводить художественную образность оригинала: «Он не отрицал, что воспроизведение “прелести формы”, как он выражался, придает переводу высокую ценность, но он был уверен, что позволительно обойтись и без этих красот» [7, с. 75]. Категоричное следование этой антипоэтической теории приводило к тому, что читателю при знакомстве с его переводом становился непонятным факт отнесения «Фауста» к числу величайших произведений поэзии. «Прославленная трагедия оказалась в интерпретации Фета такой косноязычной, корявой и шершавой, что Гете должен был представиться русским читателям одним из самых неумелых писателей» [7, с. 75].

Эти переложения «Фауста» искажали идейное содержание произведения, его художественную концепцию. И как бы парадоксально, по мнению К. И. Чуковского, не звучало утверждение, что «самый точный перевод гетевских “Горных вершин” дан, конечно, нарушителем всех буквалистских канонов Лермонтовым, а не теми фетишистами точности, которые переводили это же стихотворение Гете с самым тщательным соблюдением ритмики, рифмовки и строфики» [7, с. 76], оно отражает основные противоречия при создании высокохудожественного перевода. К. И. Чуковский отразил наиболее распространенное восприятие гетевского стихотворения русской поэзией в интерпретации М. Ю. Лермонтова. Русскому поэту удалось сохранить лиризм стихотворения и, вместе с тем, передать глубину философского раздумья. Так же, как и у И. В. Гете, в стихотворении М. Ю. Лермонтова показано духовное единение человека и природы, поэтому при чтении создается впечатление, что пейзаж очеловечен и человек живет в гармонии с миром.

Переложение на русский язык «Фауста» В. Я. Брюсовым К. И. Чуковский упоминает в связи с тем, что жена писателя в его перевод, к которому он сам относился как к черновику, «уже после смерти поэта внесла много своих поправок и собственных стихов (напр., песня “Halb-Hexen” – “полуведьмы”) – а также и в перевод “Энеиды”» [14, с. 470], в чем она призналась во время визита к ней К. И. Чуковского 27 марта 1932 г.: «Габричевскому я, конечно, сказала, что нашла эти вставки в бумагах В. Я. Вы меня не выдавайте, пожалуйста» [14, с. 470]. Сам брюсовский перевод «Фауста» К. И. Чуковский высоко оценивал за сохранение содержания и формы исходного текста.

Одной из удачных работ, посвященных осмыслению русской критикой переводческого прочтения «Фауста», К. И. Чуковский считает статью известного русского публициста Д. В. Философова «Русский Фауст», опубликованную в газете «Речь» от 27 апреля 1915: «Как хорошо о Фаусте написал Философов» [16, с. 359] (в статье анализируются перевод и комментарии Н. А. Холодковским «Фауста»).

Неудачными К. И. Чуковский считал переводы произведений И. В. Гете, выполненные С. В. Шервинским: «Судя по его < С. В. Шервинского > переводам Гете (о которых есть рецензии в последнем номере “Литературной критики”), он переводчик неважный. У него есть большая культура, но нет главного: влаги таланта. А здесь нужна *влага*, нужно передать магию словоречения» [17, с. 268]. Подлинным мастером, сумевшим найти подход к текстам И. В. Гете, К. И. Чуковский считал Бориса Заходера.

К теме недопустимости формального подхода к переводам из И. В. Гете, заслонявшего художественную сущность его произведений, К. И. Чуковский нередко обращался в книге «Высокое искусство»: упоминания и развернутые характеристики немецкого писателя и его произведений можно прочесть во второй, третьей, седьмой, восьмой, десятой главах.

К. И. Чуковского интересовали вопросы восприятия творчества Гете русской литературой, в частности, влияние гетевских мотивов на произведения русских писателей. Например, «Фауст» И. В. Гете явился проводником передовых общественных идей, воплощением философской мысли эпохи, отразившей движение за изучение природы, постижение ее законов. Стремление людей к новой жизни проявлялось не в политической борьбе и не в практической деятельности, а в нравственных исканиях: «Чуть в мир выбрасывается новый титанический вопль о счастье, сейчас же жажда его перевоплощается в жажду того тридевятого царства, где это счастье может быть осуществимо. Гете, Шиллеру, Ницше – нужна была древняя Эллада. Поиск гармонии является воплощением заветнейших стремлений» [13, с. 463].

Такие искания приводят к внутренней неудовлетворенности; в бытовой жизни возникает противоречие, которое К. И. Чуковский видит в нежелании человеческого духа возноситься и творить: «И что это за проклятие для этого скованного Прометея, для духа человеческого – что чуть настает пора

спокойствия, тишины, мира, – пора беспрепятственного развития, сытости, единения и свободы, когда только бы и творить, только бы и возноситься, – так он сейчас же и иссыкает, сводится на кухонные рецепты и на изобретение лучшей ваксы для чистки ботинок. “Босяку” же, нашему родному герою, такая вакса не нужна – уже хотя бы потому, что у него нет ботинок. И потому небо дрожит, когда он взывает к своему Зевесу: «Ich dich ehren? Wofür? / Hast du die Schmerzen gelindert / Je des Beladenen? / Hast du die Thränen gestillt / Je des Gedängsteten?...» [13, с. 464]; [Мне чтить тебя? За что? / Облегчил ли ты когда-нибудь скорби угнетенного? / Унял ли ты когда-нибудь слезы страдающего? <нем.>].

О влиянии гетевских мотивов на творчество А. А. Блока К. И. Чуковский размышлял в очерке «Александр Блок» (1908), указывая на новую магию слов в произведениях поэта, которой прежде не было в русской литературе, на умение находить тайну и божественность в обыденности; это позволяет писателю назвать современника «воспитанным на творчестве Гете» [10, с. 51].

Схожую параллель можно провести и с А. К. Толстым, творчеству которого К. И. Чуковский посвятил статью «Поэт-духовидец» (1906). Упомянув известную фразу «Старец Гете ласкает его на коленях...» [12, с. 393], К. И. Чуковский признавал, что творчество И. В. Гете заметно обогатило художественный мир русского писателя. Анализ переводов А. К. Толстого из И. В. Гете, осуществленный К. И. Чуковским, свидетельствовал, что, являясь во многом оригинальными произведениями, они композиционно-тематически и лексико-стилистически берут в качестве основы событийную канву подлинника. Многосторонние литературные и историко-культурные связи получили отражение не только в переводах А. К. Толстого, но и в произведениях, написанных им по мотивам гетевских стихотворений.

К. И. Чуковский упоминает и Ф. И. Тютчева, строки которого «Ночь, хмурая, как зверь стокий, / Глядит из каждого куста» могли быть навеяны двестишестидесятью И. В. Гете [7, с. 337]. Тяготение Тютчева в этом стихотворении к афористической форме изложения объясняется романтическим культом интуитивного и рационального, который в совокупности с философскими раздумьями и пафосным обобщением составляет основу гетевской поэзии.

Выводы. Таким образом, творчество И. В. Гете воспринималось К. И. Чуковским с учетом путей и традиций развития русской литературы и художественной культуры. В 1920–1930-е гг. особенно важным было представление об исканиях духовно богатой личности в условиях враждебного ей общества. Просветительский пафос литературного наследия И. В. Гете обусловил его популярность у представителей сентименталистского направления в отечественной литературе, последователей романтизма. К. И. Чуковский отмечал, что каждая культурная традиция характеризовалась собственным восприятием творчества И. В. Гете, отвечавшим идейным требованиям эпохи.

Список использованных источников

1. Данилевский, Р. Ю. Пушкин и Гете: Сравнительное исследование / Р. Ю. Данилевский. – СПб. : Наука, 1999. – 288 с.
2. Дурьлин, С. Н. Русские писатели у Гете в Веймаре / С. Н. Дурьлин // Литературное наследство. Гете. – М. : Журнально-газетное объединение, 1932. – Т. 4–6. – С. 81–504.
3. Жирмунский, В. М. Гете в русской литературе / В. М. Гете. – Л. : Гослитиздат, 1937. – 674 с.
4. Розов, В. А. Пушкин и Гете / В. А. Розов. – Киев : Тип. Имп. унив. Св. Владимира, 1908. – [4], 309 с.
5. Сиповский, В. В. История литературы как наука / В. В. Сиповский. – СПб. ; М. : Изд. Т-ва М. О. Вольф, 1906. – 62 с.
6. Тураев, С. В. Гете и формирование концепции мировой литературы / С. В. Тураев. – М. : Наука, 1989. – 267 с.
7. Чуковский, К. И. Собрание сочинений: в 15 т. / К. И. Чуковский. – М. : ТЕРРА–Книжный клуб, 2012. – Т. 3. Высокое искусство; Из англо-американских тетрадей. – 640 с.
8. Чуковский, К. И. Собрание сочинений: в 15 т. / К. И. Чуковский. – М. : ТЕРРА–Книжный клуб, 2012. – Т. 4. Живой как жизнь: О русском языке; О Чехове; Илья Репин; Приложение. – 592 с.
9. Чуковский, К. И. Собрание сочинений: в 15 т. / К. И. Чуковский. – М. : ТЕРРА–Книжный клуб, 2012. – Т. 5: Современники; Приложение. – 480 с.
10. Чуковский, К. И. Собрание сочинений: в 15 т. / К. И. Чуковский. – М. : ТЕРРА–Книжный клуб, 2012. – Т. 6. Литературная критика (1901–1907): От Чехова до наших дней; Леонид Андреев большой и маленький; Несобранные статьи (1901–1907). – 624 с.
11. Чуковский, К. И. Собрание сочинений: в 15 т. / К. И. Чуковский. – М. : ТЕРРА–Книжный клуб, 2013. – Т. 7: Литературная критика. 1908–1915. – 736 с.
12. Чуковский, К. И. Собрание сочинений: в 15 т. / К. И. Чуковский. – М. : ТЕРРА–Книжный клуб, 2012. – Т. 9. Люди и книги. – 496 с.
13. Чуковский, К. И. Собрание сочинений: в 15 т. / К. И. Чуковский. – М. : ТЕРРА–Книжный клуб, 2013. – Т. 11: Дневник (1901–1921). – 592 с.
14. Чуковский, К. И. Собрание сочинений: в 15 т. / К. И. Чуковский. – М. : ТЕРРА–Книжный клуб, 2013. – Т. 12: Дневник (1922–1935). – 656 с.
15. Чуковский, К. И. Собрание сочинений: в 15 т. / К. И. Чуковский. – М. : ТЕРРА–Книжный клуб, 2013. – Т. 13: Дневник (1936–1969). – 640 с.
16. Чуковский, К. И. Собрание сочинений: в 15 т. / К. И. Чуковский. – М. : ТЕРРА–Книжный клуб, 2013. – Т. 14: Письма (1903–1925). – 688 с.
17. Чуковский, К. И. Собрание сочинений: в 15 т. / К. И. Чуковский. – М. : ТЕРРА–Книжный клуб, 2013. – Т. 15: Письма (1926–1969). – 800 с.

References

1. Danilevskij, R. Ju. (1999). *Pushkin i Gete: Sravnitel'noe issledovanie. [Pushkin and Goethe: A Comparative Study]*. St. Petersburg : Science. (In Russ).
2. Durylin, S. N. (1932). Russkie pisateli u Gete v Vejmare. *Literaturnoe nasledstvo*. [Russian writers at Goethe's in Weimar. *Literary legacy*]. Vol. 4–6. Gete. – Moscow : Journal and newspaper association, 81–504. (In Russ).
3. Zhirmunskij, V. M. (1937). Gete v russkoj literature. [Goethe in Russian literature]. Leningrad : Goslitizdat. (In Russ).
4. Rozov, V. A. (1908). *Pushkin i Gete. [Pushkin and Goethe]*. Kiev : Printing house Imp. univ. St. Vladimir. (In Russ).
5. Sipovskij, V. V. (1906). *Istorija literatury kak nauka. [Literary history as a science]*. St. Petersburg , Moscow : Publishing house of T-va M.O. Wolf. (In Russ).
6. Turaev, S. V. (1989). *Gete i formirovanie koncepcii mirovoj literatury. [Goethe and the formation of the concept of world literature]*. Moscow : Science. (In Russ).
7. Chukovskij, K. I. (2012). *Sobranie sochinenij : v 15 t. T. 3. Vysokoe iskusstvo; Iz anglo-amerikanskih tetradej. [Collected works: In 15 volumes. Vol. 3. High art; From the Anglo-American notebooks]*. Moscow : TERRA–Book Club. (In Russ).
8. Chukovskij, K. I. (2012). *Sobranie sochinenij: v 15 t. T. 4. Zhivoj kak zhizn': O russkom jazyke; O Chehove; Il'ja Repin; Prilozhenie. [Collected works: In 15 volumes. Vol. 4. Alive as life: On the Russian language; About Chekhov; Ilya Repin; application]*. Moscow : TERRA–Book Club. (In Russ).
9. Chukovskij, K. I. (2012). *Sobranie sochinenij: v 15 t. T. 5: Sovremenniki; Prilozhenie. [Collected works: In 15 volumes. Vol. 5: Contemporaries; application]*. Moscow : TERRA–Book Club. (In Russ).
10. Chukovskij, K. I. (2012). *Sobranie sochinenij: v 15 t. T. 6. Literaturnaja kritika (1901–1907): Ot Chehova do nashih dnei; Leonid Andreev bol'shoj i malen'kij; Nesobrannye stat'i (1901–1907). [Collected works: In 15 volumes. V. 6. Literary criticism (1901–1907): From Chekhov to the present day; Leonid Andreev is big and small; Uncollected articles (1901–1907)]*. Moscow : TERRA–Book Club. (In Russ).
11. Chukovskij, K. I. (2013). *Sobranie sochinenij: v 15 t. T. 7: Literaturnaja kritika. 1908–1915. [Collected works: In 15 volumes. Vol. 7: Literary criticism. 1908–1915]*. Moscow : TERRA–Book Club. (In Russ).
12. Chukovskij, K. I. (2012). *Sobranie sochinenij: v 15 t. T. 9. Ljudi i knigi. [Collected works: In 15 volumes. Vol. 9. People and books]*. Moscow : TERRA–Book Club. (In Russ).
13. Chukovskij, K. I. (2013). *Sobranie sochinenij: v 15 t. T. 11: Dnevnik 1901–1921. [Collected works: In 15 volumes. Vol. 11: Diary 1901–1921]*. Moscow : TERRA–Book Club. (In Russ).
14. Chukovskij, K. I. (2013). *Sobranie sochinenij: v 15 t. – T. 12: Dnevnik (1922–1935). [Collected works: In 15 volumes. Vol. 12: Diary 1922–1935]*. Moscow : TERRA–Book Club. (In Russ).
15. Chukovskij, K. I. (2013). *Sobranie sochinenij: v 15 t. T. 13: Dnevnik (1936–1969). [Collected works: In 15 volumes. Vol. 13: Diary 1936–1969]*. Moscow : TERRA–Book Club. (In Russ).
16. Chukovskij, K. I. (2013). *Sobranie sochinenij: v 15 t. T. 14. Pis'ma (1903–1925). [Collected works: In 15 volumes. V. 14. Letters (1903–1925)]*. Moscow : TERRA–Book Club. (In Russ).
17. Chukovskij, K. I. (2013). *Sobranie sochinenij: v 15 t. T. 15. Pis'ma (1926–1969). [Collected works: In 15 volumes. Vol. 15. Letters (1926–1969)]*. Moscow : TERRA–Book Club. (In Russ).

УДК 821.161.1'37

МАРИНА ЦВЕТАЕВА: СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ ПОЭТА

Е. Ю. Муратова

профессор, доктор филологических наук, профессор кафедры общего и русского языкознания
Витебского государственного университета имени П. М. Машерова,
г. Витебск, Республика Беларусь
E-mail: muratova@tut.by

В данной статье осуществляется попытка понять, как формировалась личность Марины Цветаевой, что повлияло на всю сложность, глубину и противоречивость ее натуры. Дается краткий анализ взаимоотношений в семье, доказывається, что мир древнегреческих мифов и легенд, римских богов, книг, скульптур и картин был естественной повседневной средой жизни семьи М. Цветаевой и ее окружения и, безусловно, повлиял на ее мировоззрение. Во всем – в понимании совести, честности, искренности, долга – у М. Цветаевой была своя «самость», которая выражалась в ее отношении к жизни, религии, искусству. В статье исследуется, как, какими путями формировалась эта «самость» и что она собой представляет. Сложный, глубокий, амбивалентный мир М. Цветаевой во многом определялся ее детством и юностью, складывался из прочитанных книг, из увиденных стран, из родительского примера трудолюбия, честности, их духовных ценностей. Ее мировоззрение, выраженное в стихах, эссе, письмах, «вызревало» на основе древнегреческой, римской, европейской, русской культуры.

Ключевые слова: поэт, поэзия, творчество, религия, искусство.

MARINA TSVETAEVA: FORMATION OF THE PERSONALITY OF A POET

E. Yu. Muratova

professor, doctor of philological sciences, Professor of the Department of General and Russian Linguistics,
Vitebsk State University named after P. M. Masherova,
Vitebsk, Republic of Belarus
E-mail: muratova@tut.by

In this article, an attempt is made to understand how the personality of Marina Tsvetaeva was formed, which influenced the complexity, depth and contradictory nature of her nature. A brief analysis of family relationships is given, it is proved that the world of ancient Greek myths and legends, Roman gods, sculptures and paintings was a natural daily environment for the

family of M. Tsvetaeva and her entourage and, of course, influenced her worldview. In everything - in the understanding of conscience, honesty, sincerity, duty - M. Tsvetaeva had her own "self", which was expressed in her attitude to life, religion, art. The article examines how, in what ways this "self" was formed and what it is. The complex, deep, ambivalent world of M. Tsvetaeva was largely determined by her childhood and youth, it was formed from the books she read, from the countries she saw, from the parental example of hard work, honesty, and their spiritual values. Her worldview, expressed in poetry, essays, letters, "matured" on the basis of ancient Greek, Roman, European, Russian culture.

Key words: poet, poetry, creativity, religion, art.

Введение. «Все мы родом из детства» – гениально просто сказал Антуан де Сент-Экзюпери в своем «Маленьком принце». Семья, близкое окружение, социальная среда, в которой растет человек, в значительной степени определяют его будущую жизнь, его духовные ценности и приоритеты. В отношении Марины Цветаевой думается, что сама природа ее характера, ее независимость и неистовство во всем: в жизни, творчестве, отношениях, ее страстность, ее непреклонность и резкость – это «сплав» природы, характера, семьи и времени.

Цель и задачи. Как утверждают психологи, человеческой природе в целом характерна амбивалентность. Карл Юнг считал, что каждый творчески одаренный человек – это некоторая двойственность или синтез парадоксальных свойств. Целью данной статьи является попытка понять, как формировалась личность Марины Цветаевой, что повлияло на всю сложность, глубину и противоречивость ее натуры, где истоки неутолимости желаний, тяги к неразрешимости, соединения земного с божественным, античного понимания безупречности естества и т. д.

О Марине Цветаевой написаны десятки книг и диссертаций, ей посвящено множество стихов и картин, но мощь и талант ее натуры позволяют исследователям находить (или по-своему увидеть) в жизни и творчестве М. Цветаевой какие-то новые черты.

Методы и материал исследования. В статье использованы общенаучные методы наблюдения, описания, анализа и интерпретации. Методологическое значение также имеет «композиция научного задания» (термин М. Бахтина), необходимая для объединения рассматриваемых поэтических текстов единой интерпретационной основой.

Материалом исследования послужили поэтические и прозаические произведения Марины Цветаевой.

Результаты и их обсуждение. Семья Марины Цветаевой была, с одной стороны, по-своему уникальной, а с другой – тем поколением, которое впоследствии она называла «поколением с сиренью и с Пасхой в Кремле».

Отец М. Цветаевой, Иван Владимирович, был сыном бедного сельского священника из Владимирской губернии, он, собираясь тоже стать священником, учился в духовном училище, а затем в семинарии, но еще в юности страстно увлекся историей искусства. И эта страсть определила всю его жизнь. Иван Владимирович Цветаев стал профессором Московского университета и основателем Музея изобразительных искусств (впоследствии – Музей изобразительных искусств имени А. С. Пушкина), который стал делом всей его жизни. Музей задумывался как Музей слепков работ лучших мастеров Европы для нужд студентов, не имевших средств ездить за границу изучать в подлинниках древнюю скульптуру и архитектуру. И. А. Антонова, директор Государственного музея изобразительных искусств им. А. С. Пушкина, так пишет об этом: «История создания И. В. Цветаевым Музея изящных искусств беспримерна в истории европейского музейного дела. Он в буквальном смысле слова начал на пустом месте. Не было ни земли, ни коллекций, ни денег. Но была ясно осознанная необходимость «внесения чистых образов и идей в среду современного и грядущего юношества» и готовность посвятить себя целиком этой цели...» [1, с. 5].

И. В. Цветаев был женат, у него было двое детей, но его любимая жена, красивая, веселая, одаренная Варвара Идовайская умерла. И. В. Цветаев остался вдовцом с двумя детьми.

Мать Марины Цветаевой (вторая жена И. В. Цветаева) – Мария Александровна Мейн, родом из богатой дворянской семьи, была необыкновенной женщиной. Она была прекрасно образована: свободно владела четырьмя европейскими языками, блестяще знала историю и литературу, сама писала стихи, была профессиональной пианисткой, но на сцене по многим причинам выступать не могла. Мария Александровна – это глубокий и странный космос со своей несбывшейся единственной любовью, не состоявшейся любимой профессией, со своими мечтами и одиночеством. Она вышла замуж за И. В. Цветаева, отца двоих детей, который был старше ее на 22 года, это решение тоже было из ее внутренних убеждений о долге, совести, семье. Как позже вспоминала Марина Цветаева: «Мать залила нас всей горечью своего несбывшегося призвания, своей несбывшейся жизни, музыкой залила нас, как кровью, кровью второго рождения». И дочек Марину и Асю Мария Александровна воспитывала в духе своих нравственных высот. В своем эссе «Мать и музыка» М. Цветаева так вспоминала свое детство: «О, как мать торопилась, с нотами, с буквами, с «Ундинами», с «Джэн Эйрами», с «Антонями Горемыками», с презрением к физической боли, со Св. Еленой, с одним против всех, с одним – без всех, точно знала, что не успеет... Мать поила нас из вскрытой жилы Лирики...» [7, с. 13–14]. Марина Цветаева сама впоследствии утверждала: «После такой матери мне оставалось только одно: стать поэтом» [7, с. 13–14].

Мир древнегреческих мифов и легенд, римских богов, книг, скульптур и картин был естественной повседневной средой жизни семьи М. Цветаевой и ее окружения и, безусловно, повлиял на ее мировоззрение. «Дом профессора Цветаева был пронизан духом Эллады и великого Рима. Геракл и Ахилл, Ариадна и Дионис, Эвридика и Орфей, Венера и Психея – это были не просто имена, они воспринимались Цветаевой как реальные люди, ожившие сначала в сознании юной девушки, а затем в зрелом творчестве поэта...» [5, с. 8–9]. Впоследствии М. Цветаева очень много теплых и страстных слов написала об этом поколении ее родителей. Например, отрывок из стихотворения «Поколенью с сиренью», написанного в 1935 году: *«Поколенья, где краше / Был – кто жарче страдал! / Поколенья! Я – ваша! / Продолжение зеркал. / Ваша – сутью и статью, / И почтением к уму, / И презрением к платью / Плоти – временному! / Вы – ребенку, поэтом / Обреченному быть, / Кроме звонкой монеты / Всѣ – внушившие – чтить: / Кроме бога Ваала! / Всех богов – всех времен – и племен... / Поколенью – с провалом – / Мой бессмертный поклон! / Вам, в одном небывалом / Умудрившимся – быть, / Вам, среди шумного бала / Так умевшим – любить! / До последнего часа / Обращенным к звезде – / Уходящая раса, / Спасибо тебе!».*

И цветаевские духовные высоты, от которых, как писала ее дочь, у обычных людей делалась горная болезнь, – оттуда, из детства, из прочитанных книг, из увиденных стран, из родительского примера трудолюбия, честности, сострадания к слабым. Оттуда – почтение к уму, презрение ко всему преходящему и ненужному, свобода личности, умение мечтать – быть в небывалом, всегда обращенность к высотам духа. Ариадна Эфрон утверждала, что талант трудоспособности и внутренней организованности был у матери равен поэтическому дару.

Но объяснить талант только средой, воспитанием, образованием невозможно. Талант – великая тайна природы, тайна каких-то высших сил, нам неизвестных, но дающих человечеству что-то сверхчеловеческое. Гениальных людей в истории человечества было мало, но они были: Будда, Христос, Микеланджело, Шекспир, Моцарт, Пушкин, Достоевский...

Конечно, каждый человек – неповторимая планета, «и нет планет, похожих на нее». Но, как писал К. Юнг, «...творец в высочайшей степени объективен, существенен, сверхличен... ибо в своем качестве художника он есть свой труд, а не человек... В качестве индивида он может иметь прихоти, желания, личные цели, но в качестве художника он есть в высшем смысле этого слова “Человек”, коллективный человек, носитель и ваятель бессознательно действующей души человечества» [6, с. 116–117].

Во всем – в понимании совести, честности, искренности, долга – у М. Цветаевой была своя «самость», которая выражалась в ее отношении к жизни, религии, искусству. Как, какими путями формировалась эта «самость» и что она собой представляет?

Уже в одном из ранних стихотворений, написанном в 1909 году, – «Молитва», юная Марина Цветаева задает «планку», а точнее, абсолютную «безпланковость» своей жизни: *«Я жажду сразу – всех дорог! / Всего хочу: с душой цыгана / Идти под песни на разбой, / За всех страдать под звук органа / и амазонкой мчаться в бой; / Гадать по звездам в черной башне, / Вести детей вперед, сквозь тень... / Чтоб был легендой – день вчерашний, / Чтоб был безумьем – каждый день!».*

Она так и жила, так писала, так любила, так прощала или резко не прощала и не принимала. «Основная тема всей ее жизни и творчества – это противопоставление мира быта – и бытия, души – и не-души, «скучных песен земли» – и «звуков небес». Миру жующих, где правят «глотатели пустот», где «вдохновение хранят как в термосе», она всю жизнь противопоставляла мир своих высот: «Вы – с отрывками, я – с книжками» [2, с. 7].

Ее семья была традиционной православной семьей. С радостью ждали Новый год и Рождество, украшали елку, дарили подарки, на Пасху пекли куличи и красили яйца, ходили в церковь, как вся православная дореволюционная Россия. И эти религиозные традиции активно проявляются в творчестве М. Цветаевой: *«Звон колокольный и яйца на блюде / Радостью душу согрели. / Что лучезарней, скажите мне, люди, / Пасхи в апреле?»;* *«Над синевую подмосковных роц / Накрапывает колокольный дождь»;* *«В день Благовещенья / Улыбаюсь до вечера, / Распростившись с гостями пернатými. / – Ничего для себя не надо мне / В Благовещенье, праздник мой!»;* *«Облака – вокруг, / Купола – вокруг, / Надо всей Москвой / Сколько хватит рук!»;* *«Семь холмов – как семь колоколов! / На семи колоколах – колокольни. / Всех счетом – сорок сороков. / Колокольное семихолмие!»;* *«Над городом, отвергнутым Петром, / Перекатился колокольный гром. / ...Царю Петру и вам, о царь, хвала! / Но выше вас, цари, колокола. / Пока они гремят из синевы – / Неоспоримо первенство Москвы».*

И какой нежностью к Иисусу Христу пронизано стихотворение совсем юной М. Цветаевой «Как мы читали "Lichtenstein"»: *«Словно песня – милый голос мамы, / Волшебство творят ее уста. / Ввысь уходит ели, стройно-прямые, / Там, на солнце, нежен лик Христа...».*

Как девочка, выросшая в православной стране, в православной семье, она хорошо знала Библию, поэтому в ее стихах достаточно много имен из Ветхого и Нового заветов: Агарь, Измаил, Моисей, Лот, Каин, Давид, Мария, Магдалина, Марфа, Фома, Иуда, Самуил и др.

В упомянутом уже стихотворении «Молитва» в первой строке *Христос и Бог! Я жажду чуда...* почти каждое слово перекликается с Псалтырью [3]: *«Жаждет душа моя к Богу крепкому»* (Пс. 41, 3), *«Тебя жаждет душа моя»* (Пс. 62, 2), *«Ты – Бог, творящий чудеса»* (Пс. 76, 15), *«Вспоминайте чудеса его»* (Пс. 104, 5). А в стихотворении «Канун Благовещенья» М. Цветаева включила часть канонического акафиста Богородице: *«– Благословен плод чрева / Твоего, Дева / Милая!».*

В своем эссе «История одного посвящения» она писала о таких своих стихах: «*Поверх голов – к Богу! По крайней мере – к ангелам... Так: все мои стихи – к Богу если не обращены, то: возвращены.* Или: *«И будем мы судимы – знай – / Одною мерою. / И будет нам обоим – Рай, / В который – верую».*

А с другой стороны, в произведениях М. Цветаевой четко проявляется какое-то языческое восхваление пагубных страстей, грехов, вседозволенности, при этом может упоминаться Бог, который видит и судит, но героини и герои М. Цветаевой ради вольной жизни готовы принять его кару. Во многих стихах она показывает очень противоречивые религиозные образы ада, рая, ангелов. В этом модусе невозможно не упомянуть поэму М. Цветаевой «Молодец», посвященную теме оборотничества и содержащую более 10 эпизодов первобытного хаоса страстей.

Приведем некоторые примеры: «*Заповедей не блюла, не ходила к причастью. / Видно, пока надо мной не проноют литию, – / Буду грешить – как грешу – как грешила: со страстью! / Господом данными мне чувствами – всеми пятью!»*; «*Ах, далеко до неба! / Губы – близки во мгле... / Бог, не суди! – Ты не был / Женщиной на земле!»*; «*Други! – Сообщники! – Вы, чьи научения – жгучи! / – Вы, сопреступники! – Вы, нежные учителя! / Юноши, девы, деревья, созвездия, тучи, – / Богу на Страшном суде вместе ответим, Земля!»*; «*Гей, пострелыниш! / Плеть моя хлестка / Вся некрещеность! / На перекресток!»*.

В последнем примере окказионализм *некрещеность* создан М. Цветаевой от просторечного *нехристь*, так на Руси называли бессовестного или жестокого человека; не христианина либо человека, не верующего в Бога. По сути, это призыв к язычеству и асоциальности: героиня призывает всех отступников-преступников на место сбора нечистой силы – на перекресток (который в народной традиции считался местом сбора именно нечистой силы).

«Действительно, в личности Цветаевой парадоксальным образом сливаются безудержная стихийность – и суровый нравственно-этический закон, «свет совести»; отрицание существования для поэта единого христианского Бога – и интуитивное ощущение высшей справедливости, Божьего замысла, воплотить который и есть задача поэта; идея отречения от всего земного во имя дионисийской радости растворения в стихии – и умение сдерживать себя в пользу ближнего. При всех этих противоречиях представляется очевидной генетическая, глубинная связь М. Цветаевой с христианской культурой и православным мировидением» [3, с. 373].

Подобные ее произведения вызвали и вызывают споры о «моральном облике» самой Марины Цветаевой, которая всегда утверждала, что искусству, как природе, не может быть присуща святость или греховность, нравственность или безнравственность. «...художественный закон нравственному прямо-обратен... Единственный способ искусству быть заведомо-хорошим – не быть» [7, с. 31].

В своем эссе «Искусства при свете совести» Марина Цветаева пытается определить, что же такое искусство, талант творца, где его истоки: «Искусство – искус... Состояние творчества есть состояние наваждения... Демон (стихия) жертве платит. Ты мне – кровь, жизнь, совесть, честь, я тебе – такое сознание силы..., такую власть над всеми..., такую в моих тисках – свободу, что всякая иная сила будет тебе смешна, всякая иная власть – мала, всякая иная свобода – тесна... В человека вселился демон. Судить демона (стихию)? Судить огонь, который сжигает дом?» [7, с. 490].

Хотя М. Цветаева не связывала себя ни с каким литературным направлением, такие рассуждения о сущности искусства явно восходят к философской концепции романтизма XIX века. М. Цветаева прекрасно знала и любила европейскую литературу. Как утверждал ее любимый Гельдерлин, Бог – это высший разум, и в Природе, и в Божественном, и в Я – тождественный дух. А другой немецкий романтик Новалис доказывал, что у самой Природы есть творческий инстинкт, поэтому природа и искусство неразделимы; сама природа творит через художника, поэзия улавливает абсолютное.

Выводы. Личность любого человека невозможно разложить на составляющие, как в математике, но выделить ее основные черты, увидеть некоторые первопричины формирования личности, думается, возможно. Сложный, глубокий, амбивалентный мир М. Цветаевой во многом определялся ее детством и юностью, складывался из прочитанных книг, из увиденных стран, из родительского примера трудолюбия, честности, их духовных ценностей. Ее мировоззрение, выраженное в стихах, эссе, письмах, «вызревало» на основе древнегреческой, римской, европейской, русской культуры. И сам характер М. Цветаевой, независимый, часто неожиданный и противоречивый, с ее взглядами «один против всех», «с одним – без всех», «побежден – значит прав» и под., «выковывал» поэтическую личность Марины Цветаевой. Все остальное – великая тайна любого таланта.

Список использованных источников

1. Каган, Ю. М. И. В. Цветаев. Жизнь. Деятельность. Личность / Ю. М. Каган. – М. : Наука, 1987. – 192 с.
2. Муратова, Е. Ю. Лингвопоэтика Марины Цветаевой: монография / Е. Ю. Муратова. – Витебск : Изд-во ВГУ, 2005. – 96 с.
3. Новый завет и Псалтирь. – Российское Библийское Общество, 1998.
4. Павловская, Г. Ч. Пасхальный архетип в мироощущении М. Цветаевой (Подступы к теме) / Г. Ч. Павловская // Лики Марины Цветаевой: сб. докладов. XIII междунар. науч.-тематич. конф., 9–12 октября 2005 г., Дом-музей Марины Цветаевой. – М., 2006. – С. 373–379.
5. Саакянц, Анна. Марина Цветаева: жизнь и творчество / Анна Саакянц. – М. : Эллис Лак, 1997. – 816 с.

6. Юнг, Карл. Психология и поэтическое творчество / Карл Юнг // Самосознание европейской культуры XX века: мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М. : Политиздат, 1991. – С. 116–118.
7. Цветаева, М. Собрание сочинений: в 7 т. / М. Цветаева. – М. : ТЕРРА ; «Книжная лавка – РТР», 1997. – Т. 5. Кн. 1: Автобиографическая проза; Статьи; Эссе. – 336 с.
8. Цветаева, М. Собрание сочинений: в 7 т. / М. Цветаева. – М. : Эллис Лак, 1994–1995. – Т. 7.

References

1. Kagan, J.U.M. (1987). I. V. Tsvetaev. Shizn'. Deyatel'nost'. Lichnost' – M. : Nauka, 1987. –192 s. (In Russ).
2. Muratova, Ye. Yu. (2005) Lingvopoetika Mariny Tsvetayevoy. Monografiya. Vitebsk : Izd-vo VGU, 96 s. (In Russ).
3. Novyi zavet i Psaltyr' (1998). Rossiyskoye Bibleyskoye Obtshestvo (In Russ).
4. Pavlovskaya, G. CH. (2006). Pashal'nyi archetip v mirooschuschenii M. Tsvetayevoi (podctupy k teme). Liki Mariny Tsvetayevoi. 13 Mezhd. nauchno-tematicheskaya konferentsiya. Moskow : Dom-muzei M. Tsvetayevoi. (In Russ).
5. Saakyants, A. (1997). Marina Tsvetayeva: zhizn' i tvorchestvo. Moskow : Ellis Lak. (In Russ).
6. Yung Karl. (1991). Psihologiya i poeticheskoye tvorchestvo. Samosoznaniye yevropeiskoi kul'tury XX veka: mysliteli i pisateli Zapada o meste kul'tury v sovremennom obschestve. Moskow : Politizdat. (In Russ).
7. Tsvetayeva, M. (1997). Sobraniye sochinenii : v 7 t. T 5. Kn. 1: Avtobiograficheskaya proza; Stat'i, Esse. Moskow : TERRA; “Knizhnaya lavka – RTR”.
8. Tsvetayeva, M. (1994–1995). Sobraniye sochinenii : v 7 t. Moskow : Ellis Lak. (In Russ).

УДК 821.161.3.09

ЛЁС ПАЭТЭСЫ Ё СВЯТЛЕ МЕМУАРНА-ЭПІСТАЛЯРНАЙ ФАКТАЛОГІ (НА АСНОВЕ МАТЭРЫЯЛАЎ ЗБОРУ ТВОРАЎ ЯЎГЕНІ ЯНІШЧЫЦ)

Т. С. Нуждзіна

дацэнт, кандыдат філалагічных навук,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь

В статье осмыслен опыт экспериментального издания, в котором представлено самое полное собрание произведений Евгении Янищцыц в сочетании с наиболее интересными характеристиками конкретного художественного явления исследователями. Общая картина дополняется научными комментариями и мемуарно-эпистолярной фактологией, что позволяет глубоко проникать в сущность художественного мышления и трагического бытия духовно богатой творческой личности.

Ключевые слова: талант, творческая личность, судьба, концепция издания, фактологический контекст.

THE FATE OF THE POET IN THE LIGHT OF MEMOIR-EPISTOLAR FACTOLOGY (ON THE BASIS OF MATERIALS OF THE COLLECTION OF WORKS OF YAUGENIA YANISHCHYTS)

• **T. S. Nuzhdzina**

candidate of philological sciences,
Mozyr, Republic of Belarus

The article comprehends the experience of the experimental publication, which presents the most complete collection of works by Yevgenia Yanishchits in combination with the most interesting characteristics of a particular artistic phenomenon by researchers. The general picture is complemented by scientific commentary and memoir-epistolary factology, which allows one to penetrate deeply into the essence of artistic thinking and the tragic life of a spiritually rich creative personality.

Key words: talent, creative personality, fate, publication concept, factual context.

Уводзіны. На адной з кніжных паліц маёй бібліятэкі капітальна ўгрунтаваліся тры тамы Збору твораў Яўгені Янішчыц. Змястоўныя, густоўна аформленыя. Але, здаецца, ім крыху сумнавата ў чаканні 4-га, апошняга. Выданне ўнікальнае, эксперыментальнае. Пачнем з назвы. Тут няма традыцыйнага паняцця “збор твораў”. Афіцыйная назва – “Яўгенія Янішчыц: творы, жыццяпіс, каментарыі”. Ёсць і свае даты нараджэння – 2016, 2017, 2019.

Самой назвай абазначаны тры накірункі, у рэчышчы якіх ажыццяўляецца праект выдання. **Мэта артыкула** – паказаць, што для складальнікаў выдання важна было не проста сабраць, сістэматызавана выкласці творчую спадчыну пісьменніцы, зрабіць грунтоўны навуковы каментарый, але і сфарміраваць у чытача ўяўленне пра Яўгенію Янішчыц як чалавека а як творцу. Кожны з тамоў і знешнім выглядам, і ўнутраным напам'янем істотна адрозніваецца ад традыцыйных выданняў збору твораў. Назіраецца спалучэнне метадык укладання збору твораў і энцыклапедычных даведнікаў-персаналій.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне. Укладальнікі выдання – двое філолагаў-энтузіястаў. Гэта Святлана Уладзіміраўна Калядка, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела тэорыі і гісторыі літаратуры Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, і Тамара Пятроўна Аўсяннікава – педагог, паэт, публіцыст,

аднакурсніца, блізная сяброўка Янішчыц з часоў яе шчаслівага студэнцтва. Яны свядома пайшлі на эксперымент: рашылі “стварыць універсальнае выданне, якое выходзіць за межы звычайнай кампазіцыі Збору твораў і забяспечвае чытача самай рознай інфармацыяй пра Яўгенію Янішчыц” [1, с. 4].

Атрымалася выданне, якое сапраўды адпавядае незвычайнаму лёсу Паэтэсы і яе рэдкаму прыроднаму таленту, які ўспрымаўся многімі як незвычайны божы дар. Уражвае навуковы досвед стваральнікаў выдання. Гэта заканамерна. Святлана Калядка абараніла кандыдацкую дысертацыю па творчасці Я. Янішчыц. У першых двух тамах на кожнай старонцы – двухполоснае размяшчэнне матэрыялаў. Злева ўзнаўляецца мастацкі тэкст, а справа – аналітычна значныя выказванні, меркаванні, высновы розных даследчыкаў. Здараецца, такіх цытат да аднаго і таго ж твора набіраецца ад пяці да дзесяці, як, напрыклад, у вершах “Жыву сярод глухіх балот...”, “Прыедзь у край мой ціхі...”, “Прызнанне вачамі”, а да паэмы “Ягдны хутар” – амаль два дзясяткі выказванняў розных літаратурных аўтарытэтаў. Такім чынам выяўлялася мастацкая значнасць твора, аддавалася належнае дзівоснаму таленту паэта-лірыка.

У трэцім томе падобная практыка цытавання адсутнічае, паколькі прэзентуюцца творы, якія не траплялі ў поле зроку крытыкаў, навукоўцаў, асеўшы ў сямейным архіве творцы, у архівах рэдакцыйных і выдавецкіх устаноў, на старонках чарнавікоў або дзённікавых запісаў школьніцы Жэні Янішчыц.

Зусім невыпадкова В. Коўтун сваю п’есу, прысвечаную трагічнай прысутнасці Я. Янішчыц у беларускім творчым жыцці, назаве “Вясельны хутар” (2010). Сяброўства Валянціны Міхайлаўны з Жэняй было такім даверлівым і блізім (больш ні з кім так не сябравалася), што трагічнае лістападаўскае саракагоддзе Янішчыц назаўсёды адбілася незагойным болем і светлай памяццю ў вершах-прысвячэннях, навуковых артыкулах, у паздках у Парэчча і выступленнях на ўрачыстасцях, што ладзіў музей імя Яўгеніі Янішчыц. Вялікі пласт паэтычных прысвячэнняў Паэтэсе (у другім томе прадстаўлена каля сотні персаналій-аўтараў) уключае два вершы В. Коўтун – “Ну, як там, Жэнечка...” і “Беларускім паэтэсам”, а п’есай “Вясельны хутар” як бы падводзіцца рыса пад усімі складанасцямі і загадкамі быцця паэтэсы, лірычнае адзенне якой – “у радках з заранак і аблог” [1, с. 288].

П’еса цікавая ў двух аспектах. Аўтар выдатна абазначыў у мастацкім свеце Яўгеніі Янішчыц, пра што сведчыць шырокае ўключэнне ў кантэкст твора цытатый. Выкарыстанне знакавых радкоў Паэтэсы становіцца маральна-эстэтычнай характарыстыкай літаратурнага закулісся 1980-х гадоў, увасобленага ў вобразах Паэта, Крытыка, Сябровка. Дзякуючы факталагічным дэталю, якія прыгадваюць Маці, Суседка, Брат, перададзены клімат таго асяроддзя, у якім трагічна пачувалася трапяткая, псіхалагічна ранімая і ўнутрана закрытая Янішчыц, абазначана ў слове, уганараваная славай і ўвагай улады. У канцэптуальным ракурсе твора важную функцыю выконваюць вобразы-прывіды – анёл белы, анёл чорны, маўклівы афіцэр КДБ. Гэта дадатковыя штрыхі ў тлумачэнне назвы твора і яго ідэйна-праблемнай змястоўнасці. Калісьці хутар сустракаў Жэню-нявесту, а цяпер Паэтэсу чакае памінальны стол, які сабраў родных, сяброў і ўчаранніх яе незчыліцаў. Жыццё абарвалася. У пакой урываецца вецер. На экране праёму – яна, Паэтэса. На стала раптоўна ўспыхваюць памінальныя свечкі. У пакой сам-насам са сваімі пачуццямі, думкамі і сумленнем застаюцца ўсе, каму яна ніколі не жадала зла ці бяды.

Трагічны і такі нечаканы паварот лёсу Яўгеніі Янішчыц выклікаў не толькі эмацыянальна-горкую паэтычную рэакцыю творцаў, але і шматлікія ўспаміны, інтэрв’ю, навукова-эсэістычныя артыкулы, дзённікавыя запісы, фрагменты лістоў да розных адрасатаў. Кожны з тамоў па-рознаму прэзентуе мемуарна-дакументальныя матэрыялы. Факталагічную аснову быцця існавання Я. Янішчыц у першым томе прадстаўляюць тры інтэрв’ю – з сынам Андрэем, з маці Марыяй Андрэўнай і Сяргеем Панізнікам, шлюб з якім закончыўся разводам. Інтэрв’ю ў розны час адпаведна бралі – Т. Аўсяннікава (2015), Л. Рублеўская (1995), А. Карлюкевіч (1998), а далей падаюцца ўспаміны родных і тых, хто сябраваў з ёй, хто вучыў Жэню-школьніцу.

Размоваў з Андрэем пачынае раскручвацца сувой жыццёвага лёсу Паэтэсы, а разам акрэсліваецца праблема быцця жанчыны-творцы, якой было няпроста ладзіць з талентам-дыктатарам, сямейным жыццём і творчым самавыяўленнем. Трагічны палёт Я. Янішчыц з восьмага паверха ў вечнасць... А сыну толькі-толькі шаснаццаць. Што засталося з дзіцячай пары ў душы і памяці дарослага Андрэя, якому на момант гутаркі было сорок тры? Найчасцей успамінаецца начны час. Маці за пісьмовым сталом. Працуе. Пасля камусьці па тэлефоне чытае напісаны верш, а ён ціхенька ляжыць і слухае яе голас. Яшчэ больш характарыстычны ўспамін з іх жыцця на вуліцы Ульянаўскай: “Запомнілася і яе лёгкая хада. Аднойчы я ішоў у школу, а мама вярталася з магазіна. Мяне не заўважыла, бо, як заўжды, была ў сваіх думках. Я стаяў і глядзеў... Уражанне было такое, што яна ішла, не кранаючыся зямлі, нібы крылы мела за спінаю” [1, с. 548]. Гэтую незвычайную хаду (“парывіста, крылата”) і засяроджанасць Янішчыц на нечым глыбока сваім, таемным заўважыў паэт А. Вярцінскі (верш “Сустрэча на Паркавай магістралі”) і абазначыў як сутнасць яе натуры, душы. Вяртаючыся ў свой інтэрнат, “філалагія” Жэня Янішчыц ішла так, “як чарадзей ідзе па вадзе. / Як самамбул ідзе у сне. / Ці як маладзіцы з яе Велясніцы / бягуць ранічкою па расе – / у грыбы альбо ў суніцы” [2, с. 371].

Падобная засяроджанасць, відаць, з радні той унутранай таемнасці, якую не маглі зразумець многія, але інтуітыўна яе адчувалі. Хутчэй за ўсё гэта было нябачнае другім суладнае пражыванне таго, што ўбачыла, адчула і прапускала праз душу і свядомасць. Таму і складвалася падманлівае ўражанне нібыта вершы ёй даваліся лёгка. Здаралася, нават маці (інтэрв’ю Л. Рублеўскай з Марыяй Андрэўнай) лічыла быццам дачка “і не піша, а само яно ў шпытку з’яўлялася”, “самі вершы кладуцца”.

Пазней, ва ўспамінах, запісаных у 2002 годзе М. Елянеўскім і па-мастацку апрацаваных, чытаем, як маці ўрэзаўся ў памяць даўні эпізод. Жніво. Насоўвалася навальнічная хмара... Жэню выправілі дадому пазачыняць вокны. Стыхія заспела на дарозе. Было адчуванне жудасці і хараства. Апынуўшыся ў хаце, захацела напісаць пра лівень. Сямейнікі з ног збіліся, шукаючы Жэню: “А яна за шафай сядзела, сцішылася над сшыткам і сачыняла. Калі яна сачыняла, дык хоць хата гары, хоць у вушы ёй крычы, нічога не пачуе... Гэта ж так на яе находзіла”. Тут жа нагадае пра чарнавікі, пра тое, як шукала Жэня гарманічнага выяўлення ў слове праўды жыцця: “Гары ён гарам твой радочак, я пра збажыну, а яна пра радок. <...> А яна такая пламяністая, як ускінецца, што агонь. Кідык гэты сшытак на канапу ды ў слёзы... Мне аж не па сабе стала. ...Думаю: “Гэта што ж ты за долю сабе такую выбрала, што ні днём, ні ноччу спакою не дае” [3, с. 590].

Словы маці пра чарнавыя варыянты верша “Лівень”, як і раздзел “Чарнавыя накіды” ў 3-м томе або варыянты вершаў, паэтычных радкоў у навуковых каментарыях укладальнікаў прымушаюць абачлівей успрыняць сказанае Р. Баравіковай: “У Жэні, безумоўна ж, вершы не “выседжваліся” (у яе і чарнавікоў не было), яны лёгка выдыхаліся з душы” [3, с. 598]. Тут, мабыць, ёсць нагода даць слова і самой “княгінні паэтычнага радка” (Г. Дашкевіч): “Можна выпырхнуць заранкай / З-за высокага ляска... / Ды кукую, як сялянка, / Над раллэй чарнавіка” [1, с. 323].

Па-грамадзянску праўдзіва і па-мастацку трагічна ў вершы “Слоў медзякі... Пачуццяў брынзалеткі...” прагучыць яе адчайнае прызнанне: “А свет ізноў – спакусы ды інтрыгі, / А свет ізноў на вастрыні падзей. / ...Мае вярты – будучыя кнігі, // Я думаю пра вас, як пра людзей” [1, с. 122].

Каб зразумець характар творцы, яго натуру, прыроду таленту, патрэбна з асобных фактаў, штрыхоў, дэталей, падзейных эпізодаў структурыраваць аб’ектыўную карціну жыцця асобы ў рэальным (канкрэтным) свеце і яе мастацка-псіхалагічнай самасці. Якраз сістэматызаваныя і раскласіфікаваныя па трох тамах успаміны (больш за сотню аўтараў) падводзяць да разумення многіх загадак і таямніц лёсу пісьменніцы. І першае – хто асудзіў гэтае “Палесся мілае дзіця” (Н. Гілевіч) на шлях выпрабаванняў жыццёвай прозай і распяцянна талентам. Што ж было? Наканаванасць, лёс, клопат Усявышняга, генетычная спадчына?..

Варта прыгадаць успаміны сясцёр Марыі Андрэеўны. Так, Анастасія Андрэеўна ў свае 85 гадоў прыгадвае, што даўно складае “вершыкі”. Не запісвае, трымае “ўсё ў памяці”. Малаграмадная, скончыла калісьці ўсяго шэсць класаў. Адкуль прыходзяць вершы – не ведае. Аднак “калі прасілі, то і ў клубе на канцэртах чытала”. І прачытае свае радкі пра Жэню: “Тады я нарадзілася, як скончылася вайна. / Прабач, мая матуля, не вінавата я. / Тады я нарадзілася, як апусцеў наш сад. / Жыцця цяжкага кола не павярнуць назад. / Для роднай Беларусі я сіл не шкадавала. / Цяпер адпачываю, бо ночанькі не спала” [1, с. 562].

Паскардзіцца на адзіноту. І асобна, праз паўзу, спачувальна прамовіць: “Адзінокая была і Жэня”. Цётка ж Яўгенія пераканана, што існасць Жэні “скіравана была на тое, каб пісаць. Пойдзе палоць – аловачак і папера з сабою. Набяжыць думка – адразу запіша. Талент – яе прыродны дар. <...> Нашага таты стрыечны дзядзька пісаў вершы”. Ёсць у яе ўспамінах слухная характарыстыка лёсу пляменніцы: талент Жэні “патрабаваў далікатных адносін” [1, с. 563].

У дачыненні да лёсу незвычайна таленавітай Янішчыц гэтай далікатнасці адчувальна не хапала. Успомніўшы яркі ўваход юнай Жэні ў літаратуру, Р. Баравікова прызнае, што яе талент – гэта “Божы пацалунак, падарунак лёсу, а з другога боку – ... Таленавіты чалавек, як правіла, нікуды не ўпісваецца, найчасцей жыве непрыкаяным самотнікам. <...> ён жыве на сваёй уласнай планеце думак і пачуццяў, яго лёгка параніць, пакрыўдзіць, у нешта ўкруціць, увесці ў нейкі сумніў і зман” [3, с. 598]. Яе словам сугучныя сваім болей радкі верша Н. Гілевіча “Янішчыц Жэні томік разгарну” (1996). У ім і боль, і пакаянне, і прызнанне віны. І сваёй асабістай, і многіх калег-літаратараў, бо не дастала мудрасці, каб зразумець увесь трагізм яе быцця ў свеце і адчуванне свету ў самой сабе: “Як токам, памяць б’е – даткнуся ледзь. / Нібы за іншых больш быў я ў адказе. / Яе адчай так слепа праглядзець / Не мелі права мы ні ў якім разе. / Яна любоў дарыла нам штодня / У родным слове, роўным самацвету. / І ўсё ж была адна – кругом адна: / На ўсю паэзію! На ўсю планету!” [2, с. 377].

Успаміны пра Жэню народны паэт Ніл Гілевіч не напісаў, бо “сэрца вугаль-графіт // даастанку скрышыўся. // ад жалю размякці”. Але ўжо ў 1998-м з’явіліся прысвечаныя памяці Янішчыц два вершы – “Я хацеў бы адно...” і “Балада пра паэтэсу”. І хоць няма ўспамінаў Н. Гілевіча, аднак яго імя часта прыгадваюць іншыя. У кожным томе. Так, С. Панізнік у размове з А. Карлюкевічам сказаў, што для Жэні “аўтарытэтам з яшчэ дастудэнцкіх часоў быў Ніл Гілевіч” [1, с. 556]. Вучні Парэцкай СШ – Раіса Бабылік, Яўгенія Зарэцкая, Раіса Ганчарык памятаюць, якой значнай падзейю не толькі для Жэні, але і для ўсёй школы было пісьмо, якое прыслаў сам Ніл Гілевіч. Па словах Я. Зарэцкай, “пісьмо было змешчана ў насценнай газеце, усе чыталі і абмяркоўвалі. Былі размовы аб паступленні Жэні ў Маскоўскі літаратурны інстытут імя М. Горкага, а Ніл Гілевіч раіў паступаць у Беларускае дзяржаўнае ўніверсітэт, каб не адрывацца ад роднай зямлі і мовы” [1, с. 576].

З удзячнасцю ўспамінаюць родныя падтрымку Н. Гілевіча ў балючыя хвіліны развітання з Жэняй. Стрыечная сястра Раіса Баран (Патапчук) запамінала, як на словы маці: “Няхай бы яна лепш даярка была” Ніл Гілевіч асярожна і тактоўна заўважыў, што хоць і кароткае жыццё – як зорка тая пранеслася – але след пакінула” [1, с. 560]. Родная цётка Жэні Таццяна Андрэеўна, якая збірала пляменніцу ў апошні

шлях, прыгадвае жалобную вячэру, арганізаваную Саюзам пісьменнікаў. Па даручэнні родных гаварыла словы падзякі. На беларускай мове (медык па адукацыі): “Усе заціхлі. Слухалі. Ніл Сымонавіч [Гілевіч. – Т. А.] абняў мяне, пацалаваў і сказаў: «Бярыце прыклад з гэтай жанчыны. Якая мова!» Потым усе падыходзілі, укланкалі [апускалася. – Т. А.] на калена і руку цалавалі мне” [1, с. 563].

Многім у жыцці “палеская ластаўка” была абавязана і настаўніку рускай мовы і літаратуры Парэцкай СШ. Фёдар Фёдаравіч Цудзіла... Ён разгадаў яе талент, прадказаў вядомасць, славу, не прадбачыў толькі трагічнасці лёсу любімай вучаніцы. Як і свайго асабістага. Зусім справядліва, што побач з успамінамі пра Жэню занялі сваё месца ўспаміны яго пляменніцы М. І. Пляшук з такой знакавай назвай – “Як знічкі, дзве сустрэчы”.

Нярэдка ў мемуарна-дакументальных крыніцах можна натрапіць на асобныя эпізоды, дэталі з быцця-побытавага існавання жанчыны-паэтэсы, якія наводзяць на думку аб магчымай рэжысуры будучай трагедыі. Калі? Навошта? Кім? Адказу пакуль няма. Панізнік, напрыклад, на пытанне чаму яны разышліся, адказаў: “Разышліся...” А калі сказаць “развялі”? Якраз такім чынам, як разводзяць масты. Уключаюцца рычагі, раскручваюцца махавікі...” [1, с. 559]. Лічыў, што на высвятленне прычын сямейнага разрыву наступіць тады пара, калі адкрыюцца адпаведныя архівы.

Знойдем ва ўспамінах родных і тых, хто блізка ведаў Янішчыц, згадкі пра шматлікія правакацыі. Пра адну з іх расказала Р. Баравіковай сама Жэня. У пярэдадзень саракагоддзя хтосьці прыслаў ёй рэквіём: “Нехта вельмі хоча, каб я пайшла з жыцця. <...> Мы ж зараз развітваемся, а не проста размаўляем... Мне не хочацца жыць” [3, с. 596]. Назаўтра, 25 лістапада 1988 года Яўгенія Янішчыц не стала. Родныя не прымалі версію самагубства. На пытанне, чаму рана пайшла з жыцця пляменніца, Таццяна Андрэеўна выказала такое меркаванне: “Можа, засланыя каму сонейка сваім талентам. Высветліцца калі-небудзь. Але нас ужо не будзе” [1, с. 562]. Сказана ў 2013-м. Гады ідуць, а таямніца застаецца. Магчыма, 4-ы том, дзякуючы багатаму эпістальерыю і яго факталогіі (у папярэдніх тамах толькі зрэдку цытуюцца фрагменты лістоў), дазволіць наблізіцца да разумення прычын, што абумовілі (справакавалі?) такую раннюю і такую трагічную вечнасць вялікаму Таленту.

Як бачна, нягледзячы на разнастайныя і цікавыя факты на старонках мемуарна-дакументальных матэрыялаў, пакуль яшчэ складана аб’ектыўна і праўдзіва сказаць пра быццё паэтэсы і яе трагічны лёс на зрэзе часу і Вечнасці.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Яўгенія Янішчыц: творы, жыццяпіс, каментарыі : у 4 т. / уклад.: С. У. Калядка, Т. П. Аўсяннікава ; рэд. тома Л. Г. Кісялёва. – Мінск : Беларуская навука. – Т. 1. – 2016. – 599 с.
2. Яўгенія Янішчыц: творы, жыццяпіс, каментарыі : у 4 т. / уклад.: С. У. Калядка, Т. П. Аўсяннікава ; рэд. тома Л. Г. Кісялёва. – Мінск : Беларуская навука. – Т. 2. – 2017. – 680 с.
3. Яўгенія Янішчыц: творы, жыццяпіс, каментарыі : у 4 т. / уклад.: С. У. Калядка, Т. П. Аўсяннікава ; рэд. тома Л. Г. Кісялёва. – Мінск : Беларуская навука. – Т. 3. – 2019. – 816 с.

References

1. Eugenia Janiszczyc: works, biography, comments : in 4 vols. \ Contributed by: S. V. Kolyadko, T. P. Ovsyannikova; ed. volume of L. G. Kiselyova. – Minsk : Belarusian Science. – Т. 1. – 2016. – 599 с.
2. Eugenia Janiszczyc: works, biography, comments : in 4 vols. \ Contributed by: S. V. Kolyadko, T. P. Ovsyannikova; ed. volume of L. G. Kiselyova. – Minsk : Belarusian Science. Т. 2. – 2017. – 680 с.
3. Eugenia Janiszczyc: works, biography, comments : in 4 vols. \ Contributed by: S. V. Kolyadko, T. P. Ovsyannikova; ed. volume of L. G. Kiselyova. – Minsk : Belarusian Science. Т. 3. – 2019. – 816 с.

УДК 821.161.1.091

ТЕМА РОССИИ И РЕВОЛЮЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ИВАНА БУНИНА И МАКСИМА ГОРЬКОГО: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

И. Л. Судибор

старший преподаватель кафедры белорусской и русской филологии
Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: tanechka_tati@mail.ru

В статье анализируется тема Октябрьской революции 1917 года и России в книге Максима Горького «Несвоевременные мысли» и в дневниковых записях Ивана Бунина «Окаянные дни» в аспекте проблематики и стиля. В работе рассматривается отношение писателей к революционным событиям эпохи и роли большевиков в судьбе народа и русской культуры.

Ключевые слова: Горький, Бунин, публицистика, статья, дневник, историческая и общечеловеческая проблематика, стиль, исторические события, Октябрьская революция 1917 года, тема России, власть, народ, культура.

THEMES OF RUSSIA AND THE OCTOBER REVOLUTION IN THE WORKS OF IVAN BUNIN AND MAXIM GORKY: A COMPARATIVE ANALYSIS

I. L. Sudibor

Senior lecturer, Department of Russian and Belarusian philology,
Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Belarus

E-mail: tanechka_tati@mail.ru

The article analyzes the themes Russia and the October Revolution of 1917 as they're presented in Maxim Gorky's book "Untimely Thoughts", as well as in the diary entries of Ivan Bunin published under the name "Cursed Days". The analysis is conducted in terms of both problems and style. The article examines the attitude of writers towards the revolutionary events of an era and the role of the Communist party in the fate of the people and Russian culture overall.

Key words: Gorky, Bunin, journalism, article, diary, historical and universal problems, style, historical events, the October Revolution of 1917, the theme of Russia, power, people, culture.

Введение. Максим Горький и Иван Бунин – яркие представители русской литературы конца XIX – начала XX века, писатели, внесшие огромный вклад в развитие русской литературы и культуры.

Историческая катастрофа – Октябрьская революция 1917 года – резко обострила отношения писателей, что привело к разрыву дружбы между Горьким и Буниным. Драматические события 1917 года в России послужили причиной изменений в жизни и литературной деятельности Ивана Бунина и Максима Горького. В 1920 году Бунин вынужден был навсегда покинуть родину. Он не принял социалистические идеи и считал, что революция принесла в Россию кровопролитие и ожесточение человека. С первых же дней революционных событий Бунин не скрывал своей гражданской позиции. Он видел в торжестве большевиков гибель России. Горький, наоборот, остается в России и становится, по мнению советской критики, «символом революции», ее «буревестником». Необходимо отметить, что Горький считал важной задачей революции немедленный подъем производительных и культурных сил страны.

Цели и задачи. Цель работы – проанализировать книги Максима Горького «Несвоевременные мысли» и Ивана Бунина «Окаянные дни» в аспекте проблематики и стиля.

Осуществление поставленной цели предполагает решение следующих **задач**: 1) показать отношение Максима Горького и Ивана Бунина к революционным событиям начала XX века; 2) осмыслить проблематику произведений в аспекте исторических событий и общечеловеческих ценностей; 3) сделать сравнительный анализ темы России и революции в творчестве И. Бунина и М. Горького, выявить общее и особенное в трактовке проблемы революционного перелома.

Методы и материал исследования. Предметом исследования послужили книги Максима Горького «Несвоевременные мысли» и Ивана Бунина «Окаянные дни». В процессе работы над научной темой был использован метод сравнительного изучения художественных текстов Горького и Бунина.

Результаты и их обсуждение. В «Несвоевременных мыслях» Горького и «Окаянных днях» Бунина изображены важные исторические события 1917 – 1920-ого годов, которые перевернули судьбу России и утвердили Советскую власть в стране. Писатели сходятся в оценке своей творческой задачи в тревожные для России дни. Иван Бунин и Максим Горький считают своим гражданским долгом откликнуться на происходящее.

Книга Бунина «Окаянные дни», составленная из дневниковых записей 1917–1919 гг., дает картину разрушительной внутренней ломки, пережитой им в это время. Как произведение прозы эта книга не имеет никакой художественной ценности. По мнению многих исследователей, здесь Бунина оставляет не только исторический разум, но и талант. Среди разрозненных заметок «для себя» в бумагах Горького сохранилась запись, относящаяся к 1925 г.: «Очень плох И. А. Бунин в своих “Окаянных днях”. Бунин – умен по природе, достаточно образован. Видеть его в состоянии столь болезненного бешенства и обидно, и противно. И жалко художника. Пропал художник» [1, с. 174]. «Если раньше Бунин избегал прямых вмешательств в политику, – отмечает А. Нинов, – сторонился всякой партийности, сохраняя при этом связь с прогрессивными литературно-общественными кругами, то теперь он отдался политическим эмоциям темного, едва ли не монархического толка. Подобная метаморфоза требовала решительного пересмотра многого из прежних взглядов, тяготений, симпатий» [2, с. 52]. Имя Горького отныне прочно связывается в сознании Бунина с чуждым ему миром народной революции и Советской власти.

По отношению к Бунину Горький до конца жизни сохранил неизменную в своей последовательности историческую точку зрения. Горький никогда не смешивал и не ставил на одну планку Бунина-художника и Бунина-эмигранта, хотя отношения писателей сломались резко и бесповоротно. В советские годы у Горького окончательно складывается отношение к Бунину как живому классику русской литературы. Обращаясь к молодым авторам, Горький формулировал вполне определенную литературную программу: «Учитесь, – писал он в ноябре 1927 г. Н. Маркелову. – Читайте мастеров словесного искусства: Гоголя, Льва Толстого, Тургенева, Чехова, Бунина, внимательно читайте Лескова. Думайте над тем, как они расставляют слова, почему они изображают вещи, людей, животных так, что вы почти видите все это» [1, с. 177]. Таким образом, в историко-литературной концепции Горького Бунин неизменно выступает как художник, завершивший своим творчеством эпоху критического реализма в русской литературе.

Публицистические произведения «Окаянные дни» и «Несвоевременные мысли» создавались в одно время, 1917–1919 годы, и отразили впечатления художников от той реальной истории России, которую называют «Великой катастрофой». «Несвоевременные мысли» публикуются в газете «Новая жизнь» с апреля 1917 года по июль 1918 года. За эти публикации газета подверглась критике со стороны Ленина и большевиков, поэтому была закрыта. Разрозненные записи дневника Ивана Бунина опубликовала берлинская газета «Руль» в 1921 году. Эти записи были продолжены наблюдениями, что составило книгу «Окаянные дни». Впервые произведение появляется в 1925 году на страницах газеты «Возрождение» в Париже. «Окаянные дни» Ивана Бунина состоят из двух частей, показывающих Москву 1918 года и Одессу 1919 года. «Несвоевременные мысли» Максима Горького – дневник революции, передающий ежедневные впечатления 1917–1918-ого годов, были напечатаны в эти же годы.

Повествование в произведениях ведется от лица писателей в виде датированных записей. У Бунина запись дана в порядке следования, но иногда между днями наблюдаются большие интервалы. Бунин фиксирует факты из жизни, которые наблюдал сам на улицах Москвы. В первой части (московской) «Окаянных дней» преобладают зарисовки уличных сцен, обрывки диалогов, слухов, газетных сообщений. Во второй части (одесской) слышится голос самого автора, его размышления о судьбе России, личные переживания, сны, воспоминания.

У Максима Горького прослеживается связь каждой статьи с реальным фактом, жизненным событием, общественным явлением, газетной публикацией, только что полученным письмом. Бунин писал свой дневник для себя, он не был изначально рассчитан для публикации, но сложившиеся обстоятельства изменили решение писателя. Горький предназначал свои заметки для публикации в газете, предусматривал широкого читателя. События личной жизни в этих произведениях отведено незначительное место. Бунин при обработке собственных дневниковых записей убрал все бытовые детали личной жизни, все свидетельства растерянности. Он усилил описания ужасов как физических, так и идеологических, стусая атмосферу грубости, невежества и злобы. У Горького события личной жизни не освещаются, его статьи заключают в себе критические размышления о революции, культуре, русском народе. У писателя все переведено на язык публицистики, все подчинено газете, текущему моменту. Отличительная черта «Окаянных дней» в том, что Бунин реагирует на всю многогранную жизнь. В его книге много «нейтрального» материала, воспоминаний о прошлом, пейзажей, чего нет у Горького. Он замечает такие детали, которые в газете были бы неуместны: «*дама в пенсне*», «*молодой офицер*», который покраснел, потому что не может заплатить за билет. Эти трогательные подробности очеловечивают грозные и страшные события. В «Окаянных днях» Бунин выступает не только как публицист, но также как художник слова, природа не может оставить его равнодушным. Он записывает в дневнике не только бурные события, но и картины природы: *сияющее по-весеннему небо, месяц в небе, розовые облака, сугробы* – то, что вызывало в нем «тайный восторг какой-то». **Бунин широко использует художественные средства выразительности.** Оригинальна цветовая гамма – «*бледно-молочной ночью*», «*розовые огни*», «*могильна-темна*», «*золотые маковки церквей*», «*сизая даль*». Разнообразны эпитеты – «*весна окаянная*», «*дикая музыка*»; **метафоры** – «*голова горит*», «*дерево побледнело*», «*Москва обесцвеченная*». Бунин называет Россию «*старым домом*», солдат – «*грабителями*». Вожди революции получают множество определений – «*жулики*», «*мерзавцы*», «*словоблуды*».

Неслучаен и выбор названия книги – «Окаянные дни». «**Окаанный**» – проклятый, нечестивый, преданный общему поруганию, преступный. «Окаанный» – созвучно с библейским именем братоубийцы Каина, человека, который первым на Земле пролил родную кровь, тем самым осквернив весь род людской, породив ненависть человека к человеку. По В. Далю, «окаанствовать» – значит жить во грехе, недостойно, богопротивно [6, с. 98]. Второе значение слова «**окаанный**» – ненастоящий, несчастный, жалкий, погибший духовно. В дневнике Бунина передан не только гнев на революцию и большевиков, но и жалость, боль за Россию, ее народ, ее культуру, гибель прошлого и ужас настоящего. Максим Горький в заголовке дневника запрограммировал многозначность, которая будет наблюдаться в каждой статье и в их совокупности. Автор, как будто признающий несвоевременность своих мыслей и тут же упрямо продолжающий их излагать, оказывается и в границах исторически конкретного времени и одновременно разрушающим эти границы. Одна из главных причин создания несвоевременных мыслей – «дать пример объективного отношения к большевикам и предупредить их о вреде захваливания и лести, о необходимости самокритики и критического отношения ко всему – даже к народу» [4, с. 41].

Справедливая критика – главное условие здорового развития общества. Поэтому самое тревожное впечатление Горького о новой власти – это ее боязнь критики и правды. Едва ли не в каждой публикации он призывает: «*Нужны вожди, которые не боятся говорить правду в глаза*». Октябрьский переворот вызывает у него впечатления самые мрачные, предчувствия самые грустные. В дни переворота он произносит речи, преисполненные трагического звучания: «*Слепые фанатики и бессовестные авантюристы сломя голову мчатся якобы по пути к “социальной революции” – на самом деле это путь к анархии, к гибели пролетариата и революции*» [5, с. 61].

Критическое отношение к действительности в произведении Бунина направлено, главным образом, против новой власти, которую он называл «кучкой авантюристов, считающих себя политиками». О вождях революции Бунин высказывается неоднократно и безжалостно. Вот начальник, с которым Бунину приходится непосредственно общаться – «комиссар дома». Высокий чин этот человек получил только потому, что был самым молодым и неимущим из квартирантов. Профессор Щепкин теперь именуется «комиссаром народного просвещения», и первое, что бросается в глаза при встрече с ним, – *«грязный бумажный воротничок и толстый старый галстук, выкрашенный в красный цвет масляной краской»* [7, с. 89]. **Ни одной «мелочи» не прощает Бунин новой власти, потому что она утверждает на обещаниях справедливости, а на деле цинично попирает ее.** Расхождение между словом и делом – вот что больше всего возмущает писателя. Революция ему не кажется *«величайшей», «победоносной», «всемирной», «чудесной».* Суть революции Бунин видит в призывах *«проломить голову фабриканту, вывернуть его карманы и стать стервой еще худшей, чем этот фабрикант»* [3, с. 26].

Максим Горький также обращает самый пристальный взор в сторону русского человека у власти: *«И я особенно подозрительно, особенно недоверчиво отношусь к русскому человеку у власти, – недавний раб, он становится самым разнузданным деспотом, как только приобретает возможность стать владыкой ближнего своего»* [5, с. 38]. Нелестные мысли высказывает Максим Горький о деятельности людей у власти. Он видит, как *«вожди взбунтовавшихся мещан» «всячески пропагандируют всеобщее равенство на моральную и материальную бедность»* [5, с. 85]. Горький отмечает, что *«развивается воровство, растут грабежи, бесстыдники упражняются во взяточничестве так же ловко, как делали это чиновники царской власти...»* [5, с. 31].

Революция не сделала людей честнее, не несет в себе признаков духовного возрождения человека. **Максим Горький приходит к неутешительному выводу, что совершилось только перемещение физической силы.** Иван Бунин отмечал, что к власти пришли *«вчерашние изгои, которые искренне ненавидели прошлое, и свое личное, и всей России. И в то же время любыми средствами, чаще всего кровавыми, отстаивали свое новое положение: возможность распоряжаться не только своим имуществом, но и чужими жизнями; сидеть в личных кабинетах; пользоваться безотказной любовью секретарши и актрис; распределять блага среди родных и знакомых; устраивать на теплые местечки детишек и родственников»* [3, с. 67].

Деятельность революционного правительства после 1917 года направлена на уничтожение памятников царей, генералов, независимо от их художественной ценности и исторического значения. Этих фактов много в «Окаянных днях». Так в Киеве *«приступлено к уничтожению памятника Александра Второго. Знакомое занятие, ведь еще с марта 1917 года начали сдирать орлы, гербы...»* [3, с. 65]. От разрушения символов царской России революционное правительство перейдет к физическому уничтожению людей, которые являются представителями той России. Обычным явлением стало то, что *«грабят, бьют, насилюют, пакостят в церквях, поют похабные песни о священниках, – и всюду, в столице и в провинции, погромы, расстрелы»*. *«Душу раздирающие слухи, всю ночь или расстрелы, сейчас грабят»* [3, с. 27]. Истинными виновниками ненужного и бессмысленного кровопролития называет Бунин правительство большевиков, тех, кто разжег в народе ненависть и жестокость.

Прямо обвиняет правительство народных комиссаров и Максим Горький, так как оно плохо знает русскую психологию, которая после четырехлетней войны сделалась еще более темной и злобной. *«Г. г. народные комиссары совершенно не понимают такого факта, что, когда они возглашают лозунги “социальной” революции – духовно и физически измученный народ переводит эти лозунги на свой язык несколькими краткими словами:*

– Громи, грабь, разрушай...» [5, с. 26].

По мнению авторов, они непосредственно виноваты в творящемся произволе. Горький не разделяет позицию революционных вождей, для которой характерны убийства и грабежи миллионов людей. Насилие, как известно, порождает ответное насилие. Иван Бунин, как и Максим Горький, отвергал насилие.

Важнейший мотив книги Бунина – отстаивание общечеловеческих ценностей. Для Ивана Бунина революция стала не только «падением России», но и «падением человека», она разлагает его духовно и нравственно: *«На Тверской бледный старик-генерал в серебряных очках и черной папахе что-то продает, стоит скромно, как нищий... Как потрясаясь быстро все сдались, пали духом!»* [3, с. 29]. Ивану Бунину тяжело и горько видеть всех тех, кто составлял славу и гордость страны.

Несколько иные чувства владеют Горьким. Он испытывает ужас и недоумение перед происходящим: *«...Ужасно что эти люди одинаково легко способны на подвиги, самопожертвование и бескорыстие, на бесстыдные преступления и гнусные насилия»* [5, с. 49].

Горького тревожит духовное и моральное состояние русского народа: *«Народ изболел, исстрадался, измучен неопишимо, полон чувства мести, злобы, ненависти, и эти чувства все растут, соответственно силе своей, организуя волю народа». Его пугает и поражает то, что «революция не несет в себе признаков духовного возрождения человека, не делает людей честнее, прямодушнее, не повышает их самооценки и моральные оценки их труда»* [5, с. 26].

Спасение России писатели-современники представляют по-разному. Максим Горький – в необходимости объединения демократии, потому что только она «позволит спасти революцию от полной гибели, поможет ей одолеть внутреннего врага и бороться с внешним». Важная роль в этом процессе отводится русской интеллигенции, которая должна будет «взять на себя великий труд врачевания народа». **Иван Бунин видит спасение в самих людях, в возвращении к Божьему образу и подобию.** Он смотрит на жизнь с позиции православного христианства, этим объясняется «высокая», библейская лексика, также частые цитаты из Библии. Более всего невыносимо для Бунина сознание ниспровержения святынь, насилия над церковью и уничтожения религии: *«Срам и позор тебе; хочешь оставить благословение отца своего, гробы родительские, святое отечество, правую веру в господа нашего Иисуса Христа!»* [3, с. 69]. **Бунин говорит о спасении души народа, о нравственном и духовном возрождении через возвращение к религии.** Все в руках самого человека, от него немного требуется – *«изменить свою жизнь, очистить душу от скверны и не принимать участие в дурных делах»* [3, с. 71].

Горький вскользь касается религиозной темы, обращаясь к образу Христа. Он признает, что это один из величайших символов, созданных человеком во все времена. Христос, по мнению Горького, несет в себе те черты, которые бы он хотел видеть в людях – милосердие, человечность, кротость. Максим Горький невольно объединяет дело Христа и революцию, находя общее в великих муках и невыносимых испытаниях, которые они претерпели.

Выводы. В произведении Максима Горького «Несвоевременные мысли» и в книге Ивана Бунина «Окаянные дни» много общего и особенного. **Общее:** публицистический характер произведений; дневник как основная литературная форма; доминирующая тема – тема России, ее судьба, прошлое, настоящее, будущее; изображение исторических революционных событий 1917–1920-х гг.; осуждение насильственных методов, жестокости революции, отрицание насилия, террора, разрушения национальных богатств России. **Особенное:** статьи Максима Горького насыщены фактологическим материалом, реально отражают происходящие события, прагматичны и рациональны; дневник Ивана Бунина отличается исповедальностью, насыщен художественными тропами, содержит многочисленные лирические отступления, сны, воспоминания, пейзажные зарисовки. Максим Горький скептически относится к религии, порицает русский народ за его отрицательные качества; Иван Бунин говорит о сохранении Православия на Руси, исконно-русского быта, менталитета народа. Горький говорит о преобразовании государственного строя для раскрытия потенциальных талантов пролетариата, за которым, по его мнению, развитие будущей страны; Бунин полагает, что для русской государственности было бы лучше оставить старый порядок, но необходимо внести либеральные изменения во все сферы жизни общества.

Таким образом, перспективы развития России Максим Горький и Иван Бунин видят в сохранении культурного наследия, продолжении нравственных и образовательных традиций, в идеалах свободы человеческой личности, в противостоянии насилию. Любовь, вера в возрождение великой России позволили Максиму Горькому и Ивану Бунину создать схожие по идейно-тематической направленности и жанровым особенностям публицистические произведения, правдиво отразить события 1917 года, донести до потомков свою боль и тревогу за будущее страны.

Список использованных источников

1. Горький, М. Собрание публицистических произведений / М. Горький. – Москва : Сов. писатель, 2009. – 349 с.
2. Нинов, А. М. Горький и И. Бунин. История отношений. Проблемы творчества / А. Нинов. – Москва : Сов. писатель, 1995. – 256 с.
3. Бунин, И. А. Окаянные дни / И. А. Бунин. – Москва : Азбука-классика, 2006. – 203 с.
4. Волков, А. А. Путь художника: М. Горький до Октября / А. А. Волков. – Москва : Худ. лит., 1999. – 408 с.
5. Горький, М. Несвоевременные мысли / М. Горький. – Москва : Худ. лит., 2004. – 224 с.
6. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского слова / В. И. Даль. – Москва : Флинта, Наука, 2004. – 587 с.
7. Бонами, Т. М. Творчество И. А. Бунина в контексте русской культуры / Т. М. Бонами. – Москва, 2003. – 129 с.

References

1. Gorky, M. Collection of publicist works / M. Gorky. – Moscow : Sov. Writer, 2009. – 349 p.
2. Ninov, A. M. Gorky and I. Bunin. Relationship history. Problems of creativity / A. Ninov. – Moscow : Sov. writer, 1995. – 256 p.
3. Bunin, I. A. Cursed days / I. A. Bunin. – Moscow : Azbuka-classic, 2006. – 203 p.
4. Volkov, A. A. The Artist's Way: M. Gorky to October / A. A. Volkov. – Moscow : Hood. lit., 1999. – 408 p.
5. Gorky, M. Untimely thoughts / M. Gorky. – Moscow : Hood. lit., 2004. – 224 p.
6. Dal, V. I. Dictionary of the great Russian language / V. I. Dal. – Moscow : Flinta, Nauka, 2004. – 587 p.
7. Bonami, T. M. Creativity I. A. Bunin in the context of Russian culture / T. M. Bonami. – Moscow, 2003. – 129 p.

**СПЕЦЫФІКА КОМПЛЕКСНАГА АСЭНСАВАННЯ ГІСТОРЫІ І СУЧАСНАСЦІ
Ў БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ ПАЧАТКУ XXI СТАГОДДЗЯ**

А. У. Сузько,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі
УА “Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна”,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: suzko-1974@tut.by

В статье выявлены традиционный и новаторский компоненты и уровни их взаимодействия в аспекте художественного комплексного отражения белорусской истории и современности в прозе отечественных авторов Л. Рублевской, Ю. Станкевича, В. Мартиновича. Используя приёмы современной литературоведческой компаративистики, автор статьи исследует своеобразие авторских подходов к осмыслению истории и современности в произведениях названных авторов, к созданию уникального национального образа мира в них. Подчеркнуто, что Л. Рублевской, Ю. Станкевичем, В. Мартиновичем создан целостный, в органическом единстве прошлого и настоящего, концептуальный образ Беларуси.

Ключевые слова: история, современность, концепция, национальный образ мира, художественная реконструкция, фантастика, авантюрно-приключенческий роман.

**THE SPECIFICS OF A COMPREHENSIVE UNDERSTANDING OF THE HISTORY AND
MODERNITY IN THE BELARUSIAN PROSE OF THE EARLY XXI CENTURY**

The article reveals the traditional and innovative components and the levels of their interaction in the aspect of the literary complex reflection of the Belarusian history and modernity in the prose of national writers L. Rublevskaya, Yu. Stankevich, V. Martinovich. Using the techniques of modern comparative literature, the author of the article studies the originality of the writers' approaches to understanding history and modernity, to creating a unique national image of the world in their works. It is emphasized that L. Rublevskaya, Yu. Stankevich, V. Martinovich created a holistic, in the unity of the past and present, conceptual image of Belarus.

Key words: history, modernity, concept, national image of the world, literary reconstruction, science fiction, adventure novel.

E. V. Suzko,

candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Belarusian and Russian Philology,
Mozyr State Pedagogical University named I. P. Shamyakin
E-mail: suzko-1974@tut.by

Уводзіны. Творчы дыскурс Л. Рублеўскай, Ю. Станкевіча, В. Марціновіча засведчыў вызначальную тэндэнцыю ў развіцці беларускай літаратуры пачатку XXI стагоддзя, калі ў межах аднаго мастацкага твора суіснуюць, а дакладней функцыянуюць на адным эстэтычным узроўні, як два ўзаемадапаўняльныя і адначасова самадастатковыя элементы, два часавыя зрэзы, два аспекты мастацкага бачання перспектывы развіцця беларускага нацыянальнага быцця – гісторыя і сучаснасць. Назіраецца таксама цікавая тэндэнцыя, калі гістарычны і сучасны аспекты творчага мыслення азначаных аўтараў у іх маналітным адзінстве падпарадкаваны задачы мастацкага адлюстравання быцця беларусаў у яго цэласнасці і канцэптуальнасці, калі, напрыклад, негатыўныя для паўнацэннага нацыянальнага быцця падзеі мінулага, што нарадзілі балючыя ментальныя комплексы, становяцца дыягназам нацыянальнага быцця ў сучаснасці, а змадэляваная ў творах сучаснасць патрабуе вяртання да мінулага, да гістарычных падзей.

Мэта і задачы. Мэта артыкула – выяўленне традыцыйнага і наватарскага кампанентаў і ўзроўняў іх узаемадзення ў плане мастацкага комплекснага адлюстравання беларускай гісторыі і сучаснасці ў прозе Л. Рублеўскай, Ю. Станкевіча, В. Марціновіча.

Метады і матэрыял даследавання. Выкарыстоўваючы элементы аналітычнага і параўнальна-гістарычнага метадаў літаратуразнаўчага даследавання, аўтар артыкула вызначае спецыфіку мастацкага адлюстравання гісторыі і сучаснасці ў іх быццёвым адзінстве ў творчасці азначаных аўтараў.

Вынікі і іх абмеркаванне. Беларуская проза пачатку XXI стагоддзя, прадстаўленая шматлікімі творчымі постацямі, сярод якіх значнае месца займаюць Л. Рублеўская, Ю. Станкевіч, В. Марціновіч, рэпрэзентуе розныя падыходы да мастацкай рэканструкцыі айчыннага мінулага і выяўлення сучаснасці. Кожны з названых аўтараў па-свойму арыгінальна стварае вобраз гістарычнага быцця беларусаў у адзінстве мінулага, сучаснага і будучыні, дадае новыя аспекты ў створаны ўжо беларускай літаратурнай традыцыяй нацыянальны вобраз свету.

Калі творы Л. Рублеўскай уяўляюць сабой мастацкую рэканструкцыю беларускай гісторыі самых напружаных і вызначальных для станаўлення нацыянальнай ідэі, нацыянальнай дзяржаўнасці перыядаў, напрыклад, мінулае часоў Полацкага княства, Вялікага Княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай, паўстання пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага, станаўлення беларускай дзяржаўнасці і фармавання нацыянальнага духу, нацыянальнай ідэі ў асяродку беларускай інтэлігенцыі пачатку XX стагоддзя, часу культуры асобы

Сталіна і савецкай эпохі, якая знішчыла ўсё нацыянальна вызначальнае і стварыла новы тып грамадзяніна без нацыянальнасці, радаводу і гісторыі, без памяці, то творы Ю. Станкевіча і В. Марціновіча можна назваць гістарычнымі ўмоўна. Але, тым не менш, гісторыя ў канкрэтных падзеях, фактах, асобах прысутнічае і на старонках іх твораў, паколькі без ведання сваіх вытокаў, пачаткаў нацыянальнай ментальнасці немагчыма стварыць пераканальную, па-мастацку праўдзівую гісторыю сучаснага быцця беларусаў.

Ю. Станкевіч і В. Марціновіч звяртаюцца да мінулага ў тых выпадках, калі неабходна растлумачыць пэўную сацыяльную, маральна-духоўную з’яву сучаснасці, абгрунтаваць характар героя, знайсці вытокі яго ўчынкаў, пацвердзіць яго тыповасць і г. д. Так, Ю. Станкевіч у кнізе “Шал”, якая ўяўляе сабой цэласны твор пра нашых сучаснікаў, пра паталагічныя станы беларускага быцця, анамаліі ў ім, звяртаецца да гісторыі зусім недалёкай, дакладней падзей XX стагоддзя. Як, напрыклад, у апавесці “Лавец святла поўні” да падзей Вялікай Айчыннай вайны, часу масавых рэпрэсій. Для пісьменніка было важна паказаць, што вайна фактычная і вайна ўмоўная, вайна са сваім уласным народам, як гэта было ў часы сталінскага культу, – гэта злачынства не толькі супраць чалавечнасці, але і супраць працэсаў нацыянальнага самасцвярджэння, нацыянальнага самавызначэння, а значыць, і будаўніцтва будучыні для канкрэтнага народа і агульначалавечай супольнасці. Так, герой твора, умоўна названы Сплюшкам, мог бы стаць славытым беларускім антрапологам альбо этнографам, але з прычыны вымушанай эміграцыі, абумоўленай хаосам вайны, апынуўся ў Паўднёвай частцы Цэнтральнай Афрыкі, вывучаў мясцовыя плямёны, іх матэрыяльную і духоўную культуру, дзе і загінуў. Такім чынам, гісторыя ў разуменні Ю. Станкевіча – важны ідэястваральны, праблемастваральны фактар нацыянальнага быцця, у якім – карані вострых сучасных праблем.

На лёс Антона Лашкевіча з апавесці “Пераход” карэнным і згубным чынам паўплывала адна з падзей агульнасавецкай гісторыі – выконванне ім інтэрнацыянальнага абавязку ў Афганістане. Вярнуўся адтуль, здаецца, фізічна і псіхічна здаровым, але спрацаваў эфект запозненага выбуху (як вядома, зброя часоў вайны можа доўга ляжаць у зямлі, маўчаць і чакаць патрэбнага моманту): праз 20 год абудзіўся да жыцця вірус лепры, набыты ім у Афганістане. Страшная і незнаёмая хвароба прымусіла героя задумацца надсэнсам жыцця, як нечаканая эпідэмія альбо катастрофа, што, як здавалася, ніколі не дайшла б да Беларусі з прычыны сваёй экзатычнасці, рабіла гэта неаднаразова не толькі з беларусамі, але і прадстаўнікамі іншых народаў. Асобны чалавек, цэлы народ, краіна, чалавецтва аказваліся элементарна непадрыхтаванымі да такой сітуацыі. Адсюль вынікае драматызм быцця, якім прасякнуты творы Ю. Станкевіча. Усведамленне героем сваёй хуткай і непазбежнай смяротнасці, вымушанай і драматычнай адзіноты, справакаванай імкненнем не заразіць страшнай хваробай родных, інтэнсіўна ўплывае на яго разуменне справядлівасці, стымулюе ўнутраныя матывы героя да яе пошукаў. Таму ён актыўна змагаецца супраць зла ў выглядзе вытворчасці наркотыкаў і гандлю імі альбо злачынных рэйдарскіх захопаў маёмасці звычайных грамадзян. Змаганне з гандлярамі і вытворцамі наркотыкаў Антон лічыць справай свайго гонару, бо “тыя вылюдкі – яны не толькі аб’явілі яму вайну на знішчэнне, а і нанеслі кроўную знявагу” [3, с. 28]. Усведамленне асабістай самотнасці і ўсеагульнай адзіноты чалавека ў глабальным маштабе прымушае героя дапамагчы дзяўчыне Лідзе, ахвяры драпежных матываў наркадылераў і чорных рыэлтараў, якой пасля смерці бацькоў “прапанавалі абмяняць кватэру з даплатай, але яна не згадзілася, потым у яе жыцці аднекуль узнік гожа чорнавалосы хлапец гадоў дваццаці пяці, які пачаў выказваць ёй увагу, і аднойчы яна запрасіла яго да сябе... толькі потым даведалася, што падпісала нейкія паперы наконт кватэры...” [3, с. 25]. Такім чынам, вірус лепры, як адзнака савецкага мінулага героя, правакуе не столькі разбурэнне душы і цела героя, колькі робіць яго ваяўнічым змагаром са злом. Так, пісьменнік падкрэслівае, што ў сучасным быцці беларусаў спрацоўваюць, актыўна звяртаюцца праблемы, народжаныя ў мінулым, спрацоўвае міна запаволеннага дзеяння. А значыць, гісторыя і сучаснасць – адно цэлае ў эвалюцыі нацыянальнага быцця.

Рамац В. Марціновіча “Ноч” як узор апакаліптычнай фантастыкі – з’ява цікавая і неардынарная ўжо хаця б па той прычыне, што наша сучаснасць, у якой мы жывем, якую адчуваем зараз, у кантэксце кнігі – ужо гісторыя. Вось такая сінкрэтычная катэгорыя часу ў мастацкім тэксце В. Марціновіча. Апелуючы да тэзісу пра віртуальны характар нашай цывілізацыі, пра ўплыў працэсаў глабалізацыі на нацыянальнае быццё, В. Марціновіч стварае змрочную карціну магчымай нацыянальнай будучыні, дзе адзіным напамінам пра былых беларусаў з’яўляецца іх літаратурная класіка, што дабайна захоўваецца і выкарыстоўваецца ў якасці самага каштоўнага “прадукта”, сродка для паўнацэннага і даволі багатага, па мерках постапакаліптычнага Мінска, жыцця, і нацыянальная мова. З мінулага, дакладней з нашай сучаснасці, у твор прыйшлі праблемы вымірання вёскі, знікнення яе карэннага насельніцтва, адвучвання беларусаў ад працы на зямлі, культу матэрыяльнага і занябання духоўнага і інш. Складана ўявіць, каб сёння ў кніжнай краме, дзе паліцы не вытрымліваюць пад цяжарам кніг, былі б чэргі. В. Марціновіч, умела апелуючы да нацыянальных літаратурных традыцый (твораў В. Ластоўскага – “Лабірынты”, У. Караткевіча – “Дзікае паляванне караля Стаха”, “Чорны замак Альшанскі”, “Каласы пад сярпом тваім” і інш.) спрабуе абыграць сітуацыю, калі беларуская літаратурная класіка стала самым вялікім і духоўным здабыткам для народа, але ў амаль цалкам знішчанай цывілізацыі.

Віктар Марціновіч у межах фантастычнага жанру стварае свайго роду антыўтопію, г. зн. робіць праекцыю ў будучыню, абапіраючыся на рэаліі нацыянальнага быцця: адмаўленне ад мовы, культуры, глабалізацыя, засілле замежнага бізнесу, духоўны заняпад, канцэнтрацыя жыцця вакол мегаполісаў, рэгіёны, якія застаюцца сам-насам са сваімі праблемамі, абыякаваць да лёсу простага чалавека і інш.

Толькі ў канцы рамана “Ноч” пісьменнік звяртаецца да гістарычнага мінулага, у прыватнасці, да залатога перыяду беларускай гісторыі, часу Вялікага Княства Літоўскага, згадвае Радзівілаў, Валовічаў. Падобны сюжэтны ход падпарадкаваны думцы пра магчымасць шчаслівай будучыні для беларусаў, калі яны не адцураюцца ад нацыянальных духоўных каштоўнасцей, увасобленых у творы ў вобразе-сімвале бурштынавых Слёз Геліядаў: “Месцамі бурштын ляжаў шчыльна і свяціўся так, нібы пад вадой хаваліся цэлыя гарады з падсвечанымі праспектамі і плошчамі. На быстраку ягонае ззянне зацямнялася да бляклых водбліскаў... І толькі калі быстрыня выціскала човен да ўскрайку, рабілася бачна, што насамрэч бурштын спачывае глабока пад чорным люстрам. І ад паверхні яго адзяляюць метры чысцоткага крышталю” [1, с. 408].

Такім чынам, ноч, паводле В. Марціновіча, – гэта не толькі стан усеагульнай цемры, атмасфера, якая паглынае і самога чалавека, і яго быццё, але і магчымасць адраджэння, аздараўляльнага сну, які можа прывесці да разумення неабходнасці зваротнага шляху. Галоўнае, каб чалавечыя душы не былі застуджаны ўсеагульным холадам, які ўмоўна паглынуў мегаполіс Мінск і звёў стан чалавечага жыцця да першабытнага, калі вогнішча можна і неабходна было раскладваць пасярод кватэры. Герою твора ўдалося захаваць цяпло душы і цвярозасць мыслення дзякуючы каштоўнаму духоўнаму скарбу – бібліятэцы з нацыянальных і сусветных кніжных рэліквій, якія ніколі не страцяць сваёй тэрапеўтычнай здольнасці для хворых душ і целаў.

Л. Рублеўская знарок белетрызуе гісторыю, каб зрабіць яе займальнай, цікавай для сучаснага чытача, “дадумвае” пэўныя гістарычныя падзеі і факты з мэтай абуджэння гістарычнай свядомасці і памяці суайчыннікаў, падсвечвае мінулым сучаснасць. Менавіта ў мінулым, на яе думку, складваўся не толькі генетычны код пэўнага роду, народа, нацыі, але і духоўна-маральны, было праграмавана духоўнае аблічча сучаснікаў. Паказальным у гэтым плане з’яўляецца цыкл твораў Л. Рублеўскай пра прыгоды Пранціша Вырвіча і Баўтрамея Лёдніка. Выкарыстоўваючы не вельмі пашыраны ў нацыянальным мастацтве слова сюжэт прыгодніцкага рамана, пісьменніца змагла ў яго лёгкай, забаўляльнай форме закрануць тыя важныя тэмы і вобразы, якія акрэсліваюць нацыянальную праблематыку сучаснага дня.

Найперш творы Л. Рублеўскай вызначаюцца арыгінальным падыходам да мінулага Беларусі: у іх прыгоды, подзвігі герояў выразна не суадносяцца з гістарычнай праўдай, што з’яўляецца ўсвядомленай творчай устаноўкай Л. Рублеўскай, якая такім чынам імкнецца разбурыць стэрэатып аб суцэльнай трагічнасці беларускай гісторыі XVIII ст. Але, разам з тым, па-за прыгодніцка-авантурным, займальным пластам твораў Л. Рублеўскай адчуваецца боль яе герояў і самога аўтара за лёс Беларусі, мінулае і сучаснае, за яе культуру і гісторыю: “1759 год ад Нараджэння Хрыстова, часіны смутныя, маскоўскія войскі раз’язджаюць па краіне, адны магнаты хаўрусуецца з расейцамі, другія інтрыгуюць супраць, соймы зрываюцца адзін за адным... А суседзі, слабасць уладаў адчуваючы, не супраць зноў прайсціся па ліцвінскіх землях. Бо землі гэтыя – спакояк на скрыжаванні, здабываюць іх, як філасофскі камень, зацята, стагоддзямі, не шкадуючы сродкаў і жыццяў чалавечых, і калі б з костак і крыві вырасталі белыя дрэвы з чырвоным лісцем, як у бабулінай казцы, дык пушчы й лясы зямлі гэтай нагадвалі б чырвонае мора...” [2, с. 13]. Такім чынам, дакладныя гістарычныя факты суіснуюць у творы Л. Рублеўскай з яркім аўтарскім вымыслам. Дзякуючы своеасаблівым адступленням, якія фрагментарна прарываюцца праз вызначальную авантурна-прыгодніцкую плынь твора, ствараецца рэальная карціна быцця Рэчы Паспалітай і Беларусі ў яе складзе напрыканцы XVIII стагоддзя, калі яна, дзякуючы захопніцкай палітыцы суседзяў і міжусобнай барацьбе шляхты, нагадвала чырвоную і спакутаную пушчу, і робіцца праекцыя ў сучаснасць.

Сімвалам тагачаснай Беларусі ў складзе Рэчы Паспалітай і Беларусі сённяшняй, парадыгмай яе гістарычнага лёсу, у творах Л. Рублеўскай, на нашу думку, з’яўляецца вобраз Вараняці, Дзянісія, сябра Пранціша Вырвіча па семінарыі. Пісьменніца нібы малое не вобраз чалавека, а сімвалічны вобраз роднай зямлі: “...Над Вараняцем не здэкваўся толькі лянівы. А ён і слова нікому не скажа, толькі ўсімхаецца, вачасты, вастраносенкі, бледны, аж свіціцца... І не плакаў ніколі, і не скардзіўся... Затое ў вучобе – першы. Усе ці над кніжкай, ці над швыткам угнецца, піша нешта, шкрэбае пяром... Адночы Пранцысь пабачыў, як некалькі студэнтаў прыціснулі Дзянісію да сцяны і пачалі яму “горб раўняць”. А той толькі глядзіць на ўсе вочы ды вусны падціскае, каб не крыкнуць...” [2, с. 20–21]. Невыпадкава аўтар адзначае, што Пранціш спачатку саромеўся прызнацца ў тым, што Вараня – яго сябар, баяўся, каб ніхто пра гэта не даведаўся. Пісьменніца нібыта робіць праекцыю ў сучаснасць, дзе прызнаваць сябе беларусам і гаварыць на мове беларусаў лічыцца амаль абразай і прадметам для сораму. Аналізуючы творчы досвед пісьменніцы ў кантэксте сучаснай беларускай гістарычнай прозы, даследчыца І. Шаўлякова меркавала, што пісьменніца звяртаецца да “падзей і людзей выключных, ахутаных арэолам не проста гераічным, але героіка-трагедыйным, ахвярна-пакутніцкім”, і падкрэслівала схільнасць Л. Рублеўскай да паказу свайго героя “ў канкрэтным гістарычным кантэксте” [4, с. 18].

Па-сучаснаму гучаць і высновы Л. Рублеўскай, прамоўленыя вуснамі Лёдніка, пра драматычныя вынікі барацьбы паміж беларускімі магнатамі за ўладанне рамфеей і каронай Рэчы Паспалітай: “...З чужымі гарматамі воля не прыходзіць... Калі маскоўцы бралі Магілёў – ключы ім месцічы паднеслі, таксама радаваліся прыходу праваслаўных братоў, ды атрымалі рабункі ды гвалт. І простыя мяшчукі знішчылі за ноч сем тысячаў чужацкіх жаўнераў – увесь гарнізон” [2, с. 48]. Такім чынам, нават у межах прыгодніцка-авантурнага твора пісьменніца знаходзіць магчымасць выказаць свае грамадзянска-патрыятычныя погляды.

У творах Л. Рублеўскай, Ю. Станкевіча, В. Марціновіча створаны цэласны ў арганічным адзінстве мінулага і сучаснага, канцэптуальны вобраз Беларусі. Узнаўленне і сцвярджэнне нацыянальнай карціны свету ў творчасці Л. Рублеўскай, Ю. Станкевіча, В. Марціновіча адбываецца праз рамантызацыю і “дадумванне” самых невядомых перыядаў у айчынной старажытнай гісторыі і развіцці айчынной культуры, выяўленне паталагічных станаў у развіцці сучаснага грамадства з мэтай яго духоўнага аздаравлення, умоўна-фантастычную рэканструкцыю магчымай нацыянальнай і агульначалавечай будучыні.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Марціновіч, В. Ноч : раман / В. Марціновіч. – Мінск : Кнігазбор, 2018. – 412 с.
2. Рублеўская, Л. І. Авантуры Пранціша Вывіча, шкаляра і шпега : раман прыгодніцкі і фантазмагарычны / Л. І. Рублеўская. – Мінск : Рэдакцыя газеты “Звязда”, 2012. – 272 с.
3. Станкевіч, Ю. Шал : тэксты / Юры Станкевіч. – Мінск : Галіяфы, 2012. – 318 с.
4. Шаўлякова, І. Сапраўдныя хронікі Поўні : артыкулы і рэцэнзіі / Ірына Шаўлякова. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – 184 с.

References

1. Marcinovich, V. Noch : raman / V. Marcinovich. – Minsk : Knigazbor, 2018. – 412 s. [In Blr].
2. Rubleuskaya, L. I. Avantury Prancisha Vyrvicha, shkalyara i shpega: raman prygodnicki i fantasmagarychny / L. I. Rubleuskaya. – Minsk : Redakcyya gazety “Zvyazda”, 2012. – 272 s. [In Blr].
3. Stankevich, Yu. Shal : teksty / Yury Stankevich. – Minsk : Galiyafy, 2012. – 318 s. [In Blr].
4. Shaulyakova, I. Sapravdnyya hroniki Pouni : artykuly i recenzii / Iryna Shaulyakova. – Minsk : Litaratura i Mastactva, 2011. – 184 s. [In Blr].

УДК 821.161.2.09

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ І КРИТИЧНА РЕЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ КОЗАКА-ХАРАКТЕРНИКА

О. Б. Федоренко

кандидат філологічных наук, выкладчык украінскай мовы та літаратуры та сацыяльна-гуманітарных дысцыплін Відокремленага структурнага підрозділу «Криворізький фаховий коледж економіки та управління Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»»

E-mail: olgafedorenko7@gmail.com

У статті здійснено спробу систематизувати знання літературознавців про персонажів-характерників у творах різноманітних жанрів різних літературно-історичних періодів. Дослідники відзначили передусім міфологічні витoki літературних образів козаків-характерників, а також особливості їхньої інтерпретації окремими письменниками. Увагу багатьох науковців привертає літературна рецепція образу Івана Сірка. У творах художньої літератури домінують легендарні мотиви характерництва отамана. Літературознавці вказали на персонажів-характерників у творах різноманітних жанрів різних літературно-історичних періодів, але ці знання досі не здобули подальшого наукового вивчення. Нами виявлено, що у творах художньої літератури зображені не лише козаки-характерники, а й інші різноманітні за своєю суттю типи характерників. Велика проза (зокрема історичний роман) містить найбільший потенціал для відтворення забутого у ХХ столітті явища характерництва і найбільш придатна для створення цілісного образу козака-характерника.

Ключевые слова: козак-характерник, герой, фольклорна основа, художній образ, художній світ, рецепція, романістика, жанр.

LITERARY-ARTISTIC AND CRITICAL RECEPTION OF THE IMAGE OF THE OUTSTANDING KOSSAKS

O. B. Fedorenko

PhD in Philology, lecturer of Ukrainian language and literature and socio-humanitarian disciplines of a Separate structural Unit "Kryvyi Rih Applied College of Economics and Management of State Higher Educational Establishment "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman"

E-mail: olgafedorenko7@gmail.com

In the article we try to systemize knowledge of literary critics as for outstanding kossaks in the works at various genres and different literary-historical period. Researchers admitted mythofolk sources of outstanding kossaks` literary images and also some peculiarities of their interpretation by some writers. Many scientiests turn their attention to literary reception of Ivan Sirko`s image. Legendary motives of chieftain`s outstandingness dominate in the works of fiction. Literary critics have pointed to the outstanding kossaks as characters in the works of various genres of different literary and historical periods, but this knowledge has not gained further scientific study yet. We have found that works of fiction depict not only outstanding kossaks, but also other essentially different types of outstanding kossaks. Great prose (including a historical novel) contains the greatest potential for reproducing the phenomenon of outstanding kossaks forgotten in the twentieth century and is most suitable for creating a holistic image of the outstanding kossaks.

Key words: outstanding kossak, hero, artistic image, mythofolk sources, artistic world, reception, novel, genre.

Вступ. Особливе зацікавлення вчених викликають унікальні особистості, а то й цілі соціально-історичні групи, які видаються настільки незвичайними, що їм приписують надлюдське походження, незвичайні властивості, а то й божественну природу [5, с. 66]. Усе це відтворене вже в архаїчних епічних пам'ятках, де герой проявляє риси першопредка, шамана, царя-жерця, тому богатир перемагає не стільки мечем, а завдяки чаклунству і хитрощам [9, с. 228]. А про чаклунство князя-перевертня Всеслава Полоцького, персонажа «Слова о полку Ігоревім», уже не раз було сказано. Наприклад, Ф. Кардіні вважав, що князь-чаклун, страждаючи, добровільно перетворюється на вовка. Однак, можливо, перевертництво Всеслава Полоцького і його «подвійна природа» зумовлені божим покаранням за його злочини [4, с. 119].

У «Словнику української мови» (1909) Б. Грінченка поняття «характерник» тлумачиться як «чародей, колдун» [11, с. 387], тож не дивно, що саме це визначення («чаклун, чарівник») знаходимо і в сучасних тлумачних та етимологічних словниках, а також у словниках синонімів української мови, і в працях із мовознавства.

Мета дослідження: охарактеризувати загальну специфіку реалізації козацької тематики в українській романістиці; простежити особливості інтерпретації образу-типу характерника.

Дослідження виконане в річизі історико-літературного підходу із застосуванням методу систематичного огляду праць при з'ясуванні стану розробки проблеми.

Матеріал дослідження. В. Нарівська визначила, що в генезисі поняття «характерник» пов'язане з язичницькою культурою, магичною обрядовістю, із перевтіленням в «іншого», досягненням тіснішого контакту з природою. Тож науковець прийшла до наступного визначення: «характерник – тип героя, який типологічно співвіднесений із героєм грецької міфології, точніше з “людиною” грецької міфології» [10, с. 53, 72].

Історичні джерела характерництва в античній літературі простежив А. Козлов у монографії «Духовність як літературознавча категорія» (2005). Науковець побачив, що в давніх текстах зафіксовано одухотворення сили і краси тіла, обожнювання надлюдської могутності та винахідливості, уміння використовувати явища природи на благо людей. Учений наголошує, що бачення непересічних людей еволюціонувало з розвитком суспільства, тому і виникли численні концепції духовності. За первісного ладу примітивно одухотворювали незрозумілі явища і унікальних особистостей, а вже значно пізніше й дотепер намагаємося глибоко осягнути інтелект, свідомість, волю людини. Науковець пояснює, що у ХХ столітті формувалися наукові поняття про характерників, і це знайшло своє відображення у творчості багатьох українських літераторів, котрі прийомом психоаналізу проникали в сутність характеру і глибини свідомості зображуваної людини. Письменники прагнули зрозуміти справжні мотиви вчинків, складність переживань, своєрідність мислення характеристичних персонажів (характерників) [5, с. 195, 214, 254].

Про них А. Козлов повів мову у статті «Типи мислення, мовлення й діяння характерників» (2008), зауваживши, що українське характерництво як надзвичайне явище, з давніх часів і по сьогодні хвилює свідомість людей, які хоч якось дотикалися його – насправді чи в споминах, у розповідях або із власне національної міфології. Актуалізуючи проблему таким чином, науковець подав класифікацію типів характерників: диваки, пластуни, голдовники, чаклуни, чарівники, дивотворці [6, с. 125, 127]. Літературознавець відзначив добротворче спрямування і сутність характерництва в цілому: воно відчутно помагало в бою і в побуті, а тому люди й прагнули стати характерниками або схожими на них, набути дивовижних здібностей тощо.

Увагу багатьох дослідників привертає літературна рецепція образу Івана Сірка. Наприклад, В. Шевчук пояснює, що в героїчній поемі «Короткий опис Сіркових діянь» (яка складає частину віршованої хроніки другої половини XVII ст.) кошовий за давньою, передусім – ренесансною, традицією, титанізується, і як Божий обранець, Сірко суворо дотримується християнських чернечих устоїв [17, с. 174].

Н. Щербан з'ясувала, що рецепція образу Сірка в «Історії Русів» відповідає уснопоетичному зразку. Автор, переповідаючи легенди, наділив кошового високими чеснотами, показав його характерником, який, подібно до героя казкового епосу, володіє магичною силою. Легендарні мотиви характерництва отамана домінують і у творах художньої літератури. Наприклад, особливість характерництва Івана Сірка – героя однойменного роману В. Кулаковського, на думку дослідниці, полягає в тому, що автор по-новому осмислив легенди про надзвичайну силу кошового. Сірко майстерно володіє зброєю завдяки його вмінню керувати своїми почуттями [18, с. 4, 5].

Неабияке захоплення козацькою тематикою проявили письменники ХІХ століття. І про цей сплеск уже чимало говорили літературознавці. Наприклад, М. Ткачук підкреслив фольклорну основу персонажа-характерника Кирила Тура з роману П. Куліша «Чорна рада», на характеротворенні якого позначилися легенди та перекази про козака Мамая. Хоча сам Тур іронічно розповідає, що перемагає супротивника, напускаючи ману, та дослідник упевнений, що це вдається винахідливому та надзвичайно сміливому козакові, бо він ігнорував смерть. У цьому аспекті М. Ткачук провів паралель між образом Кирила Тура і Тарасом Бульбою з однойменної повісті Гоголя [12, с. 235]. Схоже, що в цих персонажів просто спільна фольклорна основа, і «достигли» вони в одному часі романтичного захоплення «малоросійским казацтвом».

Інтерес до української національної ментальності знову посилюється у 60-ті роки ХХ ст. Наприклад, твори О. Довженка органічно пов'язані зі сміховими інтермедіями. На думку В. Нарівської, художній світ «навиворіт» письменникові вдалося показати у «Зачарованій Десні», зокрема в епізоді про діда, який майже не втопився у калюжі, та мудрий характерник врятовується зі свого небезпечного становища [10, с. 92].

Персонажам кіноповісті «Україна в огні» О. Довженко теж надав ознак характерництва. Такими непересічними рисами В. Хархун убачає волю воїнів до визволення і перемоги, психологічну стійкість бійців з артилерії Кравчини, здатних відбити чисельні танкові атаки, витримати психологічну агресію ворога, після чого – здійснити блискавичний напад на штаб німецького генерала і врешті-решт перемогти в бою. Семантику козацтва митець закодував у прізвищі головних персонажів – Запорожці, проте наділив партизан-«запорожців» різними характерами. Якщо Роман Запорожець одчайдушно б'ється і мстить ворогам, то Лаврін Запорожець навпаки веде розумну і виважену тактику бою. Дослідниця відзначила, що ще один персонаж – Мина Товченик – зображений автором у фольклорному дусі запорожцем-характерником: його вирізняють почуття гумору в надскладних обставинах, незвичайна здатність появлятися і щезати у ворожому таборі [15, с. 362 – 363].

Розпочатий у 60-ті роки процес творення в літературі національних типів, з яскраво вираженими українськими якостями, продовжився і в 70-ті роки. Звертаючись до української міфології, письменники створюють образи характерників-диваків, що особливо колоритно діють у великій прозі – «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа молодиця» О. Ільченка, «Семирозум» В. Дрозда, «Лебедина зграя», «Зелені Млини» В. Земляка [13, с. 9]. Ці твори вже були об'єктом вивчення літературознавців. Так, А. Гурбанська зауважила, що герой повісті В. Дрозда – характерник-дивак Матвій Семирозум є духовно цілісною особистістю і, за авторським задумом, утілює ідею морального оновлення українського суспільства [3, с. 17].

Незвичайність мислення селянина Хоми Прищепи, героя роману «Позичений чоловік» (1982), Є. Гуцало розкрив уже в тому, як персонаж-наратор починає неординарно класифікувати прізвища односельців з Яблунівки, відповідно до їхнього стилістичного забарвлення і семантичного навантаження. Цікаво, що лише в певному стані – «маренні» – цей характерник набуває унікальних здібностей: бачити крізь стіни, відчувати погоду, розуміти мову тварин і передбачати майбутнє. Свої незвичайні вміння характерник Хома Прищепка застосовує тільки на добро, чим нерідко обурює недобррозумливі односельці. Все ж характерникові вдається встановити справедливість на селі – пробудити совість у зоотехніка, який визнає власну дитину. На думку М. Лучицької, письменник створив образ цього характерника під впливом модного у 80–90-ті роки звернення розчарованих людей до таємничого, зацікавлення екстрасенсорикою [7, с. 529–530, 543].

У статті «Формування патріотичного зародку у свідомості джурів-характерників» (2013) Т. Макарова дослідила трилогію В. Рутківського, відзначивши спрямованість дій козаків-характерників на добро. Так, В. Рутківський показав особливу пошану персонажів-українців до козака-вивідника Пилипа Швайки за його неабияку сміливість і нездоланність у боротьбі, через що лише одна згадка його імені лякає ворогів. Здібним учнем-джурою цього козака стає винахідливий не по літах Грицько. А ще одного персонажа трилогії (хлопця Санька) автор наділив незвичайними здібностями – подумки впливати на тварин і людей настільки, що вони слухаються його мисленневих наказів і прохань, здатністю мандрувати в часі, тож, за авторським задумом, він у майбутньому стане волхвом [8, с. 136–140].

Варто зазначити, як літературний вид впливає на спосіб розкриття образу козака-характерника. Проза як «мова думок», із притаманним їй духом історичності, сьогодення, володіє найбільшим зображувальним потенціалом. Передусім дане твердження стосується її великих жанрів, зокрема історичного роману [2, с. 95–96]. У художньому світі роману (на відміну від драми) межі образу-персонажу чітко не зазначені, «розмиті», і створена навколишня дійсність показана більш зорово й описово. До того ж, як зазначає Л. Чернець, структуру романного образу може визначити читач, розширюючи або звужуючи текстуальний базис його інтерпретації [16, с. 8]. Як стверджує П. Волинський, критерієм розмежування епічно-прозових жанрів є не лише обсяг твору, а насамперед – масштабність зображення життя. Так, у романі відтворено його різноплановість, подано взаємозв'язки життєвих доль багатьох персонажів, показано складність характерів [1, с. 264]. Роман як великий епічний жанр, на відміну від новели, потребує в часовому плані поступового розвитку дії, ретроспективних передмов, детального подієвого і психологічного мотивування, вимагаючи простору й у сфері мовлення та композиції [14, с. 16, 52].

Висновки. Дослідники відзначили передусім міфо-фольклорні витoki літературних образів козаків-характерників, особливості їхньої інтерпретації окремими письменниками. Літературознавці вказали на персонажів-характерників у творах різноманітних жанрів (роман, повість, новела, оповідання, вірш, драма) різних літературно-історичних періодів, але ці знання досі не були систематизовані й навіть не здобули подальшого наукового вивчення. Нами виявлено, що у творах художньої літератури зображені не лише козаки-характерники, а й інші різноманітні за своєю суттю типи характерників (характерники-селяни, характерники-філософи, характерники-диваки, характерники-простаки). Письменники підкреслили

такі особливості психіки персонажів-характерників, як надзвичайна відвага, неабияка витривалість, незвичайність мислення, екстрасенсорні здібності, здатність передбачати майбутнє тощо. Розкриваючи масштабність подій, романіст дає змогу проявитися характеру персонажа (козака) за різних обставин. Тож велика проза містить найбільший потенціал для відтворення забутого у ХХ столітті явища характерництва і найбільш придатна для створення цілісного образу козака-характерника.

Література

1. Волинський П. К. Основи теорії літератури : Вступ до літературознавства / Петро Костянтинівч Волинський. – К. : Рад. школа, 1962. – 350 с.
2. Галич О. А. Теорія літератури : підручник / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв ; за наук. ред. О. А. Галича. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.
3. Гурбанська А. І. Жанровий поліцентризм української повісті 60–80-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література», 10.01.06 «Теорія літератури» / Антоніна Іванівна Гурбанська. – К., 2010. – 36 с.
4. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства / Франко Кардини ; пер. с ит., вступ. ст. В. И. Уколовой ; общ. ред. В. И. Уколовой и Л. А. Котельниковой. – М. : Прогресс, 1987. – 384 с.
5. Козлов А. В. Духовність як літературознавча категорія : монографія / Анатолій Васильович Козлов. – К. : Акцент, 2005. – 272 с.
6. Козлов А. В. Типи мислення, мовлення й діяння характерників / А. В. Козлов // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. ст. Філологічні науки / гол. ред. П. І. Білоусенко. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – С. 124–127.
7. Лучицька М. С. Наративні моделі роману С. Гуцала «Позичений чоловік» / М. С. Лучицька // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 29. – Ч. 1. – К. : Твім інтер, 2010. – С. 525–544.
8. Макарова Т. М. Формування патріотичного зародку у свідомості джурів-характерників / Т. М. Макарова // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. – 2013. – Вип. 2. – С. 133–141.
9. Мелетинский Е. М. Введение в историческую поэтику эпоса и романа / Елеazar Моисеевич Мелетинский. – М. : Наука, 1986. – 320 с.
10. Нарівська В. Д. Національний характер в українській прозі 50–70-х років ХХ ст. / Валентина Данилівна Нарівська. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1994. – 204 с.
11. Словарь української мови. У 4 т. Т. 4. Р–Я / зібрала редакція журналу «Кієвская Старина» ; ред. Б. Д. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 563 с.
12. Ткачук М. П. Художній дискурс роману «Чорна рада» Пантелеймона Куліша / М. П. Ткачук // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. статей. Філологічні науки ; гол. ред. П. І. Білоусенко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – № 2. – С. 231–238.
13. Тульчинська Н. М. Своєрідність художнього вираження психологізму у творчості Григора Тютюнника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Наталія Михайлівна Тульчинська. – Дніпропетровськ, 2002. – 16 с.
14. Фашенко В. В. Жанрово-стильові проблеми української совєтської новелістики : автореф. дис. на соиск. уч. степени доктора філол. наук : спец. 642 «Література народів СРСР» (Українська література) / Василій Васильєвич Фашенко. – К., 1970. – 59 с.
15. Хархун В. П. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації : монографія / Валентина Петрівна Хархун. – Ніжин : ТОВ «Гідромакс», 2009. – 508 с.
16. Чернец Л. В. Види образу в літературному произведенні / Л. В. Чернец // Филологические науки. – 2003. – № 4. – С. 3–13.
17. Шевчук В. Про поеми невідомого автора другої половини XVII століття із віршованої хроніки / В. Шевчук // Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII ст. У 2 кн. Кн. 2. Розвинене бароко. Пізнє бароко. – К. : Либідь, 2005. – С. 171–178.
18. Щербан Н. Г. Образ Івана Сірка: типологія характеру в народній творчості і художній літературі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Нонна Георгіївна Щербан. – Харків, 2008. – 20 с.

References

1. Volynskiy P. K. Osnovy teorii literatury : Vstup do literaturoznavstva / Petro Kostiantynovych Volynskiy. – K. : Rad. shkola, 1962. – 350 s.
2. Halych O. A. Teoriia literatury : pidruchnyk / O. A. Halych, V. M. Nazarets, Ye. M. Vasyliyev ; za nauk. red. O. A. Halycha. – 2-he vyd. – K. : Lybid, 2005. – 488 s.
3. Hurbanska A. I. Zhanrovyi politsentryzm ukrainskoi povisti 60–80 kh rokiv KhKh st. : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d ra filol. nauk : spets. 10.01.01 «Ukrainska literatura», 10.01.06 «Teoriia literatury» / Antonina Ivanivna Hurbanska. – K., 2010. – 36 s.
4. Kardyny F. Ystoky srednevekovoho rytsarstva / Franko Kardyny ; per. s yt., vstup. st. V. Y. Ukolovoi ; obshch. red. V. Y. Ukolovoi y L. A. Kotelnikovoi. – M. : Prohress, 1987. – 384 s.
5. Kozlov A. V. Dukhovnist yak literaturoznavcha katehoriia : monohrafiia / Anatolii Vasylovych Kozlov. – K. : Aktsent, 2005. – 272 s.
6. Kozlov A. V. Typy myslennia, movlennia y diiannia kharakternykyv / A. V. Kozlov // Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu : zb. nauk. st. Filolohichni nauky / hol. red. P. I. Bilousenko. – Zaporizhzhia : ZNU, 2008. – S. 124–127.
7. Luchytska M. Ye. Naratyvni modeli romanu Ye. Hutsala «Pozychenyi cholovik» / M. Ye. Luchytska // Literatura. Folklor. Problemy poetyky : zb. nauk. prats. – Vyp. 29. – Ch. 1. – K. : Tvim inter, 2010. – S. 525–544.
8. Makarova T. M. Formuvannia patriotychnoho zarodku u svidomosti dzhuriv-kharakternykyv / T. M. Makarova // Literatury svitu: poetyka, mentalnist i dukhovnist. – 2013. – Vyp. 2. – S. 133–141.

9. Meletynskiy E. M. Vvedeniye v ystorycheskuiu poeziyu eposa y romana / Eleazar Moiseevych Meletynskiy. – M. : Nauka, 1986. – 320 s.
10. Narivska V. D. Natsionalnyi kharakter v ukrainskii prozi 50–70 kh rokov KhKh st. / Valentyna Danylivna Narivska. – Dnipropetrovsk : Vyd vo DDU, 1994. – 204 s.
11. Slovar ukrainskoi movy. U 4 t. T. 4. R – Ya / zibrala redaktsiia zhurnala «Kievskaiia Staryna» ; red. B. D. Hrinchenko. – K. : Vyd vo AN URSSR, 1959. – 563 s.
12. Tkachuk M. P. Khudozhnii diskurs romanu «Chorna rada» Panteleimona Kulisha / M. P. Tkachuk // Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu : zb. nauk. statei. Filolohichni nauky ; hol. red. P. I. Bilousenko. – Zaporizhzhia : Zaporizkyi natsionalnyi universytet, 2008. – № 2. – S. 231–238.
13. Tulchynska N. M. Svoieridnist khudozhnoho vyrazhennia psykholohizmu u tvorchosti Hryhora Tiutiunnyka : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 «Ukrainska literatura» / Nataliia Mykhailivna Tulchynska. – Dnipropetrovsk, 2002. – 16 s.
14. Fashchenko V. V. Zhanrovo-stylevyye problemy ukrainskoi sovetskoi novellystyky : avtoref. dys. na soysk. uch. stepeny doktora filol. nauk : spets. 642 «Lyteratura narodov SSSR» (Ukraynskaia lyteratura) / Vasylyi Vasylevych Fashchenko. – K., 1970. – 59 s.
15. Kharkhun V. P. Sotsrealistychnyi kanon v ukrainskii literaturi: heneza, rozvytok, modyfikatsii : monohrafiia / Valentyna Petrivna Kharkhun. – Nizhyn : TOV «Hidromaks», 2009. – 508 s.
16. Chernets L. V. Vydy obraza v lyteratumom proyzvedenny / L. V. Chernets // Fylohohycheskye nauky. – 2003. – № 4. – S. 3–13.
17. Shevchuk V. Pro poemy nevidomoho avtora druhoi polovyny KhVII stolittia iz virshovanoi khroniky / V. Shevchuk // Shevchuk V. Muza Roksolanska: Ukrainska literatura KhVI–KhVIII st. U 2 kn. Kn. 2. Rozvynene baroko. Piznie baroko. – K. : Lybid, 2005. – S. 171–178.
18. Shcherban N. H. Obraz Ivana Sirka: typolohiia kharakteru v narodnii tvorchosti i khudozhnii literaturi : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 «Ukrainska literatura» / Nonna Heorhiivna Shcherban. – Kharkiv, 2008. – 20 s.

УДК 82.0

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСТМОДЕРНИСТСКИХ РОМАНОВ

С. Ш. Шарифова

профессор НАНА, доктор филологических наук, Национальная академия наук Азербайджана
Институт Литературы имени Низами Гянджеви
г. Баку, Азербайджанская Республика
E-mail: salidasharifova@yahoo.com

Постмодернизм, способствуя развитию гибридных жанровых конструкций, обогащает жанровое многообразие романа. Отдалившись от ранее господствовавших романских традиций, постмодернистский роман обращается к таким художественным приемам как пастичи, коллаж, монтаж, интертекстуальные связи, деконструкция, поток сознания, мистификация и т.д. В постмодернистском романе художественное время носит хаотичный, фрагментарный и сжатый характер. Смешение реального и нереального в постмодернистском романе создает особое художественное пространство, в которое полностью вовлекается читатель. Постмодернистский роман часто обращается к игре как к особому художественному приему. В результате чего автор поднятый в произведении дискурс превращается в демонстративную игровую имитацию.

Сюжет постмодернистского романа зачастую строится на принципах хаоса, при этом характерным является наличие нескольких переплетенных сюжетных линий, сюжетное заимствование и обращение к «бродажам» сюжетам.

Ключевые слова: постмодернизм, модернизм, постмодернистский роман, «новый роман», жанровое смешение.

GENRE FEATURES OF POSTMODERN NOVELS

S. Sh. SHARİFOVA

Professor ANAS, doctor of philological sciences, Institute of Literature named after Nizami Ganjavi
of Azerbaijan National Academy of Sciences,
Baku, Republic of Azerbaijan
E-mail: salidasharifova@yahoo.com

The postmodernism, contributing to the development of hybrid genre constructions, enriches genre variety of novel. The moving away from the previously dominant novelistic of traditions, the postmodern novel drawn to such artistic techniques as the pastiche, collage, installation, intertextual connections, deconstruction, stream of consciousness mystification of etc. In the postmodern novel, the artistic time wears chaotic, fragmented and compressed nature. The mixing of the real and unreal of the postmodern novel creates a special artistic space, in which the fully involve of the reader. A postmodernist novel drawn the game as of particularly artistic of the reception. As a result, what author the raised in the work of discourse turns into a demonstrative of the game the imitation.

The plot the postmodern novel is often based on the principles of chaos, wherein characteristic is the availability more interwoven the plot scene lines, the plot borrowing and a handling to «stray» plots.

Key words: postmodernism, modernism, postmodern novel, «new novel», genre confusion.

The concept of “postmodernism” is first encountered in Rudolf Panviz's work entitled “Die Krisis der europaischen Kultur”. Rudolf Panviz used the concept of “postmodernism” for indicate that Western civilization had been tragically characterized during the I World War. Postmodernism has developed as the category of the literature in his work “Antología de la poesía española e hispanoamericana, 1882–1932”.

Discussions around postmodernism are widespread in France in the late 1960s and in the 1970s in America and Japan. French scientist J.-F. Liotar promotes the popularity of postmodernism in society by means of “La condition postmoderne”. American Charles C. Jenkins defines the basic signs and legitimacy of the phenomenon of postmodernism in the its language of architecture.

Postmodernism, as a term, means “after modernism” from the lexical point of view. However, it's wrong to adopt the relationship between modernism and postmodernism in a simplified sequence. When comparing modernism and postmodernism, researchers have come to different conclusions. Douglas Kellner and Stiven Best post poster mean modern anti-modernism, Vattimo, positive emotionally modernism, separation, exit, Fuko expression, Arnold Toynbee, Habermas modernism, new face of the Matei modernity, Oktavia Paz has been regarded as a modern, modern look.

If Charles Olsan emphasized that postmodernism is a trend towards modernization in the 1950 s, J.F. Liotar noted the fact that postmodernism was concealed and part of modernism in his book “The Postmodern Explained to Children”. J.F. Liotar recognizes that postmodernism is not the antithesis of modernism and that it is the next modernism in renewal. Similar ideas were put forward by F. Ceymond and Y. Habermas. F. Ceymond claimed that postmodernism was not unique and that it was an evolution of modernity. Y. Habermas, who considers modernism as “a modern day”, emphasized that postmodernism is, in fact, a transformation of modernism. American critic Ihap Hassan, in “The Dismemberment of Orpheus: Towarol a postmodern literature”, published in 1971, shows that postmodernism is not opposed to modernity, but it is different.

Postmodernism, with its classic tradition, includes modernist views of events and humanity, and continues the modernist traditions by abandoning some fundamental principles of modernist concepts. Postmodernism is based on the concepts that constitute the theoretical basis of modernism in the form of genetic or other combinations that existed before it. These concepts are non-classical concepts such as poststructuralism, structural psychoanalysis, semiotics, and philosophy of dialogue. On the aesthetic basis of postmodernism, there are semiotics, poststructuralism, deconstructivism.

Postmodernism is characterized with new approach to the process. Interestingly, Arnold Toynbee's “A study of History”, published in 1947, addresses the concept of postmodernism, proving the conception of O. Spengler's isolation from hermetic isolation of civilizations. The history and development of postmodernism does not seem to be a straight line process. History considers the wave as a process of development. Postmodernists expressing their attitude to history emphasize that history is nothing more than a myth that attempts to artificially bring together events that are not related to one another.

According to postmodernists, the idea of history is not just a confirmation of the linear principle of time. In their view, this concept of the concept leads to the idea of the absolute end of the historical process, namely, that the time has a single historical logic. According to postmodernists, people's intentions to historic processes and their logical intentions, their intentions to direct the processes to the desired direction do not produce any results.

Postmodernism doesn't deny the past. Some of postmodernist concepts, he attempted to dictate to postmodernism a universal character and to seek out elements of his outlook in the past. U. Eko said with irony that he did not agree with Homer's declaration of himself as postmodernist. The concepts put forward by these postmodern ideologists are based on the inability of postmodernism to emerge as empty as social, cultural, and philosophical-aesthetic events, and to the formation of postmodernism within the preceding, sometimes unusual alien phenomena. However, because postmodernists are unable to restore the past, the citation has become the main form of reference to it.

Postmodernism is characterized by a new axiomatic approach. According to postmodernism, the phenomenon “I” was transient because it appeared in certain stages of history. M. Fuko “Les Mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines” notes that human beings have undergone serious transformation within a period half a century before. Michel Fuko considers this as a result of changing knowledge's goals.

Postmodernists are based on the existence of various fragments. The concept of deconstruction suggested by Jacques Derrida, based on the principle of misconception and their deconstruction, ie the destruction of the reality and the construction of the same way, is given a special place. Jacques Derride has focused on the notion of misconceptions and their deconstruction, that is, breaking the reality and building a new one in the same way. Derrida, based on the principle of “world-text” and “textual reality, is the only possible model”, based on logocentrism, accepts the main text, without regard for language and speech. It claims that the characters in the language are engraved in the text and that they are derivative, based on the fact that language and speech depend on writing, that is, text. Methods of deconstruction are also developed by R. Bart. Deconstructing is a tool that reflects the artistic expression of the entity representing the chaotic heap of elements. Postmodernism treats in the world as chaos of cause-and-effect relationships. Consciousness becomes an instrument of understanding chaos in the same situation. Balancing between space and chaos and universals such as the “golden average”, they stand in compromise. The term “xaosmos” is a meaningless combination of the two beginnings.

On the basis of the idea of “fragmented” existence, postmodernism proposes new gnosological principles. It is necessary to pay attention to the claims that postmodernism can not comprehend the truth inside, the wrong understanding of integrity, the transformation of everything, the correctness of the yesterday's error, and the fact that it is true today is wrong, so that man can not reach the truth, and transform the values in society into history.

Postmodernism-specific meetings and principles are primarily reflected in postmodern culture, including in postmodern literature. I. Hassan systematized the signs of postmodern work. Among them are the uncertainty, the principle of fragmentation, the principle of fragmentation and assembly, deanonization, psychological and symbolic surface, rejection of mimesis, positive irony, style synchronicity, theatricality, communication tools, purpose - play, fragmentation, metaphor for metaphor (associative relationships chain) and so on. noted. The symptoms are directly related to the peculiarities of postmodernism. For example, the time, space, history and development of fragmentary and spiral character, the multifacetedness of “I”, the changing and relative values of the social values, the ability to learn the existence of the human being and the truth, and so forth.

The novel genre takes place in postmodern literature. Postmodernism has brought new revival to romance, “genre - antigenre” using the contradictions to create new novels. The postmodern novel is far from the tradition of the previous novel, pastiche, collage, assembly, texts interconnection, deconstruction, subconscious, mysticism and other styles.

The postmodern novel has a text that has not been classified. Postmodernists are exploiting methanovel features. At the same time, postmodern literature, including the postmodern novel, is characterized by the special sign language. Postmodernists deny the fact that language can represent and describe the reality, and do not believe that language is concrete and they go to language games in their writings. F. Sossur evaluated as a system of marks, noting that they did not mean separately. In his view, language symbols are not associated with marks, because the word, the hint, the characters do not indicate the nature of the subject. F. Sossur has shown that each sign is indivisible on both sides. One of these two sides, which is not separated from one another, is the meaning and information of the sign, and one of them is a human being's idea of this subject. In postmodern novels, this “dual” is given an important place.

The main object of the postmodern novel is text and all focus on the text. The perception of the text is based on deconstruction, one of the leading categories of postmodernism. The phenomenon, called “Mr. Text”, by J. Derrida allows postmodernists to “recapture” the composition, plot, style, and other elements that characterize the genre structure of the artistic work “disassociate” and interpretation. This process involves both the writer and the reader. Each reader is converted to the text creator. R. Bart considers that the source of the text is not in the text, but in the reading. From this point of view, the meaning and essence of the text is concentrated on the reader as a whole.

The importance of genre mix in postmodern literature increased. In postmodern writer's works, the tendency to “eliminate” genre canons prevails. The denial of traditional genre designs is part of the postmodern perception: postmodern authors are interdependent and interdependent they are prone to.

First, we are facing the influence of other epic genre elements in postmodern novels. Secondly, the postmodern novel is influenced by elements of other species. The effect of documentary prose (non-fiction) elements on intercultural genre can also be attributed. The between genre species confusioof confusion documentary prose (non-fiction) elements effect can also be attributed.

Of the genre the meaning of confusion requires the study of the communicative nature of the genre. Changing the communicative situation allows genre system to adapt to the new communicative situation by genre mix.

Genre, like a relative fixed form, sometimes acts as a social-cognitive dissatisfaction that changes the communicative needs. Social - cognitive disorder arises from the incompatibility of the genre features in artistic works of the shaped ideas of these or other genres. The achievement the konsonan (adaptability) is achieved through the development of communication capacities or genre change in the genre. In this context, genres act as dynamic and rapidly depending on the form of communicative needs. The communicative meaning of this genre is that of K. Berkenkotter and T. Hukin.

In the background of postmodernism, the spread of communicative concepts on genres occurs. Communicative concepts draw close attention to the spirit of postmodernism. From the 90s of the XX century, especially in the Western theory, the theory of communicative genre begins to widespread. K. Bkhata presents the genre as a communicative event. T. Erikson genre is defined as a communicative pattern.

Since its inception, the novel is presented as a synthetic genre. The subsequent development of the Roman genre is characterized by the continuous increase in the typological diversity of the novel. It should be noted that there is no “novel” in the novel, characterized by the inclusion of different genre elements. Synthetics are generally artistic. However, the universality of the genre content and the multi-level semantic nucleus make it more sensitive to the acceptance of elements of other genres that are more sensitive to it.

There are three basic forms of genre confusion in literary criticism. In the first case, the novel includes elements of other species - in this case, inter-species genre of confusion occurs. It is possible to refer to the novel involving elements of non-artistic prose, in contrast to the genre of genre. Second, novel can include other genre elements of the prose. In this case, there is a genre of intrinsic genres. In the novel, the interconvincing genre of confusion leads to the confusion of lower and higher genres. Third is the genre intrigue that covers the signs of different types of novels.

Increasing the essence of the genre of confusion leads to the continuation of the development of the novel “genre – antigenre” in the binary system. In other words, there is a genre form that denied existing ideas about the novel, and later that form is regarded as a new type of novel. The emergence of the postmodern novel was the result of the refusal of the modern novel's genre features. This process took place before the postmodern. Thus, in the late 1940s and early 1960s, literary “new novel” (fr. Le nouveau roman) or antiristic literary school was formed. Supporters of the concept of “new novel”, which opposed the notion of classical novels formed in French literature, namely the novel of the Balzac novel, were called “anti-novels”. Formed in France In the “novel” literary school indefinitely,heroic novel samples appeared.

The “new novel”, stating the human's illusory situation, has pushed out the plot and form of literature and replace it with itself presented the style of free expression. “New novel” for its essence anti - novel, anti genre. However, as the postmodernist mastered the peculiarities of the “novel”, a new typology of the novel emerged on the antirist basis.

The emergence of the anti-genre in literary criticism doesn't mean that the genre automatically switches off. V.B. Shklovsky's opinion, the formation of anti-genre is only the development of its genres. Under the influence of the decanonization of genre structures, the formation of anti-aggression has shown its effect in a more vivid detective literature.

Postmodernism is in the interest of literature as a new creative search. Postmodern novelty from the point of view of content and genre of national novelty with the “renewal” of its own.

References

1. Bertyens, H. The Idea of Postmodern: A History. L.–N. Y., 1995.
2. Dort, B. A la recherche du roman. Tentative de deserliption. Cahiers du Sud, 1955, № 334.
3. Featherstone, M. Consumer Culture and Post-Modernism. L., 1991.
4. Hassan, Ihab. Making sense: the triumph of postmodern discourse. New literary history, 1987, vol. 18, № 2.
5. Hassan, Ihab. The Literature of Silence. N. Y., 1967.
6. Hutcheon, L. A Poetics of Postmodernism. History, theory, fiction. New-York-London: Routledge, 1992.
7. Idem. (1996). Postmodernity. L.–N. Y.,1996.
8. Kumar, K. From Post-Industrial to Post-Modern Society. New Theories of the Contemporary World. Oxf–Cambr., 1995.
9. Lyon, D. Postmodernity. Buckingham, 1994.
10. Lyotard, J.-F. La Condition postmoderne. P., 1979.
11. Lyotard, J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge, 1984.
12. Smart, B. Modern Conditions. Postmodern Controversies. L.–N. Y., 1992.
13. Wittstock, U. Leselust. Wie unterhaltsam ist die neue deutscheLiteratur? München: Luchterhand, 1995.

МОВАЗНАЎСТВА

УДК 811.161.3'373.6

СПАДЧЫНА: ПУТЬ СЕМАНТИЧЕСКОЙ ЭВОЛЮЦИИ

Д. Б. Балаш

магистрант кафедры русского, общего и славянского языкознания
Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины,
г. Гомель, Республика Беларусь
E-mail: dar.ya@list.ru

В статье анализируется семантическое развитие лексемы спадчына. С применением семантико-когнитивного подхода к исследованию на материале этимологического, исторического и толкового словарей белорусского языка и художественных произведений белорусской литературы представлены концептуальные значения выбранной для анализа лексемы. В работе показано, что слово расширило исконную семантику, употребляется как в прямом, так и в переносном смысле. Сделан вывод о том, что лексема спадчына давно перестала быть просто словом, она выросла из деловой речи, вошла в сферу культуры, и на синхронном срезе в пору говорить о «Спадчыне» как о концепте.

Ключевые слова: спадчына, слово, лексема, семантика, значение, концепт.

SPADCHYNA: THE WAY OF SEMANTIC EVOLUTION

D. B. Balash

Master's student of the Department of Russian, General and Slavic Linguistics
Francisk Skorina Gomel State University,
Gomel, Republic of Belarus
E-mail: dar.ya@list.ru

The article analyzes the semantic development of the lexeme spadchyna. The conceptual meanings of the lexeme chosen for the analysis are presented with the use of a semantic-cognitive approach to research on the material of the etymological, historical and explanatory dictionaries of the Belarusian language and artistic works of Belarusian literature. The work shows that the word expanded the original semantics, is used both in the literal and figurative sense. It is concluded that the lexeme spadchyna has long ceased to be just a word, it has grown out of business speech, has entered the sphere of culture, and at the same time it is just right to talk about «Spadchyna» as a concept.

Key words: *spadchyna, word, lexeme, semantics, meaning, concept.*

Введение. Обращение к историческому прошлому слова может помочь в понимании его смысла, закономерностей употребления. Язык народа – это не только инструмент общения, но и средство усвоения культуры, ведь он хранит и передаёт то, что веками закреплялось в языковой картине мира. Исходя из методологического подхода М. В. Пименовой, анализ фрагментов картины мира происходит на основе выделения языковых единиц, репрезентирующих исследуемые концепты. Концепт – это национальный образ (идея, символ), осложнённый признаками индивидуального представления [2, с. 16].

Цели и задачи. Цель исследования: обосновать концептуальное наполнение лексемы спадчына. Задачи исследования: установить своеобразие семантического развития лексемы спадчына, проследить ее семантическую эволюцию.

Методы и материал исследования. В данной работе будет проведена «культурно-историческая диагностика» (выражение Е. С. Яковлевой [4, с. 43]) лексемы спадчына. Материалом для анализа стали лексикографические источники и данные Национального N-корпуса. Основным направлением исследования является предлагаемый З. Д. Поповой, И. А. Стерниным семантико-когнитивный подход – исследование соотношения семантики языка с концептосферой народа [3, с. 7]. Использован также описательно-аналитический метод.

Результаты и их обсуждение. Язык – одно из средств доступа к сознанию человека, его концептосфере, к содержанию и структуре концептов как единиц мышления. По мнению З. Д. Поповой, И. А. Стернина, исследование семантики языковых единиц, объективирующих концепты, позволяет получить доступ к содержанию концептов как мыслительных единиц. Совокупность значений языковых единиц образует семантическое пространство языка. Концепт – это единица мышления, значение – единица семантического пространства языка. Значение есть часть концепта как мыслительной единицы, закреплённая языковым знаком в целях коммуникации [3, с. 8]. Следуя семантико-когнитивному подходу, пойдём по пути исследования от семантики единиц языка к концепту.

«Этымалагічны слоўнік беларускай мовы» сообщает, что спадчына – ‘маёмасць, гаспадарка, якая пасля смерці ўладальніка пераходзіць у чыю-небудзь уласнасць’. Ад спадкі з суф. *-in(a)* [9, т. XII, с. 258–259].

В свою очередь *спадкі* (множественное число) – ‘маёмасць, якая пасля смерці ўладальніка пераходзіць у карыстанне каго-небудзь’, ‘рэчы, якія застаюцца пасля ад’езду гаспадароў з дому’. Старобелорусское слово *спадокъ* и старопольское *spadek* имеют значение ‘спадчына’. Форма множественного числа появляется уже в белорусском языке. Польское *spadek* образовано от глагола *spisać* (‘дастацца некаму ў спадчыну пасля памерлага’), который восходит к *padać* (*падаць*) [9, т. XII, с. 258].

«Гістарычны слоўнік беларускай мовы» иллюстрирует лексему *спадокъ* в текстах XVI в.: *спадокъ, спадекъ* – ‘спадчына’: *держитъ подъ собою втчизны часть мужа моего и спадокъ брати его; вшелякий спадокъ ни на кого не спадыва, одно на потомство за правомъ приржонымъ; который домъ, яко спадокъ по небожыкахъ паняхъ Кашитойтахъ до шафунку короля его милости взятый; ‘наслѣдіе’* [6, т. XXXII, с. 123].

Представлено также наречие *спадкомъ* – ‘спадчынным правам’: *которая земля спадкомъ на него и на Жаворонка пришла по дятку его Бернате; тая сеножатъ на небожчика пана Богдана спадкомъ пришла по княгини Глазиной; которая часть имения Свислоцкого спадкомъ приржонымъ спало было по небожчику отцу жоны мее Ганны; ижъ што которое именъчко на Бусежи на мене по отцы моемъ... спадкомъ приржонымъ пришло* [6, т. XXXII, с. 123].

«Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» не только приводит исходную семантику слова *спадчына*: спецыяльны тэрмін: ‘пераход маёмасці памёршага да яго наследнікаў; маёмасць, гаспадарка, якая пасля смерці ўладальніка пераходзіць у чыю-небудзь уласнасць’, но и свидетельствует о расширении семантического объёма: ‘з’явы культурнага жыцця, быту, якія ўспрыняты ад папярэдніх дзеячаў, ад мінулых часоў’ [7]. В словаре также представлено переносное значение, уточняется, что *спадчына* не только термин, но и ‘размоўнае слова пра тое, што пераемна пераходзіць ад папярэдняга да наступнага; пра ўласцівасці, схільнасці, пачуцці і пад.’; ‘тое, што пакінута папярэднікам у якой-небудзь галіне дзейнасці, майстэрстве, справе’ [7].

О том, что спадчына может быть не только материальной, но и духовной составляющей жизни человека, пишет энциклопедический справочник «Культурология»: *культурная спадчына* – частка матэрыяльнай і духоўнай культуры, створаная мінулымі пакаленнямі. У яе ўваходзяць культурныя каштоўнасці, якія вытрымалі выпрабаванне часам і перадаюцца з пакалення ў пакаленне як нешта важнае і каштоўнае» [8].

Широкий спектр семантических оттенков лексемы *спадчына* представлен в художественных текстах белорусских литераторов, где, по данным Национального N-корпуса, она встречается в 274 контекстах. Значение ‘имущество’ представлено многогранно, а вот уточняющее «после смерти» – всего 5 раз, например: *Малы пяціпакаёвы домік гаспадыня атрымала ў спадчыну па нябожчыку мужу* (Кастусь Акула. Змагарныя дарогі) [5].

Общее значение ‘наследство’ встречается в художественных текстах 16 раз, например: – *Ого! Ці не атрымаў ты спадчыну? – пажартаваў Косця* (Иван Шамякін. Сэрца на далоні); *Можэ, хіба Тварыцкі грошы дзе знайшоў ці спадчыну якую мае* (Кузьма Чорны. Трэцяе пакаленне) [5].

Есть также 14 контекстов о праве на наследство, например: *Усе багацьці й маёмасць па праву спадчыны, мусілі б перайсці яму, Кірым Бюю, але Хан Эдыгэй забраў усё: і коней, і наложніц, і скарбы* (Уладзімір Случанскі. Драбы); *Леньнік – Чалавек, атрымаўшы маёнтак ці Замак, бяз права спадчыны* (там же) [5].

Получить спадчыну можно не только от родного человека (отец, мать, бабушка, дядя, муж) или социального строя (пролетариата, советского времени), но и от руководителей, выпускников, минувшего (минулых часоў) – всего (39 вариантов), например: *У спадчыну ад ледавіка засталіся не толькі гэтыя блакітныя азёры, не толькі шматлікія каменні на палях, але і прыгожы, хвалісты рэльеф мясцовасці* (Віталь Вольскі. Беларускае мора) [5].

Отметим, что материальные блага представлены в 30 вариантах: земля, деньги, постройки (от хаты до замка), чемодан, будильник, аппаратура и др. Земля, которая переходит в спадчыну, тоже различна: границы государства, городá, рельеф местности, плодородная земля, лес, поле и сад, родная сторона и т. д.: *Вось яшчэ неглыбокі раўчук – Мікітаў брод, потым урочышча Алёсы, бацькава падсочка, і далей, яшчэ глыбей у лесе, акружанае з усіх бакоў непразлым гушчарняком і балотам, і знаходзілася бацькава запаведнае месца, перададзенае ў спадчыну дзедам Рыгорам, а дзеду Рыгору – дзедам Анціпам...* (Анатоль Бароўскі. Білет удачы. Кніга першая, якую жадалася напісаць); – *Зямелька гэта, – кажэ ён мне аднойчы, – гэта ж спадчына наша крэўная, спрэкувечная, ад дзядоў і прадзедаў дайшла, нам даравана...* (Сымон Хурсік. Янка з Падлесся) [5].

Землю, которая досталась от прадедов, дедов и родителей, называют бацькаўшчынай. «Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў» сообщает: *спадчына бацькоўская* – бацькаўшчына; *спадак* (разм.) [8]. И это тоже отражается в литературе: *Уласную радзіму або спадчыну беларусы называюць Бацькаўшчынай* (Слоўнік Свабоды) [5].

Пожалуй, самое знаменитое описание бацькаўшчыны-спадчыны, полученной «ад прадзедаў спакон вякоў», – стихотворение Я. Купалы «Спадчына», которое стало широко известно благодаря композитору

И. Лученку и Белорусскому государственному ансамблю «Песняры». Белорусский литератор О. А. Лойко пишет: «Самому Купалу не суджана было пачуць мелодыі гэтай, як і многіх іншых песень на яго словы, якімі сёння ганарыцца беларуская музыка – але гэты верш прыйшоў сапраўды “ласкай матчынай” <...> ён убачыў найпершую каштоўнасць на зямлі, найпершы скарб – спадчыну <...> І ён тут жа вельмі натуральна прызнаўся, як залежыць яму на гэтым скарбе, і што значыць для яго гэты скарб у жыцці, і чаму ён, паэт, “і ў белы дзень, і ў чорну ноч” усцяж робіць “агледзіны, ці гэты скарб не збрыў дзе проч, ці трутнем ён не з’едзены”. “Завецца ж спадчына мая, – прызнаваўся душою паэт, – усяго Старонкай Роднаю”...» (Алег Лойка. Як агонь, як вада...) [5].

В другом произведении Я. Купала говорит и о том, что спадчыну нужно беречь: *Я павінен тут астацца, каб рукамі і зубамі трымацца гэтай спадчыны бацькавай, бо як згублю яе – месца мне на цэлым свеце не будзе* (Янка Купала. Раскіданае гняздо). И сам, по словам С. Гроховского, *спазнаў ён і знявагу, і нягоду, / У горы матчыныя песні прыгадаў / І ў спадчыну пакутніку-народу / Усё, што ў сэрцы спела, перадаў* (Сяргей Грахоўскі. «Недапісаная кніга», верш «Купалаў запавет») [5].

Но не все и не всегда восхваляли то, что получали. В белорусской литературе присутствует 21 контекст с негативной оценкой спадчыны. Здесь встречаются рабство, бедность, сиротство, спадчына предстае «несамавітай, нядобрай»: *Руіны, заняпад, бяздомнасць – непрамоўленая сутнасць усякае спадчыны, ейны грунт і апірышча* (Севарын Квяткоўскі. Каляндар на будучыню); *Бесьтэрапыйная галеча пакінула сьлед, а спадчына бацькоў дала някучую горыч* (Кастусь Акула. За волю) [5].

Следует обратить внимание на семантику глаголов, от которых зависит слово *спадчына*. В текстах белорусской художественной литературы самое частое действие – *атрымаць*, оно встречается 30 раз. Широко представлены лексемы *пакінуць* (встречается 25 раз), *заставацца* и *пераходзіць* (по 13 раз). Всего около 100 глаголов и их производных сочетается с именем существительным *спадчына*. Её можно «даць, згубіць, адраджаць, абжываць, здаць у архіў, запусціць у сусветную павуціну, дэмантаваць, растаптаць»; от неё *отказывацца*, на неё *смотрыць*, о ней *гаворыць*; «спадчыну мала ведаюць, не знаюць»; за нею *б’юцца, ссоряцца*; сама *спадчына* тоже может *даць, жыць, памочь, оборвацца* и т. д.: *Мы спрабуем вытлумачыць нашую спадчыну, ствараем ейныя вобразы, увасабляем у канкрэтныя формы* (Севарын Квяткоўскі. Каляндар на будучыню) [5].

В художественных текстах белорусских авторов встречается около 80 вариантов того, что можно получить в спадчыну, в том числе: *Евангеліе і Псалтырь, должност, мысли и чувства, язык (мову), имя, урок (опыт), внешность, черты характера, инстинкты, болезни* и многое другое, например: *Чалавек з’явіўся з жывёльнага свету. І ён ніколі не вызваліцца цалкам ад якасцей, уласцівых жывёлам. Тут можна толькі гаварыць аб рознай ступені жывёльнасці альбо чалавечнасці, якую кожны з нас аднойчы атрымаў у спадчыну* (Эдуард Луканскі. Няскончаны дзённік); *Нічога ў спадчыну не даў мне бацька, / Апроч вядомай прыказкі людской: / «Мені гавары, а болей слухай, Сёмка»* (Пятро Глебка. Над Бярозай-ракой); *Збіраем шчасце на крупіцы / І марна не растрацім. / Яго у спадчыну пакінем, / Каб век не ведаць гора* (Язэп Пушча. Калі гараць зарніцы) [5].

Даже люди могут быть спадчынай: *Пасья на шпану ў канцлягеры ўлада глядзела як на сумную «спадчыну старога капіталістычнага ладу»* (Францішак Аляхновіч. У капцюрэх ГПУ); *Люцыян, уяві, ты адзін, / ты застаўся адзін на славянчыне, / і нікога няма, паглядзі, / і нікога з Купалавай спадчыны...* (Анатоль Сус. Маналёг «Тутэйшага») [5].

А люди, конечно, неразрывно связаны с культурой. В белорусской литературе мы увидим 22 варианта *спадчыны* как культурной ценности: *Такое фантастычнае, але, тым ня мени, праўдзівае вытлумачэнне адной з самых загадкавых падзеяў у гісторыі санацыйнае Польшчы яскрава сьведчыць пра тое, што перадача гістарычнае і культурнае спадчыны законным уладарам часам спрыяе й таму, што нават самыя зацятыя бальшавікі пачынаюць разумець усю шкоднасць і ганебнасць палітычнага тэрору...* (Францішак Хлус, Марцін Юр. Здані і пачвары Беларусі) [5].

Творческим наследием могут быть стихи, песни, рукописи, книги и пр.: *І Сёння, і светлае Заўтра / Вялікіх паэтаў народзіць. / Пакінуць у спадчыну варта / Паэму аб нашым народзе* (Язэп Пушча. Паэты – сумленне народа); *Складаю зборнік апавяданняў Міколы Лупсякова, выбіраю ў яго спадчыне найлепшае, вось ужо некалькі дзён думаю пра кароткае ўступнае слова* (Янка Брыль. Служэнне) [5].

Культурным наследием может быть образ жизни или традиции: *Хуткі цягнік нумар адзін «Масква-Менск» прыбывае на вакзал беларускай сталіцы на першы пуць да першай плятформы пад урачыстую музыку – бязглуздая традыцыя, пакінутая ў спадчыну ад савецкіх часоў* (Алесь Жураўскі. Don Giovanni); – *Мусіць, – кажу, – гэта ўва мне спадчына буржуазных ці бацькоўскіх парокаў...* (Максім Гарэцкі. Віленскія камунары) [5]. Литераторы размышляли о том, что они могут оставить в спадчыну своим потомкам: *Пакінем спадчыну мы для патомкаў / Інакшую ад той, / Што ўзялі мы ад продкаў на абломках / Гісторыі сваёй* (Янка Купала. Безназоўнае); *А я нашчадкам што ў спадчыну пакіну?* (Язэп Пушча. Сповідзь) [5].

Если обратиться к не художественному, но культурно значимому тексту Библии, окажется, что словом *спадчына* переведены на белорусский язык не только земля и виноградник (т. е. материальные ценности), но и Царство Небесное, слава и благодать Божия: *Благаславёны Бог і Айцец Госпада нашага Ісуса Хрыста, Які на вялікай Сваёй міласці адрадзіў нас праз уваскрасенне з мёртвых Ісуса Хрыста да надзеі жывой, да спадчыны нятленнай, чыстай, неўвядальнай, захаванай на нябёсах для вас, якія сілаю Божаю праз веру зберагаецеся для спасення, гатовага адкрыцца ў час апошні* (1Пет 1:3-5) [1, с. 1200].

Выводы. Подведём итог: *спадчына* – это совокупность ценностей как материального, так и духовного плана: земля и деньги, литература и искусство, быт и культура, сама жизнь: *Столькі, колькі вызначыў кожнаму Бог, даўшы ў спадчыну мову і культуру, розум і талент, мужнасць і гонар. Яшчэ – чыстую зямлю і наветра. Празрыстую і чыстую ваду* (Анатоль Бароўскі. Ахутаваана. Кніга другая – прыгча аб мроях); *Але што б ён мог узяць у спадчыну ад гэтых бацькоў-беднякоў? Хіба жыццё?.. І раптам падумалася: а што жыццё – малая спадчына? Напэўна, большай і не бывае* (Васіль Быкаў. Чырвоныя пятліцы) [5].

Итак, можно отметить концептуальные значения лексемы *спадчына*: сохранившееся до ныне исходное – ‘материальное наследство’ (не только земля/территория, но и просто – имущество); современное – ‘культурное наследие’ (и духовное, и физически осязаемое). Следует отметить и то, что лексема *спадчына* употребляется как в прямом, так и в переносном смысле. Метод культурно-исторической диагностики дает возможность констатировать, что лексема *спадчына* давно перестала быть просто словом, она выросла из деловой речи, развилась в обозначение понятия культуры, и на синхронном срезе впору говорить о *спадчыне* как об имени концепта. Слово расширило свой исконный смысл, но «помнит» из своего прошлого существенные черты, репрезентирующие систему ценностей языкового социума, характеризующие особенности мышления и мировосприятия носителей языка.

Список использованных источников

1. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. – М. : Российское Библейское общество, 2006. – 1337 с.
2. Пименова, М. В. Методология концептуальных исследований / М. В. Пименова // Антология концептов ; под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Волгоград : Парадигма, 2005. – Том 1. – С. 15–19.
3. Попова, З. Д. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Антология концептов ; под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Волгоград : Парадигма, 2005. – Том 1. – С. 7–10.
4. Яковлева, Е. С. О понятии «культурная память» в применении к семантике слова / Е. С. Яковлева // Вопросы языкознания. – 1998. – № 3. – С. 43–73.
5. Беларускі N-корпус [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bnkorporus.info/korporus.html>. – Дата доступа: 19.12.2020.
6. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. – Вып. 32. Смыковати – струмень / склад. А.М. Булыка [і інш.]; пад рэд. А.М. Булыкі. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 501 с.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / Скарнік – тлумачальны слоўнік на аснове пяцітомніка 1977–1984 гг.; акадэмічнае выданне пад рэд. К. Крапівы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.skarnik.by/tsbm>. – Дата доступа: 03.02.2021.
8. Электронная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.slounik.org>. – Дата доступа: 03.02.2021.
9. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Т. 12. С / уклад. Р.М. Малько, Г.А. Цыхун; гал. рэд. Г. А. Цыхун. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – 366 с.

References

1. Biblija (2006). Knigi Svjashhennogo Pisanija Vethogo i Novogo Zaveta. [Bible. Books of Holy Scripture of the Old and New Testaments]. Moscow : Russian Bible Society. (In Russ).
2. Pimenova, M. V. (2005). Metodologija konceptual'nyh issledovanij. Antologija konceptov. [Conceptual research methodology. Anthology of concepts]. Volgograd. Volume I, 15–19. (In Russ).
3. Popova, Z. D. & Sternin I.A. (2005). Osnovnye cherty semantiko-kognitivnogo podhoda k jazyku. Antologija konceptov [The main features of the semantic-cognitive approach to language. Anthology of concepts]. Volgograd. Volume I, 7–10. (In Russ).
4. Jakovleva, E. S. (1998). O ponjatii «kul'turnaja pamjat'» v primenenii k semantike slova. Voprosy jazykoznanija [On the concept of "cultural memory" as applied to the semantics of a word. Linguistic issues]. № 3, 43–73. (In Russ).
5. Belaruski N-korporus [Belarusian N-corps]. Retrieved December 16 2020 from: <https://bnkorporus.info/korporus.html>. (In Belarusian).
6. Bulyka, A. M. (Ed.) (2012). Gistarychny sloŭnik belaruskaj movy. [Historical dictionary of the Belarusian language]. Minsk : Belarus. science Publ. 32, 122–123. (In Belarusian).
7. Krapiva, K. (Ed.) (1977–1984). Tlumachaŭny sloŭnik belaruskaj movy [Explanatory dictionary of the Belarusian language]. Retrieved February 03 2021 from: <https://www.skarnik.by/tsbm>. (In Belarusian).
8. Jelektronnaja jencyklapedyja [Electronic encyclopedia]. Retrieved February 03 2021 from: <http://www.slounik.org>. (In Belarusian).
9. Cyhun, G. A. (Ed.) (2008). Jetymalagichny sloŭnik belaruskaj movy [Etymological dictionary of the Belarusian language]. Minsk : Belarus. science Publ. 12, 258–259. (In Belarusian).

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЗВУКОВОЙ СТОРОНЫ ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА НА ПРИМЕРЕ УПОТРЕБЛЕНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Л. А. Богданович

аспирант кафедры белорусской и русской филологии
Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: larisa.blishch@yandex.ru

Статья посвящена поэтическому использованию лингвистических терминов, связанных с обозначением звуковой стороны речи (фонетики и фонологии). Анализируются контексты поэтических произведений русских авторов с использованием подобной лингвотерминологии как элемента поэтического языка и инструмента создания образов. Научная новизна заключается в систематизации авторской рефлексии относительно звуковых явлений на примере лингвистической терминологии, используемой вне прямой референции и в качестве элементов различных тропов. Результаты исследования свидетельствуют о широком использовании поэтами фонетико-фонематической терминологии, что во многом связано с повышенным вниманием поэтов к звучанию образного слова, создающего неповторимый облик поэзии как вида искусства.

Ключевые слова: поэзия, звук, фонетика, лингвистическая терминология, троп, образ.

EXPRESSIVE ABILITIES OF THE SOUND SIDE OF A POETIC TEXT ON THE EXAMPLE OF LINGUISTIC TERMINOLOGY

L. A. Bogdanovich

postgraduate student of the Department of Belarusian and Russian Philology
Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: larisa.blishch@yandex.ru

The article is dedicated to the usage of linguistic terms in poetry associated with the denotation of the sound side of speech (phonetics and phonology). Poetic contexts of Russian authors with the usage of similar linguistic terminology as an element of poetic language and an instrument of image creation are being analyzed. Scientific novelty lies in systematization of author's reflection regarding sound phenomena on the example of linguistic terminology, used out of direct reference and as various trope elements. The results of the study demonstrate a wide usage of phonetic-phonemic terminology, which is largely due to increased attention to a figurative word sound among poets, who create a unique image of poetry as an art form.

Key words: poetry, sound, phonetics, linguistic terminology, trope, image.

Введение. Конструктивно важной частью изобразительности поэзии является звучащая сторона произведения. Звук в поэтических текстах выполняет не только формообразующую функцию, но и зачастую становится содержательным элементом поэтики. Можно говорить о своеобразном «барьере» между авторским чтением художественных текстов и формальном соответствии произведения на бумаге. Известный немецкий филолог Эдуард Сиверс отметил условную границу, затрагивающую «филологию для глаз» (Augenfilologi) и «филологию для слуха» (Ohrenfilologi). Б. Г. Каирбеков разделяет мнение учёных о том, что поэтика есть сжатая, совмещенная форма звукословесного искусства, где на каждом отрезке художественного пространства слово и словесный ряд объединяются одновременно в логико-понятийное, образное, эмоционально-оценочное и ритмико-звуковое начала, а также могут сами дополнительно наращивать и разнообразить свою семантику путем раскрытия внутренней формы слов, столкновения и сопоставления [1, с. 5–6].

Художественному тексту приписывается функциональная неопределенность и многозначность, уникальность авторского замысла и уникальность самого текста в связи с тем, что автор оказывается совершенно свободен в выборе содержания и средств выражения [6, с. 59]. Звуковая оформленность представляет в этом плане особую значимость [5, с. 89]. Звуковая инструментовка произведения служит иллюстрацией креативной функции соединения звукового и словесного образов художественного текста. Особым приемом установления звуко-смысловых связей является установление ассоциативных связей звуков со словами и выражениями, отсутствующими в самих текстах.

В ходе лингвистического анализа, главным образом, исследуются языковые средства, функционирующие в произведении и создающие его стилевое и стилистическое своеобразие [5, с. 72]. В качестве такого рода языковых средств могут использоваться и лингвистические термины, функционирующие в поэтических контекстах как объекты поэтического рефлексирования либо вне прямой референции – как элементы тропеических конструкций [2, с. 43].

Цель, методы и материал исследования. В данной статье нами будут рассмотрены терминологические лексемы, связанные с изучением звуковой стороны речи (т. е. в первую очередь с фонетикой и фонологией, зафиксированные в текстах русских поэтов XIX – XXI вв. и выполняющие

в них функцию элементов создания художественных образов. Исследование осуществлялось с применением методов контекстного и компонентного анализа. Материал извлечен главным образом из поэтического подкорпуса Национального корпуса русского языка (НКРЯ) [3]. Всего нами зафиксировано в подобной функции более 10 терминологических единиц (*звук, слог, фонема, гласный, согласный, фрикативный, аффриката, дифтонг, пауза, интонация, ударение, фонетика* и др.).

Результаты исследования и их обсуждение. Большинство отобранных контекстов включают в качестве ключевого элемента лексему *звук*, а также термины, номинирующие различные типы звуков. При этом нередко подчеркивается способность звуков порождать те или иные ассоциативные связи, индивидуальные для конкретной личности, но вместе с тем создающих в совокупности «мир многоединный»: *Звук множит бестолочь голов / И гложет огненное сердце; / И в звуках нет толковых слов; / Здесь не найдёшь единоверца; / Из мысли: вылетят орлы; / Из сердца: выйдет образ львиный; / Из воли: толстые волны ... / Из звука: мир многоединный. / Тот, звуковой, – во всё излит; / Та, звуковая, – золотая; / И этот – камень лазурит; / И этот – пламенная стая* (А. Белый).

Целый ряд примеров демонстрирует образно-поэтическое воплощение терминологической оппозиции «гласные vs. согласные», ср.: *Согласные плотнятся речи хлебом, / а вы для языка – родник, вино, исток. / Весь алфавит в тени сплетенье / предстал сверкающей войной, / но гласных ясное томленье / за локти вверх зовет – домой* (Е. Шварц); *Какая мудрость в каждом сочлененье / Согласной с гласной! Есть ли в том корысть! / И кто придумал это сочиненье! / Какая это радость – перья грызть!* (Д. Самойлов); *Будто слух / от мозга заслонился стенкой красной / с тех пор, как он утратил гласный звук / и странно изменился шум согласной* (И. Бродский); *Ведь гласная почти на небе / пропел и нет ее – лови, / согласные же в плоть вонзились / ножом заржавленным дрожат* (Е. Шварц); вплоть до примеров языковой игры: *Тарарабумбия, / Здесь не Колумбия: / Здесь наши гласные / Во всем согласные* (Б. Садовой) [3]. В последнем примере, как видно, имеет место совмещение значений в пределах лексемы *согласные*, ведущее к каламбуру: «звуки, состоящие из голоса и шума или только шума» + «согласяющиеся, не возражающие, принимающие мнение другого».

Тем не менее большинство примеров, содержащих упоминание одного из терминов данной терминологической оппозиции, содержат именно терминологическую лексему *гласные*, ср.: *Из гласных, идущих горлом, / выбери «ы», придуманное монголом. / Сделай его существительным, сделай его глаголом* (И. Бродский); *О, три слога! Рев сильных широт / отворенной гортани! / Как в красных / и предельных объемах шаров – / тесно воздуху в трех этих гласных* (Б. Ахмадулина); *Как хорошо, что темнота, / Что пахнет лесом, ливнем, глиной, / Что сотни гласных изо рта / Выкатываются лавиной* (Д. Самойлов); *Твое изумление, или твое / Зияние гласных – какая награда / За меркнувшее бытие! / Не осень, а голоса слабый испуг, / Сияние гласных в открытом эфире / Что лед, ускользнувший из рук...* (А. Тарковский) [3]. Такой рефлексивный перевес в пользу гласных, по-видимому, можно объяснить тем, что лирика – это прежде всего искусство звучащего слова, родством лирического и песенного жанров, стремлением стихов быть спетыми или читаться нараспев, чему, естественно, в первую очередь способствует акцентирование гласных звуков.

В ряде случаев возникают образы конкретных звуков (иногда в сочетании с их буквенным обликом), в результате чего создаются синестетические визуально-звуковые образы, ср.: *От А до О, / От О до Ю, / От Ю до Ы – / Какие звуки! / Изогнутые, как излучки, / Как реки, из которых пью* (Д. Самойлов); *Связь «и» и «г[э]» звучит как гонг, / Как медный звон в момент заката* (М. Тарловский); *Звуки на а широки и просторны, / Звуки на и высоки и проворны, / Звуки на у, как пустая труба, / Звуки на о, как округлость горба, / Звуки на е, как приплюснутость мель, / Гласных семейство смеясь просмотрел* (Д. Бурлюк); *Есть лирика великая – кириллица! / Как крик у Шостаковича – «три лилии!» – / белеет «Ш» в клавиатуре Гилельса – / кириллица! / И фырчет «Ф», похожее на филина. / Забьет крылами «у» горизонтальное – / и утки унесутся за Онтарио. / В латынь – латунь органная откликнулась, / а хоровые клиросы – / в кириллицу! / «Б» вдаль из-под ладони загляделась – / как Богородица, ждущая младенца* (А. Вознесенский) [3].

Наконец, поэтической «реконструкции» может подвергаться звучание как отдельного звука, так и целого слова, где каждый звук – словно инструмент в ансамбле, ср.: *Все, что касалось культуры, науки, / Всякие фигли, и мигли, и штуки – / Это всегда называлось по-русски / С «г[э]» фрикативным в виде нагрузки* (Б. Слуцкий); *добро бы только в гости из гимназий / в именье на каникулы на связь / фамильную с корнями... нету связи! / живи себе среди вселенской смази / «г[э]» фрикативного по-девичьи стыдась* (В. Кривулин); *Все с места снимаешься / В просторы безбрежные, / Как прежде, непрежняя / Россия – Рассея... / Три гласных рассея, / Одно «эр» оставив, / Одно «эс» прибавив, / Ты стала родною / Другую страну: / [Э]СС[э]С[ээ]Р* (М. Зенкевич) [3].

Если такие слова, как *звук, согласный, гласный*, хоть и имеют терминологический статус, но всё же хорошо известны среднему носителю языка (по крайней мере, учившемуся в школе), то о ряде фонетико-фонологических терминов такого сказать никак нельзя в силу ограниченности их употребления сугубо профессиональным дискурсом филологов и/или обучающихся по филологическим специальностям.

Так, в школьной программе, а как следствие, и в актуальном лексиконе нефилолога (нелингвиста) отсутствуют лексические единицы, обозначающие иные типы звуков, прежде всего по способу и месту образования, как и термин **фонема**, введённый в лингвистический оборот для обозначения функциональной (обобщённой, системно-языковой) ипостаси звука как конкретной артикуляционной и акустической единицы, наконец, сами названия лингвистических дисциплин, изучающих звуки речи и языка – **фонетика** / **фонология** – так же вряд ли могут быть отнесены к общеупотребительной лексике, ср.: *Когда читаю я поэму, / то слышу тайную фонему, / которая сквозит меж строк / отписанных* (Н. Байтов); *Кишеньке свинцовых зверушек / расцарапанных неприрученных фонем* (В. Кривулин); *на орды митингующих фонем / расцеплено ядро – с энергией распада / становится светло и очевидно всем / что больше говорить не следует не надо* (В. Кривулин); *Пока он спит, медлительные бонзы / Сжигают свечи, ударяют в гонг. / Но замер он, весь вылитый из бронзы, / Под медленно струящийся дифтонг* (Т. Андреева); *Два слитных гласных суть дифтонг, / А два согласных – аффриката* (М. Тарловский); *Не подлости дифтонг, / Не ектянья / Настроенного в тон / Чутья* (Г. Оболдуев); *Я так и знал, кто здесь присутствовал незримо: / Кошмарный человек читает «Улялюм». / Значенье – суэта, и слово только шум, / Когда фонетика – служанка серафима* (О. Мандельштам); *Фонетика какая! / Треск и лязг! / А логика какая! / Гегель с Кантом!* (Б. Слуцкий); *отверстия округлости и мягкости твердости / зияния задний передний подъем / фонетика / фонология – иное / выбор между архифонемой и / ее коррелятом / божье это не релевантно!* (С. Бирюков) [3]. Заметим, что последний из приведённых примеров – фрагмент стихотворного произведения под названием «Основы фонологии».

Несегментные единицы фонетики – **ударение** и **интонация** – также весьма характерны в качестве самостоятельных объектов поэтического рефлексирования либо образов, привлекаемых для метафорического переосмысления тех или иных внеязыковых реалий, ср.: *Язык, еще не обработан, / Пленяет мощным разворотом / Звучаний, форм и ударений* (Д. Самойлов); *Быть может, его назначение / Лишь в том, чтобы, встав на носки, / Без роздыха взять ударение / На горке нечетной строки* (А. Тарковский); *Вдруг зеленеет зрение. / Вещи теряют вес. / Правила ударения / в дождь повторяет лес* (М. Айзенберг); *Над толчею твоих стихотворений / расставит дождик знаки ударений, / окно откроешь – а за ним темно* (А. Еременко); *Ты научился у меня / Кропать сюжетные стициата. / Но только нету в них огня / И в интонации набата* (А. Межиров); *За обнаженность интонации, / За обостренность чувств и слов, / За красоту предельной грации / Остановившихся часов* (И. Северянин) [3].

Собранный материал свидетельствует о том, что лингвистические термины (в частности, понятия фонетики и фонологии) могут входить в состав или использоваться в качестве образно-смысловой основы различных тропов:

- эпитетов: *То слово – первое слово нежное, / Из белых слогов – оно* (В. Набоков);
- сравнений: *На острове, как гласные в строфе, / Толпились люди, увлекшись парадом* (Б. Поплавский);
- метафор: *И ливень гласных над душою, / как бы проснувшись, засверкал* (С. Петров);
- метафорико-фантастических тропов: *На Венере, ах, на Венере / Нету слов обидных или властных. / Говорят ангелы на Венере / Языком из одних только гласных* (Н. Гумилев);
- метонимии: *Рисовал, и совал, и размазывал, / в ухо – глупости жарко влагал, / обожал ее розовым разумом. / Даже имя лизал по слогам* (Д. Бобышев);
- тропических конвергентов (комплексов): *Взвезда на горные пороги / Молитвенно свои уста, / Ты шепчешь высохшие слоги, / Как пепл солгавшего куста* (Д. Бурлюк).

Заключение. Таким образом, можно утверждать, что в русской поэтической речи прошлого – начала текущего столетия лингвистическая терминология укоренилась достаточно прочно, вовлекая читателя в рефлексию по поводу отдельных языковых феноменов и языка как основного средства коммуникации в целом, а подчас и в языковую игру. Лингвистические термины могут выступать здесь в двух основных функциях: как непосредственно объекты поэтического осмысления, нередко выражающегося в индивидуально-авторских «дефинициях», а также как средства создания метафорической призмы, сквозь которую высвечиваются новые, порой неожиданные стороны различных внеязыковых явлений и феноменов.

Список использованных источников

1. Каирбеков, Б. Г. Образ и звук в поэтических контекстах Олжаса Сулейменова / Б. Г. Каирбеков // Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика [Электронный ресурс]. – 2012. – № 3. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/zvuk-i-obraz-v-poeticheskikh-tekstah-olzhasa-suleymenova>. – Дата доступа: 08.01.2021.
2. Кураш, С. Б. Метафорика белорусской и русской поэзии: текст-дискурсивный аспект / С. Б. Кураш. – Мозырь: УО МГПУ им. И. П. Шамякина, 2020. – 322 с.
3. Национальный корпус русского языка (НКРЯ) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ruscorpora.ru/new/search-main.html>. – Дата доступа: 23.08.2020.
4. Ревуцкий, О. И. Лингвистический анализ художественного текста : учеб. пособие для студентов филол. фак. вузов. – Минск : НМЦентр, 1998. – 192 с.
5. Темкина, В. Л. Современные подходы к анализу языка художественной литературы [Электронный ресурс] / В. Л. Темкина, О. А. Семьнина // Вестник ОГУ. – № 11 (160). – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-podhody-k-analizu-yazyka-hudozhestvennoy-literatury>. – Дата доступа: 08.01.2021.

6. Щербакowa, И. В. Художественный текст как предмет исследования [Электронный ресурс] / И. В. Щербакowa // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2015. – № 11–2. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/hudozhestvennyy-tekst-kak-predmet-issledovaniya>. – Дата доступа: 08.01.2021.

References

1. Kairbekov, B. G. (2013). Obrazizvuk v pojeticheskikh kontekstah Olzhasa Sulejmenova. *Vestnik RUDN. Serija: Teorijazyka. Semiotika.Semantika*, 2012, № 3. [Sound and image in the poetry of Olzhas Suleymanov. *Bulletin of RUDN. Theory of language.Semiotics.Semantics*]. 3, 5–6. Retrieved January 08 2021 from: <https://cyberleninka.ru/article/n/zvuk-i-obraz-v-poeticheskikh-tekstah-olzhasa-suleymenova>. (In Russ).
2. Kurash, S. B. (2020). Metaforika belorusskoj i russkoj poezii: teksto-diskursivnyj aspect [Metaphorics of Belarusian and Russian poetry: text-discursive aspect]. Mozyr : MSPU named after I.P. Shamjakin. (In Russ).
3. Nacional'nyj korpus russkogo jazyka (NKRJa). [Russian National Corpus]. Retrieved August 23 2020 from: <https://ruscorpora.ru/new/search-main.html>. (In Russ).
4. Revuckij, O. I. (1998). *Lingvisticheskij analiz hudozhestvennogo teksta: Ucheb. posobie dlja studentov filol. fak. vuzov. [Linguistic analysis of literary text: textbook for students of the philological faculties of universities]*. Minsk : NM Centre. (In Russ).
5. Temkina, V. L. (2013). *Sovremennye podhody k analizyazykahudozhestvennoj literatury. Vestnik OGU. [Modern approaches to the fiction language analysis. Bulletin of OSU]*, 11 (160). Retrieved January 08 2021 from: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-podhody-k-analizu-yazyka-hudozhestvennoj-literatury>. (In Russ).
6. Shherbakova, I. V. (2015). Hudozhestvennyj tekst kak predmet issledovaniya. *Aktual'nye problem gumanitarnyh i estestvennyh nauk*. [Literary text as a subject of research. *Actual problems of the humanities and natural sciences*]. 11–2. Retrieved January 08 2021 from: <https://cyberleninka.ru/article/n/hudozhestvennyy-tekst-kak-predmet-issledovaniya>. (In Russ).

УДК 821.163.3'06.09

ЛІНГВІСТЫЧНЫ БАЯВІК В. МАРЦІНОВІЧА: МОВА ПРА МОВУ

Н. М. Гурына

дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры агульнага і рускага мовазнаўства
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна,
г. Брэст, Рэспубліка Беларусь
E-mail: huryna.n@gmail.com

Артыкул прысвечаны аналізу паняцця і лексемы мова ў рамане В. Марціновіча “Мова” (2014). Паказана, што метамоўныя матывы з’яўляюцца стылеутваральнымі ў творы. Тэматычная група лексікі з метамоўнай функцыяй аналізуецца з трох пунктаў гледжання: лінгвістычнага, культуралагічнага, сацыялінгвістычнага. Робіцца выснова аб тым, што мова – галоўная дзеючая асоба рамана, і ў гэтым палягае рамантычны пафас твора.

Ключавыя словы: лінгвістычны баявік, мова, метамоўная рэфлексія, макрагрупа метамоўнай лексікі.

V. MARTINOVICH’S LINGUISTIC ACTION MOVIE: LANGUAGE ABOUT LANGUAGE

N. M. Huryna

associate Professor, Cand. Phil. D., associate Professor of the Department of General and
Russian Linguistics of Brest State University named after A. S. Pushkin,
Brest, Republic of Belarus
E-mail: huryna.n@gmail.com

The article is devoted to the analysis of the concept and lexeme language in V. Martinovich's novel "Mova" (2014). It is shown that metalanguage motives are stylistic in the work. The thematic group of vocabulary with a metalanguage function is analyzed from three points of view: linguistic, cultural, sociolinguistic. It is concluded that language is the main character of the novel, and this is where the romantic pathos of the work is manifested.

Key words: linguistic action movie, language, metalanguage reflection, macrogroup of metalanguage vocabulary.

Чацвёрты раман Віктара Марціновіча выйшаў у 2014 годзе на беларускай і рускай мовах. На вокладцы слова *мова* падзелена на склады і кожны склад пазначаны кітайскім іерогліфам, які мае адпаведнае гучанне. Той факт, што лексема і паняцце *мова* вынесены ў загаловак без дадатковых азначэнняў і ўдакладненняў, сімвалізуе іх важнасць для аўтара з розных пунктаў гледжання: лінгвістычнага, філасофскага, культуралагічнага, сацыяльнага. Гэта сапраўдны сучасны раман-антыўтопія з цікавым сюжэтам, што дае права выдаўцам у анатацыі назваць яго лінгвістычным баевіком.

Мэтай нашага даследавання з’яўляецца аналіз моўных сродкаў, якія рэпрэзентуюць метамоўную рэфлексію аўтара. Паводле Р. В. Якабсона, “мы польземся метаязыкам, не осознавая метаязыковага характара нашых операций. Если говорящему или слушающему необходимо проверить, пользуются ли они одним и тем же кодом, то предметом речи становится сам код: речь выполняет здесь метаязыковую функцию, т. е. функцию толкования” [4, с. 201]. Матэрыялам даследавання з’яўляецца макрагрупа метамоўных лексем, якія называюць камунікатыўныя працэсы, маўленчыя творы, “коды” і “каналы” камунікацыі ў рамане. Лексічны матэрыял адбіраўся з тэкста рамана метадам суцэльнай выбаркі на падставе наяўнасці ў тлумачэнні значэнняў лексем метамоўных семантычных кампанентаў, напрыклад, *гаварыць, голас, пытанне, кніга, мова* [1, с. 16].

Твор мае падабенства з сацыяльнымі прароцтвамі В. Пялёвіна, з фантастычнымі карцінамі К. Ісігура. Але гэта цалкам наш раман, таму што больш за ўсё аўтара хвалюе лёс мовы – беларускай мовы. Нечакана ў цалкам футурыстычны кантэкст (дзеянне адбываецца ў Мінску ў 4741 годзе па кітайскім календары, калі надышла эра Саюзнай дзяржавы Кітая і Расіі) уключаецца сацыялінгвістычная праблематыка, і побач з камунікатыўнай і паэтычнай функцыямі мовы на пярэдні план выходзіць метамоўная. Гэта значыць, што тэмай рамана становіцца сама мова, размова ідзе пра мову. Назвы моў у рамানে ствараюць тэматычную падгрупу: *беларуская, руская, ангельская, французская, кітайская, лацінская*.

Што можна сказаць пра мову сродкамі сучаснага прыгожага пісьменства? Віктар Марціновіч выбраў фантастычны сюжэт, які адпавядае яго песімістычным поглядам на стан мовы і моўную палітыку сёння, таму і атрымалася кніга-перасцярога: “За мову спачатку сталі браць на вуліцах. Потым закрылі навучанне на мове. Потым абвясцілі яе наркотыкам і знішчылі ўсе кніжкі” [2, с. 169]. Але ў Мінску засталіся яе сталыя прыхільнікі, якія прывозяць маленькія скруткі з тэкстам з Варшавы. Як наркотык мова ўздзейнічае толькі на тутэйшае насельніцтва, а на расійскае і кітайскае – не. Калі ўсе беларускія кніжкі пад забаронай (магутны Дзяржнаркакантроль садзіць гандляроў тэкстамі на 10 год), у Мінску з’яўляецца падпольная арганізацыя, якая падобная на міжнародную мафію, што кантралюе наркатрафік ад Пекіна да Беластока. Узначальнае яе таямнічая Цётка.

Значная частка рамана малое карціны жыцця дробных махляроў, наркаманаў, барыг. Гэта сацыяльная крытыка грамадства спажывання, дзе храмам становіцца буцік, усе пакланяюцца брэндам. Шопінг – новая рэлігія. Чалавек – гэта тое, што на ім начапляна. Шалік Hermes на сацыяльнай лесвіцы вышэй, чым туфлі Marko. Тут В. Марціновіч паказаў, што спажывецкі рай для беларусаў яшчэ не прыйшоў, ён малое пагоню за брэндамі ў будучыні так, як бачыць сёння. І тут ён сапраўдны знаўца, персанажы другога плана выглядаюць вельмі смешна: зэк Віця, дзядзя Саша, прастытутка Ірка. Але ўжо сёння мы бачым, што побач з бясконцым спажываннем у моладзі складваецца тэндэнцыя да мінімалізму, таму будучыня будзе, спадзяюся, не такая цёмная.

А персанажы першага плана патрэбныя аўтару, каб на два галасы весці размову не толькі пра творцаў-маргіналаў, для якіх мова – сапраўдны кайф, але і пра непрыемную будучыню, якая прыйшла пасля часу Смутку (так у рамানে пазначаны наш час). Там, дзе была літаратура, зараз пануе масавая культура: людзі глядзяць Net-візар, па якім круцяць шоў “Вясёлыя каты” або вечаровую праграму “Поўны пясец” з Сяргеем Пясецкім. На змену рамантычным пачуццям прыйшоў Cold Sex, сям’я “загнулася”, “усё, што лічылася прыстойным, добрым, проста людскім, цяпер з пагардай адрынута ўбок” [2, с. 46]. Для апісання стылю *аграглармур* В. Марціновіч не шкадуе фарбаў: гэта і абавязковая рэпрадукцыя карціны Шышкіна “Раніца ў сасновым лесе”, фальшывая італьянская мэбля на рынку ў Ждановічах, дамы-хрушчоўкі (яны так называюцца, таму што з навакольных дрэваў на іх балконы злітаецца шмат хрушчоў). Як кажа гандляр нематэрыяльнымі відамі наркотыкаў Сярожа, “жыццё без мовы – нудная халера”. Другі голас належыць Джанкі – наркаману, які здабывае дозу ў Чайна-таўне. Гэта невялічкія скруткі з урыўкамі класічнай беларускай прозы і паэзіі. Джанкі ловіць кайф ад Л. Геніюш, У. Дубоўкі, У. Жылкі, С. Пільштыновай, А. Мрыя, нават ад украінца С. Жадана.

В. Марціновіч лічыць, што мова – гэта код, гэта той сродак, які даносіць да нас каштоўнасці беларускай культуры. Мова дае адчуванне хатняга цяпла, сувязі з продкамі, дазваляе выказаць пачуцці, пра якія ў век глабалізацыі амаль усе забыліся. Сярожа не раз паўтарае, што ён занадта сентыментальны. Менавіта яму трапляе ў рукі вялікая каштоўнасць – санеты Шэкспіра ў перакладзе У. Дубоўкі. Хто такі Шэкспір, не ведаюць нават тутэйшыя, магчыма, рускі пісьменнік габрэйскага паходжання. Бо ў яго такое дзіўнае імя. Як наркаман са стажам, ён ужо кайфаваў ад Л. Геніюш, а пасля асабістай сустрэчы з Цёткай стаў яе прыхільнікам. Высветлілася, што Цётка і яе падпольная арганізацыя не гандлююць наркотыкамі, а збіраюць рэшткі тых кніг, па якіх можна будзе аднавіць мову. Яна запісвае кожнае новае слова, пытаецца ў Сярожы, ці не вычытаў ён у Дубоўкі трэці сінонім да слова *каханне*, бо засталася толькі слова *любоў*, а трэцяе страцілася. Сярожа, хоць і завецца *city intellectual*, мала чым ёй можа дапамагчы. Гэта не адзіны фрагмент тэкста, дзе ёсць метатэкставы каментар. Асабістае стаўленне аўтара адлюстроўвае такая думка: “Без мовы жыццё невыноснае для інтэлектуала з добрай гуманітарнай адукацыяй” [2, с. 218]. Яго веды пра мінулае Беларусі носяць адбітак гратэску: ВКЛ, Ефрасіння Полацкая, Вялікая Айчынная вайна, партызаны, МАЗ, МТЗ. Цётка праз свой лепшы ў кнізе маналог даводзіць: “Была краіна. Прыгожая краіна. Была гісторыя. Гісторыя ваяроў і волатаў... Была культура” [2, с. 163]. Тут В. Марціновіч задае балючыя лінгвакультуралагічныя пытанні, якія наспелі ў нашым грамадстве. Папличнікі Цёткі задумваюць вайсковую аперацыю па захопе тэлецэнтра, каб прабіцца з родным словам да шырокіх масаў. Масы знаходзяцца ў некім анабіёзе, героі гінуць, Цётка знікае назаўжды. У моўны код закралася памылка, яна, як вірус, псуе тэкст, які ўжо нельга прачытаць. Магчыма, так выглядае трасянка, а потым знікне і яна. Ці знікне за мовай краіна? У В. Марціновіча вельмі рамантычны погляд на сувязь мовы і нацыі, ён ставіць побач тры словы: мова – Беларусь – Бог. Як і яго герой, ён вельмі сентыментальны. Сучасны погляд на этнас дапускае не толькі назапашванне агульных прыкмет нацыі, але і іх страту. Выбітны амерыканскі сацыёлаг і лінгвіст Джошуа Фішман у эсе пад назвай “Сёгодняшнія споры между примордиалистами

и конструктивистами: связь между языком и этничностью с точки зрения ученых и повседневной жизни” [3, с. 132] піша, што час рамантыкаў адыходзіць у мінулае, сувязь паміж мовай і этнасам лічаць *materia sancta* тых народы, што позна пачалі мадэрнізацыю. Гэта пра нас ці, напрыклад, пра македонцаў. Ад выхаду рамана прайшло ўсяго сем год, але карціна стаўлення да мовы як культурнага кода беларусаў змянілася. Цяпер прыхільнікі беларушчыны – гэта не купка маргіналаў у падполлі, як гэта бачылася аўтару не так даўно, а актыўная і перадавая частка грамадства. Будзем спадзявацца, што традыцыйная сувязь мовы і нацыянальнай ідэнтычнасці будзе яшчэ не раз абмяркоўвацца ў прозе і публіцыстыцы В. Марціновіча на новым, менш песімістычным узроўні.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Гутовская, М. С. Лексико-фразеологическая структура поля метаязыковых обозначений в русском и английском языках / М. С. Гутовская. – Минск : БГУ, 2019. – 399 с.
2. Марціновіч, В. Мова : раман / В. Марціновіч. – Мінск : Кнігазбор, 2014. – 264 с.
3. Фишман, Дж. Сегодняшние споры между примордиалистами и конструктивистами: связь между языком и этничностью с точки зрения ученых и повседневной жизни / Дж. Фишман // Логос. – 2005. – № 4. – С. 132–140.
4. Якобсон, Р. О. Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон // Структурализм: «за» и «против» : сб. ст. / под. ред. Е. Я. Басина, М. Я. Полякова. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–230.

References

1. Gutovskaya, M. S. Leksiko-frazeologicheskaya struktura polya metayazykovykh oboznachenij v russkom i anglijskomazykah / M. S. Gutovskaya. – Minsk : BGU, 2019. – 399 s. (in Russ)
2. Marcynovich, V. Mova / V. Marcynovich. – Minsk : Knigazbor, 2014. – 264 s. (in Russ)
3. Fishman, Dzh. Segodnyashnie spory mezhdum primordialistami i konstruktivistami: svyaz mezhdumazykom i etnichnost'yu s točki zreniya uchenyh i povsednevnoj zhizni / Dzh. Fishman // Logos. – 2005. – № 4. – S. 132–140. (in Russ)
4. YAkobson, R. O. Lingvistika i poetika / R. O. YAkobson // Strukturalizm: «za» i «protiv» : sb. st. / pod. Red. E. YA. Basina, M. YA. Polyakova. – M. : Progress, 1975. – S. 193–230. (in Russ)

УДК: 373.5.016.811.111

THE USE OF VIDEO MATERIALS IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

I. N. Gutsko

Senior lecturer, Department of Foreign languages of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin
Mozyr, Belarus
E-mail: gutsko@tut.by

D. V. Sivchenko

Student, Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakina
Mozyr, Belarus
E-mail: whoseyesarethoseyes@gmail.com

The article discusses the viability of using the video materials in the process of teaching foreign languages in both schools and higher education establishments. The article also breaks down the essential stages of working with video materials over the course of reading and listening comprehension lessons. Some example exercises are also presented.

Key words: video materials, information and communication technology, speech practice, listening comprehension.

The term “video materials” describes various technical means of teaching that provide the function of transmitting information, as well as receiving feedback in the process of its perception and assimilation, all the while being aimed at further development of certain skills in students during foreign language lessons.

These days increasingly more attention is being paid to the students’ motivation, as well as to the use of information and communication technologies, and various similar multimedia teaching aids. The learning process itself and the approach to it are objectively changing, and so do the goals and tasks of the modern education. There’s a tendency of shifting emphasis from “the mastery of knowledge” to the formation of “competence” of students. The main characteristics of the use of information and communication technologies are the ability to differentiate and individualize the process of education, as well as the ability to stimulate the development of cognitive and creative activity of students.

Some of the main aspects of linguistic competence are related to the mastery of reading and listening comprehension. For the purposes of developing such competencies students can be presented with authentic materials and visual teaching aids such as videos, songs, pictures, tables, diagrams and presentations.

Video materials in particular have been proven to be an effective tool for both native speakers and foreign language students. Video materials can be used in a variety of instructional settings – in classrooms, as a means of distance learning, as well as in self-study situations. Educators using such methods should take appropriate steps to ensure they choose the best ways of implementing video lessons.

For example, TV shows and commercials are suitable for the purposes of providing students with an authentic language experience. While paying minimal attention, students can substantially improve their vocabulary using such accessible means. Afterwards the students can practice their speech skills by identifying terms and words used in the videos and repeating them to practice their pronunciation and intonation.

With reading and listening experiences being fundamentally intertwined, students will also end up improving their listening skills. Such improvements can be monitored by first creating questionnaires based on the video in question, and then having students trying to answer those questions as they're watching the video.

Authentic video materials such as movies, music videos and documentaries are in many ways optimal for facilitating information in an interesting way, introducing extensive capabilities of making lessons less formal and more engaging.

There are several educational goals that can be achieved via the use of such authentic video materials. Among them, cross-cultural awareness and the visibility of the speaker can be considered the most important ones.

Obviously, it would be ideal for every school or a university to have a direct access to native speakers who could've explained the customs and the peculiarities of their home country to the students. However, such an outcome can hardly be called realistic, but also rather unnecessary, because such questions could be easily answered via the medium of video.

While listening comprehension lessons are usually based on listening to an audio recording, most real-life listening situations involve observing the participants of the conversation. Obviously, such important perceptive component is lost through listening. Through the process of observation one can rely on various paralinguistic cues such as facial expressions, gestures and body language in general, environmental cues (where the speaker is located, what is happening around them), etc., making the whole process of understanding the speaker more realistic, and thus more reliable.

Going deeper into the technical aspects of using the video materials, it must be noted that the demonstration of any video material includes three main stages:

1. Introductory stage;
2. The demonstration;
3. After-viewing comprehension check.

Let's take a closer look at each of the stages.

The introductory stage usually includes the following activities:

- preliminary discussion focused on the repetition of the vocabulary. The topic of this introductory discussion is closely linked with the subject of the video, and its goal is to stimulate students' interest in the topic;
- various creative activities. For example, students can be given the opportunity to propose the most suitable title for the video themselves. This also opens opportunities to introduce various problem situations related to the topic under discussion;
- work with new vocabulary, removal of linguistic difficulties, as well as the preliminary analysis of authentic conversational formulas that will be encountered in the video in question.

This preliminary stage includes various tasks aimed at predicting the contents of the video based on a generalization of previously acquired knowledge on the topic, which stimulates critical thinking. Other activities at this stage include tasks such as discussion of the title, a cursory view of a part of the film with the sound muted, various "true/false" tasks.

The demonstration stage can potentially include following tasks:

Prediction

The video is played with sound and video, but from time to time the playback is stopped by the teacher. During this pause the students try to predict what the characters will say or do in the next frame.

Jigsaw listening/viewing

The class is divided into two groups. One group leaves the classroom while the second watches the video with the sound muted. Then groups switch places. For the second group the video is played again, but this time with sound. The groups then come together and discuss what happened in the video and see how close the first group can get.

What are they thinking?

The video is paused at certain key moments. The students are tasked with guessing what the characters' current thoughts could be.

Character role-play

Each student is given a character to study. While watching, they closely observe their characters. The teacher then invites the students to play their designated roles from memory. It's not necessary for the students to reproduce the lines verbatim, they only need to roleplay according to their character's personality. If the selected segment is very short, then the student is required to learn their parts by heart.

Character study

Working in groups, the students are to write down some words associated with each of the characters of the video. Afterwards they're asked to explain why they think these words are appropriate for the character.

Video translation

For this task, you will need a feature film with subtitles in Russian, from which the teacher chooses a short segment (around two minutes). It's preferable for this segment to contain some lines of dialogue without any complex vocabulary. The students are tasked with translating the subtitles into English to the best of their abilities. The beginning of the chosen segment is shown without sound. When the first line of subtitles appears, the video is paused, and students present their translation using natural equivalents appropriate to their level of knowledge. After completing the activity, the students compare their translations in groups, and finally provide the final version.

The after-viewing comprehension check involves the tasks aimed at utilizing the new material as a basis for developing productive speech and writing skills, as well as facilitating the development of socio-cultural traits. These tasks should be aimed at comparing different cultural aspects, at identifying culturally specific features and identifying general cultural patterns. Over the course of the final discussion of the video, the teacher is encouraged to implement various role-playing activities, studies of the characters' personalities, discussions of the possible alternative developments, etc. It's important to draw the students' attention to the acting and other artistic features of the film.

The after-viewing stage usually involves the following practical activities:

- repetition and processing of speech patterns obtained over the course of the viewing;
- consolidation of communicative techniques seen in the film;
- discussion and correlation of what was seen with real situations in real life, analysis of similarities and differences in cultures;
- various role-playing activities;
- texts on the topic of the video for reading and subsequent discussion; various creative activities: a short retelling or reflection on the subject of the viewed video, a dialogue or a scene, etc.

In conclusion, it's worth noting that the use of authentic video materials has several objective benefits:

- first of all, authentic videos – be it a scene from a blockbuster movie or a popular music video - directly affect the students' emotions, which in turn creates a predisposition for effective learning;
- if the video is somewhat relevant to the students, their participation is further enhanced by its direct relation to the students' interests;
- using authentic video materials from the native media and entertainment sources allows for excellent language context as it introduces students to the cultural and social norms of the foreign language-speaking countries - both general (commonly used cultural references and language expressions) and specific (e.g., regional accents, specific idioms and colloquial speech).

Precisely because entertainment video producers strive to faithfully reproduce how native speakers actually interact in real life, authentic video materials are ideal for acclimating students to the types of foreign speech, various peculiarities of informal speech the students are bound to come across in the process of visiting other countries and interacting with the native speakers. Provided the exercises based around the use of authentic video materials are structured correctly, this vast range of potential benefits will help students with the essential understanding of the fact that it's not necessary to understand every single word in a conversation to be a productive participant of communicative exchange.

References

1. Myatova, M.I. Using video films in teaching foreign languages in secondary school / M. I. Myatova // Foreign languages at school. – 2006. – No. 4. – p. 31–39.
2. Handbook of a foreign language teacher / E. A. Maslyko [and others] under total. ed. E. A. Maslyko. – Minsk : Higher school, 1996. – p. 298
3. Barmenkova, O. I. Video lessons in the system of teaching foreign speech / O. I. Barmenkova // Foreign languages at school. – 1999. – No. 3. – p. 20–25.
4. A. P. Gorelikova. Development of the communicative culture of students in English lessons using video materials. – "Karo", St. Petersburg, 1998. – p. 46–48.

УДК 811.161.2*373.7-112

НАКАЗАНИЕ В СВЕТЕ ФРАЗЕОЛОГИИ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVIII в. (на материале «Дневника» Якова Марковича)

В. В. Денисюк

доцент, кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и методики его преподавания
Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины, г. Умань, Украина
E-mail: dvv2812@ukr.net

*Целью статьи является исследование семантических особенностей словосочетания **посадити на (з)армату**, которое, выйдя за пределы специального дискурса, свидетельствует о развитии в его компонентах новых значений, что в итоге привело к целостной фразеологизации словосочетания. Для достижения цели задействован был значительный корпус памятников письменности, которые позволили говорить о фонетической и лексической вариативности как глагольного, так и субстантивного компонентов. Базовая глагольно-предложно-субстантивная модель изредка допускает изменение порядка компонентов, а функционирование фразеологизма на современном этапе только подтверждает преемственность украинского языка разных хронологических периодов.*

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологическая единица, устойчивое словосочетание, структурная модель, семантика, дневниковый дискурс, памятники письменности.

**PUNISHMENT IN THE LIGHT OF THE PHRASEOLOGY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE
OF THE FIRST HALF OF THE 18th c.
(based on the «Diary» by Yakov Markovich)**

V. V. Denysiuk

associate Professor, Cand. Phil. D., associate Professor at the Ukrainian language and methods of teaching department,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
Uman, Ukraine
E-mail: dvv2812@ukr.net

*The purpose of the article is to study the semantic features of the phrase **посадити на (з)армату**, which, going beyond the limits of a special discourse, indicates the development of new meanings in its components, which ultimately led to a holistic phraseologization of the phrase. To achieve this goal, a significant corpus of written monuments was involved, which made it possible to talk about the phonetic and lexical variability of both the verbal and substantive components. The basic verb-prepositional-substantive model occasionally allows a change in the order of the components, and the functioning of phraseological units at the present stage only confirms the continuity of the Ukrainian language from different chronological periods.*

Key words: phraseological unit, phraseological unit, stable phrase, structural model, semantics, diary discourse, writing monuments.

Введение. Фразеология украинского языка как наука сравнительно молодая (берет начало с 50-х годов XX в.). Большинство исследований касается именно современного языка (литературного и диалектного), а историческая фразеология как раздел все еще остается недостаточно изученной, что обусловлено, прежде всего, недоступностью значительного количества письменных памятников, в частности рукописных. До сих пор ученые не выработали единой позиции относительно определения задач и методики исторической фразеологии, отсутствует исторический фразеологический словарь украинского языка. Поэтому на современном этапе лингвистических исследований проблемы исторической фразеологии особенно актуальны, ведь без истории языка невозможно всесторонне понять его нынешнее состояние. «Для того, чтобы фразеология как наука смогла выйти из тупика, – отмечает А. С. Юрченко, – нужно, чтобы ее объекты изучались и в историческом плане. В этом – актуальность работ по диахронной фразеологии» [17, с. 4].

«Взрыв» исследований по исторической фразеологии приходится на 50–60-е годы XX в. Именно тогда в поле зрения языковедов попало много памятников письменности, однако основным объектом исследований были их лексические особенности. Изредка можем наблюдать разделы или параграфы, посвященные особенностям фразеологии памятника письменности. Эта проблема потихоньку «перекопывалась» из диссертационных исследований в специальные издания памятников того или иного периода, когда внимание сосредоточено на анализе всех уровней языка памятника письменности, за исключением фразеологического. Если быть справедливым, то замечу, что одним-двумя предложениями в таких изданиях все же есть своеобразная «фразеологическая наброска» скорее как констатация, напр.: «Несмотря на плотный церковнославянский языковой фильтр, в летопись все же “проникли” не только отдельные народноразговорные лексемы, но и целые выражения-поговорки: *ква(р)та по во(р)ту* (26), *в роди і роди довѣка* (32 зв.) ...» [9, с. 26], «Писарь “Летописи краткой” использует целый ряд народноразговорных выражений и поговорок: *люди ми муками ка(з)нити казалъ* (38 зв.), *по(д) часъ* (41) ...» [9, с. 35]; «Фразеологические особенности памятника заключаются в регулярной фиксации устойчивых выражений разных стилей, в частности официально-делового и разговорно-бытового, а также в ситуативно-контекстуально обусловленном сочетании разных стилей в речи далеких от юриспруденции подзащитных или ответчиков. Для фразеологической системы “Актюв” характерна синонимия» [10, с. 16]; «В тексте памятника зафиксированы и устойчивые выражения церковного обихода: *Во (ш)ма Бога, О(т)ца всемогущего, сотворителя неба и земли, и Духа Святого. Амин* (34) ...» [19, с. 52]. Для памятников более ранних периодов развития украинского языка такие комментарии-замечания и вовсе отсутствуют (ср., напр., Добролюбовое Евангелие 1164 г. (издано 2012 г.), Буцацкое Евангелие XII–XIII вв. (издано 2017 г.)). Может, это потому, что лингвистическая характеристика памятника пребывает в зависимости от научных интересов языковеда-издателя. Такая ситуация не может оставить равнодушными фразеологов-диахронистов и требует тщательного изучения всех памятников письменности для воссоздания полной картины формирования фразеологического фонда украинского языка, в которой, к большому сожалению, представлены даже не все древние источники, изданные в XIX в.

Цель и задания. Целью статьи стал анализ фразеологизмов, которые вербализируют наказание в украинском языке первой половины XVIII в. Для достижения поставленной цели необходимо было решить такие задачи: а) выделить корпус фразеологических единиц – вербализаторов наказания; б) определить семантику и возможные изменения в семантической структуре анализируемых фразеологизмов; в) проследить преемственность фразеологических единиц старого и нового украинского языка.

Методы и материал исследования. Материалом исследования избран «Дневник» высокообразованного представителя украинской элиты, наказного лубенского полковника, а позже генерального подскарбия Якова Андреевича Марковича, который он вел на протяжении 50 лет – с 1717 г. по 1767 г. Задекларированная тема обусловила использование соответствующих методов исследования: описательного, сравнительно-исторического, дискурс-анализа, семантического анализа.

Результаты и их обсуждение. Наказание – очень специфическая категория, которая получила в обществе полярные оценки. И связано это отнюдь не с гуманностью или продажностью системы правосудия. Скорее надо искать причины в конфликте общества и человека: ведь нормы, установленные обществом, оценивают тяжесть проступка или преступления, а наказание за это несет человек. Именно здесь кроется причина несоответствия вины и наказания. Далеко за примерами ходить не надо: за пять колосьев, которые могли спасти жизнь, сталинские приспешники расстреливали человека, ибо не его жизнь, а нарушение установленной нормы тогда главенствовало; ныне укравший у государства миллионы спокойно разгуливает на свободе, приравнивая себя к национальному герою ... Понятно, что общество должно реагировать на такое несоответствие, а это обозначает только одно: категория наказания должна быть динамичной, что подтверждает история. Юристы, социологи, лингвисты по-разному интерпретируют термин *наказание*, напр.: «Наказание – моральные, психолого-педагогические и юридические средства коррекции поведения человека, исправления его в нужном для отдельного индивида, группы или всего общества направлении» [7, с. 47]; «Наказание – средство принуждения, применяемое от имени государства по приговору суда к лицу, признанному виновным в совершении преступления, и заключается в предусмотренном законом лишении (ограничении) прав и свобод осужденного» [13, с. 622]; «Наказание. 2. Средство воздействия на того, кто совершил какое-либо преступление, имел какую-то вину и др.» (СУМ, VII, с. 16). Все это свидетельствует о зависимости человека от общества в системе отношений «человек – социум», ибо причина тут не в индивидуальности норм, а в обобщенных знаниях общества, которое диктует моральные, социальные, духовные и другие установки. И так было всегда.

Исследуемый нами памятник письменности охватывает сложный период развития Украинского государства, которое полностью поглотила Российская империя путем введения «нужных» государственно-правовых институций. Единственным оплотом украинства оставалась Запорожская Сечь, верхушку которой активно перекупал Петербург и жить которой оставалось немного. В «Дневнике» Яков Маркович основное внимание сосредоточил на описании жизни, быта, экономики, культуры, социальных отношений преимущественно казацкого старшины. Очень часто автор вспоминает и о простых казаках, где, придерживаясь принципа исторической правды, записывает все, в частности притеснения и неповиновения запорожцев, что впоследствии влекло за собой разные наказания.

В украинской диахронной фразеологии нет специального исследования вербализации наказания. Примечательно, что активно функционировавшие в украинском языке XVI–XVII вв. фразеологизмы *на горло скарати, о горло приправити, горлом важити, голову сокрушити* и др. фразеологи рассматривают только в лексико-семантическом или фразеотематическом поле «смерть» [16, с. 65–71, 118–119; 15, с. 33–35], изредка замечая, что писари использовали эти устойчивые словосочетания в случае «вынесения и исполнения смертного приговора через повешение» [16, с. 118]. В.И. Горобец, описывая терминологию судопроизводства украинского языка XVI – XVIII вв., на формирование которой в этот период огромное влияние оказал латинский язык, отмечает ряд словосочетаний, которыми номинировали разные виды наказаний в народноразговорной речи и которые безоговорочно выполняли терминологическую функцию: *вигнати з м'єста, посадит в турму, до роботи приставити, мечем стятий, до стовпа привязати, березиною пробит, кием выбити, оковат в кайдани, держат в кайданах, в диб' гонити, в колодки заби(т), в но(ж)них колодках и ручних скрипцях* [3, с. 496]. Конечно, с точки зрения юридического или делового документа такие словосочетания должны быть квалифицированы как составные термины, но попадание их в другой дискурс автоматически увеличивает их повторяемость, воспроизводимость, а главное – некогда конкретная семантика начинает испытывать на себе влияние метафоры. Таким образом, можем утверждать, что все эти словосочетания гипотетически могут стать фразеологизмами, ибо имеют для этого необходимый внутренний потенциал.

Как мы задекларировали, целью нашей статьи является анализ фразеологической репрезентации наказания. Нельзя сказать, что таковых примеров мы зафиксировали много, но уже те, что есть, позволяют дополнить картину правовых отношений в Запорожской Сечи, в некоторых моментах детально, в некоторых – лаконично воссозданную историками XIX–XXI вв.

Из засвидетельствованных нами в «Дневнике» видов наказаний обращает на себя внимание словосочетание *посадити на армату*: *Сотникъ сенецкій князеви супплъку на мене подаль, за посаженне его на армату, якую князь вичитать велгъвши, казаль помиритись* (ДМ, I, с. 40); *Судились Громгъки зъ маткою и обвиненни стали, и на арматъ осажени* (ДМ, I, с. 97); *Громгъки, за тое, что не все заграбленне отдали, посажени на арматъ* (ДМ, I, с. 99). Как видим, порядок компонентов может свободно варьироваться, как и морфологическая принадлежность отглагольных дериватов – то имя существительное, то причастие. Да и семантика кажется прозрачной. Только вот предложная конструкция свидетельствует о том, что провинившегося должны посадить верхом на пушку. В чем тогда суть наказания?

Краткие сведения можно найти в работах, посвященных истории украинского народа. Д. Н. Бантыш-Каменский, например, пишет только об одном преступлении с таким наказанием – о денежном долге: «Неплативший долговъ бываль прикованъ на площади къ пушкѣ, пока займодавцы не имѣли отъ него желаемаго удовлетворенія» [1, с. 68].

А. А. Скальковский, который одним из первых начал исследовать судебную систему Запорожья, приводит пример, когда полковой старшина Андрей Семенов протестовал против злоупотреблений генерал-поручика Мельгунова, на что последний пожаловался кошевому. Вердикт был суров: «при собрании всего Коша жестоко быть избранену, и по обычаю держиму на базарѣ публично на пушкѣ цѣлюю недѣлю» [12, с. 94].

С. Мышецкий в «Истории казаков запорожских» в разделе о правах и судах у запорожских казаков также отмечает, что наказывали привязыванием к пушке за денежный долг: «А ежели Козакъ Козаку будетъ деньгами виноватъ, а не хочетъ ему платить, или хотя и хочетъ, да не имѣеть чѣмъ, а тотъ болѣе ждать не хочетъ, то того виноватаго прикують къ пушкѣ, и будетъ пота сидѣть, пока онъ свой долгъ заплатитъ, или кто по немъ поручится» [11, с. 58]. Ниже следует комментарий С. В. Сафонова: «Эта пушка находилась на публичномъ мѣстѣ на базарѣ. Часто случалось, что осужденнаго приковывали къ пушкѣ и оставляли въ такомъ положеніи недѣлю. – С. С.» [11, с. 58], что немаловажно для понимания эффекта наказания.

Н. И. Костомаров посвятил Богдану Хмельницкому исторический очерк, в котором, ссылаясь на летописи, пишет: «Потоцкаго одѣли в сермягу и Хмельницкій, для потѣхи казацству, посадили его верхомъ на пушку» [8, IX, с. 130], хотя и считает это больше вымыслом. Но дальше историк цитирует польского гетмана Потоцкого: «Оскорбление, которое я получилъ подъ Корсуномъ, я давно уже забылъ для Бога, вѣры и отечества, и не хочу болѣе вспоминать о немъ» [8, X, с. 425]. Подтверждение этого находим у Г. Грабянки, где летописец приводит слова Н. Потоцкого: «Ты что не знаешь, что он и мне хорошо сказался? Это он и моего сына и его войско напрочь до единственнаго человека уничтожил. А вскоре и меня самого вместе со вспыльчивым гетманом пленил и мало со света белого не согнал. Неделю на пушке подержав, обоих нас Тугай-бею в плен отдал» (ЛГ, с. 55); и в «Кратком описании Малороссии»: «до отдачи же ордѣ короннаго гетмана первѣе на гарматѣ тиждень держаль Хмельницкій» (КОМ, с. 222). Это позволяет сделать вывод о том, что наказание было ориентировано не столько на физическое, сколько на морально-психологическое влияние на провинившегося – оно унижало человека в глазах сотоварищей, репутация и авторитет такого человека стремительно падали.

Д. И. Яворницкий в «Истории запорожских казаков» приводит большой перечень наказаний, среди которых – и с применением пушки, напр.: «заклочение преступника, окованнаго цепями, в войсковую пушкарню; <...> привязывание к пушке на площади за оскорбление начальства, за убийство человека, не принадлежавшаго к запорожской общине и особенно за денежный долг <...> приковывались к пушке иногда и не одни воры, но и убийцы, но это делалось в виде временнаго наказания, до наступления суда» [18, с. 191]. Историк предположил, что этот вид наказания казаки могли позаимствовать у мусульманских соседей, в частности у татар, где так наказывали только за воровство.

В истории Войска Запорожскаго Низоваго А. Ф. Кащенко мы нашли такое замечание: «Кошевой атаман, если бы встретил такого гулящего, то хорошо отдал бы чубуком своей трубки или тем, что было бы в руке, а если бы тот еще спорил или лез драться, то и к пушке велел бы приковать непослушнаго без рубашки, чтобы покормил своим телом комаров» [6, с. 63].

Современный исследователь системы наказаний Запорожской Сечи А. А. Гурбик вслед за Д. И. Яворницким также приводит список популярных наказаний, конкретизируя, на чьи плечи в XVIII в. ложилась ответственность за приведение в действие такого наказания: «в ведении военного пушкаря находилось, вероятно, также выполнение такого традиционнаго сечеваго наказания, как привязывание преступника к пушке и его освобождения» [4, с. 146].

Разножанровые памятники письменности изредка фиксируют этот вид наказания. Обращает на себя внимание структурная особенность: это всегда предложная конструкция. И если субстантивный компонент варьируется между фонетическими вариантами лексемы *гармата* (*армата*) и лексемой *пушка*, то глагольный имеет более широкий арсенал. Например, на распросе о гибели Ефима Лодыженскаго Федор Донец говорит: «Да сказывали де ему Федору кошевой и старшина и старые казаки, которые у кошеваго были, что де пуцей бунтовщикъ Страхъ, которой Ефима потопилъ, былъ у нихъ пойманъ и прикованъ былъ къ пушкѣ» (АЮЗР, с. 200).

С. Величко фиксирует такое наказание для польских шпионов, напр.: «... пойманцовъ въ путахъ желѣзныхъ при арматахъ за собою велѣлъ провадити» (ЛВ, I, с. 54), что логично, поскольку Б. Хмельницкий с войском выступал в поход, поэтому времени на разбирательства не имел.

Неизвестный автор «Истории русов» дважды вспоминает ситуации с привязыванием к пушке. Приведу их полностью, дабы ясна была причина «преступления»: *Гетманъ, по разсмотрѣнію и приговору трибунала, дозволилъ было просителямъ вступить въ свои владѣнія, съ присягою ихъ на вѣрность службы Малоросійскому своему отечеству. Но взбунтовавшіеся противъ того Кіевскіе, Бѣлоцерковскіе и Переясловскіе Козаки, подговоренные Судьею Гуляницкимъ и Полковникомъ Миргородскимъ Гладкимъ, выгнали всѣхъ оныхъ искателей изъ селеній Малоросійскихъ и многихъ изъ нихъ перебили и разграбили, отъ чего и самый Воевода, Кисиль, воротившійся въ Польшу, скоро послѣ того померъ. Гетманъ, принявъ поступокъ сей за преступленіе весьма важное, повелѣлъ разыскать его уголовному трибуналу,*

совмѣстно съ военною Коммиссіею, и виновниковъ судить по законамъ. Судилище оное, нашедъ главными виновниками Гуляницкаго и Гладкаго, осудило ихъ на смерть, и Гладкому отрублена голова, а Гуляницкій бѣжалъ и скрылся въ Молдавіи съ тремя Старшинами отъ войска; прочихъ же Старшинъ и многихъ изъ товариства и рядовыхъ Козаковъ наказано палками, тюрьмою и **содержаніемъ окованныхъ на пушкѣ** (ИР, с. 103); Наконецъ, наступившая ночь и темнота развели бьющихся, и Россіяне отступили отъ города и переиди рѣку Сеймъ для обратнаго похода. Но бывший въ городѣ съ полкомъ своимъ, Полковникъ Прилуцкій, Носъ, несогласный также, какъ и другіе полки, на предпріятія Мазепины и гнушавшійся его вѣроломствомъ, а удержанный въ городѣ присмотромъ Сердюковъ, выслалъ ночью изъ города Старшину своего, прозваніемъ Соломаху, и велѣлъ ему, догнавши Меницкова на походѣ, сказать, чтобы онъ приступилъ къ городу предъ свѣтомъ и напалъ на указанное симъ Старшиною мѣсто, на которомъ разположенъ полкъ Прилуцкій, гдѣ самъ Полковникъ будетъ **сидѣть на пушкѣ, окованный цѣпями**, подъ видомъ арестанта, а войско его положится ничкомъ около валу; и се былъ знакъ или лозунгъ для пощады сихъ предателей при всеобщемъ губительствѣ гражданъ (ИР, с. 206–207). Итак, если в первомъ случае имеемъ дело с бунтом как результатом неприязни позиции гетмана, то во втором привязывание к пушке использовано как тактический прием, что сводит к нулю его «карательную» семантику.

Как мы отмечали выше, Д. И. Яворницкий указывал на возможное заимствование казаками этого наказания от татар. Белорусская «Хроника Литовская и Жмойтская» подтверждает, что наказание приобрело интернациональный характер, напр.: *З тоей потребы прибѣгъ еден наш товаришъ з Темруковой роты до гетмана з тоею новиною, гды видѣлъ, же турки Волского роту найпервѣй озорнувши, нашихъ поразили. Казал его гетман за тое **на гарматѣ оковати ланцухомъ за шию**, же непевную принесл новину. И в том довѣдавшись наши от вязнев, же людъ великий неприятельскій тут же былъ за горою, зараз наши в шикъ станули, як до потребы, и в том всемъ увѣдомили гетмана наши поляки, просячи о посилокъ. Пытал того посланца гетман: «Если естесь шляхцицъ?» Отказал: «Естемъ Лецинскій». Рекъ гетман: «То вѣру теперъ, бо шляхта повинна правду повѣдати, надъ которую шляхтичови не естъ ничего оздобнѣйшого, яко правда», и ударовал его (ХЛЖ, с. 115–116).*

Нельзя не вспомнить и о Н. В. Гоголе, который в повести «Тарас Бульба» среди многих традиций и обычаев казаков также говорит о «пушке»: *Не платившего должника **приковывали цепью к пушке**, где должен был он сидеть до тех пор, пока кто-нибудь из товарищей не решался его выкупить, уплатив за него долг* (Бульба, с. 457).

Примечательно, что в деловой документации украинских городских судов и урядов XVII–XVIII вв. наказание обвиняемого таким образом мы засвидетельствовали один раз: *Теди-смо мы, не фолкуючи жадною мѣрою, наказали-смо Леску Черкесу, ижбы **на гармату осажон**, а Стефану Красному Башѣтѣ приказали-смо, абы Леску якого-жъ подеизрѣня очне доводил, не откладаючи на далній часъ в року тепер идучомъ 1667, в мсцю сеньтеврїя 18 дня* (АКПГУ, с. 109), что может служить дополнительным аргументом в пользу «традиционного сечевого» наказания. Казалось бы, специальные деловые документы, касающиеся жизнедеятельности Запорожской Сечи, должны отражать и всю систему наказаний, но отнюдь: в них в лучшем случае находим только сведения о том, за что и где ожидал или отбывал наказание обвиняемый, напр.: *1748 году, марта 9 дня. Я, яничаринъ Халгѣль Башиа, жителъ перекопѣскій, далъ сию росписку в Коши Воиска Запорожского пану кошовому Марковъ Кондратову с товариствомъ в том, что принялъ я на своі руки из Коша чабана Ісляма Мустафа Этамана бакцисарайского для привозу в Перекопѣ і отдачи перекопскому каймакаму Сале Аги, которой чабанъ козака куреня Пашикѣвского Гаврила Широкого подстрелилъ бил. И за то оной чабанъ под арештомъ в сѣчевой пушкарнѣ сидѣвъ, а ннѣ мнѣ отданъ* (Архив, 2, с. 248); *1754 года, іюня 4 д. пойманный и в пушкарнѣ содержащийся воръ добровольно допрашиванъ, а в допросѣ показалъ* (Архив, 3, с. 664); *1754 года, іюня 4 д. козакъ куреня Щербиновского Іванъ Махно, присланний асауломъ войсковимъ Петромъ Калнишемъ, в войсковой пушкарнѣ допрашиванъ, а в допросѣ показалъ* (Архив, 3, с. 666); *1754 году, іюня 15 дня пойманный и в войсковой пушкарнѣ содержащийся воръ Павло Шерстюкъ добровольно билъ допрашиванъ, а в допросѣ показалъ нижеслѣдующее* (Архив, 3, с. 667); *Зимовал же я [Василий Табанец] в малороссийскомъ Пиво-Городискомъ мнтрѣ и в протчїихъ малороссийскихъ мѣстах. А сего году, по веснѣ, какъ пришел в Сѣчь добровольне, гдѣ мене в пушкарню взято* (Архив, 3, с. 668); *И приехавши онъ, Круть, зъ товарищи его въ Кодакъ, дали полковнику Сіомаку коня єдного, мастю каштановатого, гдѣ, въ Кодацѣ, оного Левушикѣвского куреня атаманъ Замковскій, поймавши, въ пушкарню представилъ* (Архив, 3, с. 741); *1768 году іюля 21 д., содержащийся в войсковой пушкарнѣ воръ куреня Шкуринского Андрѣи Обдула допросомъ показалъ* (Архив, 6/7, с. 226); *Вашъ репортъ, с присилкою сысканного вами в рѣчки Ігульгъ в урочищѣ Балацковомъ вора, курѣнного сергѣевского Савку Шевця, от курѣнныхъ сергѣевскихъ козаковъ в Коши исправно принять, і вора Шевця веленно посадит в пушкарню і содержатъ под крѣпчайшимъ карауломъ* (Архив, 6/7, с. 336) и др. Но те редчайшие случаи, где все же есть упоминание о «пушечном» наказании, демонстрируют вариативность таких конструкций, широко распространенную в украинском языке XVI–XVIII вв. (ср., напр., *на горлѣ карати – горлом карати – горловое каране*): *А за тое, що легкоми(с)лнимъ своимъ поступкомъ увѣвшись и послухавши, хто его, Дубовика, по(д)биваль, важи(л)ся уразливо к чести его млсти пна асаула єнералного доткливо примовляти, всказуєтъ, абы **взяне а(р)матное** не дѣлѣ шє(ст) тє(р)пгѣль* (ДДГ, с. 230).

Как видим, все, что раньше касалось пушки как орудия наказания, переходит через плоскость места хранения этого оружия в плоскость места содержания провинившегося, что на уровне языка нашло отражение в возникновении между лексемами *пушкарня* и *тюрьма* синонимических отношений не без влияния языка того времени, свойственного российской канцелярии. «Увядание» наказания влекло за собой стирание, размытость, затемнение семантики словосочетания.

Немалую роль в этом затемнении сыграли и глагольные дериваты, которые в словосочетании постепенно отдалялись от прямой семантики. Ср., напр., значения в семантической структуре глагола *приковувати* в современном украинском языке: 2. Присоединять кого-, что-нибудь к чему-то цепью. 3. *перен.* Заставлять кого-нибудь оставаться на каком-то месте или пребывать где-то (СУМ, VII, с. 641); *прив'язувати*: 1. к чему. Присоединять, прикреплять с помощью узла // Прикреплять к чему-то веревкой, шнурком и т. п. 2. Обвивая веревкой, ремнем и т. д. руки или ноги или прикручивая к чему-либо, лишать кого-то свободы движений (СУМ, VII, с. 582), где, соответственно, с 3-им и 2-ым значением образовали фразеологические единицы. Но доминантным здесь оказался полисемант *посадити*, валентный потенциал которого позволял образовывать словосочетания с разными предлогами для реализации единой семантики лишения свободы, ср. примеры из «Дневника» и лексикографическую кодификацию глагола в современном украинском языке: *прим.* со сл. в *тюрьму, под арест, за решетку* и т. д., *разг.* Подвергнуть заключению, лишити свободы; засадити (во 2 знач.) (СУМ, VII, с. 306).

Е. И. Зиновьева, изучая фразеологическую систему обиходного языка Московской Руси XVI–XVII вв., также столкнулась с проблемой функционирования устойчивого словосочетания *посадити в воду* при активно используемом в русском языке с XIII в. глаголе *утопить*. Она пришла к выводу, что «это можно объяснить стремлением языка к унификации. Интересующее нас устойчивое сочетание строится по продуктивной модели, использовавшейся для наименования различных видов наказаний и казней: *сажати в железа, сажати на погреб, сажати в холодные хоромины, сажати под пол, сажати в тюрьму, сажати за решетку, сажати на кол.* <...> Данная структурная модель словосочетаний поддерживается семантикой глагола *сажати* – ‘помещать куда-либо’ и ‘заключать, лишать свободы’» [5, с. 51]. Это подтверждает и «Словарь русского языка XI–XVII веков» (СРЯ^{11–17}, 17, с. 151).

Образованные по этой модели устойчивые словосочетания, очевидно, принадлежат еще дописьменному периоду. Как свидетельствуют памятники Киевской Руси, активным было «социально-политическое» словосочетание *посадити на столь* «избрать или назначить кого-либо правителем» [2, с. 162]. Но важным в этом словосочетании является переосмысление субстантивного компонента, которое мы наблюдаем и в анализируемой нами фразеологической единице: *(г)армата* – это уже не орудие, это место, где их вместе с порохом и другими артиллерийскими принадлежностями хранят. А так как гармата тяжелая и ее не под силу было передвигать одному человеку, то традиция приковывать к ней цепью обвиняемого была залогом того, что он никуда не убежит.

Вторая половина XVII в. – XVIII в. внесли свои коррективы. Как мы отмечали, это лексическая конкуренция *гармата* – *пушка*, следствием чего было образование и активизация в устной и письменной речи субстантива *пушкарня*, в котором происходит расширение семантической структуры за счет нового значения – «место заключения». Эти же процессы происходят и в исходных лексемах *(г)армата, пушка*. Таким образом, несоответствие семантики глагольного компонента и нового значения субстантива наталкивает на мысль о том, что словосочетание *посадити на (га)рмату* является фразеологическим, а вычлененное значение фразеологически связанным.

Обращает на себя внимание и вовлечение во фразообразование других глаголов, в частности *взяти*, что может быть одной из зацепок для пересмотра этимологии фразеологизма *брати/взяти на пушку* «пытаться обманом, запугиванием добиться чего-л. от кого-л.»: 1. Первоначально арготическое выражение сложилось на основе оборота *лети пушку* «врать, обманывать». 2. Из воровского арго, где пушка – «револьвер» [14, с. 480], путь которого в российскую глубинку проложили сосланные в Сибирь казаки, где и поведали другим осужденным разные истории из жизни Запорожья, в частности и о таком наказании, время в котором продолжало трансформировать семантику (обычно такие истории обрастали домыслами, становясь настоящей легендой). Очевидно, что на передний план вышел страх от наказания, поэтому человек и создавался в чем-либо, только бы не попасть *на пушку*.

Выводы. Таким образом, анализ словосочетания *посадити на (г)армату* позволяет утверждать, что, сравнительно с памятниками юридическо-деловой письменности украинского языка XVII–XVIII вв., в нем через попадание в дневниковый дискурс наблюдаются метафорические трансформации, которые свидетельствуют о фразеологизации его компонентов.

Условные сокращения

АКПГУ – Актовые книги Полтавского городского уряда XVII-го вѣка. Выпуск 1-й. Справы поточныя 1664–1671 годовъ / Ред. и прим. В. Л. Модзалевскаго. – Черниговъ : Типографія Губернскаго Земства, 1912. – 216+19+2 с.

Архів – Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775. Т. 1–8 / Гол. ред. кол.: Сохань П. С. (голова), Боряк Г. В., Брехуненко В. А. та ін. Київ, 1998–2019.

АЮЗР – Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной Россіи. (1663–1668). – Санктпетербургъ: Въ типографіи Эдуарда Праца, 1869. – Т. 6. – 280 с.

- Бульба – Гоголь, М. Тарас Бульба / М. Гоголь // Гоголь М. Українські повісті / Переклади з російської М. Рильського, М. Зерова та ін. Вид. третє. – Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. – С. 425–579.
- ДДГ – Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: 36. документів / Упоряд., автор передмови та комент. В. Й. Горобець; Відп. ред. Л. А. Дубровіна. – Київ : Наукова думка, 1993. – 392 с.
- ИР – Історія Русовъ или Малой Россіи. – Москва : Въ Университетской Типографіи, 1846. – 305 с.
- КОМ – Краткое Описание Малороссіи // Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ съ приложеніемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ: Хмельницкой, «Кратного Описанія Малороссіи» и «Собранія Историческаго». – Київ, 1878. – С. 209–319.
- ЛВ – Лѣтопись событій въ Югозападной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ, составилъ Самоиль Величко, бывшій канцеляристъ канцелярії войска запорожскаго, 1720. – Київ, 1848. – Т. 1. – VIII + 454 + 51 + XXX с.
- ЛГ – Лѣтопись гадячскаго полковника Григорія Грабянки. – Київ : Въ Университетской типографіи, 1853. – 374+II+VI с.
- СРЯ¹¹⁻¹⁷ – Словарь русского языка XI–XVII вв. / Отв. ред. С. Г. Бархударов. – Москва : Наука, 1991. – Вып. 17. – 296 с.
- СУМ – Словник української мови : В 11 т. / За заг. ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1976. – Т. VII. – 723 с.
- ХЛЖ – Хроника Литовская и Жмойтская // Полное собрание русских летописей. – Москва : Наука, 1975. – Т. XXXII. – С. 15–127.

Список использованных источников

1. Бантыш-Каменский, Д. История Малой России: в 2 ч. / Д. Бантыш-Каменский. – М. : Въ Типографіи Семена Селивановскаго, 1830. – Ч. 2: Отъ присоединенія сей страны къ Россійскому Государству до избранія въ Гетманы Мазепы. – 296 с.
2. Генсьорський, А. І. Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості) / А. І. Генсьорський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 284 с.
3. Горобець, В. Й. Термінологія судочинства / В. Й. Горобець // Історія української мови. Лексика і фразеологія / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 491–496.
4. Гурбик, А. О. Козацьке право та судочинство / А. О. Гурбик // Історія українського козацтва: Нариси : У 2 т. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) [та ін.]. – С. 134–176.
5. Зинovieва, Е. И. Очерки по фразеологии обиходного русского языка Московской Руси XVI–XVII веков / Е. И. Зинovieва. – СПб. : Изд-во «Осипова», 2012. – 148 с.
6. Кашенко, А. Ф. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове / А. Ф. Кашенко. – К. : Веселка, 1992. – 271 с.
7. Кизименко, Л. Д. Словник-довідник соціального працівника / Л. М. Кизименко, Л. М. Бедна. – Львів : ДЦ МОУ, 2000. – 67 с.
8. Костомаров, Н. Богдан Хмельницький / Н. Костомаров // Историческія монографіи и изслѣдованія Николая Костомарова. – СПб. : Въ Типографіи А. К. Киркора, 1870. – Т. 9. – CLXXII+217+II с.; Т. 10. – 433+IV с.
9. Мойсієнко, В. М. Житомирський рукописний кодекс XVIII ст. / В. М. Мойсієнко // Гісторія ... Г. Граб'янки; Лѣтопись краткій / Упоряд. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2001. – С. 5–38.
10. Москаленко, Л. А. «Акти Полтавського полкового суду» – пам'ятка української мови / Л. А. Москаленко // Акти Полтавського полкового суду 1683–1750 / Підг. до вид. Л. А. Москаленко. – К. : КММ, 2017. – С. 5–22.
11. Мышецкий, С. История о казакахъ запорожскихъ, какъ оныя изъ древнихъ лѣтъ зачалися, и откуда свое происхождение имѣють, и въ какомъ состояніи ныне находятся / С. Мышецкий. – Одесса : Въ Городской типографіи, 1852. – 92 с.
12. Скальковскій, А. История Новой-Сѣчи, или Послѣдняго Коша Запорожскаго / А. Скальковскій. – Одесса : Въ городской типографіи, 1841. – 461 с.
13. Скибицький, В. В. Покарання / В. В. Скибицький // Юридична енциклопедія: в 6 т. – К. : Укр. енциклопедія, 2002. – Т. 4 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – С. 622.
14. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. – СПб. : Фолио-Пресс, 1998. – 704 с.
15. Суховій, О. О. Фразеологія ораторсько-проповідницької прози Варлаама Ясинського : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Суховій. – К., 2002. – 255 с.
16. Черевко, І. Фразеологія пам'яток української мови XVI – XVII ст.: семантика, структура, стиль / І. Черевко. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – 236 с.
17. Юрченко, О. С. Формування фразеологічного фонду української літературної мови: кінець XVIII – поч. XIX ст. / О. С. Юрченко. – Харків : Вища школа, 1984. – 208 с.
18. Яворницький, Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. / Д. І. Яворницький. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 1: редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. – 592 с.
19. Ящук, Л. В. Кременецька земська книга 1578 року як джерело історії української мови / Л. В. Ящук // Кременецька земська книга 1578 року / Підг. до вид. Л. В. Ящук. – Кременець : Кремен.-Почаїв. держ. іст.-архітектур. заповідник, 2018. – С. 5–52.

References

1. Bantysh-Kamenskij, D. (1830). *Istoriya Maloj Rossii. Ch. 2: Ot prisoedineniya sej strany k Rossijskomu Gosudarstvu do izbraniya v Getmany Mazepy [History of Little Russia. Part 2: From the accession of this country to the Russian State to the election to the Hetmans of Mazepa]*. М. : V Tipografii Semena Selivanovskago (In Russ).
2. Hens'ors'kyi, A. I. (1961). *Halyts'ko-Volyns'kyi litopys (leksychni, frazeolohichni i stylistychni osoblyvosti) [Galician-Volyn Chronicle (lexical, phraseological and stylistic features)]*. Kyiv : AN URSR. (In Ukr).

3. Horobets, V. I. (1983). Terminolohiia sudochynstva [Terminology of litigation]. *Istoria ukrains'koi movy. Leksyka i frazeologia* / V. O. Vynnyk, V. I. Horobets, V. L. Karpova ta in. Kyiv : Naukova dumka. 491–496 (In Ukr).
4. Hurbyk, A. O. Kozatske pravo ta sudochynstvo [Cossack law and justice]. *Istoria ukrains'koho kozatstva: Narysy : U 2 t. T. 2* / Redkol.: V. A. Smolii (vidp. red.) [ta in.]. Kyiv : VD «Kyievo-Mohylyanska akademija». 134–176 (In Ukr).
5. Zinov'eva, E. I. (2012). *Ocherki po frazeologii obihodnogo russkogo yazyka Moskovskoj Rusi XVI–XVII vekov* [Essays on the phraseology of the everyday Russian language of Moscow Russia of the 16th – 17th centuries]. SPb. : Izd-vo «Osipova» (In Russ).
6. Kashhenko, A. F. (1992). *Opovidannia pro slavne Vijs'ko Zaporoz'ke nyzove* [The story of the glorious Zaporozhian grassroots army]. Kyiv : Veselka (In Ukr).
7. Kyzymenko, L. D., Biedna L. M. (2000). *Slovnnyk-dovidnyk social'noho pratsivnyka* [Dictionary-reference book of a social worker]. Lviv : DCz MOU (In Ukr).
8. Kostomarov, N. (1870). Bogdan Hmel'nickij [Bohdan Khmelnytsky]. *Istoricheskie monografii i izsledovaniya Nikolaya Kostomarova*. SPb. : V Tipografii A. K. Kirkora. T. 9–10 (In Russ).
9. Moisienko V. M. (2001). Zhytomyrs'kyi rukopysnyi kodeks XVIII st. [Zhytomyr Manuscript Code of the XVIII century]. *Historia ... H. Hrab'ianky; Litopys kratkyi / Uporiad. V. M. Moisienko*. Zhytomyr. 5–38 (In Ukr).
10. Moskalenko, L. A. (2017). «Akty Poltavskoho polkovoho sudu» – pam'iatka ukrainskoi movy [«Acts of the Poltava Regiment Court» is a monument of the Ukrainian language]. *Akty Poltavskoho polkovoho sudu 1683–1750* / Pidh. do vyd. L. A. Moskalenko. Kyiv : KMM. 5–22 (In Ukr).
11. Mysheckij S. (1852). *Istoriya o kazakah zaporozhskih, kak onye iz drevnih let zachalisya, i otkuda svoe proiskhozhdenie imeyut, i v kakom sostoyanii nyne nahodyatsya* [The story of the Zaporozhye Cossacks, how these were conceived from ancient years, and where they came from, and in what state they are now]. Odessa : V Gorodskoj tipografii (In Russ).
12. Skal'kovskij A. (1841). *Istoriya Novoj Sechi, ili Poslednego Kosha Zaporozhskogo* [History of the New Sich, or the Last Kosh of Zaporozhye]. Odessa : V gorodskoj tipografii (In Russ).
13. Skybyts'kyi, V. V. (2002). Pokarannia [Punishment]. *Yurydychna encyklopedia*: v 6 t. T. 4 / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv : Ukr. encyklopedia. 622 (In Ukr).
14. *Slovar' russkoj frazeologii. Istoriko-etimologicheskij spravochnik* [Dictionary of Russian phraseology. Historical and etymological reference book] (1998) / Biri A. K., Mokievko V. M., Stepanova L. I. Sankt-Peterburg : Folio-Press (In Russ).
15. Sukhovii, O. O. (2002). *Frazeologia oratorsko-propovidnytskoi prozy Varlaama Yasynskoho* [Phraseology of oratorical and preaching prose by Barlaam Yasinsky]: Dys. ... kand. filol. nauk : specz. 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv (In Ukr).
16. Cherevko, I. (2013). *Frazeologia pam'iatok ukrains'koi movy XVI – XVII st.: semantyka, struktura, styl* [Phraseology of monuments of the Ukrainian language of the 16th – 17th centuries: semantics, structure, style]. Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakovycha NAN Ukrainy (In Ukr).
17. Yurchenko, O. S. (1984). *Formuvannia frazeolohichnogo fondu ukrains'koi literaturnoi movy: kinets' XVIII – poch. XIX st.* [Formation of the phraseological fund of the Ukrainian literary language: the end of the 18th – the beginning 19th century]. Kharkiv : Vyshha shkola (In Ukr).
18. Yavornytskyi, D. I. (1990). *Istoria zaporoz'kykh kozakiv* [History of the Zaporozhian Cossacks]: U 3 t. T. 1 / Redkol.: P. S. Sokhan (vidp. red.) ta in. Kyiv : Naukova dumka (In Ukr).
19. Yashhuk, L. V. (2018). *Kremenets'ka zems'ka knyha 1578 roku yak dzherelo istorii ukrains'koi movy* [Kremenets Zemstvo Book of 1578 as a source of the history of the Ukrainian language]. *Kremenets'ka zems'ka knyha 1578 roku* / Pidh. do vyd. L. V. Yashhuk. Kremenets' : Kremen.-Pochaiv. derzh. ist.-arxitektur. zapovidnyk. 5–52 (In Ukr).

УДК 811.161.3

ПЕРАДТЭКСТАВЫЯ МАРКЕРЫ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ КАТЭГОРЫІ ПРАСПЕКЦЫІ Ў МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ

В. П. Дзігядзюк

аспірант кафедры беларускай і рускай філалогіі

Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,

г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь

E-mail: Valya.digadyuk@mail.ru

Статья посвящена исследованию маркеров репрезентации категории проспекции на материале произведений О. Ипатовой и Л. Рублевской. Заголовок, эпиграф, пролог, имя автора рассматриваются как средства актуализации перспективного направления на предтекстовом этапе. Функциональное назначение изучаемых единиц выражается в определении времени, жанра произведения, номинации главного героя или указания предмета, события, о которых будет идти речь, раскрытия сути заголовка, придания определенного настроения или дополнительной информации к восприятию произведения. Проспективный характер маркеров обусловлен использованием авторами имен собственных известными деятелями и лексическими единицами, связанных со временем, событиями, религиозными и историческими течениями, семантическим характером эпиграфов и прологов, имени автора.

Ключавыя словы: катэгорыя праспекцыі, перадтэкставы этап, сродкі актуалізацыі, функцыянальная роля, сюжэтна-кампазіцыйныя асаблівасці, праспектыўная накіраванасць.

PRE-TEXT MARKERS OF REPRESENTATION OF THE CATEGORY OF PROSPECT IN THE LITERARY WORK

V. Digadyuk

graduate student of the Department of Belarusian and Russian Philology of
Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: Valya.digadyuk@mail.ru

The article is devoted to the study of markers of representation of the prospect category on the material of works by O. Ipatova and L. Rublevskaya. The title, epigraph, prologue, author's name are considered as means of actualization of the prospective direction at a pre-textual stage. The functional purpose of the studied units is expressed in the definition of time, genre of the work, nomination of the main character or indication of the subject, event, what will be talked about, revealing the essence of the title, giving a certain mood or additional information to the perception of the work. The prospective nature of markers is due to the author's use of proper names of famous figures and lexical items associated with the time, events, religious and historical trends, the semantic nature of epigraphs and prologues, the author's name.

Key words: category of prospect, pre-text stage, means of actualization, functional role, plot and compositional features, prospective orientation.

Уводзіны. На сучасным этапе развіцця мовазнаўства вялікую цікавасць прадстаўляе пытанне вызначэння тэкставых катэгорый. Гэтая праблема звязана з камунікатыўным падыходам навукоўцаў да вывучэння тэксту, аналізу яго асаблівасцей. У залежнасці ад напрамку даследавання – функцыянальнага, граматычнага, семантыка-стылістычнага – вылучаюцца розныя тэкставыя катэгорыі. Тэкставая катэгорыя праспекцыі вызначаецца ў розных тыпах жанру, таму вывучэнне яе на ўзроўні мастацкага тэксту прадстаўляецца больш грунтоўным і мэтанакіраваным. Для таго ж неабходна вызначыць узровень рэпрэзентацыі формы дыскантынуума, сродкаў яе выражэння.

Мэты і задачы даследавання. Мэта даследавання ў артыкуле – выявіць маркеры рэпрэзентацыі катэгорыі праспекцыі ў мастацкіх творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай. У межах даследавання разглядаюцца ўзроўні маркіроўкі праспектыўнага напрамку, што вызначаецца на перадтэкставым і тэкставым этапе; выяўляюцца сродкі і іх роля ў ажыццяўленні часовай прасторы будучага ў мастацкім творы.

Метады і матэрыял даследавання. Актualізацыя катэгорыі праспекцыі ажыццяўляецца на ўзроўні тэксту і мае моўнае выражэнне ў кампазіцыйнай структуры мастацкага твора. Сродкі рэалізацыі дадзенай адзінкі вызначаюцца як перадтэкставыя і тэкставыя, што залежыць ад маркіроўкі праспекцыі ў межах твора або яшчэ на перадтэкставым этапе. У мовазнаўстве функцыянальная роля адзінак актуалізацыі тэкставых катэгорый даследавалася В. А. Кухарэнка [1], А. Ф. Рогалевым [2], З. Я. Тураевай [3], І. Р. Гальперыным [4]. На падставе гэтага вылучаюцца элементы тэксту, якія з'яўляюцца праспектыўнымі ў вызначэнні сэнсу і дамінанты твора – заглавак, эпіграф, пралог, імя аўтара. Разглядаюцца адзінкі ў функцыянальным і семантычным аспектах.

Вынікі і іх абмеркаванне. Самым першым сродкам рэпрэзентацыі праспекцыі выступае *заглавак*, які ўдзельнічае ў фарміраванні асноўнай ідэі мастацкага твора. Менавіта на перадтэкставым этапе задача кожнага аўтара – уздзейнічаць на чытача з мэтай зацікавіць, завабіць яго прачытаць кнігу, таму заглавак цесна звязаны з паняццем «чаканне», «прагноз» і патрабуе «падключэння да гэтага працэсу ўласных асацыяцый», як адзначае В. А. Кухарэнка [1, с. 92].

Выбар назвы аўтарам залежыць ад розных фактараў. Творы В. Іпатавай і Л. Рублеўскай звязаны з гістарычнай тэматыкай, аднак сюжэтна-кампазіцыйныя асаблівасці адрозныя, што працягваюцца і ў загаловак твораў.

Заглавак можа ўказваць на жанр твора, напрыклад, назвы твораў В. Іпатавай пэўна акрэсліваюць гістарычны час падзей: «Прадыслава», «Святаслава», «Давыд Гарадзенскі», «Альгердава Дзіда», «Вяшчун Гедыміна». Ужыванне аўтарам уласных імёнаў вядомых гістарычных дзеячаў часоў Полацкага княства і Вялікага Княства Літоўскага ў загаловак з'яўляецца праспектыўна маркіраваным, што абумоўлена кірункам твораў на сярэдні чытацкі ўзровень. Сродкам актуалізацыі гістарычнай прасторы мастацкага тэксту ў назвах выступаюць таксама былое ўласнае імя сучаснага Каспійскага мора – «За морам Хвалынскім», славянскія дахрысціянскія імёны: «Святаслава», «Расанка», «Скор з павучага ручая», «Гайна і Мікаш», лексічныя адзінкі, звязаныя з часовай эпохай мінулага: «Чорная княгіня».

Гістарычная тэматыка твораў В. Іпатавай у рэлігійным напрамку прасочваецца ў загаловак, у якіх праспектыўнымі сродкамі выступаюць лексічныя адзінкі, што звязаны з язычніцтвам: «Залатая жрыца Ашвінаў», «Дваццаць хвілін з Немезідай», «Апошнія ахвяры свяшчэннага дуба», «Ваўкалакам абярнуся».

У адрозненне ад загаловак твораў В. Іпатавай, Л. Рублеўскай выкарыстоўвае лексічныя адзінкі, якія семантычна адлюстроўваюць гістарычную тэматыку: «Дагератыл», «Пярсцёнак апошняга імператара», «Золата забытых магіл», «Пасля Цэзара»; гістарычна-прыгодніцкую: «Авантуры Пранціша Вырвіча, шкаляра і шпега», «Авантуры студыёзуса Вырвіча», «Авантуры драгуна Пранціша Вырвіча», «Авантуры Пранціша Вырвіча, здрадніка і канфедэрата», «Авантуры Вырвіча з банды Чорнага доктара». Такі выбар назвы мастацкага тэксту абумоўлены ідэйнай задумай аўтара.

Праспектыўнасць загалова вызначаецца і ў намінацыі галоўнага персанажа, што актуалізуецца ўжываннем уласных імёнаў: «Святаслава», «Расанка», «Авантуры студыёзуса Вывіча» – або лексем з указаннем на пол: «Чорная княгіня», «Залатая жрыца Ашвінаў», «Пасля Цэзара»; ва ўказанні прадмета, аб якім будзе ісці гутарка: «Пярсцёнак апошняга імператара», «Сэрца мармуровага анёла», «Золата забытых магіл».

Іншы раз праспектыўнасць загалова залежыць ад фантазіі чытача, што абумоўлена абстрактнасцю назвы твора. Да такіх заглаваў адносяцца назвы твораў В. Іпатавай «Набег», «Мара», «За морам Хвальнскім», «Агонь у жылах крэменю», «Ваўкалакам абярнуся»; Л. Рублеўскай «Скокі смерці», «Ночы на Плябанскіх млынах».

Заглавак даецца не толькі твору, але главам і часткам аднаго твора. Такім чынам, чытач праспектыўна дасведчаны, аб чым будзе ісці гаворка ў наступным кантэксце. У якасці такіх прыкладаў выступаюць творы Л. Рублеўскай «Пярсцёнак апошняга імператара», «Пантофля Мнемзіны», «Дагератып», серыя раманаў «Авантуры Пранціша Вывіча», твор В. Іпатавай «Апошнія ахвяры свяшчэннага дуба».

Прамежкавыя заглаўкі праспектыўна выражаны, калі даюць разгорнуты змест тэксту, што здымае ў чытача інтрыгу неспадзяванасці. Такія заглаўкі-дыскрыпцыі характэрны для твораў Л. Рублеўскай у серыі раманаў «Авантуры Пранціша Вывіча»: «Як Чорны Доктар прагрэсіўных медыкусаў абедам карміў», «Як Пранціш пазнаёміўся з доктарам Дзі і сустрэўся з Паланэяй», «Як Лёднік і Вывіч апынуліся між кавадлам, молатам і... яшчэ адным молатам».

Другім праспектыўным маркерам на перадтэкставым узроўні выступае *эпіграф*. Інфармацыя, якая ўжываецца ў дадзенай тэкставай структуры, раскрывае сутнасць заглава або дадае дапаўняльныя звесткі да твора з мэтай арыентацыі да яго асноўнай ідэі, настроі чытача на пэўную эстэтычную хвалю ўспрымання тэкста.

Мастацкія творы В. Іпатавай і Л. Рублеўскай характарызуюцца *эпіграфамі*, якія выражаны цытатай. Прыкладамі такіх *эпіграфав* з'яўляюцца творы В. Іпатавай «Расанка» («Слова аб палку Ігаравым»), «Ваўкалакам абярнуся» (Паўлюк Багрым), «Залатая жрыца Ашвінаў» (У. Караткевіч «Званы ў прадоннях азёр»), Л. Рублеўскай «Золата забытых магіл» (Эклезіяст).

Маркерам, які праспектыўна падрыхтоўвае чытача да ўспрымання сюжэта і выказвае асноўную канцэпцыю твора, выступае *пралог*. Творы Л. Рублеўскай характарызуюцца такімі асабіста аўтарскімі выказваннямі і функцыянуюць у якасці надання пэўнага духу твору – «Пярсцёнак апошняга імператара», «Золата забытых магіл», або з'яўляюцца перадгісторыяй сюжэта – серыя раманаў «Авантуры Пранціша Вывіча, здрадніка і канфедэрата».

Вялікую ролю ў адлюстраванні ідэі твора іграе *імя аўтара*. Кожны аўтар характарызуецца сваімі асабістымі сюжэтно-кампазіцыйнымі асаблівасцямі, таму калі чытач у некаторай ступені знаёмы з творчасцю пісьменніка, то яго імя заўсёды праспектыўна накіроўвае на пэўны жанр, стыль, тэматыку, сюжэт.

Так, творы Л. Рублеўскай вызначаюцца такой кампазіцыйнай асаблівасцю, як перасячэнне некалькіх светаў і часавых прастор. Чытач сутыкаецца з фантастыкай, містыкай, нацыянальнай і сусветнай міфалогіяй, рамантызмам, прыгодніцкім дэтэктывам, у якіх выяўляецца беларуская гісторыя з яе надзённымі праблемамі этнацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларусаў, захавання гістарычнай памяці, пачуцця доўгу і вернасці.

Мастацкая творчасць В. Іпатавай характарызуецца вострасюжэтнымі аповесцямі і раманаў, якія напісаны на гістарычным матэрыяле (старажытная Полаччына ў аповесці «За морам Хвальнскім», эпоха Вітаўта – у аповесці «Апошнія ахвяры свяшчэннага дуба»). У яе творах адлюстроўваюцца знакавыя падзеі ў гісторыі беларускай дзяржаўнасці, згадваюцца вядомыя дзеячы і прадстаўнікі рэлігійнага напрамку (беларуская святая Еўфрасіння Полацкая ў аповесці «Прадыслава», княгіня Лізавета Астрожская, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Францыск Скарына ў творы «Чорная княгіня», Леў Сапега, Пётр Скарга – у творы «Агонь у жылах крэменю»), рэлігійныя і міфалагічныя матывы («Залатая жрыца Ашвінаў», «Вяшчун Гедыміна») і інш. Як бачым, праспектыўным маркерам імя аўтара выступае ў залежнасці ад начытанасці і эрудыцыі чытача.

Вывады. Такім чынам, аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што перадтэкставыя кампаненты мастацкага твора – заглавак, *эпіграф*, *пралог*, імя аўтара – характарызуюцца праспектыўнай накіраванасцю. Праспектыўная функцыянальнасць *заглавак* выражаецца ў маркіроўцы часу, жанру твора, намінацыі галоўнага персанажа або ўказанні прадмета, падзеі, аб якіх будзе ісці гутарка. Гэта абумоўлена ўжываннем аўтарам уласных імёнаў вядомых дзеячаў і лексічных адзінак, звязаных з пэўнай гістарычнай эпохай, падзеямі, рэлігійнымі напрамкамі. Прамежкавыя заглаўкі, якія надаюцца главам твора, накіраваны на вызначэнне тэмы часткі твора.

Эпіграф, які выражаны цытатай у творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай, праспектыўна мэтанакіраваны на раскрыццё сутнасці заглава, наданне пэўнага настрою або паведамлення дадатковай інфармацыі для ўспрымання твора. Асноўная канцэпцыя мастацкага тэксту можа быць праспектыўна выражана *пралогам*, які настройвае чытача на неабходную хвалю або з'яўляецца перадгісторыяй сюжэта. Сюжэтно-кампазіцыйныя асаблівасці аўтара становяцца ў некаторай ступені праспектыўнымі маркерамі ў вызначэнні пэўнага жанру, стылю, тэматыкі, сюжэта, што залежыць ад начытанасці чытача.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Кухаренко, В. А. Интерпретация текста : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / В. А. Кухаренко. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
2. Рогалев, А. Ф. Имя и образ: художественная функция имен собственных в литературных произведениях и сказках / А. Ф. Рогалев. – Гомель : Барк, 2007. – 223 с.
3. Тураева, З. Я. Лингвистика текста: структура и семантика: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
4. Гальперин, И. Р. Ретроспекция и проспекция в тексте / И. Р. Гальперин // Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин ; отв. ред. Г. В. Степанов. – 9-е изд. – М., 2016. – 139 с.

References

1. Kuharenko, V. A. Interpretaciya teksta : Ucheb. posobie dlja studentov ped. in-tov po spec. № 2103 «Inostr. jaz.» [Interpretation of the text: Textbook for students of pedagogical institutes on spec. No 2103 "Foreign languages"]. 2-e izd., pererab. Moscow : Prosveshchenie. (In Russ).
2. Rogalev, A. F. Imja i obraz: hudozhestvennaja funkcija imen sobstvennyh v literaturnyh proizvedenijah i skazkah [Name and image: the artistic function of proper names in literary works and fairy tales]. Gomel': Bark. (In Russ).
3. Turaeva, Z. Ja. Lingvistika teksta: struktura i semantika : Ucheb. posobie dlja studentov ped. in-tov po spec. № 2103 «Inostr. jaz.» [Linguistics of the text: structure and semantics. Textbook for students of pedagogical Institutes on spec. No. 2103 "Foreign languages"]. Moscow : Prosveshchenie. (In Russ).
4. Gal'perin, I. R. Retrospekciya i prospekciya v tekste. Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovanija [Retrospection and prospectus in the text. Text as an object of linguistic research]. Moscow. (In Russ).

УДК 811.161.3'367

ПАРЭНТЭТЫЧНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ Ў ФУНКЦЫІ РЭМАРКІ (НА ПРЫКЛАДЗЕ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ У. КАРАТКЕВІЧА)

Ю. С. Заблоцкая

аспірант кафедры агульнага і славянскага мовазнаўства
Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова,
г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь
E-mail: julieta.92@mail.ru

У артыкуле разглядаюцца такія парэнтэтычныя канструкцыі ў мастацкіх творах У. Караткевіча, якія выкарыстоўваюцца пісьменнікам у функцыі рэмаркі. На базе апісальнага метаду вызначаюцца асаблівасці парэнтэз-рэмарак і іх роля ў фарміраванні індывідуальнага аўтарскага стылю У. Караткевіча. Пры гэтым сярод парэнтэз-рэмарак у творах У. Караткевіча вылучаюцца некалькі груп: для перадачы вербальных і невербальных паводзін персанажа, для апісання прадметаў інтэр'еру ці абмалёўкі абстаноўкі, у якой адбываецца дзеянне, і для ўказання на размяшчэнне або перамяшчэнне герояў у прастору. Робяцца высновы аб тым, што парэнтэтычныя канструкцыі, якія выкарыстоўваюцца ў функцыі рэмарак у мастацкіх творах, з'яўляюцца неад'емнай рысай творчай спадчыны аўтара, што дазваляе назваць такое функцыянальнае ўжыванне парэнтэзы адным з маркераў ідыястылю пісьменніка.

Ключавыя словы: тэкст, парэнтэтычныя канструкцыі, індывідуальны аўтарскі стыль, рэмарка.

PARENTHETICAL CONSTRUCTIONS IN THE REMARK FUNCTION (ON THE EXAMPLE OF V. KOROTKEVICH'S LITERARY WORKS)

J. S. Zablotskaya

PhD student, chair of General and Slavic linguistics
Mogilev state University named after A. A. Kuleshov,
Mogilev, Republic of Belarus
E-mail: julieta.92@mail.ru

The article considers such parenthetical constructions in V. Korotkevich's literary works, which are used by the writer in the function of a remark. On the basis of the descriptive method, the features of parenthetical remarks and their role in the formation of the individual author's style of V. Korotkevich are determined. At the same time, among the parenthetical remarks in author's works, several groups are distinguished: for transmitting the character's verbal and non-verbal behavior, for describing interior items or describing the environment in which the action takes place, and for indicating the placement or movement of characters in space. It is concluded that parenthetical constructions used in the function of remarks in works of art are an integral feature of the author's creative heritage, which allows us to call such a functional application of parenthesis one of the markers of the individual author's style of the writer.

Key words: text, parenthetical constructions, individual author's style, remark.

Беларускія пісьменнікі з'яўляюцца прафесійнымі стваральнікамі літаратурна-мастацкіх тэкстаў, бо ў першую чаргу праяўляюць творчую індывідуальнасць пры адлюстраванні аб'ектыўнай рэчаіснасці моўна-выяўленчымі сродкамі свайго народа і выпрацоўваюць не толькі спецыфічную манеру пісьма (індывідуальны стыль), але і так званую “мову пісьменніка” [4, с. 8].

Ідыястыль – гэта сукупнасць асобных аўтарскіх сэнсаў, выяўленых у мастацкім творы з дапамогай індывідуальнага (аўтарскага) выбару / адбору моўных сродкаў і спосабаў іх камбінавання [1, с. 67]. Можна сказаць, што ідыястыль – гэта почырк аўтара, своеасабліваць яго моўных выяўленчых сродкаў. У індывідуальным моўным почырку знаходзяць выражэнне адметных, спецыфічных, уласцівых толькі гэтаму пісьменніку рысы, яго самабытнасць.

Што да У. Караткевіча, то адным з найбольш яркіх спосабаў рэалізацыі яго почырку можна назваць выкарыстанне парэнтэтычных канструкцый, якія суправаджаюць усе творы аўтара.

Мэта даследавання – выявіць функцыянальныя асаблівасці парэнтэз-рэмарак у мастацкіх творах У. Караткевіча.

Асноўным у даследаванні выступае апісальны метада, які заключаецца ў назіранні і сістэматызацыі вывучанага моўнага матэрыялу. Для аналізу ўзятыя мастацкія творы У. Караткевіча, у якіх змястоўная накіраванасць парэнтэтычных канструкцый вызначаецца сістэмнасцю, выразнасцю, паслядоўнасцю.

Цікава, што для мастацкіх тэкстаў У. Караткевіча характэрна выкарыстанне парэнтэзы ў функцыі рэмаркі, якая ў класічным разуменні з’яўляецца неад’емнай часткай менавіта драматычных твораў. Напрыклад:

Гадзіна танцаў (акампаніраваў на лялечнай скрыпцы monsieur Jannot), якая была для малага пакутай, а пасля гадзіна верхавой язды ў манежы («Каласы пад сярпом тваім»).

Парэнтэза-рэмарка выкарыстоўваецца пісьменнікам для таго, каб стварыць адпаведнае гукавое суправаджэнне тэксту. Такі спосаб стварае вялікую рэалістычнасць апісаных падзей, чытач нібы сам чуе гукі скрыпкі.

Аўтарская рэмарка як структурны элемент драматычнага тэксту складае яго найбольшую спецыфіку. Яна з’яўляецца адначасова неад’емным кампанентам драматычнага тэксту і “аўтаномнай з’явай”, якая служыць рэалізацыяй аўтарскіх інтэнцый [3, с. 4]. Сцэнічныя рэмаркі, якія суправаджаюць драматычныя творы, дэталёва апісваюць месца дзеяння, з’яўленне і паводзіны персанажаў, іх жэсты, міміку, рух, інтанацыі, пункт гледжання аўтара, яго сімпатыі і антыпатыі. Гэта своеасаблівае “кіраўніцтва да дзеяння” для рэжысёра і акцёра.

У мастацкіх творах У. Караткевіча рэмаркі паказваюць маўленчы план аўтара і ўрываюцца ў сказ у выглядзе кароткіх тлумачэнняў, якія нагадваюць рэмаркі драматычнага твора. Аднак моўная партыя апавядальніка ў прозе іграе больш прыкметную ролю, чым аўтарскія рэмаркі ў драматургіі: “Апавядальнік больш свабодна перамяшчаецца ў прасторава-часовай структуры тэксту, валодае большай інфармацыяй аб персанажах, іх гісторыі, падзеях” [2, с. 101].

Падобна сцэнічным рэмаркам, празаічныя ўстаўкі-рэмаркі ўтрымліваюць інфармацыю аб індывідуальных асаблівасцях словаўжывання, вымаўлення, адзначаюць некаторыя асаблівасці паводзін, стану героя. Устаўка-рэмарка, дзякуючы сваёй сцісласці і лаканічнасці, становіцца ідэальным сродкам уключэння дадатковай інфармацыі і прыводзіць да некаторых змен у структуры апавядання. З яе дапамогай аўтар будзе другі план апавядання, “разгружаючы” асноўную лінію. Пры гэтым сярод парэнтэз-рэмарак у мастацкіх тэкстах У. Караткевіча можна вылучыць некалькі груп: для перадачы вербальных і невербальных паводзін персанажа, для апісання прадметаў інтэр’еру ці абстаноўкі, у якой адбываецца дзеянне, і для ўказання на размяшчэнне або перамяшчэнне герояў у прасторы.

1. Парэнтэзы-рэмаркі, якія перадаюць вербальныя паводзіны персанажа. Апісанне вербальных паводзін персанажа прадугледжвае характарыстыку маўлення персанажа, яго манеры гаварыць:

– *Пойдзеш у бок Ківаверцаў. Потым трымайся на лагчыне на Зорны Кол ад вялікага каменя. Не даходзячы да пачынка Памярэч, з паловы шляху звяртай на Імшаны Яр. На адхоне яго пабачыш над вялікім дубам пяхору. Прыйдзі зацямна. Там... чалавек. Будзе знаць – не ідзі. Не палі святла. (У яе перахапіла голас) («Маці ветру»).*

Акцэнтуючы ўвагу на мадуляцыі голасу, аўтар дасягае таго, што напружанне і хваляванне гераіні перадаюцца і чытачу. Момент перапынення прамовы гаворыць пра тое, што персанаж адчувае трывогу адносна таго, што павінна адбыцца.

Звернемся да яшчэ аднаго прыкладу:

– *Слухай. Цытую: “Такія настроі ў той час не хавалі ў сабе асаблівай (Янка зрабіў націск на слова) небяспекі” («У снягах драмае ясна»).*

Тут ужо адбываецца вылучэнне аўтарам канкрэтнага слова. Для У. Караткевіча вельмі важным было гэтае слова, таму што для яго выражэння аўтар выкарыстоўвае парэнтэтычную канструкцыю. Сама парэнтэза-рэмарка падразумявае, што чытач яшчэ раз вернецца да зместу асноўнага сказа і з асаблівай інтанацыяй прачытае тое слова, на якое паказаў аўтар. Такі прыём спрыяе не толькі акцэнтаванню ўвагі чытача на пэўнай адзінцы маўлення, але і стварэнню іроніі. Такое меркаванне пацвярджаецца далейшымі словамі твора: “<...> Мне здаецца, аўтар гэтага артыкула сам не верыў у тое, што пісаў”.

2. Парэнтэзы-рэмаркі, якія перадаюць невербальныя паводзіны персанажа. Такія ўстаўкі паказваюць пэўную рэакцыю героя твора. Характарыстыкі, якія паказваюць на міміку, дзеянні, рухі, спрыяюць стварэнню жыццёвай пераканаўчасці, натуральнасці тэксту, дапамагаюць перадаць разнастайную палітру пачуццяў персанажаў:

Тут варварскае насельніцтва (*і ён шматзначна паглядзеў на мяне*), могуць і забіць («Дзікае паляванне караля Стаха»).

Указанне на шматзначны погляд выкарыстоўваецца для намёку на нешта важнае і істотнае. Адбываецца акцэнтаванне ўвагі і героя твора, і чытача на вылучанай інфармацыі.

Цікавым з пункту гледжання выкарыстання парэнтэзы-рэмаркі для ўказання на невербальныя дзеянні героя з'яўляецца наступны прыклад:

А абараняць іх будуць, акрамя рэгулярнага войска, жаночы полк (Юстын хмыкнуў), полк імя Сабескага і полк “Дзеці Варшавы” («Аліва і меч»).

Парэнтэза-рэмарка, да якой звяртаецца У. Караткевіч, спрыяе ўсведамленню чытачом зняважлівага стаўлення Юстына да жаночага палка.

3. Парэнтэзы-рэмаркі, у якіх апісваюцца прадметы інтэр'еру ці абмалёўваецца абстаноўка, у якой адбываецца дзеянне. Выкарыстанне такіх парэнтэтычных канструкцый дапамагае чытачу максімальна візуалізаваць адлюстраваны аўтарам малюнак. Напрыклад:

На крэслах (ложкі былі бялюткія) сядзела трох гожанькіх дзяўчат і стаяў... малады чалавек, на гэты раз без вядра. Ён быў моцна ў куражы і злёжку пахітваўся («Чорны замак Альшанскі»).

Апісанне ложкаў спатрэбілася У. Караткевічу для таго, каб не толькі паказаць на чысціню, якая была ў пакоі дзяўчат, але і сімвалічна падкрэсліць, што тут пануе нявіннасць, якая ніяк не карэлюецца з лішнім маладым чалавекам. Далей знаходзім пацверджанне гэтай думкі: “Ганіце яго ў шыю, – махнуў я рукой”.

У наступным сказе назіраюцца выразныя адносіны супрацьпастаўлення:

У той час, калі Гервасій з сябрамі паляваў на звера і птушку, граў з Ірай у шахматы, калі за вокнамі лье восеньскі дождж, і ўзімку ляжаў на шкурах з каханай (а ля галоў іхніх скакаў у каміне цёплы агонь) – другая жанчына рыхтавалася прыйсці да Вылівахі, каб пазбавіць яго – асалод, а горад – пазбавіць ад яго («Ладдзя распачы»).

Указанне на цёплы агонь у каміне мае рамантычнае адценне. Зварот У. Караткевіча да такой парэнтэзы-рэмаркі яшчэ больш падкрэслівае антанімічнасць і сэнсавы кантраст.

Цікавым у гэтых адносінах з'яўляецца таксама наступны прыклад:

Ён правёў мяне ў кабінет (груба абабляваныя паліцы з кнігамі, пісьмовы стол велічынёю з поле бою пад Оршай, драўлянае, саматужнай работы крэсла з вышыванай падушкай на ім) («Чорны замак Альшанскі»).

У працываганым прыкладзе аўтар максімальна поўна і дакладна апісвае дэталі кабінета для таго, каб чытач змог і ўявіць абстаноўку, і суаднесці яе з вобразам героя. Пры гэтым узмацняецца эмацыйнае ўспрыманне тэксту. Аднак варта звярнуць увагу і на тое, што дадатковыя заўвагі большыя па аб'ёме, чым інфармацыя, дадзеная ў асноўным змесце сказа. Гэта сведчыць аб тым, што важным было менавіта тое, што “ён правёў у кабінет”, а апісанне гэтага кабінета толькі дапаўняе асноўную інфармацыю, робіць яе ў вачах чытача візуалізаванай.

4. Парэнтэзы-рэмаркі, што ўказваюць на размяшчэнне або перамяшчэнне герояў у прасторы. Такія парэнтэтычныя канструкцыі выкарыстоўваюцца У. Караткевічам для таго, каб зрабіць тэкст максімальна жывым і дынамічным:

– Цхакен, – сказаў ён, з'явіўшыся на парозе (я стаяў, павярнуўшыся спіною да дзвярэй), – пакліч Лаўра («Сівая легенда»).

Указаннем на тое, што герой-апавядальнік стаіць спіной да дзвярэй, дасягаецца эфект нечаканасці ад пачутых слоў.

Вельмі адметным з'яўляецца наступны прыклад:

У гэтым пекле ўсё ж ёсць жыццё: і для фенека – рыжсага звярка пустыні (вунь ён крадзецца праз гамаду да крыніцы, вясёлы і аблавухі, як першакласнік), і для чубатага пустыннага жаўрука, і нават для брыдкага варана з ягоным тлустым, зямлістым тупым цела («Сіняя-сіняя»).

Такая парэнтэза-рэмарка накіравана на тое, каб пацвердзіць словы аб наяўнасці жыцця “ў гэтым пекле”.

Такім чынам, парэнтэтычныя канструкцыі, якія выкарыстоўваюцца ў функцыі рэмаркі, з'яўляюцца характэрнай рысай мастацкіх твораў У. Караткевіча. Парэнтэзы-рэмаркі паказваюць маўленчы план ці аўтара твора, ці героя-апавядальніка. Дзякуючы такім канструкцыям чытач становіцца больш уцягнутым у дзеянні, апісаныя ў мастацкім творы. Пры гэтым рэмаркі могуць утрымліваць указанні на асаблівасці вербальных і невербальных паводзін персанажаў, у такіх адзінках могуць апісвацца прадметы інтэр'еру ці абмалёўвацца абстаноўка, у якой адбываюцца дзеянні, паказваць на размяшчэнне або перамяшчэнне герояў у прасторы. Выкарыстанне парэнтэтычных канструкцый У. Караткевічам у функцыі рэмарак у мастацкіх творах з'яўляецца неад'емнай рысай творчай спадчыны аўтара, што, несумненна, дазваляе назваць такое функцыянальнае ўжыванне парэнтэзы адным з маркераў індывідуальнага аўтарскага стылю пісьменніка.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Литвинова, В. В. Индивидуально-авторские концепты в структуре художественного мира Рэя Брэдбери : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / В. В. Литвинова. – Краснодар, 2009. – 234 с.

2. Проза В. М. Шукшина как лингвокультурный феномен 60–70-х годов / под ред. В. А. Пищальниковой. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 1997. – 192 с.
3. Хижняк, А. В. Реплика в драмах Ф. Шиллера : локально-структурный, функционально-семантический и переводческий аспекты : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. В. Хижняк. – Ростов-на-Дону, 2006. – 167 с.
4. Абабурка, М. В. Сучасны літаратурна-мастацкі расповед : манаграфія / М. В. Абабурка, В. М. Саўчанка. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 260 с.

References

1. Litvinova, V. V. (2009). Individual'no-avtorskie koncepty v strukture hudozhestvennogo mira Rjeja Brjedberi [Individual author's concepts in the structure of ray Bradbury's literary world] [Author's abstr. cand. philol. diss.]. Krasnodar. (In Russ).
2. Pishhal'nikova, V. A. (1997). Proza V. M. Shukshina kak lingvokul'turnyj fenomen 60–70-h godov. [V. M. Shukshin's prose as a linguocultural phenomenon of the 60s-70s]. Barnaul : Altai state University. (In Russ).
3. Hizhnjak, A. V. (2006). Remarka v dramah F. Shillera : local'no-strukturnyj, funkcional'no-semanticheskij i perevodcheskij aspekty [Remark in F. Schiller's dramas: local-structural, functional-semantic and translation aspects] [Author's abstr. cand. philol. diss.]. Rostov-na-Donu. (In Russ).
4. Ababurka, M. V. Savchanka, V. M. (2011). Suchasny litatarurna-mastacki raspoved. [Modern literary and artistic short story: monograph]. Mogilev : state University named after A. A. Kuleshov. (In Belarusian).

УДК 81'373

ИЗ ИСТОРИИ АНТРОПОНИМОВ ДЕБЕССКОГО РАЙОНА УДМУРТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Д. А. Игнатьева

студентка 4 курса факультета социальных коммуникаций и филологии
Глазовского государственного педагогического института имени В. Г. Короленко,
г. Глазов, Российская Федерация
E-mail: dardarinka@mail.ru

В. Н. Мартянова

доцент, доцент кафедры русского языка и литературы Глазовского государственного
педагогического института имени В. Г. Короленко,
г. Глазов, Российская Федерация
E-mail: vnmartyanova48@yandex.ru

Статья посвящена анализу состава антропонимов Дебесского района Удмуртской Республики Российской Федерации и изучению их происхождения. Во введении описывается история возникновения антропонимов в русской культуре.

Цель и задачи. Цель статьи – проанализировать антропонимы прошлых веков и современные, распространенные среди жителей Дебесского района Удмуртской Республики.

При этом решаются следующие задачи:

- 1. Определяется количественный состав антропонимов.*
- 2. Выявляется частотность тех или иных антропонимов в разные периоды, деление их на «господские» и «крестьянские» имена.*
- 3. Рассматривается по архивным материалам предпочтительность тех или иных антропонимов. Основными методами нашего исследования являются описательный, сравнительный. Материалами для исследования являются данные, извлеченные из архивных местных документов. Результатом работы является разграничение антропонимов на две части: инвариантную и вариативную, с указанием конкретных имен.*

В результате исследования мы приходим к следующим выводам:

- 1. Большинство антропонимов в Дебесском районе Удмуртской Республики являются каноническими.*
- 2. Состав антропонимов Дебесского района Удмуртской Республики зависит от политической атмосферы в обществе и, следовательно, «моды» на имена собственные.*
- 3. Несмотря на «моду» в именах собственных существует «ядро» антропонимов (10–15), это, как правило, канонические имена собственные.*

Ключевые слова: антропонимика, антропоним, антропонимикон, ономастикон, именник, имятворчество, вариативная часть, инвариантная часть, господские имена, крестьянские имена.

FROM THE HISTORY OF ANTHROPNYMS DEBESSKAYA DISTRICT, UDMURT REPUBLIC, RUSSIAN FEDERATION

D. A. Ignatieva

V. N. Martyanova

associate Professor, Cand. Phil. D., associate Professor of the Department of Russian language and literature
of the Glazov state pedagogical Institute named After V. G. Korolenko, Glazov, Russian Federation
E-mail: vnmartyanova48@yandex.ru

The article is devoted to the composition of anthroponyms and their origin in the debessky district of the udmurt republic in the russian federation. The article describes the history of the emergence of anthroponyms in Russian culture in the introduction.

Purpose and objectives. The purpose of the article is to analyze the anthroponyms of Past centuries and modern ones, common among The inhabitants of the debessky district Of The udmurt Republic.

At the same time, the following tasks are solved:

- 1. The quantitative composition of anthroponyms is determined.*
- 2. the frequency of certain anthroponyms in different periods, their division into "master" and "peasant" names is revealed.*
- 3. The preference of certain anthroponyms is considered based on archival materials.*

The main methods of our research are descriptive and comparative.

Materials for the study are extracted from the data archive of local documents.

The result of the work is the differentiation of anthroponyms into two parts: invariant and variable with the indication of specific names.

as a result of the study, we come to the following conclusions:

- 1. most of the anthroponyms in the debessky district of the udmurt republic are canonical.*
- 2. The composition of the anthroponyms of the Debessky district of the Udmurt Republic depends on the political atmosphere in society and, consequently, the "fashion" for proper names."*
- 3. despite the "fashion" in proper names, there is a "core" of anthroponyms (10-15), these are usually canonical proper names.*

Key words: *onomastics, anthroponyms, anthroponimics, onomasticon, list of names, ibatorrest, the variable part invariant part of the master's names and country names.*

Введение. Имена людей являются частью истории. Они появились на самых ранних этапах развития человечества вместе с членораздельной речью. По мнению А. В. Суперанской, «имена каждой эпохи имеют своё социологическое и идеологическое наполнение, отвечающее специфике культуры эпохи» [4, с. 41].

Можно выделить несколько этапов в развитии русского антропонимикона:

1. Дохристианский период.
2. Период после введения христианства.
3. Послереволюционный период.
4. Послевоенный период.
5. Современный период.

В дохристианский период основной состав именослова составляли имена больше похожие на прозвища, данные по тем или иным причинам. Например, дети нарекались в соответствии с хронологическим порядком появления на свет: *Первый, Поздний, Третяк*. Как следствие это процесса мы встречаем следующие фамилии: *Первов, Третьяк или Третьяков* и т. д. Также детей могли называть по времени появления на свет: *Суббота, Полетко, Мороз, Неделя, Зима* или *Дорога* или сравнивали с животными и растениями: *Овраг, Волк, Добрыня, Долгой, Кислица, Неудача, Неумывака, Осётр, Язык, Журавль, Рябой, Бел, Черныш, Кудряш, Меньшак, Ждан, Дуб, Берёза*.

С православием пришли имена древнеиудейские, древнеримские, древнегреческие, то есть антропонимы, которые восходят к именам действующих лиц Библии, повествующей о жизни, смерти и воскресении Иисуса Христа. Например, *Ирина, Ксения, Петр, Николай, Мария, Анна, Илья, Михаил, Константин*. Став неотъемлемой принадлежностью русского календарного именослова, они обрусели и в ряде случаев дали затем устойчивые словосочетания или производные слова, послужили основой пословиц и поговорок, поэтической символики и т. д.

После Великой Октябрьской революции в именник вошли ранее немислимые господские имена, то есть те, которые до Революции на Руси носили только обеспеченные граждане (мужские: *Николай, Александр, Михаил, Пётр, Василий, Алексей, Владимир*; женские: *Наталья, Анна, Екатерина, Ольга*). Также в именах люди стремились отразить революционные события (*Октябрина, Ноябрьна* – названия революционных месяцев, *Ком* – Коммунистический Интернационал молодёжи, *Ор* – Октябрьская революция, *Красарма* – Красная Армия, *Донара* – дочь народа, сокращения «революционных слов»). Многие имена перекликаются с именами и фамилиями вождей революции: *Вилен* (Владимир Ильич Ленин), *Владлен* (Владимир Ленин), *Нинель* (читай с конца!).

В антропонимикон послевоенного времени к частотным господским и крестьянским именам прибавляются *Любовь, Вера, Надежда*, которые ранее не встречались. Вероятно, прозрачная семантика имён способствовала их выбору. Подавленное настроение, связанное с Великой Отечественной войной, можно было победить «верой, надеждой и любовью». Дети, рождённые в это время, символизируют эти чувства.

Интересно, что на современном этапе модными считаются имена славянского происхождения, известные до прихода христианства. Например, мужские: *Тихон, Захар, Платон, Демид, Мирон, Святозар*; женские: *Василиса, Злата, Ярослава, Мирослава, Любомира*. Популярны также имена, связанные с современными событиями. Например, *Олимпиада* (в связи с зимними Олимпийскими играми 2014 года); *Феодосия и Гурзуф* (в честь вхождения Крыма в состав России в 2014 году); *Метеорит* (из-за падения Челябинского метеорита в 2015 году). Популярностью и имена западных телезвезд и героев кино. Например, *Анжелика, Эдвард, Джульетта, Гарри, Майкл*.

«Для того, чтобы представить именник различных синхронных срезов и особенно его динамику, – пишет Бондалетов, – нужны сплошные обследования за длительное время в пределах одной территории или населённого пункта. Но найти город, по которому бы имелись метрические записи из года в год, почти невозможно» [1, с. 114]. Так получилось и с селом Дебесы.

Цели и задачи. Мы ставим перед собой цель: проанализировать антропони́мы прошлых веков и современные, распространенные среди жителей Дебесского района Удмуртской Республики.

И решить следующие задачи:

1. Определить количественный состав антропони́мов.

2. Выявить частотность тех или иных антропони́мов в разные периоды, деление их на «господские» и «крестьянские» имена.

3. Рассмотреть по архивным материалам предпочтительность тех или иных антропони́мов.

Методы и материал исследования. Описательным и сравнительным методами мы анализировали антропони́микон села. Для этого использовались архивные данные, а также личные имена обучающихся Дебесской СОШ имени Л. В. Рыкова. Всего проанализировано 653 антропони́ма.

Результаты и их обсуждение. Анализ антропони́мов проводился на основе архивных данных, они позволили выделить несколько этапов в развитии антропони́мов села Дебесы:

1. Дореволюционный период (1743–1752).

2. Послереволюционный период (1925–1936).

3. Послевоенный период (1949–1954).

4. Период «застоя» (1976–1979).

5. Современный период (2003–2013) [3, с. 34–41].

Интересно, что в каждый названный период приоритетными были традиционные имена собственные. Так, в дореволюционный период основной состав сельского именослова составляли канонические имена типа *Афанасий, Никифор, Фёдор, Тимофей, Федот, Иван, Гаврила, Влас, Игнатий, Осип, Максим, Кирило (Кирилл), Никита, Алексей, Архип, Спиридон, Степан, Филат, Михаил*. По-другому такие имена назывались календарными, поскольку они давались русским людям за всё время их существования по церковным календарям, в которых имена святых перечислены с днями их памяти.

После Великой Октябрьской революции в именник села вошли ранее немислимые господские имена (мужские: *Николай, Александр, Михаил, Пётр, Василий, Алексей, Владимир*; женские: *Наталья, Анна, Екатерина, Ольга*).

В антропони́микон послевоенного времени к частотным господским и крестьянским именам прибавляются *Любовь, Вера, Надежда*, которые ранее не встречались.

Так же, как и в политике страны, в ономастиконе Дебесского района произошёл «застой». То есть проявляется частая повторяемость одинаковых имён (*Сергей, Александр, Наталья, Светлана*).

Появление новых же имён в сельском именнике связано с «модой» на имена. Так, в архивных данных за 1949–1951 год мы встречаем такие имена, как *Варлен*, что означает «Великая армия Ленина», частотное употребление имени *Владимир*, скорее всего, связано с именем «вождя революции». Таким образом, видим, что изменения в антропони́миконе связаны с Великой Октябрьской революцией. Однако распространение имен-оказионализмов типа *Искра, Владлена, Оюшминальда* (Отто Юльевич Шмидт на льдине), *Даздраперма* (Да здравствует первое мая!) (женские) или *Роблен* (Родился быть ленинцем), *Лоризрик* (Ленин, Октябрьская революция, индустриализация, электрификация, радиофикация и коммунизм), *Сталилен* (Сталин и Ленин) (мужские), которые были пронизаны дыханием революции и коммунистическим патриотизмом, не наблюдается [2, с. 33–47].

В период «застоя» в моду стали входить иностранные мужские и женские имена или произносимые на иностранный лад: *Алекс, Артур, Эдуард, Стас, Жаннет, Ева, Агата*. Это связано с популярностью в то время бразильских и мексиканских сериалов.

В именнике села Дебесы из иноязычных антропони́мов можно отметить следующие: *Роза, Розалия, Вероника, Земфира, Герман, Рудольф, Эмилия*.

Чтобы выявить, каким именам жители села Дебесы отдают предпочтение на современном этапе, мы просмотрели списки обучающихся в школьных журналах Дебесской СОШ имени Л. В. Рыкова за 1, 5 и 10 классы. Интересно, что большая часть антропони́мов, встречающихся в этот период, была известна жителям Дебесского района давно. Сюда входят как «господские», так и «крестьянские» имена. Вот небольшой перечень этих антропони́мов:

1 класс: *Алина, Егор, Андрей, Артём, Валерия, Ксения, Кирилл, Александр, Максим, Анастасия, Варвара, Лев, Дмитрий, Карина*.

5 класс: *Татьяна, Екатерина, Артём, Иван, Ульяна, Александр, Илья, Анна, Stanisлав, Роман, Матвей, Данил, Юлия, Софья, Владислав, Николай*.

10 класс: *Рафаил, Никита, Нина, Наталья, Николай, Роман, Ольга, Егор, Мария, Наталья, Олеся, Степан, Алёна, Юлия, Татьяна, Алина, Арина, Софья, Максим, Юлия*.

Нашла отражение и современная мода на имена славянского происхождения, известные до прихода христианства. Чётко это можно увидеть на примере мужских имён типа *Святослав, Ярослав, Прохор, Евсей* и женских *Милолика, Василина*. Ориентации на Запад в имятворчестве сегодня не наблюдается.

Выводы. Таким образом, большинство антропони́мов в Дебесском районе Удмуртской Республики являются каноническими и их состав зависит от политической атмосферы в обществе и, следовательно, «моды» на имена собственные. Заметим, что выбор имен собственных является циклическим. Но сельский именник, по нашим данным, имеет устойчивую часть мужских и женских имён,

которую мы назвали инвариантной, то есть неизменной. Это имена, которые независимо от веяния «моды» даются новорожденным, и вариативную часть, то есть те имена, которые появляются в зависимости от эпохи и моды. Таблицы 1, 2 составлены нами с учётом инвариантной и вариативной частей антропонимов села Дебесы.

Таблица 1. – Мужские имена

Инвариантная часть	Вариативная часть	
1. Александр	1. Дореволюционный период	Афанасий
2. Дмитрий		Никифор
3. Владимир		Влас
4. Сергей		Осип
5. Петр		Тимофей
6. Алексей		Игнатий
7. Василий	2. Послереволюционный период	Ефим
8. Иван		Юрий
9. Николай	3. Послевоенный период	Филат
10. Михаил		Изосий
		Леонтий
		Аполос
		Эстафей
		Зиновий
		Варлен
		Платон
		Пантелей
		Елизар
	4. Период «застоя»	Герман
		Рудольф
		Серапион

Таблица 2. – Женские имена

Инвариантная часть	Вариативная часть	
1. Анастасия	1. Дореволюционный период	
2. Анна	2. Послереволюционный период	Анфиса
3. Мария		Марфа
4. Елена		Анисья
5. Ольга	3. Послевоенный период	Федосья
6. Наталья		Маиса
7. Ирина		Евдокия
8. Екатерина		Апполинария
9. Надежда		Августа
10. Татьяна		Лукерья
		Прасковья
		Пелагея
		Олимпиада
		Домна
	Руфина	
	Калиста	
	Фелисата	
	Васса	

Таким образом, на выбор антропонимов влияет политическая атмосфера в стране, мода на имена, которая меняется вместе с эпохой, но есть ядро антропонимов, которые, несмотря на все изменения, всегда существуют.

References

1. Bondaletov, V. D. Russian onomastics / V. D. Bondaletov. – М., 1983.
2. Nikonov, V. A. Tasks and methods of anthroponymy / V. A. Nikonov // Personal names in the past, present and future. Problems anthroponyms. – М., 1970.
3. Petrovsky, N. A. Dictionary of Russian personal names / N. A. Petrovsky. – М., 2000.
4. Superanskaya, A. V. a Dictionary of Russian personal names / A. V. Superanskaya. – М., 2005.

МОЎНЫЯ АДМЕТНАСЦІ КАЗАК МАЗЫРСКАГА ПАЛЕССЯ

А. В. Кавалёва¹, Г. В. Юдзянкова²

¹ дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры замежных моў і методыкі выкладання замежных моў Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: alena.kavaliova@gmx.de

² кандыдат філалагічных навук, загадчык аспірантуры
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь.
E-mail: sajtmzr@mail.ru

У артыкуле разгледжаны моўныя адметнасці казак Мазырскага Палесся як своеасаблівага этнаграфічнага і культуралагічнага рэгіёна; выяўлены асаблівасці дыялектызму ў фальклорных творах (лексіка-фанетычныя, словаўтваральныя, уласна лексічныя); прааналізаваны асноўныя сродкі мастацкай выразнасці казак на семантычным і стылістычным узроўнях.

Ключавыя словы: дыялектызмы, казка, Мазырскае Палессе, народныя выслоўі, паляшук, сацыяльная дыферэнцыяцыя.

LINGUISTIC PECULIARITIES OF MOZYR PALESSJE FAIRY-TALES

A. V. Kavaliova¹, H. V. Yudziankova²

¹PhD, Docent, associate Professor of the Department of foreign languages and methods of teaching of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin, Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: alena.kavaliova@gmx.de

²PhD, the head of postgraduate institution of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin, Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: sajtmzr@mail.ru

The article deals with the linguistic features of Mozyr Palessje fairy-tales as a special ethnographical and cultural region; the authors reveal the peculiarities of dialectisms (lexico-phonetical, word-building, proper lexical features) and analyze the main means of literary imagery of fairy-tales on semantic and stylistic levels in folklore works.

Key words: dialectisms, fairy tale, Mozyr Palessje, colloquial expressions, Palessje region inhabitant, social differentiation, introductory formula.

Уводзіны. У сучаснай лінгвістыцы шырокае распаўсюджанне атрымалі даследаванні, прысвечаныя адлюстраванню культурнага коду, нацыянальнай карціны свету ў тэкстах розных тыпаў (мастацкіх, фальклорных, публіцыстычных) і ў розных гістарычных перыяды. У шэрагу такіх прац значная ўвага надаецца аналізу фальклорных жанраў (казак, песень, парэмій і інш.) як першасных фіксатараў нацыянальнага менталітэту.

Чалавецтва ў сваёй большасці ўспрымае мову як дадзенае, як тое, што не патрабуе асэнсавання і беражлівых адносін, аднак мова не толькі сродак зносін. Мова – бяспечны помнік гісторыі і культуры народа, у якім акрэслены бытавыя контуры эпохі. Яшчэ Я. Карскім было адзначана, што “прырода аказвае вялікі ўплыў на ход народнага жыцця, на яго гісторыю, а разам з тым і на развіццё мовы, а таксама змены ў ёй” [2, с. 199]. У гэтым плане казачны эпас найбольш поўна раскрывае багацце роднай мовы, паколькі народная фантазія заўсёды была звязана з рэчаіснасцю, адлюстроўвала светапогляды яе стваральнікаў.

Даследаванню беларускай народнай казкі прысвечаны працы А. Фядосіка, К. Кабашнікава, Л. Барага, Г. Барташэвіча, В. Бандарчыка, С. Саўчанкі і многіх іншых вучоных, якія, разглядаючы генезіс і спецыфіку жанраў казачнага эпаса, не абышлі сваёй увагай і яго моўныя адметнасці. Так, багацце і дасканаласць мастацкай формы беларускай народнай казкі падкрэслівалі яшчэ Е. Раманаў, Я. Карскі [1].

Ва ўсіх працах, прысвечаных асаблівасцям народнай лексічнай сістэмы казак, значная ўвага надаецца вывучэнню мовы твораў, запісаных вядомым фалькларыстам А. Сержпутоўскім на Палессі – адметным этнаграфічным і культуралагічным рэгіёне. Разам з тым, многія пытанні вывучэння мовы “Казак і апавяданняў беларусаў-палешукоў” яшчэ не разглядаліся.

Мэта і задачы. Мэта артыкула – аналіз моўных асаблівасцей казак Мазырскага Палесся.

Пастаўленая мэта прадугледжвае вырашэнне наступных задач: выявіць дыялектызмы ў мове казак, запісаных на Мазырскім Палессі; разгледзець асноўныя сродкі мастацкай выразнасці казак на семантычным і стылістычным узроўнях.

Метады і матэрыял даследавання. Выкарыстаны метады суцэльнай выбаркі і супастаўляльны метады. Матэрыялам для даследавання паслужылі казкі Мазырскага Палесся [4].

Вынікі і іх абмеркаванне. Мову разам з агульнай сукупнасцю бытавых рыс А. Сержпутоўскі лічыў галоўнай вызначальнай прыкметай нацыянальнай прыналежнасці народа, таму і запісаў усе творы, захоўваючы вымаўленне кожнага пачутага слова. Гэта пацвярджаюць і словы самога этнографа і фалькларыста

ў прадмове да зборніка “Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў”: “Пры запісванні была звернута асаблівая ўвага на правільную перадачу зваротаў мовы апавядальніка і, па магчымасці, на дакладнае адлюстраванне вымаўлення” [4, с. 24].

Нягледзячы на тое, што сюжэтна-кампазіцыйная арганізацыя твора можа супадаць і паўтарацца ў многіх мясцовасцях, кожны раз, у кожнай сваёй рэгіянальна-моўнай непаўторнасці дадзены твор заўсёды эстэтычна абжывае і асэнсоўвае нешта новае. А. Крывіцкі ўвогуле асобна вылучае слуска-мазырскія гаворкі сярод паўднёва-заходняй разнавіднасці і адзначае, што яны “характарызуюцца як бы большай выразнасцю, падкрэсленай рэгіянальнасцю, а таксама паслядоўнасцю ў рэалізацыі асаблівасцей і сродкаў паўднёва-заходніх гаворак” [3, с. 174].

Падчас аналізу казак, запісаных А. Сержпутоўскім, намі былі выяўлены наступныя віды дыялектызмаў палескага рэгіёна:

1. **Лексіка-фанетычныя:** *анял* (анёл), *вастрог* (астрог), *глусец* (глушэц), *грымануца* (грымнуца), *екурат*, *якурат* (акурат), *заўтрэ* (заўтра), *згураваць* (загараваць), *кале* (каля), *камандаваць* (камандаваць), *кожын* (кожны), *ландар* (ляндар), *лехчай* (лекар), *прозвіска* (прозвішча), *рабей* (рабін), *тагды* (тады), *хвартух* (фартух), *хмуры* (хмары), *хурман* (фурман), *цыглаты* (цыбаты), *цюцюн* (тытунь): ...*адкуль ні вазміса бежыць лось і екурат кале зайца* [4, с. 51]; *Але ось быў у нас лехчай, звалі яго Нічыпарам* [4, с. 62]; *Плачуць хмуры, не ведаюць што рабіць, каго слухаць* [4, с. 43]; *А Ілья ездзіць сабе па небу да камендуе* [4, с. 44]; *Як падрос Нічыпар, дак скоро бацька згураваў* [4, с. 71].

2. **Словаўтваральныя:** *аберучкі* (аберуч), *абратаваць* (выратаваць), *выжар* (выжарына), *выдукавацца* (вывучыцца), *даволан* (задаволены), *жытка* (жыццё), *загумеча* (загуменне), *калодзесь* (калодзеж), *лякоба* (лячэнне), *насустрэк* (насустрэч), *паморак* (мор), *трэйко* (тройчы), *увазнаць* (пазнаць), *удругае* (у другі раз), *чарадзейнік* (чарадзея), *шляхтуновы* (шляхецкі): *Дагадаўся мудры цар, што тагды чалавек будзе даволан, як ему песком прысыплюць вочы* [4, с. 43]; *Удругае пайшла маладзіца к старэнькаму дзедку прасіць...* [4, с. 62]; *Просто жыткі нема Кузьме: жонка слова не даць выгаварыць* [4, с. 46]; *Усе ведалі, што ён чарадзейнік, што ён замовіў сваю стрэлбу* [4, с. 50].

3. **Уласна лексічныя:** *абывацца* (адклікацца), *абратаваць* (супакоіць), *атаймавацца* (супакоіцца), *атылы* (сыты), *выпруціцца* (пра жывёлу – здохнуць), *вымчаць* (выгнаць), *закмеціць* (заўважыць), *замсціцца* (адпомсціць), *запарваць* (украсці), *заўзяцца* (намерыцца), *мурын* (негр), *калякаць* (гаварыць), *прыціснуць* (прыцягнуць), *рондзіць* (наводзіць парадкі), *суздром* (зусім), *утаймавацца* (супакоіцца), *ухмыліць* (прыціснуць вушы), *ускруціцца* (звар’яець), *хондзя* (ліхаманка), *чараватая* (цяжарная): *А заяц хаць бы што: сеў сабе перад стралцамі да толькі вушы ўхмыліў* [4, с. 50]; *Толькі к зіме трохі хваробы атаймаваліся* [4, с. 58]; *Позно ены калякалі, аб усём гаманілі, пакуль маскаль ссунуўся з лавы й захроп* [4, с. 68]; *От як трохі шаршні ўтаймаваліся, самы разумны жывд Борух і кажэ...* [4, с. 75]; *Тры гладкіе, атылые ксендзы сабраліся ехаць на воды лечыцца* [4, с. 80].

Для стварэння адпаведнага культуралагічнага фону мова прадстаўнікоў іншай сацыяльнай ці нацыянальнай групы арганізуецца адпаведным чынам. Так, у гаворку паноў палешукі ўводзяць паланізмы: *Пианицы не хіэш, коня не хіэш, пенёндзы не хіэш, так я тебе дам пендзесэнт бізунов!* [4, с. 87]; *То ж мой пактар, пожондны жыдэк. Разв’ёнзаць его!* [4, с. 140]; *Езус Мар’я! то й покоі зналісьсен?.. Пані змарла? О, я несчэнслівы!* [4, с. 100]; *Чый гэто такі нажондны хлопец?* [4, с. 131]. Мова герояў іншых народаў, у прыватнасці яўрэяў, таксама стылізавана: *Цуес, Мар’яна, маўцы, дам табе сто рублі* [4, с. 141]; *Сто ты, Янко, несеш?.. Ну, цуес, Янко, вазьмі мене ў хаўрус* [4, с. 87].

Самабытнасць таленту, індывідуальнасць мастака-казачніка не маглі не праявіцца ў шматлікіх вобразных параўнаннях і метафарах, якія абумоўлены штодзённым вопытам селяніна: *Слёзы так і цекуць, бы з берэзіны сок* [4, с. 58]; *Лежыць кале прызбы каменьчык, ясны, як зорка* [4, с. 39]; *Стужаўся малады стралец, пабелеў як палатно й дрыжыць бы асіна* [4, с. 51]; *Была ена адна, бы тая былінка ў полі* [4, с. 182]; *От ужэ падходзіць пара сеяць жыто, а земля сухая, як прысак* [4, с. 44].

Некаторыя параўнанні з цягам часу страцілі сваё пачуццёвае значэнне і набылі якасці ідыём размоўнай бытавой гаворкі: *Хмары таўкуцца, як вьоны ў рэшаце; на небе кіпіць, як у гаршuku* [4, с. 44]; *Усе расце на полі, бы на дрозджых* [4, с. 57]; *Вечар ціхі, як у вусе* [4, с. 69]; *Згарэло гумно беднага, усё роўна як хто языком злізаў* [4, с. 100]; *...выквецаліся ены ў гразь, бы чэрці* [4, с. 176].

Вельмі чуйна і з вялікай павагай ставіліся палешукі да прыроды, прыслухоўваліся да яе чароўных гукаў, таму для іх не існавала падзелу свету на адухоўлены і не. Суадносячы жыццёвыя назіранні са сваім уласным вопытам, яны з натхненнем насычалі шматлікія апавяданні персаніфікаванымі вобразамі: *Зашумеў лес, загуў, жуціць рознымі галасамі...* *Рава лес, стогне* [4, с. 41]; *Бачыць сонейка, што нічога не парадзіць, кінуло пекці і пайшло к Богу на скаргу* [4, с. 178]; *Але ось заграе Музыка жаласліва, й заплачуць і лес, і дуброва, набезыць хмурка, й з неба слёзкі так і пальютца* [4, с. 31]; *Скачуць малыя дзеці, скачуць коні, скачуць кусты й лес, скачуць зоркі, скачуць хмаркі – ўсескачэ і смеетца* [4, с. 32].

Высокая культура, самабытнасць казачнага эпосу выяўляюцца і праз рытмічна арганізаваную мову: *Кожын дзень – неўзгода, кожын крок – прыгода* [4, с. 120]; *Часам з квасам, а парою з бедою, ці бо з вадою* [4, с. 116]; *У яком-тоь краю жылі людзі бы ў раю: гаравалі, працавалі да й беды не малі* [4, с. 157]; *Калі б паноў чорт узяў, таб свет беды не маў, а без гаранаінікаў мужыкоў не было б ні хлеба, ні асьмакоў* [4, с. 104].

Вывады. Усе гэтыя мастацкія сродкі, узятыя разам і паслядоўна праведзеныя ў творы, ствараюць непаўторны казачны стыль – важную адметную рысу гэтага жанру вуснапаэтычнай творчасці. Зборнік “Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў” утрымлівае рэгіянальныя асаблівасці народнай прозы. Мясцовы каларыт, самабытнасць і арыгінальнасць апавядальніка найлепшым чынам выяўляюцца ў яго моўна-стылявой манеры, праз якую выразна адлюстроўваюцца і матэрыяльна-духоўныя асновы жыцця народа.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Беларуская фалькларыстыка: збіранне і даследаванне народнай творчасці ў 60-х гг. XIX – пач. XX ст. / Г. А. Пятроўская [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 333 с.
2. Булахов, М. Г. Евфимий Фёдорович Карский : жизнь, науч. и обществ. деятельность / М. Г. Булахов. – Мінск : БГУ, 1981. – 271 с.
3. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк, 2003. – 294 с.
4. Сержпудоўскі, А. К. Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпудоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1999. – 191 с.

References

1. Cishchanka, I. K. (Ed.) (1989). *Belaruskaja fal'klarystyka: Zbiranne i dasledavanne narodnaj tvorchasci u 60-h gg. XIX – pach. XX st.* [Belarusian folklore: collecting and research of folk art in the 60th in XIX century – beginning of the XX cent.]. Minsk : Navuka i tjechnika. (In Bel).
2. Bulahov, M. G. (1981). *Evfimij Fjodorovich Karskij : Zhizn', nauch. i obshhestv. dejatel'nost'.* [Evfimij Fjodorovich Karskij : lifetime, scientific and social activity]. – Minsk : BGU. – 271 s. (in Russ).
3. Kryvicki, A. A. (2003) *Dyjalektalogija belaruskaj movy.* [Dialectology of the Belarusian language]. Minsk : Vysh. shk. (In Bel).
4. Serzhputouski, A. K. (1999). *Kazki i apavjadanni belarusau-paleshukou.* [Fairy-tales and stories of Palessej region inhabitants]. Minsk : Universitjeckae. (In Bel).

УДК 811.161.3'42

ТЭКСТ ЛІТАРАТУРНАЙ ПАРОДЫ ЯК ДЫСКУРС

У. В. Кузьміч

дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: wowency@yandex.by

У артыкуле на матэрыяле тэкстаў беларускай пароды разглядаюцца дыскурсіўныя аспекты травеставаных тэкстаў. У выніку парадыравання і моўнай гульні ствараюцца квазі-тэксты, дзе праз прызму пароды выяўляюцца тыповыя асаблівасці тэкставых жанраў, а таксама моўныя адметнасці моўнай асобы таго ці іншага пісьменніка. Успрыманне тэксту як цэласнай з'явы мастацкай прасторы звязана з наяўнасцю ў анталогічнай канструкцыі рэцыпіента пэўных фонавых ведаў, якія ўключаюць, як мінімум, веданне аб структуры вобразаў, месцы і часе апавядання. Важнай асаблівасцю сістэмы літаратурнай пароды выступае алузіўнасць дадзеных тэкставых складнікаў, якія змяняюць у новым кантэксце свае функцыі і значэнне. У сувязі з гэтым асэнсаванне складанага ўзаемадзеяння двух планаў тэкставай сістэмы неабходна накіраваць на выяўленне схаванага, паралельнага відавочнаму сэнсу, на пошук у вонкавым змесце тэксту паралельных тэкстаўтваральных сродкаў, так званых знакаў-сігналаў, якія абазначаюць "другі план" парадыйнай сістэмы і якія паказваюць выхад да базы сэнсаўтварэння. Тэхнікі, якія дазваляюць інтэрпрэтаваць тэкст, спрыяюць фарміраванню ў анталогічнай канструкцыі рэцыпіента ацэначных меркаванняў і ўзыходжанню да мастацкай ідэі твора.

Ключавыя словы: камунікатывыя намінацыя, парадыйны тэкст, жанр тэксту, моўная гульня.

TEXT OF LITERARY PARODY AS A DISCOURSE

U. V. Kuzmich

Associate Professor, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Philology, I. P. Shemyakin State Pedagogical University, Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: wowency@yandex.by

The article examines the discursive aspects of travesty texts based on Belarusian parody texts. As a result of parody and play, quasi-texts are created, where through the prism of parody the typical features of text genres, as well as the linguistic features of the linguistic personality of a writer are revealed. The perception of the text as a holistic phenomenon of artistic space is associated with the presence in the ontological design of the recipient of certain background knowledge, which includes at least knowledge of the structure of images, place and time of the story. An important feature of the system of literary parody is the allusiveness of these textual components, which change their functions and meaning in the new context. In this regard, the understanding of the complex interaction of the two planes of the text system should be aimed at revealing the hidden, "parallel to the obvious meaning, to search in the external content of the text parallel text-forming means, so-called signal signs access to the base of meaning-making Techniques that allow to interpret the text, contribute to the formation in the ontological design of the recipient of evaluative judgments and the ascent to the artistic idea of the work.

Key words: communicative nomination, parody text, genre of text, language game, nomination, travesty text, text genre, language game.

Уводзіны. Літаратурная пародыя – гэта надзвычай цікавы тып тэксту, які мае свае асаблівасці. Па-першае, неабходна вызначыць два розныя тыпы літаратурных пародый: пародыі эпиграматычнага складу, якія маюць на мэце вызначыць адмоўныя бакі творчасці таго ці іншага пісьменніка, і пародыі кампліментарныя, партрэтныя. У гэтым артыкуле будзе ісці гаворка, галоўным чынам, пра такія тэксты.

Мэта і задачы. Мэта дадзенага артыкула – выяўленне дыскурсіўных адметнасцяў так званых «партрэтных» пародый, якія дазваляюць паказаць моўныя характарыстыкі асобных пісьменнікаў. Гэта найбольш філалагічныя тэксты. У іх мы сустракаемся з моўнай гульнёй, з сутыкненнем тэкстаў, якія разам складаюць так званы інтэртэкст. Асаблівасць інтэртэкста – у яго насычанасці рознымі алюзіямі на іншыя тэксты.

Метады і матэрыял даследавання. Галоўны метада даследавання – дыскурсіўны, які выяўляе тыя алюзіі і рэмінісцэнцыі, якія складаюць другі план пародыі. Для такога аналізу адбіраліся тэксты пародый беларускіх аўтараў з «Анталогіі беларускай пародыі» [1].

Існуюць два тыпы пародый. Першыя накіраваны на крытыку асобных негатыўных, на думку аўтара пародыі, з’яў у стылі аўтараў, асаблівасцяў выкарыстання імі пэўных моўных сродкаў. Звычайна гэта крытыка негатыўная. Напрыклад, у большасці тэкстаў пародый, якія ўвайшлі ў хрэстаматыю беларускай пародыі, мы знаходзім менавіта такую крытыку. Калі разглядаць гэтыя пародыі з пункту гледжання камунікатыўнай намінацыі (КН), то ў якасці камунікатыўных паднамінацый (КПД) [4] будуць выступаць розныя моўныя адзінкі, ад травесціравання гукаў да асаблівасцей будавання аўтарам сінтаксічных канструкцый.

Характэрна, што ў беларускіх пародыях амаль няма тэкстаў без эпиграфаў. Эпіграф дазваляе найбольш эканомна паказаць тыя моўныя і іншыя ахібы, якія, на думку аўтара, не заўсёды справядліваю, робяць аўтарскі тэкст недасканалым. Напрыклад, у пародыі на Таісу Мельчанка «Цырк на дрэце» Іван Малец ужывае такі эпиграф з яе твораў: *“Каб адарвалі мяне сілай / ад сцежак родных і гаёў / я б стала птушкай хуткакрылай, / сваіх шукала каранёў”*. Гэты досыць сціплы пасаж паэткі нагхніў парадыста Івана Мальца на даволі смешную пародыю. Як нам здаецца, гэта адзін з асноўных крытэрыяў паспяховасці парадыйнага тэксту: трэба, каб ён выклікаў смех ці хаця б усмешку. Але парадыст даволі рызыкаўна мяняе камунікатыўную рамку тэкста (фрэйм). У яго лірычная герайна тэкста пародыі (быццам бы Таіса Мельчанка) робіць досыць дзіўную справу: бярэ кол, садзіцца з ім на дрот і *«потым птушкаю раптоўна / на электрычны села дрот / калом махала рызыкаўна / і кожны б думаў: “верталёт”»*. Як бачна з гэтага ўрыўка, парадыст не імкнецца нічога крытыкаваць. Яго не цікавяць ні стыль паэткі, ні яе моўныя сродкі выразнасці. У якасці КПН парадыйнага тэкста можа выступаць хіба што некаторая трывіяльнасць арыгінальнага тэкста, банальнасць яго тэматыкі і праблематыкі. Аднак ёсць некаторыя крытэрыі, па якіх мы можам меркаваць аб паспяховасці пародыі. І. Малец дакладна перадае рытмічныя малянак тэкста, спрабуе перадаць ключавыя словы яе тэкста: *адарвалі, птушка, шукала б*. Па сутнасці, уся пародыя будзеца на полісеміі слова «адарваць.» Аўтара арыгінальнага тэкста адрываюць ад родных каранёў, у І. Мальца яго адрываюць ад пісьмовага стала і адбіраюць аўтаручку. На наш погляд, аўтар пародыі і не імкнуўся перадаць асаблівасці моўнай асобы Т. Мельчанка. Па сутнасці, такія пародыі набліжаюцца да эпиграмы. У некаторых пародыях эпиграматычны характар падкрэсліваецца ў назвах пародый: «Самагнётчык», «Перабор» «Каго хістае?» і г. д.

У такіх пародыях на падставе неасцярожных выказванняў паэтаў робяцца высновы аб маральных заганях аўтараў, аб іх недастойных паводзінах. Напрыклад, у пародыі «Самагнётчык» на Яўгена Міклашэўскага аўтар пародыі Валерый Шыханцоў увесь тэкст будзе на полісеміі слова «піць», выносячы ў эпиграф дзве фразы паэта: *«Пацягнуць бы азону чудадзейны глыток» і «П’ю сырое паветра»*.

Куды больш цікава разглядаць «партрэтныя» пародыі, дзе парадыст імкнецца паказаць стылёвыя адметнасці таго ці іншага пісьменніка.

Вывікі і іх абмеркаванне. У беларускай пародыі ёсць сапраўдныя майстры партрэтных пародый. Прыгадаем, напрыклад, «Вянок парадыйных санетаў» М. Пазнякава з той жа «Анталогіі беларускай пародыі», дзе аўтар перадае стылёвыя прыметы розных паэтаў, ад Р. Барадуліна да самога сябе. У кожнай пародыі было неабходна, каб, па-першае, можна было пазнаць без эпиграфаў, хто маецца на ўвазе, а па-другое, каб інтэлігентна паказаць некаторыя асаблівасці моўнай асобы кожнага аўтара. Усе парадыйныя санеты напісаны ад першай асобы, і кожны аўтар не падобны на другога. Але М. Пазнякаў ужывае так званы падхват, калі канец аднаго санета адначасова з’яўляецца пачаткам наступнага. Такім чынам ствараецца эфект адзінства тэкстаў. Напрыклад, пародыя на Г. Бураўкіна заканчваецца словамі: *«П’ю любоў, нянавіць, прыгажосць / І пільна дбаю, каб не даць чагось / Для хлеба выдувалу-парадысту»*. Наступны тэкст належыць быццам бы Нэлі Тулуपाвай і пачынаецца з апошніх радкоў быццам бы Г. Бураўкіна: *«Для хлеба выдувалу-парадысту»*.

Яшчэ адзін тып літаратурнай пародыі – гэта пародыі бурлеска, калі малазначны факт становіцца падставай для «высокага» тэкста. Вельмі часта такія пародыі будуцца на абыгрыванні тэкстаў масавых жанраў: прымавак і прыказак, песень, анекдотаў і г. д. Вельмі ўдалы цыкл пародый стварыў П. Сушко на тэму беларускай народнай песні «Касіў Ясь канюшыну». Для такіх тэкстаў вельмі важна, каб будучыя рэцыпіенты добра ведалі першааснову тэкста. Дзякуючы ансамблю «Песняры», гэта песня добра вядома ўсім беларусам і нават можа лічыцца візітнай карткай Беларусі ў СНД. Парадыст на яе аснове стварыў партрэтныя характарыстыкі К. Крапівы, Р. Барадуліна, М. Танка, Н. Гілевіча, А. Русецкага, П. Панчанкі і А. Лойкі. Гэтыя пародыі не патрабуюць эпиграфаў, таму што камунікатыўнай намінацыяй з’яўляецца ўвесь дыскурс аўтараў, з іх любімымі тэмамі, ключавымі словамі, рытмікай вершаў і г. д.

Тэксты пародый гэтага тыпу ствараюцца заўсёды на аснове найбольш вядомых твораў ці нават аднаго твора. Аднак парадыст трымае ў памяці ўвесь дыскурс твораў таго ці іншага аўтара. Напрыклад, пародыя на К. Крапіву грунтуецца на аснове байкі «Ехаў дзедка на кірмаш», і ў пародыі мы знаходзім тыповыя асаблівасці байкі як жанра. Парадыст віртуозна мяняе фрэйм (камунікатыўную рамку) тэкста. Як вядома, у Крапівы ў байцы дзейнічаюць Дзед і Баба, якія едуць на кірмаш. У квазі-байцы П. Сушко не на кірмаш, а на сенакос едуць Ясь са сваёй жонкай Станіславай. Яніна – каханая дзяўчына Яся, да якой ён і едзе пасля таго, як Станіслава збегла з воза, таксама як Баба ў К. Крапівы. Эфект ідэнтыфікацыі ідыёстылю К. Крапівы дасягаецца спецыяльнымі прыёмамі: дакладным супадзеннем рытмікі тэксту Крапівы, ужываннем слоў і выразаў, уласцівых Крапіву, і нават тых, якія мы знаходзім у кананічным тэксце байкі К. Крапівы, такіх як *А каня як чорт панёс, з ім на возе і г. д.*

Пародыя на Ніла Гілевіча грунтуецца на аснове аднаго з найбольш вядомых вершаў «Вы шуміце, бярозы», які стаў амаль што народнай песняй і добра вядомы нават за межамі Беларусі. «Пазнанне» ідыёстылю пісьменніка адбываецца за кошт ключавых слоў: *свой напеў векавы, калышуць бярозы, недаспелая трава*. У травестыйным тэксце Ясь ляжыць пад бярозай, а Станіслава «ганяе над ім авадня».

Эфект знаёмства тэкста ствараецца таксама за кошт супадзення рытмікі тэкстаў. П. Сушко дакладна перадае асаблівы рытм верша «Вы шуміце, бярозы».

У аснову пародыі на М. Танка пакладзены яго верш «Ave Maria». Парадыст дакладна перадае рытміку верша М. Танка: *«А Станіслава сядзіць на усю лаву, / Побач не сядзеш ні злева, ні справа, / Пальчыкам Стася аб пальчык не ўдарыць, / Смецце не вынесе, клёцкак не зварыць... / О, як таптаць бы магла канюшыну / Гэта дзяўчына»*. У пародыі галоўны персанаж – Станіслава. Камізм жа ствараецца рэфрэнавым зваротам да Яніны: «Ave Janina».

У пародыі на А. Лойку Ясь – «*цудоўнейшы ўзор хлапчынкi*», працавітага студэнта, Станіславу, наадварот, «*не прынялі б на філфак*». Парадыст стварае алюзію з многімі творамі А. Лойкі на студэнцкую тэматыку за кошт увядзення ў пародыю слоў накшталт «*філфак*», «*экзамен*», «*здаць на выдатна*» і г. д.

З гэтых прыкладаў добра відаць, што аўтар пародый імкнецца да *партрэтных* характарыстык вядомых беларускіх паэтаў. Літаратурная пародыя гэтага тыпу – зусім не крытыка! Галоўную мэту сваіх пародый П. Сушко сам растлумачыў у эпіграфе: «*А паспрабуем уявіць, як бы пра тое ж напісалі нашы беларускія паэты*». На жаль, у беларускай пародыі пакуль мала такіх па-сапраўднаму інтэлігентных тэкстаў. Пераважаюць пародыі эпіграматычнага напрамку, часам вельмі крыўдныя для пісьменнікаў.

Яшчэ адзін напрамак у літаратурнай пародыі – гэта выяўленне моўных асаблівасцей не асобных пісьменнікаў, а цэлых моўных жанраў і літаратурных напрамкаў. Існуюць пародыі на жанр навуковага артыкула, тэлеперадачы, літаратурнай анатацыі і г. д.

Напрыклад, у пародыі вядомага беларускага парадыста Г. Юрчанкі на Алеся Яскевіча мы сустракаем з пародыяй не столькі на канкрэтнага навукоўца, колькі на ўвесь жанр навуковых тэкстаў, якія часам пішуцца без уліку будучага рэцыпіента. У гэтых выпадках дэнататам тэкста будзе *сам тэкст*, яго моўныя асаблівасці. Ужо назва пародыі гаворыць пра вярхоўную складанасць лексікі тэкста, забытанасць тэрміналогіі: «*Асацыяцыя дысацыяцыі*». Як вядома, навуковы тэкст адрозніваецца насычанасцю тэрміналогіяй, але справа ў тым, наколькі гэта тэрміналогія неабходна. Часам забытанасць тэрміналогіі толькі перашкаджае дэкадзіраванню тэкста, адэкватнаму яго разуменню. Парадыст свядома ўжывае празмерную колькасць слоў-тэрмінаў, спалучаючы іх са словамі з кніжнымі канатацыямі: «*Распрацоўка пытанняў кананічнай дысацыяцыі не толькі асацыяравана, але і традыцыяравана нашымі навішымі даследаваннямі ў галіне суадносін гуку да формы як асобнай літары, так і цэлага слова*». У тэксце пародыі мы знаходзім і рысы бурлеска, таму што ўсе гэтыя складаныя тэрміны прыцягваюцца аўтарам пародыі, каб зрабіць дэфініцыю канцэпта «*Кот*»: «*Са словам «бяжыць» можна звязваць даволі шматлікія інтэлектуальна дапусцімыя паняцці-вобразы. Мы абмяжуемся адным – Кот. Спалучыўшы два словы ў адно непадзельнае паняцце атрымаем хай сабе і сціпую, але прыемную воку панараму: кот бяжыць. Пераставім жа ў нашым канкрэтным слове-образе састаўныя кампаненты і, атрымаўшы на гэтай аснове новае паняцце, спалучым яго з першаасновай – Ток бяжыць*». Парадыст травесціруе таксама і сінтаксічныя асаблівасці навуковых тэкстаў такога кшталту: ланцугі назоўнікаў у родным склоне, складаназалежныя сказы і ССК. Пародыі, у якіх адбываецца травесціраванне моўных жанраў і моўных стыляў, звычайна выконваюць крытычную функцыю. Так, тэкст Г. Юрчанкі накіраваны на выкрыццё квазі-навуковых тэкстаў, дзе за спецыяльна забытанай тэрміналогіяй і складаным сінтаксісам хаваецца прымітыўныя думкі псеўданавукоўцаў.

У анталогіі беларускай пародыі змешчана таксама пародыя на радыёэфір, дзе травесціруюцца клішэ публіцыстычнага стылю, прычым назва пародыі «*Радыёвішчанне перабудоўваецца*». У назве прыхавана алюзія на беларускае слова «вішчаць», а таксама робіцца намёк на русіфікацыю беларускага эфіра. Дакладней, мова ідзе пра «*трасянку*» ў эфіры радыё і тэлебачання: «*Так, так, спадары-таварышы! Катастрофа не отчань вялікая*». У пародыі высмейваюцца псеўдаадукаванасць журналістаў, што часцяком ужываюць словы, значэння якіх не ведаюць: «*Даруйце, дарагія слухачы, што наша мова засмечваецца інастраншчынай. Хоспіс, здаецца, з японскіх слоў: хочу піса...*».

Некаторыя пародыі, знешне накіраваныя на канкрэтнага адрасата, на справе аказваюцца крытыкай на ўсё моўны жанр. Напрыклад, у парадыйным тэксце на А. Шашкова «Далоў шпіёнаў» Г. Юрчанкі выкрываюцца пэўныя заганя жанра дэтэктыва, яго штампы, калі ў тэксце «пра шпіёнаў» заўсёды дзейнічаюць школьнікі, якія з лёгкасцю выкрываюць шпіёна. У пародыі таго ж Г. Юрчанкі на У. Шыцка крытыкуюцца не толькі слабыя бакі яго творчасці, але і негатыўныя з'явы навуковай фантастыкі як жанра: прымітыўнасць сюжэта, няўдалыя неалагізмы нахшталт *аўтамота электраналёт*.

Заклучэнне / высновы. Такім чынам, літаратурная пародыя – гэта вельмі складаны і інтэлектуальна насычаны тып тэкста. У гульнявой форме аўтары травесцыйных тэкстаў выконваюць вельмі важныя функцыі. Некаторыя з парадыстаў (большасць, па нашых назіраннях) з'яўляюцца «санітарамі» ў літаратуры, змагаюцца з яе негатыўнымі з'явамі. Аднак існуюць і іншыя пародыі, пра якія расійскі даследчык пародыі У. Новікаў сказаў: «Разумны смех» [2].

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Анталогія беларускай пародыі : у 2 ч. / Уклад. і аўт. прадм. А. Кудласевіч. – Мінск : Ураджай, 2001. – 486 с.
2. Новиков, В. И. Книга о пародии / В. И. Новиков. – М. : «Советская школа», 1989. – 544 с.
3. Вербицкая, М. В. Литературная пародия как объект филологического исследования / М. В. Вербицкая. – М. : «Наука», 1987. – 432 с.
4. Сахарный, Л. В. Введение в психолингвистику / Л. В. Сахарный. – Л. : ЛГУ, 1989. – 179 с.

References

1. Analogue of the Belarusian parody: [At 2 hours] / Set. i aўt. pradm. A. Kudlasevich Minsk : Uradzhai, 2001. – 486 p.
2. Novikov, V. I. A book about a parody / V. I. Novikov. – M. : "Soviet School", 1989. – 544 p.
3. Verbitskaya, M. V. Literary parody as an object of philological Research / M. V. Verbitskaya. – M. : "Science", 1987. – 432 p.
4. Sacharnyj, L. V. Introduction to psycholinguistics / L. V. Sacharnyj. – L. : LSU, 1989. – 179 p.

УДК 81'373.612.2 + 81'42

СУППОЗИТИВНЫЕ АВТОМЕТАФОРЫ С СЕМАНТИКОЙ ОТРИЦАНИЯ В РУССКОЙ ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ

С. Б. Кураш

доцент, кандидат филологических наук, доцент кафедры белорусской и русской филологии
Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: text2005@mail.ru

Ю. В. Ранчинская

аспирант Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: julia13313@mail.ru

Утверждение vs. отрицание несовместимы в классической логике вполне гармонично могут совмещаться в метафорическом моделировании поэтической картины мира. В данной статье анализируется метафорически выраженное отрицание на материале конструкций с личными местоимениями, так называемыми «суппозитивными метафорами», в частности, автометафоры русских поэтов преимущественно XX–XXI вв. с семантикой отрицания. Показано, что в анализируемых метафорических конструкциях тесно сплетаются диалектика отрицания, противопоставления и утверждения, что заложено в самой природе метафоры. Это способствует созданию концептуально ёмких, сложных, амбивалентных образов лирического «Я» как одного из доминантных смысловых центров лирического дискурса.

Ключевые слова: метафора, автометафора, утверждение, отрицание, личное местоимение, поэтический текст, лирическое «Я».

SUPPOSITIVE AUTOMETAPHORS WITH THE SEMANTICS OF NEGATION IN RUSSIAN POETIC SPEECH

S. B. Kurash

associate Professor, Cand. Phil. D., associate Professor of the Department of Belarusian and Russian Philology
of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: text2005@mail.ru

Y. V. Ranchinskaya

graduate student of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: julia13313@mail.ru

Affirmation vs. negation are incompatible in classical logic, but can be combined in the metaphorical modeling of the poetic picture of the world quite harmoniously. This article analyses metaphorically expressed negation based on the material of constructions with personal pronouns, the so-called «suppositive metaphors» with the semantics of negation in particular, the autometaphors of Russian poets mainly of the XX–XXI centuries. It has been illustrated that in the metaphorical constructions dialectics of negation, contrast and affirmation are closely intertwined and embedded in the very nature of metaphor. This contributes to the creation of conceptually capacious, complex, ambivalent images of the lyrical «I» as one of the dominant semantic centers of the lyrical discourse.

Key words: *metaphor, autometaphor, affirmation, negation, personal pronoun, poetic text, the lyrical«I».*

Введение. К семантической двуплановости, которую обычно называют в качестве одной из ведущих характеристик метафоры, прежде всего, принадлежат метафоры, сравнения, иносказания и т. д., где эффект достигается за счёт сходства вещей, а также антитеза, контраст и т. д., где параллелизм достигается за счёт их несходства [10, с. 217].

На своём начальном этапе «метафора ... имеет дело не с отождествлением разных предметов, а с различием внутри одного предмета, отличием предмета от самого себя. Точнее – точка уподобления двух разных предметов является точкой расподобления предмета с самим собой [1, с. 267].

Эта особенность метафоры имеет под собой более общие лингвистические основания. «Диалектика мира и его бытия, его гармония и противоречивость, симметрия и асимметрия объектов и явлений не позволяют существования четких границ между сходством и различием. Существует некая зона равновесия сходств и различий объекта(ов). Лингвокреативное сознание носителей языка заметило и отметило это равновесие (временное или постоянное, с чередованиями переменных перетягиваний в пользу того или другого, с колебаниями и отклонениями и т. д.) языковыми категориями. Человек и сам нередко стоит перед выбором в определении сходства и различия, и онтология его альтернативного состояния также находит свое языковое выражение», – отмечает М. И. Конюшкевич, иллюстрируя сказанное примером из известной песни: Речка движется и не движется – и отмечая многочисленность подобных высказываний в речи [5, с. 103].

Н. Д. Арутюнова видит в данном свойстве метафоры её родственность самой сути поэтического дискурса: «...поэзия часто начинается с отрицания, за которым следует противопоставление (...) образной, поэтической, имеет более сложную природу, чем просто утверждение чего-либо одного через посредство другого, ассоциативно (сходственно) связанного.

В трудах Р. О. Якобсона получил обоснование принцип параллелизма как ведущий принцип организации поэтического текста и – шире – поэтической речи. Тропеичность в широком смысле при этом рассматривается как один из важных показателей параллелизма. Именно по этому столь органически присущему поэзии принципу построена метафора (...)» [2, с. 20].

На то же свойство метафоры указывает и В.П. Григорьев, отмечая изоморфизм метафоры и диалога: «Во-первых, троп ... служит появлению в привычном слове нового “голоса”, нового авторского “акцента”, который внутренне полемичен по отношению к “старому”, общеязыковому голосу...». Во-вторых, «...не так уж редко поэтам удаётся преодолеть сопротивление тропа и разнести семантические составляющие метафоры в полемические одна по отношению к другой реплики» [4, с. 120–121].

Как видно, несовместимое в обычной логике (утверждение vs. отрицание) [3, с. 12–13] вполне гармонично совмещается в метафорическом моделировании картины мира, где отрицание и утверждение можно рассматривать как «два полюса (или альтернативы) одного измерения» [3, с. 53], как «компоненты общей грамматической категории “утверждение/отрицание”» [9, с. 5]. Кроме того, «отрицание оказывает значительное влияние на актуализацию понятийной картины мира в личностном дискурсе и в речи персонажей художественных произведений» [7, с. 7].

Цель, методы и материал исследования. В данной статье ставится цель выявления языковых особенностей и систематизации типов языковых конструкций с личными местоимениями, реализующих метафорически выраженное отрицание, которые в лингвистической литературе называются «суппозитивными метафорами» [8, с. 201–225]. Основные методы исследования – компонентный и контекстный анализ, классификация, интерпретация. Исследование выполнено на материале поэтических текстов русских авторов преимущественно XX – XXI вв. с привлечением ресурсов Национального корпуса русского языка (<https://ruscorpora.ru>).

Результаты и их обсуждение. Особой разновидностью суппозитивных метафорических построений является так называемая автометафора, т. е. метафорическое структурирование лирического «Я» по модели «X не есть Y», где X = «Я». В нашем случае – отрицательная автометафора, ср.: **Я – человек. Я не ковер** (Б. Слуцкий); **Я – человек, не труп** (И. Эренбург); **для него – не человек, / рыба я соленая** (Б. Слуцкий); **Я не сахар, сразу не растаю** (М. Айзенберг); **Я не дымом в чужую одежду вошел, / и не скука глаза мне кусает** (М. Айзенберг). В подобных случаях, как видно, реализуется концептуальная оппозиция «Я – ДРУГОЙ», входящая в более широкую оппозицию «СВОЁ – ЧУЖОЕ», которая чаще всего решается в пользу «левого члена».

Среди суппозитивных автометафорических построений с семантикой отрицания по тематической принадлежности «правого члена» можно выделить следующие варианты рассматриваемой модели, где в качестве чаще других Y выступают:

- конкретные понятия (наименования предметов, вещей, растений, животных и т. п.): **Я не портрет, / я не пейзаж, / но я живу на свете** (С. Кирсанов); **Я не шар сунский. / Лежу у берегов гребли, как / вытуклая лодка** (В. Соснора); **Почему я не собака, / а гонимый волк, / Волк, что бродит-нищевродит верстами души** (В. Блаженный); **И повторю – я вам не флейта, / я не игрушка вам...** (Е. Шварц);

- статусные номинации, ср.: **Я не раб, / я не враг, / бой не бью** (В. Соснора); **Я не одописец, а лирик** (Н. Глазков); **Выхода жду на пути обратном, / чтобы сказать им: хоть я и сторож, / грубые вещи, но я не брат вам** (М. Айзенберг); **Я не лунатик, я ночами сплю** (И. Жданов); **Я привел тебя в мир, где и сам я не царь** (О. Юрьев);

• прецедентные имена, главным образом, с целью концептуализации различия членов концептуальной оппозиции, что как бы дополнительно подчёркивает «самость» лирического «Я», ср.: *Поэты русские, / друг друга мы браним. / Парнас российский дрязгами заселен, / но все мы чем-то связаны родным – / любой из нас хоть чуточку Есенин. / И я Есенин, / но совсем иной. / В колхозе от рожденья конь мой розовый. Я, как Россия, более стальной / и, как Россия, менее берёзовый* (Е. Евтушенко). Крайним случаем выступает антагонизация членов концептуальной оппозиции в отрицательной автометафоре: *Нет, я не Байрон, я другой, / Ещё неведомый избранник. / Как он, гонимый миром странник, / Но только с русской душой* (М. Лермонтов); *А слева Сцилла, а справа Харибда – / Я не Одиссей!* (И. Чиннов); *Только чур – я не Тютчев / с мечтой о поверженной Хиве / Умиравший когда-то* (С. Стратановский); *И вот – я не Иван, / тем паче – не Царевич* (Г. Семенов).

Среди подобных примеров немало таких, в которых на месте Y присутствуют библейские символы, ср.: *Вырвется вдруг: я не червь, я не прах, / я не меченый атом в подпольных складах* (М. Айзенберг); *Боже, Боже, разве я не ангел, / Разве не мои это глаза / Из печали и небесной влаги, / Где так робко светится слеза?..* (В. Блаженный).

Нетрудно заметить, что семантика отрицания в анализируемых образных конструкциях нередко перерастает в логически вытекаемое утверждение (разумеется, учитывая и логику поэтического образа, нередко основанного на парадоксе) по принципу «X не есть Y → X есть Z».

В составе анализируемых тропических построений можно также наблюдать и дополнительные образно-стилистические эффекты. Так, например, Y и Z могут сближаться в звуковом и/или морфемном облике («паронимическая аттракция»), ср.: *Я никакой не лучик – / Луч!* (Л. Мартынов); *Хвостик маленький оранжев. / Ты не дятел, я не Дидель* (М. Айзенберг).

В качестве «правого члена» может выступать метафорическое словосочетание (так называемая «вложенная метафора»): *Я не шезлонг аллюзий* (В. Соснора).

Наконец, автометафоры рассматриваемого типа могут комбинироваться с иными типами суппозитивных метафор [6, с. 191–212], ср.: *Не подруга ты моя, / Это «ты» – второе «я»* (Г. Глинка); *Я – не пророк, они – не серафимы* (И. Бродский); *Я не евнух, и ты не девица* (О. Чухонцев).

Заключение. Таким образом, в структуре и семантике автометафорических построений русских поэтов (преимущественно XX – XXI вв.) тесно сплетаются диалектика отрицания, противопоставления и утверждения, что заложено в самой природе метафоры и является важным инструментом концептуальной образной оппозиции «Я – ДРУГОЙ», входящей в более широкую оппозицию «СВОЁ – ЧУЖОЕ», что способствует созданию концептуально ёмких, сложных, амбивалентных образов лирического «Я» как одного из доминантных смысловых центров поэтического дискурса.

Список использованных источников

1. Амелин, Г. Метафора как темпоральная структура / Г. Амелин // Логос. – 1994. – № 5. – С. 267–268.
2. Арутюнова, Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры : сборник ; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
3. Бондаренко, В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория / В. Н. Бондаренко. – М. : Наука, 1983. – 210 с.
4. Григорьев, В. П. Поэтика слова: на материале русской советской поэзии / В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1979. – 344 с.
5. Конюшкевич, М. И. Категория сравнения и бином языка / М. И. Конюшкевич // Русский язык: исторические судьбы и современность тез. докл. междунар. конгресса / МГУ, 13–16 марта 2001 г. – М. : МГУ, 2001. – С. 103.
6. Кураш, С. Б. Метафорика белорусской и русской поэзии: тексто-дискурсивный аспект / С. Б. Кураш. – Мозырь: МГПУ им. И. П. Шамякина, 2020. – 322 с.
7. Мантыева, Б. А. Отрицание в понятийной и языковой картине мира в личностном и художественном дискурсе : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Б. А. Мантыева ; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. – М., 2006. – 23 с.
8. Старычонок, В. Д. Многзначность слова ў беларускай мове. У 3 кн. Кн. 2. Семантичная прастора чалавека ў мове і маўленні / В. Д. Старычонок. – Мінск : Калоград, 2017. – С. 201–225.
9. Ханова, А. Ф. Средства и способы выражения категории отрицания в татарском языке: в сопоставлении с русским и немецким языками : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02, 10.02.20 / А. Ф. Ханова; Тобольская государственная социально-педагогическая академия. – Тобольск, 2010. – 25 с.
10. Якобсон, Р. О. Лингвистика и поэтика // Структурализм: «за» и «против» : сб. статей / под ред. Е. Я. Басина и М. Я. Полякова. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–230.

References

1. Amelin, G. (1994). Metaforakaktemporalnayastruktura [Metaphor as temporal structure]. Logos 5, 267–268. (In Russ).
2. Arutyunova, N. D. (1990). Metaforaidiskurs [Metaphor and Discourse]. Arutyunova N. D., Zhurinskaya M. A. Teoriyametafory [Theory of Metaphor]. Moscow : Progress Publ. (In Russ).
3. Bondarenko, V. N. (1983). Otricaniyekaklogiko-grammaticheskayakategoriya [Negation as logical and grammatical category]. Moscow : Science. (In Russ).
4. Grigoryev, V. P. (1979). Poetikaslova: nama teriale russkoy sovetskoy poezii [Word Poetics: on the material of Russian Soviet Poetry]. Moscow : Science. (In Russ).

5. Konyushevich, M. I. (2001). Kategoriya sravneniya i binom yazyka [The Category of Comparison and the Language Binomial]. Russkiy yazyk: istoricheskiy esud byisovremennost [The Russian Language: historical destinies and modernity]. Moscow : MSU. (In Russ).
6. Kurash, S. B. (2020). Metaforika belorusskoy i russkoy poezii: t eksto-diskursivnyy aspect [Metaphorics of Belarusian and Russian Poetry: text-discourse aspect]. Mozyr : MSPU named after I. P. Shamyakin. (In Russ).
7. Manteyeva, B. A. (2006). Otricanie v ponyatiynoy i yazykovoy kartine mira v lichnostnom i hudozhestvennom diskurse [Negation in conceptual and linguistic picture of the world in personal and literary discourse]. [Author's abstr. cand. philol. diss.] Moscow : Moscow State University named after M. Y. Lomonosov. (In Russ).
8. Starychonak, V. D. (2017). Mnagaznachnasc slova u belaruskay move. U 3 kn. Kn 2. Semantichnaya prastora chalaveka u move imaulenni [Polysemy of a Word in the Belarusian Language. In 3 Volumes. Volume 2. Semantic space of a person in language and speech]. Minsk : Kolograd. (In Bel).
9. Hanova, A. F. (2010). Sredstva i sposoby vyrazheniya kategorii otricaniya v tatarskom yazyke v сопоставленii s russkim i nemetskimi yazykami. [Means and Methods of Expression of the Category of Negation in the Tatar language as Compared with the Russian and German Languages]. [Author's abstr. cand. philol. diss.]. Tobolsk. (In Russ).
10. Yakobson, R. O. (1975). Lingvistika i pojetika // Strukturalizm: «za» i «protiv». [Linguistics and Poetics // Structuralism: «for» and «against»]. Moscow : Progress. (In Russ).

УДК 811.161.3

НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ ВАРЫЯНТЫ СТРУКТУРНАЙ МАДЭЛІ БЕЛАРУСКІХ АНАЛАГАЎ УНІВЕРСАЛЬНЫХ ПРЫКАЗАК

Ю. А. Петрушэўская

старшы выкладчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі
УА “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова”
г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь
E-mail: petrushevskaja@msu.by

У артыкуле разгледжана нацыянальна-моўная своеасабліваць беларускіх аналагаў універсальных прыказак, на прыкладзе ўнікальных варыянтаў іх структурных мадэляў.

Нацыянальна-моўная своеасабліваць праяўляецца ў наяўнасці ў лексічна-граматычнай арганізацыі ўніверсальнай прыказкі спецыфічна беларускіх (на фоне іншых моў) элементаў, да якіх адносяцца, у першую чаргу, унікальны варыянт структурнай мадэлі. Універсальныя прыказкі ўзнікаюць незалежна адна ад адной у розных мовах, аднак на ўтварэнне такіх прыказак могуць уплываць асаблівасці пэўных моў і культур, дзякуючы якім адна і тая ж універсальная прыказка рэалізуецца ў розных мовах у розных формах (структурна-семантычных варыянтах), якія ўсе разам складаюць агульную для ўсіх гэтых моў структурную мадэль.

Ключавыя словы: беларуская мова, парэміялогія, нацыянальна-моўная своеасабліваць, універсальная прыказка, варыянт структурнай мадэлі, аналаг універсальнай прыказкі.

NATIONAL VARIANTS OF THE STRUCTURAL MODEL OF BELARUSIAN ANALOGUES OF UNIVERSAL PROVERBS

Yu. A. Petrushevskaya

senior lecturer of the Department of theoretical and applied linguistics
of Mogilev State A. Kuleshov University,
Mogilev, Republic of Belarus
E-mail: petrushevskaja@msu.by

The article considers the national and linguistic specifics of Belarusian analogues of universal proverbs, on the example of unique variants of their structural models.

The national and linguistics specifics is represented in the lexical and grammatical organization of a universal proverb of specifically Belarusian (against the background of other languages) elements, which include, first of all, a unique variant of the structural model. Universal proverbs appear independently in different languages, but the formation of such proverbs can be influenced by the features of the certain languages and cultures, due to which the same universal proverb is realized in different languages in different forms (structural and semantic variants), which all together form a structural model common to all these languages.

Key words: the Belarusian language, paremiology, national and language specifics, universal proverb, variation of structural model, analogue of a proverb.

Уводзіны. У прыказкавым фондзе беларускай мовы спалучаюцца, з аднаго боку, агульныя з іншымі мовамі адзінкі, а з другога боку, спецыфічна беларускія (унікальныя на фоне іншых моў) прыказкі, але нацыянальная адметнасць прыказкавага фонду складаецца не толькі са спецыфічна беларускіх, але і з асіміляваных у беларускай мове і нацыянальна-культурна маркіраваных агульных (у тым ліку ўніверсальных) з іншымі мовамі прыказкавых адзінак.

Мэты і задачы. Колькасць спецыфічна беларускіх прыказак не перавышае ў мове колькасць агульных з іншымі мовамі адзінак (паколькі прыказкавы фонд беларускай мовы не з’яўляецца ізаляванай і замкнёнай сістэмай), аднак значная частка агульных (уключна ўніверсальных) з іншымі мовамі прыказак асімілявалася ў беларускай мове, набыла нацыянальна-моўна спецыфічныя і/або нацыянальна-культурна маркіраваныя элементы структуры ці зместу і таму даволі часта ўспрымаюцца носьбітамі беларускай мовы як уласна беларускія.

У нацыянальна адметнай частцы прыказкавага фонду беларускай мовы пераважаюць не спецыфічна беларускія (на фоне іншых моў) адзінкі, а агульныя (у тым ліку ўніверсальныя) з іншымі мовамі прыказкі, якія маюць у беларускай мове нацыянальна-моўна своеасаблівыя (спецыфічна беларускія) і/або нацыянальна-культурна маркіраваныя (што адлюстроўваюць нацыянальную беларускую культуру) элементы структуры і зместу. Таму мэта даследавання – вызначыць нацыянальна адметныя (нацыянальна-моўна своеасаблівыя) адзінкі ў складзе ўніверсальных прыказак беларускай мовы.

Метады і матэрыял даследавання. На наш погляд, найбольш рэпрэзентатыўным моўным матэрыялам для вырашэння гэтай праблемы [17] трэба лічыць адзінкі прыказкавага складу літаратурнай мовы (алюстраванага ў тлумачальных слоўніках прыказак [12; 11]), прыказкавага мінімуму [1; 4, с. 5–20; 9, с. 99–106], і асноўнага прыказкавага фонду [4, с. 41–84; 10; 8; 9, с. 85–99]. Абраны фактычны матэрыял знайшоў адлюстраванне ў полілінгвальным беларуска-іншамоўным парэміялагічным слоўніку [18].

Праведзеныя раней даследаванні дапамаглі нам сфармуляваць прыныцы і вызначыць крытэрыі вызначэння нацыянальна-спецыфічных прыказак, а таксама нацыянальна-моўна своеасаблівых кампанентаў у складзе адзінак прыказкавага фонду беларускай мовы [3; 13; 14; 15; 16]. Адным з такіх нацыянальна-моўна своеасаблівых кампанентаў з’яўляецца ўнікальны варыянт структурнай мадэлі ўніверсальнай прыказкі.

Вынікі і іх абмеркаванне. Нацыянальна-моўная своеасаблівасць – гэта наяўнасць у лексічна-граматычнай арганізацыі ўніверсальнай прыказкі спецыфічна беларускіх (на фоне іншых моў) элементаў, да якіх адносяцца, у першую чаргу, ўнікальны варыянт структурнай мадэлі. Наяўнасць такога элемента ў беларускім аналогу ўніверсальнай прыказкі дэтэрмінуе яго нацыянальна-моўную адметнасць (своеасаблівасць на фоне іншых моў).

Універсальныя прыказкі ўзнікаюць незалежна адна ад адной у розных мовах, дзякуючы прыныцовай агульнасці чалавечага мыслення, кагнітыўных і моўных сродкаў і форм яго выяўлення, а таксама агульнасці або блізкасці сацыяльных і культурных мадэляў і стэрэатыпаў. Аднак на ўтварэнне такіх прыказак могуць уплываць асаблівасці пэўных моў і культур, дзякуючы якім адна і тая ж універсальная прыказка рэалізуецца ў розных мовах у розных формах (структурна-семантычных варыянтах), якія ўсе разам складаюць агульную для ўсіх гэтых моў структурную мадэль. Так, прыказка *Адна галава добра, а дзве <яшчэ> лепш (леней)* з’яўляецца ў сучаснай беларускай мове рэалізацыяй аднаго з існуючых варыянтаў структурнай мадэлі ўніверсальнай прыказкі (паводле Дж. Пацалаі): “*Two / Four / More eyes see more / better / father than one / two (v1)*” (‘Два / Чатыры вокі / Шмат вачэй бачаць больш / лепш / далей, чым адно / два’) або *Two heads / brains are better than one (v2)* (‘Дзве галавы / Два розумы лепш, чым адна / адзін’) або (v2) + ...*even if they are two sheep’s head* (‘+ ...нават калі гэта дзве авечыя галавы’)” [6, р. 72].

Той варыянт структурнай мадэлі ўніверсальнай прыказкі, які рэалізуецца ў дадзенай мове, рэпрэзентуе яе адметнасць, таму яго мэтазгодна кваліфікаваць як нацыянальны аналаг універсальнай прыказкі. Напр.: *Крумкач крумкачу вачэй (вока) не выдзяўбе* з’яўляецца адным са шматлікіх нацыянальных аналагаў універсальнай прыказкі, якая мае структурную мадэль (паводле Дж. Пацалаі) “*Ravens / Crows / Hawks / Eagles / Jackdaws / Magpies / will not / never pick out ravens’ / crows’ etc. eyes*” (‘Крумкачы / Вароны / Каршакі / Арлы / Галкі / Сарокі не выдзяўбуць / ніколі не выдзяўбуць вочы крумкачам / варонам і г. д.’)” [6, р. 96].

У выпадках, калі пэўны нацыянальны аналаг універсальнай прыказкі з’яўляецца ўнікальным (сустрэкаецца толькі ў адной мове), яго мэтазгодна кваліфікаваць як праяўленне нацыянальна-моўнай адметнасці ўніверсальнай прыказкі – **ўнікальны варыянт структурнай мадэлі**.

Унікальны варыянт структурнай мадэлі ўніверсальнай прыказкі можа быць вынікам як першаснага, так і другаснага ўтварэння. Напрыклад, вынікам першаснага ўтварэння з’яўляюцца такія ўнікальныя варыянты структурнай мадэлі ўніверсальнай прыказкі (паводле Дж. Пацалаі) “*Two / Four / More eyes see more / better / father than one / two (v1)*” або *Two heads / brains are better than one (v2)*” [6, р. 75], як араб. (літаральна на англ.) “*Two opinions are better than one*” (‘Два меркаванні лепш, чым адно’) [EP 75] ці кіт. (літаральна на англ.) “*One man is not so wise as two together*” (‘Адзін чалавек не такі мудры як два разам’) [6, р. 75]. Вынікам другаснага ўтварэння з’яўляюцца такія ўнікальныя варыянты структурнай мадэлі ўніверсальнай прыказкі, якія ўзнікаюць шляхам трансфармацыі (перафразавання) іншых варыянтаў яе структурнай мадэлі. Напрыклад, ўнікальны (што фіксуецца толькі ў беларускай мове) варыянт **Прыз аднаго барана ўвесь статак пагань** ўзнік у выніку перафразавання беларускага аналага *Адна паганая авечка ўвесь статак псуе* шырока вядомай універсальнай прыказкі, якая мае структурную мадэль (паводле Дж. Пацалаі) “*One scabbed sheep / calf / cow / goat / lamb / pig will mar / spoil a (whole) flock*” (‘Адна паршывая авечка / каза / карова / свіння / Адно паршывае цяля / ягня пашкодзіць / сапсуе (увесь) статак’)” [6, р. 292].

Унікальныя варыянты структурнай мадэлі сустракаюцца ў 32% ад агульнай колькасці беларускіх аналагаў універсальных прыказак. Напр.: *Да пары збан (збанок, жбан) ваду носіць <вушка (ручка) адарвецца – збан паб’ецца>* [19, с. 67; 20, с. 47; 12, с. 116; 11, с. 157], параўн.: польск. *Doróty dzban wodę nosi, doróki się ucho nie urwie* ('Да пары збан носіць ваду, пакуль вуха не адшчапілася') [5, I p. 522; 6, p. 289] = руск. *До поры жбан воду носит* [2, с. 698] = слав. *Dotial' chodí krčah do studne, kým sa nezabije / nerozbije* ('Датуль збан ходзіць да студні, пакуль ён не пабіты / не зламаны') [6, p. 290] = славен. *Vrč hodi tako dolgo po vodo (k vodnjaku), dokler se ne razbije* ('Збан праходзіць так доўга да вады (да студні), пакуль ён не зломіцца') [6, p. 290] = чэш. *Tak dlouho žbán do studně chodí, až se roztluče / rozbije* ('Так доўга збан да студні ходзіць, пакуль не паб’ецца / не зломіцца') [6, p. 288]; *Dotud se žbánek na vodu chodí, až se ucho etrhne* ('Датуль збан ходзіць да вады, пакуль вуха не адшчэпіцца') [6, p. 288] = літ. *Lig laiko puodas vandenį nešioja / neša* ('Датуль збан ваду носіць, пакуль не зношваецца') [6, p. 289] = англ. *The pitcher / pot which / that goes (too) often to the well will be (gets) broken at last* ('Збан / Гаршчок, які / што ходзіць (занадта) часта да студні, зломіцца нарэшце') [6, p. 288; 7] = ням. *Der Krug geht so ange zu Wasser (zum Brunnen) bis er bricht* ('Збан ідзе да вады (да студні), пакуль ён не зломіцца') [6, p. 288]; *Der Krug geht so ange zu Wasser, bis er den Boden verliert* ('Збан ідзе да вады, пакуль дно не страціць') [6, p. 288] = ісп. *Tantas veces va el cántaro a la fuente que alguna (que al fin) se quiebra (dexta / deja) el asa ó la frente* ('Так шмат разоў збан ідзе да крыніцы, пакуль (нарэшце) не зломіць ручку ці бок') [6, p. 290] = іт. *Tante va la brocca al pozzo che vi lascia il manico* ('Так доўга збан да крыніцы ходзіць, пакуль ручка не адшчэпіцца') [6, p. 289]; *Tante volte al pozzo va la secchia, ch'ella vi lascia l'orecchia* ('Так доўга вядро да крыніцы ходзіць, пакуль вуха не адшчэпіцца') [6, p. 289] = фр. *Tant va la cruche à l'eau qu'à la fin elle se brise / casse* ('Так доўга збан да вады ходзіць, пакуль урэшце не зломіцца / не паб’ецца') [6, p. 288] = венг. *Addig jár a korsó a kútra, míg / amíg el nem török* ('Збан ідзе да студні, пакуль не зломіцца') [6, p. 288] = тур. *Su testisi su yolunda kırilir* ('Вада выпрабоўвае збан пакуль ён не зломіцца') [6, p. 290] і г. д. у межах першага варыянта структурнай мадэлі ўніверсальнай прыказкі (паводле Дж. Пацалаі) "*The pitcher goes so long to the water / well / fountain until it breaks (or until its handle / neck breaks)*" ('Збан так доўга ходзіць да вады / студні / фантана, пакуль ён не зломіцца (або пакуль яго ручка / рыльца не зломіцца)') [6, p. 287]. Унікальнасць структурнай мадэлі беларускага аналага ўніверсальнай прыказкі заключаецца ў выкарыстанні спалучэння "*вушка (ручка) адарвецца – збан паб’ецца*", якое ў такой форме не фіксуецца ў іншамоўных аналагах гэтай прыказкі, хоць асобныя часткі згаданага ўнікальнага спалучэння сустракаюцца ў іншых мовах. Так, у польскай, чэшскай, іспанскай, італьянскай мове ёсць частка "*пакуль вуха не адшчэпіцца / не зломіцца / не паб’ецца*", але няма часткі "*збан паб’ецца*", а ў літоўскай, славацкай, славенскай, англійскай, нямецкай і іншых мовах ёсць частка "*пакуль не зломіцца / не зношваецца / не пабіты*". Аднак толькі ў беларускай мове ўсе названыя часткі спалучаюцца ў адзін кампанент структурнай мадэлі прыказкі.

Трэба адзначыць, што на ўзнікненне ўнікальных структурных мадэляў беларускіх аналагаў універсальных прыказак прама і непасрэдна ўплывае іх (прыказак) адметны лексічны склад і адмысловая граматычная арганізацыя. Такія прыказкі адлюстроўваюць нацыянальна-культурную спецыфіку беларускай мовы і павінны ўлічвацца пры яе выкладанні як замежнай [21, с. 33–62].

Высновы. Універсальная прыказка можа мець пэўныя адрозненні ў розных мовах, таму ў кожнай мове ўжываецца яе пэўны аналаг, якому ў дадзенай мове можа быць уласціва пэўная спецыфіка – нацыянальная адметнасць. Адно праўленняў адметнасці беларускіх аналагаў універсальных прыказак – гэта нацыянальна-моўная своеасаблівасць, якая выяўляецца найперш у наяўнасці ўнікальнага варыянта структурнай мадэлі прыказкі.

Вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны ў далейшым вывучэнні нацыянальнай адметнасці адзінак прыказкавага фонду беларускай мовы, а таксама пры выкладанні ва ўстановах вышэйшай адукацыі беларускай мовы, параўнальнай фразеалогіі беларускай і іншых моў, лінгвакультуралогіі, лінгвакраіназнаўства беларускай мовы.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Котова, М. Ю. Русско-славянский словарь пословиц (с английскими соответствиями) / М. Ю. Котова ; под ред. Н. А. Дмитриева. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2000. – 360 с.
2. Мокиенко, В. М. Большой словарь русских пословиц / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, Е. К. Николаева. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2010. – 1024 с.
3. Петрушевская, Ю. А. Интернациональные, заимствованные и исконно языковые единицы в составе паремнологического фонда современного белорусского языка / Ю. А. Петрушевская // Вестн. Новгород. гос. ун-та. Сер., Филол. науки. – 2014. – № 77. – С. 123–126.
4. Ivanov, E. E. Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian) / E. E. Ivanov. – Prague : RSS, 2002. – 136 p.
5. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich : T. I–IV / red. naczelny J. Krzyżanowski. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969–1978.
6. Paczolay, G. European Proverbs in 55 Languages, with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese, and Japanese / G. Paczolay. – Veszprém (Hungary) : Veszprémi Nyomda, 1997. – 528 p.
7. Strauss, E. Dictionary of European Proverbs : Vol. 1–3 / E. Strauss. – London & New York : Routledge, 1994. – Vol. 1. – XIII, 625 p. ; Vol. 2. – V, 627–1232 p. ; Vol. 3. – V, 789 p.

8. Іваноў, Я. Я. Асноўны парэміялагічны фонд беларускай мовы і “Proverbiorum polonicorum” (1618) С. Рысінскага / Я. Я. Іваноў // Паланістыка – Полоністыка – Polonistyka 2006 : зб. навук. пр. / рэд. А. Кіклевіч, С. Важнік. – Мінск : Права і эканоміка, 2006б. – С. 79–94.
9. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.
10. Іваноў, Я. Я. Да праблемы вызначэння асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы / Я. Я. Іваноў // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2006а. – № 3. – С. 103–109.
11. Лепешаў, І. Я. Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ імя Янкі Купалы, 2011. – 695 с.
12. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – [2-е выд., дап.]. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 511 с.
13. Петрушэўская Ю. А. Універсальны, інтэрнацыянальны і нацыянальны кампаненты парэміялагічнага фонду сучаснай беларускай літаратурнай мовы (на матэрыяле публіцыстычных тэкстаў) / Ю. А. Петрушэўская // Філолагічны студіі : навук. вісник Криворіз. держ. пед. ун-ту. – 2017. – Вып. 16. – С. 195–201.
14. Петрушэўская, Ю. А. Аб’ём і склад універсальных адзнак у парэміялагічным фондзе беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская // Філолагічны студіі : навук. вісник Криворіз. держ. пед. ун-ту. – 2018а. – Вып. 18. – С. 48–62.
15. Петрушэўская, Ю. А. Вывучэнне нацыянальна-культурнага кампанента ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская // Труды БГТУ. Сер. 4. – 2019. – № 1 (217). – С. 123–129.
16. Петрушэўская, Ю. А. Да праблемы вызначэння нацыянальнай адметнасці прыказкавага фонду беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская // Філолагічны часопіс. – 2018б. – Вып. 2 (12). – С. 70–75.
17. Петрушэўская, Ю. А. Паняцце парэміялагічнага фонду мовы і прынцыпы яго дыферэнцыяцыі (у сувязі з вызначэннем універсальнага і нацыянальнага кампанентаў у парэміялагічнай сістэме мовы) / Ю. А. Петрушэўская // Філолагічны часопіс. – 2015. – Вып 1 (6). – С. 100–106.
18. Петрушэўская, Ю. А. Універсальны і інтэрнацыянальны кампаненты ў парэміялагічным складзе беларускай мовы : беларуска-іншамоўны слоўнік : больш за 950 беларускіх, каля 8600 іншамоўных прыказак / Ю. А. Петрушэўская. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2020. – 316 с.
19. Шкраба, І. Р. Крынічнае слова : беларускія прыказкі і прымаўкі / І. Р. Шкраба, Р. В. Шкраба. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 286 с.
20. Іванова, С. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў / С. Іванова, Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.
21. Іванова, С. Ф. Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – 112 с.

References

1. Kotova M. YU. (2000) *Russko-slavyanskiy slovar' poslovits (s angliyskimi sootvetstviyami) [Russian-Slavic dictionary of proverbs (with English equivalents)]*. Saint Petersburg : SPbGU. (In Russ.).
2. Mokiyeiko V. M. (2010) *Bol'shoy slovar' russkikh poslovits [Big dictionary of Russian proverbs]*. Moscow : OLMA Media Grupp. (In Russ.).
3. Petrushevskaya Yu. A. (2014) Internatsionalniye, zaimstvovanniye i iskonno yazykovyye yedynitsy v sostave paremiologicheskogo fonda sovremennogo belorusskogo yazyka. *Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya, Filologicheskoy nauki*. [International, borrowed and national language units as a part of the paremiological fund of the modern Belarusian language. *Bulletin of Novgorod State University. Philological science*] 77, 123 – 126. (In Russ.).
4. Ivanov, E. E. Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian) / E. E. Ivanov. – Prague : RSS, 2002. – 136 p. (In Eng.).
5. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich : T. I–IV / red. naczelny J. Krzyżanowski. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969–1978. (In Pol.).
6. Paczolay, G. European Proverbs in 55 Languages, with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese, and Japanese / G. Paczolay. – Veszprém (Hungary) : Veszprémi Nyomda, 1997. – 528 p. (In Eng.).
7. Strauss, E. Dictionary of European Proverbs : Vol. 1–3 / E. Strauss. – London & New York : Routledge, 1994. – Vol. 1. – XIII, 625 p. ; Vol. 2. – V, 627–1232 p. ; Vol. 3. – V, 789 p. (In Eng.).
8. Ivanou Ja. Ja. (2006b) Asnouny paremijalahichny fond bielaruskaj movy i “Proverbiorum polonicorum” (1618) S. Rysinskaga. *Polonistyka 2006. Zbornik navukovyh artykulau*. [The Basic paremiological stock of the Belarusian language and “Proverbiorum polonicorum” (1618) S. Rysinskaga. *Polonistyka 2006. Collection of scientific articles*]. Minsk : Law and Economics. 79–94. (In Bel.).
9. Ivanou Ja. Ja. (2017) Afarystychnyja adzinky u bielaruskaj movie [Aphoristic units in the Belarusian language]. Mogilev : Mogilev State A. Kuleshov University. (In Bel.).
10. Ivanou Ja. Ja. (2006a) Da prabliemy vyznachennia asnounaga paremijalahichnaga fondu bielaruskaj movy. *Viesnik Bielaruskaga dziazhaunaga universiteta. Sieryja 4. Filalogija. Zhurnalistyka. Piedagogika*. [To the problem of determining the main paremiological stock of the Belarusian language. *Bulletin of the Belarusian State University. Series 4. Philology. Journalism. Pedagogy*]. 3, 103–109. (In Bel.).
11. Liepieshau I. Ja., & Jakalcevich M.A. (2011) Tlumachalny slounik prykazak [Explanatory dictionary of proverbs]. Grodna : Grodno State Ja. Kupala University. (In Bel.).
12. Liepieshau I. Ja., & Jakalcevich M.A. (2002) Slounik bielaruskich prykazak. 2-je vydanne, dapounenaje [Dictionary of Belarusian proverbs. 2nd ed.]. Minsk : Belarussian Science. (In Bel.).
13. Pietrusheuskaja Ju. A. (2017) Univiersalny, internacyjanalny i nacyjanalny kampanienty paremijalahichnaha fondu sushasnej bielaruskaj litaraturnaj movy (na materyjalie publicystychnych tekstau). *Filologichnyi studii : nauchnyj visnik Krivorizkogo dierzhavnogo piedagagichnaga universiteta*. [Universal, international and national components of the paremiological fund of the modern Belarusian literary language (on the material of journalistic texts). *Philological Studies: Scientific Bulletin of Krivoy Rog State Pedagogical University*]. 16, 195–201. (In Bel.).

14. Pietrusheuskaja Ju. A. (2018a) Abjom i sklad univiersalnych adzinak u paremijalagichnym fondzie bielaruskaj movy *Filologichni studii : nauchnyj visnik Krivorizkogo dierzhavnogo piedagagichnaga universitetu*. [The volume and composition of universal units in the paremiological fund of the Belarusian language. *Philological Studies: Scientific Bulletin of Krivoy Rog State Pedagogical University*]. 18, 48 – 62. (In Bel.).
15. Pietrusheuskaja Ju. A. (2019) Vyvuchennie nacyjanalna-kulturnaga kampanienta u paremijalagichnym fondzie bielaruskaj movy. Trudy BNTU. Sieryja 4. [The Study of the national and cultural component in the paremiological stock of the Belarusian language. *Proceedings of the Belarusian State Technological University*. Series 4]. 1 (217). 123–129. (In Bel.).
16. Pietrusheuskaja Ju. A. (2018) Da prabliemy vyznachennia nacyjanalnoj admietsnasci prykazkavaga fondu bielaruskaj movy. *Filologichnij chasopis* [On the problem of determining the national identity of the proverbial stock of the Belarusian language. *Philological Journal*]. 2 (12). 70–75. (In Bel.).
17. Pietrusheuskaja Ju. A. (2015) Paniaccie paremijalagichnaga fondu movy i pryncypy jago dyfierencyjacyi (u sviazi z vyznachenniem univiersalnaga i nacyjanalnaga kampanientau u paremijalahichnaj sistemie movy). *Filologichnij chasopis* [The concept of the paremiological stock of language and the principles of its differentiation (in connection with the definition of universal and national components in the paremiological system of language). *Philological Journal*]. 1 (6). 100–106. (In Bel.).
18. Pietrusheuskaja Ju. A. (2020) *Univiersalny i internacyjanalny kampanienty u paremijalagichnym skladzie bielaruskaj movy : bielaruska-inshamouny slounik : bolsh za 950 bielaruskich, kalia 8600 inshamounych prykazak*. [Universal and international components in the paremiological structure of the Belarusian language: Belarusian-foreign dictionary: more than 950 Belarusians, about 8600 foreign proverbs]. Mogilev: Mogilev State A. Kuleshov University. (In Bel.).
19. Shkraba, I. P., & Skraba R. B. (1987) *Krynichnaje slova: bielaruskija prykazki i prymauki* [Source word: Belarusian proverbs and sayings]. Minsk: Fiction literature. (In Bel.).
20. Ivanova S. & Ivanou Ya. (1997). *Slounik belaruskich prykazak, prymavak i krylatyh vyrazau* [Dictionary of Belarusian proverbs, sayings and winged expressions]. Minsk: BFS. (In Bel.).
21. Ivanova S. F., Ivanor Ya. Ya. & Myachkorskaya N. B. (1998). *Sacyyakulturnaya prastora movy* [Sociocultural space of language]. Minsk: Vedy. (In Bel.).

УДК 81'33:[811.111+811.161.1]

СТАТИЧЕСКИЕ ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ)

Д. М. Печко

аспирант кафедры языкознания и лингводидактики Белорусского государственного педагогического университета имени М. Танка
г. Минск, Республика Беларусь
E-mail: pechko_darya@mail.ru

Пространство как категория текста является предметом пристального изучения лингвистов с начала XX века. Филологами предложено множество классификаций пространственных отношений, однако они не охватывают все аспекты языка. Статья посвящена исследованию статических пространственных отношений, выявлению и классификации пространственных значений и их оттенков. Изучается классификация пространственных отношений, использование способов выражения пространственных отношений на материале художественных произведений.

При анализе семантического устройства предложения описывается специфика организации подобных предложений, также анализируется лексическое наполнение компонентов.

Ключевые слова: *пространственные отношения, статические пространственные отношения, значение, локатив, стационарное движение.*

STATIC SPATIAL RELATIONS IN THE ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES (ON THE MATERIAL OF LITERARY TEXTS)

D. M. Pechko

Postgraduate Student of the Department of Linguistics and Linguodidactics of the Belarusian State Pedagogical University named after M. Tank
Minsk, Republic of Belarus
E-mail: pechko_darya@mail.ru

Space as a category of text has been the subject of close study of linguists since the beginning of the 20th century. Philologists have proposed many classifications of spatial relations, but they do not cover all aspects of the language. The article is devoted to the study of static spatial relations, identification and classification of spatial meanings and their nuances. The classification of spatial relations, the use of methods of expressing spatial relations on the material of literary texts is studied.

When analyzing the semantic structure of a sentence, the specifics of the organization of such sentences are described, the lexical content of the components is also analyzed.

Key words: *spatial relations, static spatial relations, meaning, locative, stationary motion.*

Введение. Пространство является базовой категорией мира, поэтому служит объектом пристального изучения большого количества дисциплин. Пространство как категория текста исследуется филологами начиная с начала прошлого столетия. Лингвисты под пространственными отношениями понимают «соположение в пространстве какого-либо предмета, действия (события), признака и некоторого

пространственного ориентира – локума» [6, с. 6], «определенные взаимодействия объектов действительности, проявляющиеся в событийной, динамической, субъектной локализации, координации сосуществующих предметов: их расположении друг относительно друга и относительной величины» и как «сложная функционально-семантическая категория, оформляющаяся в языке посредством разноуровневых средств» [12, с. 20]. Особое внимание исследователями уделяется средствам выражения пространственных отношений: существительным локальной семантики (М. В. Всеволодова, Е. Ю. Владимирский) [6], предложно-падежным конструкциям с пространственным значением (А. Х. Востоков, В. С. Бондаренко, Е. Ю. Владимирский, В. А. Плунгян, Е. В. Рахилина) [5; 2; 4; 8], глаголам местонахождения и перемещения (В. Л. Ибрагимова, В. А. Плунгян, Е. В. Рахилина, О. Н. Селиверстова) [7; 9; 10; 11]. Локализатор чаще выражается предложно-падежными конструкциями, а глагол указывает на статику или динамику отношений между объектом и локализатором. Ведущая роль в разграничении статических и динамических моделей отводится глаголам.

Лингвистами были предложены разнообразные типологии локативных отношений (В. Д. Аракин, Л. Н. Федосеева, А. Д. Великорещкий, М. В. Всеволодова, Е. Ю. Владимирский и др.) [1; 12; 3; 6], однако они не охватывают все значения пространственных отношений в языке.

Цели и задачи. Пространство как категория представляет интерес для изучения как по причине частоты использования (является составной частью структуры большого количества предложений), так и по функциональной значимости.

Пространственная семантика уже давно является предметом изучения лингвистов, однако наблюдается некая разобщенность построения стандартной классификации пространственных отношений, выраженных средствами естественного языка. В рамках нашего исследования мы остановились на изучении статических пространственных отношений. Цель исследования в статье – выявить и систематизировать статические пространственные отношения в английском и русском языках на материале художественных произведений.

Методы и материал исследования. Материалом для нашего исследования послужили извлеченные методом сплошной выборки пространственные лексемы и конструкции из англо- и русскоязычных художественных произведений «Катастрофа» Э. М. Скобелева и «The World Set Free: A Story of Mankind» / «Освобожденный мир» Г. Дж. Уэллса. В основе выбора метода и анализа – представление об антропоцентричности языка. В анализе языкового материала применялись методы компонентного, семантического и типологического анализа.

Результаты и их обсуждение. В структуру предложения со статическими локативными моделями входят: объект, предикат (указывающий на статику) и ориентир (локализатор). Предложения со статическими пространственными отношениями включают в себя *экзистенс – предикат – локатив*. Статические пространственные отношения – это нахождение объекта в неизменном положении по отношению к ориентиру. Иными словами, говоря о статике объекта, мы говорим об ориентации в пространстве. В результате изучения художественных текстов, мы пришли к выводу, что под статическими отношениями не всегда предполагается неподвижность объекта локализации: объект может передвигаться, однако не выходя за пределы обозначенного локализатором пространства. Статические модели подразделяются на две группы: бытийные и локативные.

В ходе нашего исследования мы выявили несколько видов статических пространственных отношений:

- 1) **статическая локализация в границах пространственного ориентира:** *Она оставалась на вилле* (Э. М. Скобелев); *Здесь уже стоял катер и суетились люди Герасто* (Э. М. Скобелев); *It was after that, I think, that we came to a little open court within the palace* (Г. Уэллс) (пер. *После этого, насколько я могу припомнить, мы подошли к маленькому открытому дворику, находившемуся внутри главного здания*);
- 2) **статическая локализация объекта или совершение статического действия на поверхности другого объекта:** *Потом мы сидели на перевернутом каное <...>* (Э. М. Скобелев); *She rapped down the mustard pot on the table, and then she noticed the overcoat and hat had been taken off and put over a chair in front of the fire, and a pair of wet boots threatened rust to her steel fender* (Г. Уэллс) (пер. *Она поставила горчицу на стол и при этом заметила, что пальто и шляпа гостя были сняты и были положены на стуле у камина, а на стальной решетке стоит пара мокрых башмаков*);
- 3) **движение по заданной плоскости, не выходя за ее границы (стационарное движение):** *И какая охота шляться теперь в джунглях, рискуя получить в зад хороший заряд дроби?* (Э. М. Скобелев); *В сумерках я не рискнул бродить по незнакомому городу – решил привести в порядок мысли перед встречей с Такибае* (Э. М. Скобелев);
- 4) **статическая локализация, указывающая на размещение объекта за пределами пространственного ориентира:** *За дверью ванной меня поджидала Гортензия* (Э. М. Скобелев); *Но я был уверен, что снаружи стоит часовая, и потому требовал, просил, умолял доложить обо мне капитану Патнеру* (Э. М. Скобелев); *Everything seemed deadly still, but once something near us, some plaster or broken brickwork, slid down with a rumbling sound. Outside and very near was an intermittent, metallic rattle* (Г. Уэллс) (пер. *Могильная тишина; только раз откуда-то сверху упал не то кусок штукатурки, не то кирпич. Снаружи, очень близко, слышалось металлическое побрякивание*);
- 5) **статическая локализация объекта / предмета или совершение статического действия в каком-либо отношении к другому объекту:** *Над постелью были наклеены вырезки из иллюстрированных журналов* (Э. М. Скобелев); *Послышался шорох. Не сговариваясь, Око-Омо и я обернулись на змеиный звук: перед нами стоял Ван Пин-ченг* (Э. М. Скобелев.); *Потный и грузный, он сидел под грибок на лужайке и специальной камерой фотографировал мух* (Э. М. Скобелев); *Вокруг стола, поднимаясь все выше и выше, шли скамьи для общинников* (Э. М. Скобелев); *Вот здесь слева,*

смотрите, уже виден «Теремок путника». *Слева* – туалеты, *справа* – павильон, где можно выпить березового сока или хлебного кваса... (Э. М. Скобелев); *They wore a common uniform of white and ate at long tables together, but the patients lived in an upper part of the buildings, and were cared for by nurses and skilled attendants...* (Г. Уэллс) (пер. Они носили обычную белую форму и питались за общим столом, но пациенты жили в *верхней* части здания, о которых заботились медсестры и обслуживающий персонал...); б) статическая локализация объекта / предмета или совершение статического действия в каком-либо отношении к другому объекту, с указанием параметра близость – дальность: *Kater покачивался недалеко от берега* (Э. М. Скобелев); *Рядом с ним* находился Агостино, вооруженный охотничьим ружьем, поскольку пулемет с самого начала был поврежден пулей (Э. М. Скобелев); *Тюремная стена была уже близко*, когда ребят обстреляли из миномета (Э. М. Скобелев); *Far away, hopelessly far, was the yellow light* (Г. Уэллс) (пер. *Далеко, безнадежно далеко* горел желтый огонек); 7) статическое нахождение между пространственными ориентирами: *Иосиф выбрался из тайника, осмотрел комнату и спрятался между стойкой для пальто и обширным диваном* (Э. М. Скобелев); *Если мы будем прятаться тут, среди обломков скал, нас неминуемо обнаружат и схватят* (Э. М. Скобелев); *That battle went on for three days all over a great stretch of country between Louvain on the north and Longwy to the south* (Г. Уэллс) (пер. Это сражение продолжалось три дня и захватило довольно большое пространство – *между Лувеном на севере и Лонгви на юге*); *The knot of Beast Men, still wondering, stood back among the trees* (Г. Уэллс) (пер. Кучка звероподобных людей все еще стояла среди деревьев); 8) статическое неопределенное / неизвестное местонахождение объекта / действия: *Я не смогу сосредоточиться, зная, что где-то поблизости стреляют* (Э. М. Скобелев); *Он лихорадочно решил, что лучше сделать: бросить сумку с золотым мундиром в пропасть или спрятать где-либо здесь, на обрыве...* (Э. М. Скобелев); 9) статическое отвлеченно-обобщенное или неустановленное местонахождение предмета: *Там и сям* стали попадаться травяные пальмы, а затем и эвкалипты, похожие на те, что шумели возле кладбища в Маккае (Э. М. Скобелев); *Бамбуковый настил на полуметровой высоте от земли покрывали панданусовые циновки. Ими были завешены кое-где и стены хижин* (Э. М. Скобелев).

Из данных примеров следует, что локализатор в структуре простого предложения в русском и в английском языках может выражаться наречием, предлогом с существительным, предлогом с местоимением, прилагательным. Следует отметить, что местоимения, наречия и прилагательные приобретают пространственное значение только в контексте: *Дверь моей комнаты была приоткрыта. Там горел свет* (Э. М. Скобелев) (*там* в значении *в комнате*); *Я гошу у него по субботам и воскресеньям...* (Э. М. Скобелев) (*у него* в значении *у лесника*); *Он по стипендии ООН руководит здешней клиникой* (Э. М. Скобелев) (*здешняя клиника* употребляется в значении *клиника, которая находится здесь, на острове Атенаита*); *The south side of the square was in dark contrast to the others* <...> (Г. Уэллс) (пер. Только *южная* сторона площади представляла резкий контраст со всем, что ее окружало <...>); *"He's not in the kitchen," said the barman. "There's two women there, and I've stabbed every inch of it with this little beef slicer. And they don't think he's come in. They haven't noticed..."* (Г. Уэллс) (пер. – *В кухне его нет, – сказал хозяин. – Там две служанки, и я по всей кухне прошел вот с этим ножом, ни одного уголка не пропустил. Они тоже говорят, что он не входил. Они ничего не заметили...*) (*there* значит *in the kitchen, там* в значении *В кухне*). Также антропоцентрический принцип организации языка проявляется в использовании наречий и прилагательных: наречия *там / здесь, тут (there / here), близко / далеко (near / far)* и прилагательные от них образованные и некоторые другие прилагательные приобретают конкретное значение только в контексте, по отношению к положению говорящего.

Выводы. Таким образом, категория пространства выражается на лексико-семантическом уровне организации текста. Значение статической локализации часто передается семантикой предиката. Способы выражения компонентов различны: чаще всего это существительное с предлогом, наречия, местоимения с предлогами. По значению локатива, мы выделили в русском и английском языках следующие виды статических отношений: статическая локализация в границах пространственного ориентира; статическая локализация объекта или совершение статического действия на поверхности другого объекта; движение по заданной плоскости, не выходя за ее границы (стационарное движение); статическая локализация, указывающая на размещение объекта за пределами пространственного ориентира; статическая локализация объекта / предмета или совершение статического действия в каком-либо отношении к другому объекту; статическая локализация объекта / предмета или совершение статического действия в каком-либо отношении к другому объекту, с указанием параметра близость – дальность; статическое нахождение между пространственными ориентирами; статическое неопределенное / неизвестное местонахождение объекта / действия; статическое отвлеченно-обобщенное или неустановленное местонахождение предмета. В художественном тексте Э. М. Скобелев чаще, чем Г. Дж. Уэллс использует статическое положение в неопределенном / неизвестном месте и статическое отвлеченно-обобщенное или неустановленное местонахождение предмета как художественный прием, что обусловлено сюжетно-композиционными особенностями его произведения. На синтаксическом уровне категория локативности выражается обстоятельством в структуре простого предложения. Рассматривая локативы в структуре предложения, мы пришли к выводу, что в русском языке они могут находиться в любой части предложения, так как в русском языке нет строго фиксированного порядка слов в предложении, в английском языке чаще всего в конце предложения, реже – в начале, очень редко – между подлежащим и сказуемым.

Список использованных источников

1. Аракин, В. Д. К типологии способов выражения пространственных отношений [Текст] / В. Д. Аракин // Сопоставительный лингвистический и лингвостилистический анализ : Межвузовский сб. науч. трудов / редкол.: Е. М. Кубарев (отв. ред.) [и др.]. – Куйбышев, 1981. – С. 3–11.
2. Бондаренко, В. С. Предлоги в современном русском языке / В. С. Бондаренко. – М., 1961. – 75 с.
3. Великорецкий, А. Д. Типология пространственных значений / А. Д. Великорецкий // Исследования по теории грамматики. – М. : ООО «Русские словари», 2002. – Вып. 2: Грамматикализация пространственных значений в языках мира / ред. В. А. Плуноян. – С. 8–34.
4. Владимирский, Е. Ю. Система предложно-падежных конструкций с пространственным значением в современном русском литературном языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. Ю. Владимирский ; Ун-т дружбы народов им. Патриса Лумумбы. – М., 1972. – 24 с.
5. Востоков, А. Х. Русская грамматика / А. Х. Востоков. – 2-е изд. – СПб., 1867. – С. 166.
6. Всеволодова, М. Ю. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке / М. Ю. Всеволодова, Е. Ю. Владимирский. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2019. – 286 с.
7. Ибрагимова, В. Л. Глаголы пространственной локализации в современном русском языке : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / В. Л. Ибрагимова ; Урал. гос. ун-т им. А. М. Горького. – Екатеринбург, 1994. – 47 с.
8. Плуноян, В. А. Полисемия служебных слов: предлоги *через* и *сквозь* / В. А. Плуноян, Е. В. Рахилина // Русистика сегодня. – 1996. – № 3. – С. 1–17.
9. Плуноян, В. А. О специфике выражения именных пространственных характеристик в глаголе: категория глагольной ориентации / В. А. Плуноян // Грамматикализация пространственных значений / под ред. В. А. Плуноян. – М. : Русские словари, 2002. – Т. 2 из Исследования по теории грамматики. – С. 57–98.
10. Рахилина, Е. В. Семантика русских позиционных предикатов «стоять, лежать, сидеть, висеть» / Е. В. Рахилина // Вопросы языкознания. – 1998. – № 6. – С. 35–37.
11. Селиверстова, О. Н. Предикаты нахождения в пространстве / О. Н. Селиверстова // Семантические типы предикатов / Т. В. Булыгина, О. Н. Селиверстова, Н. А. Ишевская [и др.]. – М. : Наука, 1982. – С. 146–151.
12. Федосеева, Л. Н. Пространственные отношения в современном русском языке: семантика и средства выражения : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Л. Н. Федосеева ; Рязанский государственный педагогический университет им. С. А. Есенина. – Елец, 2004. – 22 с.

References

1. Arakin, V. D. (1981) K tipologii sposobov vyrazhenija prostranstvennyh otnoshenij. Sopostavitel'nyj lingvisticheskiy i lingvostilisticheskiy analiz: Mezhvuzovskij sbornik nauchnyh trudov [On the typology of ways to Express spatial relations]. Kuibyshev, 3–11. (In Russ).
2. Bondarenko, V. S. (1961) Predlogi v sovremennom russkom jazyke [Prepositions in the modern Russian language]. Moscow : Uchpedgiz. (In Russ).
3. Velikoreckij, A. D. (2002) Tipologija prostranstvennyh znachenij. Issledovanija po teorii grammatiki. Vyp. 2: Grammatikalizacija prostranstvennyh znachenij v jazykah mira. [Typology of spatial meanings. Research on the theory of grammar. Issue 2: Grammaticalization of spatial meanings in the world's languages]. Moscow : ООО "Russian dictionaries", 8–34. (In Russ).
4. Vladimirskij, E. Ju. (1972) Sistema predložno-padežnyh konstrukcij s prostranstvennym značenijem v sovremennom russkom literaturnom jazyke. [The system of prepositional-case constructions with spatial meaning in the modern Russian literary language] [Author's abstract. ... candidate of philological Sciences]. Moscow. (In Russ).
5. Vostokov, A. H. (1867) Russkaja grammatika [Russian grammar]. Saint Petersburg. (In Russ).
6. Vsevolodova, M. Ju., & Vladimirskij E. Ju. (2019) Sposoby vyrazhenija prostranstvennyh otnoshenij v sovremennom russkom jazyke. [Ways of expressing spatial relations in the modern Russian language]. Moscow : Book house "LIBROKOM". (In Russ).
7. Ibragimova, V. L. (1994) Glagoly prostranstvennoj lokalizacii v sovremennom russkom jazyke [Verbs of spatial localization in the modern Russian language]. [Author's abstract. Diss. ... doctor of Philology]. Yekaterinburg. (In Russ).
8. Plungjan, V. A. (1996) Polisemija sluzhebnyh slov: predlogi *cherez* i *skvoz'*. Rusistika segodnja. [Polysemy of service words: prepositions through and through. Rusistika Segodnja, № 3, 1–17. (In Russ).
9. Plungjan, V. A. (2002) O specifikе vyrazhenija imennyh prostranstvennyh harakteristik v glagole: kategorija glagol'noj orientacii. Grammatikalizacija prostranstvennyh znachenij [On the specifics of the expression of nominal spatial characteristics in the verb: the category of verbal orientation. Grammaticalization of spatial meanings]. Moscow : Russian dictionaries, 57–98. (In Russ).
10. Rahilina, E. V. (1998) Semantika russkih pozicionnyh predikatov «stojat', lezhat', sidet', viset'». Voprosy jazykoznanija. [Semantics of Russian positional predicates "stand, lie, sit, hang". Questions of linguistics], № 6, 35–37. (In Russ).
11. Seliverstova, O. N. (1982) Predikaty nahozhdenija v prostranstve. Semanticheskie tipy predikatov [Predicates of being in space. Semantic types of predicates]. Moscow : Nauka, 146–151. (In Russ).
12. Fedoseeva, L. N. (2004) Prostranstvennye otnoshenija v sovremennom russkom jazyke: semantika i sredstva vyrazhenija [Spatial relations in the modern Russian language: semantics and means of expression]. [Author's abstract. Diss. ... candidate of philological Sciences]. Yelets. (In Russ).

МЕТАФОРА КАК СРЕДСТВО ПОКАЗА ВНУТРЕННЕГО СОСТОЯНИЯ ДУШИ ГЕРОЕВ (НА МАТЕРИАЛЕ ОРИГИНАЛА И ПЕРЕВОДА РОМАНА И. МЕЛЕЖА «ЛЮДИ НА БОЛОТЕ»)

Л. В. Прохоренко

доцент, кандидат филологических наук, доцент кафедры белорусской и русской филологии
УО МГПУ им. И. П. Шамякина, г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: lydmilavaleriavna@gmail.com

Статья посвящена одной из важных проблем в филологии – анализу особенностей перевода на близкородственные языки. Рассмотрены основные аспекты перевода: адекватность, общие требования к художественному переводу; вопросы, касающиеся особенностей профессионального перевода; вопросы языкового билингвизма перевода романа И. Мележа «Люди на болоте». В работе отмечено, что метафора выступает средством показа внутреннего мира героев, их поступков в разных ситуациях, что подтверждает мастерство писателя. Делается вывод о том, что перевод в целом соответствует оригиналу в отображении основных деталей, которые включаются в понятие метафора, но мощь, разнообразие и гармонию полесской жизни смог передать оригинал. В прозаическом переводе Н. Кислика наблюдаются интерферентные явления.

Ключевые слова: метафора, оригинал, перевод, текст, адекватность, метафоризация.

METAPHOR AS A MEANS OF SHOWING THE INTERNAL STATE OF THE SOUL OF HEROES (ON THE MATERIAL OF THE ORIGINAL AND TRANSLATION OF THE NOVEL I. MELEZH "PEOPLE IN THE SWAMP")

L. V. Prokhorenko

Candidate of philological Sciences, Assistant Professor of the Department of Belarusian and Russian Philology,
Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, the Republic of Belarus
E-mail: lydmilavaleriavna@gmail.com

The article is devoted to one of the important problems in philology - the analysis of the features of translation into closely related languages. The main aspects of translation are considered: adequacy, general requirements for literary translation; questions concerning the features of professional translation; issues of linguistic bilingualism of translation of I. Melezh's novel "People in the Swamp". The work notes that the metaphor acts as a means of showing the inner world of the characters, their actions in different situations, which confirms the skill of the writer. It is concluded that the translation as a whole corresponds to the original in displaying the main details that are included in the concept of metaphor, but the original was able to convey the power, diversity and harmony of the Polissya life. In the prosaic translation of N. Kislik, interference phenomena are observed.

Key words: metaphor, original, translation, text, adequacy, metaphorization.

Введение. Роман И. Мележа «Люди на болоте» удивляет как правдивым показом событий жизни на Полесье в 20-е и начале 30-х годов, так и языком, который обеспечивает живость, правдивость, достоверность показа жизни.

Цели и задачи. Целью данной работы является изучение метафоры как средства показа внутреннего состояния души героев в романе И. Мележа «Люди на болоте», особенностей их русского перевода.

Методы и материал исследования. Были использованы метод контекстного и текстологического анализа, описательный метод. Материалом исследования послужили метафорические средства в романе И. Мележа «Люди на болоте» и особенности их перевода на русский язык.

Результаты и их обсуждение. Писатель внимательно и творчески относится к языку. Среди разнообразных языковых образных средств приметна метафоричность. В произведениях И. Мележа, как и вообще в языке, наиболее употребляемая такая метафора, значение которой раскрывается в микроконтексте: *шустрый огонёк, весёлый блеск (огня), скупая ненадёжная земля, пила сказала, дорога обманывала* и другие.

Особый интерес вызывают созданные писателем необычные метафоры, понятные только в широком контексте (макроконтексте). Людские характеры, жизненные явления автор в романе «Люди на болоте» оценивает по-разному. Некоторые из них описывает коротко, другие, наиболее важные в эмоциональном, эстетическом и других отношениях, наоборот, выделяет и обращает на них особенное внимание. В этих случаях И. Мележ использует макроконтекст, где через сложную организацию показывает нужное, значительное, существенное.

В мележевском тексте необычная метафора чаще зависит от предыдущего контекста – от предыдущих абзацев, страниц и т. д. Есть случаи, когда её основное значение раскрывается позже. Рассмотрим отдельные метафоры, которые раскрываются в макроконтексте.

Необходимо обратить внимание на портрет Василя, на описание его внешности для того, чтобы понять характер юноши. Автор знакомит нас с героем, описывая его портрет. Во внешности Василя писатель выделяет *«калматую не то русявую, не то цёмную чупрыну», «хмуря вочы», «упартыя невясёлыя губы»* [1, с. 16]. В другом месте мастер слова отметит ещё *«панурасць, паглыбленасць у свае думкі»* [1, с. 22], его *«прыгорбленую постаць»* [1, с. 25], а Ганна скажет про его глаза разного цвета: *«не адзінакія –*

одно як вада светлае, а другое – як жалудок» [1, с. 21]. В переводном тексте используются в качестве эквивалентов слова, максимально соответствующие друг другу семантически и стилистически: «*колматая не то русаяя, не то тёмная чуприна*», «*хмурые глаза*», «*упрямые невесёлые губы*», «*пригорбленная фигура*». Через портрет художник подчёркивает его внутренний мир, сосредоточенность в себе, противоречивость натуры и задатки сильного характера. Для более точной характеристики образа, более полной смысловой нагрузки переводчик употребляет белорусское нейтральное «*понуры*» [2, с. 23], которое вполне можно было бы заменить на *мрачный, угрюмый, нелюдимый*. В словах Ганны о «*неодинаких глазах*» ощущается явный диалектизм, который и сохранился в переводном варианте и индивидуализирует речевые характеристики героев.

Характер Василя раскрывается более полно через его внутренний мир. Мастер слова даёт возможность следить за ходом мыслей, переживаний героя. И. Мележ показывает всю гамму душевных настроений, самые тонкие нюансы его мыслей, рассуждений и чувств. «*Ён наогул быў схільны да развагі, не любіў вельмі адкрываць сваю душу, асабліва калі ў ёй варушыліся думкі невясёлыя і надобрыя. У думкі гэтыя хутка ўпляталіся іншыя – спачатку пра старую, патлелую ў зямлі супоню, стары хамут, потым пра небараку Гуза*» [1, с. 22]. Писатель отмечает, что Василь замкнутый человек, не желает пускать в свою душу, раскрывать чувства, эмоции, выставлять их напоказ, особенно когда «*шевেলіліся думкі невясёлыя недобрыя*» [2, с. 23]. Автор говорит о мыслях как о живых существах, которые могут двигаться, проявляться, пробуждаться [2, с. 93]. *Мысли невесёлые и недобрые* указывают на сходство черт характера, присущих человеку, который может быть весёлым и грустным, добрым и злым. Переводной вариант метафоры соответствует смыслу оригинального.

И. Мележ показывает своего героя в работе. Сцена покоса – одна из самых поэтических в произведении. Начинается она мажорно: Василь косит с радостью, демонстрируя всем, что он взрослый мужчина и умеет косить. Постепенно радость, рабочий подъём парня слабеют, уступая место усталости: «*пот мочил волосы, полз на лоб, застилал глаза, тёк на шею, грудь*» [2, с. 27], болели и млели руки, слабели ноги, Василь не бросал работу, косил и косил. *Пот застилал глаза, полз на лоб* – является дословным переводом метафоры оригинала.

У Ганны, которая могла раньше посмеяться над Василём, пропала обычная для неё задиристость и насмешливость, когда между ними начала зарождаться симпатия. Девушка становилась доброй, кроткой, доверчивой. Писатель показывает рождение любви между молодыми людьми через художественную деталь – «*огонёк*» [2, с. 30]. У И. Мележа эта деталь выглядит так: «*вугаль ускінуў жвавы агеньчык*» [1, с. 30]. Эта развёрнутая метафора в оригинале кажется очень живой, а *агеньчык* – быстрым, ловким, проворным, шустрым, резвым, способным поджечь что-либо находящееся рядом. Художник слова нарисовал более яркую, открытую, динамичную картину, нежели это показано в переводе.

В другом случае мы видим «*кволы, немачны агеньчык, які ледзь-ледзь жыў*» [1, с. 28], а в переводе этот «*слабый, немощный огонек теплился*» [2, с. 29], т. е. горел слабым пламенем, слабо светился, не совсем пропал. Здесь мы видим, что переводная метафора употреблена в прямом значении, в результате чего исчезает эффект образности. Задавка Ганна просит Василя остаться после покоса возле них с братишкой, так как боится бандитов. Эта просьба очень взволновала парня, обрадовала: наконец Ганна увидела в нём взрослого мужчину: «*Её искренние слова поразили его, сразу смягчили гонористое мужское сердце*» [2, с. 32]. Метафора *искренние слова смягчили гонористое мужское сердце* является развёрнутой. Здесь заметно то, что метафорически использованные *искренние слова* как бы тянут за собой другие *смягчили гонористое мужское сердце*. Смысл метафоры – слова Ганны были для него настолько неожиданны, приятны, что он как будто подобрел к ней, стал более открытым, поборол внутренние преграды. Признание девушки, что Василь, хоть и молчаливый, понурый, нравится ей, родило в душе парня радость и новую заботу. Его волнует не только то, что сказала Ганна, но как она это сказала. В её голосе он слышит и виноватость, и несмелость. Хотя и сам чувствовал себя немного неловко, растерянно, особенно его выдают «*непослушными пальцы*» [1, с. 31], что говорит о замешательстве, смущении героя, о том, что пальцы не желали, отказывались слушаться, повиноваться.

Встречи, свидания Василя и Ганны происходят после тяжёлой изнурительной работы, когда нужно было дать «*утихнуть усталости в руках, ногах, зачугуневшей спине*» [2, с. 37]. Писатель использует интересную метафору, которая в оригинале употреблена в том же значении, что и переводная – «*чучыгуналая спіна*» [1, с. 36]. Её смысл – от усталости спина становилась железной, которую невозможно разогнуть.

Увидев Василя, Ганна «*залилась нежностью, состраданием, словно подхваченная волной*» [2, с. 62]. Метафора *залилась нежностью, состраданием* раскрывает нам понимание того, что Ганна по-прежнему нежна к нему, имеет сочувствие и сострадание. Она бросается к нему, но Василь принял её порывы неласковым взглядом. А «*воспоминание о последнем, злом Василёвом взгляде снова загасило огонёк в сердце, вернуло ей горечь непрошедшей обиды*» [2, с. 72]. И. Мележ употребил развёрнутую метафору, где одно метафорически использованное слово *загасило* тянет за собой другие – *огонёк в сердце, горечь непрошедшей обиды*. Этими образными формами писатель говорит о чувствах Ганны, о неласковом взгляде Василя, который коснулся сердца девушки, погасил, лишил теплоты, нежности, ласки, добра и тем самым вернул обиду. В оригинале: «*горыч неперажытай крыўды*» [1, с. 71], т. е. об обидах, которые ещё не пережиты, не выстраданы, волнуют и беспокоят. В переводе же употреблена так называемая сухая метафора «*непрошедшая обида*», в результате чего исчезает эффект образного переноса, образность не ощущается.

Ганна обиделась, однако не стала безразличной к парню. А он только о ней и думает, даже будучи под арестом. «Когда думал о ней, **ноги сами собой поддавали ходу, брало сильное нетерпение: ах, скорей бы увидеть, помириться! Он был окрылён радостной переменой, что, вопреки своей всегдашней настороженности, мог думать только о счастье»** [2, с. 120]. Использованная метонимия *ноги поддавали ходу*, основанная на ассоциации пространственной смежности, раскрывает суть того, что Василь спешил, летел домой. Метафору *брало сильное нетерпение* поясняет контекст: «ах, скорей бы увидеть, помириться». А сочетание *был окрылён* говорит о том, что он жил надеждой, радостью встречи, мыслями о счастье и искренности первого юношеского чувства. И, как нам известно, крылья вырастают, когда человек охвачен чувством любви, счастья. Существенных расхождений с оригинальным текстом в переводе не выявлено. Переводчик сохранил те же ассоциации, описывая эти эмоции.

Детали внешности Василя, разбросанные по всей главе, позволяют художнику подчеркнуть ту или иную черту характера, выявить душевное состояние. И. Мележ не раз напомним про мрачность, диковатый взгляд, пригорбленные плечи парня. Портрет Василя показывается через восприятие других героев. Шабета убеждён, что этот куреневец связан с маслаками, поэтому «**в тяжёлом, неприступном Василёвом взгляде исподлобья, в лохматых, непослушных ключьях жёстких волос, во всей унылой фигуре в расхрыстанной посконной рубахе и посконных, в рыжих пятнах тины, штанах Шабета уловил что-то недоброе, звероватое**» [2, с. 63]. Все метафоры из этого предложения являются эквивалентами оригинала и имеют один и тот же смысл – Василь предчувствует беду, ждёт её, уверен в ней. Во внешности видна затаённая злость, недоверие и обида: *тяжёлый неприступный взгляд, унылая фигура*. О звероватости говорят и замеченные милиционером глаза: «**один стыдливый, другой – звероватый, что у волка**» [2, с. 63]. В этой метафоре опять же раскрывается дикость, злобность, в данном случае свойственная волку. В оригинале И. Мележ приводит ещё одно метафорическое описание: «**твар як, чисто бандицькі...**» [1, с. 62]. В переводе же описание следующее: «**фроща така, чисто бандитська...**» [2, с. 63]. Мы наблюдаем, что в переводе используется нелитературное, грубое слово, которое усиливает негативное впечатление. Неадекватность перевода связана с несоответствием лексических элементов. Замена существительного *лицо* на *роза* привела к устранению весьма значимого для оригинального текста эстетического целого реалии.

Такой же «**скрытной была душа**» [2, с. 66] Василя и «**безразличное, холодно застывшее лицо**» [2, с. 66], «**в душе всё окаменело**», «**в онемевшей душе была тяжёлая и жестокая пустота**» [2, с. 66]. Перевод метафоры *скрытная душа* верно воспроизводит метафоризацию оригинала. И показывает на то, что из поведения Василя трудно было понять что-либо определённое, понятное. В следующем метафоричном словосочетании И. Мележ в оригинале использует слово «**безуважны**» [1, с. 65], т. е. безучастный, равнодушный. В переводе использован синоним *безразличный*, который, на наш взгляд, оказывается значительно ослабленным.

Вот пример, когда весь макроконтекст показывает, как Василь через душевный подъём (его признали невиновным, выпустили из тюрьмы) воспринимает первый снег: «**Пока подошел к Вадовичам, надвинулись, потемки. Верно, если б не снег, кругом была бы густая чернота, но снег отгонял темень, светлил всё. Он уже, как солью, полнил ямки в наледи, колеи, канавки, и дорога выглядела словно по-праздничному побелённой. Маляр, что красил её весёлыми белилами, сделал ещё не всё, но и так, и в бело-тёмной росписи, радовала она глаз**» [2, с. 120]. В оригинале И. Мележ употребил метафору «**снег бяліў усё**» [2, с. 120], что значит делал вокруг всё белым, светлым, о чём говорит переведённая метафора «**снег светлил всё**». В переводе использован синоним, который передаёт те же ассоциации, которые заключены в основе оригинальной метафоры.

Характеризуя состояние героев, И. Мележ часто употребляет привычные глаголы, но субъектом к ним выступают абстрактные существительные: *мысль, покой*, которые относятся (это известно из текста) к определённому лицу. В результате необычного, нестандартного сочетания глаголы получают в тексте переносное значение, метафоризируются. Получается, что глаголы как бы косвенно характеризуют состояние героя: «**Всё же недобрая новость о Ганне...затуманила его**» [2, с. 107]; «**Усталость всё наваливалась**» [2, с. 21].

В картинах сватанья и свадьбы раскрывается полнее и глубже образ Василя. Любил ли он Ганну? Почему не боролся за неё? На первый вопрос ответ очевиден. В самые драматические моменты своей жизни он всегда думал о ней. Даже тогда, когда решались проблемы, связанные с хозяйством, он оставлял практические интересы ради Ганны. На собрании обсуждается вопрос о налогах. Василь был неспокоен, находился в «**неотступном, напряжённом ожидании**» [2, с. 139], что вот-вот может войти Ганна. Эта метафора говорит о том, что Василь ждёт её, тревожится, не находит себе места. Но как только она появилась, «**что-то горячее, как кипяток, разлилось по телу Василя, как одержимый ловил каждое её движение**» [2, с. 144]. В оригинале мы читаем: «**штосьці гарачае, як пара, заліло Василя. ... як апантаны, лавіў кожны яе рух**» [1, с. 145]. Здесь И. Мележ использует существительное *пар*, который залил Василя. Переводчик использует существительное *кипяток*, который разлился по всему его телу. Сравнив оригинал и перевод, можно увидеть, что слово *кипяток* в переводе сохраняет свою метафоричность. Следовательно, метафоризация распространяется на другое слово контекста, находящееся в тесной смысловой связи со словом *пар*, что в основном не меняет образный смысл метафоры.

Когда сплетню о том, что Ганну с Евхимом видели в малиннике, ввели в уши Василию, всё его существо наполнили гнев и негодование, он в злости всё высказал девушке. «Укалола» [1, с. 233]: сделала больно, обидно. В переводе: «доняла» [2, с. 231], Ганна думала так, потому что он ей не верил и она хотела ему сделать неприятно, заставить ревновать. Кажется, в переводе мотив горечи, обиды оказывается значительно ослабленным.

Василь жил мыслями, надеждами, чтобы приобрести ту землю, что возле кирпичного завода. Он боялся, дрожал, что кто другой, более ловкий, обгонит его. В его голове «вспоминались, закружились, обожгли горячие слова» [2, с. 316], произнесённые им на собрании. Мы снова встречаем метафору *обожгли горячие слова*, которая напоминает о больной теме парня, о земле, о бедности, о пустоте земли-песке. Они действительно обжигали как огонь, не давали покоя. О чём бы не вспоминал, «рядом, ни на минуту не оставляя, жила в нём, *тешила и бредила душу дума о земле*» [2, с. 317]. В оригинале встречается: «*цешыла і вярэдзіла душу турбота пра зямлю*» [1 с. 320], где *турбота* – это беспокойство, тревога, т. е. беспокойные, тревожные мысли о земле. Поэтому обнаруживаются существенные расхождения в переводном тексте, который значительно уступает образности оригинала: здесь нет ассоциаций тревоги, беспокойства.

Неизвестно куда «*улетучилась смелость, в душу забирался бессильный страх, вползала липкая боязливость: уже не тенями бесплатными, а грозными недругами вставали в памяти Маслак, Евхим, старый Глушак*» [2, с. 321]. В оригинале об этом сказано так: «*выпарылася смеласць, у душу лезла кволая асцярога, унаўзала ліпкая боязь: ужо не цыямі нежывымі, а грознымі непрыяцелямі раслі ў памяці Маслак, Яўхім, Глушак стары*» [1, с. 325]. В переводе вместо слова *выпарылася* использовано слово *улетучилась*. В толковом словаре они имеют разные, но приближённые по смыслу значения. Значительного расхождения в образности метафор не выявляется. *Лезла кволая асцярога* заменено на *забирался бессильный страх*, переводчик придерживался принципов литературного перевода, пытаясь сохранить идейный смысл метафоры, так как осторожность подразумевает в какой-то степени и страх. Метафора *вползала липкая боязь* подразумевает, что боязь подкрадывалась, а потом никак не покидала Василия, будто приклеилась к нему. Перевод сохранил образность оригинальной метафоры.

Требует внимания и метафора *не тенями бесплотными, а грозными недругами вставали в памяти...*, оригинал которой *не цыямі нежывымі грознымі непрыяцелямі раслі...* Переводчик, на наш взгляд, привнёс оригинальное видение: *бесплотный* – в котором нет плоти, нет жизни, следовательно, неживой, хотя тени и не могут быть живыми. Между тем, тени переходили в грозных недругов. Хочется заметить, в данном случае перевод оказался более чем соответствующим оригиналу.

Василь самовольно запахивает загон Глушака. Ненависть, которая кипела во вражески настроенных сторонах – Василе и Евхиме, выливается в драку между ними. «*Обида, все обиды, что давно жгли, ждали возмездия, теперь враз ожили, запылали все сразу, всего его переполнили одним желанием: достать, размолотить эту ненавистную чубатую харю*» [2, с. 326]. В упористости, с которой шёл Василь навстречу драке, проявились обида, смелость, злость на Глушака за землю, за Ганну. В приведённом предложении много метафор, смысл которых один – желание отмщения. Интерес представляют следующие метафоры: *обиды запылали все сразу, переполнили одним желанием – размолотить харю*. В подлиннике первая метафора звучит так: «*крыўды запяклі зноў разам*» [1, с. 330], здесь писатель употребляет слово *запяклі*. Обе метафоры говорят о том, что обиды вспыхнули, возбудили, напомнили о себе. Как видим, здесь расхождений лексических значений не обнаружено. Поэтому перевод оказывается адекватным. Вторая метафора в оригинале имеет вид: «*напоўнілі адным жаданнем*» [1, с. 330]. Также здесь наблюдаются расхождения *переполнили – напоўнілі*. В переводе *переполнили* представляет собой крайнюю меру перенасыщения чувств, здесь именно обиды, приставка *пере-* говорит о преувеличении. Можно сказать, что перевод не теряет адекватности. В третьей метафоре, оригинал «*дастаць, размалаціць гэту ненавісную пысу з чубам*» [1, с. 330], передаёт желание Василия добраться до Евхима, побить его, слово *размолотить* говорит о ненависти, мести, и подтверждением этому является существительное *пыса* – морда. Хотя в переводе употреблено ещё более грубое выражение *ненависная чубатая харя*, которая не очень украшает текст произведения, является вульгаризмом и не несёт эстетической ценности оригинала.

Выводы. Таким образом, можно определенно сказать, что И. Мележ не поскупился на использование в контексте романа «Люди на болоте» метафор, которые ярко, живо и образно передают внутреннее состояние души героев, нравственное и общественное содержание времени.

Перевод текста выполнен посредством лексических и синтаксических соответствий. В переводе наблюдаются интерферентные явления: калькирование белорусских конструкций, стилистически неточные переводы, смешение значений белорусских и русских лексем. Н. Кислик старался передать характерные черты оригинала, создать художественное и эмоциональное впечатление, подбирая синонимы, соответствующие образы. В переводе имеется и ряд несоответствий при передаче метафор, что сказывается на идейно-образном содержании. Среди недочетов можно отметить отсутствие важных деталей, перемещение на второй план тех, которые в оригинальном тексте выступают как первостепенные, замена образных средств необразными и т. д., что ведёт к некоторому ослаблению, воспроизведению больше в логическом, чем в эмоционально-образном плане. В переводном тексте обнаруживаются специфические особенности в отборе и организации речевых средств, например, метафорических эпитетов, не имеющих в оригинальном тексте никаких эквивалентов (*нетленное, скрытые, немолчный, негасимое и т. д.*). Перевод представляет собой новое художественное произведение со своей системной организацией образных средств.

Список использованных источников

1. Мележ, И. Людзі на балоце : роман з "Палескай хронікі" / Іван Мележ. – Мінск. : Мастацкая літаратура, 1991. – 400 с.
2. Мележ, И. Люди на болоте / И. Мележ. – Минск : Мастацкая літаратура, 1987. – 382 с.

References

1. Melezh, I. People in the swamp : Novel from "Paleskai Chronicle" / Ivan Melezh. – Minsk : Mastatskaya Literatura, 1991. – 400 p.
2. Melezh, I. People in the swamp / I. Melezh. – Minsk : Mastatskaya Literatura, 1987. – 382 p.

УДК 811.161.1

РОЛЬ ВОСКЛИЦАТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТЕКСТАХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ И. С. ТУРГЕНЕВА

О. В. Сергушкова

доцент, кандидат филологических наук, доцент кафедры белорусской и русской филологии
УО «Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина»,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: sergushkova_olga@mail.ru

В исследовании доказывается, что восклицательные предложения играют важнейшую роль в структурировании эмотивности текстов художественных произведений И. С. Тургенева. Она проявляется в «смешанных» речевых актах, в которых восклицательные предложения выражают эмоционально-когнитивные реакции субъектов повествования на происходящее. Предложена структурно-семантическая классификация восклицательных высказываний. Показано, что эмоционально-экспрессивная окраска и специфическая интонация данных синтаксических единиц как коммуникативного явления обусловлены контекстом. Охарактеризованы языковые средства, которые акцентируют эмотивность. Утверждается, что богатство и разнообразие созданного И. С. Тургеневым мира человеческих эмоций следует считать одной из отличительных черт его идиостиля.

В работе использованы описательный и классификационный методы, в рамках которых применялись методики дистрибутивного и стилистического анализа.

Ключевые слова: восклицательное предложение, эмоциональная реакция, чувство, психическое напряжение, эмотивность, речевой акт, идиостиль.

THE ROLE OF EXCLAMATION SENTENCES IN ARTISTIC TEXTS WORKS OF I. S. TURGENEV

O. V. Sergushkova

associate Professor, Candidate of Philological Sciences, associate Professor of the Department of Belarusian and Russian Philology of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: sergushkova_olga@mail.ru

The study proves that exclamation sentences play an important role in structuring the emotiveness of the texts of works of art by I.S. Turgenev. It manifests itself in "mixed" speech acts, in which exclamation points express the emotional and cognitive reactions of the subjects of the story to what is happening. A structural-semantic classification of exclamation statements is proposed. It is shown that the emotional-expressive coloring and specific intonation of these syntactic units as a communicative phenomenon are determined by the context. Linguistic means that accentuate emotiveness are characterized. It is argued that the richness and diversity of the world of human emotions created by I. S. Turgenev should be considered one of the distinguishing features of his idiosyncrasy.

Descriptive and classification methods were used in the work, within the framework of which the methods of distributive and stylistic analysis were applied.

Key words: exclamation clause, emotional reaction, feeling, mental stress, emotiveness, speech act, idiosyncrasy.

Введение. И. С. Тургенев входит в когорту талантливейших мастеров слова, создателей великой русской литературы XIX века. Тексты его художественных произведений выявляют выдающуюся языковую личность. Писатель структурировал свой «возможный мир» с помощью всем известных языковых средств, но эти единицы у него, по сравнению с узуальными, гораздо более разнообразны и семантически «обогащены» в результате собственных, «тургеневских», приращений смысла, и почти все экспрессивны. Среди наиболее характерных для стиля И. С. Тургенева синтаксических языковых средств одно из первых мест занимают восклицательные высказывания, принимающие активное участие в структурировании эмоционально окрашенных речевых актов.

Цели и задачи. Цель настоящего исследования – изучить и описать роль восклицательных предложений как средства структурирования эмотивности в текстах художественных произведений И.С. Тургенева и выразительности изображённых в них событий.

Для достижения указанной цели были поставлены и решались следующие задачи: 1) уточнить понятие «восклицательное предложение»; 2) определить основные структурно-семантические типы восклицательных предложений; 3) выявить специфику речевых актов, структурированных восклицательными предложениями.

Методы и материал исследования. В работе использованы описательный и классификационный методы, в рамках которых применялись методики дистрибутивного и стилистического анализа. Материалом для исследования послужили тексты художественных произведений И. С. Тургенева.

Результаты и их обсуждение. 1. Восклицательные высказывания у И. С. Тургенева предназначены для изображения чувств и переживаний, а также для сообщения о поведении персонажей, мотивированном эмоциональной реакцией на ситуацию, и прежде всего о речевом поведении (выбранном речевом акте). Вариативность способов и средств структурирования эмотивности текстов с помощью восклицательных высказываний предопределяют существование и функционирование разных групп таких конструкций. В представленной нами таблице 1 выделены два типа восклицательных высказываний – риторические восклицания и восклицательные предложения – ВП. Описательные названия видов (групп) риторических восклицаний обусловлены морфолого-семантической спецификой маркеров восклицательности, виды (группы) восклицательных предложений выделены на разных основаниях и содержат в себе функционально пересекающиеся восклицательные высказывания, которые не связаны между собой родовыми отношениями.

Таблица 1. – Восклицательные высказывания и их структурно-семантические типы

Восклицательные высказывания	
Отличаются от невосклицательных восклицательной интонацией; имеют эмоционально-экспрессивную окраску; маркируются восклицательным знаком	
Типы	
Риторические восклицания – восклицательные высказывания с обязательными показателями экскламации	Восклицательные предложения – восклицательные высказывания без обязательных показателей экскламации
Виды	
1) с междометиями и междометными устойчивыми сочетаниями <i>о, ага, увы, ах, тьфу ты, Боже мой, Господи боже мой!, слава Богу, дай Бог, ради Бога</i> и др. 2) с частицами <i>да, да ведь, нет, нет уж, ну, вот, вишь</i> и др. 3) с устойчивыми сочетаниями <i>ещё бы, что вы, вот ещё, вот тебе раз</i> и др. 4) с модифицированными местоимениями <i>какой, каков, сколько, такой, экой</i> и др. 5) с модифицированным наречием <i>как</i> 6) с усиленной редупликацией	1) предложения с эксплицированной и неэксплицированной эмотивностью 2) повествовательные предложения как речевые акты, содержащие: а) позитивную оценку, б) негативную оценку, в) ослабленную аксиологическую оценку 3) побудительные предложения с формами императива 4) предложения, в которых оценка выражается интонацией

Риторические восклицания изучены и описаны нами в [1]. В данном исследовании речь пойдёт о восклицательных предложениях.

2. Давая понятие восклицательных предложений, авторы многих вузовских пособий ограничиваются указанием на эмоционально-экспрессивную окраску, которая является отличительным признаком таких высказываний. Однако очевидно, что восклицательные и невосклицательные предложения отличаются друг от друга не столько наличием или отсутствием указанной окраски (она свойственна и тем, и другим), а противопоставлены друг другу прежде всего особенностями интонирования, что отражено в определении, согласно которому восклицательными являются предложения «с ярко выраженной эмоциональной окраской и специфической восклицательной интонацией» [2]. Данное определение соответствует русскоязычной лингвистической традиции, которая «исходит из того, что восклицательная конструкция – это конструкция, которая выражает эмоции говорящего и произносится с особой интонацией» [3].

3. Высказывания, представленные в речи ВП, в подавляющем большинстве случаев являются смешанными речевыми актами – РА, так как названные в них реалии не только описываются, но и оцениваются, в результате чего речевые единицы обогащаются эмоционально-экспрессивными смыслами. Исключение составляют некоторые экспрессивы – РА, выраженные коммуникативами [4], предназначенными только для передачи эмоций. Есть такие единицы и в текстах И. С. Тургенева: в таблице 1 они отмечены как показатели экскламации риторических восклицаний, чаще всего включающих их в свой состав, как в (1): *Ага! – воскликнул он – я вижу, вы начали срисовывать мой пейзаж...* [5, с. 50]; реже – употреблённых в речи после таких показателей, как в (2): *Ага! На своём молоке обжётся, на чужую воду дуёт* [6, с. 490]. В данной статье для обозначения смешанных РА мы пользуемся терминами, приведёнными в [4]. Они представляются нам удачными.

4. По способу структурирования эмотивности выделяются две группы ВП: 1) высказывания, в которых описываемые чувства названы, то есть эксплицированы – чаще всего в эмотивном предикате. Например: **душевная тяжесть, страх**: (3) *Стою и бессмысленно гляжу вперёд: чёрная завеса висит перед самыми глазами; на душе тяжело и страшно!* [7, с. 26]; 2) высказывания, в которых чувства не названы, то есть не эксплицированы, но переданы с помощью разных языковых средств и каузированы текстовыми, а также внетекстовыми, пресуппозитивными, реалиями. Например, в ССК (4) *Но в эту минуту в гостиную с кликом: «Мама, мама! папа едет!» – вбежал Коля, а вслед за ним... появилась седовласая дама... и тоже объявила, что Боренька сейчас будет!* [8, с. 305] приезд Сипягина вызывает ситуативно обусловленное психическое состояние его сына и матери – эмоцию **радости**, которая в выделенных предикативных единицах акцентуирована повтором и уменьшительно-ласкательной формой имени собственного, а также маркирована восклицательным знаком.

5. Восклицательными могут быть иллокутивно разные предложения. Наиболее частотными являются повествовательные высказывания. По аксиологической оценке выраженных в них эмоциональных реакций выделены три группы таких ВП:

1) предложения, в которых позитивную оценку ситуации мотивируют желательные эмоции и состояния (т. е. воспринимаемые субъектами как благотворные). Например, **восхищение, наслаждение**, проявляющиеся в **высокой оценке** событий: (5) *Шimmel недаром говорит... указывая на дом, где живёт Вера: «Это обитель мира!»* [9]; (6) *Первое восклицание сочувствия вырвалось у немца, и в продолжение чтения он один нарушал тишину... «Удивительно! возвышенно!» – твердил он...* [7, с. 17], в **похвале**: (7) *Я заглянул в беседку: это была Вера. «Браво! – воскликнул я, – я и не знал, что у вас такой славный голос!»* [7, с. 24]; **восторг** – в **эмоциональном сообщении** (8) *Вера меня любит! Эти слова беспрестанно вращались в моём уме...* [7, 28]; **удовлетворение** – в **эмоциональном напоминании**: (9) *Я вам говорил, что будет гроза! – воскликнул Приимков* [7, с. 20] и др.;

2) предложения, в которых негативную оценку ситуации мотивируют нежелательные эмоции и состояния (то есть воспринимаемые субъектами как неблагоприятные). Например, **сожаление** – в **экспрессиве с таким же значением**: (10) *Это у меня как-то неволью делается: бабья натура!* [7, с. 27]; **досада** – в **эмоциональном отрицании**: (11) *Нежданов вдруг вспыхнул весь. Казалось, в нём накопилась досада... < ... > Я уже сказал тебе, что это не нужно, не нужно... не нужно!* [8, с. 289]; **возмущение** – в **эмоциональном предположении**: (12) *...Павел Петрович... подозревал, что Базаров не уважает его, что он едва ли не презирает его – его, Павла Кирсанова!* [6, 499]; **печаль, страдание** – в **эмоциональной констатации**: (13) *...Лемм долго сидел на своей кровати с нотной тетрадкой на коленях. // Не поэт и не музыкант! – прошептал он наконец...* [5, с. 179] и др.;

3) предложения, в которых называются разные психические состояния субъекта, а их аксиологический аспект выражен неярко. Например, **удивление** – в **эмоциональной констатации**, акцентуированное таким регулятивным восклицательным компонентом в идиостиле И. С. Тургенева, как парентеза «странное дело!»: (14) *...Лаврецкий не мог оторваться от созерцания этой... утекающей жизни... и – странное дело! – никогда не было в нём так глубоко и сильно чувство родины* [5, с. 176]; **желание помочь** – в **комиссиве** – **РА со значением эмоционального обещания**: (15) *Я вам принесу книгу! – воскликнул я* [7, с. 14] и др.

6. Иллокуция ВП чаще всего обусловлена контекстом. Однако многие из них располагают своими средствами эксплицирования эмотивности. Это касается не только риторических восклицаний, но и тех побудительно-восклицательных предложений, в которых формы императива также структурируют эмоционально-экспрессивное высказывание. Такие ВП встречаются в **директивах**. В них могут быть выражены разные чувства: **гнев** – в **эмоциональном требовании**: (16) *Старик Лаврецкий долго не мог простить сыну его свадьбу... «Молчи! Не смей!» – твердил Петр Андреич... жене, как только та пыталась склонить его на милость...* [5, с. 157]; **печаль** – в **эмоциональной мольбе**: (17) *Фенечка! – сказал он каким-то чудным шёпотом, – любите, любите моего брата! Не изменяйте ему ни для кого на свете, не слушайте ничьих речей!* [5, с. 601]; **душевная неуспокоенность** – в **эмоциональном приказе**: (18) *«Помни мои последние три слова, – закричал он [Михалевич. – О. С.] ... религия, прогресс, человечность!...»* [5, с. 184] и др.

7. Достаточно часто правильная интерпретация смысла высказывания зависит от суперсегментных языковых единиц, и прежде всего от интонации, которая, будучи звуковым средством языка, сама обладает определённым значением. «Это значение иногда настолько самостоятельно, что может одинаковым с лексико-грамматической точки зрения высказываниям придавать противоположный смысл» [10, с. 76]. Эмоционально-оценочное значение в таких предложениях проясняется их интонированием, которое мотивировано контекстом. С учётом того что в этих высказываниях реализуются очень похожие друг на друга ИК с восходящим тоном, характерным для незавершённых конструкций: так, при прямом употреблении это ИК-3, а при переносном – ИК-7 – они будут отличаться друг от друга важной составной частью интонации – мелодикой. Интонацией могут выражаться **досада**: (19) *Вот тебе на! – думал он, – вот тебе и новые знакомства! Нужно было приезжать! Хорошо! Славно!* [9]; **возбуждённое состояние**: (20) *Простить эту женщину, принять её опять в свой дом, её, это пустое, бессердечное существо!... Да что тут толковать!* [5, с. 180]; **рассерженность, гнев**: (21) *Прекрасно, сударыня, – начала Марфа Тимофеевна... – прекрасно! У кого ты это только выучилась, мать моя...* [5, с. 211] и др.

8. Восклицательные предложения – текстовое явление. Во-первых, потому что чувство, эмоция, душевное состояние персонажей, авторская оценка ситуации в изображённом им «возможном мире» в подавляющем большинстве случаев конкретизируется ближайшим или более отдалённым контекстом, и не только левым, но и правым. Во-вторых, в смешанном речевом акте, где положение дел не только констатируется, но и оценивается, текст обогащается и новыми смысловыми нюансами, связанными с актуализацией эмоционально-экспрессивного оттенка высказывания, и – часто – новой пропозицией, т. е. ещё одной ремой {как, в (5)}.

Выводы.

1. Восклицательные предложения, употребляясь для выражения сообщений о состоянии душевного напряжения, превышающего конвенциально принятую норму проявления, играют одну из главных ролей в структурировании эмотивности текстов художественных произведений, усиливают экспрессивность речи.

2. В этих конструкциях реализуются самые разные субъективно-модальные значения, выражаются или акцентируются какие-либо чувства, отношение к ситуации, эмоциональные состояния, желания, а также когнитивные реакции и поведение героев, мотивированные отрицательной или положительной оценкой: восторг, радость, наслаждение, возмущение, гнев, удивление, просьба, мольба, одобрение, ирония, согласие и др.

3. Благодаря восклицаниям, речевые акты получают эмоционально-экспрессивную окраску, обогащаются новыми оттенками смыслов и становятся, в силу акцентуации оценочного смысла, более «заметными» при их восприятии.

4. Структурируя эмотивность произведения, писатель имеет возможность усиливать когнитивно-эмоциональную связь с реципиентом, прогнозировать его ответную реакцию, что способствует структурированию когерентности текста и выполнению авторских задач.

5. Изображенный писателем мир эмоций и мотивированных ими реалий человеческой жизни очень насыщен и экспрессивен, что позволяет говорить о повышенной эмоциональности в текстах художественных произведений И. С. Тургенева как отличительной черте его идиостиля.

Список использованных источников

1. Сергушкова, О. В. Риторические восклицания как эмоционально-экспрессивные единицы в художественных произведениях И. С. Тургенева / О. В. Сергушкова, Е. А. Зеро // Языковая политика и вопросы гуманитарного образования : сб. науч. ст. по материалам IV Междунар. науч.- практ. конф. (г. Пенза, 26–28 марта 2020 г.) / под ред. канд. пед. наук, проф. Г. И. Канакиной, канд. филол. наук, доц. И. Г. Родионовой. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2020. – С. 347–353.

2. Старичёнок, В. Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Старичёнок. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 811 с.

3. Зевахина, Н. А. Синтаксис восклицательных конструкций [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Н. А. Зевахина ; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2012. – 27с. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/sintaksis-vosklitsatelnyh-konstruktsiy#ixzz6jYzqjFt8>. – Дата доступа: 15.01.2021.

4. Зотова, А. Б. Восклицательное предложение в аспекте теории речевых актов [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. Б. Зотова; Воронежский гос. ун-т. – Воронеж, 2007. – 22 с. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/vosklitsatelnoe-predlozhenie-v-aspekte-teorii-rechevyh-aktov#ixzz6jZ2nPeP0>. – Дата доступа: 15.01.2021.

5. Тургенев, И. С. Дворянское гнездо / И. С. Тургенев // Сочинения в 2-х т. – М. : Худож. лит., 1980. – Т. 1. Повести и романы. 1856–1862. – С. 140–236.

6. Тургенев, И. С. Отцы и дети / И. С. Тургенев // Записки охотника. Накануне. Отцы и дети – М. : Худож. лит., 1971. – С. 323–328.

7. Тургенев, И. С. Фауст / И. С. Тургенев // Сочинения в 2-х т. – М. : Худож. лит., 1980. – Т. 1. Повести и романы. 1856–1862. – С. 7–32.

8. Тургенев, И. С. Новь / И. С. Тургенев // Сочинения в 2-х т. – М. : Худож. лит., 1980. – Т. 2. Повести и романы. 1869–1876. – С. 283–447.

9. Тургенев, И. С. Затишье [Электронный ресурс] / Лит Мир – Электронная библиотека. – Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=124494>. – Дата доступа: 25.02.2020.

10. Малышева, Е. Г. Современный русский язык. Фонетика. Орфоэпия : учеб. пособие / Е. Г. Малышева, О. С. Роголёва. – Омск : Изд-во Ом. гос. ун-та, 2012. – 172 с.

References

1. Sergushkova, O. V., Zero, E. A. (2020). Ritoricheskie vosklcanija kak jemocional'no-jekspressivnye edinicy v hudozhestvennyh proizvedenijah I.S. Turgeneva. *Jazykovaja politika i voprosy gumanitarnogo obrazovanija : sb. nauch. st. po materialam IV Mezhdunar. nauch.- prakt. konf. (g. Penza, 26–28 marta 2020 g.) / pod red. kand. ped. nauk, prof. G. I. Kanakinoj, kand. filol. nauk, doc. I. G. Rodionovoj.* [Rhetorical exclamations as emotionally expressive units in the works of I.S. Turgenev. *Sat. scientific. Art. based on materials of the IV Mezhdunar. scientific - practical conf. (Penza, March 26-28, 2020)*]. Penza : PSU, 347–353. (In Russ).

2. Starichjonok, V. D. (2008). Bol'shoj lingvisticheski slovar'. [Comprehensive linguistic dictionary]. Rostov n/D: Phoenix. (In Russ).

3. Zevahina, N. A. (2012). Sintaksis vosklitel'nyh konstrukcij. [Exclamation syntax] [Author's abstr. cand. philol. diss.]. Moscow : Publ. Retrieved January 15 2021 from: <http://cheloveknauka.com/sintaksis-vosklitsatelnyh-konstruktsiy#ixzz6jYzqjFt8>. (In Russ).

4. Zotova, A. B. (2007). Vosklitel'noe predlozhenie v aspekte teorii rechevyh aktov [Exclamation clause in the aspect of the theory of speech acts] [Author's abstr. cand. philol. diss.]. Voronezh: Publ. Retrieved January 15 2021 from: <http://cheloveknauka.com/vosklitsatelnoe-predlozhenie-v-aspekte-teorii-rechevyh-aktov#ixzz6jZ2nPeP0>. (In Russ).

5. Turgenev, I. S. (1980). Dvorjanskoe gnezdo. [*Noble Nest*]. Moscow: Artist. lit. Vol. 1. Stories and novels. 1856–1862, 140–236. (In Russ).
6. Turgenev, I. S. (1971). Otcy i deti. [*Fathers and Sons*]. Moscow : Artist. lit., 323–328. (In Russ).
7. Turgenev, I. S. (1980). Faust. [*Faust*]. Moscow : Artist. lit. Vol. 1. Stories and novels. 1856–1862, 7–32. (In Russ).
8. Turgenev, I. S. (1980). Nov'. [*Nov*]. Moscow : Artist. lit. Vol. 1. Stories and novels. 1856–1862, 283–447. (In Russ).
9. Turgenev, I. S. (2020). Zatish'e. [*Lull*]. LitMir. Electronic library. Publ. Retrieved February 25 2020 from: <https://www.litmir.me/br/?b=124494>. (In Russ).
10. Malysheva, E. G. (2012). Sovremennyj russkij jazyk. Fonetika. Orfoepija: uchebnoe posobie. [*Modern Russian language. Phonetics. Orthoepy: textbook*]. Omsk : Omsk State University Publishing House. (In Russ).

УДК 811.161.3'373.2:821.161.3

УСТАРЕЛЫЯ ТАПОНИМЫ Ў АНАМАСТЫКОНЕ МАСТАЦКА-БІАГРАФІЧНЫХ ТВОРАЎ ВІКТАРА КАРАМАЗАВА

В. Р. Слівец

магістр філалагічных навук, выкладчык кафедры педагогікі і псіхалогіі
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: kovsharolga@tut.by

В статье на примере ономастикона художественно-биографической прозы В. Карамазова рассматриваются лексико-семантические группы устаревших географических номинаций. Анализируется роль таких ономастических единиц в создании историко-культурного контекста и их художественно-стилистический потенциал в отображении пространственно-временных категорий литературных произведений. Акцентируется внимание на том, что устаревшие топонимы выступают в качестве явных знаков определенных эпох, культурных и социально-политических особенностей конкретного времени. В анализируемых произведениях подобные географические номинации используются автором для организации реального фона действия, придания сюжету динамичности.

Ключевые слова: археонимы, историонимы, историко-культурный контекст, ономастикон, топонимы, устаревшая лексика.

OBSOLETE TOPONYMS IN THE ONOMASTICON OF VIKTOR KARAMAZOV'S ARTISTIC AND BIOGRAPHICAL PROSE

V. R. Slivets

Master of Philology, teacher of the Department of Pedagogy and Psychology
of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: kovsharolga@tut.by

The article considers lexical and semantic groups of obsolete geographical nominations on the example of the onomasticon of V. Karamazov's artistic and biographical prose. The role of such onomastic units in creating a historical and cultural context and their artistic and stylistic potential in displaying spatial and temporal categories of literary works is analyzed. Attention is focused on the fact that obsolete toponyms act as explicit signs of certain epochs, cultural and socio-political features of a particular time period. In the analyzed works, such geographical categories are used by the author to organize the real background of the action, to add dynamism to the plot.

Key words: archeonyms, historonyms, historical and cultural context, onomasticon, toponyms, obsolete vocabulary.

Уводзіны. Імёны людзей, геаграфічныя намінацыі з'яўляюцца адлюстраваннем пэўнай эпохі, мінулага народа. Таму, як слухна заўважана А. Рогалевым, можна сцвярджаць, што “анамастыкон любога літаратурна-мастацкага твора (асабліва твора маштабнага – рамана, эпапеі) праз, напрыклад, пяцьдзясят ці сто гадоў пасля напісання становіцца ў пэўнай меры крыніцай для гістарычных назіранняў” [2, с. 27]. У сваю чаргу аўтары свядома карыстаюцца зольнасцю ўласных імёнаў выступаць у якасці каларытных сродкаў стварэння канкрэтнага гісторыка-культурнага кантэксту. Найчасцей з гэтай мастацка-стылістычнай мэтай пісьменнікамі выкарыстоўваюцца ўстарэлыя тапонімы, якія выражаюць у літаратурным творы не толькі катэгорыю прасторы, але і часу.

Між тым, як адзначана даследчыкамі, устарэлая анамастычная лексіка не ўключаецца ў традыцыйную класіфікацыю моўнай архаікі, бо яе тыпалогія звычайна даецца толькі з пазіцыі семасіялогіі, а анамастычнага сфера семантыкі, у прыватнасці ўстарэлая анамастыка, застаецца маладаследаванай у лінгвастылістычным аспекце галіной мастацкага маўлення [1, с. 70]. Аднак нельга не адзначыць, што ў айчыннай лінгвістыцы да праблемы вывучэння ўстарэлых асабовых намінацый, тапонімаў і іншых анамастычных адзінак у сферы мастацкага тэксту звярталіся С. Бут-Гусаім [4], [10], С. Струкава [12].

Мэта і задачы. Мэта артыкула – выяўленне стылістычных магчымасцей выкарыстання ўстарэлай анамастычнай лексікі ў тэкстах мастацкай літаратуры, таму былі пастаўлены задачы вылучыць асноўныя лексіка-семантычныя групы ўстарэлых тапанімічных адзінак і прасачыць іх ролю ў стварэнні гісторыка-культурнага кантэксту.

Метады і матэрыял даследавання. Пры напісанні артыкула былі выкарыстаны агульнанавуковыя метады абагульнення, аналізу, сістэматызацыі, а таксама апісальна-інтэрпрэтацыйны, стылістычны метады вывучэння анамастычных адзінак, сабраных шляхам суцэльнай выбаркі з літаратурных тэкстаў – мастацка-біяграфічных твораў В. Карамазова (апавесці “Крыж на зямлі і поўня ў небе”, “Брама”, “Антон” і “Зямля Фердынанда”), іх кантэкстуальны аналіз, лінгвакультуралагічнае і лінгвакразнаўчае каменціраванне.

Вынікі і іх абмеркаванне. У названых мастацка-біяграфічных апавесцях В. Карамазова апісаны падзеі розных часавых планаў – з другой паловы XIX ст. і да сучаснасці, а таму, натуральна, што сярод сродкаў стварэння і адлюстравання хранатопу твораў, знакаў-прыкмет мінулага аўтарам выкарыстоўваюцца ўстарэлыя тапонімы – пераважна назвы краін, айконімы, назвы ўнутрыградскіх аб’ектаў.

Онiмы, па аналогіі з традыцыйнай тыпалогіяй устарэлых агульных назваў, можна падзяліць на два асноўныя тыпы: *гістарыёнімы* – уласныя назвы ўжо зніклых рэалій і *археонімы* – устарэлыя ўласныя імёны існуючых аб’ектаў. Аднак адна ў мове прааналізаваных мастацка-біяграфічных твораў былі засведчаны лексіка-семантычныя групы *тапонімаў-гістарыёнімаў* і *тапонімаў-археонімаў*.

Сярод гістарыёнімаў вылучаюцца назвы дзяржаў і дзяржаўных аб’яднанняў, якія спынілі сваё існаванне: *Аўстра-Вянгерская імперыя, Візантыя, Вялікае Княства Літоўскае / Вялікае княства, Жамойць, Кіеўская Русь, Рымская імперыя*. Гэтыя тапонімы не звязаны з сюжэтам твораў. Як правіла, яны ўзгадваюцца ў маўленні персанажаў у якасці рэмінісцэнцый і алузіі: *Ды і атмосфера Львова гэтакі спрыяла: багатая архітэктура з цудоўнымі ўзорамі готыкі і барока, бібліятэчныя фонды, сабраныя яшчэ ў часы Аўстра-Венгерскай імперыі, нацыянальная годнасць людзей* [6, с. 46]; *Былі Хрыстос і Майсей, апосталы, анёлы ў стылі не толькі Візантыі, але і часоў навейшых* [6, с. 37]; *За галаву Брута гісторыя не асудзіла ні імператара Актавія, ні Рымскую імперыю* [6, с. 122]; *Адзін Вялікі [Альгерд. – В. С.] і другі Вялікі [Кейстут. – В. С.], адзін прызнаны праваслаўным усходам, другі – паганскаю Жамойцю, захадам* [8, с. 73].

Пісьменнік стварае цэлыя гістарычныя экскурсы, ужываючы ўстарэлыя тапонімы, якія непасрэдна датычацца мінулага сучаснай Беларусі, паглыбляючы такім чынам гісторыка-культурны кантэкст твора і ўзмацняючы яго ідэйна-мастацкую задуму: *Як Гедымін памёр, Альгерд, яго любімы сын, стаў на чале Вялікага Княства Літоўскага...* [8, с. 73]; *Размова ішла пра Крэва ў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, бо замчышча, яго парэшткі, праца на дзядзінцы распалілі пачуцці і думкі пра сваю дзяржаву...* [8, с. 75]; *Плямка святла паўзла ўгару з плаза на плаз, з надлогі на падлогу, на разломе агромністага прага, і ты, твая рука, таксама, не адстаючы, з плаза на плаз, з надлогі на падлогу – па ўсіх стагоддзях Кіеўскай Русі* [6, с. 32].

У апавесці “Зямля Фердынанда” неаднаразова сустракаецца тапонім *Літва*, але не ў сучасным яго значэнні (як назва краіны ў паўночнай частцы Еўропы – сучасная Літоўская Рэспубліка), а для абазначэння паўночных раёнаў Верхняга Панямоння і Падняпроўя, якія былі ўключаны ў склад былога Вялікага Княства Літоўскага. У кантэксте твора тапонім *Літва* ўжываецца як абазначэнне гістарычных тэрыторый сучаснай Беларусі: *Пісаў каменне, разваліны даўным-даўно пабуранага замка, а бачыў яго гаспадароў, найперш Альгерда, якому Гедымін, вялікі князь Літвы, аддаў гэтыя землі з замкам, ад Крэва – усю ўсходнюю Літву* [8, с. 73]; *Тут, на Ашмяншчыне, і Крэва – сэрца Літвы* [8, с. 77]; *Літва вялікага Міцкевіча* [8, с. 88]. У нарысах “Беларусь у люстэрку мемуарнай літаратуры XVIII стагоддзя” А. Мальдзіс адзначае, што “заходнюю і цэнтральную часткі Беларусі мемуарысты XVIII стагоддзя называлі пераважна Літвой, а іх жыхароў – літвінамі або літвякамі. Прытым слова Літва безумоўна разумелася не ў этнічным, а ў гістарычным сэнсе – як тэрыторыя Вялікага Княства Літоўскага (за этнічнай Літвой часцей за ўсё захавалася назва Жмудзь). Літва ў Матушэвіча, Герычовай, Галамбёўскага, Пільшыновай, Жавускага, Булгарына – гэта Мігшчына, Случчына, Брэстчына, Гродзеншчына, Наваградчына” [11, с. 89]. Заўважым, што герой апавесці “Зямля Фердынанда” называе сябе літвінам: *Але ён і літвін, Літва – радзіма* [8, с. 20].

Гістарыёнімамі сталі назвы вёсак, якія спынілі сваё існаванне па розных прычынах: *Галадзяха, Пустынкi, Калыбань, Сігава, Стараселле, Чыкалавічы*. Напрыклад, вёска *Сігава* ў 1998 г. была далучана да вёскі Каскова (Удомельскі р-н Цвярской вобл., Расія). Ад паселішча *Пустынкi* (Мсціслаўскі р-н Магілёўскай вобл.) цяпер засталася толькі назва, аднак гэта паселішча вядома дзякуючы Свята-Успенскаму манастыру, заснаванаму тут яшчэ ў 1380 г., што знайшло адлюстраванне і на старонках апавесці “Антон”: *Раніцай, паснедаўшы ў гатэлі, мастакі аўтобусам выехалі ў жывапісныя разваліны былога манастыра, у Пустынкi, кіламетраў за дзесяць ад гарадка, а Бархаткоў, Бараноўскі ды Алейнік засталіся, каб падняцца на Замкавую гару і адтуль пісаць старажытныя мury* [5, с. 27]. Вёскі *Калыбань* і *Чыкалавічы* – малая радзіма мастака Г. Вашчанкі – былі расселены пасля аварыі на Чарнобыльскай АЭС, як і многія іншыя паселішчы Беларусі.

Да гістарыёнімаў належаць назвы былых адзінак адміністрацыйна-тэрытарыяльнага ўладкавання: *Ашмянскі павет, Магілёўская губерня; Валагодская губерня, Ноўгародская губерня, Цвярская губерня, Удомельска-Радская воласць*: – *Тамаш Чаховіч – о-го!* – з *непрыхаваным гонарам, як за сваё, святое, усклікнуў бацька*. – *Апошні маршалак Ашмянскага павета* [8, с. 77]; *І я беларус. З Магілёўскай губерні* [7, с. 44]. *За гады вучобы ў вучылішчы мы са Сцяпанавым аб'ездзілі і выхадзілі Ноўгародскую, Цвярскую, Валагодскую губерні* [7, с. 32]. На беларускіх землях губерні як вышэйшыя адзінкі адміністрацыйна-тэрытарыяльнай структуры былі ўведзены пасля падзелаў Рэчы Паспалітай і далучэння да Расійскай імперыі. Больш дробнымі іх адзінкамі былі паветы. Губернска-тэрытарыяльнае дзяленне было скасавана ў савецкі перыяд – у 20-я гады ХХ ст. Стаўшы гістарыёнімамі, такія назвы, выкарыстаныя ў мастацкім тэксце ў стылістычных мэтах, падмацоўваюць каларыт мінулага і праўдзівасць адлюстраваных падзей.

Як адзнакі ўжо мінулых часоў выступаюць у тэкстах мастацка-біяграфічных аповесцей В. Карамазова назвы адміністрацыйных пабудов, устаноў адукацыі, культурна-асветніцкіх арганізацый, якія на сённяшні час не існуюць: *Акадэмія мастацтва ССРСР, тэатр “Крывое люстра”, тэатр “Скамарох”, Дом кіно, Дом настаўніка і інш.*, якія дапаўняць карціну грамадскага, сацыяльна-культурнага жыцця: *Якраз тады і госць з Масквы прыехаў, віцэ-прэзідэнт Акадэміі мастацтва ССРСР Дайнека – вядомы жывапісец, графік, манументаліст, прафесар і тэатральны вядучы мастацкіх устаноў краіны* [6, с. 54]; *А ці можна забыць дзень, калі Тацяна Талстая зайшла ў фігурны клас і наведаміла, што Леў Мікалаевіч запрашае нашу групу ў тэатр “Скамарох” на прэм'еру драмы “Улада цемры”* [7, с. 78].

Да гістарыёнімаў варта аднесці і тапонім *Герадотава мора*. Як сведчаць старажытныя гістарычныя крыніцы, на тэрыторыі сучаснага Палесся раней знаходзілася мора, першыя згадкі пра якое былі зроблены Герадотам яшчэ 2500 гадоў назад. Хоць сапраўднасць гэтага мора дакладна не ўстаноўлена, усё ж, як, напрыклад, лічыць акадэмік А. Лакотка, яно магло існаваць у часы таяння ледавікоў [9, с. 109]. Ужыты ў мастацкім тэксце ў якасці кантэкстуальнага сіноніма да хароніма *Палессе*, гэты тапонім набывае дадатковыя канатацыі і выкарыстоўваецца аўтарам, каб падкрэсліць самабытнасць і даўнюю гісторыю палескага краю: *Два хлявы побач [на карціне. – В. С.] – два паўшар'і адной планеты, вылепленыя з зямных фарбаў, жывапіс пушчы, смарагдава-сініх балотаў і нават ці не ўспамінам, з легендаў, Герадотавага мора. Усё дыхае зямной красой ды моцай, спрадвечнай таямніцай родных нетраў і разам з тым – узвышана-лірычнай песняй* [6, с. 72].

З улікам змен, якія адбыліся на розных моўных узроўнях, тапонімы-археонімы, па аналогіі з класіфікацыяй устарэлых слоў, можна размежаваць на наступныя групы:

1) *уласна лексічныя археонімы*: цалкам устарэлыя тапонімы, якія былі заменены на назвы з іншай невытворнай асновай. Гэта айконімы *Ленінград* (суч. *Санкт-Пецярбург*), *Калінін* (суч. *Цвер*), *Нова-Нікалаеўск* (суч. *Навасібірск*), *Свярдлоўск* (суч. *Екацярынбург*): *Гэтак яна пісала са Свярдлоўска, калі была там на гастролях з тэатрам, яшчэ ў дваццаць дзявятым годзе* [7, с. 169]; *Пра гэты яшчэ адзін злом жывіцца Бірулі ёсць сумнае сведчанне Аляксея Аляксандравіча Маравы, сына Маравы-Мастака, Аляксандра Віктаравіча, сябра Бірулі, – у лісце, напісаным да мастацтвазнаўцы А. І. Кац у Калінін...* [7, с. 173]; *Нават з Нова-Нікалаеўска, дзе яна гастролье з трупай свайго тэатра летам 1920 года, піша ліст бацьку і ў лісце – радкі таго самага клопату...* [7, с. 98].

А. Супранская называе тапонімы “прадуктамі сваёй эпохі” [3, с. 144]. Адзначаныя айконімы-археонімы не выключэнне. Так, назвы гарадоў *Ленінград, Калінін і Свярдлоўск* – выразныя адзнакі савецкага перыяду, так званыя *саветызмы*. Яны маюць адантрапанімічную аснову і паходзяць ад прозвішчаў вядомых рэвалюцыянераў, савецкіх дзяржаўных і грамадска-палітычных дзеячаў – *У. Леніна, С. Кірава, Я. Свярдлова* – і ўяўляюць сабою айконімы-прысвячэнні. *Нова-Нікалаеўск* – больш ранні айконім: ён атрымаў назву ў гонар імператара *Мікалая II*, а ў 1926 г. пераіменаваны ў *Навасібірск*.

Нярэдка аб'ектам дэнамінацыі становяцца гадонімы. У прааналізаваных мастацкіх тэкстах гэта такія назвы лінейных унутрыгарадскіх аб'ектаў, як *Ленінскі праспект, вуліца Арцёма, Юшкаў завулак*: *Нам тады загадалі, каб выходзілі з класаў праз чорны ход на двор, ішлі Юшкавым завулкам* [7, с. 27]; *З вуліцы Арцёма, дзе вучыліся, звычайна падымаліся ў багацейшы Верхні Горад* [6, с. 33]. Гадонімы *Ленінскі праспект* (Мінск) і *вуліца Арцёма* (Кіеў) (ад імя “таварыша Арцёма” – Ф. Сяргеева) з'яўляюцца выразнымі прыкметамі савецкага часу і культуры. Іншую матывацыю мае назва *Юшкаў завулак* (Масква), бо выступае знакам больш ранняга перыяду: *Юшковы* – старадаўні рускі дваранскі род. Гэта найменне завулак меў да 1922 г.;

2) *фанетычныя і фанетыка-словаўтваральныя археонімы*. Ад сучасных назваў яны адрозніваюцца гучаннем і словаўтваральнымі фармантамі: *Бярэсце* (суч. *Брэст*), *Быстрэя* (суч. *Быстры*), *Візба* (суч. *Вісбадэн*), *Вільня* (суч. *Вільнюс*), *Днепрапятроўск* (суч. *Днепр*), *Менск* (суч. *Мінск*), *Ноўгарад* (суч. *Вялікі Ноўгарад*), *Трокі* (суч. *Тракай*). Айконімы тыпу *Бярэсце, Менск* валодаюць значным лінгвакультуралагічным патэнцыялам. Менавіта пад гэтымі назвамі адны з самых старажытных гарадоў Беларусі засведчаны ў летапісных крыніцах, а выкарыстанне такіх устарэлых найменняў у мастацкіх тэкстах надае ім асаблівы гістарычны каларыт: *Ён пра Літву ўсё чытаў, што мог знайсці ў Вільні, у Менску, у Польшчы, у Расіі. У Бярэсці, як там вучыўся на кадэта, быў яго настаўнік, які шмат ведаў пра Літву*. [8, с. 79]. Тапонімы

Вільня і **Трокі** адсылаюць да часоў існавання Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, калі менавіта ў такім фанетыка-марфалагічным афармленні бытавалі гэтыя назвы: *Альгерд і Кейстут – браты... <...> Адзін у Вільні, другі ў Троках...* [8, с. 73]. Пазней пад уздзеяннем літоўскай мовы яны былі зменены на *Вільнюс* і *Тракай*.

Да археонімаў адносім назвы ўстаноў адукацыі, прадпрыемстваў і інш., якія з цягам часу не зніклі, але змянілі сваю назву, захаваўшы асноўнае прызначэнне, напрыклад, *Дзяржаўная бібліятэка* (цяпер – *Нацыянальная бібліятэка Беларусі*), *Завод ітучнага валакна* (ААТ “*СветлагорскХімВалакно*”), *Мастацкае вучылішча імя рэвалюцыі 1905 г.* (з 2016 г. – *Маскоўскае акадэмічнае мастацкае вучылішча*), *Цэнтральны Дом Чырвонай Арміі* (цяпер – *Цэнтральны дом Расійскай арміі імя М. В. Фрунзэ*) і інш.

Заклучэнне. Такім чынам, пры ўзнаўленні падзей мінулага, каб не дапусціць анахранізацыі тэксту, аўтарамі ўводзяцца ўстарэлыя ўласныя назвы. Ужытыя ў стылістычных мэтах тапонімы-гістарыёнімы і тапонімы-археонімы выступаюць выразнымі знакамі пэўных эпох, культурных і сацыяльна-палітычных асаблівасцей часу. Дзякуючы ўжыванню такіх тапонімаў у прааналізаваных творах мастацка-біяграфічнага напрамку вырашаецца задача стварэння сапраўднага фону дзеяння, аповеду надаецца дынамізм, рухомасць.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Вороничев, О. Е. Об устаревших фактах ономастики / О. Е. Вороничев // Русский язык в школе. – 2001. – № 1. – С. 70 – 73.
2. Роголев, А. Ф. Имя и образ : Художественная функция имён собственных в литературных произведениях и сказках / А. Ф. Роголев. – Гомель : Барк, 2007. – 224 с.
3. Суперанская, А. В. Что такое топонимика? / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1985. – 182 с.
4. Бут-Гусаім, С. Ф. Імя і культура: электронны вучэбна-метадычны дапаможнік для студэнтаў філалагічнага факультэта / С. Ф. Бут-Гусаім. – Брэст : БрДУ, 2017. – 137 с.
5. Карамазяў, В. Антон : аповесць-эсэ ў стылі рэтра / В. Карамазяў. – Мінск : Про Хрысто, 2005. – 68 с.
6. Карамазяў, В. Брама / В. Карамазяў. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – 128 с.
7. Карамазяў, В. Крыж на зямлі і поўня ў небе : Эскізы, эцюды і споведзь Духу, альбо Аповесць-эсэ жыцця жывапісца і паляўнічага Бялыніцкага-Бірулі / В. Карамазяў. – Мінск : Юнацтва, 1991. – 204 с.
8. Карамазяў, В. Пад крыжам: кніга прозы / В. Карамазяў. – Мінск : Кнігазбор, 2017. – 144 с.
9. Лакотка, А. Палессе – унікальны культурна-ландшафтны край Беларусі / А. Лакотка // Роднае слова. – 2006. – № 8. – С. 109 – 113.
10. Літаратурная анамастыка : электронны вучэбна-метадычны дапаможнік для студэнтаў філалагічнага факультэта / С. Ф. Бут-Гусаім ; Брэсцкі дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 2017. – 116 с.
11. Мальдзіс, А. Беларусь у люстэрку мемуарнай літаратуры XVIII стагоддзя : Нарысы быту і звычаяў / А. Мальдзіс. – Мінск : Маст. літ., 1982. – 256 с.
12. Струкава, С. М. Слоўнік архаізмаў і гістарызмаў : па творах беларускай мастацкай літаратуры і публіцыстыкі / С. М. Струкава. – Мінск : Беларуская навука, 2007. – 655 с.

References

1. Voronichev, O. E. (2001). *Ob ustarevshih faktah onomastiki. Russkij jazyk v shkole. [Outdated facts of onomastics. Russian language at school]*. 1, 70–73. (In Russ).
2. Rogalev, A. F. (2007). *Imja i obraz: Hudozhestvennaja funkcija imjon sobstvennyh v literaturnyh proizvedenijah i skazkah. [Name and Image: The artistic function of proper names in literary works and fairy tales]*. Gomel: Bark. (In Russ).
3. Superanskaja, A. V. (1985). *Chto takoe toponimika? [What is toponymy?]*. Moscow : Nauka. (In Russ).
4. But-Gusaim, S. F. (2017). *Imja i kul'tura: jelektronny vuchjebna-metadychny dapamozhnik dlja studjenta filalogichnaga fakul'tjeta. [Name and culture: an electronic textbook for students of the Faculty of Philology]*. Brest: BrDU. (In Blr).
5. Karamazau, V. (2005). *Anton: apovesc'-jesje u styli rjetra. [Anton: A story-essay in retro style]*. Minsk : Pro Hrysto. (In Blr).
6. Karamazau, V. (2006). *Brama. [Gate]*. Minsk : Knigazbor. (In Blr).
7. Karamazau, V. (1991). *Kryzh na zjamli i pounja u nebe: Jeskizy, jecjudy i spovedz' Duhu, al'bo Apovesc'-jesje zhyccja zhyvapisca i paljaunichaga Bjalynickaga-Biruli. [The cross on the earth and the moon in the sky: Sketches, studies and the confession of the Spirit, or The Story-essay life painter and hunter-Belynichy Birulya]*. Minsk : Junactva. (In Blr).
8. Karamazau, V. (2017). *Pad kryzham: kniga prozy. [Under the cross: fiction book]*. Minsk : Knigazbor. (In Blr).
9. Lakotka, A. (2006). *Palesse – unikal'ny kul'turna-landshaftny kraj Belarusi. Rodnae slova. [Polesie is a unique cultural and landscape region of Belarus. Native word]*. 8, 109 – 113. (In Blr).
10. But-Gusaim, S. F. (Ed). (2017). *Litaraturnaja anamastyka: jelektronny vuchjebna-metadychny dapamozhnik dlja studjenta filalogichnaga fakul'tjeta [Literary Onomastics: an electronic textbook for students of the Faculty of Philology]*. Brest : BrDU. (In Blr).
11. Mal'dzis, A. (1982). *Belarus' u ljstjerku memuarnej litaratury XVIII stagoddzja: Narysy bytu i zvyčajau. [Belarus in the Mirror of Memoir Literature of the 18th Century: Essays of Life and Customs]*. Minsk: Mast. lit. (In Blr).
12. Strukava, S. M. (2007). *Slounik arhaizmau i gistaryzmau: pa tvorah belaruskaj mastackaj litaratury i publicystyki. [Dictionary of archaisms and historicisms: on works of Belarusian fiction and journalism]*. Minsk : Belaruskaja navuka. (In Blr).

ЭКСПЛИКАЦЫЯ ПЕРСАНАЖНЫХ МОДУСАЎ АЎКТАРЫЯЛЬНАГА НАРАТЫВУ ВЯЧАСЛАВА АДАМЧЫКА

Т. Я. Старасценка

дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь
E-mail: tstarascienka@gmail.com

В статье анализируются средства экспликации персонажной точки зрения в аукториальном нарративе В. Адамчика. Во введении отмечается важность понимания синкретической повествовательной личности, для чего формулируется цель – анализ средств репрезентации персонажных модусов во внешне объективной авторской речи – и соответствующие задачи: показать специфику взаимодействия нарратора и персонажа, выявить особенность функционирования глаголов сферы рассказчика и героя, определить сущность идиостиля В. Адамчика. Реализации поставленных задач содействовали методы функционально-стилистического, контекстологического, композиционного анализа, а также семантико-стилистический и сопоставительно-стилистический методы. В основной части на конкретных примерах проанализированы разноуровневые языковые средства экспликации имплицитного диалога между нарратором и персонажем, в результате чего формируются персонажные модусы восприятия, воспоминания и рассуждения. В выводах отмечается актуальность подхода к анализу аукториального дискурса с позиции коммуникативной стилистики.

Ключевые слова: синкретическая повествовательная личность, нарратор, персонаж, модус, коммуникативная модель.

EXPLICATION OF THE CHARACTER MODES OF THE ACTORIAL NARRATIVE BY VYACHESLAV ADAMCHIK

T. Y. Starascienka

associate Professor, Cand. Phil. D., associate Professor of the Department of Linguistics and Linguodidactics
of Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank,
Minsk, Republic of Belarus
E-mail: tstarascienka@gmail.com

The article analyzes the means of explication of the character point of view in the auctorial narrative of V. Adamchik. The introduction notes the importance of understanding the syncretic narrative personality, for which the goal is formulated – the analysis of the means of representation of character modes in the outwardly objective author's speech – and the corresponding tasks: to show the specifics of the interaction of the narrator and the character, to reveal the peculiarity of the functioning of the verbs in the sphere of the narrator and the hero, to determine the essence of V. Adamchik. The implementation of the tasks was facilitated by the methods of functional-stylistic, contextological, compositional analysis, as well as semantic-stylistic and comparative-stylistic methods. In the main part, using concrete examples, the multilevel linguistic means of explication of the implicit dialogue between the narrator and the character are analyzed, as a result of which character modes of perception, memories and reasoning are formed. In the conclusions, the relevance of the approach to the analysis of the auctorial discourse from the standpoint of communicative stylistics is noted.

Key words: syncretic narrative personality, narrator, character, modus, communicative model.

Уводзіны. Адметнасць сінкрэтычнай апавядальнай асобы ў тым, што яна здольна спалучаць наратарскі і персанажны сегменты з азначанай пазіцыяй персанажа камунікатыўнай мадэлі (КМ) *наратар – персанаж* у модусах успрымання, разважання і ўспаміну. У выніку актуалізуецца імпліцытная дыялагізацыя маналагічнага аповеду, якая сведчыць пра ўзаемапрапінкненне розных суб'ектных фокусаў у знешне аб'ектыўнай манеры нарацыі, дзе «кожны сэнс ускосна абумоўлены іншым сэнсам» [6, с. 9].

Мэта і задачы. Мэтай гэтага даследавання з'яўляецца аналіз сродкаў рэпрэзентацыі персанажных модусаў у знешне аб'ектыўным аўтарскім маўленні. З пастаўленай мэты вынікаюць наступныя задачы: паказаць спецыфіку ўзаемадзеяння наратара і персанажа; выявіць адметнасць функцыянавання дзеясловаў сферы апавядальніка і героя; вызначыць сутнасць ідыястылю В. Адамчыка.

Метады і матэрыял даследавання. Рэалізацыі задач садзейнічалі метады функцыянальна-стылістычнага, кантэксталагічнага, кампазіцыйнага аналізу, семантыка-стылістычны і супастаўляльна-стылістычны. Матэрыялам даследавання паслужыў аўтарскі дыскурс вядомага беларускага празаіка В. Адамчыка.

Вынікі і іх абмеркаванне. Для ідыястылю В. Адамчыка характэрна стылістычная нейтралізацыя апазіцыі *наратар/персанаж*, паколькі герой Гэнрык Самец («Развітальная аповесць»), удумлівы, начытаны, набліжаецца да апавядальніка ў эксплікацыі ўбачанага і перажытага. Для параўнання – два сегменты. Наратарскі: *Чырвоным запыленым «Ікарусам», што таксама знямог ад гарачыні і дарогі, Гэнрык Самец, маладжавы, з лёгкім серабрыстым інеем на чорнай ганарыста-густой чупрыне, прыехаў у далёкі і нібы адцураны і забыты ўсімі павятовы гарадок з шара-блочнымі, як усюды, мікрараёнамі*

і даўнейшымі, яшчэ не знесенымі – асабліва ў цэнтры – драўлянымі дамамі з двухскатнымі дахамі і эліпснымі ў франтонах вокнамі. Персанажны: Яны, гэтыя драўляныя хаты, калісьці ўзнёсла-прыгожыя ў кроплях залаціста-бурытынавай смалы, цяпер – аселя і аблепленыя касабокімі верандамі і кухнямі, баяліва хаваліся ў засень старых гузаватых ясеняў і вілаватых, разложыстых клёнаў. Як наратар, так і персанаж імкнуцца да сінтэтычнай рэпрэзентацыі свету праз атрыбутыўныя канструкцыі, якія ствараюць магчымасць «канцэнтраванага, недыскрэтнага, дыфузнага адлюстравання за кошт кантамінацыі ў свядомасці суб’екта цэлага рада асобных дэталей, штрыхоў» [4, с. 91]. Рады аднародных азначэнняў вербалізуюць шэраг уражанняў са спецыфічным характарам ва ўспрыманні героя, паколькі звязаны з мінулым і цяперашнім, маркіраванымі сірканстантамі-тэмпаратывамі калісьці, цяпер і кантраснымі вобразамі ўзнёсла-прыгожыя ў кроплях залаціста-бурытынавай смалы – аселя і аблепленыя касабокімі верандамі і кухнямі.

Модус успаміну рэалізуецца ў «Развітальнай аповесці» В. Адамчыка як аб’ектыўна-аўтарская рэтраспекцыя фразавай і фрагментнай разнавіднасцей (узровень сказа і фрагмента), дзе персанажны і наратарскі сегменты ўзаемапранікальныя. Рэтраспектыўная падзея, адсоўваючыся ў часе ад падзеі базіснага часу, дазваляе актуалізаваць апазіцыю апавядальнік/герой. У ёй першы кампанент вербалізуецца ў перфектных формах – ментальных індыхатарах-прэдыкатах з семай памяці, другі – імперфектам з семантыкай мінулага. На ўзроўні сказа дыялагізацыя суб’ектаў адбываецца праз пераходны дзеяслоў наратара і акузатыў персанажа: *Памяць, нібы пякучая агністая маланка сярод чорна-ліловай ночы, негадана высвеціла прыхованую ў разрослых прысадах вёску, бацькаву хату, да палавіны абкладзеную ўжо сілікатнай цэглай, і бацькаў здзічэлы сад...; Голья да пляча загарэлыя рукі і гэтакія ж смуглявыя, з залацістым адлівам ногі, акуратна і гладка зачасаная галоўка... вярнулі Самцу на кароткі міг школьных гады, яго першую закаханасць...; І Самцова памяць высвеціла далёкі дзень вайны...*

Рэтраспектыўны план твора звязаны як з часам, так і з прасторай, якая ў В. Адамчыка знаходзіцца ў пастаянным руху і развіцці. Аўтобусная дарога дадому набывае сімвалічнае асэнсаванне шляху да ўласнай памяці ў дыскрэтных сегментах-частках мінулага жыцця з семамі шчасця і гора. У фрагментнай рэтраспекцыі В. Адамчыка найбольш выразна праяўляецца тэмпаральная апазіцыя перфект/імперфект, звязаная з актуалізацыяй апавядальніка і героя. Напрыклад, у фрагменце з тэмай «Лета сорок першага» фокус апавядальніка эксплікуецца дзеяслоўнымі метафарамамі, якія ўводзяць успаміны героя: *І ланцужок Самцовае памяці з чорна-тлустай шашы незаўважна саслізнуў і пацёк...; Памяць выкрасліла... . Імперфект персанажа набліжае мінулыя падзеі да цяперашняга, актуалізуючы такім чынам іх значнасць: ...дзе людзі з блізых вёсак для току і печы капалі тлустую гліну...; Адтуль, з ямы, срэбрыстымі замкамі і рулямі наблісквалі абы-як скіданыя вінтоўкі.*

Сема ваеннага жаху рэальнасці працягваецца ў перцептуальным хранатопе сну Гэнрыка, уведзеным перфектам апавядальніка: *І вось Самцу яна ўбачылася зноў – цёмна-карычневая з бліскучым замком і страхатліва настаўленай чорнай рурай.* Сон Гэнрыка становіцца працягам рэальнасці і ўзмацняе экспрэсію жаху праз сінамізацыю інтраспектыўнага і прыроднага планаў, што выражаецца ў паралелізме аднародных прэдыкатаў імперфектнага значэння тэматычнай лініі (ТЛ) Гэнрыка і прыроды: *Гэнрык, поўны дзікага жаху, правальваючыся ў твань, уцякаў, бег па чуіна-топкім балоце, акружаным з усіх бакоў бурнымі пеністымі ручаямі. Яны, гэтыя ручаі, у міг вока шырыліся, вадаспадна шумелі і зліваліся ў адну глыбокую рэчку.* Такія прэдыкаты дазваляюць не толькі наблізіць чалавечае і навакольнае, але і праз шчыльнасць дзеяння актуалізаваць акцыянальную рэматычную дамінанту ў паралельным разгортванні макрапрапазіцыі пры перадачы руху, дынамікі некалькіх суб’ектаў.

У апавяданні «Сон у калядную ноч» В. Адамчыка наратарскі прэзентс памяці набліжае мінулыя падзеі, эксплікаваныя перфектнымі формамі персанажа са значэннем гора, у выніку чаго яны набываюць пераноснае значэнне цяперашняга часу. Сегмент апавядальніка: *Яе галава поўная непаваротна-цяжкіх думак, а вочы бачаць даўня і перажытае; Памяць вяртае вайну, той халодны і галодны час.* У персанажа: *Паўгода пабыў электрыкам на саўгаснай ферме, дзе Стэфаніда на ўсё жыццё ўварэдзіла рукі; ...бацька не пашкадаваў, а яшчэ зняў пякучую папружку.* Боль мінулага пранікае ў сучаснасць, ён праспектыўна рэпрэзентуецца яшчэ ў наратара праз пэяратыўны мікракантэкст словазлучэнняў з атрыбутыўнымі адносінамі.

Модус успрымання ў В. Адамчыка ўключае прыроду (найчасцей), памяшканне і чалавека. Пры пейзажным успрыманні прэпазіцыйны наратарскі сегмент «Развітальнай аповесці» з эпічным прэтэрытам плаўна пераходзіць у аналагічны часавы план персанажа, адрозніваючыся аспектуальна: перфект апавядальніка з семай канстатацыі факта (...аўтобус вытаўз на груд да шарага нежывога дуба...) выбудоўвае адносіны перасячэння (кантрасныя) з персанажным імперфектам са значэннем цяперашняга моманту назірання (*За дубам наватлі ад шашы памірала чорная адзінокая хата без хлява і гумна, акружаная па-старэчы прыгнутымі яблынямі, а далей ужо – раскалыханым жытнім палеткам*).

Супрацьпастаўленасць модусаў успрымання і ўспаміну актуалізуюць семы суму (калі герой ацэньвае сучасны стан наваколля) і захаплення (калі прыгадвае мінулае), што пацвярджаецца і на ўзроўні адной макрапрапазіцыі з тэмай «Вяртанне». Структурна арганізаваная трыма сказамаі, яна вербалізуе кантрасныя адносіны паміж прэзентсам унутранага стану Самца: *Цяпер жа ён едзе да іхніх магілак, што таямніча і вусцііна маўчаць, да таго шчытнага частаколу расфарбаваных агароджаў, якія наўкруга*

абступаюць адзінокія нахіленыя хвоі, да тых аселых капоў пад цяжкімі помнікамі з мармуровай крошкі... і прэтэрытным фонам шчаслівага мінулага: І на гэтай светлай дарозе дадому яго нязменна страчала, як прыветная сівая кабета, прытасваючы пры шаішы карову, дзікая груша... . Зімою яна помнілася васількова-белаю ад ічходрага інею, вясною – светла ці снежна-белаю ад цвету, улётку – смарагдава-зялёнаю з серабрыстым, цьмяна-сухаватым водсветам густога лісця.

Рэтраспекцыю героя эксплікуюць не толькі меліяратыўныя азначэнні, але і адухаўленне дзікай грушы дзяцінства, што стварае сіметрыю прыроднага і чалавечага, гарманічны вобраз простага чалавечага шчасця. На думку Т. Я. Грынфельд, пейзаж можа настолькі матэрыялізавацца, што спараджае «партрэтнае» ўяўленне, калі прыродны вобраз нагадвае чалавека [1, с. 104]. Менавіта прэтэрытны фон з сямай духоўнага шчасця Гэнрыка дазваляе суаднесці прыроднае і чалавечае як прыватыўную апазіцыю з адносінамі ўключэння: моцным членам карэлятыўнай пары выступае свет прыроды, здольны не толькі атаясамлівацца з асобай, але і авалодваць як мінулым, так і сучасным інтраспектыўным планам суб'екта.

Для апавядання «Сон у калядную ноч» уласціва больш выразная аспектуальная апазіцыя *наратар/персанаж* і акрэсленне апавядальнікам пункту гледжання героя праз дзеясловы-маркёры *зірнула, бачыла*. Аднак успрыманне як апавядальніка, так і героя сіметрычнае ў стылістычных адносінах, нягледзячы на сацыяльны статус. Калі Гэнрык Самец – інтэлектуальная асоба з адпаведным узроўнем начытанасці, што праяўляецца, напрыклад, у выкарыстанні такога прыёму міжтэкставых сувязей, як указанне на яго кола чытання (у модусе ўспрымання гэта рэалізуецца праз параўнальную канструкцыю: *...уздоўж шаішы на светлай шыракаватай і, здаецца, бясконцай высецы ўпакат ляжалі зваленыя і ўжо ацярэбленыя, там-сям нават парэзаныя на двухметровыя калоды векавечныя і магутныя, як Лааконы, шурпата-карэлыя дубы...), то галоўны персанаж апавядання «Сон у калядную ноч» Стэфаніда – простая вясковая жанчына. Тым не менш, яе сегмент пейзажнага ўспрымання мае стылістычную тоеснасць з наратарскім. Адрозненне заключаецца ў рэпазіцыйных акалічнасных дэтэрмінантах пункту гледжання Стэфаніды, якія «запавольваюць» хуткасць акрэслення аб'ектаў рэчаіснасці: *У зеленаватых ад мярцвянага месячнага святла глыбокіх снежных курганах тануў шыкетавыя плот; Падвываючы і смуродзячы бензінам, шашою ляцелі, ажно кружылася ўсё ў вачах, імклівыя то чорна-графітныя, то срэбрана-бліскучыя, то чырвоныя, то блакітныя самаходзікі.**

Пейзаж «ад наратара» вызначаецца больш упэўненай фіксацыяй падзей у рэпазіцыйных акцыянальных прэдыкатах, што вылучае групу выказніка перад групай дзейніка ў апісанні: *Ужо гарэла, ломячыся слодзяноу чырванню ў цёмна-сініх квадратах вокнаў, позняе зімовае сонца; Быў канец горада – з аднаго боку накатанай да чорна-смалістага бляску шаішы вечным, заснежаным хараством бялела поле..., з другога боку шарау падрэзанаю сцяною... непрыступна падымаўся панэльны мікрараён.*

Адметнасцю ідыястылю В. Адамчыка з'яўляецца кантамінацыя модусу ўспрымання чалавека з модусамі ўспаміну і разважання-ацэнкі, што ў выніку стварае асіметрычнасць вобраза. Так, ТЛ Тарэзы Нарушэвіч («Развігальная аповесць»), разгортваючыся ў часе з пункту гледжання Гэнрыка, мае рэтраспекцыю з сямай 'прыгажуня', эксплікаваную меліяратыўным кантэкстам (*прывабная, нібы вытачаная ў паставе і прыгожыя з тварка; бойкая і жартаўлівая*), і прэзэнсны план з кантраснай сямай 'нікчэмнасць', які структурна пашырае вобраз парадыгмай вербалізатараў розных часцін мовы – прыметнікаў, назоўнікаў, дзеясловаў: *стомлена-чужая, зблажэлая; ніякаватасць; жаўтлява-звялы, зморчаны твар; заўчасна пастарэлая і занябана-гаротная; сённышня адуллаватая жанчына; цяжка перавальваючыся накульгваючы, ідзе немаладая жанчына.*

Адмоўнае ўспрыманне Гэнрыкам некалі каханай дзяўчыны можа раскрывацца імпліцытна, паколькі лексічная структура вобраза Тарэзы ўключае і прыметнікі без негатыўнай ацэначнасці: *залаціста-аранжавыя, перафарбаваныя (валасы), малінавая (сукенка)*. Аднак праз пункт гледжання Самца, вербалізаванага інтэнсіфікатарам *занадта (занадта яркая для яе немаладых гадоў малінавая сукенка)* і прэдыкатыўнай часткай (у *агіста-малінавай, што адбірала вочы, даўгаватай сукенцы*), раскрываецца сэнсавы змест вобраза, які «з'яўляецца больш шырокім, чым паняцце “лексічная структура вобраза”» [3, с. 46]. На думку Т. Ф. Пляханавай, «сэнсавая арганізацыя мастацкага твора суадносіцца не толькі з лексіка-тэматычнай сеткай, г. зн., па сутнасці, з рэальнай прасторай, але і суб'ектыўнай» [2, с. 20]. У выніку сучаснае адмоўнае ўспрыманне Гэнрыкам колішняй прыгажуні мяняе яго інтраспектыўны план, цэласнае светаадчуванне. У цяперашнім узнікае аксюмаранны вобраз Самца з аб'яднаннем дыз'юнктных паняццяў (*балючы дакор і пасвятлелая радасць*). Узмацняецца роля апазіцыі *цяперашняе/мінулае* з першым моцным членам – актуалізатарам семы 'страчанасць'.

Асіметрычнасць вобраза Веранікі («Развігальная аповесць»), сфарміраваная ўспрыманнем Гэнрыка і таксама звязаная з модусам успаміну, выбудоўвае кантрасныя адносіны з меліяратыўным кантэкстам мінулага і пэяратыўнай парадыгмай эксплікатараў прэзенса. Як зазначае В. Я. Халізеў, «дынаміка пунктаў гледжання (нават пры адным, нязменным на працягу ўсяго тэксту суб'екце маўлення) надзвычай актыўная ў эпічным родзе літаратуры» [5, с. 274]. У нашым выпадку супярэчлівы вобраз Веранікі ў модусе ўспрымання складаецца пад уплывам дынамікі розных пунктаў гледжання Гэнрыка Самца. Узнікае кантэкстуальны сінамічны рад *Веранікі 1* (мінулае) з дамінантай лексемай *хараство: тонкія рысы бялявага твару; мяккая, далікатная гутарка; зычлівыя, узнёслыя адносіны і Веранікі 2* (цяперашняе) з дамінантай *спакутаваная: знябожжаная кабета ў чорнай хустцы; худаватыя сутуленыя плечы; жаўтлявы твар; пасма сівых валасоў*.

Лексічная структура вобраза Веранікі рэпрэзентуецца пераважна ацэнчымі прыметнікамі, але, у адрозненне ад сэнсавага зместу вобраза Тарэзы, выклікае ў Самца не грэблівасць, а разуменне. Градацыйнасць успрымання Веранікі звязана з часовай прасторай, дыскрэтнасць якой выяўляе адпаведную грань асобы: *...як прыкметна і значна мянялася яна: спярыша ў зграбную маладзіцу, потым у прывабную раздабрэную кабету і вось нарэшце – у сумулаватую немаладую жанчыну з пажоўклым, звялым тварам*. Глумачэнне апошняму кампаненту градацыі знаходзім у іменных прэдыкатах ускоснага маўлення Самца з імплікацыяй непазбежнасці лёсу: *...і ён з крыўдаю, але мусіў пагадзіцца, што старасць жорсткая і неміласэрная...*

Модус успаміну кантамінуецца ў персанажа В. Адамчыка з модусам успрымання, дзе Самец, стрыманы ў апісаннях старога польскага вакзала, імкнецца да канстатацыі ў постпазіцыйных недапасаваных азначэннях: *...гэты светлы будынак з мансардавым дахам і круглымі вокнамі ў шчыпах, з адзінаю залай ці, як яе тады называлі, пачакальняй, з высокімі кафейнага колеру кафельнымі грубкамі...* Калі модус успрымання пазбаўлены ўспаміну, Самец выступае больш творчай асобай, адухаўляючы прадметы інтэр'ера: *Каля стала, падкурчыўшы зломаную ножку, гаротна і знябожана асела мяккае зялёнае крэсла. За ім, упокуці, сляпым выпуклым экранам пазіраў жоўта-мядовы, старое мадыфікацыі тэлевізар*. Аспектуальнасць са значэннем працягласці лакалізаванага ў часе дзеяння набывае выразную ацэнчымую семантыку і персанажную мадальнасць з адценнем неадабрэння.

Вывады. Такім чынам, для сінкрэтычнай апавядальнай асобы аўтарскага наратыву В. Адамчыка характэрна спалучэнне наратарскага і персанажнага сегментаў КМ *наратар – персанаж* у модусах успрымання, разважання і ўспаміну, прычым у модусе ўспрымання персанажа В. Адамчыка пераважае прырода. Падыход да аналізу прازیчнага тэксту з пазіцыі камунікатыўнай стылістыкі дазваляе выявіць імпліцытную дыялагізацыю паміж апавядальнікам і героем на фоне знешня аб'ектыўнага апавяду і зразумець пранікальную сутнасць дыялога.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Гринфельд, Т. Я. Пластическая выразительность человека в миниатюре М. М. Пришвина и Б. Н. Сергуненкова («Фацелия», «Лесная капель», «Тысячелистник») / Т. Я. Гринфельд // Портрет в художественной прозе : межвуз. сб. науч. тр. / Пермский гос. ун-т ; редкол.: Л. Ф. Ершов (отв. ред.) [и др.]. – Сыктывкар, 1987. – С. 101–109.
2. Плеханова, Т. Ф. Смысловое пространство художественного текста (на материале рассказа Э. Хемингуэя «Там, где чисто, светло») / Т. Ф. Плеханова, Е. С. Пристром. – Минск : МГЛУ, 2001. – 21 с.
3. Разборщикова, А. В. Прием асимметричного лексического решения образов героев в художественном произведении / А. В. Разборщикова // Структура и семантика текста : межвуз. сб. науч. тр. / Воронеж. гос. ун-т ; редкол.: И. Я. Чернухина (отв. ред.) [и др.]. – Воронеж, 1988. – С. 46–53.
4. Улановский, М. К. Атрибутивные конструкции в прозе Ю. Бондарева / М. К. Улановский // Интерпретация художественного текста в вузе и школе : межвуз. сб. науч. тр. / редкол.: Г. Н. Ионин (отв. ред.) [и др.]. – СПб. : Образование, 1993. – С. 88–96.
5. Хализев, В. Е. Теория литературы : учеб. пособие / В. Е. Хализев. – 5-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2009. – 432 с.
6. Niklewicz, B. Czym jest interpretacja? / B. Niklewicz // Ścieżki interpretacji. Szkice nie tylko o poezji / red. nauk. J. Grądział-Wójcik, A. Kwiatkowska. – Poznań : UAM, 2017. – S. 9–14.

References

1. Grinfeld, T. Ja. (1987). Plasticheskaja vyrazitel'nost' cheloveka v miniatjure M. M. Prishvina i B.N. Sergunenkov. [Plastic expressiveness of a person in miniature by MM Prishvin and BN Sergunenkov]. Perm State University. 101–109. (In Russ).
2. Plehanova, T. F. (2001). Smyslovoe prostranstvo hudozhestvennogo teksta (na materiale rasskaza E. Hemingueja «Tam, gde chisto, svetlo»). [The semantic space of a literary text (based on the story by E. Hemingway "A Clean, Well-Lighted Place")]. MSLU. Minsk. (In Russ).
3. Razborshhikova, A. V. (1988). Priem asimetrichnogo leksicheskogo reshenija obrazov geroev v hudozhestvennom proizvedenii. [Reception of an asymmetric lexical solution of images of heroes in a work of art]. Voronezh State University. 46–53. (In Russ).
4. Ulanovskij, M. K. (1993). Atributivnye konstrukcii v proze Ju. Bondareva. [Attributive constructions in the prose of Y. Bondarev]. SPb. Education. 88–96. (In Russ).
5. Halizev, V. E. (2009). Teorija literatury : ucheb. posobie. [Literature theory: textbook]. Moscow : Academy. (In Russ).
6. Niklewicz, B. (2017). Czym jest interpretacja? [What is interpretation?] Poznan : UAM. 9–14. (In Polish).

811.161.3'373+811.112.2'373

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМЫ В СОСТАВЕ БЕЛОРУССКИХ И НЕМЕЦКИХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ПАРАЛЛЕЛЕЙ

О. Е. Супринович

кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкого языка факультета социокультурных коммуникаций
Белорусского государственного университета,
г. Минск, Республика Беларусь
E-mail: aksana.suprynovich@gmail.com

В статье рассматриваются интернационализмы, выделенные из состава белорусских и немецких лексических параллелей. Интернационализмы относятся к полным лексическим параллелям и составляют 27,96 % всех параллелей в белорусском и немецком языках. Предлагаются две классификации интернационализмов: тематическая

и по происхождению. В соответствии с тематической классификацией автор выделяет 3 тематических блока интернационализмов: «Человек», «Общество», «Природа». Классификация по происхождению позволяет систематизировать интернационализмы на 9 групп: интернационализмы греческого, латинского, английского, французского и др. происхождения.

Ключевые слова: интернационализмы, лексические параллели, классификация, этимология, этимон.

INTERNATIONALISMS AS PART OF BELARUSIAN AND GERMAN LEXICAL PARALLELS

O. E. Suprinovich

Cand. Phil. D., associate professor at the department of German, faculty of sociocultural communications,
Belarusian State University, Minsk, Republic of Belarus
E-mail: aksana.suprynovich@gmail.com

The article examines the internationalisms separated from the Belarusian and German lexical parallels. Internationalisms refer to complete lexical parallels and make 27,96 % of all parallels in the Belarusian and German languages. Two classifications of internationalisms are proposed: thematic and by origin. In accordance with the thematic classification, the author identifies 3 thematic blocks of internationalisms: "Man", "Society" and "Nature". Classification by origin allows you to systematize internationalisms into 9 groups: internationalisms of Greek, Latin, English, French and other origin.

Key words: internationalisms, lexical parallels, classification, etymology, etymon.

Введение. Интернационализмы представляют собой особый пласт лексики, разнообразный по своему составу и тематической принадлежности. Согласно данным Лингвистического энциклопедического словаря (гл. ред. В.Н. Ярцева), «развитие фонда интернационализмов в 20 в. идет под знаком количественного роста и расширения сферы распространения, что связано с усилением интернационализации социально-экономических процессов, научно-техническим прогрессом, ростом международного, научного и культурного обмена» [3, с. 197]. Интернационализмы употребляются в большинстве языков мира и составляют неотъемлемую часть терминологии этих языков.

Назовем основные лингвистические черты, присущие интернационализмам: 1) происхождение (большинство интернационализмов состоит в основном из слов латинского и греческого происхождения или из слов, образованных на базе словообразовательных элементов этих языков) [6, с. 376]; 2) область применения (понятия международного значения, терминологическая лексика); 3) семантическая эквивалентность (совпадение в основном значении); 4) распространенность в других (прежде всего неродственных) языках [5, с. 29].

В составе белорусских и немецких лексических параллелей удельный вес интернационализмов достаточно высок – 27,96 %, или 1526 пар слов [5, с. 11]. В нашем исследовании мы относим интернационализмы к полным лексическим параллелям. В данной связи приведем дефиницию термина «полные лексические параллели», которую предлагает украинский исследователь В. В. Дубичинский: «...если семантические структуры внешне сходных лексем сравниваемых языков семантически полностью совпадают, то такие лексические параллели называются *полными*» [2, с. 4].

Цели и задачи. Выделенные из состава белорусских и немецких лексических параллелей интернационализмы мы предлагаем рассматривать в двух направлениях: 1) тематическая классификация интернационализмов; 2) классификация интернационализмов по происхождению.

Методы и материал исследования. В ходе проведенного исследования применялись следующие методы: описательный, сопоставительный и статистический методы, методика параллельного изучения, прием тематических групп, приемы классификации и систематики, использование элементов этимологического анализа. Материалом исследования послужили интернационализмы, выделенные из состава белорусских и немецких лексических параллелей (1526 пар слов).

Результаты и их обсуждение. В основу тематической классификации интернационализмов положена классификация слов, разработанная для «Тематического словаря русского языка» [4]. Согласно данной классификации, интернационализмы в белорусском и немецком языках образуют 3 тематических блока: «Человек», «Общество», «Природа». В рамках каждого из блоков существуют более мелкие разделы и подразделы, объединенные общей тематической направленностью. Тематическая классификация интернационализмов в белорусском и немецком языках может быть представлена следующим образом (приводимые примеры носят иллюстративный, но никак не исчерпывающий характер):

1. Человек

1.1. Тело и организм человека: бел. *aopma* – нем. *Aorta*, бел. *бицэс* – нем. *Bizeps*;

1.1.1. Физическое состояние, самочувствие (здоровье, нездоровье, различные заболевания): бел. *абсэс* – нем. *Abszess*, бел. *стэнакардыя* – нем. *Stenokardie*;

1.1.2. Внешний вид, наружность (внешность, телосложение, кожа, лицо, волосы, походка): бел. *брунет* – нем. *Brünette*;

1.1.3. Эмоциональный мир человека (чувства, эмоции, характер, темперамент): бел. *афект* – нем. *Affekt*, бел. *тэмперамент* – нем. *Temperament*;

- 1.2. Быт;
- 1.2.1. Жилище (дом, бытовые электроприборы и устройства), например, бел. *вестыбюль* – нем. *Vestibül*;
- 1.2.2. Домашнее хозяйство (мебель, постельные принадлежности, посуда, уход за домом), например, бел. *камода* – нем. *Kommode*;
- 1.2.3. Одежда, обувь, украшения, например, бел. *фрак* – нем. *Frack*;
- 1.2.4. Питание (продукты питания, кушанья), например, бел. *бекон* – нем. *Vacon*, бел. *пюрэ* – нем. *Püree*.
- 2. Общество**
- 2.1. Общественный строй: бел. *абскурант* – нем. *Obskurant* и др.
- 2.2. Экономическая сфера жизни и организации общества, например, бел. *акцыянер* – нем. *Aktionär*, бел. *брокер* – нем. *Broker*;
- 2.2.1. Промышленность (тяжелая, пищевая промышленность): бел. *бетон* – нем. *Beton*, бел. *казеін* – нем. *Kasein (Casein)*;
- 2.2.2. Сельское хозяйство (сельскохозяйственное производство, земледелие, животноводство), например, бел. *ар* – нем. *Ar*;
- 2.2.3. Транспорт (транспорт индивидуального пользования, автомобильный, морской, общественный): бел. *пикап* – нем. *Pick-up*, бел. *танкер* – нем. *Tanker*, бел. *яхта* – нем. *Jacht*;
- 2.2.4. Связь (почтовая, телеграфная): бел. *тэлеграма* – нем. *Telegramm*;
- 2.2.5. Финансы (денежные знаки, финансовые органы и их работники): бел. *банкiр* – нем. *Bankier*, бел. *рубель* – нем. *Rubel*;
- 2.2.6. Внешние экономические связи, например, бел. *бізнес* – нем. *Business*, бел. *экспарт* – нем. *Export*;
- 2.3. Социальная сфера жизни общества;
- 2.3.1. Обеспечение населения товарами и услугами (торговля, предприятия и работники торговли): бел. *асартымент* – нем. *Assortiment*;
- 2.3.2. Общественное питание, например, бел. *кафэ* – нем. *Cafe*;
- 2.3.3. Сфера обслуживания (ателье, мастерские): бел. *атэлье* – нем. *Atelier*;
- 2.3.4. Здравоохранение (медицинские работники, медицинское оборудование): бел. *венеролаг* – нем. *Venerologe*;
- 2.4. Наука и техника;
- 2.4.1. Наука (научные учреждения, научные работники, учёные степени и звания), например, бел. *дацэнт* – нем. *Dozent*;
- 2.4.2. Техника (технические устройства, инструменты): бел. *арэометр* – нем. *Aräometer*, бел. *камп'ютэр* – нем. *Computer*;
- 2.4.3. Система народного образования (школа, профессиональное обучение, высшее образование, вузовские педагоги и студенты): бел. *альма-матэр* – нем. *Alma mater*, бел. *экзаменатар* – нем. *Examinator*;
- 2.5. Культура;
- 2.5.1. Искусство (художественные направления и стили): бел. *барока* – нем. *Barock*, бел. *фэстываль* – нем. *Festival*;
- 2.5.2. Изобразительное искусство, живопись: бел. *акварэль* – нем. *Aquarell*, бел. *пластылін* – нем. *Plastilin*;
- 2.5.3. Архитектура, например, бел. *каланада* – нем. *Kolonnade*;
- 2.5.4. Театр, например, бел. *фае* – нем. *Foyer*;
- 2.5.5. Киноискусство, например, бел. *кінафільм* – нем. *Kinofilm*;
- 2.5.6. Музыка (музыкальные термины, названия музыкальных инструментов): бел. *сурдзіна* – нем. *Sordino*;
- 2.5.6. Хореография: бел. *балерына* – нем. *Ballerina*;
- 2.5.7. Эстрада: бел. *канферансье* – нем. *Conférencier*;
- 2.5.8. Цирк: бел. *клоун* – нем. *Clown*;
- 2.6. Язык: бел. *жаргон* – нем. *Jargon*, бел. *фанема* – нем. *Phonem*;
- 2.7. Литература: бел. *ямб* – нем. *Jambe*;
- 2.8. Средства массовой информации;
- 2.8.1. Радио и телевидение: бел. *брыфiнг* – нем. *Briefing*;
- 2.8.2. Печать (жанры, работники газет и журналов): бел. *буклет* – нем. *Booklet*, бел. *журналіст* – нем. *Journalist*;
- 2.8.3. Книга (библиотека, издательское дело, работники издательств и типографий): бел. *архіў* – нем. *Archiv*, бел. *петыт* – нем. *Petit*;
- 2.8.4. Музей, выставка, зоопарк: бел. *вернісаж* – нем. *Vernissage*, бел. *паноптыкум* – нем. *Panoptikum*;

- 2.9. Физкультура и спорт: бел. *біятлон* – нем. *Biathlon*;
- 2.10. Общественно-государственная сфера жизни общества;
- 2.10.1. Государство (национально-государственное устройство): бел. *кантон* – нем. *Kanton*;
- 2.10.2. Город (улицы и площади города, зеленая зона города, городские учреждения): бел. *алея* – нем. *Allee*, бел. *атэль* – нем. *Hotel*;
- 2.10.3. Правопорядок, правонарушение (антиобщественные поступки, органы охраны общественного порядка): бел. *тэрарыст* – нем. *Terrorist*;
- 2.10.4. Государственные учреждения (виды учреждений и их подразделения, работники учреждений): бел. *філіял* – нем. *Filiale*;
- 2.10.5. Вооружённые силы (армия, виды оружия, воинская служба): бел. *рэвальвер* – нем. *Revolver*, бел. *флатылія* – нем. *Flottille*;
- 2.11. Политическая жизнь общества;
- 2.11.1. Внутриполитическая жизнь (классы и классовая политика, организованная политическая борьба, нации и национальная политика): бел. *апартэід* – нем. *Apartheid*, бел. *буржуа* – нем. *Bourgeois*;
- 2.11.2. Внешнеполитическая жизнь (внешнеполитические связи и отношения, выезд за рубеж): бел. *аташэ* – нем. *Attache*, бел. *эмігрант* – нем. *Emigrant*;
- 2.11.3. Идеология, взгляды, мировоззрения, например, бел. *антысеміт* – нем. *Antisemit*, бел. *філантроп* – нем. *Philanthrop*.

3. Природа

- 3.1. Вселенная, космос (атмосфера, времена года, климат, погода, стихийные бедствия): бел. *брыз* – нем. *Brise*, бел. *планета* – нем. *Planet*;
- 3.2. Земля;
- 3.2.1. Земное пространство (формы земной поверхности, недра земли, полезные ископаемые): бел. *баксіт* – нем. *Vauxit*, бел. *кантынент* – нем. *Kontinent*;
- 3.2.2. Водное пространство (водоёмы, разрушительные действия воды, замёрзшая вода): бел. *айсберг* – нем. *Eisberg*, бел. *цунамі* – нем. *Tsunami*;
- 3.2.3. Растительный мир (растительные массивы, виды растений (технические культуры и растения, наркотические растения, овощные, бахчевые, зерновые, ягодные растения и их плоды, деревья)): бел. *абрыкос* – нем. *Aprikose*, бел. *тайга* – нем. *Taiga*, бел. *цюльпан* – нем. *Tulipane*;
- 3.2.4. Животный мир (простейшие, моллюски, ракообразные, паукообразные, насекомые, рыбы, земноводные, пресмыкающиеся, птицы, млекопитающиеся, домашние животные), например, бел. *жырафа* – нем. *Giraffe*, бел. *кашалот* – нем. *Kaschelott*;
- 3.3. Охрана природы, например, бел. *смог* – нем. *Smog*.

Классификация интернационализмов по происхождению строится с учетом языка-источника, из которого происходят интернациональные слова. В белорусском и немецком языках выделяются следующие **группы интернационализмов по происхождению**:

1. Интернационализмы греческого происхождения: бел. *пандэмія* ‘повальная эпидемия, охватывающая население целой области, страны или ряда стран’ (< греч. *pandemia* ‘весь народ’) [1, т. 2, с. 156] – нем. *Pandemie* ‘эпидемия, охватывающая целые регионы, страны; эпидемия большого масштаба’ (< н.-лат. < греч.) [7, S. 781]).
2. Интернационализмы латинского происхождения: бел. *фурункул* (< лат. *furunculus* ‘чирей’) [1, т. 2, с. 598] – нем. *Furunkel* (заимств. в 16 в. от лат. *furunculus* < лат. *fur* ‘маленький озорник’) [8, S. 243]).
3. Интернационализмы французского происхождения: бел. *жакет* (< фр. *jaquette*) [1, т. 1, с. 493] – нем. *Jackett* (заимств. в 19 в. из фр. *jaquette* < фр. *jaque* ‘кофточка; курточка’) [8, S. 370]).
4. Интернационализмы английского происхождения: бел. *лакаут* (< англ. *lock out* ‘закрывать двери перед кем-л.’) [1, т. 1, с. 699] – нем. *Lockout*.
5. Интернационализмы, происходящие из других европейских языков (итальянского, испанского, португальского и др.): бел. *казіно* (< фр. *casino* < ит. *casino*) [1, т. 1, с. 558] – нем. *Kasino* (заимств. В конце 18 в. из ит. *casino* ‘общественный дом; клуб’, от ит. *casa* ‘дом’ < лат. *casa* ‘хижина’) [7, S. 395]; бел. *пікадор* (от исп. *picador* < исп. *picar* ‘колоть’) [1, т. 2, с. 204] – нем. *Pikador (Picador)* (< исп.) [7, S. 830].
6. Интернационализмы из неевропейских языков (арабского, китайского, персидского, турецкого, монгольского и др.): бел. *алкаголь* (< араб. *al-kuhl* ‘мелкий порошок’) [1, т. 1, с. 64] – нем. *Alkohol* ‘алкоголь; спирт’ (заимств. в 16 в. из языка алхимиков; через исп. *alcohol* из араб. *al-kuhl* ‘сурьма; изготовленная из сурьмы мазь для окрашивания в черный цвет век’) [8, S. 28].
7. Интернационализмы, состоящие из компонентов разного происхождения. К данной группе интернационализмов относятся:
  - 7.1. Искусственно образованные слова:

бел. *вазелін* (< фр. *vaseline* от нем. *Was(ser)* ‘вода’ и греч. *elaion* ‘оливковое масло’) [1, т. 1, с. 266] – нем. *Vaselin*;

бел. *вітамін* (от лат. *vita* ‘жизнь’ + *аміны*) [1, т. 1, с. 294] – нем. *Vitamin* (термин создан амер. биохимиком К. Функом от лат. *vita* ‘жизнь’ и англ. *amin(e)* ‘амины (азотсодержащие органические соединения)’) [8, S. 901].

7.2. Слова, состоящие из компонентов греческого и латинского происхождения:

бел. *акванавт* (< лат. *aqua* 'вода' и греч. *ναύτης* 'морьяк') [1, т. 1, с. 41] – нем. *Aquanaut* 'исследователь, совершающий в специальном аппарате плавание под водой на больших глубинах' (< лат.; греч.) [7, S. 107];

7.3. Слова, состоящие из компонентов классических языков (греческого или латыни) и других европейских языков:

бел. *антыфашист* (от *анты-* (< греч. *anti* 'против') + *фашист* (< ит. *fascista*)) [1, т. 1, с. 111] – нем. *Antifaschist* (от *anti-* (греч. *anti* 'против') + *Faschist* (< ит. *fascista*)) [7, S. 95].

8. Интернационализмы, восходящие своими морфемами к латыни или греческому языку, языкам народов Северной или Южной Америки, Юго-Восточной Азии, но пришедшие в белорусский и немецкий языки с формой и значением, характерными для английского, французского, испанского, португальского, голландского языков:

бел. *канистра* 'бак с герметической крышкой для бензина, смазочных масел и т.п. (< англ. *canister*) [1, т. 1, с. 591] – нем. *Kanister* 'канистра (переносной четырёхугольный сосуд из жести или пластика для хранения жидкостей)' (заимств. в 18 в. из англ. *canister* < ит. *canestro* 'корзина' < лат. *canistrum* < греч. *kánistrōn* 'корзина, сплетенная из тростника') [8, S. 387];

бел. *калібры* (< исп. *colibri*, из индейск. *col-ib(a)ri*) [1, т. 1, с. 567] – нем. *Kolibri* (заимств. в 18 в. из фр. *colibri*, из языка индейск. племён, прожив. на малых Антильских островах) [7, S. 427];

бел. *гонг* (< англ. *gong* < малайск. *gong*) [1, т. 1, с. 396] – нем. *Gong* (< англ. (англ.-инд.) *gong* < малайск. (*e)gung* 'тарелки из металла, используемые аборигенами с о. Ява') [8, S. 283].

9. Интернационализмы, образованные от имён собственных (известных людей, населенных пунктов, названий гор):

бел. *браўнінг* (< англ. *browning*, по имени американского конструктора Д. Браунинга (1855–1926)) [1, т. 1, с. 247] – нем. *Browning* (по имени американского конструктора Д. Браунинга (1855–1926)) [7, S. 178];

бел. *фазан* (< греч. *phasianos* (*ornis*) 'фасийская птица', от *Phasis*, древнего названия реки Рион на Кавказе) [1, т. 2, с. 533] – нем. *Fasan* (< др.-нем. *fasiān* < лат. *phasianus* < греч. (*órnis*) *Phāsianós* 'птица, которая обитает в окрестностях реки *Phasis*') [8, S. 205];

бел. *каалін* (< кит. *Kao-ling*, от названия горы в Китае) [1, т. 1, с. 551] – нем. *Kaolin* (< фр. < кит. *Kaoling*) [7, S. 535].

Выводы. В заключение отметим, что интернационализмы в белорусском и немецком языках характеризуются широкой тематической направленностью. Данный факт указывает на достаточно высокую степень интернационализации лексиконов сопоставляемых языков. Классификация интернационализмов по происхождению позволяет системно рассматривать интернационализмы в рамках каждого из типов (в составе белорусских и немецких лексических параллелей выделено 9 типов интернационализмов), исследовать их происхождение, первоначальную структуру и семантические связи.

Список использованных источников

1. Булька, А. М. Слоўнік іншамойных слоў : у 2 т. / А. М. Булька. – Минск : Беларус. Энцыкл., 1999.
2. Дубичинский, В. В. Теоретическое и лексикографическое описание лексических параллелей : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / В. В. Дубичинский ; Краснодар. ун-т. – Краснодар, 1995. – 36 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд., доп. – М. : Большая Рос. энцикл., 2002. – 709 с.
4. Саяхова, Л. Г. Тематический словарь русского языка / Л. Г. Саяхова, Д. М. Хасанова, В. В. Морковкин ; под ред. В. В. Морковкина. – М. : Рус. яз., 2000. – 560 с.
5. Суприневич, О. Е. Типологизация межъязыковых лексических параллелей (на материале белорусско- и немецкоязычных лексикографических источников) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / О. Е. Суприневич ; Беларус. гос. ун-т. – Минск, 2019. – 200 л.
6. Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык : в 2 т. / А. Н. Тихонов, Р. И. Хашимов, Г. С. Журавлева и др. ; под общ. ред. А. Н. Тихонова, Р. И. Хашимова. – Т. 1. – М. : Флинта : Наука, 2008. – 840 с.
7. Duden. Das Fremdwörterbuch : vollständig überarb. und aktualisierte Aufl. / hrsg. von der Dudenredaktion ; redaktionelle Bearb. : K. Kunkel-Razum [et al.]. – Berlin : Dudenverlag, 2015. – Bd. 5. – 1136 S.
8. Duden. Das Herkunftswörterbuch : Etymologie der deutschen Sprache : auf der Grundlage der neuen amtlichen Rechtschreibregeln / hrsg. von der Dudenredaktion. – Mannheim : Dudenverlag, 2007. – Bd. 7. – 960 S.

References

1. Bulyka A.M. Slownik inshamownyh slow: u 2 t. (1999). [Dictionary of foreign words]. Minsk. (In Belarus).
2. Dubichinskij V.V. (1995). *Teoreticheskoe i leksikograficheskoe opisanie leksicheskikh paralelej* [Theoretical and lexicographic description of lexical parallels] [Author's abstr. cand. philol. diss.]. Krasnodar. (In Russ).
3. *Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar'* / gl. red. V.N. Jarceva. (2002). [Linguistic encyclopedic dictionary / chief editor V. N. Yartseva]. Moskow. (In Russ).
4. Sajahova, L. G. *Tematicheskij slovar' russkogo jazyka* (2000). [Thematic dictionary of the Russian language]. Moskow. (In Russ).
5. Suprinovich O.E. *Tipologizatsiya mezh'yazykovykh leksicheskikh paralelej (na materiale belorussko- i nemetskoyazychnykh leksikograficheskikh istochnikov)* (2019). [Typologization of interlingual lexical parallels based on the material of the Belarusian and German lexicographic sources] [cand. philol.diss.]. Minsk. (In Russ).

6. Jenciklopedicheski slovar'-spravochnik lingvisticheskikh terminov i ponjatij. Russkij jazyk: v 2 t. – T. 1. (2008). [Encyclopedic dictionary-reference book of linguistic terms and concepts. Russian language: in 2 vols.]. Moskow. (In Russ).

7. Duden. Das Fremdwörterbuch: vollständig überarb. und aktualisierte Aufl. / hrsg. von der Dudenredaktion; redaktionelle Bearb.: K. Kunkel-Razum [et al.]. Berlin: Dudenverlag, 2015. Bd. 5. 1136 S.

8. Duden. Das Herkunftswörterbuch: Etymologie der deutschen Sprache: auf der Grundlage der neuen amtlichen Rechtschreibregeln / hrsg. von der Dudenredaktion. Mannheim: Dudenverlag, 2007. Bd. 7. 960 S.

УДК 811.11 – 112 81'373.47

PRAGMATISCHES BILD DER FUNKTIONSWEISE VON GALLIZISMEN IM DEUTSCHEN

T. N. Taletskaia

assoziiertes Professor, Kandidat der philologischen Wissenschaften, assoziiertes Professor des Lehrstuhls für Fremdsprachen und Didaktik des Fremdsprachenunterrichts Mozyrer staatlichen pädagogischen I. P. Schamjakin Universität, Mosyr, Republik Belarus
E-mail: tatjanatalezkaya@mail.ru

A. Hakami

Doktor der philologischen Wissenschaften / VAK Minsk, Staatlich anerkannte Kindheitspädagogin, Jugendeinrichtung Stift Sunnisheim gGmbH, Deutschland
E-mail: hakami@hotmail.de

Gegenstand der Forschung sind Lehnwörter französischer Herkunft (Gallizismen) in der deutschen Sprache und ihr pragmatisches Potenzial. Der Artikel analysiert die pragmatischen Funktionen, die Gallizismen in verschiedenen funktionalen Stilen der modernen deutschen Sprache erfüllen.

Schlüsselwörter: Lehnwörter, Fremdwörter, Gallizismen, pragmatische Funktionen.

PRAGMATIC IMAGE OF THE GALLICISMS FUNCTIONING IN THE GERMAN LANGUAGE

T. N. Taletskaia

PhD, Docent, associate Professor of the Department of foreign languages and methods of teaching of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin, Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: tatjanatalezkaya@mail.ru

A. Hakami

Cand. Phil. D., state-approved childhood educator, youth facility Monastery Sunnisheim non-profit limited liability company
E-mail: hakami@hotmail.de

The article deals with loanwords of French origin (Gallicisms) in the German language and their pragmatic potential. The author analyzes the pragmatic functions, which Gallicisms fulfill in various functional styles of the modern German language.

Key words: loan words, foreign words, Gallicisms, pragmatic functions.

Wie es in jedem Land Menschen mit Migrationshintergrund gibt, so gibt es auch in jeder Sprache Wörter und Ausdrücke mit Migrationshintergrund. Viele solcher sprachlichen „Einwanderer“ haben sich so gut in übernehmenden Sprachen integriert, dass sie von Muttersprachlern nicht mehr als fremd erkannt werden. Sie werden in der Lexikologie Lehnwörter genannt (weit verbreitete Lehnwörter aus dem Französischen im Deutschen sind beispielsweise *Galerie, Terrasse, Garderobe, Balkon, Möbel, Büffet, Kostüm, Serviette, Ragout, Omelette, Kompott, Marmelade, Tortie, Limonade, Ballett, Ball, Maskerade, Dame, Bagage, Ensemble* usw.). Andere lexikalische „Zuwanderer“ fallen den Muttersprachlern sofort dadurch auf, dass sie fremd klingen und nicht entsprechend den orthografischen Regeln des Deutschen geschrieben werden. In der Lexikologie gelten sie als Fremdwörter (z. B. *Engagement, Visage, Milieu, Feuilleton, Brillant, Souterrain, Teint, Timbre, Clou* usw.). Man kann sich das heutige Deutsch ohne diese sprachlichen „Gastarbeiter“ kaum vorstellen. Der Trend zur Internationalisierung der deutschen Sprache nimmt weiter zu. Dabei droht dem Deutschen keine „Überfremdung“, weil es immer ein gewisses Gleichgewicht zwischen dem Erwerb neuer Lehnwörter und dem Rückzug von Lehnwörtern aus dem Sprachgebrauch gibt. Im modernen Deutschen bilden Gallizismen die zweitgrößte Gruppe von lexikalischen Anleihen nach den Angloamerikanismen.

In bestimmten Epochen der deutschen Geschichte übte Frankreich einen besonders starken Einfluss auf das politische und öffentliche Leben in Deutschland aus, vor allem auf die Kunst, Verhaltensetiketten im Alltag, auf die Gastronomie, die Mode, die Parfümerie usw. Im Zeitalter der Aufklärung hatte Französisch in Deutschland einen besonders hohen Stellenwert. Auch in der Zeit des Absolutismus war Frankreich ein Vorbild für Deutschland. Einer der einflussreichsten europäischen Herrscher des aufgeklärten Absolutismus im 18. Jahrhundert war der preußische König Friedrich der Große. Nach seinen eigenen Skizzen ließ er eines der berühmtesten Schlösser in Potsdam bauen und gab ihm den französischen Namen *Sanssouci* (was auf Französisch „ohne Sorge“ bedeutet). Dieses Schloss wurde zur Lieblingsresidenz Friedrichs des Großen. Dort studierte er Kunst, gab seine berühmten Flötenkonzerte,

war Gastgeber für die berühmtesten Persönlichkeiten seiner Zeit. Ein weiteres berühmtes Schloss mit dem französischen Namen *Bellevue*, dessen Geschichte 1785 beginnt, befindet sich in Berlin am nördlichen Rand des Tiergartens und ist der Sitz des Bundespräsidenten von Deutschland. Der Palast bietet einen schönen Blick auf die Spree, was bei der Wahl des französischen Namens entscheidend war. "Bellevue" bedeutet wörtlich "schöne Aussicht". Das Schloss erhielt damals diesen so "schmeichelhaften" Namen, weil die französische Sprache in den aristokratischen Kreisen Deutschlands äußerst beliebt war.

Im modernen Deutschen sind Gallizismen in verschiedenen Bereichen des Lebens vertreten:

- sie sind auf verschiedenen Schildern, Tafeln und Wegweisern zu sehen – *Hotelroute, Foyer, Parterre, Loge*;
- in Bezeichnungen für Geschäfte – *Confiserie, Mademoiselle, Esprit* und in den Namen der Abteilungen in Geschäften – *Dessous, Accessoires*;
- in den Namen von verschiedenen Dienstleistungen für die Bevölkerung – *Coiffeur, Juwelier, Perückenservice, Gastronomie, Petit Bistro, Prêt-à-porter, Clairés, Cafèrestaurant, Café-Bar, Toiletten, Garage, Galerie, Passage, Promenade*;
- in der Werbung – Eine wahre *Renaissance* für meine Haut. *Millefleurs-Bluse. Eau* wie schön! 10% Rabatt!;
- in der Gastronomie – *Crêpes, Fondu, Soufflé, Aperitif, Baiser, Biskuit, blanchieren, Bulette, Frikadelle, Frikassee*;
- in der Kosmetik – *Crème, Parfüm, Eau de Cologne, Eau de Toilette*;
- im Hotelvokabular – *Suite, Maître d'Hôtel, Page, Portier*;
- in den Massenmedien – „Das *Déjà-vu* des Cajus C.“, „Dinieren *à la Lufthansa*“, „*Pirouetten* durch die Pandemie“, „Zwischen Jubel und *Tristesse*“, „Ein Patt mit *Niveau*“, „EU überprüft *Engagement* für HRE“, „Baumärkte trösten Deutsche in *Corona-Tristesse*“, „Nach Ankunft in *Quarantäne*“;
- Gallizismen sind in der Diplomatie weit verbreitet – *Attaché, Loyalität, Intimität, Fauxpas*;
- Sie werden im militärischen Bereich eingesetzt – *Bombardement, Infanterist, Manöver*;
- auf der akademischen Ebene der Kommunikation – *à propos, pardon, d'accord*;
- in der alltäglichen gesprochenen Sprache – Er hat seine *Marotten*; Das Lokal sieht mir zu *triste* aus; Da ist mir ein *Malheur*chen passiert;
- Selbst in der Kindersprache sind Gallizismen vertreten – Och *menu*! (im Französischen „mais non!“).

Der historische Hintergrund der Funktionsweise von Gallizismen in deutscher Sprache ist ausreichend untersucht und beschrieben worden. Relevant für die deutsche Lexikologie sind aktuell Untersuchungen des pragmatischen Potenzials von Gallizismen. Was bringt die Deutschen dazu, das französische *à propos* anstelle des deutschen *übrigens*; völlig *d'accord* anstatt völlig *einverstanden*, kein *Pardon* anstelle von keine *Entschuldigung* usw. zu verwenden?

Die linguistische Pragmatik ist eines der vielversprechendsten Gebiete moderner Linguistik. Pragmatik studiert den Sprachgebrauch im Kommunikationsprozess. Sprechen ist untrennbar mit der Persönlichkeit verbunden. Die Pragmatik beginnt dort, wo der Sprecher wählen kann, wie er seine sprachlichen Aussagen „verpackt“. Für pragmatische Zwecke verwendet er das eine oder das andere sprachliche Mittel, um den Adressaten effektiver zu beeinflussen. In der Regel erwartet der Sprecher immer einen bestimmten pragmatischen Effekt. Welche pragmatischen Bedeutungen der Sprecher in seine Rede einbringt, indem er Gallizismen verwendet, wird in diesem Artikel erörtert.

Das Verwenden von Gallizismen ist immer noch mit einem hohen Maß an Bildung, Aristokratie, Eleganz und Galanterie konnotiert. Die französische Sprache war und bleibt eine der angesehensten Sprachen in Bildungskreisen und Gallizismen werden oft verwendet, um eine privilegierte Stellung oder ein hohes Bildungsniveau zu betonen. Mit ihrer Hilfe verschafft sich der Sprecher eine Art intellektueller Aura, was jedoch zu einer negativen Reaktion bei dem Adressaten führen kann:

„Wenn jemand von Ihnen in Versuchung geraten wäre, wegzulaufen oder nach einer Waffe zu greifen, hätte man Sie erschossen. Und diese peinliche **Eventualität** wollten wir Ihnen ersparen.“

„Peinliche **Eventualität**?“ murmelte Pryce zu Considine gewandt. „Jetzt gibt er wieder mit seiner Harvardbildung an.“

„Böckmist“, flüsterte Considine [1, S. 704].

Beide Adressaten (Pryce und Considine) sind darüber empört, dass ihr Gesprächspartner das Fremdwort „**Eventualität**“ verwendet und damit, ihrer Meinung nach, seine Überlegenheit ihnen gegenüber zeigen möchte. Wenn man die Bedeutung der Fremdwörter nicht kennt, empfindet man deren Gebrauch oft als ungerechtfertigt, unangemessen und arrogant. Wenn jedoch entlehnte Wörter auf der gleichen sozialen Ebene verwendet werden, ist dies kein Hindernis für eine angemessene Kommunikation. Zum Beispiel:

„Ich hatte immer das Gefühl, dass Sie irgendwie das Missfallen des – ob ich es wage, den Namen auszusprechen – Hirtenjungen erweckt haben?“

„Alles Rauch und Asche, Scofield. Ich wiederhole, völlig ohne Bedeutung. Und das ist nichts als ein **Nom de Guerre** für jemanden, der schon längst tot und vergessen ist.“

„**Nom de Guerre**? Das ist so was wie ein Spitzname, oder?“

„Sie sind nicht ungebildet. Der Hirtenjunge ... in manchen Teilen jener Welt, in der Sie sich bewegen, jener Welt der ewigen Nacht, ist er eine Legende, die Jahrzehnte zurückreicht“ [1, S. 94].

In dieser Situation sind beide Gesprächspartner in Bezug auf Bildung einander ebenbürtig. Durch den Satz mit dem Gallizismus (*Nom de Guerre*) ergänzt durch die Klärungsfrage (*Das ist so was wie ein Spitzname, oder?*) gibt der Adressat dem Sprecher Bescheid, dass er diese Äußerung trotz des verwendeten Gallizismus versteht, wofür er von seinem Gesprächspartner gelobt wird. Der Sprecher schätzt die Kompetenz des Adressaten – *Sie sind nicht ungebildet*.

Der Sprecher kann Gallizismen strategisch verwenden, indem er beispielsweise den sozialen Status des Adressaten erhöht:

„Der Krieg befähigt die Menschen, ihr ureigenes Wesen auszuleben: Die Sadisten werden zu Folterknechten, die Psychopathen entpuppen sich als tapfere Frontkämpfer, die Menschenschinder und die Opfer – alle bekommen die Chance, ihre Rollen bis zur Neige auszuschöpfen. Und Huren sind permanent im Geschäft“.

„Ein klares Wort, was meine Rolle betrifft“, erwiderte Stephanie erbost.

Er streichelte ihre weiche Wange und berührte ihre Lippen mit der Spitze seines Zeigefingers. „Du bist eine **Kurtisane** – und eine sehr gute dazu“.

Sie wandte den Kopf ab [2, S. 90].

Diese Situation, in der darüber gesprochen wird, was der Krieg den Menschen antut, spielt sich während der Besetzung Paris durch die Deutschen ab. Ein deutscher Offizier verwendet versehentlich im Gespräch mit seiner Geliebten (einer Pariserin) das Wort „Hure“, das eine negative Konnotation hat und eine Beleidigung für die Gesprächspartnerin darstellt. Sie nimmt dieses Wort persönlich und reagiert sehr negativ – „Ein klares Wort, was meine Rolle betrifft“, erwiderte Stephanie erbost. In dieser unangenehmen Situation zeigt der Sprecher einen pragmatischen Einfallsreichtum, indem er den Gallizismus „Kurtisane“ (Geliebte des Grafen edler Geburt) als Kompliment verwendet – *Du bist eine Kurtisane – und eine sehr gute dazu*.

Entlehnte Wörter können jedoch heimtückisch sein, wenn man ihre genaue Bedeutung oder die stilistischen Nuancen ihrer Bedeutungen nicht kennt. Das wäre genau der Fall, wenn man zu hören bekäme – „Fremdwörter sind Glückssache“. Zum Beispiel:

„Na schön. Dann werde ich ihn ja beim Abendessen in der Messe sehen“.

Teague lächelte wieder und sah auf die Uhr. „Nun, ich bin nicht sicher, ob Sie in der Messe von **Torridon dinieren** wollen.“

„Man **diniert** nicht in der Messe, Alec. Man isst“ [3, S. 144].

Die Reaktion des Adressaten macht dem Sprecher eindeutig klar, dass das Verb „dinieren“ in dieser Situation nicht angemessen ist, das Verb „dinieren“ passt zu einem feierlichen Essen.

Von erheblichem Interesse für die linguistische Pragmatik sind auch kommunikative Fehler, die mit einem unangemessenen Gebrauch von Fremdwörtern verbunden sind. Zu so einem Fehler kann z.B. die Verwechslung ähnlich klingender Wörter führen. So wie in folgender Situation: als die Mutter im Gespräch mit ihren Töchtern das bevorstehende Abendessen mit ihrer Bekannten erwähnt, verwechselt eines der Mädchen den bekannten Namen von Madame Tussauds (Gründerin des Wachsmuseums) mit dem Wort französischer Herkunft „Trousseau“, das „Aussteuer“ bedeutet:

„Ich werde auf gar keinen Fall mit Tracey Azinger zu Abend essen“, höhnte Ariel. „Sie sieht aus wie eine dieser Wachsfiguren von Madame **Troussau**’s.“

„**Tussaud**“, verbesserte Susan sie.

„Was?“

„**Tussaud**, nicht **trousseau**. **Trousseau** bedeutet Aussteuer.“

„Ich weiß, was **trousseau** bedeutet“, schoss Ariel mit knallroten Wangen zurück [4, S. 332].

Die Mutter korrigiert Ariels Fehler – **Tussaud**, nicht **trousseau**. **Trousseau** bedeutet Aussteuer. Die Verlegenheit des Mädchens zeigt sich in ihrer Reaktion, sie versucht sich zu rechtfertigen – „Ich weiß, was **trousseau** bedeutet“. Um diese für ihre Schwester unangenehme Situation zu entschärfen, stellt die andere Tochter ihrer Mutter eine Frage, in der sie absichtlich ein Wortspiel verwendet. Anstelle des Wortes „**trousseau**“ gebraucht sie den Nachnamen **Tussaud** für einen pragmatischen Zweck, und zwar, um auf den kommunikativen Fehler ihrer Schwester hinzuweisen:

„Geht Barbara immer noch mit diesem Typen aus?“, unterbrach Whitney sie.

„Howard Kerble“, sagte Susan, dankbar für die Intervention ihrer Tochter.

„Ja“

„Meinst du, dass sie heiraten?“

„Vielleicht“

„Dann könnten sie eine **Tussaud** gebrauchen“, meinte Whitney trocken.

Susan lachte [4, S. 332].

Das Mädchen hat eindeutig Sinn für Humor und weiß, wie man ihn für pragmatische Zwecke einsetzt – *Dann könnten sie eine Tussaud gebrauchen*. Whitney deutet darauf, dass, wenn es zum Heiraten kommt, eine Aussteuer (**trousseau**) gebraucht werden wird.

Ein Beispiel für eine ironische Verwendung eines Gallizismus wäre die umgangssprachliche Äußerung „Mach das Portemonnaie zu, ich zahle!“, verwendet in einer Situation, in der ein Mann vergessen würde, ein wichtiges Accessoire seiner Garderobe (*Hosenlatz*, *Hosenschlitz*) zuzuknöpfen und so in der Öffentlichkeit

erschiene. Das französische Wort ‚Portemonnaie‘ würde ironisch darauf hinweisen und dem Adressaten aus der Patsche helfen. Euphemistische Funktion des Gallizismus ‚Portemonnaie‘ würde den Ausdruck glätten, ihn mildern, ihn nicht so direkt machen.

Ein weiteres Beispiel der selbstironischen Verwendung eines Gallizismus – ‚Ich werde meine Fassade auf jeden Fall renovieren lassen‘ [4, S. 31]. Mit dem Gallizismus ‚Fassade‘, der in diesem Fall stilistisch eine Metapher ist, deutet die Frau bildhaft auf ihr Gesicht hin, das eine plastische Operation braucht.

Gallizismen können verschiedene Schattierungen von Ironie ausdrücken. In folgender Situation neckt ein Mann eine Frau, die er mag:

Kendrick schüttelte vorsichtig den Kopf und versuchte das Telefon fest ins Auge zu fassen. „Ich weiß die Nummer nicht.“

„Hier ist sie.“ Kalaila nahm einen Zettel aus der Tasche ihrer Fliegerjacke und las ihm die Nummer vor: „Fünfneunfünfneuns.“

„Vielen Dank, Madame Sekretärin“ [5, S. 267].

In der ironischen Ansprache ‚Madame Sekretärin‘ ist eine klare Sympathie spürbar.

Gallizismen werden im Deutschen euphemistisch verwendet, um negative oder unangenehme Assoziationen zu vermeiden, die durch Wörter der Muttersprache verursacht werden können. So sind Gallizismen ‚Bidet‘ (längliches, niedriges Waschbecken für Spülungen und Waschungen), ‚Pissoir‘ (öffentliche Toilette für Männer), ‚Toilette‘ (kleiner Raum mit einem Toilettenbecken und Waschgelegenheit) euphonischer als die deutschen Wörter ‚Klo‘, ‚Abort‘ oder das veraltete Wort ‚Klosett‘.

Neben der Tatsache, dass Gallizismen euphonischer und ästhetischer klingen als ihre deutschen Synonyme, betonen sie auch zusätzliche pragmatische Nuancen. Im folgenden Kontext verwendet der Sprecher absichtlich als Antwort auf ein eher unhöfliches, beleidigendes deutsches Wort ‚Herumbumserei‘ im Bezug auf intime Beziehungen zu Frauen einen anständigeren und euphonischeren Ausdruck mit dem Gallizismus ‚amouröse Abenteuer‘:

„Dies hat nichts mit ... mit dem zu tun, was man wohl Ihre Herumbumserei nennen könnte, Mr Metcalfe. Glauben Sie mir ...“

„Nennen Sie’s wie Sie es wollen, aber wenn eine Russin in Moskau sich mit einem Ausländer einlässt, der wie ich aus einem kapitalistischen Land kommt, liegt das gesamte Risiko bei ihr. Das wissen Sie, und ich weiß es auch. Ich rede nie über amouröse Abenteuer, Sir, und tue alles, um den Ruf der jeweiligen Frau zu schützen“ [6, S. 325].

Gallizismen sind in der Werbung weit verbreitet, wo ihre pragmatische Funktion darin besteht, das Produkt neu zu bewerten und ihm durch Originalverpackung mit einem Fremdwort Exklusivität zu verleihen: ‚Heiße Dessous für kalte Tage‘ (Werbung für eine Unterwäsche); ‚Eine wahre Renaissance für meine Haut‘ (Werbung für eine Anti-Aging-Creme).

Interessant aus pragmatischer Sicht sind Wortspiele mit Gallizismen in der Werbung. Zum Beispiel – der Werbespruch ‚Eau, wie schön!‘ basierend auf ‚Oh, wie schön!‘ Das Wortspiel mit dem französischen ‚eau‘ (Wasser) im Namen des Schwimmbads ‚Eau-le‘ ist durch die Ähnlichkeit der Aussprache französischer und deutscher Wörter (‚eau‘ und ‚Oh‘) möglich. Die Verwendung des französischen Wortes in der Werbung für Sommerrabatte im Pool ‚Eau-le‘ in der Stadt Lemgo ist originell – ‚Eau, wie schön! 10% Rabatt!‘ Linguistisch interessant ist auch der Name selbst von diesem Pool. ‚Eau‘ bedeutet auf französisch ‚Wasser‘ und ist den Deutschen aus der Wortverbindung ‚Eau de Toilette‘ bekannt. ‚Le‘ ist ein männlicher bestimmter Artikel. Also eigentlich sollte der Pool ‚L’eau‘ heißen. Aber im Namen ‚Eau-le‘ hat das Wort ‚le‘ eine andere Referenz und bezieht sich auf die ersten beiden Buchstaben des Stadtnamens Lemgo.

Basierend auf der Diskursanalyse der für die Forschung ausgewählten Kontexte und kommunikativen Situationen wurden folgende pragmatische Funktionen deutscher Gallizismen aufgedeckt:

- eine stilistische Funktion, die es dem Sprecher ermöglicht, einen emotionalen Farbton von Außergewöhnlichkeit, Exklusivität, Innovativität und Anmut zu verleihen;
- eine euphemistische Funktion, mit der man negative, unangenehme Assoziationen vermeiden kann, die durch Wörter der Muttersprache verursacht werden können;
- eine manipulative Funktion, die den Adressaten vom Verstehen des Wesens eines Problems ablenkt und ihn selbst für die Angemessenheit des Verständnisses der vom Sprecher verwendeten Fremdwörter verantwortlich macht;
- eine Wortspielfunktion, die dem Sprecher ermöglicht, Andeutungen zu machen, anstatt direkt zu sprechen;
- eine Funktion der Sprachökonomie: Gallizismen können den Begriff kürzer und genauer ausdrücken als deutsche Äquivalente;
- eine Funktion attraktiven Sprachdesigns in der Werbung;
- eine Funktion der sozialen Differenzierung, wenn Gallizismen zum Zweck der gezielten Erhöhung des sozialen Status des Sprechers selbst oder seines Gesprächspartners oder zum Zweck der kommunikativen Distanzierung vom Gegenüber eingesetzt werden.

Die Tatsache, dass geliehene Wörter in dem Sprachsystem, das sie übernommen hat, funktionieren, zeugt davon, dass Geschichte, Kultur und Sprache untrennbar miteinander verbunden sind. Ein wichtiger Indikator für die Entwicklung des lexikalischen Systems jeder Sprache ist der kontinuierliche Prozess der Integration neuer Lehnwörter.

Literaturverzeichnis

1. Ludlum, R. Das Matarese-Mosaik / R. Ludlum. – München : Wilhelm Heyne Verlag, 1998. – 714 S.
2. Follett, K. Die Leopardin / K. Follett. – München : Lübbe GmbH & Co.KG, 2002. – 532 S.
3. Ludlum, R. Das Jesus Papier / R. Ludlum. – München : Verlag GmbH & Co.KG, 1982. – 502 S.
4. Fielding, J. Nur wenn du mich liebst / J. Fielding. – München : Willhelm Goldmann Verlag, 2002. – 509 S.
5. Ludlum, R. Der Ikarus-Plan / R. Ludlum. – München : Wilhelm Heyne Verlag. – 1988. – 994 S.
6. Ludlum, R. Der Tristan-Betrug / R. Ludlum. – München : Wilhelm Heyne Verlag, 2005. – 615 S.

УДК 81'373.612.2 + 81'42

ЛЕКСИЧЕСКОЕ ОТРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА «ВРЕМЯ» В ПОЭМЕ А. А. ВОЗНЕСЕНСКОГО «ЛОНЖЮМО»

Т. И. Татарина, Е. М. Фирсова

доцент кафедры белорусской и русской филологии, студент
Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: tativ58@inbox.ru,
030319liza@gmail.com

Данная статья посвящена анализу лексических средств репрезентации концепта время на материале текста поэмы А. А. Вознесенского «Лонжюмо». В ходе исследования использовались следующие методы: анализ теоретической литературы, позволивший углубить понимание исследуемого материала, поисковый метод, при помощи которого были найдены лексические единицы, составляющие концептосферу ВРЕМЯ, метод анализа художественного текста, описательный метод, с помощью которого проведено исследование концептосферы в выбранном произведении. В результате были сделаны выводы о лексической парадигме исследуемого концепта.

Ключевые слова: концепт, картина мира, время, лексическая парадигма концепта, когнитивная лингвистика.

LEXICAL REFLECTION OF THE CONCEPT OF "TIME" IN THE POEM OF A. VOZNESENKY "LONGJUMEAU"

T. I. Tatarinova, E. M. Firsova

Associate Professor of the Department of Belarusian and Russian Philology, student of the Mozyr State
Pedagogical University named after I. P. Shamyakin, Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: tativ58@inbox.ru,
030319liza@gmail.com

This article is devoted to the analysis of lexical means of representation of the concept of time on the material of the text of the poem "Lyunzhymo" by A. A. Voznesensky. During the research the following methods were used: analysis of theoretical literature that have served to deepen understanding of the studied material search method, which has been found lexical units that make up the conceptual sphere of TIME, the method of analysis of a literary text, descriptive method by which the study of the concept sphere in the selected product. As a result, conclusions were drawn about the lexical paradigm of the concept under study.

Key words: concept, worldview, time, lexical paradigm of the concept, cognitive linguistics.

Введение. Концептологический анализ имеет важное значение как для изучения языка, так и для его преподавания. Знание концептосферы определенной лексической единицы способствует расширению кругозора языковой личности, улучшению ее культурологической компетентности.

Актуальность исследования, представленного в статье, обусловлена повышенным интересом современной лингвистики к проблемам концептологии, лингвокультурологии, а также потребностью в углубленном изучении менталитета определенного этноса, расширении его языковой картины мира, находящей выражение в творчестве конкретной языковой личности – личности писателя.

Цели и задачи. Цель данной работы состоит в анализе лексических средств отражения концепта *время* в поэме А. А. Вознесенского «Лонжюмо».

Для достижения цели были поставлены следующие **задачи:** 1) обобщить и систематизировать теоретические сведения о концепте *время* в русской лингвокультурологии; 2) выявить и проанализировать лексические средства репрезентации концепта *время* в поэме Вознесенского; 3) сделать выводы на основе исследования. Объектом исследования является текст поэмы А. А. Вознесенского «Лонжюмо». В качестве предмета данного исследования выступают лексические средства отражения концепта *время*, его текстообразующие функции и объективность в современном русском языке.

Методы и материал исследования. В качестве универсального способа исследования использован метод *анализа теоретической литературы, метод извлечения необходимого материала (метод поиска), описательный метод*, представляющий собой систему исследования объекта на данном этапе его функционирования и развития. В рамках данного метода в работе применены *методики описания, наблюдения*, а также *методика лингвистического эксперимента*, который выступает как качественно-осложнённое наблюдение, позволяющее найти аргументированный способ доказательства соответствия теоретических положений языковому материалу или наоборот.

Теоретической основой исследования послужили работы таких ученых, как С. Г. Воркачев, Д. С. Лихачев, Ю. С. Степанов, В. В. Колесов. В качестве языкового материала был использован текст поэмы Андрея Вознесенского «Лонжюмо».

Самое точное определение термина *концепт* в русской лингвистике дал, на наш взгляд, С. Г. Воркачев, который считал, что концепт «...представляет собой прежде всего гносеологическое, эвристическое образование <...> обладает собственным субъективным и межсубъектным бытием и, тем самым, собственной онтологией» [1, с. 9]. Исследователь подчеркнул значимость концепта и его основные признаки: переживаемость, семиотическую плотность и ориентированность на план выражения [1, с. 12]. Первый признак отражает эмоциональную сторону: человек переживает концепт в качестве предмета симпатии или антипатии. Второй связывает концепт с его первоосновой – фольклором. Здесь же упоминаются его доминантные репрезентации и соотносённости определённого концепта с его синонимами.

Концепт выступает основной единицей картины мира языковой личности и отражает жизненные и культурные особенности народа в языке. Авторская картина мира отражает индивидуальное восприятие творческого субъекта. Данная картина мира зависит от ряда факторов: таланта, языка писателя, его собственного восприятия окружающего мира.

Концепт *время* в современной русской лингвокультурологии является одним из самых интересных и, одновременно, сложных, т. к. сквозь его призму воспринимается нами всё существующее в мире и всё то, что доступно нашему разуму. Неслучайно категория времени является предметом исследования многих наук, таких как философия, культурология, лингвистика, математика, физика, психология и др.

В процессе постижения времени в сознании человека складывается концептуальная модель времени, представляющая собой базовую когнитивную структуру, нашедшую отображение в языке.

Результаты и их обсуждение. Исследуя творчество А. Вознесенского, мы пришли к выводу, что многие стихотворения поэта – гимн непреходящему, вечному, гимн *времени*. В его поэтическом мире, где бытие и быт неразделимы и «высокое» не возвышается над «низким», главенствует Слово. Поэт тяготеет к повторам, но каждый следующий повтор открывает в слове новые грани, ведь слово в конкретном поэтическом тексте обретает дополнительные свойства и значения, которых оно не имеет ни в обиходном употреблении, ни в прозаическом произведении. Задача поэта – есть для его современников и потомков начало и выражение нового творчества» [2, с. 112].

Лонжюмо – место под Парижем, где в 1910 году находилась «партийная школа», в которой Ленин обучал «лучших рабочих», бежавших из России, марксизму, тактике революционной борьбы и т. д. В 1962 году, после XXII съезда, с новым витком «разоблачений культа личности» получила свое начало «казенная идеология»: добро и благородного Ленина противопоставляли злему и жестокому Сталину. В это нелегкое время поэты, «дети XX съезда», творцы «литературной оттепели», как умели, передавали политическую схему в своих произведениях. А. Вознесенский не был исключением и в своей поэме выразил собственное мнение, напрямую описывающее политическую ситуацию в России.

Время в этом произведении, по мнению автора, «это то, что объединяет «всю землю разом», и возникает разговор о месте «человеческой единицы» в историческом по масштабам *времени*» [4, с. 251].

Время в поэме, прежде всего, собеседник поэта, к которому он обращается с просьбой выслушать его: «*Есть много вопросов. / Давай с тобой, Время, покурим. / Прикинем итоги*» [3].

Относясь ко Времени с уважением, поэт просит прощения за то, что не получится в «диалоге» сказать всего, что хочется: «*Прости меня, Время, / что много сказать / не успею*» [3].

В ходе анализа текста произведения было выявлено значительное количество языковых средств, которые составили лексическую парадигму концепта *время*. Так, в концептосферу *время* входят следующие существительные: *кануны, юность, утро, вспышки, колокол, закат*; словосочетания: *работающие поршни, полет телецентров, горящие годы, гаснущие рельсы, звон самолета, осенняя страна, Париж прощальный*.

Особое значение поэт придает тому, что остается от людей после их ухода из жизни, делая акцент на разнице их наследия: «штаны – от одних, от других – государства» [3].

В поэме используются и глаголы, репрезентующие данный концепт, отличительной чертой употребления которых стало отражение настроения «упадка», что подчеркивается формами прошедшего времени: *склонялся, любил, было (утро)*.

В основе композиции поэмы использован параллелизм – синтаксическая фигура с однородным построением предложений или их частей: «*Струится блокнот под карманным фонариком. / Звенит самолет не крупнее комарика*» [3].

Также поэт сравнивает два важных компонента в жизни человека – *время* и *деньги*, не без иронии добавляя: «*Ты, Время, не деньги, / но тоже тебя не хватает*» [3].

Выводы. Исследование показало, что *время* для Вознесенского не просто важное понятие, но и концепт, имеющий свою концептосферу, реализуемую существительными, обозначающими разные периоды человеческой жизни (*юность, осень*), лексемами со значением мгновенности (*вспышки*), словами повседневной, бытовой лексики (*кануны, утро, колокол, закат*), что характеризует жизнь человека во всех ее проявлениях.

А. А. Вознесенский через использование концепта *время* отмечает быстротечность человеческой жизни, сравнивая летящие года с «*работающими поршнями*», «*полетом телецентров*», «*звоном самолетов*», и тем самым призывает людей ценить каждое мгновение.

Понятие «времени» является одним из основных как в поэзии А. А. Вознесенского, так и в целом в современной когнитивной лингвистике, для которой актуальными вопросами остаются общетеоретические лингвокультурологические проблемы и их практическая реализация в художественных текстах.

Список использованных источников

1. Воркачев, С. Г. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования / Г. С. Воркачев. – Волгоград : ВолГУ, 2007. – 400 с.
2. Ляпин, С. Х. Факт в пространстве бытия (опыт концептологического понимания) / С. Х. Ляпин. – Архангельск: Поморск. пед. ун-та, 1996.
3. Текст поэмы А. А. Вознесенского «Лонжюмо» / Стихи классиков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rustih.ru/andrej-voznensenskij-lonzhyumo/>. – Дата доступа: 22.01.2021.
4. Тимофеев, Л. Феномен Вознесенского: опыт анализа одного поэтического мотива / Л. Тимофеев // Новый мир. – 1989. – № 2. – С. 239–256.

References

1. Vorkachev, S. G. (2007). *Linguocultural concept: typology and areas of existence*. Volgograd: Volga, 400. (In Russ)
2. Lyapin, S. H. (1996). *Fact in the space of being (the experience of the concept-centred understanding)*. Arkhangelsk: publishing house of the Pomorskie. (In Russ).
3. Text of the poem by A. A. Voznesensky "Longjumo" (Ed.) Poems of classics. Retrived January 22 2021 from: <https://rustih.ru/andrej-voznensenskij-lonzhyumo/>. (In Russ).
4. Timofeev, L. (1989) *Voznesensky's phenomenon: the experience of analyzing one poetic motif*. Novy mir. 239–256. (In Russ).

УДК 81'373.612.2 + 81'42

ТЕКСТООБРАЗУЮЩАЯ РОЛЬ ВРЕМЕННЫХ ФОРМ ГЛАГОЛА В ПОВЕСТИ А. С. ПУШКИНА «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА»

Т. И. Татарнинова

доцент, кандидат филологических наук, доцент кафедры белорусской и русской филологии
Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: tativ58@inbox.ru

А. С. Юдина

студентка филологического факультета
Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: alina.udina26@gmail.com

В статье анализируются временные формы глагола в повести А. С. Пушкина «Капитанская дочка». Ключевыми методами работы выступили выборка, сравнение и критический анализ художественного текста. С применением работ классиков и ведущих представителей современной русистики выявлен и описан ряд значений временных форм глаголов. Делается вывод о том, что в повести А. С. Пушкина «Капитанская дочка» преобладают формы прошедшего времени, что объясняется историческими событиями, о которых повествует автор.

Ключевые слова: глагол, категория времени, временные формы глагола, текстообразующая роль.

TEXT-FORMING ROLE OF TEMPORAL FORMS OF THE VERB IN THE STORY OF A. S. PUSHKIN "CAPTAIN'S DAUGHTER"

T. I. Tatarinova

Associate Professor, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Belarusian and Russian Philology,
Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakina,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: tativ58@inbox.ru

A. S. Yudina

is a student of the Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakina,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: alina.udina26@gmail.com

The tense forms of the verb in the story of A. S. Pushkin's "The Captain's Daughter" are analyzed in the article. A number of meanings of tense verbs in the study of the category of tenses have been identified and described. The methods of comparative historical, descriptive, explanatory analytical description, as well as methods of analysis, analogy, comparison, classification, generalization on the material of the works of the classics representatives of the Russian language studies and leading representatives of modern Russian language studies are applied in the article. It is noted that various forms of past tense verbs dominated in the story of A. S. Pushkin's "Captain's daughter". The prevalence of past tense forms is explained by the fact that the author tells about historical events that happened earlier.

Key words: verb, tense category, tense forms of the verb, text-forming role.

Введение. Глагол занимает особое, привилегированное место в морфологической системе языка. Профессор А. А. Потебня вслед за М. В. Ломоносовым, А. Х. Востоковым, Ф. И. Буславским и зарубежными лингвистами В. Гумбольдтом, Х. Штейнталем и др. подчёркивал важнейшую роль глаголов, их главенство в системе частей речи и «рассматривал эволюцию предложения и частей речи в направлении от имени к глаголу как проявление общей эволюции человеческого мышления в направлении от категории субстанции к категории процесса, «от идеи материи к идее процесса» [2, с. 13]. Глагол, выделившийся в часть речи после имён существительных и прилагательных, развил энергию отвлечённости, оброс категориями вида и залога, наклонения, времени, лица; вытеснив имена с основных грамматических позиций.

Тема статьи предполагает обращение к категории времени в конкретном художественном тексте.

Цели и задачи. **Актуальность** темы нашего исследования определяется местом глагола в системе частей речи и значительностью его текстообразующей роли.

Цель статьи – выявление и описание текстообразующих функций глаголов настоящего, прошедшего и будущего времени в повести А. С. Пушкина «Капитанская дочка».

Этой целью определялась необходимость последовательного решения следующих конкретных **задач**: 1) рассмотреть общее понятие о категории времени глагола; 2) определить количество глаголов, используемых в повести А. С. Пушкина «Капитанская дочка»; 3) проанализировать основные значения глаголов настоящего, прошедшего и будущего времени, реализованные в данном произведении, и определить их текстообразующую роль.

Методы и материал исследования. **Объектом** исследования послужили временные формы глаголов. **Предмет** исследования – особенности значений форм настоящего, прошедшего и будущего времени глаголов, употреблённых в повести А. С. Пушкина «Капитанская дочка». Ключевыми методами работы выступили выборка, сравнение и критический анализ художественного текста, а также методы аналогии, классификации, обобщения. Материалом для исследования послужил текст повести «Капитанская дочка» А. С. Пушкина.

Результаты и их обсуждение. Время, как одна из основных форм существования бесконечно развивающейся материи, выражается в языке глаголом.

Система форм времени глагола строится на противопоставлении значений **одновременности** (формы настоящего времени), **предшествования** (формы прошедшего времени) или **следования** (формы будущего времени) по отношению к грамматической точке отсчета, которую принято называть моментом речи. Каждая форма времени включает в своем грамматическом значении определенное отношение к этому ориентиру [5, с. 37].

В повести А. С. Пушкина «Капитанская дочка» используются глаголы настоящего, прошедшего и будущего времени. **Основное назначение настоящего времени – указание на действие, которое совпадает с моментом речи.** В этом значении нами отмечено **43** глагола: «*Обращаюсь к своему рассказу...*» [с. 112]; «*Гляжу: Савельич лежит в ногах у Пугачева...*» [с. 125]; «*Батюшка наш тебя милует...*» [с. 126]. **Это настоящее конкретное время.**

Настоящее конкретное время реализуется и как:

- **настоящее конкретное расширенное** – обозначает действия, процессы, которые начались раньше момента речи, совпадают с ним и будут продолжаться какое-то время после него – **26** глаголов: «*А ты, мой батюшка, – продолжала она, обращаясь ко мне, – не печалься, что тебя уекли в наше захолустье. Не ты первый, не ты последний...*» [с. 94];

- **настоящее конкретное повторяющееся** – указывает на действия, периодически повторяющиеся в данном временном отрезке – **17** глаголов: «*Родные ваши не хотят меня в свою семью. Буди во всём воля господня! Бог лучше нашего знает, что нам надобно...*» [с. 110].

Кроме обозначения настоящего конкретного, формы настоящего времени могут обозначать действия и **безотносительно к моменту речи** – **23** глагола: «*Только слава, что солдат учишь: ни им служба не дается, ни ты в ней толку не ведаешь...*» [с. 96]. **Это настоящее абстрактное время.**

В зависимости от видового значения глагола **настоящее абстрактное** также может реализоваться по-разному:

- **как абстрактное постоянное** – **17** глаголов, например: «*Бог знает, – отвечал он, – посмотрим. Важного покамест еще ничего не вижу*» [с. 114];

- **как абстрактное повторяющееся** – **12** глаголов, например: «*Пётр Андреевич! Алексей Иванов! подавайте сюда ваши шпаги, подавайте, подавайте...*» [с. 117].

Форма **будущего простого времени** употребляется:

- **для описания отдельных, единичных действий в будущем** – **37** глаголов: «*В походе, например, придешь в местечко – чем прикажешь заняться? Ведь не все же бить жидов. Поневоле пойдешь в трактир и станешь играть на бильярде; а для того надобно уметь играть!*» [с. 81];

- **для указания на такую ситуацию, которая возможна вообще (обобщенное значение) и типична не только для будущего, но и для настоящего** – **21** глагол: «*Кушанье давным-давно подано, а тебя не дозовешься...*» [с. 96]; «*Как ты думаешь, чем это кончится?*» [с. 113];

• при описании сменяющих друг друга действий – 32 глагола: «Ребята! **сымите-ка** с него дурацкий полосатый халат да **выстрочите** ему спину...» [с. 116];

• при описании действий, связанных друг с другом причинно-следственными или временными отношениями, – 24 глагола: «Ну, Маша, будь счастлива. **Молись** богу: он тебя **не оставит**. Коли **найдется** добрый человек, дай бог вам любовь да совет. **Живите**, как жили мы с Василисой Егоровной. Ну, прощай, Маша. Василиса Егоровна, **уведи** же ее поскорей...» [с. 123].

Сложная форма будущего времени употребляется для описания действий в плане будущего, отрешенного от настоящего, – 16 глаголов: «Вы **своею** кровью **будете** отвечать мне за вашу дерзость; но за нами, вероятно, **станут** присматривать. Несколько дней нам должно **будет** притворяться. До свидания!»; «Вы, молодые ребята, **послушайте**, что мы, старые старики, **будем** сказывать...» [с. 111].

В повести А. С. Пушкина «Капитанская дочка» используются глаголы для описания событий, которые имели место в прошлом. Всего в тексте 363 глагола данного значения, например: «Пугачёв сидел в креслах на крыльце комендантского дома... На площади **ставили** наскоро виселицу» [с. 122].

С помощью глаголов с **перфектным значением** в повести создаётся **временная дуплаповость**. Всего в тексте с данным значением употреблено 273 глагола, например: «Я долго была больна, а когда **выздоровела**, Алексей Иванович, который командует у нас на месте покойного батюшки, **принудил** отца Герасима выдать меня ему, застраив Пугачёвым» [с. 170]; «Петруша **родился** в тот самый год, как **окривела** тетушка Настасья Гарасимовна, и когда еще...» [с. 79].

С помощью глаголов **со значением прерванного действия** описываются события, которые, начавшись, по каким-либо причинам были прерваны другими действиями, в повести их – 84. Например: «Подходя к комендантскому дому, мы **увидели** на площадке человек двадцать стареньких инвалидов с длинными косами и в треугольных шляпах...» [с. 95]; «Когда мы **приблизились**, башики **разогнали** народ и нас **представили** Пугачеву. Колокольный звон **утих**; **настала** глубокая тишина...» [с. 124].

Прошедшее время несовершенного вида выражает действие как **факт прошлого и используется при описании**, в повести насчитывается 163 глагола с данным значением, например: «Зурин **пил** много и **потчевал** и меня, говоря, что надобно привыкать ко службе; он **рассказывал** мне армейские анекдоты, от которых я со смеху чуть **не валялся**, и мы **встали** из-за стола совершенными приятелями...» [с. 81]; «Он **держал** в руке веревку, и через минуту увидел я бедного Ивана Кузьмича, **вздернутого** на воздух...» [с. 124].

Прошедшее время совершенного вида имеет несколько значений:

• **последовательность завершённых действий**, смена одного такого действия другим – 372 глагола, например: «Я старался по почерку **угадать** расположение духа, в котором писано было письмо; наконец **решился** распечатать, и с первых строк **увидел**, что всё дело **пошло** к чёрту» [с. 102]; «Урядник **возвратился** через два дня и **объявил**, что в степи верст за шестьдесят от крепости видел он множество огней и слышал от башикирцев, что идет неведомая сила...» [с. 115]; «Тут она **зарыдала**. Я **обнял** ее...» [с. 120];

• **завершённость действия в прошлом** – 114 глаголов: «Вдруг **увидел** я ворота и **въехал** на барский двор нашей усадьбы...» [с. 86]; «Я **стал** на колени и **устремил** глаза мои на больного...» [с. 87];

• сохранение в настоящем **результата завершённости действия** – 83 глагола, например: «Тут Иван Игнатьич **заметил**, что **проговорился**, и **закусил** язык...» [с. 115]; «Наездники, **рассеясь**, тотчас **ускакали** из виду, и степь **опустела**...» [с. 121].

Глаголы совершенного и несовершенного вида в форме прошедшего времени также используются:

• **для описания состояния героя** – 65 глаголов: «Я **погрузился** в размышления, большею частью печальные...» [с. 92]; «Тоска **взяла** меня; я отошел от окошка и лег спать без ужина, несмотря на увещания Савельича...» [с. 94];

• **для описания активных действий**, совершаемых героями, – 185 глаголов, например: «Но вскоре судьба нас **разлучила**, и вот по какому случаю: прачка Палашка, толстая и рябая девка, и кривая коровница Акулька как-то **согласились** в одно время кинуться матушке в ноги, **винясь** в преступной слабости и с плачем жалуюсь на мусье, обольстившего их неопытность. Матушка **шутить** этим не **любила** и **пожаловалась** батюшке. У него расправа **была** коротка. Он тотчас **потребовал** каналью француза. **Доложили**, что мусье **давал** мне свой урок. Батюшка **пошел** в мою комнату. В это время Бопре **спал** на кровати сном невинности. Я **был** занят делом...» [с. 77];

• **для описания местоположения героев** – 83 глагола: «Передо мною **простиралась** печальная степь. Наискось **стояло** несколько избышек; по улице **бродило** несколько куриц. Старуха, стоя на крыльце с корытом, **кликала** свиней, которые **отвечали** ей дружеским хрюканьем» [с. 94];

• **для описания отношений между героями** – 63 глагола: «Василиса Егоровна **увидела** коварство своего мужа; но, зная, что ничего от него не добьется, **прекратила** свои вопросы и **завела** речь о соленых огурцах, которые Акулина Памфиловна **приготовляла** совершенно особенным образом...» [с. 115];

• **для описания ситуаций, происходивших с героями**, – 142 глагола: «Лошади **стояли**, понуря голову и изредка **взрагивая**. Ямщик **ходил** кругом, от нечего делать **улаживая** упряжь. Савельич **ворчал**;

я глядел во все стороны, надеясь увидеть хоть признак жилища или дороги... Вдруг увидел я что-то черное. «Эй, ямщик! — закричал я, — смотри: что там такое чернеется?» [с. 86];

• для описания состояния природы – 37 глаголов: «Облачко **обратилось** в белую тучу, которая тяжело **подымалась**, **росла** и постепенно **облежала** небо. **Пошёл** мелкий снег – и вдруг **повалил** хлопьями. Ветер **завыл**; **сделалась** метель. В одно мновение тёмное небо **смешалось** с снежным морем. **Всё исчезло**... Ветер **выл**... Снег **засыпал**... Лошади **шли** шагом – и скоро **стали**» [с. 78];

• для описания внешности героев – 43 глагола: «Я **увидел** мужчину росту высокого, но уже сгорбленного старостью. Длинные волосы его **были** совсем белы. Старый полинялый мундир **напоминал** воина времен Анны Иоанновны, а в его речи сильно **отзывался** немецкий выговор» [с. 90].

В значении форм прошедшего времени могут использоваться и другие формы глаголов, их в тексте – 37: «...но ещё и **собираюсь** до тебя **добраться**, да за проказы твои **проучить** тебя путём, как мальчишку, несмотря на твой офицерский чин...» [с. 107]. Формы глаголов совершенного вида будущего времени **собираюсь добраться**, **проучить** указывают на действия, которые должны произойти в будущем, но действие в повести совершено в прошлом. Формы глаголов прошедшего времени также могут использоваться в значении другого временного плана. Например: «Немедленно **буду писать** к Андрею Карловичу, прося его **перевести** тебя из Белогорской крепости куда-нибудь подальше, где бы дурь у тебя **прошла**» [с. 103]. Форма глагола совершенного вида прошедшего времени **прошла** используется в значении будущего времени. Или: «Матушка **твоя**, **узнав** о твоём поединке и о том, что ты ранен, с горести **занемогла** и теперь **лежит**» [с. 105]. В данном примере форма глагола совершенного вида прошедшего времени **занемогла** использована в значении настоящего времени.

Выводы. По мнению лингвистов, глаголы в русском языке являются самой сложной и одновременно самой емкой и выразительной частью речи. С помощью глаголов можно описывать жизнь, окружающую действительность в движении. Поскольку повесть А. С. Пушкина «Капитанская дочка» имеет форму записок о давно прошедших временах, о бурной юности Петра Гринёва, то в ней преобладают различные формы глаголов прошедшего времени. Было установлено, что в этой форме использовано 73 % глаголов. В повести «Капитанская дочка» А. С. Пушкин использует формы **прошедшего времени**, с помощью которых **раскрывает образы героев** [«Швабрин **был** очень не глуп. **Разговор** его **был** остёр и занимателен. Он с большой веселостью **описал** мне семейство коменданта, его общество и край, куда **завела** меня судьба» [с. 134], **описывает состояние природы** [«**Проснувшись** поутру довольно поздно, я **увидел**, что буря **утихла**. Солнце **сияло**. Снег **лежал** ослепительной пеленою на необозримой степи» [с. 98].

В повести реализованы три основных значения прошедшего времени глагола, а именно:

• **аористическое значение:** «Императрица **сидела** за своим туалетом. Несколько придворных **околожили** её и почтительно **пропустили** Марью Ивановну» [с. 165];

• **перфектное значение:** «Марья Ивановна благополучно **прибыла** в Софию и, узнав, что Двор находится в то время в Царском Селе, **решилась** тут остановиться» [с. 172];

• **значение прерванного действия:** «Я **хотел** бежать... и не мог; комната **наполнилась** мёртвыми телами; я **спотыкался** о тела и **скользил** в кровавых лужах...» [с. 114].

А. С. Пушкин, кроме глаголов прошедшего времени, использует и формы **настоящего времени** – 15 % [«Родные ваши **не хотят** меня в свою семью. **Буди** во всём воля господня! Бог лучше нашего **знает**, что нам надобно...»] и **будущего времени** – 12 % [«**Пойдём**, **кинемся** в ноги к твоим родителям: они люди простые, не жестокосердые гордецы... Они нас **благословят**; мы **обвенчаемся**... а там, со временем, я уверен, мы **умолим** отца моего; матушка **будет** за нас; он меня **простит**...»].

Список использованных источников

1. Азарова, Н. М. Жанровое своеобразие «Капитанской дочки» / Н. М. Азарова // Пособие по русской литературе XIX века. – Москва : Прометей, 2000. – Ч. 1. – С. 236–240.
2. Гуревич, В. В. О взаимодействии видового и лексического значения глагола / В. В. Гуревич // Русский язык в национальной школе. – 1982. – № 4. – С. 12–15.
3. Лютова, С. Роль хронотопа в раскрытии идейно-художественного смысла повести А. С. Пушкина «Капитанская дочка» / С. Лютова // Литература : приложение к газете «Первое сентября». – 2001. – № 40. – С. 9.
4. Пушкин, А. С. Дубровский. Капитанская дочка. Повести / А. С. Пушкин. – Минск, 1971. – С. 176.
5. Хайрутдинова, Г. А. Употребление видо-временных форм глагола / Г. А. Хайрутдинова // Русский язык в национальной школе. – 1982. – № 4. – С. 36–40.
6. Щерба, Л. В. Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. – М. : РСФСР, 1957. – С. 188–204.

References

1. Azarova, N. M. (2000). *Zhanrovoesvoeobrazie «Kapitanskodochki». Posobieporusskoj literature XIX veka. Moskva : Prometej.* [Genre originality of "The Captain's Daughter". A guide to Russian literature of the XIX century. Moscow: Prometheus]. Part 1, S. 236–240. (In Russ)
2. Gurevich, V. V. (1982). *O vzaimodejstviividovogoileksicheskogoznachenijaglagola. Russkijazyk v nacional'nojshkole.* [On the interaction of the species and lexical meaning of the verb. Russian language in the national school]. № 4, S. 12–15.
3. Lyutova, S. (2001). *Rol' hronotopa v raskrytiiidejno-hudozhestvennogomyslapovesti A. S. Pushkina «Kapitanskaja dochka».* Literatura: prilozhenie k gazete «Pervoesentjabrja» [The role of the chronotope in revealing the ideological and artistic meaning of the story by A. S. Pushkin's "Captain's daughter". Literature: supplement to the newspaper "First September"]. № 40, S. 9.

4. Pushkin, A. S. (1971). *Kapitanskaja dochka. Povesti.*[Dubrovsky. Captain's daughter. Stories / A. S. Pushkin. – Minsk], S. 176.

5. Khairutdinova, G. A. (1982). *Upotreblenie vidov-vremennyh form glagola* / G. A. Hajrutdinova // *Russkij jazyk v nacional'noj shkole.*[The use of temporal forms of the verb. Russian language in the national school]. № 4, S. 36–40.

6. Shcherba, L. V. (1957). *Izbrannye raboty po russkomu jazyku* / L. V. Shherba. – M. : RSFSR. [Selected works on the Russian language. – M. : RSFSR.], S. 188–204.

УДК81'367.334: [811. 161. 1+ 811.581]

ТИПОЛОГИЯ ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В РУССКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Фан Юань

аспирант кафедры языкознания и лингводидактики
Белорусского государственного педагогического университета имени Максима Танка
г. Минск, Республика Беларусь
E-mail: 785976744@qq.com

Ван Юйхун

преподаватель кафедры синологии Китайского нефтяного университета (Хуадун)
г. Циндао, КНР
E-mail: wangyuhong133@163.com

Статья посвящена изучению причинно-следственных отношений в русском и китайском языках, выявлению теоретических основ и методологических принципов исследования. Также в работе представлена систематизация научных направлений и школ, изучавших категорию каузальности в европейском и китайском языкознании. Определена методология исследования причинно-следственных отношений в языках флективного и изолирующего типов, которая будет отражать сущность грамматических явлений и закономерностей их функционирования с учетом антропоцентрической природы грамматических процессов.

Ключевые слова: типология, причинно-следственные отношения, структура, семантика, типологически значимые приметы.

TYPOLOGY OF CAUSE-AND-EFFECTIVE RELATIONSHIPS IN RUSSIAN AND CHINESE LANGUAGES: THEORETICAL BASIS AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH

Fang Yuan

post-graduate student of the Department of linguistics and linguodidactics,
BELARUSIAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY NAMED AFTER MAXIM TANK
Minsk, Republic of Belarus
E-mail: 785976744@qq.com

Wang Yuhong

Lecturer, Department of Sinology, CHINA UNIVERSITY OF PETROLEUM (Huadong)
Qingdao, CHINA
E-mail: wangyuhong133@163.com

The article is devoted to the study of cause-and-effect relationships in the Russian and Chinese languages, the identification of the theoretical foundations and methodological principles of research. The work also presents the systematization of scientific directions and schools that studied the category of causality in European and Chinese linguistics. The article presents a methodology for studying cause-and-effect relationships in languages of inflectional and isolating types, which will reflect the essence of grammatical phenomena and the patterns of their functioning, taking into account the anthropocentric nature of grammatical processes.

Key words: typology, cause-and-effect relations, structure, semantics, typologically significant signs.

Введение. Развитие грамматических систем языков мира на современном этапе вызвало значительный рост способов выражения грамматических категорий – каузальности, бытия, пространства и времени. Антропоцентрический характер современных языковых процессов вызвал тенденцию к усовершенствованию механизмов регулирования языковой системы, что повлияло на корреляцию между развитием мышления и материальными средствами его выражения. В связи с этим типологическое описание категории каузальности в русском и китайском языках с выявлением специфики языковых явлений и закономерностей их функционирования стало одним из приоритетных направлений в современной лингвистике. Это исследование можно провести в полной мере только исходя из пояснительного потенциала типологической характеристики объекта и методологии, которая выявляет суть и природу грамматического явления.

Цели и задачи. Цель исследования в статье – изучение причинно-следственных отношений в русском и китайском языках, выявление теоретических основ и методологических принципов исследования. Для достижения поставленной цели определены следующие задачи: систематизация научных направлений и школ, изучавших категорию каузальности в европейском и китайском языкознании; определение методологии исследования причинно-следственных отношений в языках флективного и изолирующего типов, которая будет отражать сущность грамматических явлений и закономерностей их функционирования с учетом антропоцентрической природы грамматических процессов.

Методы и материал исследования. В современной лингвистике термин *типология* используется в нескольких значениях. Большинство исследователей (А.Я. Кибрик, Г.П. Мельников, А.В. Циммерлинг и др.) считают правомочным их применение только при определении специфики языка в сравнении с другими. Однако очевидно, что типология подразумевает «расположение языковых явлений в классах по определенным признакам» [4, с. 30]. В этом случае она может быть построена не только на основе сопоставления языковых систем (генеалогической, ареальной и др.), но и выявления замкнутых языковых подсистем – фонетической, лексической, грамматической.

За время существования науки исследователями выработана богатая теоретическая база, основные методологические принципы которой можно представить следующим образом: принцип систематического типологического сходства, принцип типологической значимости признаков (параметров), принцип иерархии объектов (от универсальных к уникальным свойствам), который следует учитывать при систематизации объектов, например, объединении их в континуум, принцип синтагматико-парадигматической функциональной координации. Эти принципы, по нашему мнению, могут быть взяты за основу для сравнительного изучения нескольких языков.

Результаты и их обсуждение. В последнее время наметилась четкая тенденция к использованию термина «типология» для определения «типа состояния», но методологические принципы остаются базовыми [9, с. 512]. Исследование раскрывает специфику замкнутых систем (типология категории каузативности, пространства, времени и др.), при этом изучаться могут несколько языков разного типа. Подобные теоретико-методологические принципы лежат в основе многих исследований грамматических категорий (Р. М. Теремова, М. Энсти, П. Симич, Д. Пательберг, З. Салони, Э. Томпсон, Н. Заг [5; 6; 10–14]). Совершенная теоретическая база и множество методологических принципов и приемов типологической лингвистики способствуют расширению исследований, раскрывающих типологию различных грамматических категорий или конструкций.

Учитывая характер типологического класса объектов, современные исследования грамматической типологии можно разделить на две группы. Значительное количество работ посвящено выявлению типологических признаков в грамматических системах нескольких языков. Критерием выбора типологических признаков выступают различные параметры. В основе контенсивной типологии языков (А. А. Холодович) лежат типы отношений между субъектом и объектом действия в процессе причинно-следственных отношений [7]. Эти исследования позволили классифицировать языки по грамматической организации предложения (языки номинативного, эргативного, активного, классового, нейтрального типов).

Типология порядка слов в качестве основных параметров предполагает свободное или фиксированное положение основных маркеров категории каузальности (А. Я. Кибрик и др.). В соответствии с этим параметром языки делятся на два типа – с фиксированным и со свободным порядком слов.

Типология линейных последовательностей в синтагмах (А.В. Циммерлинг) основана на сравнении расположения членов предложения – маркеров каузальности – в цепочке подчинения. Грамматические системы языков на основе этих параметров делятся на центробежные и центростремительные. Методологической основой этой классификации, по мнению А.В. Циммерлинга, являются «три основных типа отношений между единицами: иерархические, линейные и отношения части целого» [8, с. 25]. Исследователь впервые вводит понятие грамматического ограничения – «процесс вычисления сложных объектов, включающих дискретные элементы» [8, с. 25]. Понятие типа характеризуется учеными как закономерное и обязательное: только в этом случае описание грамматических категорий будет адекватным. Очевидно, что основным параметром типологии здесь являются синтаксические отношения, которые имеют константный характер.

Наиболее приемлемой для нашего исследования видится грамматико-структурная типология (А. Я. Кибрик, А. В. Циммерлинг), в основе которой лежат способы и средства выражения грамматических и синтаксических категорий (каузальность, персональность, темпоральность) в разных языках [3; 8]. Типологически значимые параметры позволяют идентифицировать языковые системы, где грамматические категории приобретают функциональный характер. При определении типологии каузальности основными параметрами являются грамматические формы выражения названных значений.

Вызывают интерес типологии, раскрывающие специфику семантической организации грамматических и текстовых категорий в разных языках. Основными параметрами в этом случае являются разные характеристики объекта исследования. При сравнении категории каузальности в русском и китайском языках здесь выступает репрезентация причины – следствия в языках изолирующего типа. Денотативная ситуация является базовой при определении типологии классов глаголов с семантикой причины и следствия (Син Фуи, Ву Вэйжан, Тянь Сяолин) [15; 16]. Доминирующим признаком типологии является семантический – указание на наличие подобных отношений в изолирующей грамматической системе.

Типология, предложенная З. Салони, Э. Томпсон, имеет определенную степень новизны. Исследователи значительно расширили лингвистическое поле изучения, введя параметр, охватывающий несколько языковых уровней. Характер синтаксико-семантических отношений (каузальных в том числе) в славянских и германских языках является квалификационным принципом, результатом которого выступает оригинальная интеграция языковых единиц в классы на основе постоянных признаков.

Классификация объектов может проводиться на основе противопоставления категории статичности – динамичности в причинно-следственных отношениях (Н. Занг). Основными параметрами в исследовании являются не только предикаты каузальной семантики, но и средства выражения причинно-следственных отношений в языках разного грамматического строя. В работе прослеживается четкая тенденция к систематизации классов объектов или функциональных категорий.

Оригинальная методика типологического анализа разработана А. Ф. Болейко. По мнению ученого, сравнение типов синтаксических связей в русском и французском языках возможно только через опосредование «третьего компонента» (модели в данном случае), который «лишен определенного смысла» [1, с. 12], атом действует как посредник при сравнении языков с разными типологиями. В качестве «третьего компонента» используются промежуточные языки, абстрактные схемы и модели, которые служат эталоном, отправной точкой для сравнения. Этот принцип широко используется в современных сравнительных исследованиях.

Изучение функциональной типологии языков (О. С. Егорова) основано на взаимодействии формально-синтаксических и функциональных аспектов предложения, что имеет важное значение для выявления каузальных отношений [2]. Основными параметрами являются типы рематических доминант – субъектные, объектные и др. Анализ наиболее распространенных во французских и русских частноинформативных текстах позволил выявить их типологические особенности и выделить соответствующие классы объектов маркеров каузальности.

Выводы. Многообразие и противоречия концепций указывают на необходимость качественно нового подхода к анализу категории каузальности в типологическом аспекте, который соответствовал бы направлению научного познания современности, отражал сущность грамматических явлений и закономерностей их функционирования с учетом антропоцентрической природы синтаксических процессов. Считаю наиболее целесообразным и продуктивным синхронный типологический анализ феномена каузальности в грамматических системах русского и китайского языков.

Список использованных источников

1. Болейко, А. Ф. Об одном подходе к изучению сходств и различий синтаксических единиц французского и русского языков / А. Ф. Болейко // Типология языков: теоретические и прикладные аспекты : межвуз. сб. науч. тр. / Яросл. гос. пед. ин-т ; редкол.: Н. В. Веретельник (отв. ред.) [и др.]. – Ярославль, 1990. – С. 11–17.
2. Егорова, О. С. Структурно-функциональные типы частноинформативных предложений: на материале французского и русского языков / О. С. Егорова // Типология языков: теоретические и прикладные аспекты : межвуз. сб. науч. тр. / Яросл. гос. пед. ин-т ; редкол.: Н. В. Веретельник (отв. ред.) [и др.]. – Ярославль, 1990. – С. 17–24.
3. Кибрик, А. Е. Константы и переменные языка / А. Е. Кибрик ; Моск. гос. ун-т, Филол. фак. – СПб. : Алетейя, 2005. – 719 с.
4. Мельников, Г. П. Системная типология языков: принципы, методы, модели / Г. П. Мельников ; Рос. акад. наук, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 2003. – 393 с.
5. Симић, Р. Српска синтакса : у 4 књ. / Р. Симић, Ј. Јовановић ; Филол. фак. у Београду [и др.]. – Београд [и др.] : Филол. фак. [и др.], 2002. – 4 књ.
6. Теремова, Р. М. Функционально-грамматическая типология конструкций обусловленности в современном русском языке : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Р. М. Теремова ; Ленингр. гос. пед. ин-т. – Л., 1988. – 32 с.
7. Холодович, А. А. Проблемы грамматической теории / А. А. Холодович ; Акад. наук СССР, Ин-т языкознания. – Л. : Наука, 1979. – 304 с.
8. Циммерлинг, А. В. Типологический синтаксис скандинавских языков / А. В. Циммерлинг. – М. : Яз. славян. культуры, 2002. – 895 с.
9. Щаднева, В. П. Функционально-прагматический аспект неполноты синтаксических конструкций / В. П. Щаднева // Значение языковых единиц и категорий : сб. науч. ст. / Тал. пед. ин-т ; редкол.: А. Я. Баудер (отв. ред.) [и др.]. – Таллин, 1984. – С. 36–43.
10. Anstey, M. P. Functional discourse grammar – multifunctional problems and constructional solutions / M. P. Anstey // *Linguistics*. – 2008. – Vol. 46, Iss. 4. – P. 831–859.
11. Pottelberge, J. van. Defining grammatical constructions as a linguistic sign: the case of periphrastic progressives in the Germanic languages / J. van Pottelberge // *Folia Linguistica*. – 2007. – Vol. 41, Iss. 1/2. – P. 99–134.
12. Saloni, Z. Składnia współczesnego języka polskiego / Z. Saloni, M. Świdziński. – Warszawa : Wydaw. Nauk. PWN, 2001. – 354 s.
13. Thompson, E. Temporal dependency and the syntax of subjects / E. Thompson // *J. of Linguistics*. – 2001. – Vol. 37, № 2. – P. 287–312
14. Zhang, N. N. The syntax of English comitative constructions / N. N. Zhang // *Folia Linguistica*. – 2007. – Vol. 41, Iss. 1/2. – P. 135–169.
15. 吴为章、田小琳 2000 《汉语句群》, 商务印书馆。 Ву Вэйчжан. Группа предложений китайского языка / Вэйчжан Ву, Сяолинь Тянь. – Пекин : Коммерческое издательство, 2000.
16. 邢福义 17 《汉语语法学》, 东北师范大学出版社。 Син Фуи. Грамматика китайского языка / Фуи Син. – Чанчунь : Издательство Северо-восточный педагогический университет, 2017.

References

1. Bolejko, A. F. (1990) Ob odnom podhode k izucheniju shodstv i razlichij sintaksicheskikh edinic francuzskogo i ruskogo jazykov. Tipologija jazykov: teoreticheskie i prikladnye aspekty : mezhvuz. sb. nauch. tr. [On one approach to studying the similarities and differences of syntactic units of the French and Russian languages]. Jaroslavl', 11–17. (In Russ).
2. Egorova, O. S. (1990) Strukturno-funkcional'nye tipy chasto informativnyh predlozhenij: na materiale francuzskogo i ruskogo jazykov. Tipologija jazykov: teoreticheskie i prikladnye aspekty : mezhvuz. sb. nauch. tr. [On one approach to studying the similarities and differences of syntactic units of the French and Russian languages]. Jaroslavl', 17–24. (In Russ).
3. Kibrik, A. E. (2005) Konstanty i peremennye jazyka [Constants and variables of the language]. Saint Petersburg: Aletheia. (In Russ).
4. Mel'nikov, G. P. (2003) Sistemnaja tipologija jazykov: principy, metody, modeli. [System typology of languages: principles, methods, models]. Moscow : Nauka. (In Russ).
5. Simih, R., & Jovanoviĥ, J. (2002) Srpska sintaksa : u 4 knj. Beograd [i dr.] : Filol. fak. [i dr.], 4 knj.
6. Teremova, R. M. (1988) Funkcional'no-grammaticheskaja tipologija konstrukcij obuslovlennosti v sovremenom ruskom jazyke [Functional and grammatical typology of conditionality constructions in the modern Russian language] [Author's abstract of the dissertation of the doctor of Philology]. Leningrad. (In Russ).
7. Holodovich, A. A. (1979) Problemy grammaticheskoi [Problems of grammatical theory]. Leningrad: Nauka. (In Russ).
8. Cimmerling, A. V. (2002) Tipologicheskij sintaksis skandinavskih jazykov [Typological syntax of the Scandinavian languages]. Moscow : Lang. Slavs. Cultures. (In Russ).
9. Shhadneva, V. P. (1984) Funkcional'no-pragmaticheskij aspekt nepolnoty sintaksicheskikh konstrukcij. Znachenie jazykovykh edinic i kategorij : sb. nauch. st. [The pragmatic aspect of the incompleteness of the syntactic constructions. The meaning of language units and categories : sb. nauch. st.]. Tallin. S. 36–43. (In Russ).
10. Anstey, M. P. (2008). Functional discourse grammar – multifunctional problems and constructional solutions [Linguistics]. Vol. 46, Iss. 4, 831–859.
11. Pottelberge, J. van. (2007) Defining grammatical constructions as a linguistic sign: the case of periphrastic progressives in the Germanic languages [Folia Linguistica]. Vol. 41, Iss. 1/2, 99–134.
12. Saloni Z., & M. Świdziński (2001) Składnia współczesnego języka polskiego. Warszawa : Wydaw. Nauk. PWN.
13. Thompson, E. (2001) Temporal dependency and the syntax of subjects [J. of Linguistics]. Vol. 37, № 2, 287–312.
14. Zhang, N. N. (2007) The syntax of English comitative constructions [Folia Linguistica]. Vol. 41, Iss. 1/2, 135–169.
15. 吴为章、田小琳2000《汉语句群》,商务印书馆。Vu Vjejchzhan, & Tjan' Sjaolin'. Grupa predlozhenij kitajskogo jazyka [Group of Chinese language sentences]. Pekin : Kommercheskoe izdatel'stvo, 2000.
16. 邢福义17《汉语语法学》,东北师范大学出版社。Sin Fui. Grammatika kitajskogo jazyka [Grammar of the Chinese language] / Fui Sin. – Chanchun': Izdatel'stvo Severo-vostochnyj pedagogicheskij universitet, 2017.

УДК 811.161.1:[81'37:94]:81'367.625

ЛЮБИТЬ СЕБЯ – ЛЮБИТЬ ДРУГА: К ИСТОКАМ СЕМАНТИКИ РУССКОГО ВЫРАЖЕНИЯ

Е. И. Холявко

доцент, кандидат филологических наук, доцент кафедры русского, общего и славянского языкознания
Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины,
г. Гомель, Республика Беларусь
E-mail: hei9@mail.ru

*В статье анализируются семантические истоки русского выражения **любить себя**. Для исследования избраны общенаучные методы объяснительного аналитического описания, критического анализа, систематизации, обобщения, а также специфический сравнительно-исторический метод и прием этимологического анализа. Работа выполнена на материале современных, исторических, этимологических лексикографических источников; контекстов, включенных в Национальный корпус русского языка. Делается вывод о том, что концептуальное наполнение глагола **любить** определяется его этимологией, эволюция семантики выражения, его сочетаемости обусловлена экстралингвистическими факторами.*

Ключевые слова: любить, семантика, этимология, семема, эволюция.

TO LOVE YOURSELF – TO LOVE A FRIEND: TO THE ORIGINS OF THE SEMANTICS OF RUSSIAN PHRASE

E. I. Kholjavko

associate Professor, Cand. Phil. S., associate Professor of the Department of Russian,
General and Slavic Linguistics of Francisk Skorina Gomel State University,
Gomel, Republic of Belarus
E-mail: hei9@mail.ru

The article analyzes the semantic origins of the Russian phrase to love yourself. General scientific methods of explanatory analytical description, critical analysis, systematization, generalization, as well as a specific comparative-historical method and a method of etymological analysis are chosen for the study. The work is based on the material of modern, historical, etymological lexicographic sources; contexts included in the National Corpus of the Russian language. It is concluded that the conceptual content of the verb to love is determined by its etymology, the evolution of the semantics of expression, its compatibility is due to extralinguistic factors.

Keywords: to love, semantics, etymology, sememe, evolution.

Разговоры о любви давно говорятся, да никто им не следует. Да и нельзя следовать.

Л. Н. Толстой

Введение. Любовь считается доминирующей жизненной ценностью, регулирующей отношения между человеком и человеком, между человеком и миром, между человеком и Богом. Понятие «любовь» было предметом изучения философов, психологов, биологов, социологов, культурологов. В лингвистике оно неоднократно анализировалось в концептуальном, когнитивном, лингвокультурологическом, лексико-семантическом, сопоставительном, функциональном аспектах. Авторитетный психолог Карен Хорни определяет понятие «любовь» как сложное, служащее общим знаменателем для «всевозможных положительных чувств, будь то симпатия, нежность, дружеское расположение, благодарность, сексуальная любовь или чувство, что в тебе нуждаются и ценят тебя» [11, с. 196].

В гуманитарном познании наблюдается эволюция в понимании любви, выражающаяся в усложнении культурных смыслов: от проявления жизненно важных потребностей – к содействию самореализации личности. Подтверждением тому является широко распространенное в современных дискурсах выражение *любить себя*, семантическая интерпретация которого стала предметом нашего изучения.

Цели и задачи. Цель заключается в выявлении семантических истоков русского выражения *любить себя*. Для ее реализации ставятся следующие задачи: установление своеобразия семантики глагола *любить* на разных этапах развития русского языка, изучение этимологии слова *любить*; описание концептуальной семантики и особенностей ее реализации в языковом сознании русского народа.

Методы и материал исследования. Для исследования избраны общенаучные методы объяснительного аналитического описания, критического анализа, систематизации, обобщения, а также специфический сравнительно-исторический метод и прием этимологического анализа. Семантическая реконструкция выполнена на материале современных, исторических, этимологических лексикографических источников; контекстов, включенных в Национальный корпус русского языка.

Результаты и их обсуждение. По данным Национального корпуса русского языка, выражение *любить себя* имеет 147 вхождений и представлено в 126 документах основного корпуса текстов. Показательно, что выражение фиксируется с XIX в. и вплоть до начала XXI в. является зависимым компонентом глаголов *позволять*, *заставлять*, *приучать*, *требовать*, предоставляющих ему объектную функцию, например: *Карр сказал, что во всякой привязанности есть две стороны: одна любит, другая позволяет любить себя, одна целует, другая подставляет щеку* [Л. Н. Толстой. Отрочество (1854)]; *Она заставила любить себя, понимать себя, слушать себя* [Елена Крюкова. «Каждый художник пишет свою Библию» // «Дружба народов», 1999.07.15] [4].

Интерпретация смысла выражения производится в контекстах, имеющих отношение или к сфере морали, или к сфере религии, например: *Правда, вот чудного, как подумаешь об этом, как это можно любить себя* [М. М. Пришвин. Дневники (1925)]; *Нет, нельзя верить в себя, нельзя любить себя – это все вздор* [М. М. Пришвин. Дневники (1927)]; *Любить себя следует только для Бога и отчасти для ближних, любить ближних следует для Бога, а любить Бога нужно для Него Самого, и более всего [митрополит Филарет (Дроздов). Пространный христианский Катехизис Православной католической восточной церкви (1823–1824)]; *Мы могли любить Бога, мы могли любить своего ближнего, мы могли бы любить себя, то есть относиться к себе с уважением, видеть в себе все величие образа Божия, все величие нашего призвания стать причастниками Божественной природы (2 Пет.)* [митрополит Антоний (Блум). Неделя 35-я по Пятидесятнице. О Страшном суде (1991)] [2]. Автор апеллирует к Заповеди Христовой: «Возлюби ближнего твоего, как самого себя». Разумеется, с таким мнением не согласился бы Л. Н. Толстой: «...а потом вдруг сказать: любить ближнего, как самого себя, – было бы странно, когда не сказано, как любить себя самого [Л. Н. Толстой. Соединение и перевод четырех Евангелий (1902) // «Толстовский Листок – Запрещенный Толстой», № 6, 1995]; *Говорят, что не надо любить себя. Но без любви к себе не было бы жизни* [Л. Н. Толстой. Путь жизни (1910)] [4].*

В текстах XXI века, для которого характерна явная индивидуализация сознания, наблюдается актуализация выражения *любить себя*, при этом возрастает число контекстов, интерпретирующих его смысл, например: *Каждый человек в первую очередь должен любить себя, и это должно быть стереотипом* [Афиша Daily, 2018]; *Для того, чтоб любить, – надо прежде всего полюбить свое «Я», а для этого надо узнать (любить то, что не знаешь – нельзя); личность «Я» своего никогда не узнает; <...> собой отделиться от личности, снять с себя маску и разоблачить себя, вынести ужас действительности многих личностей в «личности», многих «мерзавцев» в себе воспитать в человека, – вот что означает любить себя; и – бескорыстно любить; так любить – уже значит: уметь любить ближнего* [И. М. Чубаров. Коллективная чувственность: теории и практики левого авангарда (2014)]; *Нет, это трудно, тут смысл от многих ускользает. Любить себя – как это? Мы что, нарциссы какие-нибудь? А вот не делай другому что не хочешь себе – понятие даже ребенку* [Майя Кучерская. Тетя Мотя // «Знамя», 2012]; *Это поможет вам научиться любить себя, действительно чувствовать себя уникальной личностью со своими достоинствами, особенностями и недостатками и не требовать дополнительных подтверждений этого факта со стороны других людей* [Виктория Гризодуб. В поисках себя // «Психология на каждый день», 2010] [4].

Психолог Сара-Лен Мутивасеква считает любовь к себе едва ли не самым важным чувством в жизни, не совпадающим с жизнью в свое удовольствие, эгоизмом или высокомерием. «Такая любовь складывается из четырех аспектов: самосознания, самооценки, самоуважения и заботы о себе. <...> Зависимость от окружающих и привычек заставляет нас идти на компромисс – обменивать безусловное чувство на кратковременные удовольствия. Поэтому так сложно себя полюбить: нам приходится избавляться от конкретных склонностей и даже людей» [3].

Объяснение понятия «любовь к себе» в современной психологии дает возможность предположить, что речь идет не о чувстве, а о хорошем отношении к себе, осознании необходимости пребывания в гармонии с собой и с окружающим миром, внимании к своим потребностям, уважении к личным качествам и достижениям, уверенности в своей привлекательности. В таком случае это понятие неравнозначно понятиям, обозначенным лексемами *самолюбие*, *самовлюбленность*, обычно сопровождающимся негативной коннотацией.

Следует признать, что актуализация сочетания *любить себя* сопряжена с актуализацией глубинной семантики базового глагола. В семантической структуре современного глагола *любить* доминирует обозначение чувства: ‘чувствовать глубокую привязанность к кому-, чему-либо, быть преданным кому-, чему-либо’; ‘чувствовать сердечную склонность к лицу другого пола’; ‘чувствовать склонность, интерес, влечение, тяготение к чему-либо’ с оттенками значения ‘испытывать удовольствие от созерцания, ощущения чего-либо’, ‘иметь пристрастие к чему-либо, отдавать предпочтение чему-либо’, ‘быть довольным чем-либо, чувствовать удовольствие, удовлетворение от чего-либо’; ‘нуждаться в каких-либо условиях как наиболее благоприятных (о животных, растениях)’ [6, с. 208–209].

По мнению, Ю. С. Степанова, семантика современного глагола отображает «модель круговорота общения», так как семантика глагола предполагает, что субъект и объект могут одновременно или поочередно замещать семантические позиции друг друга. Древняя особенность семантики современного глагола сохраняется страдательным причастием *любимый*, в роли имени прилагательного имеющим значение ‘внушающий чувство любви, пользующийся любовью’, ‘предпочитаемый всем остальным’, а при субстантивации – ‘тот (та), кого любят; возлюбленный, возлюбленная’ [6, с. 208]. Подобное совмещение состояния субъекта и объекта проявляется латинским причастием действительного залога *amans* ‘любящий, расположенный, преданный, приверженный’; ‘любезный, ласковый’; ‘возлюбленный, возлюбленная’. Следовательно, причастие *любимый* в русском языке «сохраняет свое исконное – не пассивное, а медиальное значение, т. е. значение действия, совершающегося «для себя» или «внутри себя»» [8, с. 419].

Обозначение чувства сердечной склонности, предпочтительной привязанности было метафорическим, закономерно обусловленным семным составом архесемемы. Поиск этимона затруднен в связи с отсутствием надежной этимологии. Можно предположить, что в основе исходного значения корня **leub-* была сема огня, света. Эта идея косвенно подтверждается семантикой жадности, желания, свойственной др.-инд. *lābhyaṭi* ‘желать’, *lobhāyaṭi* ‘вызывать, возбуждать желание’ [12, с.176], *lobha* ‘жадность, алчность’; ‘желание’; ‘стремление к чему-либо’ [2], лат. *libido/libido* ‘желание, влечение, стремление’; ‘страсть, сладострастие’; *libet, libet* ‘хочется, желательно, угодно’, ‘прихоть, произвол’.

Такая семантика соотносится не только с и.-е. **leubheiō* ‘любить, страстно желать’, но и со значениями этимологически родственных *улыбаться, льбиться* с первичной семантикой света. Наличие древних сем огня, света и желания, любви способствует устойчивости и распространенности метафорического образа, например: *Желаний огонь во грудь ее вдохнув* (А. Пушкин); *Моя любовь горит огнем порой* (А. Блок); *В жизни краткой и печальной Светит только безначальный, Непорочный свет любви* (И. Бунин) [5, с. 537–539]. Метафоры света, огня желаний и любви являются генетически обусловленными.

Аналогичные потенциальные семы были в архесемеме *жалеть*. Однако в отличие от глагола *жалеть* глагол *любить* не был первоначально обозначением чувства. В древнерусский период доминирующее значение ‘amare’ иллюстрируется примерами христианской книжности: *Любите враги ваши, благословите клянущ| вы* (Остр. Ев.); *Кто вы добръ, того любите, а злых казните* (Новг.). Периферийные значения периода развились метонимически: ‘предпочитать, иметь склонность’: *Пустыню любить* (Гр. Наз.); ‘любоваться’: *Послалша ему мечь и ино оружие, и принесоша к нему; онъ же приимъ, нача хвалити и любити* (Пов. вр. л.); ‘целовать’: *Любце тѣло свѣго* (Златоуст.) [7, стб. 82–83].

Очевидно, семантика глагола *любить* древнерусского периода передает отношение, а не чувство, что соответствует пониманию агапической любви. Переносная семантика формируется на основе признака предпочтения, в результате чего закономерно развивается обозначение чувства, страстного желания, эмоциональной привязанности.

К XIX в. для семемы русского глагола характерен полный набор «чувственных» сем. Кроме того, значительно расширяется количество производных с корнем *люб-*, что говорит о важности этой группы лексики для русского сознания. Например, в словаре В. И. Даля глагол *любить* зафиксирован в значениях ‘чувствовать любовь, сильную к кому привязанность, начиная от склонности до страсти; сильное желанье, хотенье; избранье и предпочтенье кого или чего по воле, волею (не рассудком), иногда и вовсе безотчетно и безрассудно’: *Парень любит девуку*; ‘говор. о страсти половой’; *и она любит* ‘влюблена’; *Родители любят детей* своих ‘желают им добра, болеют за них сердцем’; *Любить себя – любить друга* и др. [1, с. 282–283]. Значения основного глагола и многочисленных производных с корнем *люб-* подтверждают семантическую эволюцию от обозначения отношения к обозначению чувства.

Следовательно, путь семантического развития корня можно представить следующим образом: 'свет, огонь' > 'желание, стремление, воля' > 'предпочтение' > 'выбор'. Семы стремления, предпочтения проявляются в семантике современного глагола, сему выбора можно обнаружить в генетически родственных языковых единицах: разделительном союзе *любо, либо*, местоимении *любой* 'каждый'; 'какой угодно'. Уместно привести и родственное лат. *libĕr* 'свободный'.

Глагол *любить*, наследуя семантику корня, употребляется как соответствие при переводе текстов русской книжности. Именно им передается в христианских текстах понятие «ἀγάπη» – деятельной, братской любви, ориентированной на благо ближнего: *възлюби ближняго своего яко и самъ с*. В народной речи XIX в. Заповедь трансформировалась: *Любить себя – любить друга* [1, с. 282]; в текстах XXI в. сократилась до первого компонента.

Однако семантическая эволюция, наличие потенциальных и проявившихся сем в составе семемы дают возможность проникновения в смысл современного выражения. Смысл этот проявлен духовным трудом, например, М. М. Бахтина: *Я люблю другого, но не могу любить себя, другой любит меня, но себя не любит; каждый прав на своем месте, и не субъективно, а ответственно прав* [М. М. Бахтин. К философии поступка (1920–1921)]; *Можно переживать любовь другого к себе, можно хотеть быть любимым, можно представлять себе и предвосхищать любовь другого, но нельзя любить себя как другого, непосредственно* [М. М. Бахтин. Автор и герой в эстетической деятельности (1920–1924)] [4].

Выводы. Представляется верным, что концептуальная семантика обусловлена глубиной семантикой базового корня. Семантическая реконструкция помогает проследить путь воплощения потенциальных сем в составе архесемемы, направления семантического развития слова и движения мысли, явленной в слове. Любовь основана на свободе выбора, она формируется как способность и потребность отношений принятия себя, другого и мира. Это свет, направленный изнутри наружу; это сила – собственная сила человека, «благодаря которой он роднится с миром и делает мир по-настоящему своим» [10, с. 24]. И все же в истинной любви ценностью является другой человек: «Есть только одна страсть, которая удовлетворяет потребность человека в его единстве с миром и в обретении при этом чувства целостности и индивидуальности, и это – любовь. Любовь – единство с кем-то или чем-то вне самого себя при условии сохранения отделенности и целостности собственного Я. Именно переживание общности, причастности позволяет полностью раскрыться собственной внутренней активности...» [9, с. 21].

Список использованных источников

1. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / В. И. Даль. – Т. II. И–О. – М. : Русский язык, 1989. – 779 с.
2. Кочергина, В. А. Санскритско-русский словарь [Электронный ресурс] / В. А. Кочергина. – М. : Русский язык, 1987. – 836 с. – Режим доступа: <http://www.lexicons.ru/old/s/sanskrit/san-rus-bh.html>. – Дата доступа: 04.02.2021.
3. Мутивасека, Сара-Лен. Любить себя: что это значит [Электронный ресурс] / Сара-Лен Мутивасека. – Режим доступа: <https://www.psychologies.ru/standpoint/lyubit-sebja-cto-eto-znachit>. – Дата доступа: 03.02.2021.
4. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ruscorpora.ru/new/index.html>. – Дата доступа: 03.02.2021.
5. Павлович, Н. В. Словарь поэтических образов: на материале русской художественной литературы XVIII–XX веков : в 2 т. / Н. В. Павлович. – М. : Эдиториал УРСС, 2007. – Т. 1. – 848 с.
6. Словарь русского языка : в 4 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; под ред. А. П. Евгеньевой. – 3-е изд. – М. : Русский язык, 1985–1988. – Т. 2. К–О. – 1986. – 756 с.
7. Срезневский, И. И. Словарь древнерусского языка : в 3-х т. / И. И. Срезневский. – Т. II. – Ч. 1. Л–О. – М. : Книга, 1989. – 852 стб.
8. Степанов, Ю. С. Константы : словарь русской культуры: опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки рус. культуры, 1997. – 824 с.
9. Фромм, Э. Искусство любить / Э. Фромм; пер с англ. ; под ред. Д. А. Леонтьева. – 2-е изд. – СПб. : Азбука классики, 2004. – 224 с.
10. Фромм, Э. Человек для себя / Э. Фромм. – М. : АСТ ; Минск : Харвест, 2006. – 352 с.
11. Хорни, К. Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию / К. Хорни ; пер. с англ. Е. И. Замфир ; под ред. проф. М. М. Решетникова. – СПб. : совместное издание Восточно-Европейского Института психоанализа и БСК, 1997. – 316 с.
12. Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд / отв. ред. О. Н. Трубачев. – Вып. 15 (*letina – *lokaśь). – М. : Наука, 1988. – 264 с.

References

1. Dal', V. I. (1989). *Tolkovnyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka*. [Explanatory Dictionary of the living Great Russian language]. V. II. Moscow : Russian language. (In Russ).
2. Kochergina, V. A. (1987). *Sanskritsko-russkij slovar'* [Sanskrit-Russian dictionary]. Moscow : Russian language. Publ. Retrieved February 04 2021 from: <http://www.lexicons.ru/old/s/sanskrit/san-rus-bh.html>. (In Russ).
3. Mutivasekva Sara-Len. (2021). *Ljubit' sebja: chto jeto znachit*. [Love yourself: what does it mean]. Publ. Retrieved February 03 2021 from: <https://www.psychologies.ru/standpoint/lyubit-sebja-cto-eto-znachit>. (In Russ).
4. Nacional'nyj korpus russkogo jazyka (2021) [National Corpus of the Russian Language]. Publ. Retrieved February 03 2021 from: <http://ruscorpora.ru/new/index.html>. (In Russ).
5. Pavlovich, N. V. (2007). *Slovar' poeticheskikh obrazov: na materiale russkoj hudozhestvennoj literatury XVIII–XX vekov* [Dictionary of Poetic images: based on the material of Russian fiction of the XVIII–XX century]. V. 1. Moscow : Jeditorial URSS. (In Russ).

6. Evgen'eva, A. P. (Ed.) (1986). Slovar' russkogo jazyka. [Dictionary of the Russian language]. V. 2. Moscow : Russian language. (In Russ).
7. Sreznevskij, I. I. (1989). Slovar' drevnerusskogo jazyka. [Dictionary of the Old Russian language]. V. II. Moscow : Kniga Publishing House. (In Russ).
8. Stepanov, Ju. S. (1997). Konstanty: slovar' russkoj kul'tury: opyt issledovanija. [Constants: Dictionary of Russian Culture: Research Experience]. Moscow : Languages of Russian culture. (In Russ).
9. Fromm, E. (2004). Iskusstvo ljubiti'. [The Art of Loving]. Saint-Petersburg : ABC Classics. (In Russ).
10. Fromm, E. (2006). Chelovek dlja sebja. [Man for himself]. Moscow : AST ; Minsk : Harvest. (In Russ).
11. Horni, K. (1997). Nevroz i lichnostnyj rost. Bor'ba za samorealizaciju [Neurosis and human growth: the struggle toward self-realization]. Saint-Petersburg: Joint publication of the Eastern European Institute of Psychoanalysis and the BSC. (In Russ).
12. Trubachev, O. N. (Ed.). (1988). Jetimologicheskij slovar' slavjanskih jazykov: praslavjanskij leksicheskij fond. [Etymological Dictionary of Slavic languages: Proto-Slavic lexical fund]. V.15. Moscow : Nauka Publishing House. (In Russ).

УДК 811.161.3

ГРАМАТЫЧНЫЯ ВІДАЗМЯНЕННІ Ў МАЎЛЕННІ КРЫЛАТЫХ ВЫРАЗАЎ З ІНШАМОЎНЫХ КРЫНІЦ

А. Д. Цеплякова

старшы выкладчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі
УА “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова”
г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь
E-mail: tepliakova@msu.by

У артыкуле разгледжаны граматычныя спосабы трансфармацый крылатых выразаў і афарызмаў у маўленні на матэрыяле мовы мастацкай літаратуры і публіцыстыкі. Выдучаюцца спалучэнні “мадальныя + структурныя змяненні”, “мадальныя + марфалагічныя пераўтварэнні”, “мадальныя + сінтаксічныя + марфалагічныя змяненні”, “сінтаксічныя + марфалагічныя пераўтварэнні”. Робіцца вывад аб прадуктыўнасці граматычных трансфармацый розных тыпаў у маўленні.

Ключавыя словы: беларуская мова, крылатыя выразы і афарызмы, структура, змест, трансфармацыя, мова мастацкай літаратуры, мова публіцыстыкі.

GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN SPEECH OF WINGED EXPRESSIONS FROM FOREIGN SOURCES

A. D. Tepliakova

Senior Lecturer of the Department of Theoretical and Applied Linguistics
of Mogilev State A. Kuleshov University,
Mogilev, Republic of Belarus
E-mail: tepliakova@msu.by

The article considers grammatical ways of transformations of winged expressions and aphorisms in speech on the material of the language of fiction and of media. The combinations “modal + structural transformations”, “modal + morphological transformations”, “modal + syntactic + morphological transformations”, “syntactic + morphological transformations” are distinguished. The conclusion is made about the productivity of grammatical transformations of different types in speech.

Key words: Belarusian language, winged expressions and aphorisms, structure, content, transformation, language of fiction, language of media.

Уводзіны. Крылатыя словы – гэта розныя па структуры і змесце цытаты з тэкставых крыніц, масава вядомыя і рэгулярна ўжывальныя ў маўленні, якія могуць страчваць асацыяцыю з сваёй крыніцай і ўжывацца як фразеалагізмы або як прыказкі [3; 4; 5; 8; 9; 14; 15; 20; 21]. Рознааспектнае вивучэнне крылатых выразаў і афарызмаў – адна з актуальных праблем сучаснага беларускага мовазнаўства [2].

Структура крылатых выразаў і афарызмаў падпадае трансфармацыям, сярод якіх трэба размяжоўваць змяненні трох тыпаў. Найперш, мадыфікацыі крылатых выразаў і афарызмаў назіраюцца пры іх запазычанні з адной мовы ў іншую [1; 22; 23; 25; 26]. Па-другое, крылатыя выразы і афарызмы змяняюцца пры іх парадыйных ці жартоўных трансфармацыях, у выніку якіх ствараюцца т. зв. “антыцытаты” [6; 7]. І па-трэцяе, крылатыя выразы і афарызмы мадыфікуюцца пры іх ужыванні ў маўленні [24], прычынай чаго з’яўляецца такая іх уласцівасць, як лаканізм [10], што перашкаджае моўніку свабодна ўбудоўваць іх у сінтаксічную будову маўлення, у выніку чаго структура крылатага выразу ці афарызма ў той ці іншай ступені відазмяняецца (без страты плану зместу). Такія відазмяненні крылатых слоў і афарызмаў у маўленні бываюць адзінаватыя і рэгулярныя, аднастайныя і камбінаваныя.

Камбінаваныя змяненні – гэта спалучэнне трансфармацыйных прыёмаў розных тыпаў у межах аднаго крылатага выразу. Камбінаваныя змяненні можна дыферэнцыраваць на аднатыпныя і рознатыпныя. Рознатыпныя трансфармацыі прадстаўляюць найбольшую цікавасць.

Мэты і задачы. Мэта даследавання – вылучыць розна тыпныя спалучэнні трансфармацый крылатых выказаў і афарызмаў у маўленні. Для дасягнення мэты даследавання былі вырашаны наступныя задачы: 1) устаноўлены тыпы трансфармацый крылатых слоў у маўленні; 2) вылучаны граматычныя тыпы трансфармацый крылатых слоў у маўленні; 3) апісаны разнавіднасці граматычных відзмяненняў крылатых слоў у маўленні.

Метады і матэрыял даследавання. Асноўны метады даследавання апісальны, заснаваны на выкарыстанні кантэкстуальнага, структурна-семантычнага і трансфармацыйнага аналізу, а таксама колькасных падлікаў.

У якасці матэрыялу даследавання выбраны ілюстрацыі ўжывання крылатых выказаў і афарызмаў у мове твораў мастацкай літаратуры і публіцыстыкі, адлюстраваныя ў даведніках крылатых слоў [11; 12; 13; 18; 19], а таксама ў фразеалагічных і парэміялагічных слоўніках [16; 17]. Усяго было праналізавана больш за 1200 выпадкаў ужывання крылатых выказаў і афарызмаў.

Вынікі і іх абмеркаванне. У выніку даследавання быў вылучаны шэраг наступных розна тыпных камбінаваных трансфармацый крылатых слоў у маўленні: мадальныя + структурныя трансфармацыі (5,3 %); мадальныя + марфалагічныя трансфармацыі (1,6 %); мадальныя + сінтаксічныя + марфалагічныя трансфармацыі (2,8 %); сінтаксічныя + марфалагічныя трансфармацыі (13,2 %). У межах апошняга тыпу найбольш пашыраны наступныя камбінаваныя прыёмы:

1. Увядзенне ў стандартны кантэкст + парцэляцыя (дыстантная) + лексічная субстытуцыя + намінацыйная марфалагічная трансфармацыя, напр.: *Колькі б ні шукалі ісіціну ў віне, на самой справе яна знаходзіцца ў гарэліцы.* (Вож., 1996, № 12) – параўн.: *Ісіціна (праўда) у віне.*

2. Дыстантная парцэляцыя + намінацыйная марфалагічная трансфармацыя, напр.: *Усе засяроджана слухалі маладога, ды не, нават юнага загадчыка літчасткі, які вельмі нагадваў Дон Кіхота ці барона Мюнхаўзена, толькі яшчэ бязвусых. Гаварыць ён стараўся гучна, выразна і, як яму, мусіць, здавалася, тэмпераментна: – Дакуль, я вас пытаюся, дарагія таварышы, нацыя паважанья кабеты бальзакаўскага, а то і ўвогуле няпэўнага ўзросту будуць іграць хлапчукоў?! Гэта ж прафанацыя. Гэта не толькі антыэстэтычна. Гэта амаральна.* (Г. Б.) – параўн.: *жанчына бальзакаўскага ўзросту.*

3. Элімінацыя + марфалагічныя трансфармацыі праяўляецца ў адзінкавай мадэлі (элімінацыя асобных лексічных кампанентаў + намінацыйная марфалагічная трансфармацыя), напр.: *Дзесяты ці адзінаццаты кажух шые Голуб за зіму. Ён пашыў бы болей, але гаспадар на гаспадара не прыходзіцца. У аднаго аўчын няма, у другога не выраблены, цвёрдыя, як бляха. Дый на другую работу ён адцягваўся, перашываючы розную старызну. Дзень пабольшаў. Праз акенечка стопкі Голубу відаць, якія доўгія капяжы-суслы павіслі са страхі хлява. Сонца ўсё часцей прабіваецца з-за калматых воблакаў, і капяжы безупынна капаюць. Кроплі звяняць, пяюць, падаючы з ледзяшоў, якія падобны на застылую музыку. Вясна на дварэ.* (І. Н. 1) – параўн.: *Архітэктура – застылая музыка; Але – не вяртацца ж назад, на раздарожжа, столькі праехаўшы. Уперад, толькі ўперад! Трэба паганяць страчаны час.* (ЛіМ, 2001, № 10–11) – параўн.: *у пошуках страчанага часу.*

4. Элімінацыя + субстытуцыя + марфалагічныя трансфармацыі, што рэалізуецца паводле некалькіх спосабаў.

а) элімінацыя асобных лексічных кампанентаў + лексічная субстытуцыя + намінацыйная і дзеяслоўная марфалагічныя трансфармацыі, напр.: *Выспеў час стварэння новага вучэння, ужо без Хрыста, ці, па-простаму кажучы, антыхрыстовага. Стварыў яго супляменнік Хрыста Маркс. Разам са сваім закадычным дружбаком Энгельсам яны выпусцілі здань камунізму бадзяцца на Еўропе. Бадзялася гэтая здань, бадзялася, пакуль не прыбілася да славян ...* (Вож., 1999, № 12) – параўн.: *Прывід ходзіць па Еўропе, прывід камунізму;*

б) элімінацыя асобных лексічных кампанентаў + лексічная субстытуцыя + намінацыйная марфалагічная трансфармацыя, напр.: *Для горада, дзе зараз пераважная большасць беспрацоўных належаць да “слабай палавіны” і дзе налічваецца ўсяго некалькі вакансій для жанчын, без перабольшання, гэта стане сацыяльнай катастрофай.* (З-да, 12.12.2002) – параўн.: *мая другая (лепшая) палавіна;*

в) элімінацыя асобных лексічных кампанентаў + лексічная субстытуцыя + змяненне сінтаксічнай структуры + дзеяслоўная марфалагічная трансфармацыя, напр.: *Мы выкрылі сумніцельную здань светлай будучыні, якая блукала па Еўропе...* (Вож., 1998, № 7) – параўн.: *Прывід ходзіць па Еўропе, прывід камунізму.*

5. Акалічнасная ўстаўка + дзеяслоўная марфалагічная трансфармацыя, напр.: *Цяпер, калі вярнуцца назад і ацаніць тое мастацтва, то мы павінны проста зняць шапку перад гэтым мастацтвам, перад яго лепшымі творамі... Цяпер часы змяніліся.* (ЛіМ, 14.05.1993) – параўн.: *Часы мяняюцца, <і мы мянемся разам з імі>.*

6. Прэдыкатывая ўстаўка + лексічная субстытуцыя + лексічная інверсія + марфалагічныя трансфармацыі, напр.: *Неяк выходзіць у нас з вамі дзіўна: запрашалі вас да сябе, а вы чамусьці ўсё не выбераце часу. А раз Магамет да гары не ідзе, астаецца гары ісці да Магамета.* (Льнък.) – параўн.: *Калі гара не ідзе да Магамета, то Магамет ідзе да гары.*

7. Субстытуцыя + марфалагічныя трансфармацыі, што рэалізуецца паводле наступных спосабаў:
а) лексічная субстытуцыя + намінацыйная марфалагічная трансфармацыя, напр.: *Надыходзіць час, калі ў грамадстве ствараецца такая атмасфера, што яму не патрэбны сумленны прынцыповы чалавек, які мае незалежныя меркаванні, яшчэ не абалванены марыянетачнай уладаю*. (Г М.) – параўн.: *марыянетачны ўрад*;

б) лексічная субстытуцыя + субстытуцыя структурных частак + дзеяслоўная марфалагічная трансфармацыя, напр.: *Яны падышлі да вялікага новага дома на праспекце, і гэта чамусьці канчаткова пераканала Лемяшэвіча, што Дар'я Сцяпанавіч – жанчына замужняя. Ён пажартаваў: – Скажыце, дзе вы жывеце, і я скажу, хто вы, так здаецца?* (Шам. 3) – параўн.: *Скажы <мне>, хто твае сябры (твой сябра)*, <і> я скажу, хто ты.

8. Лексічная субстытуцыя + лексічная інверсія + намінацыйная марфалагічная трансфармацыя, напр.: *3 упартасцю Сізіфавай // без лішніх парафразаў // ён дзень за днём // успіхае свой Камень на Парнас*. (Э. А.) – параўн.: *сізіфава праца*.

9. Інверсія + марфалагічныя трансфармацыі, што рэалізуецца паводле наступных спосабаў:
а) лексічная інверсія + намінацыйная марфалагічная трансфармацыя, напр.: *Усмейлібая парачка схавалася за бурчачковай занавескаю, пакінуўшы мяне любавачца высокім белым крэслам. Давялося найсці далей і разглядаць штучны тавар. Запарк у чырвоным, пурпуровым, бэзавым, ліловым святле. Людзі – жывёлы. Жывёлы – людзі*. (А. Г. 7) – параўн.: *Чалавек – жывёла (звер)*; *Нацыя. Тут, як кажуць, няма каментарыяў – усё даўно ўжо сказана*. (Св., 20.02.1996) – параўн.: *Каментары лішнія (не патрэбны)*;

б) лексічная інверсія + дзеяслоўная марфалагічная трансфармацыя, напр.: *Калі б не слушыныя пароды ды падказкі начальніка рыбааховы, не разуменне з боку кіраўніка раёна – на сённяшні дзень з ветракамі ваяваў бы*. (З-да, 28.06.2002) – параўн.: *ваяваць (змагацца) ветракамі*.

10. Змяненне сінтаксічнай структуры + дзеяслоўная марфалагічная трансфармацыя, напр.: *Часам аўтар апаведу трапляе ў палон да, як цяпер кажуць, харызматычнай асобы героя і за ім следам імкнецца ахапіць неабдымнае, “пераблытаць дзень і ноч”, “спыніць імгненне”, каб выказаць самае шчырае захапленне*. (ЛіМ, 2001, № 7) – параўн.: *Спыніся імгненне! <Ты цудоўнае>*.

Высновы. Такім чынам, найбольш прадуктыўным спосабам змянення крылатых выказаў і афарызмаў у маўленні з’яўляецца “сінтаксічныя + марфалагічныя трансфармацыі”. У сваю чаргу, найбольш разгалінаванымі прыёмамі змянення крылатых выказаў і афарызмаў у маўленні з’яўляюцца спалучэнні “мадальныя + структурныя трансфармацыі”, “мадальныя + сінтаксічныя + марфалагічныя трансфармацыі”.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Венідзіктаў, С. В. Рускамоўныя запызчаныя крылатыя слоў у сучаснай беларускай мове / С. В. Венідзіктаў, Я. Я. Іваноў // *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-baltowschodniosłowiańskich*. – 2002. – Т. VIII. – S. 210–217.
2. Иванов, Е. Е. Белорусская паремнология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // *XV Міжнародны з’езд славістаў = XV Международный съезд славистов = XV International Congress of Slavists*, Мінск, 20–27 жніўня 2013 г.: тэзісы : у 2 т. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – Т. 1. – С. 322–323.
3. Иванов, Е. Е. К разграничению понятий воспроизводимости и рекуррентности афористических фраз / Е. Е. Иванов // *Материалы XXXII Междунар. филол. конф.*, 11–15 марта 2003 г. – Санкт-Петербург : Филол. фак. СПбГУ, 2003. – Вып. 14. – С. 14–23.
4. Иванов, Е. Е. О рекуррентных прототипах крылатых фраз / Е. Е. Иванов // *Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах*. – Гомель : ГГУ, 2003. – С. 74–78.
5. Иванов, Е. Е. Языковая природа крылатых слов / Е. Е. Иванов // *Праблемы беларускага літаратуразнаўства*. – Мінск : МНТ, 2000. – С. 303–312.
6. Иванова, С. Ф. Антыцытаты ў сучаснай беларускай мове / С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў // *Phraseologische Studien: Dynamische Tendenzen in der slawischen Phraseologie*. – Greifswald : E.M.A.-Universität, 2010. – S. 174–183.
7. Иванова, С. Ф. Парадыйныя, іранічныя і жартоўныя трансфармацыі крылатых выказаў (да складання слоўніка беларускіх антыпрыказак) / С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў, В. А. Шпакоўская // *Даследаванні па германскай і славянскай філалогіі*. – 2011. – Вып. 4. – С. 52–61.
8. Іваноў, Я. Я. Афарыстычнае выказванне як моўная мадэль крылатых слоў / Я. Я. Іваноў // *Філолагічны студіі*. – 2017. – Вып. 16. – С. 114–121.
9. Іваноў, Я. Я. Крылатыя словы / Я. Я. Іваноў // *Беларускі фальклор : энцыклапедыя* : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2005. – Т. 1. – С. 729–730.
10. Іваноў, Я. Я. Лаканізм / Я. Я. Іваноў // *Беларускі фальклор : энцыклапедыя* : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2005. – Т. 2. – С. 7–9.
11. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н.э.– XX ст. : тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ, 2011. – 164 с.
12. Крылатыя выразы ў беларускай мове : тлумачальны слоўнік. Ч. 1 : 3 іншамоўных крыніц XII–XX стст. – Магілёў : МДУ, 2004. – 136 с.
13. Крылатыя выразы ў беларускай мове : тлумачальны слоўнік. Ч. 2 : 3 рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. – Магілёў : МДУ, 2006. – 208 с.
14. Лепешаў, І. Я. Крылатыя словы / І. Я. Лепешаў // *Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі* : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1986. – Т. 3. – С. 137.
15. Лепешаў, І. Я. Крылатыя словы і фразеалагізмы / І. Я. Лепешаў // *Роднае слова*. – 1992. – № 9. – С. 38–41.

16. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Вышэйшая школа, 2014. – 141 с.
17. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 443 с.
18. Лепта библейской мудрости : русско-славянский словарь библейских выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянском и грузинском языках : в 2 т. / под ред. Е. Е. Иванова [и др.]. Могилёв : МГУ, 2019. Т. 1. 334 с.
19. Лепта библейской мудрости : русско-славянский словарь библейских выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянском и грузинском языках : в 2 т. / под ред. Е. Е. Иванова [и др.]. – Могилёв : МГУ, 2019. – Т. 2. 308 с.
20. Ломакина, О. В. Крылатика в современном культурном контексте / О. В. Ломакина, В. М. Мокиенко // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2019. – Т. 10. – № 2. – С. 256–272.
21. Міхневiч, А. Я. Крылатыя словы / А. Я. Міхневiч // Беларуская мова : энцыклапедыя. Мінск : БелЭн, 1994. С. 273–274.
22. Теплякова, А. Д. Иноязычные заимствования крылатых слов в белорусском и немецком языках / А. Д. Теплякова // Материалы VI Междунар. науч. конф. «Язык, культура, общество», Москва, 22–25 сентября 2011 г. – М. : МИИЯ, 2011. – С. 125–126.
23. Теплякова, А. Д. Источники крылатых выражений в белорусском языке / А. Д. Теплякова // Фразеология и языковая динамика. – Greifswald: E.-M.-A. Universität; СПб. : СПбГУ, 2011. – С. 67–69.
24. Цеплякова, А. Д. Асноўныя віды трансфармацыі клішэ ў тэксце / А. Д. Цеплякова // Ітогі навучных даследаванняў вучоных МГУ імяні А. А. Кулешова 2017 г. – Могилёв : МГУ, 2018. – С. 89–91.
25. Цеплякова, А. Д. Запачычаныя крылатыя выразы ў сучаснай беларускай мове / А. Д. Цеплякова, С. Ф. Іванова // *Phraseology of Germanic, Romanic and Slavic Languages*. – 2009. – Вып. 1. – С. 98–112.
26. Цеплякова, А. Д. Літаратурныя крыніцы фразеалагічных адзінак, запачычаных з нямецкай мовы ў беларускую мову (па-за межамі этымалагічнага слоўніка фразеалагізмаў / А. Д. Цеплякова, Я. Я. Іваноў // *Немецкі язык лінгвадыдактычнае забеспячэнне і метадыка прэподавання*. – Могилёв : МГУ, 2019. – С. 82–87.

References

1. Venidziktai, S. V. & Ivanou Ya.Ya. (2002). Ruskamounyya zapazychanni krylatyh slou u suchasnej belaruskaj move. *Dziedzistwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-balto-wschodniosłowiańskich*. T. VIII. S. 210–217. (In Bel.).
2. Ivanov, E. E. (2013). Belorusskaya paremiologiya i aforistika v obshheevropejskom kontekste (aktualnye problemy izucheniya. *XV International Congress of Slavists, Minsk, 20–27.09.2013: in 2 t.* – Minsk : Belaruskaya navuka. T. 1. S. 322–323. (In Russ.).
3. Ivanov, E. E. (2003). K razgranicheniyu ponyatij vosproizvodimosti i rekurrentnosti aforisticheskikh fraz. *Materialy XXXII Mezhdunar. filol. konf., 11–15.03.2003*. Sankt-Peterburg : Filol. fak. SPbGU. Vyp. 14. S. 14–23. (In Russ.).
4. Ivanov, E. E. (2003). O rekurrentnykh prototipah krylatyh fraz. *Slavyanskaya frazeologiya v arealnom, istoricheskom i etnokulturnom aspektah*. Gomel : GGU. S. 74–78. (In Russ.).
5. Ivanov, E.E. (2000). Yazykovaya priroda krylatyh slov. *Prablemy belaruskaga litaraturaznaustva*. Minsk : MNT. S. 303–312. (In Russ.).
6. Ivanova, S. F. & Ivanou, Ya.Ya. (2010). Antycytaty u suchasnej belaruskaj move. *Phraseologische Studien: Dynamische Tendenzen in der slawischen Phraseologie*. Greifswald : E.M.A.-Universität. S. 174–183. (In Bel.).
7. Ivanova, S. F., Ivanou Ya.Ya. & Shpakouskaya, V. A. (2011). Paradyjnyya, iranichnyya i zhartounyya transformacyi krylatyh vyrazau. *Dasledavanni pa germanskaj i slavyanskaj filalogii*. Vyp. 4. S. 52–61.
8. Ivanou, Ya. Ya. (2017). Afarystychnae vykazvanne yak mounaya madel krylatyh slou. *Filologichni studii*. Vip. 16. S. 114–121. (In Bel.).
9. Ivanou, Ya. Ya. (2005). Krylatyya slovy. *Belaruski falklor: encyklopedyya: u 2 t.* Minsk : BelEn. T. 1. S. 729–730. (In Bel.).
10. Ivanou, Ya. Ya. (2005). Lakanizm. *Belaruski falklor: encyklopedyya: u 2 t.* Minsk : BelEn. T. 2. S. 7–9. (In Bel.).
11. Ivanou, Ya. Ya. (2011). *Krylatyya afaryzmy u belaruskaj move: z inshamonyh litaraturnyh i falklornyh krynic: tlumachalny slounik*. Magilyou : MDU. 164 s. (In Bel.).
12. *Krylatyya vyrazy u belaruskaj move: tlumachalny slounik. Ch. 1: Z inshamonyh krynic XII–XX stst.* (2004). Magilyou : MDU. 136 s. (In Bel.).
13. *Krylatyya vyrazy u belaruskaj move: tlumachalny slounik. Ch. 2: Z ruskamonyh litaraturnyh i falklornyh krynic XII–XX stst.* (2006). Magilyou : MDU. 208 s. (In Bel.).
14. Lepeshau, I.Ya. (1986). Krylatyya slovy. *Encyklopedyya litaratury i mastactva Belarusi: u 5 t.* Minsk : BelSE. T. 3. S. 137. (In Bel.).
15. Lepeshau, I. Ya. (1992). Krylatyya slovy i frazealogizmy. *Rodnae slova*. № 9. S. 38–41. (In Bel.).
16. Lepeshau, I. Ya. (2004). Etymalogichny slounik frazealogizmau. Minsk : BelEn. 443 s. (In Bel.).
17. Lepeshau, I. Ya. (2014). Etymalogichny slounik prykazak. Minsk : Vyshejschaya shkola. 141 s. (In Bel.).
18. *Lepta biblejskoj mudrosti: rusko-slavyanskij slovar biblejskix vyrazhenij i aforizmov: v 2 t.* (2019). Red. E. E. Ivanov [i dr.]. Mogilyov : MGU. T. 1. 334 s. (In Russ.).
19. *Lepta biblejskoj mudrosti: rusko-slavyanskij slovar biblejskix vyrazhenij i aforizmov: v 2 t.* (2019). Red. E. E. Ivanov [i dr.]. Mogilyov : MGU. T. 2. 308 s. (In Russ.).
20. Lomakina, O. V. & Mokienko, V. M. (2019). Krylatika v sovremennom kulturnom kontekste. *Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Teoriya yazyka. Semiotika. Semantika*. T. 10. № 2. S. 256–272. (In Russ.).
21. Mixnevich, A. Ya. (1994). Krylatyya slovy. *Belaruskaya mova: encyklopedyya*. Minsk : BelEn. S. 273–274. (In Bel.).
22. Teplyakova, A. D. (2011). Inoyazychnye zaимstovaniya krylatyh slov v belorusskom i nemeckom yazykah. *Materialy VI Mezhdunar. nauch. konf. «Yazyk, kultura, obshhestvo», Moskva, 22–25.09.2011*. Moskva : MIYA. S. 125–126. (In Russ.).

23. Teplyakova, A. D. (2011). Istochniki krylatyh vyrazhenij v belorusskom yazyke. *Frazeologiya i yazykovaya dinamika*. Greifswald: E.M.A.-Universität; Sankt-Peterburg : SPbGU. S. 67–69. (In Russ.).

24. Ceplyakova, A. D. (2018). Asnounyya vidy transformatsii klishe u tekste. *Itogi nauchnyh issledovaniy uchyonyh MGU imeni A. A. Kuleshova 2017 g.* Mogilyov : MGU. S. 89–91. (In Bel.).

25. Ceplyakova, A. D. & Ivanova, S. F. (2009). Zapazychanyye krylatyya vyrazy u suchasnoj belaruskaj move. *Phraseology of Germanic, Romanic and Slavic Languages*. Vyp. 1. C. 98–112. (In Bel.).

26. Ceplyakova, A. D. & Ivanou, Ya. Ya. (2019). Litaraturnyya krynicy frazealagichnyh adzinak, zapazychanyh z nyameczkaj movy u belaruskuyu movu. *Nemeczkiy yazyk lingvodidakticheskoe obespechenie i metodika prepodavaniya*. Mogilyov : MGU. C. 82–87. (In Bel.).

УДК 811.161.3

МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНАВАННЯ СІНТАКСІЧНИХ ДЭРІВАТАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Н. У. Чайка

прафесар, доктар філалагічных навук, прафесар кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь
E-mail: natusia12@tut.by

Артыкул прысвечаны даследаванню структурна-сэнсавых моўных механізмаў, выяўленню фактараў кампенсацыі зместу сказаў. Таксама разглядаюцца прыёмы разгортвання сінтаксічных пазіцый шляхам далучэння аднародных, адасобленых, пабочных і ўстаўных канструкцый. Вызначана роля моўных механізмаў у функцыянаванні сінтаксічных дэрыватаў: структурна-сэнсавыя моўныя механізмы рэгулююць кампэсаторную функцыю частак у структуры поліпрэдыватывых сінтаксічных адзінак з эліпсісам дзеяслова; сэнсавыя – замяшчэнне эліпсаванага выказніка функцыянальна тоесным кампанентам; фармальныя – структураванне семантычных тыпаў сінтаксічных дэрыватаў; актуалізацыйныя забяспечваюць эксплікацыю прэдыватывых значэнняў спецыфічнымі сродкамі розных узроўняў.

Ключавыя словы: сінтаксічная дэрывацыя, структурна-сэнсавыя моўныя механізмы, пашырэнне сінтаксічных пазіцый, варыятыўныя сінтаксічныя адзінкі, вытворныя канструкцыі, сэнсавая імплікацыя.

MECHANISMS OF FUNCTIONING OF SYNTACTIC DERIVATIVES IN THE BELARUSIAN LANGUAGE

N. Chaika

Doctor of Philology, Professor of the linguistics and linguodidactics department
of Belarusian State Pedagogical University named after M. Tank,
Minsk, Republic of Belarus
E-mail: natusia12@tut.by

The article is devoted to the study of structural and semantic linguistic mechanisms, identification of factors of compensation for the content of sentences. Techniques for deploying syntactic positions by joining homogeneous, detached, parenthetical constructions are considered. The role of language mechanisms in the functioning of syntactic derivatives is determined: structural-semantic linguistic mechanisms regulate the compensatory function of parts in the structure of polypredicative syntactic units with verb ellipses; semantic mechanisms replace an elliptical predicate with a functionally identical component; formal ones structure semantic types of syntactic derivatives; actualizing mechanisms provide explication of predicative meanings by specific means of different levels.

Key words: syntactic derivation, structural-semantic linguistic mechanisms, expansion of syntactic positions, variable syntactic units, derived constructions, semantic implication.

Уводзіны. Сінтаксічныя сістэмы моў пастаянна развіваюцца, што спрыяе пашырэнню адзінак дынамічнага сінтаксісу – канструкцый з эліпсісам дзеяслова, парцэляваных канструкцый, канструкцый з імпліцытнай семантыкай, з сінтаксічнай рэдукцыяй і кампрэсіяй, вытворных канструкцый, падпарадкаваных універсальным філасофскім законам актуалізацыі неабходнай інфармацыі. Апошнім часам назіраецца выразная тэндэнцыя да ўдасканалення механізмаў рэгулявання моўнай сістэмы, што ўплывае на карэляцыю паміж развіццём мыслення і матэрыяльнымі сродкамі яго выражэння. У сувязі з гэтым аналіз і сістэматызацыя моўных механізмаў, што рэгулююць функцыянаванне сінтаксічных дэрыватаў, стала адным з прыярытэтных напрамкаў айчыннага і замежнага мовазнаўства.

Мэты і задачы даследавання. Мэта даследавання ў артыкуле – вывучэнне структурна-сэнсавых моўных механізмаў, выяўленне фактараў кампенсацыі зместу сказаў. У межах даследавання разглядаюцца прыёмы разгортвання сінтаксічных пазіцый шляхам далучэння аднародных, адасобленых, пабочных і ўстаўных канструкцый, вызначаецца роля моўных механізмаў у функцыянаванні сінтаксічных дэрыватаў: структурна-сэнсавых моўных механізмаў; сэнсавых; фармальных; актуалізацыйных.

Метады і матэрыял даследавання. Важную ролю ў выяўленні моўных механізмаў, якія забяспечваюць функцыянаванне варыятыўных канструкцый, адыгрываюць фактары кампенсацыі структурна-сэнсавай асіметрычнасці сінтаксічных дэрыватаў, што вызначаюць характар поліфункцыянальнасці

словаформ. У мовознаўстве функцыянальны дыяпазон словаформ даследаваўся выключна на матэрыяле дынамічных сінтаксічных адзінак (Г. А. Золатава, З. Выхадзілава, Д. Патэльберг, П. Сіміч, А. Унішэўска, М. Энсці, З. Салён [1–7]). Лічым мэтагодным праводзіць сістэматызацыю на аснове парадыгмы структурна-сінтаксічных мадыфікацый *эліптычная канструкцыя – вытворная канструкцыя – канструкцыя з імпліцытнай сьмантыкай*, што ахоплівае адзінкі дынамічнага сінтаксісу і ў якой з’ява поліфункцыянальнасці набывае выражаны характар. Пры гэтым у функцыянальны дыяпазон словаформы ўключаліся не толькі сінтаксічныя, а і сьмантычныя функцыі.

Вынікі і іх абмеркаванне. Найбольш пашыранымі выступаюць *структурна-сэнсавыя* моўныя механізмы. Структурныя фактары праяўляюцца ў кампенсацыі сэнсу сказа шляхам разгортвання сінтаксічных пазіцый, а таксама ва ўзаемадзеянні кампанентаў у структуры звышфразавога адзінства. Сэнсавыя фактары рэалізуюцца ў сэнсавай спалучальнасці або ва ўзгадненні структурных кампанентаў (а гэта залежыць ад характару сінтаксічнай сувязі). Выражаны характар механізм структурна-сэнсавога рэгулявання набывае ў канструкцыях з поліфункцыянальным характарам залежных словаформ, дзе адзіным сродкам маркіроўкі сэнсу выступае структурны кампанент – аднародныя выказнікі, адасобленыя члены, параўнальны зварот, устаўная канструкцыя і інш. Сутнасць структурна-сэнсавога рэгулявання заключаецца ў вызначэнні кола лексем, што могуць узгадняцца з залежнай словаформай і замяшчаць сінтаксічную пазіцыю выказніка. Сэнсавое ўзгадненне (у адрозненне ад сэнсавай спалучальнасці, якая рэалізуецца пераважна на базе падпарадкавальнай сувязі) структурна абумоўлена і можа ажыццяўляцца на аснове паратаксічнай сінтаксічнай сувязі: *Над вёскай белыя воблачкі, час ад часу спыняючыся* (Янка Брыль). Наяўнасць скрытай прэдыкатыўнасці ў падобных канструкцыях дазваляе на аснове параўнальнай сувязі «узгадніць» магчымае лексічнае напаўненне прапушчанага дзеяслова.

Функцыянаванне варыятыўных адзінак абумоўлена падключэннем яшчэ і сінтаксічных адносін, на аснове якіх ажыццяўляецца сьмантычнае ўзгадненне або спалучальнасць. Абавязковай умовай рэалізацыі сэнсавога ўзгаднення выступае сінтаксічны паралелізм, які назіраецца ў складаных сказах розных відаў з адносінамі адначасовасці, паслядоўнасці, неадпаведнасці і інш.: *Жыта – у Хведарава гумно, авёс і пшаніцу – у Грыбковае, грэчку і проса – да Алёшы Губатага* (І. Мележ) або ў канструкцыях з канстантнай маркіроўкай сьмантыкі: *За невялічкай паласой лесу – паляна, і там жа, побач з ёй, – малады дубоўнік* (І. Стадольнік).

Механізм сэнсавай спалучальнасці рэгулюе функцыянаванне разнавіднасцей поліпрэдыкатыўных дэрыватаў з сінтаксічным падпарадкаваннем, гэта значыць з адносінамі аб’ектнымі, атрыбутыўнымі, акалічнаснымі і інш. Аналагічным чынам рэгулюецца функцыянаванне самастойных сінтаксічных адзінак у структуры звышфразавога адзінства, заснаванае на прычынных, мэтавых, умоўна-выніковых і іншых адносінах: *А я думаю: прыйду з вайны, хату добрую пастаўлю. Каб першыя промні – у нашы вокны* (А. Дударэў). Адрозненне паміж часткамі складанага сказа і кампанентамі звышфразавога адзінства выяўляецца ў характары аб’ектаў спалучэння. Пры немагчымасці рэгуляваць функцыянаванне з дапамогай сьмантыка-сінтаксічных адносін падключаюцца логіка-сьмантычныя, якія, у адрозненне ад сінтаксічных, падразумяваюць віды рэфэрэнтнай аднесенасці прэдыкатаў і аб’ектаў і змену іх лексіка-граматычнага класа і сінтаксічнай функцыі: *Глядзеў на вуліцу і бачыў: па Крывой праязджалі дзве фурманкі. Каля пярэдняй – селянін у зімовай салдацкай шапцы, у суконнай жакетцы, нізенькі. Другі – у адной картовай сарочцы* (С. Баранавых). Значыць, базавымі механізмамі рэгулявання іх функцыянавання будуць выступаць спалучэнне і ўзгадненне адначасова. Спалучэнне рэалізуецца ў абмежаванні лексем на месца незамешчанай сінтаксічнай пазіцыі выказніка адносна лакатыва – *каля пярэдняй* у дадзеным выпадку. Механізм узгаднення рэгулюе адсутнасць супярэчнасці паміж граматычна адрозным, але сэнсавым падобным прэдыкату кампанентам-лакатывам.

Фармальныя моўныя механізмы рэгулююць фармалізацыю сістэмы сьмантычных тыпаў канструкцый – пабудову мадэлей і структурных схем у строгай адпаведнасці з тыпам прэдыката. Фармалізацыя адыгрывае важную ролю ў выяўленні сьмантычнай тыпалогіі канструкцый з эліпісам дзеяслова. Тыповы характар набываюць не сінтаксемы (як лічыць большасць даследчыкаў), а сьмантычныя кампаненты і мадэлі. Напрыклад, мадэль *данатар – прэдыкат – рэцыпіент – данаты* ўказвае на сьмантыку актыўнага непераўтваральнага ўздзеяння: *агенса – прэдыкат – дырэктывы – фініш* – на сьмантыку руху: *Уладзімір Андрэевіч, да вас настаўніца, Лідзія Сямёнаўна* (А. Макаёнак); *Чытальная зала. / Акно. / І холад пустога перона. / Снягоў галашэнне. / Яно – за мною ў дзверы вагона* (Л. Дранько-Майсюк). Фармалізацыя прадастаўляе зручны спосаб аналізу і класіфікацыі сьмантычных тыпаў сінтаксічных дэрыватаў на ўзроўні мадэлей без уліку канкрэтнага лексічнага напаўнення. Пабудова структурных схем дазваляе сістэматызаваць увесь арсенал структурна-сінтаксічных сродкаў, з дапамогай якіх рэалізуецца тая ці іншая мадэль. Фармалізацыя выступае адзіным магчымым спосабам выяўлення ступені частотнасці і прадуктыўнасці мадэлей.

Сэнсавыя моўныя механізмы рэгулююць функцыянальны дыяпазон словаформ у парадыгме сінтаксічных мадыфікацый з імпліцытнай сьмантыкай. Сутнасць падобнага рэгулявання заключаецца ў здольнасці кампанента набываць імпліцытную сьмантыку на аснове логіка-сьмантычнага ўзаемадзеяння: **Залыгін.** *Для пачатку далі б семафор: вёрст на дзесяць у тыл. Дзяцел. Дадому! Нішто прыдумаў!.. Чыбук.* *А што, балотны чалавек, дрэнна? Ты адмовіўся б? Дзяцел. Я, здаецца, людцы, наўколенцах, рачкі*

дамоў набраўся б. (Сумна жартуючы). Каб сказаў паручнік: Дзяцел, магу адпусціць, але рачкі паўзіці трэба. Я згадзіўся б з радасцю. І дапоўз бы! (І. Мележ). Імпліцытны сэнс у дадзеным тэксе змяшчаюць лексемы Я, здаецца, людцы, наўколенцах, рачкі дамоў набраўся б, сэнс якіх роўны сэнсавому напаўненню лексемы адмовіўся б – дапоўз бы – гэта выводзіцца на аснове лагічнага вывада да пасылкі. Сінкрэтычны характар словаформ значна пашырае функцыянальны дыяпазон базавых канструкцый.

Актуалізацыйныя моўныя механізмы рэгулююць эксплікацыю сінтаксічных значэнняў тэмпаральнасці, мадальнасці і персанальнасці ў мадыфікаваных канструкцыях з эліпсісам дзеяслова. Прэдыкатыўныя катэгорыі кваліфікаваліся як паняццёвыя, ацэначныя, семантыка-граматычныя. Аднак адсутнасць базавага сродку выражэння названых значэнняў дае падставы нам кваліфікаваць іх як актуалізацыйныя ў структурна-сінтаксічных мадыфікацыях. Эксплікацыя значэнняў тэмпаральнасці, мадальнасці і персанальнасці абумоўлена сінтаксічнымі (сінтаксічны паралелізм і сінтаксічныя адносіны), структурнымі (наяўнасць дэтэрмінаванага члена сказа), лексічнымі (лексічны спосаб выражэння тэмпаральнасці і персанальнасці) і фанетычнымі (інтанацыя) фактарамі: *Толькі скажы яму, каб дзве фотакарткі. Адну – сабе, а другую ў клуб* (А. Макаёнак); *Значыць, я – да камандзіравай зямлянкі і ўжо на прыступках чую: размова сур'ёзная* (В. Быкаў); паслядоўнасці: *Кончу ваяваць – і да вас, у Антоніва...* (А. Дударэў); *Сягодня Мінск... А заўтра Днепр і Гомель... А там – прастор і ў кветках Беларусь* (П. Трус). Адметнасць актуалізацыйных моўных механізмаў заключаецца ў іх здольнасці выкарыстоўваць рознаўзроўневыя моўныя адзінкі ў якасці функцыянальнага эквіваленту базаваму сродку – дзеяслову і аб'яднаць іх у сістэму кампенсаторных сродкаў на аснове адпаведных параметраў.

Інтэрпрэтацыйныя моўныя механізмы рэгулююць спосабам эліпсавання іерархічную арганізацыю камунікатыўна значных кампанентаў і сінанімічныя пераўтварэнні сінтаксічнай адзінкі. Яны вызначаюць функцыянальны дыяпазон словаформ у парадigmatе сінтаксічных дэрыватаў з катэгарыяльнымі зменамі і сінанімічнымі пераўтварэннямі кампанента: *Ён пазірае прагна ў вышыню, / Далоньку сцісну цёплую ўзнямозе, / Зманю свайму дзіцяці ўпершыню, / Сказаўшы, што жураўлікі – ў дарозе* (Р. Баравікова). Семантычная функцыя словаформы інтэрпрэтуецца ў адпаведнасці з кантэкстуальнымі фактарамі (катэгарыяльныя змены) або трансфармацыйнай парадыгмай (сінанімічныя пераўтварэнні).

Вывады. Сістэма моўных механізмаў адлюстроўвае заканамернасці, што рэгулююць функцыянаванне структурна-сінтаксічных мадыфікацый канструкцый з дапамогай моўных сродкаў розных узроўняў – сінтаксічнага, марфалагічнага, лексічнага, можа быць абумоўлена логіка-семантычнымі і семантыка-сінтаксічнымі фактарамі.

Структурна-сэнсавыя моўныя механізмы рэгулююць кампенсаторную функцыю частак у структуры поліпрэдыкатыўных сінтаксічных адзінак з эліпсісам дзеяслова; **сэнсавыя** – замяшчэнне эліпсаванага выказніка функцыянальна тоесным кампанентам, які выступае ў якасці паказчыка семантыкі ў канструкцыях розных семантычных тыпаў; **фармальныя** структураванне семантычных тыпаў сінтаксічных дэрыватаў; **актуалізацыйныя** забяспечваюць эксплікацыю прэдыкатыўных значэнняў спецыфічнымі сродкамі розных узроўняў.

Список использованных источников

1. Золотова, Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
2. Симић, Р. Српска синтакса : у 4 књ. / Р. Симић, Ј. Јовановић ; Филол. фак. у Београду [и др.]. – Београд [и др.] : Филол. фак. [и др.], 2002. – 4 књ.
3. Anstey, M. P. Functional discourse grammar – multifunctional problems and constructional solutions / M. P. Anstey // Linguistics. – 2008. – Vol. 46, Iss. 4. – P. 831–859.
4. Pottelberge, J. van. Defining grammatical constructions as a linguistic sign: the case of periphrastic progressives in the Germanic languages / J. van Pottelberge // Folia Linguistica. – 2007. – Vol. 41, Iss. 1/2. – P. 99–134.
5. Saloni, Z. Składnia współczesnego języka polskiego / Z. Saloni, M. Świdziński. – Warszawa : Wydaw. Nauk. PWN, 2001. – 354 s.
6. Uniszewska, A. The nature of linguistic processes determining the applicability of nominalizations applied to strings NP-COP-AP / A. Uniszewska // Glotto- didactica. – 2001. – Vol. 29. – P. 139–147.
7. Vychodilová, Z. Elipsa jako jeden ze způsobu neexplicitního vyjadřování obsahových prvků v jazyce / Z. Vychodilová, R. Zimek ; Masarykova univ. – Olomouc : [s.n.], 1988. – 231 s.

References

1. Zolotova, G.A. (1982) Kommunikativnye aspekty russkogo sintaksisa. [Communicative aspects of Russian syntax]. Moscow: Nauka. (In Russ).
2. Simić, R., & Jovanović, J. (2002) Srpska sintaksa : u 4 knj. Beograd [i dr.] : Filol. fak. [i dr.], 4 knj.
3. Anstey, M. P. (2008). Functional discourse grammar – multifunctional problems and constructional solutions [Linguistics]. Vol. 46, Iss. 4, 831–859.
4. Pottelberge, J. van. (2007) Defining grammatical constructions as a linguistic sign: the case of periphrastic progressives in the Germanic languages [Folia Linguistica]. Vol. 41, Iss. 1/2, 99–134.
5. Saloni Z., & M. Świdziński (2001) Składnia współczesnego języka polskiego. Warszawa : Wydaw. Nauk. PWN.
6. Uniszewska, A. (2001) The nature of linguistic processes determining the applicability of nominalizations applied to strings NP-COP-AP [Glotto- didactica]. Vol. 29, 139–147.
7. Vychodilová Z., & Zimek, R. (1988) Elipsa jako jeden ze způsobu neexplicitního vyjadřování obsahových prvků v jazyce. Olomouc : [s.n.].

МОЎНАЯ АСОБА ПАЛЕШУКА Ў КАЗАЧНЫМ ЭПАСЕ МАЗЫРСКАГА ПАЛЕССЯ

Г. В. Юдзянкова¹, В. В. Струкаў²

¹ кандыдат філалагічных навук, загадчык аспірантуры
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь.
E-mail: sajtmzr@mail.ru

² старшыня прафкама Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь

У артыкуле разглядаюцца этнаграфічныя адметнасці казачнага эпасу Мазырскага Палесся. Выяўлены рэгіянальныя асаблівасці ўступных формул казак, запісаных А. Сержпутоўскім. Асноўная ўвага надаецца аналізу этнакультурнай спецыфічнасці моўнай асобы палешука.

Ключавыя словы: казка, Мазырское Палессе, моўная асоба, паляшук, уступная формула, этнакультурны вопыт, этнонім.

LINGUISTIC PERSONALITY OF PALESHUK (PALESSJE REGION INHABITANT) IN THE FAIRY-TALE EPIC OF MOZYR PALESSJE

H. V. Yudziankova¹, V. V. Strukau²

¹PhD, the head of postgraduate institution of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: sajtmzr@mail.ru

² the chairman of the trade union committee of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus

The article deals with the ethnographic features of the fairy-tale epic of Mozyr Palessje. The authors reveal the regional features of the introductory formulas in fairy tales, written by A. Serzhputovsky. They analyze the ethnocultural peculiarities of linguistic personality of Palessje region inhabitant.

Key words: fairy-tale, Mozyr Palessje, linguistic personality, Palessje region inhabitant, introductory formula, ethnocultural experience, ethnonym.

Уводзіны. Кожнаму пакаленню застаецца ў спадчыну тое, што стварылі талент і працалюбства яго бацькоў і продкаў, што выяўляе нацыянальнае аблічча народа. Стагоддзямі, узбагачаючы і ўдасканальваючы, нягледзячы на цяжкія гістарычныя ўмовы, на ліхалецці войнаў, стваралі нашы прашчурны народнае мастацтва, у якое ўкладвалі тонкі густ і высокае майстэрства. Адыходзіла, гублялася многае, але і тое, што засталася, раскрывае перад намі дзівосны і мудры свет народа – ашчаднага захавальніка ўсяго лепшага і таленавітага творцы. Беларуская народная творчасць – гэта люстра душы беларускага народа, невычэрпная крыніца натхнення і мастацкіх вобразаў.

Палессе ў гэтым плане ўяўляе сабой адзін з унікальных рэгіёнаў, які адлюстроўвае элементы духоўна-культурнага і соцыўнага этнавопыту (у тым ліку старажытныя, архаічныя), афарбаванага ў спецыфічны для дадзенага рэгіёна каларыт (“паляшукі”). Вядомы этнограф і фалькларыст Аляксандр Сержпутоўскі зацікавіўся Палессем яшчэ падчас працы настаўнікам у Лучыцкім народным вучылішчы Мазырскага павета. Вельмі ўразліва маладога чалавека мясцовыя абрады, замовы і заклінанні, прыказкі і прымаўкі, з якімі ён знаёміўся падчас размовы з простымі палешукамі. Адразу ж узнікла жаданне расказаць пра такія дзіўныя куткі усім людзям. Першая публікацыя выйшла пад назвай “Голос из глуши”. У ёй аўтар эпізадычна пазнаёміў чытачоў з некаторымі рысамі жыцця сялян вёскі Лучыцы, звярнуў увагу на неабходнасць падрыхтоўкі кваліфікаваных спецыялістаў для вёскі, бо мясцовыя знахары і шаптухі наносілі здароўю жыхароў непараўнальную шкоду. Такім чынам, А. Сержпутоўскі спачатку як аматар, а потым як даследчык культуры і быту свайго народа пачаў запісваць, сістэматызаваць і вывучаць усё, што датычылася жыцця палешука, яго быту і культуры.

Мэты і задачы. Мэта артыкула – аналіз этнаграфічных асаблівасцей казак Мазырскага Палесся.

Пастаўлена мэта прадугледжвае вырашэнне наступных задач: выявіць асаблівасці структуры і рэгіянальныя адметнасці казак, запісаных на Мазырскім Палессі; разгледзець асноўныя спосабы праяўлення этнакультурнай спецыфічнасці моўнай асобы палешука.

Метады і матэрыял даследавання. Выкарыстаны метады суцэльнай выбаркі і супастаўляльны метады. Матэрыялам для даследавання паслужылі казкі Мазырскага Палесся [4].

Вынікі і іх абмеркаванне. У адрозненне ад літаратурнай анамастыкі, у якой надзвычай важнай з’яўляецца індывідуальная творчасць асобнага аўтара, фальклорны тэкст знаходзіцца на мяжы літаратурнага твора, гістарычнага апавядання і рэлігійных вераванняў, таму анімічная прастора фальклору значна бліжэй, чым літаратурная, да рэальных імёнаў. Такім чынам, анамастыкон вуснай народнай творчасці ўяўляе сабой пэўны набор онімаў, якія ўжываюцца ў канкрэтным выпадку, таму працэс іх узнікнення складаны

і звязаны са станаўленнем фальклорных сюжэтаў. Онім у вуснапаэтычных тэкстах часцей за ўсё выконвае рэпрэзентатыўную (прадстаўнічую) функцыю і ўжываецца замест азначальных займеннікаў “усякі”, “кожны”: *Што будзе, тое будзе, а Саўка (Грышка) на куце не будзе; Я яму пра Фаму (Кузьму, Хомку), а ён мне пра Ярому (Яромку); Па Сеньку (Хомку, Юрку) і шапка*. Як адзначае Н. П. Лобань, некаторыя імёны ў прыказках, прымаўках і фразеалагізмах паўстаюць з азначным, характарыстычным падтэкстам і нават набываюць абагульнена-сімвалічнае значэнне: *аднаго Юрку запусцілі, а ўся хата заюрылася; набрацца як Марцін за рубля; Антось да Тадора – што лапаць ды абора; якая Агатка, такая ў яе і хатка; гэты Яўхім і з вады вылезе сухім* [2, с. 38].

Прамежкавае становішча паміж класам уласных і агульных найменняў займае этнонім, які “па сваіх функцыянальных асаблівасцях вельмі блізкі да назваў жывёл, раслін, горных парод, мінералаў і “прыцягваецца” да апелятыўнага масіву слоў” [1, с. 29]. Даволі шырока і паслядоўна выкарыстоўваецца этнонім *палешук* у вуснапаэтычных тэкстах, запісаных на Мазырскім Палесці: *Абabraў сабе палешук седзібу паміж балота кале ракі да ў давай там рабіць будоўлю* [4, с. 179]. Ад прыроды гэтага рэгіёна надзелены яе жыхары такімі рысамі характару, як рахманасць, кемлівасць (*Пери чэрці былі вельмі плодныя, але палешук перахітрыў і чорта* [4, с. 179]; *Бежыць чорт на брадох у вадзе да ў гразі па сама горло, а палешук седзіць на карку, падгібаўшы ногі, да толькі кіруе. Ездзіў-ездзіў Палешук на чорту, здаволіўса да ў вернуўса да гасподы* [4, с. 180–181]), рашучасць і мужнасць, упэўненасць у сваіх сілах (*Бачыць чорт, што палешук не лекаецца ні балота, ні ракі, ні лесу, от і давай ён усюдах тужаць чалавека, давай рабіць ему ўселякую пакась, каб выгнаць яго з тае седзібы... Але Палешук ідзе сабе па лесе да ўсе залысвае сакераю дзераўлякі* [4, с. 179–180]), працавітасць і ўпартасць (*От давай палешук расчышчаць землю да затовіць дзераво на будоўлю* [4, с. 180]; *Збудаваў сабе палешук уселякі будынак, ускарпаў палянку землі, расчысціў лапкіло сынажаці да ў зажыў добрым хаджайнам* [4, с. 181]). Такім чынам, этнонім набывае супярэчлівае значэнне: з аднаго боку, народам прызнаецца сувязь палешукоў з нячыстай сілай, з другога – развенчваецца міф аб магутнасці чорта і сцвярджаецца перавага чалавека над звышнатуральнымі сіламі, дзякуючы свайму розуму і кемлівасці.

Казка сінкрэтычна па сваёй сутнасці, таму ў ёй арганічна спалучаюцца шматлікія малыя жанры фальклору, ствараючы своеасаблівы казачны стыль. Непасрэдным чынам уводзіць слухача ў казачны свет мастацкая формула. Традыцыйны казачны зачын настройвае ўвагу слухача і выражае эмацыянальны ўздым апавядальніка, рыхтуе яго да ўзлёту над паўсядзённай рэальнасцю. Пераважная большасць беларускіх народных казак мае двухскладовы зачын “жылі-былі”, які паказвае на няпэўную даўнасць часу дзеяння і настройвае слухачоў на эпічны лад. У зборніку А. Сержпутоўскага самай частотнай з’яўляецца ўступная формула “жыў (быў) сабе”, у якой зваротны займеннік указвае на непасрэдную скіраванасць дзеяння на галоўнага персанажа твора. Прычым, ідучы ад праўды жыцця да мастацкай праўды, аднаскладовым дзеясловам “жыў” пачынаюцца казкі пра простых сялян, якія ўвесь свой век толькі і робяць, што працуюць: *Жылі сабе дзед да баба* [4, с. 101]; *Жыў сабе адзін чалавек* [4, с. 36]; *Жыў сабе адзін Каваль* [4, с. 121]. Дзеясловам “быў” характарызуюць палешукаў прадстаўнікоў духавенства і вышэйшых чыноў: *Быў адзін такі пан* [4, с. 61]; *Быў сабе адзін поп* [4, с. 132]; *Быў сабе адзін дваранін* [4, с. 148].

Многія казкі, запісаныя на Мазырскім Палесці, пачынаюцца ўступнымі развагамі, якія адлюстроўваюць так званую “суб’ектыўна-падзейную карціну свету” [3, с. 59]: *Калі тое было – не ведаю. Мабыць, вельмі даўно... Мой дзед, каб ему лёгка ікнулася на том свеце, злезе з печы, апране кажуха да высунецца з хаты на прызбу, сядзе на сонейку да ў кажэ нам казкі* [4, с. 112]; *Слухайце бо! Скажу вам не казку, а шчырую праўду. Гдзе тое было – цяпер я забыўса, бо ўжэ, бачыце, старась. А ведамо, калі з чупрыны гінуць валасы, та ў памяць – з галавы* [4, с. 116]; *І той багатыр, хто мае многа ўселякаго добра, ў той, хто вельмі дужы да здаравенны. Часам дурныя кажучь, што абы грошы, та ў здароўе будзе. Не, мабыць, трасца табе не здароўе будзе за грошы...* [4, с. 185].

Даволі часта ў казках уступная формула ўтрымлівае прыказкі і прымаўкі, з дапамогай якіх апавядальнік перадае свае развагі і роздум, погляды на жыццё і якія садзейнічаюць стварэнню цэласнага мастацкага твора. Адны парэміялагічныя адзінкі могуць уводзіцца ў кантэкст у якасці эпіграфа, выконваючы падрыхтоўчую функцыю: *Не рабі ліхога ў не бойса нікого* [4, с. 81]; *Праўда наверх выдзе* [4, с. 81]; *І сабака на старасці не брэшэ* [4, с. 96]. Іншыя ж прыказкі і прымаўкі своеасаблівым чынам арганізуюць пабудову казкі на ўзроўні архітэктанічнага паралелізму: *Не вер каню ў дарозе, а жонцы дома* [4, с. 33]; *Калі Бог дась, та ў акно падась* [4, с. 63]; *На свеце ўсёго нажывеш і Кузьму бацькам назавеш* [4, с. 46]. Прыведзеныя народныя выслоўі, шматразова паўтараючыся на працягу твора і паступова напаўняючыся сэнсавымі канатацыямі, з’яўляюцца своеасаблівым вывадам усяго апавядання і падкрэсліваюць яго асноўную думку. Многія з афарыстычных выказванняў, створаных у працэсе апавядання, набылі самастойнае жыццё па-за казачным эпасам і з’яўляюцца сёння своеасаблівым кодэксам народнай маралі: *Як топішса, та ў за брытву хопішса; Покуль згубіш ліхо, та добрае само згіне; Баба хітрэй чорта; Калі Бог не дась, та людзі не памогучь; Што не край, та абычай, што село, та нораў, а што галава, та розум; Чалавек ніколі не кідае надзеі на ішчасце, бо без надзеі нельга жыць на свеце*.

У некаторых зачынах казак зборніка час дзеяння суадносіцца з адпаведнымі грамадскімі падзеямі ці канкрэтным месцам іх узнікнення. З дапамогай такога стылістычнага прыёму ствараецца рэалістычная пераканаўчая атмасфера, якая прыцягвае большую ўвагу слухачоў сваёй праўдзівасцю: *Гэта было ешчэ*

за паньшчыну [4, с. 152]; Даўно тое было, мабыць, ешчэ тагды, як у наш край прыйшлі цыганы [4, с. 188]; Гэта было моо ўжэ за вашу палец от тут недалеко, кале Слуцька [4, с. 140]; Бачыце, якая тут нетра, якая тхлань: цэлы тыдзень ідзі, та да краю не дацягнешса. Даўней тут была чыстая вада, усе лелело да блішчало на снейку, бы шкло [4, с. 177].

Вывады. Такім чынам, мясцовы каларыт, самабытнасьць і арыгінальнасьць апавядальніка найлепшым чынам адлюстроўваюцца ў яго моўна-стыльвай манеры. Адным з найбольш яркавых праяўленьняў моўнай этнаспецыфічнасьці Палескага рэгіёна з’яўляецца моўная асоба самога жыхара Палесся – палешука, якога адрозніваюць не толькі адметнасьці гаворкі, але і адметны фон устойлівых выказаў (у тым ліку рэгіянальнага характару), паслядоўны зварот да намінацый і фактаў са сферы народнай духоўнай культуры, а таксама амбівалентнай ацэнкі сябе як асобы.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Бондалетов, В. Д. Русская ономастика: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
2. Лобань, Н. “Лёсу кірунак, долі выснова”: Уласнае імя ў мастацкім тэксе / Н. Лобань // Роднае слова. – 2001. – № 12. – С. 38–41.
3. Лук’янава, Т. Казка і няказкавая проза: Сістэматызацыя і класіфікацыя жанраў / Т. Лук’янава // Роднае слова. – 2005. – № 12. – С. 57–60.
4. Сержпудоўскі, А. К. Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпудоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1999. – 191 с.

References

1. Bondaletov, V. D. (1983). *Russkaja onomastika: Ucheb. posobie dlja studentov ped. in-tov.* [Russian onomastics: Textbook for students]. – M. : Prosvshhenie. (In Russ).
2. Loban, N. (2001) *Ljosu kirunak, doli vysnova: Ulasnae imja u mastackim tjeckse* [The fate direction, the fate conclusion: Proper name in the text]. *Rodnae slova.* 12, 38–41.
3. Lukjanava, T. (2005) *Kazka i njakazkavaja proza: Sistjematyzacyja i klasifikacyja zhanrau* [Fairy tale and non-fairy tale prose: Systematization and classification of genres]. *Rodnae slova.* 12, 57–60.
4. Serzhputouski, A. K. (1991). *Kazki i apavjadanni belarusau-paleshukou.* [Fairy-tales and stories of Palessej region inhabitants]. Minsk : Universitjeckae. (In Bel).

УДК 811.161.1'373.46:821.161.1:801.82

ОБ ОЦЕНОЧНЫХ ЭНАНТИОСЕМИЧНЫХ ОБРАЩЕНИЯХ В ТЕКСТАХ РАЗНЫХ ТИПОВ

О. Л. Ючко

аспирант кафедры белорусской и русской филологии
Мозырского государственного педагогического университета им. И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: o.yuchko@mail.ru

Статья посвящена исследованию явления энантиосемии обращений на лексическом уровне языка. Изучается языковая природа лексем, выражающих антонимические значения, а также факторы, приводящие к возникновению энантиолексем. Определяются и описываются лексические оппозиции. Анализируются особенности функционирования энантиосемизмов в языке и речи. В статье приводятся примеры диалогических отрывков произведений различных авторов. В качестве фактологической базы для анализа материала используется интернет-ресурс «Национальный корпус русского языка» (www.rucorpora.ru), дающий возможность выявить и проанализировать значительное количество речевых употреблений отдельных слов, устойчивых словосочетаний и целых синтаксических конструкций. Сделаны выводы о том, что на лексическом уровне языка явление энантиосемии возникает под влиянием различных причин.

Ключевые слова: энантиосемия, энантиосемизм, текст, обращение, оценочное значение, антонимичное значение, невербальные средства.

ABOUT EVALUATIVE ENANTIOSEMIC APPEALS IN TEXTS OF DIFFERENT TYPES

O. L. Yuchko

post-graduate student of the Department of Belarusian and Russian Philology
of I. P. Shamyakin Mozyr State Pedagogical University,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: o.yuchko@mail.ru

The article is devoted to the study of the phenomenon of enantiosemy in appeals at the lexical level of the language. The linguistic nature of lexemes expressing antonymic meanings, factors leading to the emergence of enantiolexemes are studied. Lexical oppositions are defined and described. The peculiarities of functioning of enantiosemisms in language and speech are analyzed. The article provides examples of dialogical passages of works by various authors. The Internet resource "National Corpus of the Russian Language" is used as a factual basis for the analysis of the material (www.rucorpora.ru), which makes it possible to identify and analyze a significant number of speech uses of individual words, stable phrases and entire syntactic structures. It is concluded, that at the lexical level of the language the phenomenon of enantiosemy occurs under the influence of various causes.

Key words: enantiosemy, enantiosemism, text, appeal, an assessed meaning, meaning of antonymous, non-verbal means.

В процессе коммуникации слова русского языка могут реализовывать одновременно как позитивные, так и негативно окрашенные значения. Подобные номинации, иллюстрирующие «внутрисловную» антонимию, принято называть энантиосемизмами, а само сосуществование в пределах одного слова противоположных значений – энантиосемией [1, с. 25]. Данное явление активно изучается в лексикологии, однако его статус определяется учеными различно. Так, Л. А. Новиков придерживается мнения, согласно которому энантиосемия «непродуктивна в современном русском языке и служит, в основном, своеобразным реликтом семантики древних корней» [2, с. 111]. В то же время Е. А. Литвинова, указывая на широкое распространение подобных лексем в процессе коммуникации, указывает на важность учета той или иной ситуации при возникновении энантиосемизмов: «В практике речевого употребления лексического материала возможность появления энантиосемичных слов и значений потенциально безгранична. В каждый момент речи говорящий пытается наполнить имеющиеся в его распоряжении когнитивные модели конкретным содержанием, чтобы облечь в языковую форму свои мысли, и всякий раз, по сути, создает конкретные значения слов. <...> При подобной концептуализации может актуализироваться энантиосемичный механизм и возникнуть любая оппозиция» [3, с. 87]. Существует две основные группы энантиосемичных слов в зависимости от того, какие именно компоненты данного слоя лексики являются энантиосемичными – номинативные и эмоционально-оценочные.

Объектом нашего исследования является одно из наиболее употребительных обращений – *милый мой*, используемое в художественной речи как энантиосемизм. В качестве фактологической базы для анализа материала нами использован интернет-ресурс «Национальный корпус русского языка» (www.ruscorpora.ru), дающий возможность выявить и проанализировать значительное количество речевых употреблений отдельных слов, устойчивых словосочетаний и целых синтаксических конструкций.

В лингвистике под термином *обращение* понимается «грамматически независимый и интонационно обособленный компонент предложения или более сложного синтаксического целого, обозначающий лицо или предмет, к которому адресована речь» [5, с. 390]. Обращения, как правило, выполняют две основные функции: призывную (апеллятивную) и оценочно-характеризующую (экспрессивную). Призывная функция чаще всего реализуется в официально-деловой речи, тогда как экспрессивная встречается в обиходно-бытовом общении, представленном в художественных текстах. Обращение, помогающее говорящему выразить свое отношение к собеседнику, выступает как компонент, который вводит тему для общения. Вполне закономерно, что речь литературных персонажей насыщена большим количеством эмоционально окрашенных обращений, смысловое наполнение которых во многом зависит как от собственно языковых, так и внеязыковых факторов.

Лексема *милый* в рассматриваемом нами обращении реализует свое основное значение ‘родной, дорогой, горячо любимый (о человеке)’; употребление притяжательного местоимения *мой*, указывающего на принадлежность говорящему объекта речи, сообщает словосочетанию *милый мой* особую доверительность, в некоторой степени – интимность. Именно по этой причине данное обращение, используемое, как правило, в «сильной позиции» текста – в его начале – успешно выполняет фатическую (контактоустанавливающую) функцию и способствует созданию позитивного «фона» общения. При этом степень «фатичности» обращения может усиливаться его употреблением в одном ряду с другими позитивно коннотированными словосочетаниями в этой же функции. Сравн.: *Дорогой мой друг Владлен! Милый мой! Здравствуй, душа моя!* (В. Давыдов. Театр моей мечты, 2004). Как видим, притяжательное местоимение *мой* используется в данном случае как общий элемент еще двух синонимичных обращений, способствующих более искреннему выражению чувств: *дорогой мой друг* (указание на особую привязанность, доверие) и *душа моя* (свидетельство духовной близости). В женской речи в ситуации высокого эмоционального напряжения этот ряд близких по значению обращений может быть дополнен и другими номинациями: *«Да-да, у нас нет права», – повторил он. – «Милый мой, хороший, бедный мой, свет мой», – сказала она.* (Василий Гроссман. *Жизнь и судьба, часть 3(1960)*). Слово *бедный* в данном контексте используется для выражения женщиной сострадания, сочувствия и сожаления, а устойчивое словосочетание *свет мой* употребляется как средство стилизации под народно-поэтическую речь в функции ласкового, приветливого обращения к дорогому, любимому человеку.

Интимно-доверительная направленность рассматриваемого обращения при характеристике женской речи может проявляться в использовании адресантом речи глагола говорения *ворковать* в значении ‘мягко, нежно говорить’ [БТСРЯ, с. 150] и в упоминании о поцелуе, являющемся невербальным внешним проявлением интимных отношений: *Целовала его на пороге своего замка, вручала конверт, на котором не было ни адреса, ни адресата. «Якоб! – всякий раз ворковала она. – Спешу на восток, милый мой, а завтра поутру вскрой конверт»* (Кусчуй Непома. Фантастические истории, записанные во время своих странствий Йозефом Краалем, алхимиком из Праги // «Волга», 2016).

Показателен следующий монолог, в котором обращение *милый мой* имеет несколько иную направленность – оно используется в предложении, выражающем несогласие, однако содержащееся здесь же признание в любви наполняет это словосочетание высоким позитивным содержанием: *«Но, милый мой, мы живем здесь, сейчас, и все, что мы чувствуем – это настоящее. Только от нас зависит, сколько проживет любовь. Я буду любить тебя всегда, пока дышу»* (А. Терехов. Каменный мост, 1997–2008).

Вместе с тем в эпистолярном тексте использующееся в качестве обращения словосочетание *милый мой* может употребляться как определенный штамп, шаблон, на что указывает параллельное использование официального (а не какого-то доверительно-ласкового) слова *супруг*, обращение к адресату по имени-отчеству и в форме «на вы»: *Милый мой, дорогой супруг Василий Петрович, получила я от вас гостинцы, не знаю, как за вас Бога молить...* (М. Б. Бару. Второй сон Любви Александровны // «Волга», 2015). Очевидно, что обращение *дорогой супруг* употребляется в данном случае для того, чтобы не только выразить уважение и благодарность мужу, занимавшему в традиционной русской семье главенствующую позицию, но и подчеркнуть свою подчиненность, зависимость от мужа.

В живой разговорной речи обращение *милый мой* может приобретать фамильярно-пренебрежительный, негативно-оценочный оттенок [БТСРЯ, с. 542], что формирует энантиосемичную семантику, указывающую на ошибочность поступков, неправоту адресата речи в ситуациях конфликта, спора, несогласия и др. Эмоции собеседников при этом выражаются соответствующими словами и словосочетаниями.

Рассмотрим следующий фрагмент из рассказа В. Войновича «Иванькиада, или рассказ о вселении писателя Войновича в новую квартиру»: «А теперь получится так, что Иванько меня на испуг не взял, так за деньги купил». – «Ну, *милый мой*, – удивляется мой гость, – это уже детский разговор. Плюньте Вы на все эти соображения, берите деньги и переезжайте» (В. Войнович., 1976). В данном случае очевидно расхождение во взглядах участников диалога на сложившуюся ситуацию, при этом словосочетание *детский разговор* является негативно-оценочным, поскольку слово *детский* реализует значение 'не свойственный взрослому; наивный, незрелый'. Дополняя беседу приведенным оборотом, литературный персонаж указывает на духовную незрелость собеседника, его неспособность адекватно оценить обстановку. Употребленные далее слова в форме повелительного наклонения (*плюньте, берите, переезжайте*) также говорят о желании «гостя» заставить собеседника посмотреть иначе на сложившуюся ситуацию.

Дискуссия может иметь не только «приземленно-прагматический», но и философский характер, поскольку предметом являются морально-этические, нравственные ценности: «*Душа кусочками не продается*», – строго возразил Бейбарсов. – «Э, *милый мой!* Тут ты не прав! Продается-то она, может, и целиком, а крошится по крошечкам-то каждый день» (Дмитрий Емец. Таня Гроттер и колодец Посейдона (2004)).

Обращение *милый мой* как способ насмешливо-негативной оценки собеседника может употребляться и в ситуациях, характеризующихся более высоким накалом страстей, о чем свидетельствует использование в диалогах сниженной вульгарно-бранной лексики: «*Ты хочешь просто убить меня, негодяй!*» – «*Милый мой, это не смысл!*» – крикнул Яковлев, но начальник не обратил внимания (Е. Радов. Змеесос, 2003). Очевидно, что в этом случае происходит диалог-перепалка между начальником и подчиненным. Лицо, занимающее более высокую должность, позволяет себе грубое вербальное поведение по отношению к собеседнику, который, в свою очередь, для того чтобы сгладить напряженность конфликта, использует обращение *милый мой*, однако, судя по всему, не добивается ожидаемого результата. Сравн. также: «*Я сейчас стреножу тебя, как козла!*» – *У тебя рук не хватит, милый мой!*» – «*Ты что, думаешь, раз я здесь – тебе все можно?*» – «*Ну конечно!*» (Е. Радов. Змеесос, 2003).

Особый негативно-оценочный статус имеет обращение *милый мой* в следующем фрагменте художественного текста, в котором литературный персонаж использует его, передавая высказывание бывшей жены, для характеристики которой он употребляет вульгарное слово *стерва*: «*Вот Катюша моя была – это уж всем стервам была стерва!*» – *Знаешь, милый мой, если ты – мужик, так и бери себе мужичку! И потом, если бы ты меня хоть немного уважал, ты бы не вел себя как скотина*. – «*А я ее не уважал?*» (Е. Попов. Там в океан течет Печора, 1970–2000). Можно предположить, что в общении между бывшими супругами обращение *милый мой* используется как насмешливо-издевательская переадресация к прежним отношениям, что помогает женщине выразить крайнюю степень раздражительности, недовольства.

Проанализированный материал убеждает в том, что обращение *милый мой* в художественных текстах реализует свойство энантиосемичности, причем использование его в негативно-оценочном значении характеризуется большим разнообразием оттенков в зависимости от цели высказывания.

Список использованных источников

1. Бессонова, Л. Е. Энантиосемия в языке и речи / Л. Е. Бессонова. – Симферополь : АРИАЛ, 2015. – 135 с.
2. Кузнецов, С. А. Большой толковый словарь русского языка / С. А. Кузнецов. – СПб. : «Норинт», 2000. – 1536 с.
3. Литвинова, Е. А. Эмоционально-оценочная энантиосемия. Филологические науки. Вопросы теории и практики / Е. А. Литвинова. – М. : Высш. шк., 2012. – С. 86–90.
4. Ярцева, В. Н. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / В. Н. Ярцева. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

References

1. Bessonova, L. E. (2015). Jenantiosemitija v jazyke i rechi. Simferopol'. (In Russ).
2. Kuznecov, S. A. (1998) Bol'shoj tolkovyj slovar' Russkogo jazyka. St. Petersburg. (In Russ).
3. Litvinova, E. A. (2012). Jemocional'no – ozenochnaja jenantiosemitija. Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki 2. Moscow. (In Russ).
4. Jarceva, V. N. (1998). Jazykoznanie. Bol'shoj jenciklopedicheskij slovar'. Moscow. (In Russ).

СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

О. Г. Яблонская

кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков и МПИЯ
Мозырского государственного педагогического университета им. И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: *olga_yablonskaya@rambler.ru*

В. В. Новик

студентка 2 курса филологического факультета
Мозырского государственного педагогического университета им. И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: *novikvaleria2001@mail.ru*

В статье рассматриваются семантико-прагматические особенности фразеологических единиц, объединенных лексемой «птица». На основе сравнительного анализа выявляются особенности использования фразеологизмов в русскоязычных и англоязычных художественных текстах, представленных в Национальном корпусе русского языка. Выявляются способы достижения семантического и прагматического соответствия фрагментов текстов при переводе, анализируется роль фразеологизмов в оригинале и тексте-переводе.

Ключевые слова: фразеологизм, художественный текст, перевод, семантико-прагматические свойства фразеологизмов.

SEMANTIC AND PRAGMATIC ASPECT OF THE TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS

O. G. Yablonskaya

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Methods of Teaching Foreign Languages of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin, Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: *olga_yablonskaya@rambler.ru*

V. V. Novik

2nd year student of the Faculty of Philology of Mozyr State Pedagogical University
named after I. P. Shamyakin, Mozyr, Republic of Belarus

The article deals with the semantic and pragmatic features of phraseological units united by the lexeme "bird". On the basis of a comparative analysis, the peculiarities of the use of phraseological units in Russian and English literary texts, presented in Russian National Corpus, are studied. The ways of achieving semantic and pragmatic correspondence in the text fragments are revealed, the role of phraseological units in the original and translated texts is analyzed.

Key words: phraseological unit, literary text, translation, semantic and pragmatic properties of phraseological units.

Введение. В современной лингвистике единицы языка изучаются не изолированно, а в определенном контексте, что позволяет им проявить свой потенциал (семантический, грамматический, культурологический, прагматический и т. д.). Художественные тексты, как правило, обладают прагматическим потенциалом, под которым понимается «способность текста оказывать воздействие на Рецептора, вызывать у него интеллектуальную или эмоциональную реакцию на передаваемое сообщение» [3, с. 248]. Одним из языковых средств, способствующих созданию завершеного и реалистичного художественного произведения и оказывающих определенное воздействие на читателя, являются фразеологические единицы.

Цели и задачи. Целью данной работы является выявление семантико-прагматических свойств фразеологизмов в художественных текстах на русском и английском языках, анализ способов перевода рассматриваемых единиц.

Методы и материал исследования. Материалом исследования являются фразеологические единицы русского языка, объединенные компонентом «птица». Всего из фразеологических словарей методом сплошной выборки было отобрано 29 фразеологизмов, например, *вольная птица; птичка-невеличка, да ноготок востер; ранняя птишка, на птичьих правах* и другие. Для дальнейшего анализа был использован Национальный корпус русского языка (НКРЯ), материал которого позволил выявить семантико-прагматические особенности данных единиц. Проведенный анализ показал, что в параллельном английском корпусе представлены тексты, в которых чаще всего используются такие фразеологизмы как *важная птица, с высоты птичьего полета, птица высокого полета, синяя птица*. В центре внимания данной работы находятся фразеологизмы в текстах на русском языке и их сопоставление с англоязычными текстами, которые могут являться как оригиналом, так и продуктом перевода.

Результаты и их обсуждение. При переводе художественного текста информацию можно считать понятной и аутентичной лишь в том случае, когда наблюдается соответствующий эмоциональный контакт между автором и читателем. К основным способам перевода фразеологических единиц традиционно относят фразеологический эквивалент, фразеологический аналог, калькирование и описательный перевод. «Установление необходимого прагматического отношения Рецептора перевода к передаваемому сообщению в значительной степени зависит от выбора переводчиком языковых средств при создании им текста перевода» [3, с. 210].

Наиболее многочисленной по употреблению в параллельном английском корпусе является фразеологическая единица *важная птица* – человек, занимающий высокое общественное или служебное положение, обладающий властью, большим влиянием [1]. В рассмотренных текстах не выявлены возможные варианты перевода данной единицы, приведенные в словаре (*a big shot, heavy hitter, bigwig*). Чаще всего в англоязычном варианте употребляется лексема *important*, которая передает только смысл выражения без каких-либо коннотаций.

«*The title alone is enough to make me feel sort of important*» [W. Groom, Forrest Gump (1986)].
«*Благодаря такому названию, я почувствовал себя важной птицей*» [У. Грум, Форрест Гамп (1986)].

В англоязычном варианте прагматический эффект достигается при помощи сочетаемости слова *important* с другими лексемами предложения (*is enough, feel sort of important*), в результате чего читатель понимает ощущения героя, видит, как растет его самооценка. В русскоязычном варианте используется фразеологизм, который придает словам говорящего оттенок самоиронии.

В следующем примере используется описательный перевод, однако прагматическое воздействие фразеологизма в тексте-оригинале сохраняется в тексте-переводе за счет синтаксической конструкции, которая используется в английском языке для выражения удивления, недоумения, т. д.:

«*A может быть, Женькин друг и верно важная птица*» [Р.П. Погодин. Время говорит: пора (1960)].
«*Could this friend of his be really such an important person?*» [R. Pogodin (R. Bobrova, 1980)].

Заслуживает внимания еще один пример. «*You ain't big enough or mean enough to worry God much*» [J. Steinbeck. The grapes of Wrath (1939)]. «*Нет, довольно. Принимайся за работу. Не такая ты важная птица, не такая ты грешница, чтобы бог из-за тебя очень беспокоился*» [Дж. Стейнбек, Гроздь гнева (1939)].

В структуре английской фразы *You ain't big enough* отсутствует существительное, что подчеркивает незначительность собеседника для говорящего. Тот же эффект в русском языке достигается за счет использования фразеологизма. Насмешливый тон сохраняется в обоих примерах.

Анализ показал, что фразеологизм *важная птица* характеризуется лаконичностью по сравнению с выражениями, которые используются для передачи идентичного значения в англоязычном тексте. Контекст влияет на формирование уважительного либо насмешливого тона повествования, в результате чего у читателя складывается соответствующее представление о литературном герое.

Следующим по распространенности в НКРЯ является фразеологизм *с высоты птичьего полёта* – 1) с большой высоты; 2) поверхностно, неглубоко, не вдаваясь в подробности (рассматривать, судить, т. д.) [5].

«*Rome from the air is a labyrinth – an indecipherable maze of ancient roadways winding around buildings, fountains, and crumbling ruins*» [D. Brown. Angels and Demons (2000)].

«*С высоты птичьего полёта Рим казался беспорядочным переплетением улиц – сложный лабиринт старинных дорог, огибающих огромные здания храмов, искрящиеся фонтаны и многочисленные древние руины*» [Д. Браун. Ангелы и демоны (2000)].

В приведенных фрагментах речь идет о перспективном изображении местности, видимой с большой высоты. Словосочетание *from the air* воспринимается как констатация факта, тогда как фразеологическая единица вызывает ассоциации с небом, самолетом, т. е. делает повествование более образным. Семантика свободного словосочетания на английском языке в сочетании с синтаксической структурой всего предложения участвуют в создании образа города, что передается в русском тексте с помощью фразеологизма, имеющего фрагментарное значение и не оказывающего дополнительного прагматического влияния на читателя. Однако, можно отметить, что использование данной единицы является удачным переводческим решением.

Более распространенным вариантом, соответствующим данному фразеологизму, является выражение *a bird's-eye view*, которое является калькированным переводом, что, тем не менее, сохраняет как семантические, так и прагматические свойства выражения (создание в сознании читателя соответствующей картины):

«*Оттуда с высоты птичьего полета видны Днепр, Труханов остров и левобережные дали с Дарницей*» [А.В. Кузнецов. Бабий яр (1965-1970)].

«*From there I had a bird's-eye view of the Dnieper, Trukhanov Island and a long stretch of the left bank, including Darnitsa*» [A. Ruznetsov. Babi Yar (D. Floyd, 1970)].

Фразеологическая единица *птица высокого полёта* употребляется в том случае, когда речь идет о важном, влиятельном человеке, занимающем высокое положение в обществе [4].

«*And the moral of this is – Birds of feather flock together*» [L. Carroll. Alice in Wonderland (1865)].
«*А мораль отсюда такова: это птицы одного полета!*» [Л. Кэррол. Приключения Алисы в стране чудес (Н. Демурова (1967))].

У английской пословицы есть русскоязычный аналог – *рыбак рыбака видит издалека*. Однако в данном случае в основе пословицы перевода использован тот же образ птицы, что и в тексте-оригинале. Семантический признак схожести, заключенный во фразеологизмах, в одинаковой степени актуализирует их прагматический потенциал, т. е. способствует формированию представления о литературных героях и обобщает ситуацию в целом.

В следующем примере использован контекстный вариант словарного фразеологизма:

«Но вместе с тем Саша чувствовал в Алферове некую необычность, нестандартность, не Дьяков, птица совсем другого полета, был в Китае, Дьякова в Китай не пошлешь» [А. Рыбаков. Дети Арбата (1982–1987)]. «At the same time, Sasha had sensed an exceptional quality in Alferov, something different. He was no Dyakov; he was a bird of quite different feather. He'd been in China. You wouldn't send Dyakov to China» [A. Rybakov. Children of the Arbat (H. Shukman (1988))].

В основе перевода русского фразеологизма на английский язык находится такая характеристика как оперение, которая, с одной стороны, связана с образом птицы, а с другой, ассоциируется с поговоркой *Birds of feather flock together*. Семантико-прагматические свойства контекстных аналогов совпадают (характеристика человека в сочетании с удивлением говорящего акцентируют внимание читателя на происходящем).

Фразеологизм *вольная птица* (независимый, никакими обязательствами не связанный [2]) выполняет номинативную функцию, так как указывает на человека, ни от кого не зависящего в своих действиях.

«Видишь ли, у меня небольшой запасец деньжат есть, – да и вообще я – вольная птица...» [В. В. Набоков, Благодать (1927)]. «You see, I do have a small supply of cash, and anyway, I like to be as free as a damned fowl of some sort...» [Vladimir Nabokov, The doorbell (1927)].

В русскоязычном тексте фразеологизм является основанием для дальнейшего развертывания идеи о поступках независимого и ничем не обремененного человека. В англоязычном варианте используется сравнительная конструкция, которая равнозначна фразеологизму в семантическом и прагматическом плане.

В следующем примере автор перевода добавляет в русскоязычный текст фразеологизм *вольная птица*, вводит его как приложение, как дополнительную информацию:

«Monday morning found us on our way to the famous university town – an easy effort on the part of Holmes, who had **no roots to pull up**, but one which involved frantic planning and hurrying on my part, as my practice was by this time not inconsiderable» [A. C. Doyle. The adventure of the Creeping Man (1927)]. «В понедельник утром мы уже сидели в поезде – направляясь в знаменитый университетский городок. Холмсу, **вольной птице**, ничего не стоило сняться с места, мне же потребовалось лихорадочно менять свои планы, так как моя практика в то время была весьма порядочна» [А. К. Дойл. Человек на четвереньках (М. Кан (1966))].

В английском варианте необходимая характеристика героя достигается при помощи другого фразеологизма *no roots to pull up* (покинуть насиженное место), за счет чего весь фрагмент сохраняет свои семантические и прагматические характеристики (создание образа литературного героя и соответствующего отношения к нему).

Выводы. Сравнительный анализ фрагментов художественных произведений показал, что фразеологизмы рассматриваемой группы чаще используются в русскоязычных текстах. Лаконичность фразеологизмов и больший (по сравнению со словом) семантический вес способствуют активизации самостоятельной мыслительной деятельности читателя. Семантическое соответствие при переводе достигается не только за счет лексических или фразеологических единиц, но и за счет синтаксических конструкций, которые характеризуются определенной модальностью. Прагматическое соответствие в сравниваемых текстах обусловлено удачностью выбора языковых единиц при переводе фрагмента в целом, т. к. фразеологизм может иметь фрагментарную значимость, влияющую тем не менее на образность и эмоциональность произведения.

Список использованных источников

1. Важная птица [Электронный ресурс] // Словари и энциклопедии на Академике. – Режим доступа: <https://phraseology.academic.ru/10138/>. – Дата доступа: 16.12.2020.
2. Вольная птица [Электронный ресурс] // Словари и энциклопедии на Академике. – Режим доступа: https://dic.academic.ru/dic.nsf/michelson_new/1428. – Дата доступа: 16.12.2020.
3. Комиссаров, В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
4. Птица высокого полета [Электронный ресурс] // Словари и энциклопедии на Академике. – Режим доступа: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/proverbs/38567/>. – Дата доступа: 16.12.2020.
5. С высоты птичьего полета [Электронный ресурс] // Словари и энциклопедии на Академике. – Режим доступа: <https://phraseology.academic.ru/9165/>. – Дата доступа: 16.12.2020.

References

1. Komissarov, V. N. *Theoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty)* : yчеб. dlya in-tov i fak. inostr. yaz. – M. : Higher school (In Russ).
2. Vazhnaya ptitsa. Dictionaries and encyclopedias on Akademik. Retrieved December 16 2020 from: <https://phraseology.academic.ru/10138/>. (In Russ).
3. S vyisoty ptichego poliota. Dictionaries and Encyclopedias on Akademik. Retrieved December 16 2020 from: <https://phraseology.academic.ru/9165/>. (In Russ).
4. Ptitsa vyisokogo poliota. Dictionaries and encyclopedias on Akademik. Retrieved December 16 2020 from: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/proverbs/38567/>. (In Russ).
5. Volnaya ptitsa. Dictionaries and Encyclopedias on Akademika. Retrieved December 16 2020 from: https://dic.academic.ru/dic.nsf/michelson_new/1428. (In Russ).

ПЕДАГОГИКА, ГИСТОРИЯ, КУЛЬТУРА

УДК 373.2.016:81

ОБУЧЕНИЕ РАССКАЗЫВАНИЮ КАК ЭЛЕМЕНТ РАЗВИТИЯ СВЯЗНОЙ РЕЧИ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

М. А. Митрахович

студентка 4 курса факультета дошкольного и начального образования
Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: schabanova.marija2017@mail.ru

П. Е. Ахраменко

доцент, кандидат филологических наук, доцент кафедры белорусской и русской филологии
Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: piter2105@yandex.ru

В данной статье представлен процесс развития связной монологической речи старших дошкольников посредством обучения рассказыванию. При обучении использовались тексты повествования и описания в процессе творческого рассказывания и рассказывания из опыта, использовались методики «Расскажи по картине», «Два жадных медвежонка», «Моя любимая игрушка». Исследование эффективности процесса развития связной речи через обучение рассказыванию проходило проверку педагогическим экспериментом в три этапа: констатирующий, формирующий и контрольный. Результаты исследования могут быть использованы педагогами при работе в старших группах дошкольных учреждений при решении вопросов развития связной речи.

Ключевые слова: метод, развитие связной речи, диагностика, контрольная группа, экспериментальная группа.

TEACHING STORYTELLING AS AN ELEMENT OF THE DEVELOPMENT OF COHERENT SPEECH IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN

M. A. Mitrakhovich

4th year student of the Faculty of Preschool and Primary Education
of the Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: schabanova.marija2017@mail.ru

P. E. Akhramenko

Associate Professor, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Belarusian and Russian
Philology of the I. P. Shamyakin Mozyr State Pedagogical University,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: piter2105@yandex.ru

This article presents the process of developing coherent monologic speech of older preschoolers through teaching storytelling. During the training, the texts of narration and descriptions were used in the process of creative telling and telling from experience, the methods: "Tell from a picture", "Two greedy teddy bears", "My favorite toy" were used. The study of the effectiveness of the process of developing coherent speech through teaching storytelling was tested by a pedagogical experiment in three stages: ascertaining, formative and control. The results of the research can be used by teachers when working in senior groups of preschool institutions when addressing the development of coherent speech.

Key words: method, development of coherent speech, diagnostics, control group, experimental group.

Введение. В современном дошкольном образовании речь рассматривается в качестве основ воспитания и обучения детей. От уровня умения рассказывать зависят успешность обучения детей в школе, умение общаться с людьми и общее интеллектуальное развитие. Учить ребенка рассказывать – значит формировать его связную речь.

Учеными и методистами Е. И. Тихеевой [3], А. М. Бородич, [1], О. С. Ушаковой [4], Э. П. Коротковой [2], Л. А. Пенъевской и др. выделены и апробированы в многолетней практике следующие приемы обучения детей рассказыванию: образец рассказа, частичный образец, анализ образца рассказа, план рассказа, коллективное составление рассказа, дублер рассказа-образца, мотивация, моделирование, оценка детской речи.

Цели и задачи. Цель исследования – выявить влияние обучения старших дошкольников рассказыванию на другие стороны связной речи.

Цель достигается решением следующих задач:

1. выявить эффективные методы и приемы обучения рассказыванию при формировании связной речи детей старшего дошкольного возраста;
2. разработать комплекс игр и упражнений для старших дошкольников, направленный на развитие связной монологической речи при обучении рассказыванию и проверить их результативность с помощью педагогического эксперимента на повышение уровня связной речи детей старшего дошкольного возраста.

Методы и материал исследования. Для определения уровня речевого развития старших дошкольников был проведен педагогический эксперимент. Исследование проводилось на базе ГУО «Специальный ясли-сад № 30 г. Мозыря». Выборка составила 12 детей старшего дошкольного возраста (5–6 лет). Методы исследования: метод наблюдения, метод беседы, метод изучения и обобщения опыта, педагогический эксперимент. Работа проводилась по методикам обучения рассказыванию, разработанным Е. И. Тихеевой [3], Э. П. Коротковой [2] и О. С. Ушаковой. При обучении нами использовались наглядные и практические методы. Наглядные методы применялись совместно со словесными методами. В качестве практических методов в основном использовали дидактические игры.

Результаты и их обсуждение. Для успешного освоения программы обучения в школе у выпускника детского сада должны быть сформированы умения связно высказывать свои мысли, строить диалог и составлять небольшой рассказ на определенную тему. Эти умения успешно формируются при обучении дошкольников рассказыванию.

Для определения уровня развития связной речи старших дошкольников был проведен педагогический эксперимент. Исследование проводилось на базе «ГУО Специальный ясли-сад № 30 г. Мозыря». Выборка составила 12 детей старшего дошкольного возраста (5–6 лет).

Программа исследования предусматривала 3 этапа: 1 этап – констатирующий, цель которого выявление уровня развития связной речи у детей старшего дошкольного возраста; 2 этап – формирующий – использование дидактических игр и упражнений в ходе обучения детей старшего дошкольного возраста рассказыванию из опыта и творческому рассказыванию; 3 этап – контрольный – выявление уровня развития связной речи, обработка и анализ результатов исследования, оформление результатов исследования.

Критериями нашего эксперимента было следующее: выявить насколько связны, последовательны, логично построены рассказы дошкольников. Показатель связности речи – использование языковых средств связи; показатель последовательности – соответствие порядка следования предложений в тексте последовательности событий в действительности; логичность – соответствие текста теме, правильная композиционная структура, соответствующая законам построения правильного суждения.

Целью проведения констатирующего исследования является определение уровня речевых умений дошкольников в процессе творческого рассказывания и рассказывания из опыта. В исследовании принимала участие старшая группа детей, воспитатель – Машук Светлана Валентиновна.

Для проведения констатирующего эксперимента группа детей старшего дошкольного возраста была поделена на две подгруппы – контрольную и экспериментальную. Для определения уровня речевых умений мы использовали методику «Расскажи по картине». Целью данной методики является изучение умения детей отвечать на вопросы и самостоятельно рассказывать по картине связными предложениями, использовать простые и распространённые предложения, правильно применять согласование времён. На первом этапе были выявлены умения детей отвечать на вопросы воспитателя по картине: «Какое время года на картине?», «Кто изображён как картине?», «Расскажите, что делает каждый из взрослых и детей» и т. д. На втором этапе выявлялось насколько дети могут рассказать по плану о картине без помощи воспитателя. Максимальное количество суммы баллов – 10. Уровень воспитанников определяли следующим образом: высокий – от 10 до 8 баллов; средний – от 7 до 4; низкий – от 3 до 0. Далее баллы переводились в проценты. Результаты в процентах проведения диагностики методики «Расскажи по картине» в контрольной группе следующие: Высокий уровень – 0 %; Средний уровень – 66,7 %; Низкий уровень – 33,3 %. Результаты в экспериментальной группе оказались ниже: Высокий уровень – 0 %; Средний уровень – 50 %; Низкий уровень – 50 %. Аналогично диагностика проводилась и по методике методикам «Моя любимая игрушка» и «Два жадных медвежонка».

С учетом проведенных трёх методик «Расскажи по картине», «Моя любимая игрушка» и «Два жадных медвежонка» мы вывели средний показатель уровня умения рассказывать в контрольной и экспериментальной группах в процентах.

Сравнительный уровень развития связной речи в контрольной и был зафиксирован в следующих показателях: В экспериментальной группе по сравнению с контрольной: Высокий уровень – ниже на 27,73 %; Средний уровень – ниже на 10 %; Низкий уровень – ниже на 27,77 %.

После констатирующего мы на протяжении 4 месяцев проводили формирующий эксперимент. С целью повышения уровня умения творческого рассказывания, рассказывания из опыта нами были разработаны методики применения упражнений и игр на занятиях в группе старшего дошкольного возраста, которые были направлены на развитие связной речи. Игры были отобраны с учетом возрастных возможностей и интересов детей. Данные игры проводились с детьми экспериментальной группы в соответствии с циклограммой образовательной деятельности УДО и режимом дня данной возрастной группы. С детьми же контрольной группы проводилась работа в соответствии с Учебной программой дошкольного образования. С экспериментальной группой проводились следующие дидактические игры и упражнения: «Найди картинке место», «Отгадай-ка», «Козлята и волк», «Кто, где живет?», «Пойми меня» и др. В ходе работы мы наглядно убеждались в улучшении показателей по развитию связной речи дошкольников. И для подтверждения своих наблюдений нами был проведен контрольный эксперимент. Для его проведения

была использована те же методики, что и на этапе констатирующего эксперимента: «Расскажи по картине», «Моя любимая игрушка» и «Два жадных медвежонка». Было установлено, что средний показатель развития связной речи в экспериментальной группе стал выше, чем в контрольной группе. Так, высокий уровень стал больше на 33,3 % (в контрольной группе только на 16,7 %). По соотношению с контрольной группой динамика улучшения составляет, например, по высокому уровню 16,6 %. Средний уровень стал ниже на 11,5 % за счет того, что повысился высокий уровень. Низкий уровень знаний детей по развитию речи стал ниже на 33,3 % за счет изменения в процентном соотношении между высоким и средним уровнями.

Выводы. Регулярное использование в работе по развитию связной речи детей старшего дошкольного возраста правильно подобранных дидактических игр и упражнений, методов, приемов и средств при обучении рассказыванию содействует увеличению объема активного словаря, помогает детям связно, последовательно и логично выстраивать рассказы и в целом является эффективным средством развития всех сторон речевого развития детей.

Список использованных источников

1. Бородич, А. М. Методика развития речи детей / А. М. Бородич. – М. : Просвещение, 1974. – 288 с.
2. Короткова, Э. П. Обучение детей дошкольного возраста рассказыванию : пособие для воспитателя детского сада / Э. П. Короткова – М. : Просвещение, 1982. – 128 с.
3. Тихеева, Е. И. Развитие речи детей / Е. И. Тихеева, Ф. А. Сохин. – М. : Просвещение, 2005. – 159 с.
4. Ушакова, О. С. Занятие по развитию речи в детском саду / О. С. Ушакова. – М. : Просвещение, 1993. – 272 с.

References

1. Borodich, A. M. (1974) *Metodika razvitiya rechi detey* [Methods of speech development in children]. Moscow : Prosveshchenie. (In Russ.).
2. Korotkova, E. P. (1982) *Obuchenie detej doshkolnogo vozrasta rasskazyvaniyu* [Teaching preschool children to tell stories]. Moscow : Prosveshchenie. (In Russ.).
3. Tikheeva, E. I. (2005) *Razvitiye rechi detey* [Development of children's speech]. Moscow : Prosveshchenie (In Russ.).
4. Ushakova, O. S. (1993) [Lesson on speech development in kindergarten]. Moscow : Prosveshchenie (In Russ.).

УДК 373.31

УПЛЫЎ ЗАГАДАК НА ФАРМІРАВАННЕ ВЫРАЗНАГА ЧЫТАННЯ ў ПАЧАТКОВАЙ ШКОЛЕ

В. Я. Барысенка

дацэнт, кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры спецыяльнай педагогікі і методик дашкольнай і пачатковай адукацыі,
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна

В. А. Каваленка

студэнтка чацвёртага курса факультэта дашкольнай і пачатковай адукацыі,
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна

У артыкуле прасочваецца гісторыя стварэння, станаўлення і развіцця загадкі як жанру фальклору. Разглядаецца ўплыў загадак на станаўленне выразнага маўлення чалавека. Пры напісанні артыкула выкарыстоўваліся метады аналітычнага апісання, сістэматызацыі, абгульнення і разважання. Быў выкарыстаны матэрыял з педагагічнай перададдипломнай практыкі, якая праходзіла на базе сярэдняй школы № 11 горада Мазыра. Пачынаючы з глыбокай даўніны і да сённяшняга часу загадка бытуе ў розных галінах чалавечай дзейнасці. Дэталёва распісана метадыка працы з тэкставымі загадкамі і загадкамі-задачами на ўроках літаратурнага чытання ў пачатковых класах. Зроблены вывяд аб тым, што праца на фарміраванні навыкаў выразнага чытання не з'яўляецца закончанай і патрабуе далейшага працягу і развіцця. Неабходна ўжываць загадку для адпрацоўкі тэхнікі чытання і асноўных кампанентаў выразнага чытання.

Ключавыя словы: фальклор, загадка-задача, абстрактныя паняцці, метафара, асацыяцыя, слоўніковы запас, маўленчая дзейнасць, сэнс слова, лагічны націск, паўза.

THE INFLUENCE OF MYSTERIES ON THE FORMATION OF EXPRESSIVE READING IN PRIMARY SCHOOL

V. Y. Borisenko

Associate Professor, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Special Pedagogy and Methods of Preschool and Primary Education
Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin, Mozyr, Republic of Belarus

V. A. Kovalenko

a fourth-year student
faculty of preschool and elementary education
Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin, Mozyr, Republic of Belarus

The article traces the history of the creation, formation and development of the riddle as a genre of folklore. The influence of riddles on the formation of clear human speech is considered. Methods of analytical description, systematization, generalization and reasoning were used in writing the article. Material from pedagogical undergraduate practice, which took place on the basis of

secondary school № 11 in Mozyr, was used. From ancient times to the present day the riddle has existed in various fields of human activity. The methods of working with text riddles and riddles-tasks in reading lessons in primary school are described in detail. The result is that the work on the formation of clear reading skills is not complete and requires further continuation and development. It is necessary to apply the riddle to practice reading techniques and the main components of clear reading.

Key words: folklore, riddle-task, abstract concepts, metaphor, association, vocabulary, speech activity, meaning of the word, logical stress, pause.

Уводзіны. Сёння загадкі асацыіруюцца найперш з дзіцячым фальклорам, але так было не заўсёды. Узніклі яны яшчэ ў тыя часы, калі старажытны чалавек спасцігаў свет.

Этнограф XIX стагоддзя Дзмітрый Садоўнікаў пісаў, што іх гісторыя ўзыходзіць да глыбокай старажытнасці: «... да таго часу, калі чалавек глядзеў на прыроду як на нешта жывое, калі з’явы яе былі для яго пераважнай, страшэннай таямніцай» [1]. Вобразы ў іх адлюстроўвалі і тлумачылі свет прыроды.

Пазней загадкі сталі загадваць у асабліва важныя моманты жыцця: падчас вяселля, пахавання або калі рыхтаваліся да збору ўраджаю. Па павер’ях, правільны адказ дапамагаў выканаць жаданне або абараняў ад небяспекі. Калі ж адгадаць не атрымлівалася, услед чакала пакаранне, і вельмі жорсткае – аж да смерці. Гэта адгукнулася і ў фальклоры: у казках складанымі загадкамі-задачамі выпрабавалі героя. Напрыклад, такіх казках, як «Разумная дачка», «Ідзі туды – не ведаю куды, прынясі то – не ведаю што», «Крошачка-Хаўрошачка», «Фока – на ўсе рукі дока», «Царэўна-лягушка» і інш.). З часам загадкі гублялі сваё асаблівае значэнне. Іх сталі выкарыстоўваць для забавы і развіцця кемлівасці малых. Звычайна на вачорках старэйшых паступова вучылі дзяцей разгадаць загадкі.

Як правіла, загадвалі канкрэтны прадмет, напрыклад, стол ці сякеру, часам дзеянне – *ворыва, будаўніцтва, збіральніцтва, ткацтва* і інш. І зусім рэдка абстрактныя паняцці: *час, мудрагелістасць, маладосць, праўда, розум: “Сутуленькі, / маленькі, / Гарбаценькі / Па полі свічкі, / А дадому прыбяжыць – / Усю зіму праляжыць”* (Серп).

У аснове загадак, як правіла, ляжала апісанне знешняга выгляду і пэўнага дзеяння: *«Быў шар белы. Вецер падзьмуў, і шар паляцеў»* (Дзьмухавец).

Большая іх частка ўтворана з дапамогай старадаўніх метафар або асацыяцый, якія не заўсёды зразумелыя сучаснаму чалавеку. Таксама загадкі маглі будавацца на супастаўленні прадметаў або іншасказанні: *«Тонка дрэўца жываты пампе»* (Калоссе); *«Ляціць птушка тонкая, / Пер’е чырвонае ды жоўтае, / Па канец ея – чалавечая смерць»* (Стрэльба).

У загадках часта выкарыстоўваліся вобразы, звязаныя з нябеснымі свяціламі: *сонца на ўзыходзе і заходзе, месяц, зоркі*. Збіральнік фальклору Аляксандр Афанасьев пісаў: «... смелыя пытанні, зададзеныя дапытлівым розумам чалавека пра магутныя сілы прыроды, казаліся менавіта ў гэтай форме» [2]. Даследчыкі мяркуюць, што загадкі пра свяцілы і з’явы прыроды – самыя старажытныя, у іх выяўляюцца арыбуты паляўнічага і пастуховага побыту нашых продкаў.

Неба ў загадках паўставала бязмежнай прасторай, якую параўноўвалі з футрам або шатром і згадвалі як фон для свяцілаў. Таму звычайна параўноўвалі са срэбрам і золатам, з белымі гузікамі. Асабліва ў загадках адзначалася, што Месяц і Сонца ніколі не бываюць на небе разам: *“Залаты гаспадар – на поле; / Срэбраны пастух – з поля”*.

Акрамя таго, што чалавек шмат назіраў за навакольным светам і прыродай, ён назіраў і за сваімі суседзямі. Адсюль і з’явіліся загадкі аб самім чалавеку, частках яго цела (вочы, нос, рукі), адзенне і г. д. Адна з самых вядомых загадак пра чалавека, знаёмая шматлікім народам свету, гучыць так: *“Раніцай – на чатырох нагах, / апоўдні – на двух, / вечарам – на трох”* (Дзяцінства, маладосць, старасць).

Мэта і задачы. Мэта артыкула – паказаць карыснасць выкарыстання народнага фальклору для развіцця слоўнікавага запasu і маўленчай дзейнасці малодшых школьнікаў. Вырашаліся наступныя задачы:

- закрануць крыніцы станаўлення і развіцця загадак;
- прасачыць умовы стварэння тэкстаў загадак;
- паказаць методыку працы з тэкставымі загадкамі і загадкамі-задачамі.

Метады і матэрыял даследавання. Былі выкарыстаны метады аналітычнага апісання, сістэматызацыі, абагульнення і разважання. Быў выкарыстаны матэрыял з педагагічнай перадыпломнай практыкі, якая праходзіла на базе агульнаадукацыйнай школы № 11 горада Мазыра.

Вынікі і іх абмеркаванне. Ва ўжытак чалавека пачалі ўваходзіць новыя прадметы і паняцці, з’яўляліся новыя загадкі, а фальклорныя тэксты аб састарэлых прадметах знікалі з актыўнага слоўніка.

Тым не менш, гэта не перашкодзіла загадкам застацца любімым дзіцячым жанрам. Яны аказвалі і аказваюць вялікі ўплыў на развіццё мыслення дзяцей. Больш за тое, яны ўсё часцей сталі выкарыстоўвацца на ўроках літаратурнага чытання і мовы, бо ўзбагачаюць слоўнік навучэнцаў за кошт шматзначнасці слоў, фарміруюць уяўленні аб пераносным значэнні слова, а таксама спрыяюць фарміраванню вобразнасці і выразнасці маўлення.

У цяперашні час не ўсе вучні валодаюць навыкамі выразнага чытання. Дадзеную праблему можна вырашыць пры дапамозе выкарыстання загадак на ўроках літаратурнага чытання і мовы. Але гэта атрымаецца толькі тады, калі праца ў класе будзе сістэматычнай і мэтанакіраванай [3].

Для таго, каб загадкі сталі эфектыўным сродкам фарміравання выразнага чытання неабходна выконваць працу па развіцці ўменняў кіраваць дыханнем, выбіраць патрэбную інтанацыю, неабходны тэмп маўлення, карыстацца лагічнымі паўзамі і націскамі.

Урокі літаратурнага чытання варта пачынаць з выканання практыкаванняў па тэхніцы прамовы. Сэнс і мэтазгоднасць дадзеных практыкаванняў заключаецца ў тым, каб правесці свайго роду дыхальную гімнастыку, падрыхтаваць маўленчы апарат да працы, наладзіць дзяцей на актыўную дзейнасць.

У якасці практыкаванняў выкарыстоўваецца харавое і індывідуальнае прагаворванне скарагаворак. На матэрыяле скарагаворак дзеці вучацца выразнасці і правільнасці вымаўлення.

Кожная скарагаворка вымаўляецца не менш чым з двума рознымі падтэкстамі (сэнсамі). Напрыклад: «Піліп ды ліпы прыліп». Яе можна вымавіць з такімі падтэкстамі:

1. Пашкадаваць Піліпа: «Ах, як шкада, прыліп да ліпы».
2. Папракнуць яго: «Эх ты!»
3. Выказаць здзіўленне: «Як можна было прыліпнуць?».

Дадзены тып працы ў нейкай меры падводзіць да тэмы ўрока. На выкананне практыкаванняў па тэхніцы прамовы адводзіцца на ўроку да 4–5 хвілін.

Асноўная частка заняткаў прысвечана працы над загадкамі. Праводзіцца гутарка з навучэнцамі, мэта якой заключаецца ў тым, каб дзеці ўспомнілі вядомыя ім загадкі.

Навучэнцы задаюць загадкі, могуць адразу ж даваць адгадкі. Можна зрабіць і так: адзін загадвае, астатнія адгадваюць. Настаўнік адзначае найбольш удалыя адказы, тлумачэнні, цікавыя загадкі. Пасля гэтага праводзіцца чытанне і разбор загадак.

Напрыклад: Прачытайце пра сябе загадку: «Над бабулінай хаткай / Вісіць хлеба акрайчык. / Сабакі на яго выюць, / а дастаць не могуць».

- Адгадайце загадку. Што гэта такое?
- Гэта месяц.
- З чым параўноўваецца месяц?
- З акрайчыкам хлеба.
- Чаму ён параўноўваецца менавіта з ім?
- Таму, што ён падобны на акрайчык хлеба.
- Што ў гэтым параўнанні ёсць незвычайнага?
- Акрайчык хлеба ляжыць на стале, а месяц вісіць у небе.
- Чаму сабакі выюць?
- Яны бачаць месяц, думаюць, што гэта акрайчык хлеба, і злююцца, што не могуць дастаць (адзін з магчымых варыянтаў адказу).

Далей праводзіцца работа па славесным маляванні загадкі: *зорнае неба, залаты месяц, брэх сабак, вёска, цёмныя хаты са светлымі акенцамі, цёмны лес* і г. д. Дадзены від работы спрыяе як развіццю вобразнага і выразнага чытання ў далейшым, так і ўзбагачэнню слоўнікавага запаса школьнікаў і багацця іх вуснага маўлення.

Наступны этап – чытанне загадкі ўслых. Але перш, чым чытаць услых, варта знайсці ў ёй найбольш важныя па сэнсе словы (расставіць лагічныя націскі, паўзы). Пры чытанні іх трэба вылучаць голасам.

Тэкст загадкі запісваецца на дошцы. Вучні знаходзяць разам з настаўнікам лагічныя націскі, паўзы; потым робіцца лагічная разметка тэксту, лагічныя націскі падкрэсліваюцца гарызантальнай рысай, паўзы абазначаюцца вертыкальнымі рысамі.

Над бабулінай хаткай | Вісіць хлеба акрайчык. || Сабакі на яго выюць, | А дастаць не могуць.

Апошні этап – чытанне загадкі з рознымі падтэкстамі. Напрыклад:

1. Быццам вы, чытаючы загадку, самі сябе пытаеце: «Што ж гэта такое? Ніяк не магу здагадацца».
2. Вы ўжо ведаеце адгадку: гэта месяц – і любуецеся карцінай зорнай ночы ў вёсцы.

Настаўнік паказвае, як чытаецца загадка ў тым і ў другім выпадку. Затым гэтую загадку чытаюць самі вучні: спачатку самі сабе, потым – выбарачнае чытанне, як вынік працы – выразнае чытанне.

Асобна вылучаецца група загадак, у якіх прадметы апісваюцца з дапамогай гукапераймання. І загадкі гэтага тыпу таксама варта выкарыстоўваць для адпрацоўкі навыкаў выразнага чытання.

На гэта звяртала ўвагу М. А. Рыбнікава. Яна пісала: «Трэба прывучыць вучня не толькі бачыць карціны, якія малое пісьменнік, але і чуць гучанне верша, яго інструментоўку, гукапераймання і гукапіс» [4, с. 98]. Яна адзначала, што пры чытанні загадак неабходна, каб у дзіцячай гаворцы выразна адлюстроўвалася іх гукавая інструментоўка: «Калі загадка малое карціну з дапамогай гуказапісу або гукапераймання, то настаўнік падкрэслівае сваім вымаўленнем гэты гукавы эфект і патрабуе ад вучняў такога ж свядомага і выразнага вымаўлення» [4, с. 101].

Навучыўшы дзяцей прайграваць гукапіс сродкамі вуснай мовы, настаўнік будзе развіваць гэтыя навыкі далей, у працы над мастацкімі тэкстамі, дзе сустракаюцца спецыяльныя гукападборы, гукапераймання як элементы малюнка карціны, дзеяння і г. д.

Напрыклад, праца па загадцы такога тыпу вядзецца наступным чынам. Настаўнік выбірае вучня, які добра чытае, і просіць яго прачытаць загадку: «Хто на вуліцы гуляе / Ад варот недалёка? / Лапкай зямлю раздзірае / І кудыхча: «Ко-ко-ко?»».

- Вы ўжо здагадаліся, хто гэта?
- Курыца.
- Як вы гэта вызначылі?
- Па апошнім радку. Толькі курыца выдае такія гукі.

Пасля гутаркі робіцца лагічны разбор, абазначаюцца лагічныя націскі, паўзы. Далей праводзіцца выразнае чытанне загадкі.

На наступных уроках вучні рыхтуюцца да выразнага чытання загадак, працуючы ў парах. Кожнай пары раздаюцца карткі з загадкамі, дзе яны робяць лагічную разметку тэксту, падкрэсліваюць лагічныя націскі, паўзы. Пасля разбору загадак дзеці самастойна тлумачаць іх і выразна чытаюць. Настаўнік адзначае найбольш удалае чытанне.

Праца па фарміраванні навыкаў выразнага чытання не з'яўляецца закончай і патрабуе далейшага працягу і развіцця. Настаўнік, безумоўна, можа ўжываць загадку для адпрацоўкі тэхнікі чытання і асноўных кампанентаў выразнага чытання.

Заклучэнне. Такім чынам, фарміраванне навыкаў выразнага чытання ў малодшых школьнікаў – вельмі важная частка працы настаўніка пачатковых класаў, бо менавіта ў пачатковай школе фарміруюцца першыя ўменні, звязаныя з выразным чытаннем.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Загадкі рускага народа : зб. загадак, пытанняў, прыпавесцяў і задач / уклад. Д. Садоўнікаў. – СПб. : тьп. Н. А. Лебедзева, 1875. – [4], VI, [2], 332 с.
2. Рэжым доступу URL: Афанасьев Александр Николаевич – Поэтические воззрения славян на природу (Том 1). Читать книгу онлайн. Страница – 4 (unotices.com).
3. Грахова, С. І. Развіццё слоўнай творчасці малодшых школьнікаў на аснове фальклорных твораў / С. І. Грахова, О. А. Ціханова, З. Г. Шарафетдзінава // European Social Science Journal. – 2018. – № 3. – С. 245–250.
4. Рыбнікава, М. А. Нарысы па методыцы літаратурнага чытання / М. А. Рыбнікава. – М. : Навука і тэхніка, 1963. – 146 с.

УДК 372.882

ЗМЕСТ І ФОРМА МАСТАЦКАГА ТВОРА ЯК СРОДАК ФАРМІРАВАННЯ ЧЫТАЦКАЙ САМАСТОЙНАСЦІ МАЛОДШЫХ ШКОЛЬНІКАЎ

Н. А. Барысенка

дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: nat-1971@tut.by

Ж. М. Кухарэнка

настаўнік, ДУА “Акцябрскі дзіцячы сад – базавая школа Жлобінскага раёна”,
в. Акцябр, Жлобінскі раён, Рэспубліка Беларусь
E-mail: olga-novikova-1989@inbox.ru

У артыкуле разглядаюцца магчымасці фарміравання чытацкай самастойнасці малодшых школьнікаў падчас арганізацыі дзейнай працы над зместам і формай мастацкіх твораў. Шматлікія педагагічныя і метадычныя пошукі эфектыўных шляхоў далучэння вучняў пачатковых класаў да мастацтва слова спрабуюць выпрацаваць алгарытм такой працы з мастацкім тэкстам, у ходзе якой можна было б узмацніць яго ўздзеянне на фарміраванне і ўсебаковае развіццё асобы школьніка. Калі мастацкі тэкст будзе асэнсаваны і ўсвядомлены вучнем, то жаданне чытаць самастойна будзе станавіцца ўсё больш моцным, што наспрыяе ўзбагачэнню інтэлектуальна-пазнаваўчага і маральна-эстэтычнага вопыту.

Ключавыя словы: чытацкая самастойнасць, чытанне, змест і форма мастацкага твора, малодшы школьнік.

CONTENT AND FORM OF THE ARTWORK AS A MEANS OF FORMING THE READER'S INDEPENDENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

N. A. Borisenko

associate Professor, Cand.Phil. D., associate Professor Department of Belarusian and Russian Philology of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: nat-1971@tut.by

G. M. Kukharenska

pedagogue, SEI "The October kindergarten-basic school Zhlobin district",
D. October, Zhlobin district, Republic of Belarus
E-mail: olga-novikova-1989@inbox.ru

The article considers the possibilities of forming the reader's independence of younger schoolchildren during the organization of effective work on the content and form of works of art. Numerous pedagogical and methodological searches for effective ways to connect primary school students to the art of speech are trying to develop an algorithm for such work with

a literary text, during which it would be possible to strengthen its impact on the formation and comprehensive development of the student's personality. If the literary text is understood and understood by the student, the desire to read independently will become stronger and stronger, which will contribute to the enrichment of intellectual-cognitive and moral-aesthetic experience.

Key words: reader's independence, reading, content and form of a work of art, junior school student.

Уводзіны. Сучаснага школьніка недастаткова проста навучыць чытаць, прымяняючы актуальныя метады, сродкі і прыёмы арганізацыі ўрокаў літаратурнага чытання ў пачатковых класах. Задача настаўніка на першай ступені атрымання сярэдняй адукацыі не з лёгкіх: не толькі развіць, удасканаліць тэхніку чытання, а яшчэ і навучыць выбраць з вялікай плыні, вялізнага патоку інфармацыі тую, якая будзе карысна малодшаму школьніку, зацікавіць яго, выклікае патрэбу ў далейшым пошуку твораў для самастойнага чытання. Паспеху можна дасягнуць, арганізуючы двухбаковы працэс: развіць і ўдасканаліць тэхнічны бок навыку чытання, а таксама праз грунтоўны аналіз зместу і формы мастацкага твора дасягнуць разумення прачытанага.

Мэта і задачы. У артыкуле ставіцца мэта вызначыць эфектыўныя метады і прыёмы фарміравання актыўнай чытацкай самастойнасці вучняў пачатковых класаў пры дапамозе арганізацыі работы над зместам і формай мастацкага твора.

Метады і матэрыял даследавання. У артыкуле выкарыстаны метады тэарэтычнага аналізу літаратуры (педагагічнай, псіхалагічнай, метадычнай); метады апісання, вывучэння вопыту настаўнікаў, метадыстаў.

Вынікі і іх абмеркаванне. Сучасныя педагогі апраўдана занепакоены адсутнасцю ў школьнікаў цікавасці да чытання мастацкіх твораў, як прапануемых школьнай праграмай, так і па-за яе межамі. З цягам часу ўсё цяжэй далучыць дзяцей да працэсу чытання наогул, а тым больш да чытання твораў, рэкамендуемых дарослымі і аднагодкамі, самастойна. Аднак можна заўважыць, што ва ўмовах перавагі тэлебачання, радыё, кіно, інтэрнэта цікавасць да чытання кніг не знікае, таму што толькі кніга можа ўзбагаціць унутраны свет чалавека, даць веды пра жыццё і навакольны свет, развіць самастойнасць мыслення і даць асалоду мастацкага ўспрыняцця прачытанага.

На працягу доўгага часу ў педагогіцы і псіхалогіі вядуцца пошукі эфектыўных шляхоў далучэння малодшых школьнікаў да мастацкага слова, не аднаразова ўзнікае праблема ўзмацнення ўздзеяння мастацкай літаратуры на фарміраванне і ўсебаковае развіццё асобы школьніка. Пры гэтым для поўнага ўсведамлення мастацкай літаратуры малодшаму школьніку неабходны ў першую чаргу эмацыянальны, пачуццёвы вопыт, жыццёвы ўражанні, якія змогуць забяспечыць мноства асацыяцый пры чытанні мастацкіх твораў, змогуць з'яўляцца апорай для ўзнаўлення мастацкіх вобразаў. Дзіцяці патрэбна гібкасць мыслення, развітасць пачуццяў, уменне суадносіць уражанні, атрыманыя ў жыцці, з тымі, якія ўспрымаюцца ў тэкстах мастацкай літаратуры. Як гэта ажыццявіць, спрачаюцца не адзін год педагогі, псіхологі, метадысты.

Школьная праграма па літаратурным чытанні ў пачатковых класах пабудавана ў адпаведнасці з усімі патрабаваннямі да развіцця чытацкіх уменняў і навыкаў малодшых школьнікаў, мае на мэце далучэнне іх да лепшых узораў розных літаратурных жанраў, звяртаючы ўвагу на выхаваўчыя здольнасці мастацкіх твораў. І тут важна не толькі навучыць чытаць, навучыць хутка чытаць, а трэба звяртаць увагу на асноўныя заканамернасці і спецыфіку мастацкай літаратуры. Каб мастацкі твор быў асэнсаваны, усвядомлены школьнікам, трэба вучыць дзяцей разумець прачытанае і адрозніваць мастацкі тэкст ад тэкстаў іншых жанраў і тыпаў. Калі такая работа будзе паспяховай, то жаданне чытаць самастойна будзе ўзмацняцца на кожным яе этапе [3; 4].

Заканамерна ўзнікае пытанне, ці зразумелы наогул тэкст мастацкага твора вучням пачатковых класаў? Некаторыя даследчыкі (В. І. Нікіфарова) лічаць, што дзеці на пачатковым этапе навучання не могуць адрозніць навуковае апісанне ад мастацкага. Каб гэта адбылося, трэба вучыць разумець мову мастацкіх твораў. Вядомы рускі пісьменнік, класік літаратуры Ф. М. Дастаеўскі ў сваіх меркаваннях пра тайны мастацкасці гаварыў пра пісьменнікаў, якія адным словам, адной рысай у вобразе могуць выказаць самую сутнасць, каб “самому не разважаюцему чытацелю стало вдруг все, все понятно” [2, с. 35].

Мастацкі твор, безумоўна, аказвае на кожнага чалавека вялікае ўражанне, а на дзяцей малодшага школьнага ўзросту тым больш. Нават самае непасрэднае ўспрыманне не адбываецца само па сабе. На працягу ўсяго навучання трэба вучыць пранікаць у таямніцы мастацкага твора, і не толькі вучыць, але і раскрываць іх, каб дзіця паступова стала рабіць гэта самастойна. І гэту працу павінен ажыццяўляць не толькі настаўнік пачатковых класаў, яна будзе адбывацца і ў далейшым навучанні і нават на працягу ўсяго жыцця чалавека. Разуменне таямніц мастацкага твора закладзена ў самой яго сістэме. Мастацтва, як і навука, спасцігае жыццё. Але спасціжэнне жыцця ў мастацтве своеасаблівае, дасягаецца пры дапамозе асаблівых, спецыяльных сродкаў. Таму што літаратурнае жыццё – гэта жыццё мастацкіх вобразаў.

Таму пры аналізе і рабоце з тэкстам неабходна зыходзіць з асновы літаратурнага твора. Важна разумець, што выхаванне адбываецца не пры дапамозе пэўных маральных вывадаў з мастацкага твора, а выходзіць мастацкі вобраз сам па сабе. М. А. Рыбнікава адзначала, што “конечно, можно дать информацию, представление о жадности, дружбе, добре и других человеческих качествах, но эта информация не оставит в душе ребенка ничего, не затронет ни ума, ни сердца ребенка так, как сказка или другое поэтическое произведение, в которых живые сказочные образы героев донесут до ума и сердца ребенка те же мысли, но уже согретые теплом живых картин и образов” [2, с. 38].

Вобразнасць у мастацтве не толькі вучыць разумець змест прачытанага, але і ўздзейнічае на псіхічны стан дзіцяці, вучыць дабрыні і сардэчнасці, дазваляе глыбей пранікаць у сэнс. А на гэтым будзе заснавана выхаваўчая мэта кожнага ўрока чытання. М. А. Рыбнікава лічыць, што спачатку адбываецца эмацыянальнае ўспрыманне любога мастацкага твора, а толькі потым можна прыступаць да яго аналізу. І самым важным фактарам успрыняцця мастацкага твора з’яўляецца эмацыянальнае, здольнасць чалавека да перажыванняў.

Некаторыя даследчыкі сцвярджаюць, што для поўнага асэнсавання, эмацыянальнага ўспрыняцця недастаткова прачытаць твор адзін раз, яго трэба перачытаць некалькі разоў. Перачытванне тэксту – гэта прыём, у якім спалучаецца работа па паглыбленым разуменні тэксту і развіццю навыка чытання. Калі вучань выказвае свой пункт погляду, адказвае на пытанне па мастацкім творы, то ён шукае пацвярджэнне сваім думкам, сваім разважаннем у тэксце мастацкага твора, звяртаецца да яго, каб падмацаваць выказванне вытрымкамі з тэксту.

Малодшаму школьніку даволі цяжка ўсвядоміць і ідэйны змест мастацкага твора, і зразумець мастацкую будову (сюжэт, фабулу, вобразныя сродкі). Літаратуразнаўчыя тэрміны “вобраз”, “ідэя”, “кампазіцыя”, “жанр” у пачатковай школе не вывучаюцца, замест іх выкарыстоўваюцца тэрміны “дзеючая асоба”, “персанаж”, “галоўная думка”, таму што літаратурная адукацыя мае практычны характар, дазваляе дзіцяці назапасіць эмацыянальна-пазнаваўчы і чытацкі вопыт [2, с. 38]. Працуючы з мастацкім творам на ўроках літаратурнага чытання, неабходна ўлічваць усе заканамернасці яго разумення і ўсведамлення. Для гэтага выбіраюцца разнастайныя формы работы: калектыўнае абмеркаванне, каментарый настаўніка, пастаноўка праблемных пытанняў, стварэнне праблемных сітуацый, адказы на пытанні вучняў і г. д. Усе гэтыя формы работы накіраваны на вырашэнне асноўнай задачы – дабіцца паступовага пранікнення вучняў у мастацка-вобразную тканіну твора, паглыблення ў мастацкі свет, створаны пісьменнікам.

Ці ўсё асэнсоўвае школьнік у пачатковых класах, чытаючы мастацкі твор? Перш за ўсё, прадметам асэнсавання становіцца і змест твора, і яго мастацкая форма, гэта значыць не толькі што сказана, але і як сказана. Характары персанажаў, мова твора, сюжэт, кампазіцыя – усё гэта дазваляе глыбей уявіць сабе тэму і ўсвядоміць мастацкі сэнс твора. Але не заўсёды школьнік усё гэта здольны заўважыць, асабліва невялікія дэталі, якія служаць аўтарскай задуме. У мастацкім творы ўсе кампаненты арганічна ўзаемазвязаны, іх нельга падзяліць на часткі або на асобныя кампаненты, а трэба звяртаць увагу, як яны “жывуць” і дзейнічаюць у тканіне мастацкага твора ўсё разам, выконваючы адну мастацкую задачу. Неабходна навучыць дзяцей учытвацца ў мастацкае слова. Працуючы над мастацкім творам, настаўнік не павінен захапляцца толькі завучваннем літаратуразнаўчых паняццяў, выкарыстоўваючы пры гэтым вывучаемы твор у якасці ілюстрацыі.

Як і што зразумелі школьнікі ў мастацкім творы, няцяжка высветліць пры дапамозе пытання “Пра што вы прачыталі?”. Зразумела, што ўспрыняцце прачытанага знаходзіцца ў межах толькі яго сюжэта, у межах прадметнага зместу. Пры пераказе зместу апавядання вучням нескладана будзе ўзнавіць ход дзеянняў, расказаць, што рабілі дзеючыя асобы. Дзеці ўспрымаюць толькі тое, што непасрэдна адбываецца ў тэксце. Напрыклад, у літаратурнай казцы Р. Бензерука “Дружбакі”: *Зяц і Вожык жылі па суседстве, Хмара вырашыла пасварыць сяброў, што рабілі дружбакі ў час дажджу?* і г. д.

На гэтым этапе чытання важна, каб школьнікі ўважліва сачылі за падзеямі, добра разумелі сюжэт. Можна выкарыстоўваць прыём назірання за развіццём падзей. І гэта дапаможа дзецям пранікнуцца павагай да творчасці пісьменніка, праявіць цікавасць да мастацтва расказвання.

Аднак на гэтым нельга спыняць працу над мастацкім творам. Веданне сюжэта прачытанага твора не з’яўляецца асэнсаваннем зместу. Работа над разуменнем характару персанажаў, над матывацыяй іх дзеянняў, над разуменнем унутранага стану герояў праводзіцца на наступным этапе працы над мастацкім творам – калі чытач цікавіцца не толькі ходам падзей, але і ўнутраным станам герояў, матывацыяй іх учынкаў. Тут настаўнік павінен ужо тлумачыць матывацыю дзеянняў герояў, звяртаць увагу, як адлюстроўваецца душэўны стан персанажаў, як развіваюцца ўзаемаадносіны паміж дзеючымі асобамі.

Неабходна вучыць дзяцей параўноўваць, супастаўляць учынкi, характары персанажаў мастацкага твора з аналагічнымі жыццёвымі сітуацыямі або са сваімі асабістымі. Карыснымі будуць заданні прадоўжыць апавяданне самастойна, прыдумаць, што здарылася з героямі потым. Такую работу цяжка праводзіць, калі тэкст прачытаны толькі адзін раз, прачытаць неабходна некалькі разоў. Пры паўторным перачытванні дзеці аналізуюць, аб’ядноўваюць усё, што прачытана, патлумачана настаўнікам, адказана на зададзеныя пытанні, прааналізавана агульнымі намаганнямі. Такі этап працы называецца “асэнсаваны”. Павышаецца цікавасць да прачытанага, вучні ўсё больш паглыбляюцца ў змест мастацкага твора і можна пачынаць выхоўваць цікавасць да самастойнага чытання. На дадзеным этапе навучання вучні часта ўяўляюць сябе на месцы дзеючых персанажаў, адносяцца да іх як да існуючых у рэальнасці. Гэта ўяўленне пра дзеючых персанажаў як пра рэальных асоб праходзіць пасля таго, як школьнікі зразумеюць умоўнасць літаратурных вобразаў. Але ж як сродак пазнання такое атаясамліванне сябе з дзеючымі персанажамі проста неабходна, таму што ўключае ў сябе працэс спачування. На жаль, гэты этап удаецца прайсці далёка не ўсім вучням у пачатковых класах.

На гэтым працэсе спасціжэння аўтарскай задумкі, асэнсаванне мастацкага тэксту не заканчваецца. Момент спачування, калі ён пройдзены, засвоены вучнем, пераходзіць у наступны этап – асэнсаванне ўнутранага свету дзеючых персанажаў. Тут ужо настаўнік павінен сачыць, каб школьнікі бачылі дзеючага героя не толькі ў працэсе яго ўчынкаў, але і разумелі працэс змен у яго думках, пачуццях, настроі.

Каб дапамагчы дзецям правільна “прайсці па складаных дарогах мастацкага твора”, настаўнік павінен зразумець два накірункі: пра што расказваецца; пра што можна даведацца, прачытаўшы твор. Важна выдзеліць, на што звяртае асноўную ўвагу аўтар, дзеля чаго напісаны мастацкі твор. Ад гэтага ў далейшым будзе залежаць і першаснае ўспрыманне твора, і ход аналізу прачытанага.

Напрыклад, у апавяданні Алены Васілевіч “Калінавая рукавічка” [1, с. 73–78] не проста расказваецца пра каліну, яліну, вавёрку, якая жыла побач з ялінай у цёплым асінавым гняздзе, а пазнаецца нешта большае – узаемаадносінны чалавека і прыроды, адказнасць чалавека за тое, што яго акружае, за ўсё жывое навокал. Гэту ідэю аўтар праводзіць праз мастацкія вобразы твора, якія нясуць галоўную думку, галоўную ідэю, увасабляюць яе і вядуць да ўсведамлення яе чытачамі. Тут важна звярнуць увагу вучняў на тыя вобразныя сродкі, якія выкарыстаў аўтар мастацкага твора. Мова твора, як і мова дзеючых персанажаў, – сродак выражэння таго, што хацеў нам давесці аўтар тэксту, гэта і сродак выражэння адносін аўтара да сваіх герояў. Важна патлумачыць школьнікам, што аўтары мастацкіх твораў, расказваючы пра тую або іншую падзею, працэс, імкнуцца да таго, каб чытачы заўважылі ў дзеючых асобах не толькі іх індывідуальныя рысы, але і нешта агульнае з рысамі таго, хто чытае. І рысы дзеючых персанажаў, сапраўды, могуць быць уласцівы людзям, якія ёсць сярод нас, і нам самім непасрэдна.

Як толькі маленькі чытач пяройдзе ад простага чытання, перачытвання і пераказвання зместу твора да ўсведамлення, асэнсавання прачытанага, можна сказаць, што адбыўся пэўны прагрэс у развіцці асобы малодшага школьніка як чытача [2, с. 37].

Важна звярнуць увагу на адносінны аўтара мастацкага тэксту да дзеючых персанажаў твора і да таго, што акружае як дзеючых асоб, так і да таго, што акружае саміх чытачоў. У славесна-мастацкім творы аўтар выказвае свае думкі і пачуцці праз слова, праз славесны вобраз, а гэта значыць, што слова з’яўляецца сродкам стварэння мастацкага вобраза, таму літаратуру характарызуюць як мастацтва слова. Пры дапамозе слова аўтар стварае свой твор, сваіх герояў, выказвае свае думкі, таму слоўны рад, асаблівасці мовы дзеючых персанажаў не павінны заставацца па-за ўвагай як настаўніка, так і юных чытачоў.

Калі настаўнік будзе ўпэўнены, што ў мастацкім творы важна не толькі тое, што напісана, але і як напісана, з дапамогай якіх сродкаў, і будзе даносіць гэта сцвярджэнне да вучняў, то і малодшыя школьнікі, якія яшчэ толькі пачынаюць уваходзіць у свет мастацкай літаратуры, будуць звяртаць увагу на мастацкую форму твора, якая найбольш важная для мастацкага слова, чым для звычайных зносін паміж людзьмі. Калі настаўнік будзе праводзіць вучняў па шляху паступовага пазнання мастацкага твора, будзе дапамагаць узыходзіць на вярышыню аўтарскага вобразнага ўспрыняцця свету, то зможа значна ўзбагаціць яго інтэлектуальна-пазнаваўчы і маральна-эстэтычны вопыт. А гэта дазволіць дзіцяці ўдасканаліць сваё развіццё і забяспечыць працэс паўнацэннага вывучэння літаратурных твораў, выклікае жаданне прачытаць яшчэ не адзін мастацкі тэкст самастойна, паспрабаваць прааналізаваць і ўсвядоміць прачытанае.

Вывады. Такім чынам, арганізацыя працэсу дасканалага спасціжэння зместу і формы мастацкага тэксту на ўроках літаратурнага і пазакласнага чытання ў пачатковых класах, падчас разнастайных літаратурных мерапрыемстваў дазволіць малодшым школьнікам асэнсавана засвоіць тэматычны і ідэйны змест вывучаемага твора, будзе спрыяць фарміраванню чытацкіх інтарэсаў у самастойным чытанні, вырашаючы адначасова задачы адукацыі, выхавання і развіцця.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Варапаева, В. С. Літаратурнае чытанне : падручнік для 3-га кл. агульнаадукац. устаноў з рус. мовай навучання / В. С. Варапаева, Т. С. Куцанава. – Мінск : Маст.літ., 2007. – 128 с.
2. Климанова, Л. Ф. Обучение чтению в начальных классах / Л. Ф. Климанова // Начальная школа, 1999. – № 9. – С. 30–38
3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adu.by / Образовательный процесс. 2019/2020 учебный год / Общее среднее образование / Учебные предметы. I–IV классы. – Дата доступа: 03.04.2019.
4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://e-padruchnik.adu.by/>. – Дата доступа: 03.04.2019.

References

1. Voropaeva, V. S. Literary reading: a textbook for the 3rd class of general education. institutions from the Russian Federation. the language of instruction / V. S. Voropaeva, T. S. Kutsanova. – Minsk : Khud. lit., 2007. – 128 P. (In Bel).
2. Klimanova, L. F. the Teaching of reading in the primary grades / L. F. Klimanova // Elementary school, 1999. – No. 9. – p. 30 – 38. (In Russ).
3. [Electronic resource]. – Access mode: www.adu.by / Educational process. 2019/2020 academic year / General secondary education / Academic subjects. I–IV classes. – Access date: 03.04.2020. (In Russ).
4. [Electronic resource]. – Access mode: <http://e-padruchnik.adu.by/>. – Access date: 03.04.2020. (In Russ).

ФОРМИРОВАНИЕ ЧИТАТЕЛЬСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНЫХ СТРАТЕГИЙ РАБОТЫ С ТЕКСТОМ

И. П. Будевич

учитель русского языка и литературы высшей квалификационной категории
ГУО «Средняя школа № 39 имени И. Д. Лебедева г. Гродно»,
г. Гродно, Республика Беларусь
E-mail: budevichip@gmail.com

В статье рассмотрены приемы, способствующие формированию читательских компетенций учащихся. Как сделать так, чтобы ученик с помощью учителя смог раскрыть для себя все богатства литературы как искусства, научился получать эстетическое наслаждение от встречи с книгами, умел извлекать тот духовный потенциал, который заложили в них писатели; приобщился не только к приятному «общению» с книгой, но и вдумчивому чтению. Подготовка учащихся предполагает формирование: системы эмоционально-ценностных отношений; опыта литературно-творческой деятельности, читательских умений. Таким образом, происходит формирование компетентного, эстетически грамотного читателя.

Ключевые слова: читательские компетенции, эффективные приемы, вид речевой деятельности, критическое мышление, текстовая культура.

BUILDING THE READING COMPETENCIES OF STUDENTS THROUGH THE USE OF EFFECTIVE STRATEGIES FOR WORKING WITH TEXT

I. P. Budewith

teacher of the Russian language and literature of the highest qualification category
State educational institution "Secondary school No. 39 Grodno",
Grodno, Republic of Belarus
E-mail: budevichip@gmail.com

The article discusses techniques that contribute to the formation of students' reading competencies. How to make sure that the student, with the help of the teacher, could discover all the riches of literature as an art, learn to receive aesthetic pleasure from reading books, be able to extract the spiritual potential that the writers put in them; he joined not only pleasant "communication" with the book, but also thoughtful reading. Preparing students involves the formation of: a system of emotional-value relationships; experience of literary and creative activity, reading skills. Thus, a competent, aesthetically competent reader is formed.

Key words: reading competence, effective techniques, type of speech activity, critical thinking, text culture.

Введение. Чтение является ключевой техникой получения знаний в современном обществе, а понимание текста – познавательной деятельностью по установлению его смысла на основе читательского опыта. Следовательно, читательская компетентность является частью общей культуры человека. Качественное чтение призвано способствовать личностному росту и конкурентоспособности современного человека, живущего в информационно-культурной среде. Проблема грамотности и чтения стала очень острой в современном обществе. Идти от литературы к ребенку – единственный верный путь для современной методики.

Неслучайно в «Концепции преподавания русской литературы», утвержденной Министерством образования Республики Беларусь 29.05.2009 № 675, внимание уделяется усилению компонента, направленного на формирование квалифицированного читателя.

Цели и задачи. Цель данной работы – описать эффективные приемы работы с текстом на уроках русской литературы, способствующие формированию читательских компетенций учащихся V–VII классов. Задачи:

1. Выявление актуальных проблем формирования читательских компетенций у учащихся V–VII классов;
2. Описание приёмов, способствующих формированию читательских компетенций на уроке русской литературы.

Методы и материал исследования. Мониторинг читательской грамотности, проведенный в 2016/2017 учебном году, показал низкий уровень культуры чтения учащихся, что определяет ключевую проблему в образовании, которая во многом зависит от информационной составляющей процесса учения и обучения. В связи с этим актуализируется проблема формирования текстовой культуры школьников.

Читательские компетенции – это совокупность знаний, умений и навыков, обеспечивающих процесс чтения как вида речевой деятельности: восприятие, понимание, прогнозирование, интерпретацию, извлечение смысла информации, оценку прочитанного текста, диалог с автором, – готовность использовать извлеченную информацию в собственном личном опыте, в различных социокультурных ситуациях, способность ориентироваться в современном мире.

По оценке психологов, навыки зрелого чтения формируются не менее шести лет [1, с. 43], и, следовательно, эта работа продолжает оставаться актуальной в V–VII классах. Чтение – культурный феномен: оно эстетически развивает мир, описывает богатство и многообразие человеческой жизни в разных литературных образах.

На уровень сформированности читательских компетенций учащихся оказывает влияние такой фактор, как организация работы с текстом на уроке.

Одной из эффективных технологий, позволяющих добиться позитивных результатов в развитии мыслительной деятельности, является технология развития критического мышления

Приёмы развития критического мышления отражаются у И. О. Загашева, С. И. Заир-Бека, которые определяют критическое мышление как оценочное, рефлексивное, это «открытое мышление, развивающееся путем наложения новой информации на жизненный личный опыт» [5, с. 5]. «Критическое мышление – это способ добывать знания, умение анализировать, оценивать, выносить обоснованное суждение, вырабатывать собственное мнение по изучаемой проблеме и умения применять знания, как в стандартной, так и нестандартной ситуации» [3, с. 16]. «Навыки критического мышления нужны, чтобы обеспечить понимание между людьми, принимать различные взгляды на мир, способствовать самореализации личности учащихся» [2, с. 15].

По мнению ученых, «приемы РКМЧП направлены на анализ языка, сюжета, композиции, образов и способствуют постижению идеи произведения» [4, с. 43]. Согласно Образовательному стандарту, «планируемые результаты обучения в предметно-деятельностной форме определены учебными программами по учебному предмету «Русская литература». Подготовка учащихся предполагает формирование системы эмоционально-ценностных отношений, опыта литературно-творческой деятельности, читательских умений [6, с. 32]. Отсюда следует, что эстетически грамотный читатель тот, у кого сформированы читательские компетенции.

Наиболее эффективные приемы распределены по трём основным этапам РКМЧП, каждый из которых подчинён своим целям: вызов (предтекстовые), осмысление (текстовые), рефлексия (послетекстовые). Это привело к созданию оптимальной модели использования данных методов и приёмов.

На стадии вызова читательские компетенции формируются через эмоции, этому способствуют предтекстовые приёмы:

Модель 1

Задачи/эмоции	Приёмы РКМЧП	Читательские компетенции
Актуализировать имеющиеся у учащихся знания в связи с изучаемым материалом (демонстрация осведомлённости). Пробудить познавательный интерес к изучаемому предмету (любопытство). Помочь учащимся самим определить направление в изучении темы (радость)	Читаю-думаю, ключевые слова, таблица ЗХУ, верные/неверные высказывания; круги на воде, загадка, да – нетка, рассечение вопроса, соревнование с писателем, прогнозы и впечатления, «батарея» предваряющих вопросов, глоссарий, мозговой штурм	Устанавливать причинно-следственные связи, прогнозировать события. Находить и извлекать информацию из текста; Целостное видение произведения позволяет понять характер главного героя. Ребята сосредоточены, демонстрируют осведомлённость

Модель 2

На стадии реализации смысла (текстовая деятельность) процесс чтения сопровождается действиями: осмыслением сути и погружением в произведение, создаются условия, понижающие уровень тревожности.

Задачи/эмоции	Приёмы РКМЧП	Читательские компетенции
Помочь активно воспринимать изучаемый материал. Удовлетворение познавательных запросов, формирование отношения к тексту	Вопросительные слова, таблица «Плюс-минус – интересно», инсерт, кластер, логическая цепочка, таблица «Что? Где? Когда? Почему?», смыслотворчество, путешествие по главам книги, чтение с остановками, пометками, вопросами и обсуждением; «фомашка вопросов»/«фомашка Блума», дневник исследователя, карта осмысления событий	Логично излагать собственные мысли в устной и письменной формах; делать умозаключения на основе текста. Анализировать и оценивать содержание текста. Различать чувства персонажей, их мысли, действия и качества характеров; видеть логику развития действия; интегрировать и интерпретировать информацию.

Модель 3

На стадии рефлексии (послетекстовой деятельности, задача которой – соотнесение старых и новых представлений, обобщение изученного, осмысление, осознание) читательские компетенции: резюмировать информацию, излагать мысль в нескольких значимых словах, емких и кратких выражениях – формируются с помощью таких приемов, как пирамида фактов, трансформация текста в таблицу/схему/иллюстрацию, синквейн, дискуссия/дебаты на основе прочитанного, ведение журнала чтения и читательской реакции.

Задачи /эмоции	Приёмы РКМЧП	Читательские компетенции
Соотнесение старых и новых представлений, обобщение изученного (осмысление, осознание.) Помочь учащимся самостоятельно определить направления в дальнейшем изучении материала	Пирамида фактов, трансформация текста в таблицу / схему / иллюстрацию, синквейн, дискуссия / дебаты на основе прочитанного, ведение журнала чтения и читательской реакции	Резюмировать информацию, излагать мысль в нескольких значимых словах, емких и кратких выражениях

Давайте рассмотрим в качестве примера текст. Какой? Вы определите сами. У одной группы слово намёк, у второй – урок.

Из какой поговорки взяты эти слова? (Сказка – ложь, да в ней намёк, добрым молодцам урок).

Сегодня говорим о сказке. Отгадав загадку, вы узнаете, как называется сказка, которую мы сегодня будем читать:

Летела стрела и попала в болото,

И в этом болоте поднял ее кто-то.

Кто, распростившись с зеленою кожей,

Сделался мигом красивой, пригожей?

Эпиграф к уроку. «Сказка – ложь, да в ней намёк, добрым молодцам урок», а называется

«Царевна – лягушка»!

Намек молодцам, а называется «Царевна-лягушка». Чему же нас учит эта сказка?

Работа с иллюстрацией. Прогнозирование.

«Дневник исследователя»

<p>Иван-царевич (ассоциации)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Везунчик 2. Олигарх 3. Папенькин сынок 4. Мажор 5. Свой вариант <p>+ послушный сын</p> <p>Иван-царевич перед выбором: что взять стрелу или лягушку?</p> <p>Взял лягушку-квакушку – Почему?</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 10px 0;"> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вот этот хлеб только в большие праздники есть! 2. А этот ковер в моей горнице по большим праздникам расстилать! 3. Царь и все гости диву дались. Сама, как солнце ясное, светится. </div> <p>Испытания для лягушки-квакушки. Характеристика Василисы Премудрой.</p> <p>Василиса Премудрая: ласковая, внимательная, заботливая, скромная – значит мудрая, душевная, умеет и делает все сама.</p> <p>Осмысление поступка ИЦ:</p> <p>«Когда пир был на исходе, Иван-царевич улучил минутку – побежал домой, разыскал лягушечью кожу и спалил её на огне».</p> <p>поступил своенравно, малодушно, эгоистично.</p> <p>ВП обернулась белой лебедью и улетела – верна себе.</p>	<p>Испытания ИЦ. Характеристика поступков. Новые черты характера ИЦ.</p> <p>Испытания Ивана-царевича</p> <p>«Не ты ее надел, не тебе ее и снимать было»</p> <p>Поблагодарил и пошел за клубочком</p> <p>Медведь: «Не убивай! Когда-нибудь пригожусь».</p> <p>Селезень –</p> <p>Косой –</p> <p>Щука –</p> <p>Иван-царевич: добрый, великодушный, рассудительный, мудрый, заботливый, самостоятельный</p> <p>Делай добро сам – и оно к тебе вернется</p> <p>Сумел ты меня найти – разыскать</p> <p>Вывод: синквейн даст ответ на вопрос «Чему учит сказка?»</p>
---	---

Синквейн
Сказка «Царевна-лягушка»
Волшебная, мудрая
Удивляет, учит, преобразует
И стали они жить дружно в любви и согласии
Семья

Иван-царевич изменился, потому к нему Василиса Премудрая вернулась.

На Руси называли любимого мужчину «Свет очей моих», потому что мужчина – это Путь, это стрела, указывающая на восхождение. Любящая женщина восхищенно смотрит на своего любимого, как на свет, который помогает ей не забыть себя. А женщину звали – «Душа моя». Потому что она напоминает то, ради чего только и есть смысл двигаться этим Путём. Всё только для души. Нет смысла ни в чем: ни в войнах, ни свершениях, – если забыта душа.

Мы с вами прожили и прочувствовали все испытания, открыли истину сказки и жизни.

Таким образом, с помощью предложенных приёмов можно приобщить учащихся не только к приятному «общению» с книгой, но и к вдумчивому, продуктивному чтению, которое формирует читательские компетенции и является фундаментом общекультурной компетентности.

Список использованных источников

1. Аверин, В. А. Психология детей и подростков : учеб.-метод. пособие / В. А. Аверин. – М. : Издательство Михайлова В. А., 1998. – 379 с.
2. Бутенко, А. В. Критическое мышление: метод, теория, практика : учеб.-метод. пособие / А. В. Бутенко, Е. А. Ходос. – М. : Мирос, 2002. – 176 с.
3. Варшавер, О. Критическое мышление и новые виды грамотности: сб. науч. ст. / редкол.: О. Варшавер (гл.ред.) [и др.]. – М. : ЦГЛ, 2005. – 79 с.
4. Загашев, И. О. Учим детей мыслить критически: учеб.-метод. пособие / И. О. Загашев, И. В. Муштавинская, С. И. Заир-Бек. – М. : Альянс «Дельта», 2003. – 284 с.
5. Заир-Бек, С. И. Развитие критического мышления через чтение и письмо на уроках / С. И. Заир-Бек, И. В. Муштавинская. – М. : Просвещение, 2004. – 223 с.
6. Образовательный стандарт учебного предмета «Русская литература» (I–XI классы) // Мин-во образования Респ. Беларусь [Электронный ресурс]. – 2012. – Режим доступа: <http://www.edu.gov.by/sm.aspx?guid=3823>. – Дата доступа: 10.12.2020.
7. Концепция литературного образования в средней школе – методическая основа современных программ и учебников по литературе // Русский язык и литература. – 2006. – № 8. – С. 25–33.

References

1. Averin, V. A. Psychology of children and adolescents: study guide. allowance / V. A. Averin. – M. : Mikhailov V. A. Publishing House, 1998. – 379 p. [In Russ]
2. Butenko, A. V., Khodos, E. A. Critical thinking: method, theory, practice: study guide. allowance. – M. : Miroso, 2002. – 176 p. [In Russ]
3. Varshaver, O. Critical thinking and new types of literacy: collection of articles. scientific. Art. / editorial board: O. Varshaver (chief editor) [and others]. – Moscow : TsGL, 2005. – 79 p. [In Russ]
4. Zagashev, I. O. Teaching children to think critically: study guide. allowance / I. O. Zagashev, I. V. Mushtavinskaya, S. I. Zair-Bek. – M. : "Delta Alliance", 2003. – 284 p. [In Russ]
5. Zair-Bek, S. I. Development of critical thinking through reading and writing in the classroom / S. I. Zair-Bek, I. V. Mushtavinskaya. – Moscow : Education, 2004. – 223 p. [In Russ]
6. Educational standard of the academic subject "Russian Literature" (I–XI grades) // Ministry of Education Resp. Belarus [Electronic resource]. – 2012. – Access mode: <http://www.edu.gov.by/sm.aspx?guid=3823>. – Date of access: 10.12. [In Russ]
7. The concept of literary education in secondary school – the methodological basis of modern programs and textbooks on literature // Russian language and literature. – 2006. – No. 8. – P. 25–33. [In Russ]

УДК 372.8

ВЫКАРЫСТАННЕ ТЭХНАЛОГІІ РОЗНАЎЗРОЎНЕВАГА НАВУЧАННЯ ў РУХОМЫХ ГРУПАХ ЯК СРОДАК АКТЫВІЗАЦЫІ ПАЗНАВАЛЬнай ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ НА ўРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

В. А. Дамасевіч

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
Дзяржаўнай установы адукацыі “Сярэдняя школа № 16 г. Мазыра”,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: olga.domasevic1@gmail.com

Прыярытэтам сучаснай адукацыі з’яўляецца адукацыя, арыентаваная на самаразвіццё і самарэалізацыю вучня. Асноўная задача сучаснай школы – раскрыць здольнасці кожнага вучня, падрыхтаванага да жыцця ў высокатэхналагічным канкурэнтным свеце. Навучанне павінна быць пабудавана такім чынам, каб вучні маглі самастойна дабівацца сур’ёзных мэтаў, рэагаваць на розныя жыццёвыя сітуацыі. Гэта магчыма за кошт актыўнага пазнавальнага дзейнасці вучняў. У ліку важнейшых рэзерваў актыўнага пазнавальнага дзейнасці вылучаем навучанне ў рухомах групах.

Ключавыя словы: актыўнага пазнавальнага дзейнасці, навучанне ў рухомах групах, груповага праца.

LEARNING IN MOBILE GROUPS AS A FACTOR OF ACTIVATION OF STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY IN THE MODERN PROCESS OF EDUCATION

O. A. Domasevich

teacher of belarusian language and literature
State educational institution "Secondary School № 16 Mozyr",
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: olga.domasevicg1@gmail.com

The priority of modern education is education focused on self-development and self-realization of a student. The main task of a modern school is to reveal the abilities of each student who has to be prepared for life in the high-tech competitive world. The process of studying should be organized in such a way that students can achieve serious goals and respond to different life situations on their own. It is possible due to the activation of cognitive activity of students. Among the most important reserves of activation of students' cognitive activity I have stressed training in mobile groups.

Key words: activation of cognitive activity, learning in mobile groups, group work.

Уводзіны. Беларуская мова – гэта не толькі вучэбны прадмет, але і асноўны элемент духоўнай культуры, адзін са сродкаў выхавання вучняў. Абавязак кожнага адукаванага чалавека – ведаць мову той краіны, у якой ён жыве.

Аналіз выкладання беларускай мовы на сучасным этапе дазволіў выявіць наступныя праблемы:

- дыспрапорцыя патрабаванняў вучэбнай праграмы па беларускай мове і ўзроўню навучання вучняў;
- значнасць выкарыстання беларускай мовы ў паўсядзённым жыцці для многіх вучняў невысокая;
- арыентацыя вучняў на фармальныя паказчыкі паспяховасці навучання (бягучыя і выніковыя адзнакі);
- павышэнне пачуцця трывожнасці, звязанае з пераходам з I ступені на II ступень агульнай сярэдняй адукацыі;
- розныя дамінуючыя матывацыйныя тэндэнцыі ў вучняў (адны вучні пераважна кіруюцца матывам дасягнення, а другія – матывам пазбягання няўдач).

Вырашэнне гэтых праблем магчыма за кошт актывізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў. У ліку важнейшых рэзерваў актывізацыі пазнавальнай дзейнасці вылучаем тэхналогію рознаўзроўневага навучання ў рухомых групах. Прымяненне гэтай тэхналогіі актуальнае, паколькі яна ўяўляе сабой арганізацыю суб'ект-суб'ектнага ўзаемадзеяння настаўніка і вучняў з улікам індывідуальных асаблівасцей вучняў і прынцыпаў ажыццяўлення імі пазнавальнай дзейнасці.

Метады і матэрыялы даследавання. Вырашэнне пастаўленых задач патрабавала выкарыстання наступных метадаў даследавання:

- аналіз псіхалага-педагагічнай і метадычнай літаратуры, вучэбных праграм;
- арганізацыя і правядзенне вопытнага навучання, назіранне за педагагічным працэсам;
- правядзенне тэсціравання, гутаркі з вучнямі;
- аналіз вынікаў.

У аснове тэхналогіі рознаўзроўневага навучання ў рухомах групах знаходзяцца ідэі такіх вядомых педагогаў і псіхалагаў, як Л. С. Выгоцкі, П. Я. Гальперын, В. В. Давыдаў, Л. У. Занкоў, І. С. Якіманская і інш.

Важна адзначыць, што тэхналогія рознаўзроўневага навучання ў рухомах групах пабудавана з улікам псіхалагічных аспектаў адукацыйнага працэсу: заканамернасцей фарміравання і развіцця ў вучняў унутранай матывацыі да навучання; прыёмаў стварэння станоўча афарбаванай эмацыянальнай атмасферы і пераадолення залішняй трывожнасці вучняў; мэтанакіраванай ліквідацыі “вывучанай бездапаможнасці”, развіцця ў вучняў матывацыі дасягнення, станоўчай самаацэнкі сябе ў якасці вучня [4].

Па гэтаму навучанне ў рухомах групах – гэта форма рознаўзроўневага навучання, дзякуючы якой можна актывізаваць пазнавальную дзейнасць вучняў. Яе, у сваю чаргу, можна лічыць падрыхтоўчай прыступкай да самастойнасці. Развіццё пазнавальнай дзейнасці на аснове тэхналогіі рознаўзроўневага навучання адбываецца наступным чынам: выканаўчая → актыўна самастойная → творча самастойная.

Неабходна адзначыць яшчэ і тое, што працэс пазнавальнай дзейнасці адбываецца праз наладжванне сувязі не толькі ў накірунку настаўнік – вучань, але і паміж самімі вучнямі – усе навучаюць кожнага і кожны актыўна ўдзельнічае ў навучанні ўсіх. У працу ўключаюцца ўсе віды памяці. Насычаная праца ў пазнавальных працэсах павышае патэнцыяльныя магчымасці не толькі інтэлектуальнай, але і іншых сфер асобы (патрабавальна-матывацыйнай, эмацыянальна-пачуццёвай, валявой) [3].

Галоўным рабочым механізмам з'яўляецца стварэнне ў класе трох рухомах груп ужо на стадыі першаснага засваення матэрыялу, па выніках напісанай дыягнастычнай працы. I група (творча самастойная) – вучні, якія поўнасю засвоілі матэрыял (7–10 балаў), II група (актыўна самастойная) – амаль засвоілі матэрыял (5–6 балаў), III група (выканаўчая) – зусім не засвоілі прапанаваны матэрыял (1–4 балы).

Так, у I групы звычайна ўваходзяць тыя вучні, якія хутка і лёгка засвойваюць матэрыял у максімальным аб'ёме. Яны здольныя да шырокага абагульнення, умеюць знаходзіць абгрунтаваныя рашэнні праблемы і свабодна пераключацца з адной разумовай дзейнасці на другую. Гэтыя вучні не вельмі стамляюцца ад актыўнай разумовай працы, маюць высокі ўзровень самастойнасці. Пры працы з імі прадугледжваецца дакладная арганізацыя іх вучэбнай дзейнасці, падбіраюцца заданні высокай цяжкасці, якія адпавядаюць высокім пазнавальным магчымасцям дзяцей, напрыклад, заданні тыпу: “Напісаць міні-сачыненне”, “Складзі схему на аснове тэарэтычнага матэрыялу”, “Складзі дыялог”, “Працягнуць дыктант”, “Складзі міні-тэст”. Задача настаўніка пры рабоце з гэтымі вучнямі – выхоўваць у іх патрабавальнасць да вынікаў сваёй працы і працавітасць.

II група – вучні, якія авалодваюць асноўным аб'ёмам ведаў. Але для паспяховага засваення матэрыялу ім патрабуецца трэнервацкая работа. Вучні гэтай групы ўмеюць аналізаваць, рабіць нескладаныя вывады на аснове вывучанага. Пераход ад аднаго віду разумовай дзейнасці да другога можа адбывацца толькі з дапамогай спецыяльна падобраных практыкаванняў. Пагэтану пры рабоце з гэтымі вучнямі галоўная ўвага надаецца развіццю іх пазнавальнай актыўнасці, удзелу ў вырашэнні праблемных сітуацый, выхаванню самастойнасці і ўпэўненасці ў сваіх пазнавальных магчымасцях. Для II групы вучняў уключаюцца заданні тыпу: “Перабудуйце сказ”, “Дапішыце прыказкі”, “Складзіце гульні «Чацвёрты лішні»”.

III група – вучні, якія засвойваюць новы матэрыял з вялікімі цяжкасцямі і не заўсёды ў поўным аб'ёме. Яны ўзнаўляюць толькі асобныя элементы вывучанага, не здольныя абагульніць матэрыял, не могуць кіравацца правіламі нават у знаёмай сітуацыі. Для іх часта немагчымы пераход ад аднаго віду мыслення да другога. Задача настаўніка – удзяляць ім асаблівую ўвагу, падтрымліваць, дапамагаць засвойваць матэрыял, працаваць некаторы час толькі з імі на ўроку, пакуль I і II групы працуюць самастойна, фарміраваць уменне тлумачыць арфаграму або пунктаграму, прагаворваць услых. Пагэтану вучні выконваюць заданні тыпу: “Выпраўце памылкі”, “Дапоўніце выказванне”, “Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літары” [1; 5].

Дзяленне вучняў на групы ў залежнасці ад дасягнення імі ўзроўню мае аб'ектыўны характар і пры правільнай арганізацыі не дае вучням падставы для крыўды. Важна, што дзеці могуць ацаніць уласныя сілы і выбраць для сябе ўзровень мэтай, які адпавядае іх патрэбам і магчымасцям у дадзены момант, а з часам – перайсці на больш высокі ўзровень.

Групавая праца выклікае імкненне вучняў да больш высокіх дасягненняў. Склад груп змяняецца столькі разоў, колькі праводзіцца дыягнаставанне на аснове самастойных работ. А паколькі дыягнастычная самастойная работа праводзіцца амаль кожны ўрок, то адпаведна з вынікамі змяняецца і склад груп.

Дыягнастычная самастойная работа праводзіцца з вучнямі на стадыі пачатковага азнаямлення з новым матэрыялам (звычайна на другім, а часам і на першым уроку па дадзенай тэме). Мэта такой працы – высветліць, хто з вучняў ужо цалкам засвоіў матэрыял і выканаў работу без памылак, хто яго засвоіў з недахопамі, а хто пакуль яшчэ не засвоіў. Гэтая работа правяраецца ў той жа дзень, калі напісана. Па яе выніках на наступным уроку клас раздзяляецца на тры рухомыя групы.

Гэта мае вялікае выхавальнае значэнне. Калі здольны вучань недобрасумленна працуе і з гэтай прычыны не засвойвае матэрыял, ён трапляе ў III групу. Гэта б'е па яго самалюбстве. Калі ж слабы вучань вельмі стараецца і засвойвае матэрыял, то ён мае магчымасць перайсці ў I або II групу, да яго змяняюцца адносіны аднакласнікаў.

Стварэнне груп з улікам засваення матэрыялу спрыяе актывізацыі пазнавальнай дзейнасці. У кожнай групе праводзіцца сумесная праца, якая спрыяе збліжэнню, узаемаразуменню вучняў.

Да пачатку ўрока паведамляюцца вучням вынікі дыягнастычнай самастойнай працы, і яны самі рассяджаюцца па групах, на пэўны рад. Для кожнай групы распрацоўваюцца заданні.

Праца з рухомымі групамі дазваляе настаўніку асноўную працу на ўроку весці з вучнямі II і III групы, уключаць у пазнавальную дзейнасць кожнага вучня, фарміраваць у яго ўменне выконваць практыкаванні абавязковага ўзроўню, вызначанага стандартам па прадмеце. Вельмі важна таксама навучыць кожнага вучня самастойна працаваць з навучальным дапаможнікам пры вывучэнні тэарэтычнага матэрыялу.

Вынікі і іх абмеркаванне. У час урока настаўнік сочыць за працай кожнай групы: ці знайшла група рацыянальны спосаб выканання атрыманых заданняў; якія тыповыя памылкі дапушчаныя той ці іншай групай; ці не засталіся на дошцы нявыпраўленыя памылкі. На падставе гэтых назіранняў настаўнік плануе далейшую сваю працу на гэтым і наступным уроках: плануе пытанні для фронтальнай працы з усімі класам, вылучае ў кожнай групе выкананне таго ці іншага практыкавання, якое трэба абмеркаваць з усімі. Калі якая-небудзь з груп мае цяжкасці, то настаўнік уключаецца ў яе працу.

Пры такой арганізацыі на ўроку ствараецца атмасфера радасных перажыванняў, дасягненне поспеху пры працы, што ў сваю чаргу, спрыяе развіццю пазнавальных інтарэсаў вучняў, фарміраванню навыкаў узаемадапамогі, працавітасці і іншых маральных якасцяў.

Групавая праца выклікае імкненне да больш высокіх дасягненняў, вучні з задавальненнем прымаюць дапамогу таварышаў, якім можна даверыць свае цяжкасці. Вучэбная дзейнасць умацоўвае веру вучняў у свае сілы, павышае засяроджанасць і напружанасць працы. Гэта адна з важных умоў для эфектыўнага авалодвання ведамі вучнямі і падрыхтоўкі іх да самастойнага жыцця.

Вывады. Такім чынам, тэхналогія рознаўзроўневага навучання ў рухомах групах стварае ў навучанні наступныя ўмовы:

- забеспячэнне накірунку вучня па яго адносінах да ўласных поспехаў у папярэдняй вучэбнай дзейнасці;

- магчымасць выбару ўзроўня складанасці вучэбных заданняў (праз сістэму дыферэнцыяцыі);
- апора ў арганізацыі вучэбнай дзейнасці на годнасць, моцныя бакі канкрэтнага вучня;
- забеспячэнне ўмоў для адчування вучнямі ўласнай кампетэнтнасці ў пытаннях, якія разглядаюцца;
- пераадоўванне залішняй трывожнасці вучняў.

Гэтыя ўмовы садзейнічаюць актывізацыі пазнавальнай дзейнасці.

Філасафы, педагогі і псіхалагі адзіныя ў сцвярджэнні: актыўнасць пазнавальнай дзейнасці залежыць ад ступені яе матываванасці. Найбольш даступнымі сродкамі вывучэння матывацыі з'яўляюцца мэтанакіраванае назіранне, якое суправаджаецца фіксаваннем вынікаў, а таксама – зварот да канкрэтных дыягнастычных прыёмаў [3].

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Бушыла, Н. В. Актывізацыя пазнавальнай дзейнасці вучняў на ўроках беларускай мовы / Н. В. Бушыла // Беларуская мова і літаратура. – 2006. – № 6.
2. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова”.
3. Щукина, Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов у учащихся / Г. И. Щукина. – М. : Педагогика, 1990.
4. Якиманская, И. С. Личностно ориентированное обучение в современной школе / И. С. Якиманская. – М. : Сентябрь, 1996.
5. Яленскі, М. Г. Асобна арыентаваная тэхналогія навучання мове / М. Г. Яленскі // Беларуская мова і літаратура. – 2008. – № 12.

References

1. Bushyla, N. V. Aktyvizacyja paznaval'naj dzejnasci vuchnjaŭ na ŭroках belaruskaj movy / N. V. Bushyla // Belaruskaja mova i litaratura. – 2006. – № 6.
2. Kancejpcyja vuchjebnaga pradmata “Belaruskaja mova”.
3. Shhukina, G. I. Pedagogicheskie problemy formirovaniŭa poznavatel'nyh interesov u uchashhihsja / G. I. Shhukina. – M. : Pedagogika, 1990.
4. Jakimanskaja, I. S. Lichnostno orientirovanное obuchenie v sovremennoj shkole / I. S. Jakimanskaja. – M. : Sentjabr', 1996.
5. Jalenski, M. G. Asobasna aryentavanaja tjechnologija navuchannja move / M. G. Jalenski // Belaruskaja mova i litaratura. – 2008. – № 12.

УДК 159.9.072.423

РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Т. С. Дриндель

студент учреждения образования «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»

E-mail: tanya.martynova090792@yandex.by

В. Н. Дворак

доцент кафедры психологии учреждения образования

«Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»

E-mail: vitaliy.dvorak@mail.ru

На сегодняшний день проблема развития эмоциональной сферы ребенка привлекает внимание многих ученых. Это связано с тем, что современные дошкольники воспитываются в несколько иных условиях жизнедеятельности. Постоянно происходят изменения в психолого-педагогической парадигме воспитания дошкольников, совершенствуется система образования. В статье анализируются актуальные проблемы развития эмоционального интеллекта старших дошкольников.

Ключевые слова: эмоциональная сфера, эмоциональный интеллект, дошкольники, воспитание, обучение, система образования.

DEVELOPING THE EMOTIONAL INTELLIGENCE OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN

T. S. Drindel

Student of the educational institution «Francysk Skaryna Gomel State University»

E-mail: tanya.martynova090792@yandex.by

V. N. Dvorak

Associate Professor of the Department of Psychology of the

Educational Institution «Francysk Skaryna Gomel State University»

E-mail: vitaliy.dvorak@mail.ru

Today, the problem of developing the emotional sphere of the child attracts the attention of many scientists. This is due to the fact that modern preschoolers are brought up in slightly different living conditions. There are constant changes in

the psychological and pedagogical paradigm of the education of preschoolers, the education system is being improved. The article analyzes the current problems of developing the emotional intelligence of senior preschoolers.

Key words: *emotional sphere, emotional intelligence, preschoolers, upbringing, learning, education system.*

Введение. Человек как субъект практической и теоретической деятельности, который познает и преобразует мир, не является ни равнодушным зрителем того, что происходит вокруг него, ни таким же равнодушным роботом, выполняющим те или иные перемены наподобие хорошо слаженной машины. Выполняя те или иные действия, он не только производит изменения в природе, но и влияет на других людей и сам испытывает влияние, идущее от них и от своих собственных действий и поступков, меняющее его взаимоотношения с окружающими. Он определенным образом относится к тому, что его окружает и переживает то, что с ним происходит и им совершается. Переживание этого отношения человека к окружающему составляет сферу чувств или эмоций. Чувства человека – это отношение к окружающему его миру, к тому, что он испытывает и делает, в форме непосредственного переживания.

Результаты исследований и их обсуждение. Эмоции характеризуют потребности человека и предметы, на которые они направлены. В процессе эволюции эмоциональные ощущения и состояния биологически закрепились как способ поддержания жизненного процесса в его оптимальных границах. Их значение для организма заключается в предупреждении о разрушающем характере каких-либо факторов. Таким образом, эмоции являются одним из основных механизмов регуляции функционального состояния организма и деятельности человека [3, с. 392].

Проблема эмоциональной образованности личности до сих пор является актуальной. И современные мыслители так же, как и философы древности, акцентируют внимание на важности формирования эмоциональных знаний, чтобы открыто выражать свои чувства. Ошо (Раджниша) писал: «Чтобы интеллект преобразовать в разум, абсолютно необходимо открыть сначала свое сердце... Разум – это интеллект, настроенный в лад с вашим сердцем» [1, с. 78]. Д. Б. Эльконин говорил, что основной недостаток психологического формирования ребенка – это разделение между умственным развитием и эмоциональным развитием личности в целом. В то же время К. Д. Ушинский, подчеркивая социальный смысл эмоций, отмечал, что общество, заботящееся об образовании ума, совершает большой промах, ибо человек более человек в том, как он чувствует, чем как он думает [1, с. 79].

В настоящее время вопрос об эмоциональном компетентности общества стоит достаточно остро, так как с появлением интернета и популярных социальных сетей, люди стали скрывать свои истинные эмоции чтобы приблизиться в вымышленному идеалу. А по мнению Е. Л. Яковлевой, осознание собственной индивидуальности есть не что иное, как осознание собственных эмоциональных реакций и состояний, указывающих на индивидуальное отношение к происходящему [1, с. 79]. Именно из-за подавления своих чувств все большее количество людей стали страдать невротическими заболеваниями. Поэтому, для того, чтобы решить проблемы эмоциональных и психосоматических расстройств необходима целенаправленная работа по развитию эмоционального интеллекта.

Впервые термин «эмоциональный интеллект» был упомянут П. Сэловеем и Дж. Мейром в 1990 г. Их определение эмоционального интеллекта звучит как способность тщательного постижения, оценки и выражения эмоций; способность понимания эмоций и эмоциональных знаний; а также способность управления эмоциями, которая содействует эмоциональному и интеллектуальному росту личности.

Критики концепции эмоционального интеллекта считают сам термин противоречивым. Слово «интеллект», по их мнению, является неуместным, и его необходимо заменить термином «компетентность», и понимание интеллекта как способности в принципе быть не может, так как никаких способностей, связанных с эмоциями, не существует. По их мнению, эмоции – это вмешательство, настолько нарушающее и разрушающее умственную деятельность, что их нужно постоянно контролировать. Еще в I в. до н. э. Публиус Сирус говорил: «Управляй своими эмоциями, в противном случае твои эмоции будут управлять тобой» [1, с. 79]. Позже К. Юнг описывал эмоции как сильную тревогу, охватывающая человека в целом. Современные последователи данного подхода понимают эмоции как неожиданную внутреннюю реакцию, которая возникает из-за полной потери интеллектуального контроля и не содержит осознанной цели.

Но существуют и противоположное мнение. В ряде отечественных и современных зарубежных теорий эмоции рассматриваются как реакция, которая направляет умственную активность и последующую деятельность человека. Р. У. Липер говорил, что эмоции стимулируют активность, поддерживают ее и управляют ею, и поэтому эмоции являются мотивирующим фактором для индивида [1, с. 79].

Согласно представлениям Х. Гарднера о множественном интеллекте, данное психическое явление включает широкий круг способностей. Модель Х. Гарднера включает семь основных подвидов (форм) интеллекта, среди которых, наряду с традиционными вербальным и логико-математическим, присутствуют пространственный, музыкальный, телесно-кинестетический, межличностный и внутриличностный интеллект. Межличностный интеллект, в свою очередь, включает способность наблюдать чувства других и использовать эти знания для прогнозирования их поведения. Один из аспектов личностного интеллекта также связан с чувствами и очень близок к тому, что Дж. Майер, П. Сэловей и Д. Карузо называют эмоциональным интеллектом [1].

Х. Гарднер выделяет два важных типа интеллекта – социальный и эмоциональный. Социальный интеллект – это способность понимать людей и управлять ими. Эмоциональный интеллект рассматривается как подструктура социального интеллекта, которая включает способность наблюдать за собственными эмоциями и эмоциями других людей, умение различать их и использовать полученную информацию для управления мышлением и деятельностью [1, с. 79].

Человек, который обладает высоким уровнем развития эмоционального интеллекта, способен понимать собственные эмоции и эмоций других людей, а также управлять эмоциональной сферой, что помогает ему быстро адаптироваться в ситуации и более эффективно приносить пользу общества. Важно начинать развивать эмоциональный интеллект еще с дошкольного возраста, так как основы будущей личности закладываются уже в этот период развития ребенка.

По мнению О. А. Путиловой, важным условием обогащения эмоционального интеллекта детей является взаимоотношения между ребенком и ребенком, а также между ребенком и взрослым. И выделяет следующие необходимые условия развития эмоционального интеллекта:

– пример взрослого, чтобы на его примере научиться выражать свои эмоции, разрешать конфликтные эмоциональные ситуации;

– в ходе беседы со взрослым учиться обсуждать свои чувства и эмоциональное состояние, выработки у детей техник регуляции эмоций и способ реагирования на эмоциональные ситуации различного характера.

– умение проявлять сочувствие, отзывчивость, умение выслушать, понять другого человека и умение договориться и сотрудничать [1, с. 79].

Изучая проблему понимания эмоций детьми дошкольного возраста, ученые пришли к следующим выводам:

1. Формирование представлений об эмоциях опережает становление понимания эмоций других людей и является базой для его развития. Это означает, что процесс социализации, его механизмы в раннем дошкольном возрасте опираются в большей степени на собственный внутренний опыт; возможность понять себя лежит в основе понимания другого, что согласуется с ведущим принципом С. Л. Рубинштейна «внешнее через внутреннее» [1, с. 79].

2. Способность к пониманию эмоций, являясь компонентом целостной системы «модель психического», развивается по логике ее общего усложнения. Старшие дошкольники (5–6 лет) легко идентифицируют основные эмоции вне зависимости от способа их предъявления. Дети младшего дошкольного возраста (3–4 года) более успешны в понимании эмоций по ситуациям, что, по-видимому, обусловлено уровнем развития «модели психического» [1, с. 79].

3. Интегрированное понимание эмоций связано с развитием «модели психического» и формируется лишь к пятилетнему возрасту. До этого момента у детей нет четкого различия между реальными и видимыми эмоциями, они испытывают сложности в приписывании другому человеку независимых эмоциональных состояний [1, с. 79].

4. Дети 3–4 лет используют разные стратегии при изображении в рисунке собственных эмоций и переживаний другого человека. Рисуя свои эмоции, дети прибегают к портретной форме изображения, тогда как для передачи чужих эмоций они используют символическую форму. Только к старшему дошкольному возрасту (5–6 лет) в связи с усложнением «модели психического» дети свободно передают в рисунках как собственные эмоции, так и эмоциональное состояние другого человека путем изображения адекватных лицевых экспрессий [4].

Дошкольный возраст, как писал А. Н. Леонтьев, – это «период первоначального фактического склада личности» [2].

В отличие от абстрактного и конкретного интеллекта, которые выражают закономерности внешнего мира, эмоциональный интеллект отражает внутренний мир и его связи с поведением личности и взаимодействием с реальностью.

Целью нашего эмпирического исследования было выявить актуальное состояние развития эмоционального интеллекта у старших дошкольников.

Мониторинг проводился в феврале 2020 г. с детьми старшего дошкольного возраста на базе ГУО «Ясли-сада № 22 г. Гомеля». В исследовании приняло участие 50 детей, из них 27 девочек и 23 мальчика.

Для исследования была выбрана диагностика уровня развития эмоционального интеллекта старшего дошкольника. В инструментарий включены анкета (М. А. Нгуен) для воспитателей и родителей и набор диагностических методик для детей.

Используемые методики:

– методика «Дорисовывание: мир вещей – мир людей – мир эмоций» (О. М. Дьяченко);

– методика «Три желания» (Т. И. Шульга);

– методика «Что – почему – как» (М. А. Нгуен).

На основе изучения исследований по проблеме развития эмоционального интеллекта у дошкольников нами в качестве критериев оценки уровня развития эмоционального интеллекта у детей были определены следующие:

- имеет представление об эмоциях и чувствах, их полярности и способах вербализации;
- понимает, осознает и адекватно выражает свои эмоциональные переживания;
- понимает эмоциональное состояние, переживания другого человека.

Важно отметить, что для более достоверных результатов после проведения методик с каждым ребенком была проведена беседа. Поскольку из-за недостаточных умений в рисовании дети этого возраста не всегда могут изобразить то, что хотят, и порой рисуют просто то, что умеют.

В ходе диагностического обследования у детей старшего дошкольного возраста отмечается преобладание среднего уровня развития эмоционального интеллекта (23 ребенка (46 %)). У 20 детей, что составляет 40 % от количества всех респондентов, зафиксирован низкий уровень развития эмоционального интеллекта, и только у 7 (14 %) детей выявлен высокий уровень развития эмоционального интеллекта.

Заключение. Полученные результаты свидетельствуют о необходимости разработки и внедрения специальной программы развития эмоционального интеллекта детей дошкольного возраста. Это особенно важно еще и потому, что достаточный уровень эмоционального интеллекта послужит фактором их скорейшей адаптации к образовательному процессу в школе.

Список использованных источников

1. Андреева, И. Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена / И. Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2006. – № 4. – С. 78–86.
2. Леонтьев, А. Н. Потребности, мотивы и эмоции [Электронный ресурс] / А. Н. Леонтьев. – Режим доступа: <http://flogiston.ru/library/leontev>. – Дата доступа: 27.03.2020.
3. Маклаков, А. Г. Общая психология : учебник для вузов / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2017. – 583 с.
4. Путилова, О. А. Эмоциональный мир ребёнка / О. А. Путилова. – М. : Генезис, 2012. – 122 с.

References

1. Andreeva, I. N. Emotional intelligence: a study of the phenomenon / I. N. Andreeva // Questions of psychology. – 2006. – № 4. – . 78–86. (In Russ).
2. Leontiev, A. N. Needs, motives and emotions URL: <http://flogiston.ru/library/leontev> (accessed: 27.03.2020). (In Russ).
3. Maklakov, A. G. General psychology: a textbook for universities / A. G. Maklakov. – St. Petersburg : Piter, 2017. – 583. (In Russ).
4. Putilova, O. A. Emotional world of the child. / O. A. Putilova. – M. : Genesis, 2012. – 122. (In Russ).

УДК 37.017:177.1:179.9:159.923.2

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА РАЗВИТИЯ ЧУВСТВА ЧЕСТИ И ЛИЧНОГО ДОСТОИНСТВА ОБУЧАЮЩИХСЯ

Ф. В. Кадол

профессор, доктор педагогических наук, заведующий кафедрой педагогики

Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины,

г. Гомель, Республика Беларусь

E-mail: fkadol@yandex.ru

В статье раскрываются методологические основы процесса развития чувства чести и личного достоинства обучающихся. Показана воспитательная значимость рассматриваемых нравственных качеств, их сущность и структурные компоненты. Подтверждена продуктивность деятельностно-отношенческого подхода к разработке технологий формирования понятия чести и чувства личного достоинства современных школьников как субъектов целостного образовательного процесса. Получило дальнейшее развитие методологическое положение о гуманистической системе отношений педагогов и обучающихся. Анализируются методологические идеи современных исследователей в области нравственного развития личности. Обращено внимание на решение исследуемой проблемы в научно-педагогической литературе и образовательной практике творческих учителей Республики Беларусь.

Ключевые слова: методология, честь и достоинство личности, нравственное воспитание, система, сознание, культура поведения, личностные качества, обучающиеся, учитель, педагог, положительный пример, развитие, формирование, деятельность, отношение, методы воспитания, объект, субъект, теория и практика, нравственные чувства, воля.

METHODOLOGICAL STRUCTURE OF THE DEVELOPMENT OF HONOR AND PERSONAL DIGNITY OF STUDENTS

The article reveals the methodological foundations of the process of developing a sense of honor and personal dignity of students. The educational significance of the considered moral qualities, their essence and structural components are shown. The productivity of the activity-relationship approach to the development of technologies for the formation of the concept of honor and a sense of personal dignity of modern schoolchildren as subjects of an integral educational process is confirmed. The methodological position on the humanistic system of relations between teachers and students was further developed. The methodological ideas of modern researchers in the field of moral development of person are analyzed. Attention is drawn to the solution of the problem under study in the scientific and pedagogical literature and educational practice of creative teachers of the Republic of Belarus.

Key words: methodology, honor and dignity of person, moral education, system, consciousness, culture of behavior, personal qualities, students, teacher, positive example, development, formation, activity, attitude, methods of education, object, subject, theory and practice, moral feelings, will.

Введение. Морально-этические категории чести и личного достоинства человека являются древнейшими социальными и нравственными понятиями. Поэтому может возникнуть вполне закономерный вопрос: что же нового можно внести в содержание нравственного воспитания обучающихся, если о чести и достоинстве человека говорят и пишут с незапамятных времен? Отвечая на этот вопрос, сделаем ссылку на работы известного российского психолога Б. С. Братуся. В предисловии к книге знакового методолога современной педагогической мысли В. И. Слободчикова Б. С. Братусь пишет: «Вспомним Л. С. Выготского, который охарактеризовал современную ему психологию двумя словами: «Человека забыли». Разве не ту же характеристику можно во многом адресовать и современной нам психологии, и современной педагогике, где антропологический принцип столь часто бывает затушеван как в грубых (смещение с психикой животного), так и в тонких формах (игнорирование чувства долга, совести, милосердия и т. п.) [1, с. 75]. Подобными моральными ценностями выступают понятия чести и чувства личного достоинства современного человека.

Результаты и их обсуждение. К важнейшим социально-нравственным ценностям человека понятия чести и чувства личного достоинства обучающихся относят известные белорусские ученые И. Ф. Харламов, М. А. Дмитриев, А. П. Сманцер, И. И. Цыркун, В. В. Четет, В. П. Тарантей, В. С. Болбас. По их мнению, качество нравственной воспитанности школьников определяет уровень проявления таких духовных ценностей, как доброта, доброжелательность, душевность, совесть, духовность, человеколюбие, милосердие, благородство, справедливость, гуманизм, бескорыстие, чувство долга, искренность, честность, ответственность, чувство чести и личного достоинства, коллективизм, законопослушание, патриотизм, гражданственность. Статья 32 «Кодекса Республики Беларусь об образовании» «Основные обязанности обучающихся» также требует от каждого учащегося «уважать честь и достоинство участников образовательного процесса» [2, с. 35]. Точно так же педагогические работники обязаны уважать честь и личное достоинство обучающихся и своих коллег как организаторов образовательного процесса. Все это свидетельствует о непреходящей актуальности проблемы чести и достоинства обучающихся, в особенности в развитии морально-этического аспекта рассматриваемых качеств, что подтверждает проведенный нами анализ психолого-педагогической литературы как классической, так и современной.

При методологической разработке исследуемой проблемы в системе нравственного воспитания следует исходить из того, что в настоящее время обобщающей педагогической категорией является образование. Оно объединяет в целостный образовательный процесс обучение и воспитание и такие их компоненты, как развитие и формирование личности, социализацию обучающихся, организуемые учреждениями образования, семьей и другими социальными институтами, имеющими право на реализацию программ образования, обучения и воспитания. В частности, в Республике Беларусь реализуются Концепция и Программа непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи. Роль нравственного воспитания «состоит в формировании личности путем приобщения к ценностям культуры», в развитии на этой основе личностных качеств и их совершенствование. В этом состоит специфика воспитания и его отличие от обучения, которое, в соответствии с Кодексом Республики Беларусь об образовании, определяется как целенаправленный процесс организации и стимулирования учебной деятельности обучающихся по овладению системой научных и практических компетенций, развитию творческих способностей. Применительно к школьному образованию выдающийся гуманист В. А. Сухомлинский считал честь и достоинство цементирующей основой нравственного развития личности, а их пробуждение у обучающихся – главным педагогическим постулатом.

Для практической реализации приведенных выше научно-методологических положений большое значение имеет изучение отечественной и зарубежной литературы как учебных предметов. Они позволяют раскрыть содержание понятий чести и чувства личного достоинства человека в критических жизненных ситуациях, встречающихся не только на страницах книг, но и в повседневной жизни. Именно поэтому при знакомстве обучающихся с произведениями классиков отечественной и зарубежной литературы следует подвергать анализу эпизоды, характерные для нравственных или безнравственных поступков литературных героев. Так, для побуждения школьников к осмыслению нравственного содержания понятия чести и чувства личного достоинства нами использовались примеры из пенталогии И. П. Шамякина «Тревожное счастье», в частности, комсомольское собрание, на котором обсуждалось «пораженческое настроение» курсанта Сени Песоцкого. Он хорошо знал немецкий язык, имена лидеров правительства Германии, глубже, чем другие курсанты, разбирался в происходящих политических событиях. И хотя эрудиция и принципиальность Песоцкого не имели ничего общего с пораженческим настроением, они вызвали негативную реакцию со стороны отдельных командиров, излишне услужливых курсантов. В защиту молодого солдата выступили только наиболее смелые курсанты, которые посчитали унижением оболгать человека. Используя воспитательные возможности этого эпизода, в классе дискутировался вопрос: «В чем проявились честь и достоинство курсанта Шепетовича, выступившего в защиту своего товарища?» [3, с. 169].

Результаты проведенного исследования подтвердили продуктивность деятельностно-отношенческого подхода к разработке технологии формирования понятий чести и чувства личного достоинства современных школьников. При его реализации обосновано существенное методологическое дополнение. Суть его заключается в том, что в процессе организации социально значимых видов деятельности важно не только развивать у обучающихся положительное к ним отношение, но и побуждать к позитивному самовосприятию, развитию чувства самоуважения, понятия чести и чувства личного достоинства. Данное положение выступает методологической основой для дальнейшего научного исследования процесса управления развитием нравственных качеств личности. Внимание обращается на повышение содержательности эмоционально-чувственного влияния на воспитуемых организуемых в школе разнообразных видов деятельности (учебно-познавательной, трудовой, художественно-эстетической и др.). Именно результативность и эмоционально-ценностная ориентированность разнообразных видов деятельности и высоконравственное к ним отношение позволяют обучающимся обрести положительную репутацию и, осознавая свою социально-нравственную позицию, развивать у себя понятие чести и чувство личного достоинства.

Организуемая педагогически значимая деятельность, отражаясь в сознании обучающихся, рождает определенное к ней отношение, создает потребность в усвоении нравственных норм и правил поведения. Это обуславливает объективное включение обучающихся в социальную жизнедеятельность на основе нравственных устремлений и в соответствии с установившимися нормами социальной коммуникации. Учет этого методологического постулата является одним из важных условий разработки концепции развития чести и достоинства личности, ее духовного мира и нравственного воспитания в целом. С учетом всего этого процесс формирования чести и достоинства личности осуществляется: 1) через нравственное сознание растущего человека, благодаря которому формируется честное и достойное отношение к окружающему миру («все изменения в человеке начинаются с изменений в его сознании»); 2) через взаимосвязь нравственного сознания и культуры поведения; 3) через духовно-нравственные потребности, морально-этические мотивы и установки (эмоционально-ценностные отношения). При этом сознание влияет на потребностно-мотивационную сферу личности в контексте ее чести и достоинства.

В процессе реализации деятельностно-отношенческого подхода к разработке технологии формирования понятия чести и чувства личного достоинства обучающихся мы исходили из того, что в современных научных источниках отношения определяются как закономерные связи, взаимосвязи и взаимообусловленности, в которые каждый человек вступает с другими людьми, а также социальными явлениями и факторами. Отношение сопровождает разнообразные виды деятельности обучающихся, их отдельные действия и поступки, поведение и жизнедеятельность в целом. Известна пословица: «Посеешь поступок – пожнешь привычку, посеешь привычку – пожнешь характер, посеешь характер – пожнешь судьбу». То есть, растущий человек в своей жизни и деятельности проявляет определенные отношения и целую систему нравственных отношений, которые, повторяясь и закрепляясь, становятся его привычками, чертами и свойствами характера или, как принято считать в этике и педагогике, личностными качествами. В зависимости от того, как эти нравственные отношения проявляются на протяжении какого-то времени, в какой последовательности и с какой интенсивностью и направленностью (позитивно и социально значимо, негативно и асоциально), они определяют линию поведения человека, его привычки, нравы, черты характера, свойства и качества. С методологической точки зрения, развитие у обучающихся чести и личного достоинства логично определить как специально организованный педагогический процесс по управлению нравственно акцентированной деятельностью растущего человека и включение его в систему общественных отношений, формирование на этой основе позитивных свойств и качеств и соответствующих им черт характера, а при необходимости их коррекцию (исправление) и побуждение обучающихся к самовоспитанию и разностороннему развитию.

Большое значение имеют положительные примеры успешного решения рассматриваемых вопросов в практике работы творческих учителей и коллективов учреждений общего среднего образования. Нами изучался опыт работы многопрофильной гимназии № 56 г. Гомеля, а также учителей – лауреатов и победителей конкурсов «Учитель года Республики Беларусь»: А. Н. Гербутова, В. В. Гузова, И. Р. Клевец, В. В. Сорокина, О. А. Купрацевича, Г. А. Суховой и других. С точки зрения развития чувства чести и личного достоинства школьников была проанализирована система работы учителя математики гимназии № 8 г. Витебска Н. Н. Волкова и руководителя кружка спортивного программирования из г. Мозыря А. В. Барсукова. Было установлено, что все творчески работающие учителя, проявляющие заботу об укреплении чести и достоинства своих воспитанников, реализуют классические принципы организации образовательного процесса: «Ученик – это не сосуд, который надо наполнять, а факел, который следует зажечь» (Б. Паскаль), «Чем проклинать темноту, лучше зажечь свечу» (Конфуций). Вот как об этом рассуждает учитель математики Н. Н. Волков, ныне депутат Верховного Совета Республики Беларусь: «Я всегда говорю своим ученикам, что мы с вами серьезно работаем, поэтому обязаны побеждать. Разумеется, что все желают быть успешными. Учитель обязан создавать такую мотивацию и внутреннюю потребность в успехе. Я не люблю работать без результатов. Нужен высокий КПД от проделанной работы. Ученик должен

чувствовать, что если он учится в школе, то он не просто тратит время. В таком случае результат будет обязательно. Я по жизни сам хотел быть впереди. И у своих учеников это воспитываю. Может быть, мои воспитанники кажутся чрезмерно уверенными, но я считаю, что любому ученику следует внушить, что он способен на то, чтобы покорять наиболее сложные задачи» [4, с. 38–39].

Именно гуманистические качества необходимы учителю для установления с детьми доверительного общения, развития у них понятия чести и чувства личного достоинства. Гуманистическая педагогика и практика работы творческих учителей, и прежде всего таких известных педагогов-экспериментаторов, как Ш. А. Амонашвили, И. П. Волков, Т. И. Гончарова, Е. Н. Ильин, С. Н. Лысенкова ориентируют образовательный процесс на достижение успехов в учебе и повседневной жизнедеятельности. Они возможны только на основе принципов педагогики сотрудничества, чести и достоинства личности. Всему этому соответствует название методических работ перечисленных выше педагогов: «Здравствуйте, дети» (Ш. А. Амонашвили), «Искусство общения» (Е. Н. Ильин), «Точка опоры» (В. Ф. Шаталов), «Когда легко учиться» (С. Н. Лысенкова), «Уроки истории – уроки жизни» (Т. И. Гончарова), «Вечная радость» (С. Л. Соловейчик), «Педагогичная поэма» (А. С. Макаренко), «Сердце отдаю детям» (В. А. Сухомлинский). Все они отстаивают идеи самоуважения, чести и достоинства личности, ее нравственного саморазвития и автономности.

На современном этапе развития общества идеи педагогики сотрудничества, чести и достоинства личности перманентно входят в концептуальные положения современной педагогической науки, практику работы учреждений образования, учителей и классных руководителей. Большое внимание уделяется созданию благоприятного воспитательного пространства, в котором понятие чести и чувства личного достоинства выступают обязательным сопровождающим фактором нравственного развития и саморазвития обучающихся. В зарубежной и отечественной педагогике ученые подчеркивают важность доверительных отношений всех участников целостного образовательного процесса, когда педагог принимает цели и интересы детей, создает условия для проявления их творческих способностей как объективной основы чести и достоинства личности. Эти идеи, в частности, нашли дальнейшее развитие в личностно ориентированном образовании на основе принципов чести и достоинства личности.

К проблемам методологии воспитательного процесса по развитию понятия чести и чувства личного достоинства обучающихся следует отнести:

1. Определение сущности и значения целостного образовательного процесса в разностороннем развитии нравственного потенциала личности, для которой характерны понятие чести и чувство человеческого достоинства.

2. Системная трактовка целей и задач воспитания как педагогического процесса и практической деятельности педагогов-воспитателей, направленной на развитие понятия чести и чувства личного достоинства обучающихся.

3. Определение содержания, основных видов и ведущих направлений воспитательного процесса во всей системе образовательно-воспитательных учреждений в контексте чести и достоинства личности.

4. Научная характеристика методов и приемов, форм и средств воспитания чести и достоинства обучающихся.

5. Разработка технологий и методических основ нравственного воспитания как основы формирования понятия чести и чувства личностного достоинства и других базисных качеств и ценностей воспитуемых.

6. Научно-педагогическое обобщение опыта функционирования наиболее продуктивных воспитательных систем по развитию понятия чести и чувства личного достоинства в практике работы отечественных и зарубежных педагогов и учреждений общего среднего образования.

7. Разработка и адаптация диагностических методик по определению уровня нравственной воспитанности обучающихся и составления воспитательных программ по целенаправленному развитию и саморазвитию у обучающихся понятия чести и чувства личного достоинства.

Весьма важным является информационно-методическое обеспечение процесса развития чувства чести и личного достоинства современных школьников. Оно включает афоризмы, пословицы и поговорки, информацию для проведения семинаров классных руководителей, материалы этических бесед, дискуссий и диспутов о становлении чести и личного достоинства растущего человека. Предлагаемые методические разработки помогут учителям и классным руководителям повысить эффективность педагогического процесса по развитию чести и достоинства личности, их моральных проявлений в сознании и поведении учащихся. Разработанные требования к формированию чести и личного достоинства обучающихся могут быть трансформированы на воспитание других нравственных качеств (совесть, долг, ответственность). Решению этой задачи будет способствовать диагностический инструментарий, предполагающий всестороннее изучение и коррекцию морально-этического сознания и поведения обучающихся с точки зрения принципов чести и достоинства личности. Тем самым конкретный воспитанник рассматривается не столько как объект педагогического изучения, а как субъект нравственного самосовершенствования, обретения рассматриваемых личностных качеств.

Заключение. Проведенное исследование отвечает современным требованиям к организации образовательного процесса по духовно-нравственному воспитанию детей и учащейся молодежи с точки зрения системы методов и приемов, форм и средств формирования чести и личного достоинства обучающихся. Оно позволяет глубоко и всесторонне раскрыть практико-ориентированную технологию развития и саморазвития понятия чести и чувства личного достоинства как основополагающих нравственных качеств развивающейся личности. Акцент делается на структурно-функциональный подход к воспитанию личностных качеств. На этой основе нами успешно реализовано положение современной педагогики о том, что каждый человек является активной и саморазвивающейся личностью, творцом самого себя, стремящимся к саморазвитию у себя понятия чести и чувства личного достоинства.

Список использованных источников

1. Слободчиков, В. И. Антропологическая перспектива отечественного образования / В. И. Слободчиков. Екатеринбург : Издательский центр Екатеринбургской епархии, 2010. – 264 с.
2. Кодекс Республики Беларусь «Об образовании» / Минск : Нац. центр правовой инф. Респ. Беларусь, 2012. – 400 с.
3. Кадол, Ф. В. Честь и личное достоинство старших школьников: теория и методика формирования : монография / Ф. В. Кадол. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2002. – 284 с.
4. Кадол, Ф. В. Воспитание чести и достоинства школьников / Ф. В. Кадол. – Минск : Нац. ин-т образования, 2013. – 216 с.

References

1. Slobodchikov, V. I. Anthropological perspective of national education / V. I. Slobodchikov. Yekaterinburg : Publishing Center of the Yekaterinburg Diocese, 2010. – 264 p. [In Russ]
2. Code of the Republic of Belarus "On Education" / Minsk: Nat. center legal inf. Rep. Belarus, 2012. – 400 p. [In Russ]
3. Kadol, F. V Honor and personal dignity of senior schoolchildren: theory and methodology of formation : Monograph / F. V Kadol. – Gomel : GSU im. F. Skaryna, 2002. – 284 p. [In Russ]
4. Kadol, F. V. Education of honor and dignity of schoolchildren / F.V. Kadol. – Minsk : Nat. Institute of Education, 2013. – 216 p. [In Russ]

УДК 387.14 : 004

УНИВЕРСИТЕТ КАК ДВИЖУЩАЯ СИЛА ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ПЕДАГОГОВ И СТУДЕНТОВ

А. А. Ковалевская

доцент, кандидат педагогических наук, доцент кафедры специальной педагогики и методик дошкольного и начального образования Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина, г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: envir@inbox.ru

В статье анализируются основные тенденции цифровой трансформации педагогов и студентов. С применением методов замещения, улучшения, изменения, преобразования во взаимосвязи перспективными цифровыми технологиями (облачные технологии, виртуальная реальность, чат-боты («Siri», «Алиса», «Microsoft Cortana»), фитнес браслеты и умные часы) выявлен и описан ряд факторов, необходимых для позитивного сотрудничества преподавателей и студентов университета. Делается вывод о том, что существует перспектива повышения ИКТ-компетентности преподавателей учреждений высшего образования, влекущая за собой изменения в педагогической деятельности, результатом которой выступит приобщение к трансформации мировоззрения будущих специалистов.

Ключевые слова: цифровая трансформация, студент, цифровизация, технология.

UNIVERSITY AS A DRIVING FORCE OF DIGITAL TRANSFORMATION OF TEACHERS AND STUDENTS

A. A. Kovalevskaya

associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Special Pedagogy and Methods of Preschool and Primary Education of the I. P. Shamyakin, Mozyr State Pedagogical University, Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: envir@inbox.ru

The article analyzes the main trends of digital transformation of teachers and students. With the use of methods of substitution, improvement, change, transformation in the relationship of promising digital technologies (cloud technologies, virtual reality, chatbots ("Siri", "Alice", "Microsoft Cortana"), fitness bracelets and smart watches) A number of factors necessary for positive cooperation between teachers and students of the university are identified and described. It is concluded that there is a prospect of increasing the ICT competence of teachers of higher education institutions, which entails changes in teaching activities, the result of which will be the introduction to the transformation of the worldview of future specialists.

Key words: digital transformation, student, digitalization, technology.

Введение. Сфера образования, наряду с рядом других отраслей (здравоохранение, телекоммуникации и др.) в Республике Беларусь, подвержена существенным изменениям вследствие активного распространения цифровых технологий. Цифровизация обеспечивает возможности для обмена накопленным опытом и знаниями, что позволяет принимать более обоснованные решения в профессиональной педагогической деятельности: а) комплексное решение инфраструктурного, управленческого, поведенческого, культурного характера путем перевода информации в цифровую форму (Е. Л. Вартанова, М. И. Максеенко, С. С. Смирнов); б) формирование у педагогов умения ориентироваться в потоке цифровой информации, обрабатывать и встраивать ее в новую технологию (Н. Н. Битюцкая); в) мобильное обучение с использованием персональных цифровых устройств (КПК, смартфоны, планшеты, мобильные телефоны (И. В. Налетова [2]) и др.

Перед университетами, стремящимися сохранить свои позиции на глобальном рынке образования, также стоит задача вхождения в международное научно-образовательное пространство, критерии в рейтинге QS World University Ranking которых оценивают степень глобализации университета в разрезе доли иностранных студентов и преподавателей. Рейтинг THE учитывает долю иностранных студентов и преподавателей, количество статей, опубликованных в соавторстве с зарубежными исследовательскими группами.

Следовательно, каждому университету необходима цифровая трансформация, заключающаяся во внедрении ИТ-решений, изменении корпоративной культуры и оптимизации процессов образования.

По мнению Г. Сидорова [4], концептуальная модель цифрового университета может быть представлена пятью уровнями. **Первый уровень** отражают научно-педагогические работники, студенты, отраслевые и академические партнеры, выпускники и абитуриенты, т. е. внутренние и внешние стейкхолдеры университета. **Второй уровень** представляют базовые информационные сервисы, задача которых – создание единого информационного пространства для цифрового взаимодействия внутри университета с использованием гибких инструментов (видеоэкраны для проведения лекций и семинаров, беспроводная связь на территории университета и общежития и др.), облачные хранилища для хранения и обмена данными, профессиональная печать и др. **Третий уровень** – это сервисы (цифровая библиотека, цифровизация наукометрии: мониторинг, накопление, анализ с использованием современных методов хранения, обработки больших массивов данных и др.), облегчающие жизнь студентов и преподавателей, находящихся в настоящее время на начальной стадии внедрения. **Четвертый уровень** – это внедрение таких сервисов, как цифровой маркетинг, управление исследовательскими проектами, закупками, взаимодействие с абитуриентами и студентами (цифровые каналы коммуникации, сообщества и инновации, персонализированные маркетинговые материалы и др.). **Пятый уровень** состоит из цифровых технологий, которые получают широкое распространение в ближайшее время в университетской среде (дроны (беспилотные летательные аппараты и др.).

2021 год – это год 100-летия И. П. Шамякина, имя которого присвоено Мозырскому государственному педагогическому университету – одному из ведущих образовательных, научных и культурных центров Полесского региона. И. П. Шамякин – писатель двух эпох, *Герой Социалистического Труда, народный писатель Беларуси, академик Национальной академии наук Беларуси, лауреат Государственных премий Республики Беларусь и СССР, премии Союзного государства в области литературы и искусства, один из немногих белорусских литераторов, уважительно называемых «живым классиком»*. Его произведения, наряду с романами и повестями Якуба Коласа, Максима Горьцкого, Кузьмы Черного, Михася Лынькова, Михася Зарецкого, Ивана Мележа и других писателей, составляют многотомную летопись минувшей эпохи, ярко и всесторонне раскрывают судьбу белорусского народа в XX века. Для своих произведений он выбирал актуальные вопросы, волнующие общество, со всей силой таланта и обостренного гражданского чувства поднимал важнейшие общественные и морально-этические проблемы современности. Вследствие этого, задача последующих поколений в образовании – изменение социальной роли преподавателя и подходов к ее выполнению, мотивации обучения и освоения студентами знаний, трансформация системы требований к компетенциям специалистов в ключе современности.

Цели и задачи. Целью работы является определение путей и методов внедрения перспективных цифровых технологий, необходимых для позитивного сотрудничества преподавателей и студентов университета. Задачи: а) актуализация образовательного процесса в контексте мировых тенденций информатизации общества; б) увеличение качества профессиональной подготовки будущих специалистов образования; в) формирование компетенций у будущих педагогов по внедрению цифровых технологий, получению современных знаний и навыков.

Методы и материал исследования. В ходе исследования использовались методы замещения (переход от чтения текста в печатном учебнике к чтению на экране компьютера (планшета, смартфона и др.), улучшения (демонстрация материала с помощью мультимедийного проектора), изменения (создание «цифровых повествований», презентаций для обучения школьников и детей дошкольного возраста, родителей), преобразования (индивидуальные образовательные траектории, обучение с учетом интересов и возможностей каждого студента) во взаимосвязи перспективными цифровыми технологиями, создающими возможности для модернизации педагогического процесса. Для попытки трансформации

студентов в УО «Мозырский государственный университет им. И. П. Шамякина» нами была предпринята частичное изучение облачных технологий, виртуальной реальности, чат-ботов («Siri», «Алиса», «Microsoft Cortana»), фитнес-браслетов и умных часов.

Результаты и их обсуждение. В УО «Мозырский государственный педагогический университет им. И. П. Шамякина» нами было проведено изучение цифровой грамотности студентов заочной формы получения высшего образования 4 курса специальности «Дошкольное образование в количестве 27 респондентов. Целью исследования являлось создание студентами электронного портфолио материалов для педагогов-воспитателей учреждений дошкольного образования и родителей по цифровой трансформации, заключающейся во внедрении ИТ-решений, изменении корпоративной культуры и оптимизации процессов образования.

Нами были частично изучены *облачные технологии* (cloud computing) распределенной обработки цифровых данных, с помощью которых компьютерные ресурсы предоставляются интернет-пользователю как онлайн-сервис программные средства, методологии и инструменты для реализации целей, задач, проектов. Нами осуществлялось приобщение студентов-заочников к таким технологиям, как Storage-as-a-Service («хранение как сервис»), Information-as-a-Service («информация как сервис»), Process-as-a-Service («управление процессом как сервис»), Application-as-a-Service («приложение как сервис»), Platform-as-a-Service («платформа как сервис»). Данные технологии позволили осуществлять доступ к личной информации с компьютера, подключенного к Интернету и хранить в памяти устройств; делиться ею с однокурсниками; работать с разных устройств (ПК, планшеты, телефоны и др.).

Студенты предприняли попытки изучения *виртуальной реальности* (*virtus* – потенциальный, возможный и *realis* – действительный, существующий) – это модель, среда, создаваемая компьютерными средствами и реалистично реагирующая на привычные для человеческого восприятия рецепторы: зрение, слух, обоняние, осязание (Р. В. Лубков) [1]. Студенты просматривали видеоматериалы интерактивной комнаты, примерочных и зеркал, что позволило интенсифицировать учебный процесс, активизировать их познавательную деятельность за счет повышения стимулирующей составляющей, создания уникальных возможностей формирования самостоятельного критического мышления и интеллектуального развития личности.

На занятиях нами осуществлялось также приобщение к *чат-бот* – ключевой технологии, позволяющей студентам использовать аналитику, а также форму разговорного искусственного интеллекта, предназначенную для упрощения взаимодействия человека с компьютерами, запрашивающую резюмирующую и анализирующую результаты в устной форме. Голосовой помощник – это бот с искусственным интеллектом, распознающий, обрабатывающий, отвечающий на запрос, позволяющий получить энциклопедические сведения. Нами исследовались различные голосовые помощники [3]. Студентами обнаружено, что «Siri» прокладывает маршрут, создает будильник, планирует календарь, отправляет сообщения, развлекает играми (red sofa, «подбрось монетку»). Голосовой помощник «Алиса» создает впечатление дружеской беседы, экономит время, избавляет от лишних действий. Голосовой поиск Google – это технология, с помощью которой владельцы компьютеров, планшетов, мобильных телефонов задают вопросы поисковику Google и Yandex, поддерживая речевую технологию. «Microsoft Cortana» не отличается от другого цифрового продукта (настраивает будильник, разбирается с электронными письмами, управляет музыкой), однако имеет ряд особенностей: выбирает пользователей по возрастной категории 13+, собирает статистику с компьютеров (контакты, звонки, текстовые сообщения, историю посещения сайтов), отправляя информацию в Майкрософт.

Наиболее применяемыми оказались *фитнес-браслеты* – разновидность фитнес-гаджетов или фитнес-трекеров, облегчающих или сопровождающих физические упражнения в зале или на открытом воздухе, контролирующие показатели здоровья. Умные часы (англ. smart watch), смарт-часы (часофон) – это компьютеризированные наручные часы с расширенной функциональностью (кроме стандартного слежения за временем), часто сравнимой с коммуникаторами. Выяснено, что особенности современного гаджета заключаются в способности выполнения обширного ряда функций, позволяющих вести контроль над передвижениями в режиме реального времени.

Анализируя результаты проведенного исследования, следует отметить, что студенты заочной формы получения высшего образования заинтересованы в использовании образовательных ресурсов для формирования цифровой грамотности и трансформации. Им наиболее известны фитнес-браслеты и умные часы (79,7 %), которые используются в повседневной жизни и в педагогической деятельности. Однако у 98,7 % студентов отсутствуют знания по вопросам технологий виртуальной реальности, 65,3 % респондентов не умеют использовать облачные технологии, 37,2 % испытуемых не применяют голосовые помощники. Следовательно, у обучающихся выявлено понимание необходимости цифровой трансформации, однако желание оцифровывать при отсутствии навыков и компетенций «как это делать?» (цифровая грамотность), боязнь принятия решений либо низкая их скорость, невысокий уровень вовлеченности диктуют необходимость повышения ИКТ-компетентности в учебно-воспитательном процессе вуза.

Выводы. Таким образом, цифровая трансформация педагогов и студентов – это: а) осознанный подход к замене процессов с программным кодом, учетом стратегического мышления и формирования новой цифровой культуры; б) выбор стратегии поиска информации; в) влияние цифровых знаний на личные позиции и поведение; г) «выход из зоны комфорта», обеспечивающий подготовку высококвалифицированных специалистов, обладающих навыками и умениями уверенного решения профессиональных задач с использованием современного программного обеспечения и информационно-коммуникационных технологий. Путем замещения, улучшения, изменения, преобразования во взаимосвязи перспективными цифровыми технологиями, например, такими как облачные технологии, виртуальная реальность, чат-боты («Siri», «Алиса», «Microsoft Cortana»), фитнес-браслеты и умные часы, на наш взгляд, существует перспектива повышения ИКТ-компетентности преподавателей учреждений высшего образования, влекущая за собой изменения в педагогической деятельности, результатом которой выступит приобщение к трансформации мировоззрения будущих специалистов.

Список использованных источников

1. Лубков, Р. В. Дидактический потенциал виртуальной образовательной среды : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Р. В. Лубков; Самар. гос. пед. ун-т. – Самара, 2007. – 22 с.
2. Налетова, И. В. Изменение системы образования под влиянием онлайн-технологий / И. В. Налетова. – Гаудеамус. – 2015. – № 2. – С. 9–13.
3. Сири, Алиса, окей Гугл. Как голосовой помощник вошел в нашу жизнь [Электронный ресурс]. – 2020. – Режим доступа: <https://www.biznespark.by> > kak-golosovye-pomoshniki-voshli-v-na. – Дата доступа: 07.11.2020.
4. Цифровой университет: применение цифровых технологий / Сидоров, Г. Цифровой университет: применение цифровых технологий в современных образовательных учреждениях / Г. Сидоров [Электронный ресурс]. – 2020. – Режим доступа: <https://www.itweek.ru> > idea > article > deta. – Дата доступа: 20.01.2021.

References

1. Lubkov, R. V. Didactic potential of the virtual educational environment : abstract. diss. ... Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.01 / R. V. Lubkov; Samara State Pedagogical University, univ. – Samara, 2007. – 22 p.
2. Naletova, I. V. Change of the education system under the influence of on-line technologies / I. V. Naletova. – Gaudeamus. – 2015. – No. 2. – P. 9–13.
3. Siri, Alice, ok Google. How the voice assistant entered our life [Electronic resource]. – 2020. – Access mode: <https://www.biznespark.by> " kak-golosovye-pomoshniki-voshli-v-na. – Access date: 07.11.2020.
4. Digital University: the application of digital technologies / Sidorov, G. Digital University: the application of digital technologies in modern educational institutions / Sidorov [Electronic resource]. – 2020. – Access mode: <https://www.itweek.ru> "idea" article " deta. – Access date: 20.01.2021.

УДК 37.013.44

НАЦИОНАЛЬНЫЙ КИНОСЕКТОР В ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ: ЗЕРКАЛО КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

С. И. Колбышева

кандидат педагогических наук, ведущий научный сотрудник лаборатории гуманитарного образования
НМУ «Национальный институт образования»
г. Минск, Республика Беларусь
E-mail: kolba68@mail.ru

В статье выделяется феномен художественно-эстетического образования в контексте национальной культуры. Анализируется проблема формирования культурной идентичности личности как одна из актуальных задач художественно-эстетического образования. Основным инструментом решения проблемы культурной идентичности, по мнению автора статьи, является один из компонентов массовой культуры – кинематограф и, следовательно, кинообразование как отдельная область педагогических наук, в эпицентре которой определяются векторы экстраполяции искусства кино в систему художественно-эстетического образования и дидактические механизмы его использования в образовательном процессе современной школы.

Ключевые слова: художественно-эстетическое образование, искусство кино, кинообразование, проблемы культурной идентичности личности.

NATIONAL FILM SEGMENT IN ART AND AESTHETIC EDUCATION: MIRROR OF CULTURAL IDENTITY

S. I. Kolbysheva

candidate of pedagogical Sciences, leading researcher
lab liberal education at NMU is "National Institute of education"
Minsk, Republic of Belarus
E-mail: kolba68@mail.ru

The article highlights the phenomenon of artistic and aesthetic education in the context of national culture. The article analyzes the problem of cultural identity of the individual as one of the actual tasks of artistic and aesthetic education. The main tool for solving the problem of cultural identity, according to the author of the article, is one of the components of mass culture – cinema,

and, consequently, film education as a separate field of pedagogical sciences, in the epicenter of which the vectors of extrapolation of the art of cinema into the system of artistic and aesthetic education and didactic mechanisms of its use in the educational process are determined.

Key words: art and aesthetic education, film art, film education, problems of cultural identity of the individual.

Введение. Художественно-эстетическое образование выполняло ранее и выполняет в настоящее время ряд задач, с одной стороны, связанных со спецификой художественной культуры, с другой – направленных на решение одной из наиболее противоречивых проблем гуманитаристики – проблемы культурной идентичности.

Цель и задачи. Цель статьи – проанализировать отдельные структурные компоненты художественной культуры в качестве средства решения проблемы культурной идентичности личности в системе художественно-эстетического образования.

Методы и материал исследования. В обозначенной многовекторности исследований выкристаллизовывается значимость не только эстетики, искусствознания, культурологии, а также художественно-эстетического образования, которое постепенно начинает выступать в роли одного из наиболее доступных и прозрачных инструментов формирования культурной идентичности личности, так как в достаточной степени обладает необходимыми социальными функциями, без которых процессы идентификации развиваться не могут [2].

Результаты и их обсуждение. Широкий диапазон идей художественной культуры глубоко связан с идеями художественного образования. И те и другие в общественном сознании восполняют фиксируемые психолого-педагогическими науками эмоционально-ценностные и этические пустоты, определяют место и роль человека в процессе художественной коммуникации, способствуют представлению в концентрированном виде совокупности художественных знаний. Проблемы культурной идентичности личности выражаются в этом взаимодействии опосредованно: не столько в содержании художественных явлений или процессе их репрезентации, сколько в очерчивании границ идентификационного кризиса, заключающегося в нарушении потребности личности в осознании себя как части культуры своего народа, ответственности за его настоящее и будущее. Полная или частичная «утрата» идентичности в последние десятилетия прошлого века проявилась как одна из актуальнейших тем теоретических и прикладных исследований.

Наибольшей нагрузкой в процессе решения проблемы культурной идентичности личности наделена часть художественной культуры, которая традиционно рассматривается в ареале массовой культуры. Особое место в этом ареале занимает кино, трактуемое в рефлексии гуманитарного знания не только как наиболее зрелищное и, в этой связи, популярное искусство, но и как специфический способ мышления, определяющий круг вопросов, существенно расширяющих и углубляющих проблемное поле гуманитарных наук. Например, кино как механизм воспроизводства смыслов, закрепляющий стереотипы сознания; либо как контент, предоставляющий возможность переживания, зависящего от направлений движения кинотекста; либо как инструмент конструирования или упорядочивания личного и социального опыта, претендующего на место истины, воплощенной в виде художественной формы и т. д.

Своеобразной точкой пересечения задач художественно-эстетического образования и вышеперечисленных областей гуманитарного знания является *кинообразование* – уникальный феномен, вызывающий интерес у широкого круга специалистов, стремящихся «организовать художественный опыт, приобщить к киноискусству, ввести в эстетику кино» [5, с. 49] подрастающее поколение. Вместе с тем при внимательном рассмотрении места и роли кинообразования в структуре современной школы становится очевидным, что данный феномен в формальном образовании не обозначен: в процессе освоения художественной культуры искусство кино не заявлено; экранные искусства используются как средство визуализации изучаемых явлений и процессов (естественнонаучная сфера) или как иллюстрация, подтверждающая общую логику учебного повествования (гуманитарная сфера); художественный потенциал кинематографа не раскрывается. Кино как инструмент решения проблем культурной идентичности личности не обозначен вовсе. В этой связи кинообразование успешно реализовывает свои идеи в информальной, т. е. спонтанно организованной среде, где тексты кино коммуницируют со случайным зрителем. Выбор содержания информальных встреч носит эпизодичный характер, эпизодично и фрагментарно в таких условиях формируется и опыт кинозрителя.

Включение элементов кинообразования в систему художественно-эстетического образования Республики Беларусь стало возможным в 2015 году в связи с реализацией проекта «Искусство», направленного на обновление содержания одноименной образовательной области. Интерес к этому проекту постоянно возрастает в связи с необычной трактовкой основных образовательных линий, разработанных на основании обусловленных социальными вызовами общественных запросов. В одной из линий искусство кино представлено как художественное явление, рассматриваемое в многоголосии разных, нередко взаимоисключающих друг друга этико-эстетических позиций.

Новаторская идея очевидна. Несмотря на традиционно доминирующую в системе художественного образования разных стран мира роль изобразительного и музыкального искусства, в нашей стране впервые искусство кино заявлено как новая среда – «иконосфера, которая меняет все условия восприятия

и образования представлений» [1, с. 41]. При таком рассмотрении кинообразования прослеживается интенция на коммуникативную природу киновосприятия, которая способствует смещению принятых ранее за основу научных подходов к изучению кино подростковой аудиторией и позволяет положить начало функционированию смысловых подходов, подчеркивающих, соответственно, смысловую природу кинотекста. В этом случае кино может рассматриваться не только как совокупность средств выразительности, но, прежде всего, как иная реальность, насыщенная постоянно меняющимися в пространственно-временном хронотопе смысловыми конструкциями. Процесс постижения смыслового пространства кино постепенно становится фоновым состоянием сознания [4, с. 16], что корректирует систему ментальных знаний юных зрителей и, в конечном результате, становится потребностью самопрезентации подростков через воспроизводство новых смыслов, в той или иной степени транслирующих социальные значения. Отдельно отметим, что в социологической составляющей кинообразования учитывается, что сам кинотекст также является частью социальных отношений, а значит, одним из действенных инструментов решения проблемы культурной идентичности личности [3, с. 40].

Способы решения проблемы идентичности прослеживаются также и в выборе кинопроизведений, рекомендуемых к просмотру. Не вызывает сомнений уровень разработанности т. н. «кинематографического канона» (определение Н. Хан) в профессиональном (среднее специальное, высшее) и дополнительном образовании. Для того чтобы на этот непростой вопрос обратила внимание школа, понадобилось время. В рамках проекта «Искусство» при создании фильмографии максимально расширен спектр возможностей кинообразования: от узконаправленного использования кино как «незамысловатого сопроводительного материала», «развлекательного средства, заполняющего пустоты уроков» до самостоятельного комплексного предмета изучения «в ходе продуманного и увлекательного кинообразовательного путешествия» [3; 6, с. 80–81].

Особое место в структуре канона, предложенного разработчиками проекта «Искусство», занимает белорусский киноsegment. Работы белорусских режиссеров в образовательном дискурсе заняли приоритетное место. Тщательно отобранные в соответствии с идеями смысловой педагогики игровые и анимационные фильмы, каждый из которых является отдельной вехой в развитии белорусского кинематографа, становятся «мягкой силой» (термин Стивена Манна) в формировании идентичности личности, то есть силой, основанной на опосредованном коммуникативном воздействии. Идеи, высказанные извне, зрители в дальнейшем воспринимают и интерпретируют как собственные. Процессы восприятия национальных символов и языковых формул, осмысления национальных тем, исторических событий и знаковых персоналий, занимающих в белорусском кинематографе определенное место, со временем расширяются и трансформируются в модели самоидентификации личности.

Выводы. Художественная культура и искусство кино как неотъемлемая ее часть, благодаря своим дифференцирующим и, одновременно, интегрирующим и консолидирующим свойствам, становятся, таким образом, определяющими факторами в решении проблемы формирования культурной идентичности личности.

Список использованных источников

1. Володина, М. Н. Язык СМИ – основное средство воздействия на массовое сознание / М. Н. Володина // Язык средств массовой информации. – М.: Академический Проект; Альма Матер, 2008. – С. 28–48.
2. Кант, И. Критика способности суждения / И. Кант. – М.: Искусство, 1994. – 367 с.
3. Колбышева, С. И. Эмоциогенный фактор в структуре кинотекста / С. И. Колбышева // Современное состояние медиаобразования в России в контексте мировых тенденций (к 65-летию почетного президента Ассоциации кинообразования и медиапедагогики России, профессора А. В. Федорова): материалы междунар. науч. конф. – Ростов н/Д. – Таганрог: Издательско-полиграфический комплекс РГЭУ (РИНХ), 2019. – С. 36–41.
4. Костяев, А. И. Смысловое пространство культуры: теория, методология, практика исследования / А. И. Костяев. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2014. – 240 с.
5. Усов, Ю. Н. Экранные искусства – новый вид мышления / Ю. Н. Усов // Искусство и образование. – 2000. – № 3. – С. 48–69.
6. Хан, Н. Кинодидактика и кинематографический канон в системе среднего школьного образования: опыт Германии / Н. Хан // Universum: Вестник Герценовского университета. – 2012. – № 3. – С. 79–91.

References

1. Volodina, M. N. Jazyk SMI – osnovnoe sredstvo vozdejstvija na massovoe soznanie / M. N. Volodina // Jazyk sredstv massovoj informacii. – M.: Akademicheskij Proekt; Al'ma Mater, 2008. – S. 28–48. – In Russ.
2. Kant, I. Kritika sposobnosti suzhenija / I. Kant. – M.: Iskustvo, 1994. – 367 s. – In Russ.
3. Kolbysheva, S. I. Jemociogennyj faktor v strukture kinoteksta / S. I. Kolbysheva // Sovremennoe sostojanie mediaobrazovanija v Rossii v kontekste mirovyh tendencij (k 65-letiju pochetnogo prezidenta Associacii kinoobrazovanija i mediapedagogiki Rossii, professora A. V. Fedorova): materialy mezhdunar. nauch. konf. – Rostov n/D. – Taganrog: Izdatel'sko-poligraficheskij kompleks RGJeU (RINH), 2019. – S. 36–41. – In Russ.
4. Kostjaev, A. I. Smyslovoe prostranstvo kul'tury: Teorija, metodologija, praktika issledovanija / A. I. Kostjaev. – M.: Knizhnyj dom «LIBROKOM», 2014. – 240 s. – In Russ.
5. Usov, Ju. N. Jekrannye iskusstva – novyj vid myshlenija / Ju. N. Usov // Iskustvo i obrazovanie. – 2000. – № 3. – S. 48–69. – In Russ.
6. Han, N. Kinodidaktika i kinematograficheskij kanon v sisteme srednego shkol'nogo obrazovanija: opyt Germanii / N. Han // Universum: Vestnik Gercenovskogo univer-siteta. – 2012. – № 3. – S. 79–91. – In Russ.

АГРЕССИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ В СПОРТЕ

К. С. Куриленко

студентка учреждения образования «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»
E-mail: kristina_kurilenko_2001@mail.ru

В. Н. Дворак

доцент кафедры психологии учреждения образования «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»
E-mail: vitaliy.dvorak@mail.ru

Во многих видах спорта от игроков требуется проявление агрессии во время соревнований. Тренеры и спортсмены понимают и принимают необходимость агрессии в спорте. Спорт, к тому же, является удобной формой реализации накопленных негативных переживаний. Он сам по себе агрессивен, так как многие виды спорта направлены на причинение вреда сопернику. Вопрос о природе агрессивного поведения в настоящее время в психологии продолжает оставаться открытым. Проявление агрессии в спорте, в отличие от многих других видов деятельности, поощряется обществом, а также контролируется судьями. Некоторые спортсмены не могут сдерживать свою агрессию на соревнованиях в рамках правил, что приводит к стычкам и дракам.

Ключевые слова: спорт, агрессия, теории агрессии, соревнования, психология.

AGGRESSIVE BEHAVIOR IN SPORTS

K. S. Kurielenko

Student of the educational institution «Francysk Skaryna Gomel State University»
Email: kristina_kurilenko_2001@mail.ru

V. N. Dvorak

Associate Professor of the Department of Psychology of the Educational Institution «Francysk Skaryna Gomel State University»
Email: vitaliy.dvorak@mail.ru

In many sports, players are required to show aggression during competitions. Coaches and athletes understand and accept the need for aggression in sports. Sport, in addition, is a convenient form of implementing accumulated negative experiences. He is aggressive in himself, as many sports are aimed at harming his opponent. The question of the nature of aggressive behavior at present in psychology continues to be open. Aggression in sports, unlike many other activities, is encouraged by society, as well as controlled by judges. Some athletes cannot restrain their aggression at competitions within the rules, which leads to skirmishes and fights.

Keywords: Sports, aggression, theories of aggression, competitions, psychology.

Введение. Агрессия часто бывает неизбежна во многих видах спорта, где присутствует физический контакт соперников. Современный спорт, в силу своих особенностей, предъявляет высокие требования к психологической подготовке спортсменов, а не только к развитию их физических качеств. Стремление к совершенству, ожидание от самих себя высоких показателей могут служить причиной высокого уровня агрессивности спортсмена. Проявление агрессии здесь, в отличие от многих других видов деятельности, поощряется обществом, с одной стороны, и контролируется (судьями), с другой. Некоторые спортсмены не могут сдерживать свою агрессию на соревнованиях в рамках правил, что приводит к стычкам и дракам, раздору в команде.

С. Рубинштейн отмечает, что агрессия – это физическое или вербальное поведение, направленное на причинение вреда кому-либо [1]. С этой позиции уже можно говорить, что спорт является агрессивным, так как направлен на причинение вреда, подавление соперника.

Вопрос о природе агрессивного поведения в настоящее время в психологии продолжает оставаться открытым. Наиболее распространенными теориями являются: инстинктивная теория, теории социального научения, фрустрационная теория и когнитивные теории.

Результаты исследования и их обсуждение. Основатели первой теории З. Фрейд и К. Лоренц утверждали биологическое происхождение агрессии. З. Фрейд считал, что в человеке существуют два основных инстинкта: Танатос и Либидо. Первый направлен на сохранение и продолжение жизни, тогда как второй на разрушение и прекращение жизни. Между этими инстинктами существует постоянное напряжение, результатом которого является человеческое поведение. З. Фрейд также считал, что агрессивное поведение не только врожденно, но неизбежно, потому что, если энергия к разрушению (Танатос) не будет направлена вовне, это может привести к разрушению самого индивидуума. Именно так, Танатос способствует проявлению агрессии человека [2].

Теории социального научения видят агрессию как усвоенное поведение человека в процессе социализации, через наблюдение образца и подкрепление. Так, например, в качестве образца агрессивного поведения могут выступать агрессивные родители. Отсутствие наказания за проявление агрессии понимается как поощрение и шанс, что такое поведение повторится, снова увеличивается. Такое объяснение было предложено Бандурой [3]. Эта теория также говорит о том, что есть много возможностей предотвратить данное поведение, так как агрессия – приобретенная социальная модель поведения.

Фрустрационная теория агрессии представлена в монографии Дж. Долларда, Л. Дуба, Н. Миллера, Р. Сирса «Фрустрация и агрессия» (1939). Авторы понимают агрессию как следствие фрустраций, то есть препятствий, возникающих на пути целенаправленных действий субъекта, или ненаступление целевого состояния, к которому он стремился. В теории есть два аспекта: во-первых, как уже было сказано, агрессия всегда является следствием фрустраций; во-вторых, фрустрация всегда приводит к агрессии. Чем сильнее будет препятствие на пути к цели, тем сильнее будет толчок к проявлению агрессии. Но человек не всегда отвечает проявлением агрессии на фрустрацию. Авторы связывают это с угрозой наказания, тогда происходит «смещение» и агрессивное поведение направляется на другого человека, где угроза наказания меньше [4].

Фактором, который способствует возникновению агрессии, согласно когнитивным теориям агрессии, является интерпретация индивидуумом воздействия извне, которое понимается как угроза. Один из сторонников данной теории, Зильманн, говорит, что агрессия – следствие возникновения физиологического возбуждения. Он утверждал, что при очень высоких уровнях возбуждения снижение способности к познавательной деятельности может приводить к импульсивному поведению. Сторонники данной теории приписывают возникновение агрессии влиянию каких-либо особых условий окружающей среды. Но, в отличие от теории социального научения, здесь говорится о сложности предотвращения агрессивного поведения. Это объясняется тем, что невозможно исключить все негативные факторы из внешней среды.

Е. П. Ильин различает [5]:

- 1) прямую физическую агрессию (драка);
- 2) прямую вербальную агрессию (спор);
- 3) косвенную физическую агрессию (удар по мячу);
- 4) косвенную вербальную агрессию (высказывание по поводу тренера за его спиной).

По причине проявления он делит агрессию на преднамеренную (спортсмен сам лезет в драку) и спровоцированную (ответ нападающего защитнику).

В процессе занятия спортом всегда возникают разнообразные межличностные взаимодействия. Это неизбежно, так как спорт, как и любая общественная деятельность, создает своеобразное социальное пространство.

Существует классификация видов спорта, определяемая по типу физического контакта [6]:

1. Первый вид физического контакта носит жесткий характер, так как проявление силы предусмотрено правилами соревнований. Это такие виды спорта, как футбол, хоккей, регби, а также все типы единоборств.

2. Второй вид физического контакта проявляется в видах спорта, где есть сетка и реализуется через мяч, волаи. Это такие виды спорта, как волейбол, теннис.

3. Третий вид физического контакта является условным. Участники выступают последовательно или параллельно и не могут как-то взаимодействовать с соперником. Такими являются все виды легкой атлетики, плавание, фигурное катание, велосипедный спорт.

Исходя из этой классификации, можно предположить, что чаще всего с прямой агрессией соперника будут встречаться спортсмены первого вида, а участники второго и третьего видов чаще будут встречаться с агрессией косвенной.

У спортсменов, занимающихся разными видами спорта, агрессия проявляется по-разному. У тех, кто занимается единоборствами, такими как айкидо, самбо, дзюдо, агрессивность значительно выше, чем у людей, занимающихся легкой атлетикой и лыжным спортом. У женщин, которые занимаются традиционно мужскими видами спорта, агрессивность выше, чем у женщин, занимающихся традиционно женскими видами спорта [5].

Заключение. Таким образом, мы можем говорить о том, что спорт сам по себе агрессивен, так как многие виды спорта направлены на причинение вреда сопернику. У тех, кто занимается единоборствами (айкидо, самбо, дзюдо), агрессивность значительно выше, чем у людей, занимающихся легкой атлетикой и лыжным спортом; а у женщин, которые занимаются традиционно мужскими видами спорта, агрессивность выше, чем у женщин, занимающихся традиционно женскими видами спорта.

Список использованных источников

1. Рогов, Е. И. Настольная книга практического психолога : в 2 кн. / Е. И. Рогов. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – Кн.1 : Система работы психолога с детьми разного возраста. – 384 с.
2. Басс, А. Г. Психология агрессии / А. Г. Басс // Вопросы психологии. – 1976. – № 3.
3. Торндайк, Э., Уотсон, Дж. Б. Бихевиоризм. Принципы обучения, основанные на психологии. Психология как наука о поведении / Э. Торндайк, Дж. Б. Уотсон. – М. : АСТ-ЛТД, 1998. – 704 с.
4. Реан, А. А. Агрессия и агрессивность личности / А. А. Реан // Психологический журнал. – 1996. – № 5.
5. Ильин, Е. П. Психология спорта / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2012. – 352 с.
6. Холличер, В. «Человек и агрессия» / В. Холличер. – М. : Прогресс, 2001. – С. 273

References

1. Rogov, E. I. Desktop book of a practical psychologist: in 2 kn. Kn.1: System of psychologist's work with children of different ages / E. I. Rogov. – M. : VLADOS-PRESS, 2001. – 384 pages. (In Russ).
2. Bass, A. G. Psychology of Aggression // Psychology issues. – 1976. – № 3. (In Russ).
3. Thorndike, E., Watson, J. B. Biheaviorism. Principles of learning based on psychology. Psychology as a science of behavior. M. : AST-LTD 1998 704 s. (In Russ).
4. Rean, A. A. Aggression and aggressiveness of personality // Psychological journal. – 1996. – № 5. (In Russ).
5. Pyin, E. P. Psychology of Sports. – St. Petersburg : Peter, 2012. – 352 pages. (In Russ).
6. Hollicher, V. "Man and Aggression". – M. : Progress – 2001. Page 273. (In Russ).

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭВРИСТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

С. А. Лис

учитель русского языка и литературы ГУО «Средняя школа № 16 г. Мозыря»,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: svetla.lis@yandex.ru

В статье рассмотрены возможности формирования коммуникативной компетенции учащихся на уроках русского языка на основе использования эвристических методов обучения. На примере использования методов конструирования понятий, конструирования правил, образного видения, символического видения, «Если бы ...» показано, что такая система ведёт к созданию учащимися собственного образовательного продукта, а также формированию устной, письменной и продуктивной коммуникации на различных этапах урока.

***Ключевые слова:** эвристическое обучение, открытое эвристическое задание, образовательный продукт, коммуникативная компетенция.*

USE OF HEURISTIC LEARNING METHODS FOR FORMING THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS

S. A. Lis

teacher of Russian language and literature
of State educational institution «Secondary school No. 16 in Mozyr»,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: svetla.lis@yandex.ru

The article discusses the possibilities of forming the communicative competence of students in the lessons of the Russian language based on the use of heuristic teaching methods. On the example of using methods of constructing concepts, constructing rules, figurative vision, symbolic vision, "If only ..." it is shown that such a system leads to the creation of students of their own educational product, as well as the formation of oral, written and productive communication at different stages of the lesson.

***Key words:** heuristic learning, open heuristic task, educational product, communicative competence.*

Введение. Современный мир изменчив, сложен, многообразен и характеризуется противоречивостью и динамичностью процесса развития социальной жизни. Очные и сетевые коммуникации окружают сегодня каждого. Диалог, полилог, работа в группах, совместные проекты – это то, что требуется нынешнему ученику для будущей профессии [1].

В современном образовании компетентностный подход является ведущим в деле повышения его качества. Так, согласно учебной программе по учебному предмету «Русский язык», одной из основных задач является «формирование коммуникативных умений создавать самостоятельные связные высказывания различных стилей, типов и жанров речи в устной и письменной форме на основе овладения учащимися речеведческими понятиями» [2].

В ходе республиканского мониторинга уровня образовательных результатов учащихся X класса учреждений общего среднего образования по учебному предмету «Русский язык» в 2018/2019 учебном году было установлено, что «22,0 % учащихся не умеют создавать письменные связные высказывания; 23,1 % учащихся – создавать текст с учетом сферы применения, цели, содержания и смыслового типа речи; 26,9 % учащихся – связно развертывать заданную тему с аргументацией; 38,7 % учащихся – правильно употреблять в письменной речи языковые единицы» [3].

Вышеизложенное приводит к пониманию того, что у учащихся необходимо формировать коммуникативную компетенцию. На наш взгляд, наиболее эффективным средством формирования коммуникативной компетенции учащихся является использование эвристических методов обучения на уроках русского языка.

Цели и задачи. Таким образом, целью работы является формирование коммуникативной компетенции учащихся посредством использования эвристических методов обучения на уроках русского языка.

Для достижения поставленной цели необходимо было решить следующие задачи:

- определить эвристические методы обучения, направленные на формирование коммуникативной компетенции учащихся на уроках русского языка;
- разработать систему использования эвристических методов обучения на уроках русского языка для формирования коммуникативной компетенции учащихся и применить ее на практике;
- проанализировать результативность и обосновать эффективность системы использования эвристических методов обучения на уроках русского языка для формирования коммуникативной компетенции учащихся.

Методы и материал исследования. В ходе решения поставленных задач применялись различные методы исследования:

- анализ психолого-педагогической и методической литературы, анализ образовательного стандарта базового и среднего образования, учебных программ по русскому языку;
- педагогический эксперимент;
- наблюдение, тестирование, беседы с учащимися;
- анализ и обобщение результатов.

Основные концептуальные положения и идеи использования компетентностного подхода в образовании раскрываются в трудах Н. Хомского, И. А. Зимней, А. В. Хуторского и др. Исследованию процесса формирования коммуникативной компетенции в преподавании русского языка посвящены работы таких ученых, как Е. А. Быстрова, Т. К. Донская, А. Ю. Караулова, Е. С. Антонова и др.

В своих работах А. В. Хуторской указывает, что компетенция – это «готовность учащихся использовать усвоенные знания, учебные умения и навыки, а также способы деятельности в жизни для решения практических и теоретических задач» [4, с. 12].

Под коммуникативной компетенцией подразумевают владение учащимся средствами коммуникации: устной (монолог, диалог, умение задавать вопросы, защищать свою точку зрения, дискуссия, доклады, презентации, защита проектов, публичное выступление и др.); письменной (чтение, создание различного рода текстов, владение стилистическими приемами оформления текста, умение работать с текстом и др.) [5, с. 28].

Иначе говоря, коммуникативная компетенция формируется у учащегося из комплекса умений, в процессе его осознанной деятельности. Поэтому необходимо включать учащегося в такую деятельность, исходом которой будет являться создание собственного образовательного продукта.

Образовательный продукт учащегося имеет две составляющие: внешнюю (суждение, текст, сочинение, схему и т. д.) и внутреннюю (умения, навыки, способности и другие личностные качества, которые получили свое развитие при создании им внешнего результата) [4, с. 130].

Педагогическим инструментарием создания образовательного продукта учащимся служат эвристические методы обучения. Эвристические методы предполагают открытие нового (эвристика – от греч. *heirisko* – «отыскиваю», «нахожу», «открываю»).

В основе эвристического метода лежит образовательная ситуация, т. е. «ситуация образовательного напряжения, возникающая спонтанно или организуемая учителем, требующая своего разрешения через совместную деятельность всех ее участников» [4, с. 264].

Образовательная ситуация включает такие этапы, как создание образовательной напряженности, формулировка проблемы, выполнение учебного задания, демонстрация и сопоставление решений учащихся, внесение культурных аналогов решений учащихся, рефлексия [4, с. 244].

Поскольку формирование коммуникативной компетенции происходит за счет умений создавать самостоятельные связные высказывания различных стилей, типов и жанров речи в устной и письменной форме на основе овладения учащимися речеведческими понятиями, то считаем целесообразным использовать на уроках русского языка такие эвристические методы обучения, как метод конструирования понятий, метод конструирования правил, метод образного видения, метод символического видения; метод «Если бы ...», метод гипотез, метод исследования, метод «мозгового штурма», метод рефлексии [4, с. 261].

Для формирования коммуникативной компетенции учащихся II ступени общего среднего образования с учетом структуры современного урока используем эвристические методы на следующих этапах: подготовке учащихся к работе на основном этапе, усвоения новых знаний и способов действий, применения знаний и способов действий, обобщения и систематизации знаний, контроля и самоконтроля знаний и способов действий, рефлексии [1, с. 46–48].

На этапе подготовки учащихся к работе с целью мотивации учащихся и актуализации их субъективного опыта используем такие эвристические методы обучения, как метод образного видения, метод «Если бы ...», метод гипотез, метод «мозгового штурма».

Например, при изучении в 7 классе темы «Обобщение изученного о глаголе» на этапе подготовки учащихся к работе используем метод образного видения. Для этого учащимся предлагаем эвристическое (открытое) задание (рисунок 1):

Рисунок 1. – Восточная мудрость

«Рассмотрите рисунок. Как Вы понимаете слова Шри Шри Рави Шанкара: «Пока вы не научитесь управлять веслами, бесполезно менять лодку»? Что может выступать в русском языке в качестве весел? Что – в качестве лодки?»

Учащиеся проводят эмоционально-образное исследование рисунка и выражают в словесной форме свои результаты наблюдения, демонстрируя способы выражения мысли, умения грамотно, логично, содержательно отвечать на поставленные вопросы.

На этапе усвоения новых знаний и способов действий с целью обеспечения восприятия, осмысления и первичного запоминания учащимися изучаемого материала, содействия усвоению способов, средств, которые привели к определенному содержательному выводу применяем следующие эвристические методы: метод конструирования понятий, метод конструирования правил, метод гипотез, метод исследования.

Так, при изучении в 5 классе темы «Устаревшие слова» используем метод конструирования понятий. Для этого сначала предлагаем учащимся текст:

«– Гой еси, отроки и отроковицы! Приглашаю вас в русскую избу – сказочку послушать да пряничков покушать.

Я вас долго ждала, голик в руки взяла, все в светлице прибрала.

А потом за прялку села, рукотерник чтобы сделать.

На полатах погрустила, в кадке тесто замесила,

Чтобы больше не скучать, дорогих гостей встречать».

Далее предлагаем обсудить следующие вопросы: «Выпишите слова из текста, которые вам не понятны? Попробуйте самостоятельно определить их значение в контексте или с точки зрения своего жизненного опыта. Что могли бы обозначать данные слова в современном обществе?»

Учащиеся предлагают варианты значений слов, логически доказывая свою точку зрения. Данный метод позволяет не только сформулировать понятие, но и обеспечивает активное участие в диалоге, а также проявление их творческих и интеллектуальных способностей.

На этапе применения знаний и способов действий с целью обеспечения усвоения учащимися знаний и способов деятельности на уровне их применения в разнообразных ситуациях с учетом формирования коммуникативной компетенции используем такие эвристические методы, как метод «Если бы ...», метод гипотез, метод «мозгового штурма».

Например, при изучении в 6 классе темы «Имя прилагательное как часть речи» используем метод «Если бы ...», предложив учащимся выполнить задание:

Рисунок 2. – Цыпленок

«Что произойдет, если в русском языке исчезнут имена прилагательные. Опишите данную картинку (рисунок 2) без имен прилагательных».

На этапе обобщения и систематизации знаний для обеспечения формирования у учащихся обобщенных понятий применяем следующие эвристические методы: метод символического видения, метод «мозгового штурма».

Так, на уроке в 5 классе по теме «Однородные члены предложения» используем метод символического видения, предложив учащимся выполнить задание:

«Изобразите правило "Однородные члены предложения" в необычной графической форме». Учащиеся соотносят правило с символами, а затем дают объяснения своим графическим изображениям (рисунок 3). Таким образом, у учащихся формируется умение публично представить результаты своей собственной деятельности.

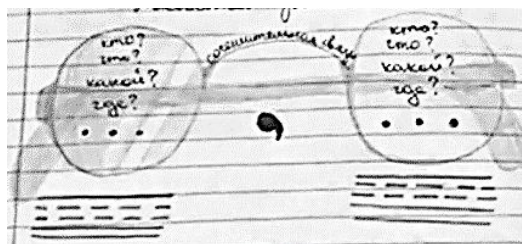

Рисунок 3. – Однородные члены предложения

С целью инициирования и интенсифицирования рефлексии учащихся по поводу своего психоэмоционального состояния, мотивации своей деятельности и взаимодействия с учителем и одноклассниками на этапе рефлексии используем эвристические методы: метод «мозгового штурма», метод рефлексии.

Например, в 9 классе при изучении темы «Сложноподчиненные предложения с придаточными причины, цели, следствия» применяем метод рефлексии. Для этого учащимся предлагаем составить связный рассказ на лингвистическую тему «Придаточные предложения причины, цели, следствия» (4–5 предложений, регламент – 2 мин). Данный метод позволяет учащемуся осознанно понимать, что он делал, чему научился на уроке. Это, в свою очередь, способствует самостоятельному формулированию им своих способов деятельности, возникающих проблем, путей их решения и полученных результатов.

Результаты и их обсуждение. Обоснование эффективности опыта осуществлялось посредством анализа выполненных заданий на основе разработанных критериев уровня сформированности коммуникативной компетенции учащихся согласно требованиям учебных программ по русскому языку. В результате удалось выявить, что умеют создавать самостоятельные связные высказывания различных стилей, типов и жанров речи в устной форме 73 % учащихся (+ 19 %), в письменной форме – 50 % учащихся (+ 12 %).

Косвенным доказательством формирования коммуникативной компетенции учащихся посредством использования эвристических методов обучения является положительная динамика результатов учебной деятельности: в 2016/2017 учебном году средний балл 5,8; в 2017/2018 учебном году – 6,1; в 2018/2019 учебном году – 6,3.

Выводы. В заключение можно сказать, что использование таких эвристических методов обучения, как метод конструирования понятий, метод конструирования правил, метод образного видения, метод символического видения, метод «Если бы ...», метод гипотез, метод исследования, метод «мозгового штурма», метод рефлексии, предполагающих создание собственного образовательного продукта, на различных этапах урока способствует формированию устной, письменной и продуктивной коммуникации. Иначе говоря, эвристические методы обучения на уроках русского языка являются эффективным средством формирования коммуникативной компетенции учащихся.

Список использованных источников

1. Наумова, Д. Н. О процессах коммуникации современного общества / Д. Н. Наумова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-protsessah-kommunikatsii-sovremennogo-obschestva>. – Дата доступа: 01.12.2019.
2. Учебная программа по учебному предмету «Русский язык». IX класс // Учебные программы по учебным предметам для учреждений общего среднего образования с русским языком обучения и воспитания IX класс / Национальный институт образования. – Минск, 2019.
3. Рекомендации по результатам республиканской контрольной работы по учебному предмету «Русский язык» (X класс) в 2018/2019 учебном году [Электронный ресурс] // Республиканский мониторинг качества образования. – Режим доступа: <http://monitoring.adu.by/attachments/article/34/rek-kachestvo-obr-rus-yaz-2018-2019.pdf>. – Дата доступа: 01.12.2019.
4. Хуторской, А. В. Педагогика: учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. – СПб.: Питер, 2019. – 608 с.
5. Пашкевич, А. В. Оцениваем метапредметные результаты. Стратегия и методы оценивания. Проектирование заданий, тестов, задач. Электронное приложение с презентациями и мониторинговыми материалами / А. В. Пашкевич. – Волгоград: Учитель. – 135 с.

References

1. Naumova, D. N. O processah kommunikatsii sovremennogo obshhestva [Elektronnyj resurs] / D. N. Naumova. – Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-protsessah-kommunikatsii-sovremennogo-obschestva>. – Data dostupa: 01.12.2019.
2. Uchebnaja programma po uchebnomu predmetu «Russkij jazyk». IX klass // Uchebnye programmy po uchebnym predmetam dlja uchrezhdenij obshhego srednego obrazovanija s russkim jazykom obuchenija i vospitanija IX klass/ Nacional'nyj institut obrazovanija. – Minsk, 2019. – S.
3. Rekomendacii po rezul'tatam respublikanskoj kontrol'noj raboty po uchebnomu predmetu «Russkij jazyk» (X klass) v 2018/2019 uchebnom godu [Elektronnyj resurs] / Respublikanskij monitoring kachestva obrazovanija. – Rezhim dostupa: <http://monitoring.adu.by/attachments/article/34/rek-kachestvo-obr-rus-yaz-2018-2019.pdf>. – Data dostupa: 01.12.2019.
4. Hutorskoj, A. V. Pedagogika: uchebnik dlja vuzov. Standart tret'ego pokolenija. – SPb.: Piter, 2019.– 608 s.
5. Pashkevich, A. V. Ocenivaem metapredmetnye rezul'taty. Strategija i metody ocenivanija. Proektirovanie zadaniij, testov, zadach. Jelektronnoe prilozhenie s prezentacijami i monitoringovymi materialami / A. V. Pashkevich. – Volgograd : Uchitel'. – 135 s.

ЛОГИКО-СМЫСЛОВЫЕ МОДЕЛИ КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В. Ф. Орлова

учитель английского языка квалификационной категории «учитель-методист»
ГУО «Средняя школа № 14 г. Мозыря»,
руководитель РРЦ учителей английского языка Мозырского района
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: rain888@yandex.ru

Статья посвящена одной из важных проблем в образовании – формированию коммуникативной компетенции при обучении иностранному языку. Рассматривается вариант организации деятельности учащихся при помощи логико-смысловых моделей. Анализ работы с моделями позволил выявить преимущества их использования в учреждениях образования для обеспечения успешного усвоения учебного материала.

В данной статье по сравнению с другими родственными по тематике и целевому назначению публикациями рассматриваются различные виды, формы ЛСМ и организация поэтапной работы, направленной на создание ситуации успеха и формирование у обучающихся иноязычной коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, логико-смысловая модель, иностранный язык, языковые навыки, речевые умения.

LOGICAL-SENSE MODELS AS AN EFFECTIVE MEANS OF DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

V. F. Orlova

teacher of English, qualification category «teacher-methodologist»,
head of the RRC of English teachers in Mozyr district
SEE « Mozyr Secondary school No. 14»,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: rain888@yandex.ru

The article is devoted to one of the important problems in education – the formation of communicative competence in teaching a foreign language. The option of organizing the activities of students using logical-sense models (LSM) is being considered. Analysis of working with models revealed the advantages of using them in educational institutions to ensure the successful absorption of educational material.

This article, in comparison with other related and targeted publications, discusses various types and forms of LSM and the organization of step-by-step work aimed at creating a situation of success and the formation of foreign-language communicative competence among students.

Key words: communicative competence, logical-sense model, foreign language, language skills, speaking skills.

Введение. Особенностью современного социального заказа и, как следствие, **генеральной целью** обучения иностранному языку является формирование поликультурной личности учащегося посредством овладения ею иноязычной коммуникативной компетенцией [2, с. 5]. Однако реальностью сегодняшнего дня является низкий уровень владения языковыми и речевыми нормами выпускника. Как следствие, возникает необходимость в формировании коммуникативной компетенции учащихся на основе современных технологий с учетом их особенностей восприятия информации [1].

Отчет о результатах PISA-2018, Рекомендации по результатам мониторинга качества общего среднего образования [3] позволили сделать предположение о том, что применение многомерной дидактической технологии В. Э. Штейнберга и ее инструмента логико-смысловой модели (далее – ЛСМ) [4] создаст оптимальные условия для формирования коммуникативной компетенции у учащихся с учетом различий в восприятии и переработке информации.

Цели и задачи. Целью исследования стало формирование коммуникативной компетенции учащихся при помощи логико-смысловых моделей.

Для этого были определены следующие задачи:

1. Выявить уровень сформированности коммуникативной компетенции по критериям, определенным Учебной программой по предмету, путем проведения мониторинга и провести анализ полученных результатов.

2. Разработать и применить на практике созданные ЛСМ по формированию коммуникативной компетенции учащихся.

3. Проанализировать эффективность использования ЛСМ для формирования коммуникативной компетенции учащихся на уроках английского языка.

Методы и материал исследования. Диагностика учащихся, проведенная педагогом-психологом ГУО «Средняя школа № 14 г. Мозыря» по определению стиля обучения и мышления (на основе теста П. Торренса), показала: среди 36 опрошенных учащихся 6 % относится к левополушарному типу (характерен рациональный способ овладения языком), 25 % – к правополушарному (характерен интуитивный способ овладения языком), а абсолютное большинство – 69 % к равнополушарному типу мышления (промежуточное проявление).

Так как способ овладения языком у всех трех типов учащихся разный, очевидно, что традиционная организация образовательного процесса неуместна, так как приводит:

– к неумению анализировать и обобщать большой объем учебного материала, владение которым необходимо для дальнейшей успешной сдачи выпускного экзамена и централизованного тестирования по предмету;

– к снижению качества и объема реальной коммуникации, выраженной в неумении убеждать, организовать межличностное общение, проявляя логику и креативность.

Проведенный мониторинг показал, что уровень сформированности речевых навыков и языковых умений учащихся находился у нижней границы нормы (или даже ниже), определенной требованиями учебной программы по предмету: объем монологического высказывания в 4 классе – 3 фразы (5), в 10 классе – 11 фраз (12–16); количество реплик в диалоге в 4 классе – 3 (5), в 8 классе – 5 (6–7), в 10 классе – 5 (7–8); в 5 классе в среднем объем текста при письменной речи составлял 28 слов (30–40), в 10 классе – 94 слово (100–150).

Сущность исследования состояла в организации поэтапной работы с ЛСМ, которая ориентирована на совершенствование коммуникативной компетенции учащихся и способствует их готовности к межкультурной и межязыковой коммуникации в ходе индивидуализации образовательного процесса (таблица 1):

Таблица 1. – Этапы работы с ЛСМ по совершенствованию коммуникативной компетенции учащихся

Этапы работы	Виды ЛСМ	Формы работы с ЛСМ	Этапы урока	Деятельность учащихся, направленная на формирование коммуникативной компетенции
I этап Подготовительный 4–5 классы	Мотивационный	Знакомство с ЛСМ и правилами ее чтения	– автоматизация и активизация некоторых грамматических явлений (Grammar practice); – организация и наполнение лексики по теме (Vocabulary); – осуществление текущего контроля за усвоением учебного материала (Testing and feedback)	– определение ключевого слова в ЛСМ с помощью учителя; – установление причинно-следственных связей; – анализ объектов с целью выделения признаков (существенных, несущественных); – осознанное построение речевого высказывания на основе готовой модели (контроль осуществляет учитель)
II Этап Обучающий 6 класс	Обучающая	– знакомство с алгоритмом действий при построении ЛСМ; – составление ЛСМ под руководством учителя; – нахождение взаимосвязей между элементами ЛСМ с помощью учителя; – составление ЛСМ в парах, группах	– организация и наполнение лексики по теме (Vocabulary); – автоматизация и активизация некоторых грамматических явлений (Grammar practice); – обучение устному высказыванию (Speaking); – обучение чтению / восприятию иноязычной речи на слух (predicting, summarizing); – осуществление промежуточного контроля за усвоением учебного материала (Testing and feedback)	– определение ключевого слова в ЛСМ с помощью учителя и самостоятельно; – структурирование учебного материала в ходе выделения координат и размещения их по часовой стрелке; – наполнение / дополнение каждой координаты ключевыми фактами/узлами; – установление причинно-следственных связей; – осознанное построение высказывания: описание, характеристика, сравнение; – самооценка процесса и результатов деятельности; – взаимоконтроль
III Этап Самостоятельное создание ЛСМ 7–11 классы	Обобщающая контрольная	– дополнение ЛСМ новыми сведениями; – самостоятельное нахождение взаимосвязей между объектами ЛСМ; – самостоятельное составление ЛСМ; – защита ЛСМ.	– организация и наполнение лексики по теме (Vocabulary); – автоматизации и активизации грамматических явлений (Grammar practice); – обучение чтению / восприятию иноязычной речи на слух (predicting, summarizing); – обучение устному высказыванию (Speaking); – планирование письменного высказывания (на этапе brainstorming); – осуществление итогового контроля за усвоением учебного материала (Testing and feedback)	– самостоятельное выделение и формулирование ключевого слова в ЛСМ; – осознанное построение высказывания: анализ, синтез, построение логической цепи рассуждений, высказывание своего мнения, выдвижение гипотез, доказательство, аргументация; – решение заданий творческого и поискового характера; – взаимоконтроль, самоконтроль и самооценка процесса и результатов деятельности

Результаты и их обсуждение. Оценка эффективности и результативности опыта осуществлялась посредством анализа результатов уровня сформированности языковых навыков и речевых умений учащихся, который показал, что в период с 2018 по 2020 год:

– средний показатель объема текста при письменной речи в 7-х классах вырос с 72,5 % до 88 % (за 3 года), в 9 классе – с 84 % до 88 % (за 2 года), 10 классе – с 63 % до 70 % (за 2 года) от установленного учебной программой минимума;

– средний объем монологического высказывания в 7 классе увеличился с 60 % до 83 % (за 4 года), в 9 классе – 75 % до 86 % (за 2 года), в 10 классе – с 69 % до 75 % (за 2 года) соответственно от установленного учебной программой минимума;

– количество реплик в диалоге в 7 классе увеличилось с 75 % до 86 % (за 4 года), в 9 классе – с 71 % до 87 % (за 2 года), в 10 классе – с 75 % до 87 % (за 2 года) от установленного учебной программой минимума.

Результаты доказывают, что при системном использовании различных видов ЛСМ во всех классах, несмотря на разный уровень обученности, у учащихся наблюдается повышение уровня сформированности коммуникативной компетенции.

Выводы. В результате исследования были изучены возможности и особенности использования ЛСМ в качестве инструмента, формирующего коммуникативную компетенцию учащихся. Разработан алгоритм создания ЛСМ в зависимости от вида речевой деятельности, проанализирована результативность их использования.

Список использованных источников

1. Клычкова, А. И. Специфика обучения правополушарных и левополушарных детей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/psikhologiya/2014/03/27/spetsifika-obucheniya-pravopolusharnykh-i-levopolusharnykh>. – Дата доступа: 29.12.2020.

2. Концепция учебного предмета «Иностранный язык» / Н. П. Баранова, П. К. Бабинская, Н. В. Демченко и др. // Замежныя мовы. – 2015. – № 4 (58). – С.3–8.

3. Республиканский мониторинг качества образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.adu.by/ru/uchitelyu/monitoring-kachestva-obrazovaniya.html>. – Дата доступ: 18.01.2021.

4. Штейнберг, В. Э. Дидактические многомерные инструменты: теория, методика, практика : монография / В. Э. Штейнберг. – М. : Народное образование, 2002. – 304с.

References

1. Klychkova, A. I. Spetsifika of training pravopolusharnykh and left-polusharnykh children [Electronic resource]. – Access mode: <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/psikhologiya/2014/03/27/spetsifika-obucheniya-pravopolusharnykh-i-levopolusharnykh>. – Date of access: 29.12.2020. (In Russ).

2. The concept of the educational subject "Foreign Language " / N. P. Baranova, P. K. Babinskaya, N. V. Demchenko and others. // Zamezhnyaya movy. – 2015. – No. 4 (58). – С. 3–8. (In Russ).

3. Republican monitoring of education quality [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.adu.by/ru/uchitelyu/monitoring-kachestva-obrazovaniya.html>. – Date of access: 18.01.2021. (In Russ)

4. Steinberg, V. E. Didactic multidimensional tools: theory, methodology, practice: monograph / V. E. Steinberg. – M. : Folk Education, 2002. – 304s. (In Russ).

УДК 94(476) “15/16”

ЯЗЭП РУЦКІ: ПАЛЕМІСТ І РЭФАРМАТАР

Г. А. Попчанка

студэнтка 3 курса філалагічнага факультэта

Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна

г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь

E-mail: popchenko.0101@mail.ru

М. М. Шчэрбін

кандыдат педагагічных навук, загадчык кафедры гісторыі і грамадазнаўчых дысцыплін

Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна

г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь

E-mail: marina.sherbin@mail.ru

У артыкуле разглядаюцца постаць Язэпа Вельяміна-Руцкага як палеміста і рэфарматара, яго роля ў вырашэнні рэлігійных пытанняў у беларускім грамадстве другой паловы XVI – пачатку XVII стст. Ахарактарызаваны асноўныя этапы жыцця Я. В. Руцкага. Адзначаны ключавыя напрамкі дзейнасці, сярод якіх вылучаецца місіянерская справа, упарадкаванне ўніяцкай патрыярхіі, стварэнне базільянскага ордэна. Выяўлены філасофска-палемічныя погляды мітрапаліта на пытаннях упарадкавання грамадства, вырашэння рэлігійных супярэчнасцей сярод вернікаў у Рэчы Паспалітай, рэарганізацыі сістэмы адукацыі. Акрэслены талерантная пазіцыя і дэмакратычныя погляды Я. В. Руцкага.

Ключавыя словы: рэфарматар, палеміст, уніяцкая царква, місіянерская дзейнасць, базільянскі ордэн.

JOSEPH RUTSKY: POLEMICIST AND REFORMER

A. A. Popchenko

3rd year student of the Faculty of Philology of the Mozyr State
Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: *popchenko.0101@mail.ru*

M. M. Shcherbin

Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of History and Social Sciences
of the Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: *marina.sherbin@mail.ru*

The article examines the figure of Joseph Velyamin Rutsky as a polemicist and reformer, his role in solving religious issues in Belarusian society in the second half of the XVI-early XVII centuries. Describe the key stages of the life cycle of E. V. Rutskoi. The key areas of activity are noted, among which the missionary work, the ordering of the Uniate Patriarchate, and the creation of the Basilian Order are highlighted. The metropolitan expressed his philosophical and polemical views on the issues of ordering society, resolving religious contradictions among believers in the Polish-Lithuanian Commonwealth, and reorganizing the education system. E. V. Rutsky's tolerant position and democratic views are outlined.

Keywords: reformer, polemicist, Uniate Church, missionary activity, Basilian Order.

Уводзіны. Постаць Язэпа Вельяміна-Руцкага займае адно з ключавых месцаў у гісторыі беларускага грамадства першай трэці XVII ст. Уніяцкі мітрапаліт, заснавальнік базыльянскага ордэна, выдатны палеміст і рэфарматар, ён здолеў вывесці “ўсходнюю” царкву Рэчы Паспалітай з сістэмнага крызісу, які назіраўся ў другой палове XVI – пачатку XVII стст. [3, с. 12]. За літаратурнай палемікай Руцкага з полацкім праваслаўным архіепіскапам Мялеціем Смятрыцкім сачыла ўсё грамадства Рэчы Паспалітай [1].

Мэтаі артыкула з’яўляецца вывучэнне дзейнасці і творчай спадчыны Я. В. Руцкага.

Метады. У працэсе даследавання выкарыстоўваліся наступныя метады: параўнальна-супастаўляльны, сістэмны, гісторыка-храналагічны, з дапамогай якіх вызначаны асноўныя аспекты дзейнасці Я. В. Руцкага, яго погляды на рэлігійныя працэсы тагачаснага грамадства, філасофскія ідэі, палемічная спадчына.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне. Іван (у манастве – Язэп) Вельямін-Руцкі нарадзіўся ў другой палове 1574 г. (альбо пачатку 1575 г.), належаў да шляхецкага роду. Большасць даследчыкаў сыходзіцца ў тым, што род Вельямінаў паходзіць з тэрыторыі Маскоўскай дзяржавы. Большасць біяграфічных нарысаў пра Язэпа Вельяміна-Руцкага пачынаецца са згадкі таго факту, што ён быў сынам кальвініста Фелікса Вельяміна-Руцкага і яго жонкі Багумілы Корсак. Ад радавога маёнтка Рута, які знаходзіўся на тэрыторыі Наваградскага павета Вялікага Княства Літоўскага, Вельяміны паступова пачалі называцца Вельямінамі-Руцкімі. Пачатковую адукацыю падлетак атрымаў у першай палове 80-х гадоў у наваградскіх анабаптыстаў, затым у Віленскай кальвінскай школе.

Нейкі час ён слухае лекцыі ў слаўным Празкім Карлавым універсітэце. Пасля смерці бацькі (1590 г.) Язэп Руцкі адправіўся ў Вюрцбург для завяршэння адукацыі. Пазней накіраваўся ў Рым, дзе вучыўся ў калегіі св. Афанасія. У 1603 г. ён з Рыма вяртаецца на радзіму, адкуль з адным пасольствам падарожнічаў у Маскву. У 1608 г. уніяцкі мітрапаліт Іпацій Пацей прызначыў яго спачатку сваім намеснікам, а затым архімандрытам Віленскага Траецкага манастыра. У 1613 г. памёр Іпацій Пацей і на яго месца быў прызначаны Язэп Вельямін-Руцкі, які атрымаў зацвярджэнне ад папы ў званні мітрапаліта толькі праз год, у чэрвені 1614 г. Язэп Вельямін-Руцкі на працягу 23 гадоў кіраваў заходнярускай царквой [4, с. 895].

Як вызначаюць даследчыкі, у дзейнасці Язэпа Руцкага вылучаюцца тры асноўныя “праекты”: місіянерская дзейнасць у Маскве пры двары цара Дзмітрыя I, стварэнне самастойнай Кіеўскай уніяцкай патрыярхіі, стварэнне базыльянскага ордэна. Два першыя праекты мелі на мэце аб’яднанне праваслаўных і ўніяцкіх жыхароў Вялікага Княства Літоўскага і Маскоўскай дзяржавы ў складзе новай, Кіеўскай, патрыярхіі.

У 1606 г., захапіўшыся місіянерскай ідэяй, Я. В. Руцкі накіроўваецца ў Маскву, дзе ўбачыў магчымасць рэалізаваць свае задумы ўдасканалення Хрыстовай царквы. На маскоўскім пасадзе на той момант знаходзіўся цар Дзмітрый I, які ў 1605 г. прывёў у Маскву беларускія і польскія вайсковыя аддзелы. Я. В. Руцкі меў цесныя стасункі з новым маскоўскім гаспадаром і неаднаразова прапаноўваў яму накіроўваць юнакоў па навуку ў Вялікае Княства Літоўскае з тым, каб пасля, з іх дапамогай, праводзіць дзяржаўныя і царкоўныя пераўтварэнні ў Маскоўскім княстве. Але і ў Маскве здзейсніць свае задумы Я. В. Руцкі не змог, бо ўлада Дзмітрыя I неўзабаве пахіснулася, пачаліся ўнутраныя забурэнні, у выніку якіх цар быў забіты, а ў Маскоўскім княстве наступіў “смутны час” [10, с. 379].

Па ўзыходзе на мітраполію Я. Руцкі разгарнуў яшчэ большую дзейнасць, накіраваную на ўмацаванне ўніяцкай царквы, у якую на той момант уваходзілі 5 буйных царкоўна-адміністрацыйных адзінак – архіепіскапіяў: Полацкая, Уладзімірская, Пінская, Холмская і Смаленская. Ён найперш пачаў дамагацца палітычных правоў для ўніяцкай царквы, увядзення яе найвышэйшых іерархаў у склад Рады – найвышэйшага выканаўча-распарадчага органа Вялікага Княства Літоўскага [10, с. 381].

Я. В. Ружкі таксама спрабаваў падпарадкаваць уніяцкай царкве праваслаўныя асяродкі Кіева, найперш славутую Кіева-Пячорскую лаўру. Працяглае змаганне ўніятаў за лаўру скончылася безвынікова; яна засталася ў руках праваслаўных [10, с. 382].

Пасля працяглых філасофскіх разважанняў Я. В. Ружкі прыйшоў да высновы, што напружаныя дачыненні паміж праваслаўнымі і ўніяцкімі ў Княстве можна грунтоўна ўрэгуляваць толькі праз утварэнне Патрыярхіі ў ВКЛ. Такім чынам, галоўную мэту ўтварэння Патрыярхіі Я. В. Ружкі бачыў у дасягненні кансалідацыі ўсіх вернікаў усходняга абраду, ліквідаванні інстытуцыянальных і дактрынальных падставаў для грамадскага напружання на рэлігійнай глебе. Аднак грандыёзны праект Патрыярхіі – найвышэйшага інстытута ўлады для вернікаў усходняга абраду – не быў ажыццяўлены з-за шматлікіх прычын [10, с. 383].

Акрамя таго, Я. В. Ружкі выявіў сябе як выдатны літаратар, майстра мастацка-публіцыстычнага слова, філосаф і аналітык. Закранаючы на старонках сваіх твораў праблему ўзаемадачыннення паміж свецкай і духоўнай уладамі, Я. В. Ружкі схіляўся на бок дактрыны аб прыярытэтнасці свецкіх уладаў у краіне. У “Падвойнай віне” ён падкрэсліваў, што “ў многіх хрысціянскіх краінах – Грэцыі, Балгарыі, Сербіі, Валахіі, Масковіі ніхто без дазволу манарха не можа займаць пасады мітрапалітаў і епіскапаў” [5]. Я. В. Ружкі абгрунтоўваў антызаконнасць узнаўлення праваслаўнай мітраполіі ў ВКЛ. У творы “Экзамен абароны” пісьменнік-палеміст раскрытыкаваў праваслаўную дактрыну, рэзка асудзіў “разбуральную” дзейнасць праваслаўнага святарства, назваўшы М. Смятрыцкага чалавекам “абмежаваных здольнасцяў”, які імкнецца “сцвярджаць ісціну не фактамі і аргументамі, а непрыстойнай лаянкай і абразамі” [2].

Я. В. Ружкі сфармуляваў пяць асноўных антытэзісаў супраць узнаўлення праваслаўнай іерархіі Вялікага Княства Літоўскага. У сваіх творах пісьменнік даводзіў, што ў ВКЛ здаўна існуе закон, паводле якога, менавіта манарх прызначае (“прэзентуе”) на найвышэйшыя духоўныя пасады ў Княстве, а патрыярх толькі робіць пасвячэнне [10, с. 383].

Асабліваць кіравання Я. В. Ружкага заключалася ў тым, што ён жадаў распаўсюджаць і сцвярджаць унію ў Заходняй Русі не знешнімі мерамі, не гвалтам і захопамі, а паляпшэннем яе ўнутранага стану. З гэтай мэтай ён у 1617 г. паклаў падставу базільянскаму ўніяцкаму ордэну, які быў заснаваны па ўзоры каталіцкіх манаскіх ордэнаў [7]. Усе заходнярускія агульнажыльныя манастыры яшчэ да ўніі ўладкаваліся па адным галоўным статуте – статуте св. Васіля Вялікага; але яны мелі таксама і свае прыватныя статуты і яшчэ больш таго падзяляліся тым, што, знаходзячыся ў розных епархіях, падпарадкоўваліся кожны толькі свайму настояцелю і свайму епархіяльнаму ўладцы.

У такім выглядзе заходнярускія праваслаўныя манастыры перайшлі ў рукі ўніятаў. Па плане мітрапаліта Я. В. Ружкага ўсе ўніяцкія манастыры павінны аб’яднацца ў адзін агульны манастыр, разам з Віленскім Свята-Траецкім, і з усіх уніяцкіх манахаў утварыць адно брацтва. На з’ездзе ў Навагародавічах пастаноўлена было, што ўсё ўніяцкае манаства ў Літве вызваліць з-пад улады епархіяльных архірэяў і ўтварыць адно самастойнае таварыства пад імем ордэна Базільянскага, г. зн. св. Васіля Вялікага [3]. Падпарадкоўваўся ён толькі аднаму папе. У склад Базільянскага ордэна маглі ўступаць і лаціняне. На чале ордэна стаяў генерал-протаархімандрыйт з асаблівымі дарадцамі, якія абіраліся з суполкі самога ордэна [6].

В. Ружкі лічыў, што базільяне павінны былі клапаціцца аб распаўсюджванні ўніі і збліжэнні яе з лацінствам. Для дасягнення гэтай мэты базільяне павінны былі распаўсюджаць свой уплыў на грамадства, замяшчаючы сваімі супрацоўнікамі ўсе вышэйшыя царкоўна-парафіяльныя месцы і пасады. Пастаноўлена было абіраць біскупаў і мітрапалітаў для ўніятаў з асоб, якія належалі да Базільянскага ордэна. Пры сваім прысвячэнні біскупы давалі клятву ніколі не выходзіць з паслушэнства ордэну [1].

Язэп Ружкі ў 1626 г. заснаваў семінарыю для падрыхтоўкі кандыдатаў уніяцкага духавенства [4]. Неўзабаве па ўзроўні адукацыі ўніяцкія школы зраўняліся з лепшымі на той час езуіцкімі школамі. Для выкладання Я. В. Ружкі запрашаў прафесараў з іншых навучальных устаноў, сам складаў навучальныя праграмы. Не толькі навукам хацеў навучаць ён моладзь, але і святасці. “Патрэбныя настаўнікі не толькі ў навучы, але ў дабрачэснасці і дабрадзейнасці”, – меркаваў В. Я. Ружкі [8]. Навучальныя ўстановы ўніяцкай царквы фарміравалі інтэлігенцыю Беларусі. З іх дапамогай была створана новая фармацыя духавенства. З ростам яго ведаў узрасла рэлігійная свядомасць вернікаў, большасць якіх іншымі крыніцамі асветы не маглі карыстацца [8].

Я. В. Ружкі памёр 5 лютага 1637 г. у Дзерманскім манастыры. Гады мітрапалітавання Язэпа Ружкага складаюць, па агульным прызнанні каталіцкіх і ўніяцкіх гісторыкаў, выдатную эпоху ў гісторыі заходняруускай уніі. Калі першыя два ўніяцкія мітрапаліты (Міхаіл Рагоза і Іпацій Пацей) клапаціліся больш за ўсё аб знешнім распаўсюджванні ўніі, то Язэп Ружкі звяртаў галоўную ўвагу на ўнутранае ўмацаванне. Лепшае сведчанне і ацэнку дзейнасці ўніяцкага мітрапаліта дае папа Урбан VIII, называючы яго ў сваёй буле “Атлантам уніі”, “рускім Афанасем” [9].

Высновы. Не ўсё задуманае ажыццявіў Язэп Ружкі, але і зробленае ім стала трывалым падмуркам, на якім больш за два стагоддзі стаяла ўніяцкая царква, якая была “народнай царквой” большасці беларусаў і дазволіла ім захаваць сваю нацыянальную адметнасць. Заснаваны Ружкім Ордэн базільянаў адыграў адметную ролю ў духоўным жыцці Беларусі, яе культуры, мастацтве, дойлідстве.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Морозова, С. В. Полемическая литература конца XVI – первой половины XVII в. [Электронный ресурс] / С. В. Морозова – Режим доступа: http://pawet.net/library/history/bel_history/marozava/98/1/3/09/Полемическая_литература_конца_XVI_-_первой_половины_XVII_в..html. – Дата доступа: 22.12.2020.
2. Жукович, П. Н. Жизнеописание митр. Иосифа Вельямина-Рутского, составленное митр. Рафаилом Корсаком, и сочинение Рутского об улучшении внутреннего строя униатской церкви [Электронный ресурс] / П. Н. Жукович – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhizneopisanie-mitr-iosif-velyamina-rutskogo-sostavlennoe-mitr-rafailom-korsakom-i-sochinenie-rutskogo-ob-uluchshenii-vnutrennego>. – Дата доступа: 21.12.2020.
3. Лисейчиков, Д. В. Завещание митрополита Иосифа Вельямина-Рутского [Электронный ресурс] / Д. В. Лисейчиков – Режим доступа: http://pawet.net/library/history/bel_history/lis/29/Завещание_митрополита_Иосифа_Вельямина-Рутского.html. – Дата доступа: 22.12.2020.
4. Православная богословская энциклопедия или Богословский энциклопедический словарь : под ред. проф. А. П. Лопухина: в 12 томах. – Петроград : Т-во А. П. Лопухина, 1900–1911. – Т. 7: Иоанн Скифопольский – Календарь : с 18 рисунками и картами. – 1906. – VII, 892 стб., 893–913 с.
5. Киприанович, Г. Я. Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве, с древнейшего до настоящего времени (Глава III) / Г. Я. Киприанович [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://zapadrus.su/bibli/istfbid/1229-g-ya-kiprianovich-istoricheskij-ocherk-pravoslaviya-katolichestva-i-unii-v-belorussii-i-litve-s-drevnejshego-do-nastoyashchego-vremeni-glava-iii.html>. – Дата доступа: 21.12.2020.
6. Зноско, К. И. Исторический Очерк Церковной Унии. Ее Происхождение и характер [Электронный ресурс] / К. И. Зноско – Режим доступа: <https://bookitut.ru/Istoricheskij-ocherk-Czerkovnoj-unii-Ee-proiskhozhdenie-i-kharakter.36.html#a36.Glava-XI-XVI>. – Дата доступа: 20.12.2020.
7. Чаропко, В. К. Язэп Руткі (1574–1637) [Электронный ресурс] / В. К. Чаропко. – Режим доступа: <http://zvjazda.by/be/news/20190520/1558361869-yazep-rucki-stvaralnik-uniyackay-carkvy>. – Дата доступа: 22.12.2020.
8. Морозова, С. В. Униатская система образования [Электронный ресурс] / С. В. Морозова. – Режим доступа: http://belchrist.narod.ru/pages/1_kanf_hist/16-18/uniackaja_adukac.htm. – Дата доступа: 22.12.2020.
9. Саверчанка, I. В. Руткі Язэп [Электронный ресурс] / I. В. Саверчанка. – Режим доступа: http://pawet.net/library/o_reflections/08b/Руткі_Язэп.html. – Дата доступа: 28.01.2020.
10. Саверчанка, I. В. Старажытная беларуская літаратура (XII–XVII стст.) / I. В. Саверчанка. – Мінск : «Кнігазбор», 2007. – 608 с.

References

1. Morozova, S. V. polemical literature of the end of the XVI – first half of the XVII century [electronic resource] / S. V. Morozova // pawet.net. – Access mode: http://pawet.net/library/history/bel_history/marozava/98/1/3/09/Полемическая_литература_конца_XVI_-_первой_половины_XVII_в.html. – Access date: 22.12.2020. (In Russ).
2. Zhukovich, P. N. life description of Mitr. Joseph Velyamin-Rutsky, compiled by Mitr. Raphael Korsak, and the creation of Rutsky on improving the internal structure of the Uniate church. [Electronic resource] / P. N. Zhukovich // cyberleninka.ru. – Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhizneopisanie-mitr-iosif-velyamina-rutskogo-sostavlennoe-mitr-rafailom-korsakom-i-sochinenie-rutskogo-ob-uluchshenii-vnutrennego>. – Access date: 21.12.2020. (In Russ).
3. Liseychikov, D. V. testament of Metropolitan Joseph Velyamin-Rutsky [Electronic resource] / D. V. Liseychikov // pawet.net. – Mode доступа: http://pawet.net/library/history/bel_history/lis/29/Bequest_of_Metropolitan_Josef_Velyamin-Rutsky.html. – Access date: 22.12.2020. (In Russ).
4. Orthodox Theological encyclopedia or theological encyclopedia. : edited by Prof. A. P. Lopukhin: in 12 volumes. Petrograd: t-Vo A. P. Lopukhina, 1900–1911. / Vol. 7: John of Scythopolis – calendar : with 18 drawings and maps. – 1906. – VII, 892 STB., 893–913 P. (In Russ).
5. Kiprianovich, G. YA. Historical sketch of orthodoxy, Catholicism and unification in Belarus and Lithuania, from ancient times to the present (Chapter III). [Electronic resource] / G. Ya. Kiprianovich // zapadrus.su. – Access mode: <https://zapadrus.su/bibli/istfbid/1229-g-ya-kiprianovich-istoricheskij-ocherk-pravoslaviya-katolichestva-i-unii-v-belorussii-i-litve-s-drevnejshego-do-nastoyashchego-vremeni-glava-iii.html>. – Access date: 21.12.2020. (In Russ).
6. Znosko, K. I. Historical Sketch Of The Church Union. Its Origin And Character. [Electronic resource] / K. I. Znosko // bookitut.ru / – Access mode: <https://bookitut.ru/Istoricheskij-ocherk-Czerkovnoj-unii-Ee-proiskhozhdenie-i-kharakter.36.html#a36.Glava-XI-XVI>. – Access date: 20.12.2020. (In Russ).
7. Charopko, V. K. Yazep Rutsky (1574–1637) [Electronic resource] / V. K. Charopko // – Access mode: <http://zvjazda.by/be/news/20190520/1558361869-yazep-rucki-stvaralnik-uniyackay-carkvy>. – Access date: 22.12.2020. (In Belarus).
8. Morozova, S. V. Uniate system of Education. [Electronic resource] / S. V. Morozova // – Access mode: http://belchrist.narod.ru/pages/1_kanf_hist/16-18/uniackaja_adukac.htm. – Access date: 22.12.2020. (In Russ).
9. Saverchanka, I. V. Rutsky Yazep. [Electronic resource] / I. V. Saverchanka // – Access mode: http://pawet.net/library/o_reflections/08b/Руткі_Язэп.html. – access date: 28.01.2020. (In Belarus).
10. Saverchanka, I. V. Starazhytnaya Belarusian literature (XII–XVII stst.) / I. V. Saverchanka. Minsk : Knigazbor publ., 2007, 608 p. (in Russian). (In Belarus).

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ И КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИЙ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АУТЕНТИЧНЫХ ТЕКСТОВ В ПРОЦЕССЕ ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКИ

Ю. В. Рогова

учитель английского языка ГУО «Средняя школа № 16 г. Мозырь»

г. Мозырь, Республика Беларусь

E-mail: spa-rrow@mail.ru

В статье рассматриваются эффективные формы и методы формирования коммуникативных компетенций у учащихся при обучении английскому языку на 3 ступени общего среднего образования посредством использования аутентичного песенного материала. Актуальность рассмотрения и изучения данной методики подтверждается её успешной реализацией в учебном процессе. Использование песенного материала при обучении английскому языку развивает у учащихся толерантное отношение к иностранному языку как учебному предмету, способствует интенсификации учебного процесса и погружению учащихся в ситуацию знакомства с культурой англоязычных стран.

Ключевые слова: коммуникативная, межкультурная, компетенция, аутентичный, песенный, интенсификация, комплексность.

FORMATION OF INTERCULTURAL AND COMMUNICATIVE COMPETENCIES THROUGH THE USE OF AUTHENTIC TEXTS IN THE PROCESS OF LANGUAGE TRAINING

Y. V. Rogova

English teacher of the State Educational Institution «Secondary school № 16»

Mozyr, Republic of Belarus

E-mail: spa-rrow@mail.ru

The article deals with effective forms and methods of formation of communicative competencies in students when teaching English at the 3rd stage of general secondary education through the use of authentic song material. The relevance of considering and studying this technique is confirmed by its successful implementation in the educational process. The use of song material in teaching English develops students' tolerant attitude to a foreign language as an academic subject, contributes to the intensification of the educational process and immerses students in the situation of acquaintance with the culture of English-speaking countries.

Key words: communicative, intercultural, competence, authentic, song, intensification, complexity.

Введение. С каждым годом актуальность изучения английского языка увеличивается, так как он остаётся самым востребованным для обучения иностранным языком. Вместе с тем растут и современные требования к организации обучения иностранному языку в школе. На сегодняшний день в педагогической практике встречаются различные противоречия и затруднения по некоторым методологическим аспектам использования англо-американского песенного материала на занятиях по английскому языку. Существование единой концепции по данному вопросу имеет важное значение, так как иностранные языки изучаются в целях их дальнейшего функционирования в качестве инструмента всестороннего информационного обмена, взаимодействия культур, усвоения общечеловеческих ценностей [1, с. 17].

Цели и задачи. Основными задачами данного профессионального исследования являются поиск эффективных форм и методов формирования коммуникативной компетенции учащихся при обучении иностранному языку на 3 ступени, повышение мотивации к обучению, внедрение интересных, мотивирующих видов работы с песенным материалом в данном возрастном диапазоне. Цель заключается в повышении эффективности процесса обучения иностранному языку на 3 ступени общего среднего образования посредством использования песенного аутентичного материала на учебных занятиях.

Методы и материал исследования. В процессе профессионально-исследовательской деятельности была изучена научно-методическая и психолого-педагогическая литература по данной проблеме; рассмотрены особенности работы с песенным материалом при обучении учащихся английскому языку; опытно-экспериментальным путём обоснована эффективность использования песенного аутентичного материала, проанализирована его результативность. На этапе практической реализации проведена систематизация песенного материала, который был соотнесён с основными разделами и коммуникативными ситуациями в рамках школьного курса для учащихся 3 ступени общего среднего образования (таблица 1).

Таблица 1. – Использование аутентичного песенного материала при обучении учащихся 3 ступени общего среднего образования английскому языку

10-ый класс

№	Коммуникативная ситуация	Песня	Исполнитель
1.	О себе	«The show must go on» «A song for you»	Queen Whitney Houston
2.	Виды жилья	«Country comfort»	Elton John
3.	Образование	«Fifteen» «Try everything»	Taylor Swift Shakira
4.	Молодёжь и общество	«New Generation» «Californication»	Scorpions Red Hot Chili Peppers
5.	Искусство	«Let it be»	The Beatles
6.	Наука и техника	«Crazy world»	Scorpions
7.	Выдающиеся люди стран изучаемого языка	«I will always love you»	Whitney Houston
8.	Средства массовой информации	«Candle in the wind» «The world tonight»	Elton John Paul McCartney
9.	Письма – самый лучший способ общения	«Letters from home»	John Michael Montgomery

11-ый класс

№	Коммуникативная ситуация	Песня	Исполнитель
1.	Семья	«Keep it together» «Family portrait»	Madonna Pink
2.	Профессия	«Piano man» «Step by step»	Billy Joel Whitney Houston
3.	Экология	«Earth song» «Is this the world we created?»	Michael Jackson Queen
4.	Великобритания	«God save the queen»	The National Anthem
5.	США	The National Anthem «I wonder as I wander»	Beyonce Vanessa Williams
6.	Туризм	«Parisienne Walkways» «Lucy in the sky with diamonds»	Gary Moore The Beatles
7.	Международное сотрудничество	«Paschendale» «Imagine»	Iron Maiden John Lenon
8.	Национальный характер	«Englishman in New York»	Sting

Следует грамотно подбирать аутентичный песенный материал, учитывая 3 наиболее важных критерия отбора песен, которые помогут сделать эту форму работы более продуктивной: учёт фактора возрастных особенностей учащихся; соответствие этапу обучения и уровню обученности учащихся; аутентичность и мелодичность песенного материала.

Использование песенного материала на уроках английского языка предусматривает формулирование следующих целей: обогащение лексического запаса; отработка грамматических структур; формирование фонетических навыков; приобщение к иноязычной культуре, изучение идиом; создание эмоциональной разгрузки учащихся.

При организации работы с аутентичным песенным материалом следует придерживаться определённого алгоритма работы, который состоит из 3 этапов. На подготовительном этапе учащимся сообщается информация о песне и её исполнителе, происходит знакомство с «легендой»; предлагается догадаться о содержании исходя из названия конкретного аутентичного песенного материала; вводится и отрабатывается новый лексический материал; организовывается снятие лингвострановедческих и грамматических трудностей; предотвращаются возможные трудности понимания в ходе отработки техники чтения и выборочного аудирования отдельных фрагментов песенного материала.

Основной этап включает в себя непосредственное прослушивание песенного материала и выполнение речевых упражнений. Целесообразным является выполнение следующих заданий: answer the questions (What is this song about? Whom is it devoted to? Who do you think the main character? etc.); tick the topics mentioned in the song; listen to the song and fill in the gaps with a word you hear; explain the meaning of the words; match a word and its translation; put the lines of the songs in the correct order; match a line in A with a line in B; then use these expressions in the sentences of your own; fill in the gaps with these words; write down the missing words; picture gaps; find the English equivalents in the song; find the antonyms to these words; form comparative and superlative degrees; sing with the singer.

На заключительном (итоговом) этапе работы организовывается контроль понимания содержания. Особое внимание здесь уделяется упражнениям, которые предполагают неподготовленную речь. Продуктивными являются индивидуальная, парная и групповая формы работы. Discuss the plot of the song. Agree or disagree with the main idea of this song. Give your own opinion to this song. Make up a dialogue using this grammar construction. Sing this song. Таким образом, на уроке организуется развитие умений и совершенствование навыков во всех видах речевой деятельности: восприятию и пониманию речи на слух, говорению, чтению, письме.

В качестве домашнего задания учащимся предлагается написать сочинение-размышление на темы, затрагиваемые в песне, исполнить её под фонограмму «плюс» или «минус один», создать попури фрагментов различных песен, объединённых одной тематикой, написать свой перевод песни.

Результаты и их обсуждение. Апробирование данной методики продемонстрировало успешное выполнение как рецептивных, реконструктивных, так и репродуктивных, продуктивных упражнений. Эффективными являются упражнения, которые в рамках самостоятельной работы носят творческий характер и включают проведение дискуссий, конкурсов на лучшего исполнителя, презентаций, задания на поиск дополнительной информации о песенном материале и его исполнителе, а также дальнейший обмен информацией между учащимися в форме конференций, диспутов, в ходе которых происходит не только самоконтроль, но и взаимоконтроль деятельности учащихся.

Следует отметить, что не всегда удаётся реализовать все педагогические идеи, так как многое зависит от уровня подготовленности класса, от содержания песни и от желания самих учащихся. Для успешной работы в первую очередь необходимо выявить музыкальные современные предпочтения учащихся. На протяжении 3 лет среди учащихся 3 ступени общего среднего образования проводилось анкетирование с целью определения эффективности использования песенного материала при обучении английскому языку глазами учащегося. В итоге было выведено процентное соотношение, из которого видна динамика роста заинтересованности и успешности в обучении английскому языку посредством использования песенного аутентичного материала (таблица 2).

Таблица 2. – Эффективность использования песенного материала при обучении английскому языку глазами учащегося 3 ступени общего среднего образования

2017–2018 учебный год

Вопрос	Да (уч. %)	Нет (уч. %)	Иногда (уч. %)
1. Любишь ли ты слушать песни на английском языке?	84	3	13
2. Понимаешь ли ты содержание песен?	42	27	31
3. Знаешь ли ты хотя бы одну песню наизусть?	39	61	–

4. Я слушаю песни, потому что:
 получаю душевное удовлетворение – 76 %;
 обогащаю свой словарный запас – 15 %;
 все слушают, и я слушаю – 19 %.

2018–2019 учебный год

Вопрос	Да (уч. %)	Нет (уч. %)	Иногда (уч. %)
1. Любишь ли ты слушать песни на английском языке?	95	–	5
2. Понимаешь ли ты содержание песни?	64	8	28
3. Знаешь ли ты хотя бы одну песню наизусть?	78	22	–

4. Я слушаю песни, потому что:
 получаю душевное удовлетворение – 96%;
 обогащаю свой словарный запас – 45%;
 все слушают, и я слушаю – 4%;

2019–2020 учебный год

Вопрос	Да (уч. %)	Нет (уч. %)	Иногда (уч. %)
1. Любишь ли ты слушать песни на английском языке?	98	–	2
2. Понимаешь ли ты содержание песен ?	67	5	28
3. Знаешь ли ты хотя бы одну песню наизусть?	84	16	–

4. Я слушаю песни, потому что:
 получаю душевное удовлетворение – 98%;
 обогащаю свой словарный запас – 66%;
 все слушают, и я слушаю – 3%.

Заключение. При грамотной работе с аутентичным песенным материалом бесспорно создаются благоприятные условия для формирования коммуникативной компетенции учащихся, которые способствуют интенсификации учебного процесса. Использование песенного аутентичного материала имеет ряд преимуществ по сравнению с другими методами обучения и позволяет решать одновременно несколько задач, что соответствует принципу комплексного подхода в обучении. Учащиеся знакомятся в песнях

с географическими названиями и реалиями страны изучаемого языка, приобретая знания стилистических особенностей языка. Песни, как один из видов речевого общения, являются средством более прочного усвоения и расширения лексического запаса, в них актуализируются и лучше усваиваются грамматические конструкции, они легко вводятся и запоминаются. Проработанный песенный материал можно использовать как во время проведения декады иностранного языка, так и на общешкольных праздниках, родительских собраниях, так как он играет значительную роль в эстетическом воспитании учащихся, в более полном раскрытии их творческих способностей.

Следует отметить, что использование песенного материала является не только эффективным, но и достаточно трудоёмким процессом, требует значительных затрат времени, творческого подхода и межкультурной компетенции учителя. Диапазон работы в данном случае не может ограничиваться только уроком, а приобретает взаимосвязанную систему: урок – факультативное занятие – внеучебное мероприятие.

Таким образом, использование аутентичного песенного материала на уроках английского языка не только развивает у учащихся положительное и толерантное отношение к иностранному языку как учебному предмету, но также является одним из эффективных средств развития иноязычной коммуникативной компетенции, способствует формированию учащихся как субъектов межкультурной коммуникации [2, с. 34].

Список использованных источников

1. Концепция учебного предмета «Иностранный язык» // Образовательный портал. Приказ Министерства образования Республики Беларусь 29.05.2009. № 675. – 17 с.
2. Учебная программа для учреждений общего среднего образования с русским языком обучения и воспитания. Иностранный язык X–XI классы (базовый и повышенный уровни). – Минск : Национальный институт образования, 2017. – 34 с.

References

1. The concept of the educational subject "Foreign language" // Educational portal. Order of the Ministry of Education of the Republic of Belarus 29.05.2009. No. 675. – 17 p. (In Russ).
2. Curriculum for institutions of general secondary education with Russian as the language of instruction and education. Foreign language classes X–XI (basic and advanced levels). – Minsk : National Institute of Education, 2017. – 34 p. (In Russ).

УДК 94(4-15) »04/14» (093.3)

ПОВСЕДНЕВНОСТЬ ХРИСТИАНСКОГО ЗАПАДА В ИСТОЧНИКАХ

Е. Д. Смирнова

доцент, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории древнего мира и средних веков
Белорусского государственного университета
г. Минск, Республика Беларусь
E-mail: Smirnova@bsu.by

В статье анализируются источниковые свидетельства повседневной жизни христианских стран Запада (XII–XV вв.).

Ключевые слова: Средние века, повседневная жизнь, христианский Запад, источники.

EVERYDAY LIFE OF THE CHRISTIAN WEST IN THE SOURCES

E. D Smirnova

associate Professor, Cand. Hist. D., associate Professor of the Department of
Ancient History and the Middle Ages of Belarusian State University,
Minsk, Republic of Belarus
E-mail: Smirnova@bsu.by

The author analyzes the source's evidences of everyday life in the Christian countries of the West (XII – XV cc.)

Key words: The Middle Ages, Everyday life, the Christian West, the sources.

Введение. В качестве объекта исследования мы избрали источниковые свидетельства повседневной жизни христианских стран Запада Высокого и Позднего Средневековья*, т. е. того географического ареала, который в той или иной степени был подчинен идеологическому и богословскому контролю церкви, а потому имел при всем многообразии местных и локальных условий некоторые общие параметры [1, с. 222]. Все страны латинского Запада в то время существовали в ритме единой христианской культуры. Религия создала особую культурную общность – христианский мир, который и объединял, и служил эквивалентом современного понятия «Европа»** [2, с. 8]. Поэтому повседневная жизнь средневековых Франции, Англии, Германии, Чехии и ряда других католических государств Европы в «стратегиях», необходимых

* Мы не рассматриваем повседневность государств Пиренейского полуострова, Скандинавских стран и Византии.

** Понятие «Европа» войдет в широкое употребление только XVII в.

для существования (питание, одежда, жильё) [3, с. 77–78] почти не отличалась. В Париже и Лондоне, Нюрнберге и Роттердаме, Праге и Риме носили одинаковую одежду, ели одну и ту же пищу, артели строителей-ремесленников возводили похожие здания [4, с. 33].

Результаты исследования и их обсуждение. Средневековое прошлое оставило нам различные источники *свидетельства*, в качестве которых медиевисты чаще всего используют **письменные** источники, т. е. тексты. До середины XX в. историческая наука «изучала почти исключительно **тексты**» [5, с. 496], но для исследователя важны и другие свидетельства, например, *мир* окружавших средневекового человека вещей (**вещественные** источники), т. е. *постройки, орудия труда, домашняя утварь, средства транспорта, оружие* и т. д. Эпоха, как известно, проходит, *вещи* – остаются [6, с. 259]. Первостепенное значение для историка повседневности имеют и **этнографические свидетельства** (старинные технологии, обычаи, облик жилищ, костюм, кухня, стереотипы мышления, фольклор), а также **визуальные или художественно-изобразительные** источники, т. е. *памятники архитектуры, живописи, скульптуры* и прикладного искусства, об использовании которых всё больше говорят известные медиевисты Запада (Жак Ле Гофф, Жорж Дюби, Жан-Клод Шмитт). Но произведения искусства воспринимаются историками не как эстетическая ценность, а, в первую очередь, как исторический документ [5, с. 496]. Одним из таких документов является альбом рисунков французского архитектора *Виллара де Оннекура* (пер. пол. XIII в.), в котором даны зарисовки строительных механизмов и средневековых строений – башен, готических архитектурных конструкций и пр. [7, с. 83, 89, 115, 121–123, 127]. Кроме того, несомненную ценность для изучения повседневности средневекового Запада представляют миниатюры французских мастеров братьев Лимбурггов (втор. пол. XIV – 1416), Симона Мармиона (1425–1489), Жана Фуке (ок. 1420–1481), а также живопись нидерландских художников Робера Кампена (ок. 1380–1444), Яна ван Эйка (между 1390 и 1400–1441) и Рогира ван дер Вейдена (ок. 1400–1464).

Братья Лимбурги являются авторами 65 миниатюр к «Великолепному часослову герцога Беррийского» (1411–1416) [8]. Манускрипт был создан для сына французского короля Иоанна Доброго герцога Жана Беррийского (1340–1416). Особый интерес для исследователей представляют 12 миниатюр календаря, которые можно рассматривать как энциклопедию повседневной жизни Франции позднего Средневековья. Миниатюры дают представление о европейской архитектуре и облике несохранившихся замковых построек, утвари, деталях костюмов различных слоев средневекового общества – знати, горожан и крестьян XV в.

Несомненным достижением средневекового искусства Бургундии и Франции являются миниатюры *Симона Мармиона* к «Большим французским хроникам» из монастыря Сен-Бертен (ок. 1455) (Фронтиспис [9; 10, с. 214]) и *Жана Фуке* к «Большим французским хроникам» из Сен-Дени***: «Въезд Карла IV в Сен-Дени», «Жизнь Людовика II Заики», «Сожжение прокажённых в Лангедоке», «Пир в честь Карла IV», «Коронование Карла Великого» [11, Миниатюры № 42, 44, 46, 47, 48,]), дающие представление о королевских домах Капетингов и Валуа, жизни французского двора, торжественных церемониях, пирах, городской архитектуре, придворном костюме позднего Средневековья.

Повседневную жизнь средневекового бюргерства изображали мастера нидерландской школы живописи. Первым художником этой школы принято считать *Робера Кампена* (известен под прозвищами Мастер из Флемалей, «Флемальский мастер», Мастер алтаря Мероде), работы которого положили начало т. наз. «*бюргерскому*» течению в живописи. Персонажи библейских легенд Робер Кампен помещал в интерьеры жилищ нидерландских бюргеров и создавал бытовые, жанровые сцены. Ярким примером может служить «Мадонна с младенцем у камина» из собрания Государственного Эрмитажа в Санкт-Петербурге (правая створка диптиха, около 1430. Дерево, масло).

Вторым мастером этой же школы является придворный живописец Филиппа III Доброго *Ян ван Эйк*. Кисти этого художника принадлежит «Портрет супругов Арнольфини» (Лондон, Национальная галерея, 1432), изображающий представителя банкирского дома Медичи, купца Джованни ди Николао и его супругу Джованну Арнольфини в интерьере городского жилища.

Среди письменных источников, имеющих отношение к нашей теме, можно назвать нарративные сочинения Гвиберта Ножанского (1053–1121), Гуго Сен-Викторского (1096/1097–1141), Кретьена де Труа (ок. 1130–1191), Вольфрама фон Эшенбаха (ок. 1170–1220), Жана де Жуанвила (ок. 1224–1317), Жана Фруасара (1337 – после 1404), Кристины Пизанской (1364/1365 – 430/1431) и Оливье де Ля Марша (1422–1502).

Так, создатель автобиографического сочинения «О своей жизни» («De vita sua sive Monodiarum») французский историк *Гвиберт Ножанский* описал повседневную жизнь замка, города и монастыря [12, с. 101–109]; французский романист *Кретьен де Труа*, автор произведений «Эрек и Энида» (ок. 1170) и «Клижес» (ок. 1176) талантливо изобразил бытовую жизнь французских сеньоров [13]; баварский рыцарь *Вольфрам фон Эшенбах* в рыцарском романе «Парцифаль» [14] показал жизнь средневековой Германии XIII в. Он писал о красоте людей, великолепии их одежд, утвари и строениях, о блестящих турнирах, пиршествах, роскошных застольях и сценах замкового быта.

*** Находятся в Национальной библиотеке Франции (Париж). Есть вариант и в РНБ (Санкт-Петербург).

В начале XIV в. закончил свои мемуары, получившие название «Книга благочестивых речений и добрых деяний нашего святого короля Людовика»****, сенешал Шампани и придворный историограф французского короля Людовика IX сир *Жан де Жуанвиль*. Её главным героем является Людовик IX Святой (1226–1270) – знаковая фигура XIII в., чья личность наложила особенный отпечаток на историю Франции. Ценность этого исторического источника заключается в чрезвычайно ярком и талантливом *изображении* французского рыцарского общества XIII в. и в интересных деталях истории седьмого крестового похода. Сочинение Жуанвиля позволяет судить о нравах рыцарского общества и французского двора в целом, замковой культуре Франции (например, он превосходно описал замок Сомюр), роскошных пирах, характере взаимоотношений при дворе и особенностях средневекового костюма [15, с. 173–329].

Хроники Англии, Франции и Испании Жана Фруассара [16; 17] охватывают период с 1327 по 1400 гг. (т. е. первую половину Столетней войны). Сын буржуа из г. Валансьенна (Нидерланды, теперь Франция), он служил при дворе английского короля Эдуарда III и пользовался поддержкой его супруги Филиппы. С 1362 г. – помощник-секретарь королевы, затем придворный и личный секретарь французских сеньоров; герцога Брабантского, графа де Блуа, графа де Фуаи и т. д. Под их защитой Фруассар объездил Англию, Францию, Италию и Шотландию. Свои записи автор *Хроник* начал вести скорее всего около 1373 г. Трижды переписывал начало *Хроник*: первый вариант льстил англичанам, вторая и третья редакции проникнуты симпатиями к французам. Во введении к книге обращает на себя внимание то, что тексты Фруассара являются описанием (хронологией) событий, происходивших при его жизни, и характеристикой знатных людей, с которыми он был знаком. При множестве мелких погрешностей сочинения Фруассара являются важнейшим источником знаний о времени позднего Средневековья, прежде всего, летописью Столетней войны, а он сам историком средневекового (преимущественно английского и французского) рыцарства.

Хроники Фруассара изобилуют портретными характеристиками рыцарей, королей, баронов, пап и отличаются обилием яркого, художественно поданного материала (описание маскарадов, пиров, турниров, банкетов, королевских шествий). Верный тем, кто его содержал, Фруассар не раз менял политическую окрашенность своих *Хроник*. Так, после перехода в 1370 г. на службу к французским феодалам 2-ая и особенно 3-я редакции *Хроник* получили явную профранцузскую ориентацию.

В конце XIV в. началась творческая деятельность французской писательницы итальянского происхождения *Кристины Пизанской*. Дочь придворного врача Карла V, Кристина Пизанская с 25 лет посвятила себя литературным трудам, став первой в Европе женщиной, сделавшей литературный труд средством заработка. В своих достаточно многочисленных трудах она защищала французскую монархию, выражала идеи социального согласия и рассматривала общество как часть божественного миропорядка, основанного на христианской нравственности.

Кристина подолгу жила при дворах Карла V (1364–1380) и Карла VI (1380–1422) и не могла не рассказать о приличиях французского двора и гастрономических привычках своих покровителей. Например, в «Книге о деяниях и добрых делах Карла V Мудрого» (1404) [18] она высказала мысль о том, что личная жизнь государя во многом определяет его политический успех. Она считала чревоугодие признаком распущенности и ярко описала пагубное влияние излишнего питания на организм человека, отметив, что король Франции Карл, прозванный Мудрым, предпочитал питание скорее полезное, чем вкусное. «Он пил, – говорит Кристина, – легкое вино, свежее и мало выдержанное, сильно разбавленное водой». За столом Карл не «набивал желудок...», ибо говорил, что смешение блюд беспокоит пищеварение и мутит память». Королю необходимо помнить изречение Сократа, – замечала она, – согласно которому, «надо жить не для того, чтобы есть, а есть для того, чтобы жить» [18, с. 616, 630]. В 1404–1405 гг. она написала «Книгу о Граде Женском», в которой всячески подчеркивала, что по своим интеллектуальным возможностям женщина нисколько не уступает мужчине и видела причину неудачных браков в пороках и тех, и других.

В XV в. создал свои знаменитые *Мемуары* [19] бургундский хронист *Оливье де Ля Марш*, служивший при дворах герцогов Бургундии Филиппа III (1419–1467) и его наследника Карла Смелого (1467–1477). *Мемуары* сделали автора известным как историка, показавшего дом Бургундских герцогов и рыцарство в целом. Воспоминания Оливье де Ля Марша – это трактат о занятиях и обычаях европейского рыцарства, а часть, озаглавленная автором «Состояние дома герцога Карла», позволяет узнать о роскоши бургундского дома, который по великолепию и богатству превосходил дом французских королей. В *Мемуарах* нашла отражение тема праздничной жизни бургундской и европейской знати. Особый интерес в этой связи представляет описанный им праздник, проводимый в Лилле Филиппом Добрым.

Заключение. Вещественные и этнографические свидетельства Средневековья хорошо представлены в собраниях крупнейших музеев мира, на улицах и площадях многих европейских городов. Любое строение или предмет, дошедшие из эпохи Средневековья, могут рассматриваться нами и как артефакт истории, и как памятник искусства. Как правило, все они имеют непосредственное отношение к человеку и являются средством выражения его статуса, имущественного положения, тех или иных, в том числе властных,

---

**** Жуанвиль Жан де. Книга благочестивых речений и добрых деяний нашего святого короля Людовика. / Пер. со старофр. Г. Ф. Цыбулько, под редакцией А. Ю. Карачинского, научный редактор перевода Ю. П. Малинин. – СПб.: Евразия, 2007. – 400 с. Впервые издана на русском языке, вдохновителем перевода и его научным редактором был блестящий петербургский медиевист Юрий Павлович Малинин [1946–2007].

функций. Поэтому ценность вещи как исторического источника приобретает для современного исследователя особый смысл, что подтверждает проведенный по инициативе австрийского Института изучения средневековых реалий (Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit) X международный конгресс “Ценность вещи. Новый способ анализа материальной культуры” [20].

Список использованных источников

1. Гуревич, А. Я. История историка / А. Я. Гуревич. – М. : РОССПЭН, 2004. – 288 с.
2. Шоню, П. Цивилизация классической Европы / Пер. с фр. и послесл. В. Бабинцева / П. Шоню. – Екатеринбург : У-Фактория, 2005. – 608 с.
3. Пандель, Г.-Ю. Повседневная история как новый жанр историографии / Г.-Ю. Пандель // *Гісторыя штотдзённасці і права чалавека : матэрыялы міжнар. канф., Мінск, 1–5 снежня 1999 г.* / Уклад. Петра Садоўскі, Магда Тэлюс. – Мінск : Тэхналогія, 2000. – С. 73–87.
4. Пастуро, М. Повседневная жизнь Франции и Англии во времена рыцарей Круглого стола / Пер. с фр. М. О. Гончар ; науч. ред., коммент. и послесл. Т. Д. Сергеевой ; предисл. А. П. Левандовского / М. Пастуро. – М. : Молодая гвардия, 2001. – 239 [1] с.
5. Интервью с Жаком Ле Гоффом (Воскобойников О. С.) // *Одиссей. Человек в истории.* – М. : Наука, 2004. – С. 496–502.
6. Кнабе, Г. С. Образ бытовой вещи как источник исторического познания / Г. С. Кнабе // *Вещь в искусстве : материалы науч. конф., Государственный музей изобразительных искусств им. А. С. Пушкина.* – М., 1986. – С. 259–301.
7. Оннекур, Виллар де. Альбом / Виллар де Оннекур // *Фуртай Франциска. Записки средневекового масона. Альбом Виллара де Оннекура.* – СПб. : Алетейя, 2008. – С. 53–214.
8. *The Très Riches Heures of Jean, Duke of Berry.* Musée Condé, Chantilly. – N.Y. : George Braziller, 1969.
9. *Фронтиспис // Les Grandes Chroniques de France.* – СПб., РНБ. Ерм. Fr. 88. F.1 r.
10. *Искусство западноевропейской рукописной книги V–XVI вв. Каталог выставки в Государственном Эрмитаже 15 марта – 19 июня 2005 г.* – СПб. : Изд-во Государственного Эрмитажа, 2005. – 335 с.
11. Золотова, Е. Ю. Жан Фуке / Е. Ю. Золотова. – М. : Изобразительное искусство, 1984. – 158 с.
12. *Ножанский, Гвидерт. Три книги своей жизни / Гвидерт Ножанский // Стасюлевич М. История средних веков в ее писателях и исследованиях новейших ученых.* – 3-е изд. – СПб., 1907. – Т. 3. Ч. 1. Отд. 1. – С. 101–109.
13. Труа, Кретьен де. Эрек и Энида. Клижес / пер. Н. Я. Рыковой и В. Б. Микушевича / Кретьен де Труа. – М. : Наука, 1980. – 509 с.
14. Эшенбах, Вольфрам фон. Парцифаль / Вольфрам фон Эшенбах. – М. : Русский путь, 2004. – 352 с.
15. Joinville, J. de. Mémoires du sire de Joinville. Histoire de Saint Louis / J. de Joinville // *Nouvelle collection des Mémoires pour servir à l'histoire de France, depuis le XIIIe siècle jusqu'à la fin du XVIIIe par M.M. Michaud de l'akadémie française et poujoulat.* T. 1. – P., 1836. – P. 173–329.
16. Froissart, J. Chronicles of England, France, Spain and the adjoining countries. Vol.1 / J. Froissart. – N.Y., L., 1901. – 425 s.
17. Froissart, J. Chronicles of England, France, Spain and the adjoining countries. Vol. II / J. Froissart. – N.Y., L., 1901. – 215 s.
18. Pisan Ch. de. Le Livre de Fais et bonnes meurs du sage Roy Charles V / Ch. de. Pisan // *Nouvelle collection des Mémoires pour servir à l'histoire de France, depuis le XIIIe siècle jusqu'à la fin du XVIIIe / Par Muchaud de l'akadémie française et poujoulat.* T. 1. – P., 1836. – P. 591–637.
19. La March O. de. Le Mémoires / O. de La March // *Nouvelle le collection des Mémoires pour servir à l'histoire de France, depuis le XIII siècle jusqu' à la fin du XVIII s.* T. 3. Mémoires sur Jeanne d'Arc et Charles VII. – P., 1837. – P. 301–577.
20. *Die Vielfalt der Dinge: 10. Internationaler Kongress veranstaltet von Medium Aevum Quotidianum и Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Resümees der Vorträge // Medium Aevum Quotidianum 30.* – Krems, 1994. – S. 62–99.

References

1. Gurevich, A. Ja. (2004). *Istorija istorika.* – Moskow :. ROSSPJeN. (In Russ).
2. Shonju, P. (2005). *Civilizacija klasičeskoj Evropy.* Ekaterinburg : U-Faktorija. (In Russ).
3. Pandel', G.-Ju. (2000). Povsednevnaja istorija kak novyj zhanr istoriografii. *Gistoryja shtodzjonnasci i prava chalaveka.* Minsk : Tjehنالogija. (In Russ).
4. Pasturo, M. (2001). *Povsednevnaja zhizn' Francii i Anglii vo vremena rycarej Kruglogo stola .* Moskow : Molodaja gvardija. (In Russ).
5. Interv'ju s Zhakom Le Goffom (2004). *Odissej. Chelovek v istorii.* Moskow : Nauka. (In Russ).
6. Knabe, G. S. (1986). *Obraz bytovoj veshhi kak istochnik istoricheskogo poznanija. Veshh' v iskusstve. Materialy nauchnoj konferencii. Gosudarstvennyj muzej izobrazitel'nyh iskusstv im. A. S. Pushkina.* Moskow. (In Russ).
7. Onnekura. SPb. : Aletejjia. (In Russ).
8. *The Très Riches Heures of Jean, Duke of Berry.* (1969). Musée Condé, Chantilly. N. Y. : George Braziller.
9. *Frontispis. Les Grandes Chroniques de France.* SPb., RNB. Ерм. Fr. 88. F.1 r .
10. *Iskusstvo zapadnoevropejskoj rukopisnoj knigi V–XVI vv.*(2005). Katalog vystavki v Gosudarstvennom Jermitezhe 15 marta–19 ijunja 2005 g. SPb : Izd-vo Gosudarstvennogo Jermitezha. (In Russ).
11. Zolotova, E. Ju. (1984). *Zhan Fuke.* Moskow : Izobrazitel'noe iskusstvo. (In Russ).
12. *Nozhanskij Gvidert. (1907). Tri knigi svoej zhizni. Stasjulevich M. Istorija srednih vekov v ee pisateljah i issledovanijah novejših učenyh.* T. 3. Ch. 1.Otd. 1. 3-e izd. SPb. (In Russ).
13. *Trua Kret'en de. (1980). Jerek i Jenida. Klizhes.* Moskow : Nauka. (In Russ).
14. *Jeshenbah Vol'fram fon. (2004). Parcifal'.* Moskow : Russkij put'. (In Russ).

15. Joinville, J. de. (1836). Mémoires du sire de Joinville. Histoire de Saint Louis. *Nouvelle collection des Mémoires pour servir à l'histoire de France, depuis le XIIIe siècle jusqu'à la fin du XVIIIe par M.M. Michaud de l'académie française et poujoulat. T. 1.* Paris. 173–329.

16. Froissart J. (1901). *Chronicles of England, France, Spain and the adjoining countries. Vol. 1.* N.Y., L.

17. Froissart J. (1901). *Chronicles of England, France, Spain and the adjoining countries. Vol. II.* N.Y., L.

18. Pisan Ch. de. (1836). Le Livre de Fais et bonnes meurs du sage Roy Charles V. *Nouvelle collection des Mémoires pour servir à l'histoire de France, depuis le XIIIe siècle jusqu'à la fin du XVIIIe / Par Muchaud de l'académie française et poujoulat. T. 1.* – Paris. 591–637.

19. La March O. de. (1837). Le Mémoires. *Nouvelle le collection des Mémoires pour servir à l'histoire de France, depuis le XIII siècle jusqu' à la fin du XVIII s. T. 3. Mémoires sur Jeanne d'Arc et Charles VII.* Paris. 301–577.

20. Die Vielfalt der Dinge: 10. Internationaler Kongress veranstaltet von Medium Aevum Quotidianum i Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Resümees der Vorträge (1994). *Medium Aevum Quotidianum 30.* Krems. 62–99.

УДК 94(4-15)»09/14»+323.3:391(4-15)

ФОРМЕННАЯ ОДЕЖДА СРЕДНЕВЕКОВЫХ СОСЛОВИЙ

Е. Д. Смирнова

доцент, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории древнего мира и средних веков

Белорусского государственного университета

г. Минск, Республика Беларусь

E-mail: Smirnova@bsu.by

Главной целью статьи является рассмотрение разнообразных форм средневековой одежды, отражавших соотношение социальной структуры общества и закрепленного в праве соответствующего образа мышления. Показана взаимосвязь костюма (его формы и цвета) – в средние века средства социального распознавания и классификации – с положением человека в обществе, его статусом и профессией.

Ключевые слова: Средние века, средневековые сословия, форменная одежда.

THE UNIFORM OF MEDIEVAL ESTATES

E. D Smirnova

associate Professor, Cand. Hist. D., associate Professor of the Department of

Ancient History and the Middle Ages of Belarusian State University,

Minsk, Republic of Belarus

E-mail: Smirnova@bsu.by

The main objective of the present article is to consider different forms of medieval clothes, reflected the correlation of the society social structure and the appropriate way of thinking vested by the law. The interrelation of the suit (its form and color) – the means of recognition and classification in the Middle Ages – with the person's position in the society, his status and profession is shown in this article.

Key words: The Middle Ages, medieval estates, the Uniform.

Введение. Одежда, как знак принадлежности к тому или иному сословию, благородному или нет, и указывающему на род занятий, является изобретением Средневековья. Первые свидетельства о подобном делении можно найти в XIII в. Красивое – разноцветное и блестящее – соотносилось с знатностью, благородством происхождения, поскольку яркие, сверкающие цвета, блеск золота и серебра, драгоценных камней ассоциировались в средневековом сознании со светлой энергией и силой, с причастностью к высшему божественному миру.

В период высокого Средневековья, когда появляются и/или в полной мере входят в жизнь типичные для Средневековья ценности [средневековые города, замки и храмы, полностью принимается христианство, рыцарство переживает свой апогей и пр.), феодальный строй делит общество на три четко отделенные друг от друга сословия: духовенство, знать и простонародье; «молящиеся», «сражающиеся» и «трудящиеся». Библия не знает этой модели общественного устройства. Эта модель получает всестороннее развитие в 20–30-е гг. XI в. в трудах двух северофранцузских епископов Адальберона Ланского и Герарда Камбрезийского, разработавших схему западнохристианского общества, с некоторыми модификациями просуществовавшую до конца XV в., согласно которой, тело «богоустановленного» общества делилось на 3 разряда (ordo): oratores (молящиеся, т. е. духовенство); bellatores (воюющие, т. е. рыцарство); laboratores (работающие, трудящиеся). Однако по мере изменения действительности и идеологических потребностей «трехфункциональная» модель трансформировалась и уступила место новым теориям, учитывавшим усложнение общественного разделения труда и изменение [под влиянием подъема городов, развития торговли и пр.] *социальной структуры общества*. Уже писатели XII и XIII вв. (Бертольд Регенсбургский, Гонорий Августодунский), наряду с вертикальной ориентацией социальной

иерархии [«сверху» – «вниз»], начинают учитывать и иерархию «горизонтальную», отражавшую профессиональные функции, жизненные ситуации, положение (*conditio*), состояние (*état*). Составленный ок. 1220 г. немецкий сборник проповедей перечисляет 28 таких «состояний!» В их числе: «1) папа; 2) кардиналы; 3) патриархи; 4) епископы; 5) прелаты; 6) монахи; 7) крестоносцы; 8) послушники; 9) странствующие монахи; 10) секулярные священники; 11) юристы и медики; 12) студенты; 13) странствующие студенты; 14) монахини; 15) император; 16) король; 17) князья и графы; 18) рыцари; 19) дворяне; 20) оруженосцы; 21) бюргеры; 22) купцы; 23) розничные торговцы; 24) герольды; 25) крестьяне послушные; 26) крестьяне мятежные; 27) женщины и 28) братья-проповедники (то есть доминиканцы)!» [3, с. 245].

Представление о разветвленном общественном устройстве Средневековья получает свое закрепление в костюме. Костюм приобретает особое значение как средство распознавания и классификации. *«Издревле подмечено, – отмечает А. Чернова, – что костюм каждого, как правило, указывает пол, возраст, национальность, социальную и культурную принадлежность...»* [10, с. 6].

В контексте означенной нами темы мы попытались проследить связь: Человек (статус, ранг, профессия) – его профессиональные функции/положение/состояние – костюм. Для исследования мы выделили как литературные произведения (например, Кретьена де Труа [2], Вольфрама фон Эшенбаха [11] и др.), так и хроники [14; 15], и сочинение историка Жана де Жуанвиля [12]. Как показывают эти памятники, костюм в эпоху Средневековья, как никогда раньше, приобрел ярко выраженные корпоративные и социальные черты.

Цель статьи – проследить связь и выявить определенную закономерность между социальным/ профессиональным положением человека (представителя той или иной социальной группы общества) и его одеждой.

Результаты исследования и их обсуждение. Средневековая дворянская одежда (одежда нобилитета) предпочитала яркие цвета. Обычным является сочетание красного и синего, желтого и зеленого цветов. Каждому цвету в Средневековье придавали особое значение; каждая краска играла совершенно определенную роль. Красный цвет был символом жизни, олицетворял любовь; зеленый – надежду; синий – постоянство, верность, терпение, печаль; белый – веру и чистоту; черный – скорбь, он являлся цветом траура; голубой – нежность [13, с. 133–138].

Цвет становится и знаком принадлежности слуги к господину. «Большие французские хроники», говоря о визите Карла IV во Францию в 1377–1378 гг., сообщают: *«...Когда... [Карл IV] позавтракал, покинул... Сен-Дени на носилках и Шпель приехал ему навстречу парижский прево и рыцарь сопровождения с большим числом своих конных, одетых в одинаковые платья. Был среди них и прево купцов, конишли города, а также горожане парижские, на красивых конях и все одинаково одетые в платья снизу белые и фиолетовые, и всадников было на оном месте порядком от восьмиста до двух тысяч»* [14, с. 332–333].

У королей обычно были одинаково одетые слуги – цвет приобретал значение, которое соответствовало некой ранней стадии **форменной** одежды. Это эпоха, когда еще существует ливрея в качестве униформы. Подобная одежда обозначала принадлежность служащего к дому богатого дворянина.

В XV в. одним из самых роскошных в Европе был двор герцога Бургундии Филиппа Доброго. 17 февраля 1454 г. в г. Лилле герцог организовал банкет, вошедший в историю под названием «Обед Фазана». Личный персонал двора и ближайшее окружение герцога на банкете были наряжены «в одежды его цветов – черный» (который становится модным цветом, очевидно, как реакция на пестроту красок) и серый. Цветовым единством одеяний эта часть гостей и участников банкета демонстрировала свою консолидацию и принадлежность хозяину праздника. Оплаченные герцогом, костюмы различались только качеством ткани в зависимости от социальной принадлежности лица, которому надлежало носить эти одежды. Например, «шелк был предназначен для лиц дворянского происхождения» [7, с. 184]. Наряду с дорогими тканями, предметом репрезентации одежды знати становится мех, особенно соболя, самым ценным соболиным мехом считался мех с серо-черным окрасом, а также мех горностая [2, с. 52].

В начале XIV в. и возникает (благодаря Франции) европейский стиль одежды. Миграции костюма больше всего способствовали королевские браки, при которых одновременно с королевой всегда переезжала часть придворного общества. Так, в 1334 г. сестра французского короля Филиппа VI Бланка Валуа вышла замуж за Карла IV и принесла в Чехию однозначную ориентацию на французскую моду: *«Сестра... Филиппа, короля французского, ... принесла с собой женское платье по обычаю своего народа и привезла немалое приданное в соответствии с положением своего достоинства, как требует того дом королевский ... супруг сам её понимает и любит её, потому что с ней он долго жил во Франции»* [15, с. 396].

Одежда становится одним из главных, свидетельствующих об общественном положении, внешних опознавательных знаков. Состоятельным жителям городов не остается ничего другого, как попробовать одеваться так же роскошно, как и рыцари. Стремясь не отстать от феодалов, они начинают украшать свою одежду дорогими мехами, драгоценными камнями, золотом и серебром. Для богатых горожан обзавестись такой одеждой иногда было даже легче, чем для некоторых не очень состоятельных дворян.

В ответ дворянство вводит так называемые «одежные порядки»: появляются «законы против роскоши», которые ограничивали чрезмерную роскошь в одежде горожан. Первые из них были изданы в Испании и во Франции в XIII – начале XIV вв. во времена Людовика IX Святого (1226–1270)

и Филиппа IV Красивого (1285–1314) [13, с. 76–77]. Издание этих «одежных порядков» было связано как с экономическим кризисом, так и с социальными переменами, в результате которых появляются городские нувориши (парвеню), которые своей роскошной одеждой хотят не только сравниться, но и затмить блеск старых дворянских семейств. «Законы против роскоши» будут выходить на протяжении XIV и XV вв. и предписывать разницу в одежде. Их целью было сократить расходы на предметы роскоши (дорогую одежду, ткани), поскольку такие расходы считались непродуктивными инвестициями. А ещё власти стремились установить барьеры между разными классами и социальными категориями: каждый должен знать своё место и одеваться сообразно социальному статусу, материальному положению и репутации в обществе [6, с. 67].

Так, в Англии в 1463 г. был принят закон, регулировавший расходы на одежду, по которому мэрам, шерифам и олдмернам разрешалось носить только мех куницы и белки, а их слугам – ливреи, подбитые мехом. В английском городе Бристоле даже были установлены точные суммы, которые могли потратить в год мэр, шериф, бейлиф, рикордер, городской клерк, оруженосец мэра, развездной бейлиф и сержант мэра на украшение своей одежды мехом – от 6 фунтов 13 шиллингов 4 пенсов до 2 шиллингов [4, с. 293]. Множество распоряжений, касающихся одежды, появилось в средневековой Германии XIV–XV вв. Их начинают издавать в немецких городах, чтобы ограничить чрезмерную роскошь горожан. Первыми на это решаются Нюрнберг, Страсбург, Ульм. В нюрнбергских законах о роскоши указывалось, «...*Наши бюргеры, члены совета, постановили, что запрещается бюргерам, молодым и старым, носить серебряные пояса стоимостью больше, чем в полмарки серебром. Запрещается им носить серебряные карманы, серебряные итальянские ножи, обувь с разрезом, сюртуки с разрезом внизу или у рукавов... Запрещается также бюргершам, женам и вдовам или молодым девушкам носить платье из цинделя (ост-индская привозная ткань. – Е.С.) или шелковое платье, или платье с серебряной или золотой оторочкой. Запрещается также бюргершам иметь больше двух цельных меховых одежд ... носить горностыевые шубы... Запрещается также женам, вдовам или дочерям бюргеров переплетать волосы золотом, серебром, жемчугом или драгоценными камнями...*» [1, с. 161–162].

Распоряжения, касающиеся одежды, не являлись публичным объявлением: городское управление имело право наказывать ослушавшихся. Самым распространенным наказанием был денежный штраф. В Нюрнберге наказанию подлежало ношение парчи, атласа и бархата как мужчинами, так и женщинами, ношение некоторых видов меха и подбивка мехом, согласно точно установленных норм, а также ношение золотых шнуров, воротников, заколок, дорогих покрывал и чепцов, курток и пр., превосходящих определенную цену, слишком дорогих сорочек, длинных шлейфов, больших декольте, тесно облегающей мужской одежды, ботинок клювообразной формы и ультрамодных фасонов – каждый из этих проступков наказывался 3 золотыми. Самый высокий штраф – 10 золотых – был установлен за украшения из жемчуга. Самые строгие наказания были в Ульме, где штрафом в 20 рейнских золотых или же ссылкой на один год каралось неподчинение указам, касающихся ношения одежды. Во Франкфурте даже постановили, что мужчина должен был платить не только за свою собственную излишнюю наряженность, но и за то, что не смог удержать от этого свою жену. Он мог, однако, заменить уплату штрафа недельной работой в пользу города. Кое-где наказания заключались и в конфискации одежды либо ее частей.

Король Франции Людовик Святой, пытаясь защитить сословие горожан, ищет для себя некий средний путь в одевании – нечто среднее между роскошью и простотой. В качестве иллюстрации весьма показательна одна из историй, описанная французским историком XIII в. и Великим сенешалем Шампани Жаном Жуанвилем. «*Однажды... король Людовик IX ... беседовал с графом Бретани, а Жуанвиль прогуливался неподалеку. Подошел мэтр Робер (Робер де Сорбон – духовник Людовика IX Святого. – Е.Д.), один из советников короля, взял его за плащ и подвел к государю. Собралось много рыцарей, снедаемых любопытством. Робер спросил Жуанвиля: «Если бы король сидел здесь, а вы захотели бы усесться на его скамью на более высоком месте, разве не нанесли бы вы ему оскорбления?» – «Без сомнения», – отвечал сенешаль. «Итак, – продолжал мэтр Робер, – вы его оскорбляете, ибо вы одеты вельможнее короля: ваш костюм украшен отличным мехом, ваши сукна ярких цветов, а у короля этого нет». «Мэтр Робер, – возразил сенешаль, – простите, но я не нанес королю оскорбления, ибо я одет как одевались мой отец и моя мать. Но кто оскорбляет государя, так это вы, ибо вы – сын виллана и вилланки, а вы оставили одежду ваших родителей и нарядились в платье из камлина – богаче королевского...*» [12, р. 179].

Господствующее сословие начало отмечать представителей некоторых социальных групп некой «*униформой*», чтобы как можно четче отделить их от людей благородных. Сословную одежду надевали в торжественных случаях члены некоторых цехов (одежда различала представителей отдельных цехов по цветам, некоторые цеховщики носили также знак своего ремесла), ее имели чиновники (костюм чиновника французского парламента в XV в. имел длинную робу алого цвета, капюшон с опушкой и алую мантию. Для чиновников-клириков цвет был фиолетовым) [9, с. 328].

Как говорят «*Большие французские хроники*»: «*И у короля... были чиновники всех сословий, и число их было большим, одетых согласно занимаемой должности в одинаковые платья: у камергера было две пары платья – одно аксамитовое, другое – потянутое двойным пурпуром, у гофмейстера был наряд из двойного бархата, цвета голубого и светлого, а рыцари почётной стражи были в бархате цвета киновари. Конюшие и оруженосцы были одеты в голубой камокас, стоящие у дверей оруженосцы*

были в двойном камокасе с полосками голубыми и красными, прислуга (хлебмейстеры, слуги, подносящие еду и накраивающие хлеб) были в одежде из двойного сатина с белыми и светлыми полосами. Точно также были одеты и чиновники дофина...» [14, с. 344].

Своя униформа существовала в больницах, чаще всего это были простые накидки из серой (то есть низкосортной) шерсти (в некоторых местах больничные работники одевались в мипарти: куртка состояла из частей красного и синего цвета). Одеждой должны были отличаться и те, на которых распространялось табу крови – мясники, палачи, лекари и воины, а также те, чье ремесло было связано с запахом нечистот и грязи – прачки, красильщики, повара и пряжи.

У профессии палача, которая считалась «презренной», но хорошо оплачивалась, тоже была соответствующая одежда: она должна была быть красной. Вообще первое, на что обращают внимание при регламентации одежды, – это цвета. Одни цвета определенным классам или категориям общества носить запрещалось, другие, наоборот, носить предписывалось. В обоих случаях первым номером в перечне цветов стоял красный. Красную одежду или отметину на одежде могли обязать носить людей разных профессий и социальных категорий: мясников, прокажённых, слабоумных, пьяниц и разных изгоев. Его часто предписывали носить тем, кого профессия или иная особенность поставила вне общества. Так, в XIV–XV вв. во многих городах Европы публичных женщин (проституток) обязывали носить какой-либо предмет одежды (платье, накидку с капюшоном, пояс) яркого, бросающегося в глаза цвета, чтобы их нельзя было принять за порядочных женщин. И часто этот цвет – красный. Самый ранний случай его использования в данном качестве отмечен в Милане в 1323 г. [6, с. 78].

IV Латеранский собор (1215 г.) постановил ввремя носить на одежде знак желтого цвета. К их «костюму» в первую очередь принадлежала шляпа или шапка желтого цвета с заостренным верхом или же с пуговицей наверху. Кроме этого, по краям одежды должна была быть желтая кайма. Подобные отличительные знаки очень часто можно встретить в книжных иллюстрациях, изображающих библейские, ветхозаветные и новозаветные сцены.

Одеждой, которая указывала на занимаемое в обществе положение, являлось академическое платье. Правила ношения одежды в университетах установил IV Латеранский собор. Профессора и магистры носили мантию (основной вид одежды), она всегда была темного цвета, гладкая, средней длины, ее название происходит от лат. *tunica talaris* (т. е. платье, доходящее до щиколоток).

В анонимном трактате XIV в. «О похвале клиру» говорится: «В каппах черных округлых [форм] либо [выполненных] из благородного темно-коричневого или тонкого серовато-синего материала, они [магистры факультета] поднимаются на многочисленные кафедры с ординарными лекциями, читаемыми на восходе дня. Называются же они артистами... Господам свободной философии соответствует такая одежда, черный цвет которой, как известно, по природе включает [все цвета]... верхняя часть берета, которым философ венчает свою голову, показывает вместимость его ума и безграничность мысли. Кисточка (*flos*) же берета означает красоту нравов и сокровища сопутствующих им свободных наук» [5, с. 214].

Для профессоров университетов (так же как для адвокатов и врачей) был обязателен чёрный цвет в одежде, хотя в отдельных городах допускались пурпур или темно-красные облачения [8, с. 151]. Профессора Пражского университета носили мантию красного цвета и к ней берет, отороченный мехом. Варианты этого основного вида одежды определяли отдельные европейские университеты. Существовали и более торжественные наряды. Например, мантии могли быть и из узорной ткани, с воротником или же с более широкой меховой пелериной. В XIV в. одежда магистров и докторов всё заметнее отличается от более скромного наряда бакалавров. Образцом для подражания становятся парижские обычаи. Согласно предписанию статута 1368 г., ректор Пражского университета носил горностаевый головной убор, а летом – шёлковый берет. Статут далее постановлял, что если бы ректор не смог приобрести этот головной убор сам, то его бы купил университет. Кроме этого, на мантию ректор надевал горностаевую накидку. Наряд магистров и докторов отличался от профессорского менее пышной мантией, хотя она тоже была красного цвета. Главным отличием был берет, цвет которого различался в зависимости от факультета.

Выводы. Исследование источников показывает, что во всех случаях одежда выступала в качестве классификатора и характеристики человека Средневековья. К позднему Средневековью резко обозначились различия в одежде знати и горожан, определилась принадлежность человека к той или иной профессии. Костюм отражал социальную и профессиональную принадлежность его владельца, был знаком его происхождения, социальной значимости и полностью идентифицировал личность в обществе. Носить не ту одежду, которая подобала человеку по его положению, не позволялось законом и обычаем. Одежда стала настоящей *униформой* и стала точно указывать на место и положение человека в обществе.

Список использованных источников

1. Из полицейских законов г. Нюрнберга XIV–XV вв. // Немецкий город XIV–XV вв. : сб. материалов / Ввод. статья, подбор материалов, перевод, примеч. и комм. В. В. Стоклицкой-Терешкович. – М. : Соцэкгиз, 1936. – С. 161–162.
2. Кретьен де Труа. Эрек и Энида / Пер. Н. Я. Рыковой // Кретьен де Труа. Эрек и Энида. Клижес / Изд. подг. В. Б. Микушевич, А. Д. Михайлов, Н. Я. Рыкова. – М. : Наука, 1980. – С. 5–211.
3. Ле Гофф, Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф / Пер. с фр., общ. ред. Ю. Л. Бессмертного; Послесл. А. Я. Гуревича. – М. : Издательская группа Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – 376 с.

4. Мосолкина, Т. В. Повседневная жизнь английского средневекового города. Бристоль XIV–XV вв. / Т. В. Мосолкина // Город в средневековой цивилизации Западной Европы. – М. : Наука, 2000. – Т. 3. Человек внутри городских стен. Формы общественных связей. – С. 288–294.
5. О похвале клиру (XIV в.) // Антология педагогической мысли христианского Средневековья : в 2 т. – М. : АО «Аспект Пресс», 1994. – Т. II. Мир преломился в книге. Воспитание в средневековом мире глазами ученых наставников и их современников / Сост., ст. к разделам и коммент. В. Г. Безрогова, О. И. Варьяш. – С. 213–223.
6. Пастуро, М. Красный. История цвета / Мишель Пастуро ; пер. с фр. Н. Кулиш. – М. : Новое литературное обозрение, 2019. – 160 с.
7. Хачатурян, Н. А. Светские и религиозные мотивы в Придворном банкете «Обет фазана» герцога Бургундского в XV в. / Н. А. Хачатурян // Королевский двор в политической культуре средневековой Европы / отв. ред. Н. А. Хачатурян. – М. : Наука, 2004. – С. 177–199.
8. Хюльзен-Эш, фон А. Primus inter pares – primi inter pares. Учёные в своём кругу и среди себе равных / Пер. с нем. Д. В. Двухимённой/ А. фон Хюльзен-Эш // Человек и его близкие на Западе и Востоке Европы (до начала Нового времени) / Под общ. ред. Юрия Бессмертного (ИВИ РАН) и Отто Герхарда Эккле (Институт истории Общества им. Макса Планка). – М. : ИВИ РАН, 2000. – С. 150–176.
9. Цатурова, С. К. Офицеры власти: Парижский Парламент в первой трети XV века / С. К. Цатурова. – М. : Логос, 2002. – 384 с.
10. Чернова, А. Д. Все краски мира, кроме жёлтой / А. Д. Чернова. – М. : Искусство, 1987. – 250 с.
11. Эшенбах, фон Вольфрам. Парцифаль / Вольфрам фон Эшенбах. – М. : Русский путь, 2004. – 350 с.
12. Joinvill, J. de. Mémoires. Histoire de Saint Louis / J. de. Joinvill // Nouvelle le collection des Mémoires pour servir à l'Histoire de France, depuis le XIII siècle jusgu' à la fin du XVIII s. – Т. 1. – P., 1836. – P. 173–329.
13. Kybalová, L. Dějiny odívání. Strědověk / L. Kybalová – Praha : NLN, 2002. – 278 S.
14. Velké kroniky francouzské // Čtení o Karlu IV. a jeho době / Přel. Fr. Heřmanský. – Praha : Svobodné slovo, Melantrich, 1958. – 350 s.
15. Zbraslavská kronika / Přel. Fr. Heřmanský. – Praha : Svoboda, 1976. – 400 s.

References

1. Iz policejskih zakonov g. Njurnberga XIV–XV vv. (1936). Nemeckij gorod XIV–XV vv. [Sb. materialov]. Moskow : Socekgiz. (In Russ).
2. Kref'en de Trua. (1980). Jerek i Jenida. Klizhes. Moskow : Nauka. (In Russ).
3. Le Goff Zh. (1992) Civilizacija srednevekovogo Zapada. Moskow : Izdatel'skaja gruppa Progress, Progress-Akademija. (In Russ).
4. Mosolkina, T. V. (2000). Povsednevnaia zhizn' anglijskogo srednevekovogo goroda. Bristol' XIV–XV vv. Gorod v srednevekovoj civilizacii Zapadnoj Evropy. T. 3. Chelovek vnutri gorodskih sten. Formy obshhestvennyh svjazej. Moskow : Nauka. (In Russ).
5. O pohvale kliru (XIV v.) (1994). Antologija pedagogicheskoi mysli hristianskogo Srednevekov'ja. V 2 t. T. II. Mir prelomilsja v knige. Vospitanie v srednevekovom mire glazami uchenyh nastavnikov i ih sovremennikov. Moskow : AO «Aspekt Press». (In Russ).
6. Pasturo, M. (2019). Krasnyj. Istorija cveta. Moskow : Novoe literaturnoe obozrenie. (In Russ).
7. Hachaturjan, N. A. (2004). Svetskie i religioznye motivy v Pridvornom bankete «Obet fazana» gercoga Burgundskogo v XV v. Korolevskij dvor v politicheskoi kul'ture srednevekovoi Evropy. Moskow : Nauka. (In Russ).
8. Hjul'zen-Jesh fon A. (2000). Primus inter pares – primi inter pares. Uchjonye v svojom krugu i sredi sebe ravnyh. Chelovek i ego blizkie na Zapade i Vostoke Evropy (do nachala Novogo vremeni). Moskow : IVI RAN. (In Russ).
9. Caturova, S. K. (2002) Oficery vlasti: Parizhskij Parlament v pervoj treti XV veka. Moskow : Logos. (In Russ).
10. Chernova, A. D. (1987). Vse kraski mira, krome zhjoltoj. Moskow : Iskuststvo. (In Russ).
11. Jeshenbah fon Vol'fram. (2004) Parcifal'. Moskow : Russkij put'. (In Russ).
12. Joinvill, J. de. (1836). Mémoires. Histoire de Saint Louis. Nouvelle le collection des Mémoires pour servir à l'Histoire de France, depuis le XIII siècle jusgu' à la fin du XVIII s. 1.173—329. Paris.
13. Kybalová, L. (2002). Dějiny odívání. Strědověk. Praha : NLN.
14. Velké kroniky francouzské. (1958). Čtení o Karlu IV. a jeho době. Praha : Svobodné slovo.
15. Zbraslavská kronika (1976). Praha : Svoboda.

УДК 94 (44) «13/14» (092)

ПРОТОФЕМИНИСТСКИЕ ВЗГЛЯДЫ КРИСТИНЫ ПИЗАНСКОЙ

Е. Д. Смирнова

доцент, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории древнего мира и средних веков
Белорусского государственного университета
г. Минск, Республика Беларусь
E-mail: smirnova@bsu.by

С. А. Рогач

старший преподаватель кафедры истории белорусской государственности
Белорусского национального технического университета
г. Минск, Республика Беларусь
E-mail: snejanar@rambler.ru

В данном исследовании изучены истоки феминизма на примере деятельности Кристины Пизанской, ставшей первой в эпоху средневековья профессиональной писательницей Европы.

Ключевые слова: Средние века, Европа, Франция, XIV – XV века, феминизм, Кристина Пизанская.

PROTO-FEMINIST VIEWS OF CHRISTINE DE PISAN

E. D. Smirnova

Associate Professor, PhD in History, Associate Professor of History of the Ancient and Medieval History
Department of Belarusian State University,

Minsk, Republic of Belarus

E-mail: *smirnova@bsu.by*

S. A. Rogach

Senior lecture of the Department "History of Belarusian statehood" of Belarusian National Technical University,

Minsk, Republic of Belarus

E-mail: *snejanar@rambler.ru*

Annotation: *This study examines the origins of feminism on the example of the works of Christine de Pisan, who became the first professional writer in Europe in the Middle Ages.*

Keywords: *Middle Ages, Europe, France, XIV–XV centuries, feminism, Christine de Pisan.*

Введение. Жизнь Кристины Пизанской (1364–1431) выпала на сложное историческое время в Европе в целом (чума, войны) и на трагические события во Франции в частности (опасность потери независимости в Столетней войне с Англией). Еще не развитые в то время медицина и наука сохраняли демографическую ситуацию такой, что смертность людей была очень высокой (в особенности в раннем возрасте или у женщин во время беременности или после родов). Эпидемии или военные события также негативно влияли на возможности выживания людей в эпоху Позднего Средневековья. Все эти аспекты в разной степени отразились на жизни Кристины Пизанской и одновременно стали частью проблем и вопросов, которые она поднимала в большинстве своих текстов. Уникальной особенностью многих ее работ стала попытка впервые для людей того времени подойти к «женскому вопросу» таким образом, что фактически в этом отражались те гендерные проблемы, на которые будет обращено внимание феминисток, но только на полтысячелетия позже. Это касалось принципов власти, иерархий в средневековом обществе, несправедливых правил, по которым женщин отодвигали на самую окраину от позиций и мест, где принимались решения. Кристина Пизанская в своих литературных произведениях или в спорах с мужчинами пыталась показать и доказать обратное. В этом отношении ее можно назвать зачинательницей идей феминизма, или, если говорить корректнее, протофеминизма (под протофеминизмом подразумевается критический подход к проблеме угнетения женщин, выработавшийся в эпохи, которые предшествовали «первой волне феминизма», то есть до конца XVIII века).

Цель, задачи, методы, материалы исследования. Целью данного исследования ставилось выявление истоков феминизма, зарождения его идей задолго до появления самого понятия «феминизм» (в конце XIX века) и даже до начала периода «первой феминистской волны». Наша работа велась на основе изучения деятельности Кристины Пизанской, ставшей первой в эпоху Средневековья профессиональной писательницей Европы.

Основными задачами исследования являются, во-первых, анализ конкретных текстов Кристины Пизанской в гендерном фокусе, а во-вторых, выявление в них специфики трактовок различных позиций женщин в европейском обществе Позднего Средневековья.

Ключевыми методами работы на основе гендерного подхода выступали выборка, сравнение и критический анализ литературных, исторических и историографических текстов, относящихся к полю исследования по конкретным временным и территориальным рамкам, а также интерпретация и обобщение полученных результатов.

Используя при анализе гендерные концепции, в первую очередь, необходимо учитывать то, что, по сравнению с преваляровавшими ранее поло-ролевыми подходами, акцент в нашей работе ставится на проблемы *властных отношений* в обществе, а в соответствии с этим, на условия несправедливого распределения ресурсов и на выработку правил действия людей в зависимости от их социальных статусов – на примере того, как к этому подходила Кристина Пизанская. Иначе говоря, данные гендерные исследования являются *конструктивистским анализом*.

В качестве материалов исследования использовались работы Кристины Пизанской, изданные и опубликованные в различные периоды на разных языках, в том числе в переводах на русский язык. Кроме этого, нами изучались работы современных ученых, публиковавшиеся со второй половине XX века вплоть до настоящего времени, в которых подробно рассматривались жизнь и деятельность самой Кристины. Большой объем исследований (книг и статей), посвященных французской писательнице, опубликован преимущественно за рубежом. С 1990-х годов вплоть до сегодняшнего дня к этому добавились часть отечественных специалистов (включая авторов данной работы [6; 7; 8; 9]) и исследователи в постсоветских странах [1; 2; 5; 10; 11; 12; 13].

Результаты исследования и их обсуждение. Кристина Пизанская происходила из итальянской семьи, но фактически всю свою жизнь прожила во Франции. Благодаря своему отцу, известному итальянскому врачу и астрологу, устроившемуся на службу короля Франции Карла VI (Безумного)

(1380–1422) [24], Кристина получила очень хорошее образование, что было необычным в то время не только для женщин, но и в целом для большинства людей (в том числе, для аристократии). Уже будучи взрослой, Кристина писала в своих заметках о необходимости, по ее мнению, получать женщинам такое же образование, на которое имели право мужчины [3; 26, с. 153–155]. В 15 лет она вышла замуж за знатного молодого человека – королевского секретаря. Их брак, как писала сама Кристина, был счастливым. Однако уже в 25 лет она стала вдовой с тремя маленькими детьми и одновременно ухаживала за своей матерью и сиротой-племянницей, т. к. отец Кристины умер несколькими годами ранее. В то же время Кристина оказалась в ситуации, когда к полученному от мужа наследству предъявили претензии другие родственники. С этого момента в ее жизни начинает появляться и множиться масса бытовых сложностей. Вынужденная искать другие средства для существования, Кристина посвящает себя литературным трудам [3–4; 19–29]. Они станут известны и популярны еще во время ее жизни, а в XX веке многие историки (в том числе феминистки) оценят ее работы как первые *писательские* в профессиональном понимании этого слова (для нее это было не развлечение или не интимные исповеди «под столом», а именно письмо для заработка) [1, с. 95–96; 2; с. 5, 134–135; 6–9; 10, с. 201–209; 11–13; 14, 17; 15, с. 176–177; 17, с. 51–53; 18, с. 4]. Но главное, что отмечается исследователями сегодня, Кристина Пизанская в своих работах поднимала вопросы, которые были связаны с неравным и несправедливым, как она считала, положением женщин во всех обществах. Она спорила с оппонентами на эту же тему (*querelle des femmes*), критикуя их за женоненавистничество, за недостойные и оскорбительные обвинения женщин в различных негативных качествах, которые они якобы имеют от рождения именно из-за принадлежности к «слабому полу» [26, с. 3–7; 27].

В ответ Кристина достаточно жестко и даже радикально для того времени выступала против множества обид и оскорблений, адресованных женщинам. Она писала, что так могут высказываться только те мужчины, которые общались в своей жизни исключительно с подобными им распутными особами, либо они клеветают на женщин из-за своих предрассудков, либо из-за потери своих мужских «способностей» [23, с. 139–147; 27, с. 285–287].

Часть своих работ Кристина посвящала автобиографической теме (в трактатах и в поэтических балладах). Для того времени это был редкий и необычный способ самовыражения и рефлексии. В различных своих работах Кристина нередко останавливалась на нестандартной для того времени теме об обеспечении семьи и использовании женщинами собственных доходов [22, с. 201–204]. Несомненно, в этом сказывались особенности жизни самой писательницы, т. е. судебные тяжбы по поводу наследства мужа. Поэтому она стала первым профессиональным писателем Европы, получавшим деньги благодаря продаже собственных текстов [17, с. 51–52].

В некоторых своих работах Кристина затрагивала почти табуированную для того времени тему – о случаях изнасилования женщин. Она резко отбрасывала обвинения женщин в якобы стимулировании ими (по собственным «греховным желаниям») агрессивных действий мужчин [26, с. 160–164].

Еще одним необычным для того времени подходом была интерпретация Кристиной Пизанской событий, связанных со взлетом популярности во Франции Жанны д'Арк, а затем предательством ее частью знати и последующей казнью. Кристина посвятила этой теме целую поэму – «Слово о Жанне д'Арк» (1429 г.). Работа была написана уже во время новой, посмертной героизации Жанны – сразу после коронации французского наследника. В этом произведении Кристина делала акцент на принадлежности Жанны к *женскому* полу (т. е. без стандартного приписывания ей «бесполой» святости). Таким подходом Кристина подчеркивала необходимость признания «силы и чести женщин» (что далеко не совпадало с традиционными клише об иерархично-ценностном разделении «мужских» и «женских» качеств) [25].

В самой известной своей работе – «Книге о Граде Женском» (1404–1405) – Кристина путем стилистических аллегорий об «укладке» и «строительстве из философского камня» особого «Женского Города» пыталась подчеркнуть, что женщины, во-первых, ни в чем не уступают мужчинам по своим способностям, а во-вторых, Город, по ее мнению, станет местом трансляции взглядов женщин на самые разные темы, а его стены – прочной защитой от мрака и от насилия [14, с. 17; 26]. Во время жизни Кристины Пизанской эти аллегории были почти сказочными и еще долгое время мало в чем совпадали с реальностью. Однако само внимание к этой теме, острота дискуссий, в конце концов, поспособствовали в будущем (то есть уже в нашей современности) переосмыслению традиционных схем жизни и принятию большинством – через несколько этапов феминистской борьбы – новых ценностей, правил и норм, которые для многих сегодня считаются универсальными в правовом, политическом и социальном смысле.

Итоги исследования. Таким образом, Кристина Пизанская по своим литературным работам и по участию в публичных дискуссиях действительно может считаться первым примером феминизма (или протофеминизма). Несмотря на то, что при жизни Кристины Пизанской термина «феминизм» еще не существовало и до начала его «первой волны» с уже вполне конкретными политическими и социальными требованиями должны были пройти несколько веков, как писала американская исследовательница Беатриса Готтлиб, «если феминизм означает думать о женщинах и чувствовать то, что они заслуживают лучшего в мире, тогда Кристина была феминисткой...» [16, с. 359–360]. Или можно подвести итог словами

самой Кристины Пизанской, где она особенно подчеркивала значимость и отличие *женских* взглядов на жизнь: «... Будучи женщиной, – писала она, – я выступаю за женщин... И именно потому что я – женщина, я могу нести более правдивые свидетельства... чем те, у кого прямого опыта нет...» [27, с. 287].

Заключение. Многие затронутые Кристиной в ее литературных текстах проблемы продолжают быть актуальными и сегодня. Все еще нерешенными до конца, поэтому по-прежнему озвучиваемыми и обсуждаемыми являются темы гендерного неравенства (экономического, социального и политического – в системе образования, в медиа, при устройстве на работу и по оплате труда, при продвижении по политической лестнице, по признанию интеллектуальных и творческих способностей), гендерных стереотипов, отдельного проявления мужского шовинизма и мизогинии, различных форм мужского насилия и сексуальных домогательств, изменения моделей взаимоотношений полов и многое другое.

С особенностями своего времени (в том числе, языком и стереотипами) Кристина Пизанская пыталась критично подойти к проблемам неравенства в отношении женщин. Путем глубоких психологических размышлений она пыталась нащупать и предложить тот вариант будущей жизни, который в определенной степени и частично начал выноситься для обсуждения на политическую арену только несколькими веками позже, а в последующем – постепенно или рывками – реализовываться. Это еще раз подчеркивает значимость связи между разными эпохами и поколениями.

Список использованных источников

1. Гасанова, Т. М. Кристина Пизанская – первая французская писательница-феминистка / Т. М. Гасанова // #ScienceJuice2019 : сборник статей и тезисов / Сост.: Е. В. Страмнова, С. А. Лепешкин. – М. : Парадигма, 2020. – 476 с. – С. 95–102.
2. Елизарова, Е. Ю. Социально-политические взгляды Кристины Пизанской, 1364–1430 гг. : автореферат дис. ... канд. ист. наук / Е. Ю. Елизарова. – СПб., 2000. – 14 с.
3. Кристина Пизанская. Из «Книги о Граде Женском» / Кристина Пизанская, пер. Ю. П. Малинина // «Пятнадцать радостей брака» и другие сочинения французских авторов XIV–XV веков : пер. с франц. – М. : Наука, 1991. – 320 с. – С. 218–256.
4. Кристина де Пизан. Баллады / Кристина де Пизан // Семь веков французской поэзии в русских переводах; перевод с франц., составление, вступ. статья, справки об авторах Е. В. Витковского. – СПб. : Евразия, 1999. – 760 с. – С. 29–31.
5. Пядухова, Д. Д. Женский вопрос в трудах Кристины Пизанской / Д. Д. Пядухова // Наука 60-й параллели: тезисы докладов XXIII Открытой региональной студенческой конференции им. Г. И. Назина. Сургут, 4 апреля 2019 г.; Сургут. гос. ун-т. – Сургут : ИЦ СурГУ, 2019. – 182 с. – С. 134–135.
6. Рогач, С. А. Кристина Пизанская: истоки феминизма / С. А. Рогач, Е. Д. Смирнова // Адам и Ева : Альманах гендерной истории ; ред. Л. П. Репина, ИВИ РАН. – Москва, 2003. – № 6. – С. 222–231.
7. Рогач, С. А. Кристина Пизанская: истоки феминизма [Электронный ресурс] / С. А. Рогач, Е. Д. Смирнова // Вест. Бел. гос. ун-та. Серия 3, № 1. – Минск, 2004. – С. 23–28. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/206044>. – Дата доступа: 15.11.2020.
8. Рогач, С. Кристина Пизанская: первая женщина, вооружившаяся пером ради защиты своего пола [Электронный ресурс] / С. Рогач // Женщины в политике: новые подходы к политическому. Феминистский образовательный альманах; ред. «Адліга» А. Ю. Першай, Е. М. Иванова. – Вып. 3. Публичное: приватизация приватного. – Прага: Адліга, 2013. – 132 с. – С. 107–113. – Режим доступа: http://www.fempol.com/sites/default/files/archives/issue03/rogach_WiP03.pdf. – Дата доступа: 20.11.2020.
9. Смирнова, Е. Д. Общественно-правовой и семейно-бытовой статус знатной женщины Франции XI–XIV веков / Е. Д. Смирнова, С. А. Рогач. – Минск : ПолиБиг, 1996. – 100 с.
10. Тогоева, О. И. Филология на службе у истории, или Феминизм «нулевого уровня». Рец. на: *Christine de Pizan. Le Livre des epistres du debat sus le Rommant de la Rose* / Ed. critique par A. Valentini. P., 2016 // Средние века. – 2017. – Вып. 78. – № 4. – С. 201–209.
11. Успенская, В. И. Теоретическая реабилитация женщин в произведениях Кристины Пизанской. Пособие к курсу по истории феминизма / С приложением фрагментов книги К. Пизанской «Книга о Граде женском». – Тверь : ФеминистПресс – Россия, 2003. – 56 с.
12. Успенская, В. И. Кристина Пизанская и ее «теоретическая реабилитация женщин» / В. И. Успенская // Женщины в истории: возможность быть увиденными : сб. науч. ст. вып. 3 / под ред. И. Р. Чикаловой. – Минск : БГПУ, 2004. – 308 с. – С. 193–203.
13. Успенская, В. И. Кристина Пизанская: предвестница феминизма в средневековой Европе / В. И. Успенская [Электронный ресурс]. – М. : Московская феминистская группа, 2011. – Режим доступа: <http://ravnopravka.ru/2011/03/реабилитация-женщин-в-произведениях/>. – Дата доступа: 15.11.2020.
14. Dulac, L. L'autorité dans les traités en prose de Christine de Pizan: discours d'écrivain, parole de prince // Une femme de Lettres au Moyen Age. Études autour de Christine de Pizan / Articles inédits réunis par L. Dulac et B. Ribémont. Orleans: Paradigme, 1995. – 526 p. – P. 15–24.
15. Ferrante, J. M. To the Glory of Her Sex: Women's Roles in the Composition of Medieval Texts / J. M. Ferrante. – Bloomington: Indiana University Press, 1997. – 312 p. – P. 176–177.
16. Gottlieb, B. The Problem of Feminism in the Fifteenth Century // Women in the Medieval World. Essays in Honor of John H. Mundy / Ed. by J. Kirshner and S. F. Wemple. Oxford/ New York: Blackwell, 1985. – ix, 380 p. – P. 359–360.
17. Hicks, E. Situation du débat sur le '*Roman de la Rose*' / E. Hicks // Une femme de Lettres au Moyen Age. Études autour de Christine de Pizan / Articles inédits réunis par L. Dulac et B. Ribémont. – Orléans : Paradigme, 1995. – 526 p. – P. 51–67.
18. Killigan, M. The Allegory of Female Authority : Christine de Pizan's '*Cité des Dames*'. Ithaca (N.Y.): Cornell University Press, 1991. – XV, 290 p.

19. Pizan, Ch. de. Le livre de la mutation de fortune. 4 vol. / Ch. de Pizan ; éd. par S. Solente. – Paris: Picard, 1959–1966.
20. Pizan, Ch. de. Le livre du chemin de long estude / Ch. de Pizan ; éd. par R. Püschel. – Genève: Slatkine Reprints, 1974. – 301 p.
21. Pizan, Ch. de. Cent Ballade d’amant et de dame / Ch. de Pizan ; éd. par J. Cerquiglini. – Paris; Poésie/Gallimard, 1982. – 336 p.
22. Pizan, Ch. de. Le livre de trois vertus / Ch. de Pizan ; éd. par Ch. C. Willard et E. Hicks. – Paris: Champion, 1989. – xxvi, 254 p.
23. Pizan, Ch. de. Le livre de l’advison Christine / Ch. de Pizan ; éd. par L. Dulac et Ch. Reno. – Paris: Honoré Champion, diffusion Slatkine Genève, 2001. – 261 p.
24. Pizan, Ch. de. Livre des Fais du Sage Roy Charles. 1, Prologue / Ch. de Pizan // Choix de chroniques et mémoires sur l’histoire de France, avec notice littéraire. T.11.; Par J.-A.-C. Buchon. – Paris, 1838.
25. Pizan, Ch. de. Le Ditié de Jehanne d’Arc / Ch. de Pizan [Electronic resource] // Society for the Study of Medieval Languages and Literature. – Oxford: A. J. Kennedy and K. Varty, 1977. – Mode of access: <https://www.jeanne-darc.info/contemporary-chronicles-other-testimonies/christine-de-pizan-le-ditie-de-jehanne-darc/>. – Date of access: 11.12.2020.
26. Pizan, Ch. de. The Book of the City of Ladies / Ch. de Pizan; transl. by E.J. Richards. New York: Persea Press, 1982. – 281 p.
27. Pizan, Ch. de. From ‘Lesser Treatise on the Romance of the Rose, June-July, 1401’ / Ch. de Pizan // The Writing of Christine de Pizan ; ed. Ch.C. Willard. New York: Persea Books, 1994. – 384 p.
28. Pizan, Ch. de. ‘Those Things I Have Here Refuted’ / Ch. de Pizan // Women Imagine Change: A Global Anthology of Women’s Resistance From 600 B.C.E. to Present / Ed. by E.C. DeLamotte, N. Meeker, and J. O’Barr. New York & London: Routledge, 1997. – 558 p. – P. 284–287.
29. Pizan, Ch. de. To Ennoble the Mind of Woman / Ch. de Pizan // Women Imagine Change: A Global Anthology of Women’s Resistance From 600 B.C.E. to Present / Ed. by E.C. DeLamotte, N. Meeker, and J. O’Barr. New York & London: Routledge, 1997. – 558 p. – P. 469–472.

References

1. Gasanova, T. M. (2020) Kristina Pizanskaya – pervaya frantsuzskaya pisatel'nitsa-feministka. #ScienceJuice2019: sbornik statej i tezisov. Tom 2. [Christine de Pizan is the first French writer-feminist. #ScienceJuice2019: collection of articles and abstracts. Vol. 2]. Moscow : Paradigma. 95–102. (In Russ).
2. Elizarova, E. Y. (2000) Sotsialno-politicheskie vzglyady Kristiny Pizanskoj, 1364–1430. [Social and political views of Christine de Pizan, 1364–1430] [Author’s abstr. cand. hist. diss.]. Saint Petersburg. (In Russ).
3. Kristina Pizanskaya. (1991) Iz “Knigi o Grade Zhenskom”. “Pjamadtsats radostej braka” i drugie sochineniya frantsuzskikh avtorov XIV–XV vekov. [From “The Book of the City of Ladies”. “Fifteen joys of marriage and other works of French authors in the XIV–XV centuries.]. Moscow : Science. 218–256. (In Russ).
4. Kristina de Pizan. (1999) Ballady. Sem’ vekov frantsuzskoy poesii v russkikh perevodah. [Ballads. Seven centuries of French poetry in Russian translations; transl. E.V. Vitkovskij]. Saint Petersburg. 29–31. (In Russ).
5. Pyadukhova, D. D. (2019) Zhenskij vopros v trudah Kristiny Pizanskoj. Nauka 60-j paralleli: tezis dokladov XXIII Otkrytoy regionalnoj studencheskoj konferencii im. G. I. Nazina. Surgut, 4 aprelya 2019 g.; Surgutskij gosudarstvennyj universitet. [Women’s question in the works of Christine de Pizan. Science of the 60th parallel: abstracts of the XXIII Open Regional Student Conference named after G. I. Nazin. Surgut, April 4, 2019]. Surgut : SurSU. 134–135. (In Russ).
6. Rogach, S. A., Smirnova, E. D. (2003) Kristina Pizanskaya: istoki feminizma. Adam I Eva: Almanah gendernoj istorii; red. L. P. Repina, IVI RAN. [Christine de Pizan: the origins of feminism. Adam & Eve: Almanac gender history; ed. L. P. Repina, IWH RAS]. Moscow : IWH RAS. 6, 222–231. (In Russ).
7. Rogach, S. A., Smirnova, E. D. (2004) Kristina Pizanskaya: istoki feminizma. Vestnik Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta. [Christine de Pizan: the origins of feminism. Bulletin of Belorussian State University]. Publ. Retrieved November 15 2020 from <http://elib.bsu.by/handle/123456789/206044>. 3(1), 23–28. (In Russ).
8. Rogach, S. (2013) Kristina Pizanskaya: pervaya zhenschina, vooruzhivshayasya perom radi zhaschity svoego pola. Zhenschiny v politike: novye podkhody k politicheskomu. Feministskij obrazovatelnyj almanah; red. “Adliga” A. Y. Pershai, E. M. Ivanova. Vypusk 3. Publichnoe: privatsizatsiya privatnogo. [Christine de Pizan: the first woman to take up a pen to defend her sex. Women in politics: new approaches to the political. Feminist educational almanac: ed. of “Adliga” A. Y. Pershai, E. M. Ivanova. Issue 3. Public: privatization of private]. Publ. Retrieved November 20 2020 from http://www.fempol.com/sites/default/files/archives/issue03/rogach_WiP03.pdf. Praga: Adliga. 107–113.
9. Smirnova E.D., Rogach S.A. (1996) Obschestvenno-pravovoj i semejno-bytovoj status znatnoj zhenschiny Francii XI–XIV vekov. [Social and legal and family and household status of a noble woman of France of the XI–XIV centuries]. (In Russ).
10. Togoëva, O. I. (2017) Filologiya na sluzbe u istorii, ili Feminizm “nulevogo urovnja”. Rec.: Christine de Pizan. Le Livre des épistres du debat sus le Rommant de la Rose; ed. critique par A. Valentini. Paris, 2016. Srednie veka. [Philology in the service of history, or “Zero level” feminism. Middle Ages]. 78(4), 201–209.
11. Uspenskaya, V. I. (2003) Teoreticeskaya reabilitatsiya zhenschin v proizvedeniyah Kristiny Pizanskoj. Posobie k kursu po istorii feminizma / S prilozheniem fragmentov knigi K. Pizanskoj “Kniga o Grade zhenskom”. [Theoretical rehabilitation of women in the works of Christine de Pizan. Guide for the course on the history of feminism / With the attachment of fragments of the book of Christine de Pizan “The Book of the City of Ladies.”]. Tver : FeministPress. (In Russ).
12. Uspenskaya, V. I. (2004) Kristina Pizanskaya i ee “teoreticeskaya reabilitatsiya zhenschin”. Zhenschiny v istorii: vozmozhnost’ byt’ uvidennyimi: Sbornik nauchnyh statej. Vypusk 3; red. I. R. Chikalovoj. [Christine de Pizan and her “theoretical rehabilitation of women”. Women in history: The opportunity to be seen: A collection of scientific articles. Ed. I. R. Chikalova]. Minsk : BSPU. 193–203. (In Russ).
13. Uspenskaya, V. I. (2011) . Kristina Pizanskaya: predvesnica feminizma v srednevekovoj Evrope. [Christine de Pizan: harbinger of feminism in medieval Europe]. Publ. Retrieved November 15 2020 from <http://ravnopravka.ru/2011/03/реабилитация-женщин-в-произведениях/>. Moscow : Moscow feminist group. (In Russ).

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ УЧЕБНЫХ ПРЕДМЕТОВ ГУМАНИТАРНОГО ЦИКЛА И ОБШИРНОЙ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

С. В. Филимонова

учитель истории и обществоведения, квалификационная категория «Учитель-методист»,
ГУО «Гимназия имени Я. Купалы»,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: s0804@mail.ru

В статье описывается педагогический опыт развития духовно-нравственной культуры учащихся на примере созданной интеграционной системы урочно-внеурочной практики конкретного учебного заведения. В нее включены интегрированные учебные занятия гуманитарных дисциплин и внеурочная деятельность, связанная со знакомством с историко-культурными ценностями разных времен и народов, родного города и страны.

Активность учащихся, демонстрация интереса к нравственной тематике, проявление нравственных качеств в различных формах урочной и внеурочной деятельности может служить в качестве доказательства эффективности данного опыта в развитии духовно-нравственного мира учащихся.

Ключевые слова: интеграция гуманитарных дисциплин, урочно-внеурочная интеграция, духовно-нравственная культура учащихся.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' SPIRITUAL AND MORAL CULTURE ON THE BASIS OF THE CULTURAL COMPONENT OF HUMANITARIAN SUBJECTS AND EXTENSIVE EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

S. V. Filimonova

Teacher of History and Social Studies, qualification category teacher-methodist, "Gymnasium named after Ya. Kupala",
Mozyr, the Republic of Belarus
E-mail: s0804@mail.ru

The article deals with the pedagogical development experience of students' spiritual and moral culture on the example of the created integration system of the regular and extracurricular practice of a particular educational institution. It includes integrated lessons of humanitarian disciplines and extracurricular activities, related to the acquaintance of historical and cultural values of different times and peoples, the native city and the country.

The activity of students, the demonstration of interest in moral topics, the manifestation of moral qualities in various forms of regular and extracurricular activities can serve as evidence of the effectiveness of this experience in the development of the students' spiritual and moral world.

Key words: integration of humanitarian disciplines, extracurricular integration, students' spiritual and moral culture.

Введение. Об актуальности духовно-нравственного развития личности учащегося свидетельствуют многие кризисные явления современной жизни: подростковый алкоголизм, наркомания, компьютерная зависимость, криминализация детской среды, низкий уровень общественной морали, утрата семейных ценностей.

Характерными признаками современных детей является притуплённая эмоциональная отзывчивость, прогрессирующая нравственная глухота, размытость нравственных и эстетических критериев.

Для стимулирования духовного роста неопределимое значение имеет искусство, которое запечатлевает литературным словом, музыкальными звуками, живописными красками, игрой театральных и киногероев лучшие примеры нравственного поведения людей разных времен и народов.

Проведённая диагностика выявила проблему, что учащиеся гимназии имеют недостаточный интерес к мировым и отечественным ценностям художественной культуры, к различным видам искусства и невысокий процент посещаемости учреждений культуры города и страны.

Цели и задачи. Мы поставили перед собой цель – развить духовно-нравственные начала личности учащихся через использование культурологической составляющей содержания гуманитарных учебных предметов (литература, искусство, история и обществоведение) с помощью интегрированной системы урочной и внеурочной деятельности.

В ходе работы нами решались следующие задачи:

- 1) выявить особенности духовно-нравственного воспитания на современном этапе;
- 2) отобрать содержательный материал учебных предметов гуманитарного цикла с воспитательным потенциалом;
- 3) найти и систематизировать эффективные методы воздействия на духовно-нравственную сферу личности учащихся.

Методы и материал исследования. Методами нашего исследования являются изучение и анализ теоретической и публицистической литературы, наблюдение, анкетирование, а также анализ и описание опыта работы.

В своей учебно-воспитательной работе мы опираемся на основы теории и практики педагогической науки, а также на азы возрастной психологии [1]. Стремимся создать воспитывающие внешние условия, а также стараемся обратиться к внутренней направленности личности учащихся, учесть уровень их притязаний, интересы и потребности, а также вовлечь в разностороннюю творческую деятельность.

В педагогической практике большое значение уделяем интеграции содержания образования [2]. Интегрированные уроки дают учащимся более широкое и яркое представление о мире и человеке, о взаимосвязи предметов и явлений. Они развивают творческий потенциал учащихся, побуждают к осмыслению и нахождению причинно-следственных связей, к развитию логики, коммуникативных и других способностей [4].

Объект исследования – духовно-нравственное воспитание учащихся.

Предмет исследования – урочно-внеурочная интегрированная система воспитания.

Результаты и их обсуждение. На нравственную сферу учащихся оказывают благотворное влияние коллективная работа в группах и педагогика сотрудничества во время подготовки и проведения интегрированных уроков. Изучение жизни замечательных людей, создателей шедевров искусства, проникновение вглубь содержания произведений искусства и знакомство с героями литературных, музыкальных произведений, картин, художественных фильмов, изучаемых по истории, литературе и мировой художественной культуре, инсценировки исторических событий и литературных сцен меняют духовно-нравственную составляющую учащихся. Включаясь в творчество, учащиеся задействуют образное мышление, воображение, фантазию, нестандартный подход к решению творческих задач, стремление к эстетическому преобразованию реальности, эмоциональную лабильность, чувство эмпатии, сопереживания. Иногда мы проводили учебные занятия в стенах краеведческих музеев и художественных галерей с участием живой музыки в лице учащихся и преподавателей музыкальных школ или музколледжа.

Активное участие в подготовке и проведении урока развивает заинтересованность, самостоятельность, целеустремленность в достижении положительного результата всех участников процесса. Это доказывает рефлексия в конце учебных и внеклассных занятий. Учащиеся дают высокую оценку таким урокам, высказывают заинтересованность в содержании материала и деятельностном подходе во время учебных и внеучебных занятий [4].

Чтобы увидеть ребенка в процессе образования и воспитания, его надо открыть, повернуть к себе, включить в деятельность [3]. Мы включаем учащихся в художественно-творческую деятельность.

Наша технология предусматривает интеграцию урочной деятельности с внеклассной работой. Дополнительное образование в нашей практике можно разделить на два направления: художественно-эстетическое и туристско-краеведческое.

Одной из эффективных форм развития личности учащегося являются создание и организация работы научных обществ учащихся, которые позволяют реализовать личностно ориентированный подход, педагогику сотрудничества, поддержку одаренных детей, выстраивать индивидуальную траекторию развития личности.

Исследовательские и проектные работы учащихся духовно-нравственного содержания презентуются как в учреждении образования на гимназических чтениях, так и на конкурсах районного, областного и республиканского уровней.

Во внеурочной деятельности широко используется музейная педагогика: поисковая работа, музейные уроки, работа лекторских групп. Базой для формирования необходимых компетенций служит этнографический музей «Белорусская хата» и «Музей Янки Купалы». Объединение по интересам «Юный экскурсовод» проводит экскурсии, рассказывающие о жизни и традициях наших предков, о творчестве великого поэта. Экскурсии проводятся еженедельно, охватывая учащихся 1 и 2 ступеней обучения.

Свои знания по краеведению учащиеся закрепляют на занятиях музея-мастерской художника-керамиста Н. Н. Пушкаря, музея народной культуры «Полесская веда», краеведческого музея, исторического центра «Мозырский замок», а также церковно-археологического кабинета при Туровском епархиальном управлении.

Нами регулярно проводятся классные часы с единым названием «Встречи с прекрасным» для учащихся 5–9 классов. На этих занятиях значимым механизмом деятельности является приобщение учащихся к изобразительному искусству на примере творчества великих мастеров прошлого и художников нашего города. В ходе занятий развиваются эстетические чувства и творческие способности учащихся.

В художественно-творческую деятельность включаются учащиеся во время проведения встреч с писателями, поэтами, художниками и музыкантами города Мозыря на базе учебного заведения или районной библиотеки им. А. С. Пушкина, а также во время посещения спектаклей Мозырского драматического театра имени Ивана Мележа, концертов классической музыки на базе музыкального колледжа, вечеров авторской песни на базе клуба «Строитель», туристических поездок культурно-просветительского характера.

Знакомство с интересными людьми города (поэтами: В. Андриевским, А. Коледой, Г. Дашкевич, И. Сусленко, композиторами: М. Копачем, Л. Шнитманом, художниками: Н. Дубравой, В. Сидоркиным, А. Адосием, Н. Кисловой, актёрами: М. Клименко, В. Дубровым, Р. Циркиным, Н. Скомороховой, Е. Прокоповой) происходит на занятиях объединения по интересам «Знай и люби родной край». Встречи происходят и в здании гимназии, и в театре, и в выставочном зале. В рамках этих встреч юные поэты, музыканты, сатирики, художники, дизайнеры могут показать, на что они способны, пообщаться с профессионалами в свободной непринужденной обстановке.

На наш взгляд, особо результативным является многолетнее сотрудничество с городским театром. Драматургическое произведение, сыгранное на сцене, – богатый источник переживаний, интеллектуально-эмоционального опыта, который способствует духовно-нравственному обогащению. После посещения спектакля необходимо послесловие. Это происходит в виде обсуждения увиденного или в форме написания эссе по поводу пережитых эмоций во время просмотра театрального произведения. Активно обсуждаются некоторые спектакли на уроках обществоведения в 9 классе во время изучения раздела «Человек и нравственность».

Способствуют развитию духовно-нравственной сферы личности учащихся и экскурсионные поездки. Они тоже носят интегрированный (полинаправленный) характер: это и историческое наследие (обзорные экскурсии по Мозырю и другим городам), это и героическое военное прошлое («Линия Сталина», Одесские катакомбы, Брестская крепость, Буйничское поле и др.), это и посещение художественных музеев (Национальный художественный музей, галерея А. Исачёва в г. Речица, Эрмитаж и др.), театров (Львовский оперный, Театр оперы и балета в Одессе, Большой театр в Минске, областные театры РБ и др.), это и краеведение («Золотое кольцо Гомельщины»), это и посещение религиозных святынь различных конфессий.

В нашу технологию (систему) мы ввели практику кинолекториев в шестой школьный день (2 раза в месяц) на базе малого зала городского кинотеатра «Мир». Это, прежде всего, просмотр фильмов советского производства без чипсов и попкорна. Результативность этого метода – формирование нравственной культуры подростков – видна во время обсуждения кинолент, в их ответах на вопрос: чему фильм учит?

Выводы. Применение вышеизложенной технологии, в которой сбалансированы теоретические и практические формы и методы обучения и воспитания, даёт результаты. Система работы учителей оправдана положительными отзывами об интегрированных уроках по культурно-исторической тематике, многочисленными достижениями учащихся в исследовательской деятельности, интересом среди учащихся и их родителей к туристическим поездкам по родной Беларуси и ближнему зарубежью, посещением кинолектория и театральных постановок и пешеходных экскурсий по городу и т. д. Другими словами, активность учащихся в различных формах урочной и внеурочной деятельности может служить в качестве доказательства эффективности опыта в развитии духовно-нравственного мира учащихся.

Список использованных источников

1. Болотова, А. К. Психология развития и возрастная психология : учебник для ВУЗов / А. К. Болотова. – С.Пб. : Питер, 2018. – 512 с.
2. Интеграция в обучении [Электронный ресурс] / Н. В. Давыденко, Г. Е. Салошина. – Воронеж, 2010. – Режим доступа: <https://urok.1sept.ru/articles/571770>. – Дата доступа: 09.11.2020
3. Калюжная, Е. Г. Художественно-творческая деятельность: понятие, структура, педагогический потенциал [Электронный ресурс] / Е. Г. Калюжная // Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании». – г. Екатеринбург, Россия, Научная электронная библиотека «КиберЛенинка», 2015. – 34–40 с. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/hudozhestvenno-tvorcheskaya-deyatelnost-ponyatie-struktura-pedagogicheskiy-potentsial/viewer>. – Дата доступа: 16.09.2020.
4. Филимонова, С. В. Интегрированный урок в старших классах / В. И. Анисимов, И. С. Жигарь, С. В. Филимонова // Теория и технология интегративного образования: учебно-методическое пособие – Вып. 1: Школа начальная-средняя-высшая. – Мозырь : МГПУ, 2003. – С. 92–167.

References

1. Bolotova, A. K. (2018). Developmental psychology and developmental psychology. *Textbook for universities*. Saint Petersburg : Piter. 512 (In Russ).
2. Davydenko, N.V., & Saloshina G.E. (2010). Integration in education. Voronezh. Retrieved November 09 2020 from: <https://urok.1sept.ru/articles/571770> (In Russ).
3. Kalyuzhnaya, E. G. (2015). Artistic and creative activity: concept, structure, pedagogical potential. *Text of a scientific article in the specialty* [Education Sciences]. [Scientific electronic library: *CyberLeninka*]. Yekaterinburg. Retrieved September 16 2020 from: <https://clck.ru/TEERJ>. 34–40. (In Russ).
4. Filimonova, S. V. (Ed.) (2003). *Integrated lesson in senior classes: uchebnoe posobie. [Theory and technology of integrative education. Issue 1. Primary-secondary-higher school]*. Mozyr : MSPU Publ. 92–163. (In Russ).

ФАКТОРЫ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ДИСКУРСА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ-ФИЛОЛОГОВ

Т. Н. Чечко

кандидат педагогических наук, заведующий кафедрой белорусской и русской филологии
Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: tatyana.chechko@yandex.ru

В статье предпринята попытка определения специфики образовательного дискурса будущих учителей-филологов в условиях педагогического вуза. В результате анализа психолого-педагогических, философских, литературоведческих источников, а также практики профессиональной подготовки будущих учителей-филологов выявлены и охарактеризованы ведущие факторы проектирования образовательного дискурса студентов-филологов: онтологический (фактор «вызовов времени»); антропологический (фактор целостности личности как биосоциального существа); учебно-процессуальный (фактор преемственности школы и вуза, «фактор первокурсника»); системно-организационный (фактор целостного научно-методического обеспечения профессионального обучения).

Ключевые слова: образовательный дискурс, будущий учитель-филолог, онтологический фактор, антропологический фактор, учебно-процессуальный фактор, системно-организационный фактор.

FACTORS OF DESIGNING THE EDUCATIONAL DISCOURSE OF FUTURE TEACHERS- PHILOLOGISTS

T. N. Chechko

Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Chair of Belarusian and Russian Philology,
Mozyr State Pedagogical University named after I.P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: tatyana.chechko@yandex.ru

The article attempts to determine the specifics of the educational discourse of future teachers-philologists in the conditions of a pedagogical university. As a result of the analysis of psychological, pedagogical, philosophical, literary sources, as well as the practice of professional training of future teachers-philologists, the leading factors of designing the educational discourse of students-philologists were identified and characterized: ontological ("time challenges" factor); anthropological (factor of the integrity of the personality as a biosocial being); educational and procedural (the factor of continuity of school and university, "freshman factor"); systemic and organizational (a factor of integral scientific and methodological support of vocational training).

Key words: educational discourse, future teacher-philologist, ontological factor, anthropological factor, educational-procedural factor, system-organizational factor.

Введение. Информационное общество XXI века формирует особые требования к компетентности современного педагога-филолога, что значительно усиливает требования к эффективности организации образовательного процесса в высшей педагогической школе. К институциональным формам профессиональной коммуникации ученые относят образовательный дискурс, который имеет свою специфику с учетом места, способов и коммуникантов образовательного процесса, этнических ценностей социума в целом и ценностей определенной общественной группы. Таким образом, образовательный дискурс организуется в рамках определенного учебного заведения (социального института); по содержанию является личностно ориентированным (цель, методы и средства связаны с развитием личности обучаемого в организованном процессе социального воспитания); характеризуется статусно-ролевыми отношениями коммуникантов (преподавателя и студента) и имеет определенную цель (социализация специалиста) [1].

Образовательный дискурс, являясь одним из видов институционального дискурса, представляет собой общение в рамках статусно-ролевых отношений. Цель образовательного дискурса, как и цель образования в целом, трехкомпонентна: в профессиональной области – формирование ключевых компетентностей участников образовательного процесса, в общественной жизни – полноценная социализация личности в обществе, в личностной сфере – становление самодостаточной личности. Общая цель образовательного дискурса заключается в создании условий для становления целостной личности во всем многообразии её психофизических, социально-личностных характеристик.

Важнейшим условием эффективности образовательного дискурса является переход от академического изложения содержания образования к построению «живого знания». Это значит, что в ходе профессиональной подготовки содержание образования из безличной формы всеобщности должно быть преобразовано в личностную культуру интеллектуально-коммуникативного труда будущего учителя-филолога. Это возможно при целенаправленном проектировании образовательного дискурса с учётом *качественной определенности профессии учителя-филолога и осваиваемых им предметных областей знания* (С. А. Дружилов, И. Л. Пересторонина, Е. В. Бондаревская).

Целью данной статьи является определение и характеристика ведущих факторов проектирования образовательного дискурса будущих учителей-филологов с учетом доминантных аспектов профессиональной подготовки.

Методы и материал исследования. Филологическая подготовка включает целый ряд лингвистических, психолого-педагогических, литературоведческих дисциплин, каждая из которых играет важную роль в становлении компетентного специалиста. В плане формирования базовых, интегральных структур личности педагога именно на искусство слова большие надежды возлагал Н. А. Рубакин. Он отмечал, что произведения искусства помогают «жить полной, разносторонней жизнью... Выбрасывать искусство из своей жизни и даже отодвигать его на задний план – это то же, что совершать своего рода преступление перед самим собою» [2, с. 36]. Значительный развивающий и воспитательный потенциал литературного образования в аспекте формирования самодостаточной личности отмечают в своих трудах и Б. М. Неменский, Д. Б. Кабалевский, И. Я. Кленицкая, Г. И. Беленький, В. И. Хазан, А. И. Капская, В. И. Анисимов и др. В процессе исследования проблемы проектирования образовательного дискурса мы использовали следующие методы: аналитический обзор литературы, сравнительный анализ, моделирование.

Результаты и их обсуждение. Эффективность педагогического взаимодействия во многом определяется коммуникативным потенциалом личности учителя и его интеллектуально-коммуникативными умениями. Анализ и обобщение научной литературы по этой проблеме позволяют выделить факторы, которые следует учитывать при проектировании образовательного дискурса будущих учителей-филологов: *онтологический* (фактор «вызовов времени»); *антропологический* (фактор целостности личности как биосоциального существа); *учебно-процессуальный* (фактор преемственности школы и вуза, «фактор первокурсника»); *системно-организационный* (фактор целостного научно-методического обеспечения профессионального обучения).

Онтологический фактор. Характер параметрических требований к подготовке специалиста определяется «вызовами времени». Подготовка учителей в нашей стране в соответствии с новыми, повышенными, требованиями содействуют: возросший уровень развития педагогической науки и образовательной практики, новые материально-технические возможности учреждений образования, обеспеченность этого процесса соответствующими юридическими документами (Закон об образовании, Закон об общем среднем образовании, Концепция развития национальной школы, Стандарт общего среднего образования, Стандарт высшего образования, Концепция реформирования литературного образования и др.).

Несмотря на предпринимаемые усилия, до сих пор не преодолены многие системные изъяны гуманитарного образования и эстетической культуры современной молодежи. Человекоформирующий потенциал отечественной и мировой литературы используется недостаточно при проектировании образовательного дискурса в условиях педагогического вуза. В организации образовательного пространства унифицируется роль художественно-эстетического развития личности будущего учителя-словесника. Не всегда уделяется достаточно внимания художественным средствам выразительности, опыту поэтического творчества как источнику искомого «живого, эмоционально выразительного, художественно-образного знания». Как следствие, молодые люди всё меньше читают, довольно часто предпочитая классике низкопробные детективы и боевики. Имеет место унифицированность суждений и знаний, почерпнутых из учебника. Упрощенный, или так называемый пообразный, анализ искусства слова по-прежнему господствует на занятиях по литературе, что затрудняет развитие интеллектуально-коммуникативных умений будущего учителя-филолога. Социокультурные условия современности требуют от учителя-филолога навыков эффективной коммуникации, убедительной, аргументированной, ассоциативной. Потенциал литературоведческих дисциплин в этом плане значителен, что должно быть учтено при проектировании образовательного дискурса будущего учителя-филолога в условиях педагогического вуза.

Антропологический фактор. Характер требований к проектированию образовательного пространства специалиста определяется *целостностью личности* как биосоциального существа, гармоническим взаимодействием правого и левого полушарий головного мозга. С целью дальнейшей продуктивной коммуникации важно помнить, что образовательное воздействие на личность должно быть сообразно природе человека. Целостность личности – естественнонаучное основание компетентностного подхода. Этот подход отличает более прочная опора на объективные законы психологии и физиологии, единство всех протекающих в человеческом организме психических процессов, саму природу человеческого мышления (сознания).

Для организации эффективной коммуникации будущего учителя литературы в процессе обучения необходимо задействовать все уровни организации человека – физические, психические, интеллектуальные, чтобы образное и словесно-логическое мышление развивались совместно, в единстве. При освоении литературоведческих понятий «рацио» не должно вытеснять «эмоцио», наглядно-образное начало. Недаром И. Г. Песталоцци в свое время называл наглядность «абсолютной основой всякого познания». Понятия и образы, которыми оперирует мышление, составляют две стороны единого процесса познания, хотя у них и свои специфические функции, они дополняют друг друга. Коммуникация тогда эффективна, когда она характеризуется качествами убедительности/убежденности и доступности/ясности. Чем богаче и ярче информационный продукт, тем полнее понятийное содержание, которое он выражает. С другой же стороны, чем более ясно и правильно осмысливается понятийное содержание предмета или явления, тем полнее и ярче его образное выражение [4]. Недоступное чувственному восприятию, получает,

таким образом, эквивалентное отражение в представлениях обучающихся. Тогда только возможно преобразование академического изучения литературы в живое общение по актуальным вопросам современности с учетом опыта предыдущих поколений и в ярких, эмоционально выразительных речевых формах.

Не менее важным в плане исследуемой проблемы является *фактор преемственности школы и вуза или «фактор первокурсника»*. Исходный блок литературоведческих дисциплин в составе «Устного народного творчества», «Истории древнерусской литературы», «Введения в литературоведение» и – периодически – «Выразительного чтения» уже многие годы включается в учебные планы студентов-филологов первого курса. Однако известно, что первые два курса – это один из наиболее напряженных и чувствительных периодов студенческой жизни (В. А. Слостенин, Н. Г. Колызаева, Д. А. Андреева, Л. Ф. Мирзаянова и др.). Выделение этого курса в качестве особого периода студенческой жизни и учебы – многолетняя традиция, прочно закрепившаяся в теории и методике обучения и воспитания.

Именно в этот период закладывается база для дальнейшего профессионального роста, определяется общее направление развития на следующие годы. Именно на этих курсах начинается процесс систематизации и обобщения специальных литературоведческих знаний, происходит постепенное наращивание и усложнение их системы. Предшествующий (школьный) запас литературоведческих (литературных) знаний существенным образом обновляется, расширяется и углубляется, ранее освоенные литературные факты, понятия предстают в новых связях и отношениях, применяются в новой обстановке. От усвоения фабулы, проникновения в сюжетный конфликт через понимание характеров студент-первокурсник идет к постижению авторского мира и художественной картины мира в целом.

Привычная в школе *учебная* деятельность приобретает *учебно-профессиональный* характер. Студент начинает понимать, что знания и умения ему нужны не только и не столько «для себя», сколько для того, чтобы использовать их для развития своих будущих воспитанников. Как отмечает Д. Б. Богоявленская: «В ходе профессионализации изменяется компонентный состав способностей, детерминирующих успешность деятельности, усиливается теснота связей способностей, входящих в структуру, и увеличивается их общее число» [6, с. 21–22]. Стержневое значение на первом курсе имеет выработка у студентов «позитивных представлений о профессии учителя и позитивного эмоционального отношения к сделанному профессиональному выбору, готовности учиться, развиваться, совершенствоваться, чтобы соответствовать высоким идеалам учителя, отвечать вузовским требованиям. В сознании вузовского преподавателя обязательным является наличие «установки следующего содержания: «Я – учитель будущего учителя» [3, с. 49].

Таким образом, помощь в овладении интеллектуально-коммуникативными умениями и навыками *начинающих* студентов признается в качестве *ключевой* для полной реализации возможностей обучающихся, а необходимость специального проектирования образовательного дискурса расценивается как несомненное педагогическое условие организации «живого, профессионально необходимого общения» [1, с. 3]. Вместе с тем процесс развития интеллектуально-коммуникативных способностей в практике высшей педагогической школы носит случайный и неупорядоченный характер. Слабая успеваемость студентов, особенно первокурсников, часто является следствием недостаточного развития умений учиться в условиях академического изучения дисциплин учебного плана. Трудности адаптационного периода связаны с большим объемом самостоятельной работы, неумением ее организовать, отсутствием необходимых интеллектуально-коммуникативных навыков при работе на лекциях, подготовке к практическим занятиям; слабое представление о содержании и условиях предстоящей профессиональной деятельности. Многие студенты по этой причине не справляются с вузовской учебной нагрузкой. Энтузиазм, связанный с поступлением в вуз, сменяется инертностью, пассивностью, разочарованием [6, с. 81].

Системно-организационный (фактор целостного научно-методического обеспечения профессионального обучения). Стремление педагогов придать целостность учебно-воспитательному процессу обуславливается закономерностями функционирования целостных систем. В частности, такими их свойствами, как интегративность (несводимость к сумме свойств составляющих компонентов), структурность (описание системы через установление её структуры), иерархичность (часть системы выступает как подсистема). Системно-организованный учебный процесс отличаются целенаправленностью и, как следствие, большей образовательной результативностью. Интегративный образовательный эффект возникает вследствие системно-целостной упорядоченности профессионального обучения: во-первых, на уровне необходимой и достаточной совокупности компонентов (составных частей) системы; во-вторых, на уровне индивидуальных характеристик этих компонентов, каждый из которых должен выполнять свои определенные функции, обусловленные их местом и ролью в структуре системы; и, наконец, в-третьих, на уровне преемственных связей, обеспечивающих взаимодействие между ними.

Соблюдение этих условий применительно к организации образовательного процесса требует, чтобы *набор* учебно-организационных форм литературоведческой подготовки (базовых дисциплин, спецсеминаров и т. д.) был необходим и достаточен для создания образовательного дискурса студентов-филологов, *содержание* и *структура* каждой из дисциплин учебного плана соответствующим образом переработаны, а *преемственные связи* между ними были установлены.

Выводы. Таким образом, разработка путей (механизмов) создания образовательного дискурса представляет одно из важнейших направлений современной теории и методики профессионального образования. При традиционном («ЗУНовском») обучении освоение студентами специальных знаний часто превращается в некую самоцель, не всегда тесно связанную с формированием профессионально важных качеств, способностей учителя-словесника. Однако результативность обучения не может измеряться количеством «выученного» материала и его воспроизведением. Со времен древнегреческих мудрецов известно изречение: «Многознание уму не научает». При компетентностном подходе роль знаний «как безусловной основы образования» остаётся по-прежнему весьма значимой и ничем не заменимой. Однако из цели обучения знания превращаются в средство формирования профессиональных компетенций. Два взаимосвязанных, но не однородных процесса – процесс усвоения ЗУНов и процесс развития профессионально важных способностей – объединяются.

Значение проектирования образовательного дискурса состоит в том, что всегда востребуются педагоги, не просто наполненные знаниями, но умеющие постоянно, на протяжении всей жизни коммуницировать, учиться, совершенствовать себя и свою деятельность (ср. положение К. Д. Ушинского о том, что учитель учит до тех пор, пока сам учится, пока открыт новому). Особую важность стратегии создания образовательного дискурса приобретают на начальном этапе профессионально-педагогической подготовки студента-филолога, в период его еще «живой заинтересованности в будущей профессии».

Список использованных источников

1. Антонова, Н. А. Педагогический дискурс: речевое поведение учителя на уроке / автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Н. А. Антонова. – Саратов, 2007. – 25 с.
2. Богоявленская, Д. Б. Психология творческих способностей : учеб. пособие / Д. Б. Богоявленская. – М. : Академия, 2002. – 317 с.
3. Мирзаянова, Л. Ф. Упреждающая адаптация студентов к педагогической деятельности: кризисы, способы упреждения и смягчения / Л. Ф. Мирзаянова ; науч. ред. Т. М. Савельева. – Минск : Беларус. навукa, 2003. – 271 с.
4. Неменский, Б. М. Мудрость красоты: о проблемах эстетического воспитания : кн. для учителя / Б. М. Неменский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1987. – 255 с.
5. Рубакин, Н. А. Избранное : в 2 т. / Н. А. Рубакин ; сост. А. Н. Рубакина. – М. : Книга, 1975. – Т. 2. – 280 с.
6. Сендер, А. Н. Научно-педагогические основы формирования профессиональной направленности студентов / А. Н. Сендер. – Минск : Беларус. гос. пед. ун-т, 1998. – 150 с.

References

1. Antonova, N. A. Pedagogicheskij diskurs: rechevoe povedenie uchitelja na uroke : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. – Saratov, 2007. – 25 s. (In Russ).
2. Bogojavlenskaja, D. B. Psihologija tvorcheskih sposobnostej : ucheb. posobie / D. B. Bogojavlenskaja. – M. : Akademija, 2002. – 317 s. (In Russ).
3. Mirzajanova, L. F. Uprezhdajushhaja adaptacija studentov k pedagogicheskoj dejatel'nosti: krizisy, sposoby uprezhdenija i smjagchenija / L. F. Mirzajanova ; nauch. red. T. M. Savel'eva. – Minsk : Belarus. navuka, 2003. – 271 s. (In Russ).
4. Nemenskij, B. M. Mudrost' krasoty: o problemah jesteticheskogo vospitanija : kn. dlja uchitelja / B. M. Nemenskij. – 2-e izd., pererab. i dop. – M. : Prosveshhenie, 1987. – 255 s. (In Russ).
5. Rubakin, N. A. Izbrannoe : v 2 t. / N. A. Rubakin ; sost. A. N. Rubakina. – M. : Kniga, 1975. – Т. 2. – 280 s. (In Russ).
6. Sender, A. N. Nauchno-pedagogicheskie osnovy formirovanija professional'noj napravlenosti studentov / A. N. Sender. – Minsk : Belarus. gos. ped. un-t, 1998. – 150 s. (In Russ).

УДК 37.035.6:821.161.3 “12/16”

ІДЭІ ГРАМАДЗЯНСКА-ПАТРЫЯТЫЧНАГА ВЫХАВАННЯ Ў СТАРАЖЫТНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

М. М. Шчэрбін

кандыдат педагагічных навук, загадчык кафедры гісторыі і грамадазнаўчых дысцыплін
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: marina.sherbin@mail.ru

У артыкуле разглядаюцца ідэі грамадзянска-патрыятычнага выхавання ў старажытнай беларускай літаратуры. На прыкладзе творчай спадчыны беларускіх асветнікаў-гуманістаў (Ф. Скарыны, С. Буднага, С. Полацкага, Я. Л. Намыслоўскага, Л. Сапегі, А. Волана) вызначаны вядучыя рысы і якасці чалавека-патрыёта і грамадзяніна. Устаноўлены ключавыя гісторыка-культурныя фактары і выяўлены ідэіна-тэарэтычныя крыніцы, якія ўплывалі на эвалюцыю змястоўнага напаўнення грамадзянска-патрыятычнага выхавання на беларускіх землях у перыяд ВКЛ. Адзначаны важны дыдактычны патэнцыял традыцый грамадзянска-патрыятычнага выхавання, характэрны для старажытнай беларускай літаратуры. Акрэслены магчымасці інтэрпрэтацыі гісторыка-культурнага вопыту нашых продкаў у грамадзянска-патрыятычным выхаванні маладога пакалення ў сучасным адукацыйным працэсе.

Ключавыя словы: традыцыі грамадзянска-патрыятычнага выхавання, грамадзянска-патрыятычныя рысы і якасці асобы, пераемнасць, патрыятызм, грамадзянскасць, літаратурная спадчына.

IDEAS OF CIVIL-PATRIOTIC EDUCATION IN THE ANCIENT BELARUSIAN LITERATURE

M. M. Shcherbin

Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of History and Social Sciences
of the Mozyr State Pedagogical University named
after I. P. Shamyakin, Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: marina.sherbin@mail.ru

The article deals with the ideas of civil-patriotic education in the ancient Belarusian literature. On the example of the creative heritage of the Belarusian humanist enlighteners (F. V. Kolesnikov), Skorina, S. Budny, S. Polotsky, E. L. Namyslovsky, L. Sapegi, A. Volan) the leading traits and qualities of a person-a patriot and a citizen-are defined. The key historical and cultural factors are identified and the ideological and theoretical sources that influenced the evolution of the content of civil and patriotic education in the Belarusian lands during the INCL. An important didactic potential of the traditions of civil and patriotic education, characteristic of the ancient Belarusian literature, is noted. The possibilities of interpreting the historical and cultural experience of our ancestors in the civil and patriotic education of the younger generation in the modern educational process are outlined.

Key words: traditions of civil-patriotic education, civil-patriotic traits and qualities of personality, continuity, patriotism, citizenship, literary heritage.

Уводзіны. Значнай часткай культурнай спадчыны народа з'яўляецца старажытная літаратура, што закладвае не толькі падмурак развіцця пісьмовага мастацкага слова, але і выступае выразнікам аксіялагічных дамінант і светапоглядных арыенціраў пэўнай ментальнай супольнасці. Беларуская літаратура ў гэтым сэнсе не была выключэннем і, нягледзчы на знешнія ўплывы і запазычанасці, мела ў якасці стрыжня нацыянальна-патрыятычную аснову, несла ў сабе значны выхаваўчы патэнцыял.

Мэтай артыкула з'яўляецца выяўленне традыцыйных асноў грамадзянска-патрыятычнага выхавання моладзі ў творах старажытнай беларускай літаратуры, вызначэнне вядучых рыс і якасцей чалавека-патрыёта ў творчай спадчыне беларускіх асветнікаў перыяду ВКЛ.

Метады і метадалогія даследавання. Пры дапамозе параўнальна-супастаўляльнага метаду і аналізу розных інтэрпрэтацыйных падыходаў да вызначэння вядучых складальнікаў грамадзянска-патрыятычнага выхавання вызначаны запатрабаваныя рысы і якасці патрыёта і грамадзяніна ў гісторыка-культурным кантэксце вивучаемага перыяду. На аснове метадаў логіка-гістарычнага і сістэмна-структурнага аналізу выяўлены асаблівасці развіцця змястоўнага напаўнення грамадзянска-патрыятычнага выхавання пад уплывам сукупнасці знешніх фактараў і ідэйна-гэарэтычных крыніц. Вывучэнне ажыццяўлялася ў адзінстве сістэмнага, аксіялагічнага і культуралагічнага метадалагічных падыходаў.

Вынікі і іх абмеркаванне. Для беларускай літаратуры перыяду Сярэднявечча “вызначальнымі фактарамі, якія дэтэрмінавалі яе жанравую спецыфіку, стылявыя асаблівасці, нават форму і змест”, былі не столькі ўнутраныя літаратурна-эвалюцыйныя працэсы, колькі знешнія гісторыка-культурныя састаўляючыя агульнаеўрапейскага развіцця [1, с. 212]. І калі для ранняга перыяду старажытнай літаратуры (XI – XIII стст.) вядучымі сталі візантыйскія ўплывы ідэй хрысціянства, для наступнага этапу (XIV – першай паловы XVI стст.) штуршком для развіцця паслужылі ідэі гуманізму і талерантнасці, што прынеслі на беларускія землі Рэнесанс і Рэфармацыя, то для позняга этапу старажытнай беларускай літаратуры (XVI – XVII стст.) характэрны водгукі палемічнага працэсу Контррэфармацыі, якія адлюстроўвалі як спрэчкі наконт рэлігійных пытанняў, так і ініцыявалі развіццё грамадска-прававога накірунку літаратуры.

Пры захаванні адзначаных здабыткаў беларускай літаратуры, як і іншым славянскім літаратурам, заўсёды былі ўласцівы пэўная ідэалізацыя і дідактызм, сімвалічнасць і высокі выхаваўчы патэнцыял твораў з ярка выражанай патрыятычнай скіраванасцю. Як слушна адзначае В. У. Старасценка, для старажытнай літаратуры перыяду ВКЛ характэрны глыбокі выхаваўчы сэнс хрысціянскіх традыцый побач з ідэямі прававой дзяржавы і грамадства, што ўтварылі найцікавейшы “сінтэз хрысціянскага і рэнесанснага этычнага ідэалаў” [5, с. 78]. Такі патрыятычны характар твораў дапамагаў звярнуць асаблівую ўвагу на фарміраванне правільных матываў і стымуляў, выхаванне нацыянальна-арыентаванай асобы з адпаведнымі каштоўнасцямі арыентацыямі.

У творах старажытнай літаратуры знайшло асвятленне ўсхваляе многіх патрыятычных рыс і якасцей, што былі вядомы яшчэ ў народнай педагогіцы беларусаў: любоў і павага да роднай зямлі, беражлівасць і глыбокае разуменне прыроды, імкненне да згуртаванасці і адзінства (Францыск Скарына, Мікалай Гусоўскі, Ян Ліцынін Намыслоўскі).

Пры гэтым важную ролю ў фарміраванні культуры маладога пакалення па-ранейшаму адыграла хрысціянская сістэма каштоўнасцей, якая прадвызначыла вялікую ўвагу да “духоўнага складальніка ўнутранага свету асобы”, што рэалізаваўся праз сістэму ўяўленняў аб сабе, сваім месцы і мэтах свайго існавання [1, с. 44]. Хрысціянства, атрымаўшы шырокае распаўсюджанне на беларускіх землях яшчэ ў перыяд Кіеўскай Русі, з'явілася “ідэалагічнай дактрынай, універсальнай па сваім змесце і сацыяльных функцыях” [5, с. 29].

Папулярызацыя ідэалу “духоўна-маральнай дасканаласці” [4, с. 4] атаясамлівалася са служэннем сваёй Радзіме, што праявілася ў дзейнасці беларускіх асветнікаў – Ефрасінні Полацкай, Кірылы Тураўскага, Францыска Скарыны і інш. [4, с. 4]. Сярод асобных якасцей служэнне сваёй зямной Айчыне прызнавалася адной з найважнейшых дабрачыннасцей і важнай маральнай рысай чалавека. Актыўная грамадская дзейнасць, вайсковая служба, абарона дзяржаўных інтарэсаў прызнаваліся царквой праяўленнямі адданасці грамадству, краіне, Богу. Гераізм і самаахвяраванне суседнічалі з міласэрнасцю, клопатам пра іншых і не ўтрымлівалі нянавісці ці пачуцця перавагі над іншымі людзьмі. Гэта спрыяла фарміраванню міралюбінасці, згоды, чулівасці, абумовіла прыярытэт дыялогу і супрацоўніцтва, што знайшло замацаванне і ў грамадскай думцы і ў творах старажытнай літаратуры (Кірыл Тураўскі, Сімяон Полацкі).

Распаўсюджванне на беларускіх землях ідэй еўрапейскага Рэнесансу абумовіла з’яўленне гуманізму як “універсальнага ідэалагічнага і філасофскага прынцыпу бачання і асэнсавання свету і чалавека” [1, с. 112]. У аснове канцэпцыі гуманізму знаходзілася “рэабілітацыя зямнога жыцця чалавека”, прызначэнне якога разглядалася ў “актыўнай пазнавальнай і практычнай дзейнасці, служэнні грамадству і Айчыне” [5, с. 96]. Пашырэнне гуманістычных ідэй адбывалася ў “спалучэнні з традыцыйнымі праваслаўнымі дамінантамі беларускай культуры” (Францыск Скарына, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі) [5, с. 102]. Гэта садзейнічала развіццю гуманістычна арыентаваных нацыянальных пачуццяў, абумовіла запатрабаванасць гуманнасці як важнай якасці патрыёта і грамадзяніна на беларускіх землях. Глыбокае перакананне адзінства веры, чалавекалюбства і імкнення быць карысным вызначыла накіраванасць шляхоў удасканалення чалавека і грамадства, праявілася ў творах старажытнай літаратуры.

Ядром этыка-гуманістычных поглядаў беларускіх мысліцеляў Адраджэння з’яўлялася хрысціянская аксіёма: “Итак во всем, как хотите, чтобы с вами поступали люди, так и вы с ними ибо в этом закон и пророки” (Евангелие от Матфея, 7:12) [2, с. 21]. Тым больш, што для замацавання гуманістычных перакананняў існавала прыдатная глеба, падрыхтаваная традыцыямі хрысціянскага чалавекалюбства. Такая інтэрпрэтацыя ідэй гуманізму на беларускіх землях прадвызначыла дамінаванне грамадскай карысці, добра, абавязку ў кантэксце нацыянальна-патрыятычнага развіцця краіны, абумовіла ўвагу да рэфармавання зместу грамадзянска-патрыятычнага выхавання, была адзначана ў творах беларускіх асветнікаў (Францыска Скарыны, Міхалона Літвіна, Яна Ліцынія Намыслоўскага).

Рэфармацыйныя ідэі ў ВКЛ абумовілі распаўсюджванне кнігадрукавання, асветы і адукацыі, садзейнічалі пашырэнню гуманістычных ідэй і актывізацыі нацыянальна-культурнага жыцця краіны. Прагэстанцкія вучэнні садзейнічалі асэнсаванню сярод насельніцтва ВКЛ шэрагу нацыянальна-патрыятычных ідэй – значнасці этнакультурных каштоўнасцей, згоды, справядлівасці, роўнасці, грамадзянскай свабоды і канфесійнага міру побач з прыхільнасцю ўласным гісторыка-культурным традыцыям, што адлюстравалася ў фарміраванні зместу выхавання патрыёта і грамадзяніна (Францыск Скарына, Сымон Будны, Андрэй Волан). Ідэалагі Рэфармацыі адстойвалі мірныя асновы жыццядзейнасці ў поліканфесійным грамадстве, падтрымлівалі юрыдычнае замацаванне ў ВКЛ свабоды веравызнання, што з’явілася не толькі адлюстраваннем гісторыка-культурных рэалій ВКЛ, але і значнай прагрэсіўнай заваёвай еўрапейскага маштабу. Далёкая ідэя знайшла падтрымку ў поглядах Льва Сапегі, Андрэя Волана.

З’явілася аб’ектыўная неабходнасць выхавання людзей законапаласлухмянных і адданных новым формам дзяржаўных адносін, зацікаўленых у захаванні цэласнасці і суверэнітэту краіны, нацыянальна-культурных каштоўнасцей і традыцый, што абумовіла эвалюцыю якасных характарыстык патрыёта і грамадзяніна. Гуманістамі падкрэслівалася адукацыйна-выхаваўчая функцыя роднай мовы, яе найгалоўнейшая роля ў выхаванні маладога пакалення. Выключнае месца ў гэтай справе належала з’яўленню літаратуры на роднай мове (творы Францыска Скарыны, Васіля Цяпінскага, Сымона Буднага і інш.). Пераважна багаслоўскі характар такой літаратуры садзейнічаў вырашэнню не толькі выхаваўчых задач. Яе стваральнікі ставілі перад сабой больш маштабныя мэты: далучэнне свайго народа да “навуцы всего добраго” [3, с. 31]. “Всякое писание богом водьхненое полезно ест ко вчению и ко обличению, исправлению, и к наказанию правды”, – лічылі гуманісты [3, с. 30].

На працягу XVI ст. былі выдадзены тры маштабныя заканадаўчыя зводзі – Статуты ВКЛ, якія замацавалі шэраг прагрэсіўных прававых прынцыпаў: падзел улады, свабоду веравызнання, прэзумпцыю невінаватасці і інш. Статуты, зацвердзішы “дзяржаўны і нацыянальна-культурны суверэнітэт ВКЛ” у складзе Рэчы Паспалітай, выступалі дэманстрацыяй высокай грамадзянска-патрыятычнай годнасці нашых продкаў [5, с. 85]. Дадзеныя дакументы прапагандавалі прыярытэт грамадзянска-патрыятычнай адданасці Радзіме праз грамадска-карысную дзейнасць, разнастайныя формы сацыяльна-палітычнай актыўнасці грамадзян.

Менавіта “жыццё ў адпаведнасці з законам, – на думку Л. Сапегі, – абавязковая ўмова захавання грамадзянскай згоды, цэласнасці і дасягнення “агульнага добра” [2, с. 270]. У сувязі з гэтым грамадскае ўсхваленне набывае арыентаванасць на асабісты ўдзел у шэрагу дзяржаўных спраў, неабыхавасць да лёсу народа і краіны, адстойванне інтарэсаў Радзімы, што сведчыць пра высокі ўзровень грамадзянскай актыўнасці і правасвядомасці нашых продкаў.

Так, для чалавека Сярэднявечча адказнасць не толькі перад Богам, але і прававая дасведчанасць выступаюць вядучымі матывамі самаразвіцця асобы, важнымі спосабамі захавання пераемнасці і стабільнасці грамадска-палітычнай сістэмы. Прычым характэрнай рысай фарміравання сістэмы правоў і абавязкаў на беларускіх землях з'яўлялася суаднясенне права з маральна-рэлігійнымі каштоўнасцямі: "...а гдe опятъ право або статутъ гору маець, там самъ богъ всимъ владнець", – былі ўпэўнены асветнікі [2, с. 271].

Высновы даследавання. Выяўлены сутнасна-змястоўныя складнікі грамадзянска-патрыятычнага выхавання, устаноўлены запатрабаваныя для разглядаемага перыяду рысы і якасці чалавека-патрыёта і грамадзяніна як з пазіцыі асобаснай, так і грамадскай накіраванасці. Практычнае значэнне дадзеных высноў абумоўлена магчымасцю выкарыстання вывучанага гісторыка-педагагічнага вопыту ва ўзбагачэнні змястоўнага аспекту арганізацыі грамадзянска-патрыятычнага выхавання сучаснай моладзі, актывізацыі яго разнастайных формаў, прыёмаў і метадаў на аснове сістэмы традыцыйных каштоўнасцяў. Рашэнне вышэй названых задач адпавядае прыярытэтным кірункам сучаснай выхаваўчай палітыкі ў Рэспубліцы Беларусь.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Гісторыя філасофскай і грамадска-педагагічнай думкі Беларусі : у 6 т. – Мінск : Беларус. навука, 2010. –: Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. – Т. 2 : Пратарэнесанс і Адраджэнне / С.І. Санько [і інш.]. – 840 с.
2. История общественной и философской мысли в Беларуси: раннее и развитое Возрождение : хрестоматия : пособие / авт.-сост. В. В. Старостенко. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2010. – 332 с.
3. История общественной и философской мысли в Беларуси: эпоха Средневековья : хрестоматия : пособие / авт.-сост. В. В. Старостенко. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2009. – 396 с.
4. Каваленя, А. А. Ідэі хрысціянскай маральнасці ў духоўнай спадчыне старажытнай Беларусі / А. А. Каваленя // Проблемы управления. – 2011. – № 1 (38). – С. 1–5.
5. Старостенко, В. В. Становление национального самосознания белорусов: этапы и основополагающие идеи (X–VII вв.) / В. В. Старостенко. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2001. – 200 с.

References

1. Historia filafoskay and gramadska-pedagichnay thoughts of Belarus : in 6 volumes–Minsk : Belarus. navuka publ., 2010, Vol. 2 : Protarenesans and Adrajenne / S. I. Sanko [et al.]: Nats. akad. navuk of Belarus, Institute of philology. – 840 P. (In Belarus).
2. The history of social and philosophical thought in Belarus: early and developed Renaissance: a textbook: a manual / author-comp. V. V. Starostenko. – Mogilev : Moscow State University named after A. A. Kuleshov, 2010. – 332 p. (In Russ).
3. The history of social and philosophical thought in Belarus: the Epoch of the Middle Ages: a textbook: a manual / author-comp. V. V. Starostenko. – Mogilev : Moscow State University named after A. A. Kuleshov, 2009. – 396 p. (In Russ).
4. Kovalenya, A. A. Ideas of Christian morality in the spiritual heritage of ancient Belarus / A. A. Kovalenya // Problems of Management. – 2011. – № 1 (38). – Pp. 1–5. (In Belarus).
5. Starostenko, V. V. Formation of the national self-consciousness of Belarusians: stages and fundamental ideas (X–VII centuries) / V.V. Starostenko. – Mogilev : Moscow State University named after A. A. Kuleshov, 2001. – 200 p. (In Russ).

УДК 378.147: 37.037.1

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДИСЦИПЛИНЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ КАК ВАЖНЫЙ КОМПОНЕНТ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ С МОЛОДЁЖЬЮ

С. Н. Щур

кандидат педагогических наук, проректор по воспитательной работе
Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь

Статья посвящена педагогически важной категории «дисциплина» как стратегическому компоненту воспитательной работы с молодёжью. Приводятся трактовки данного понятия классических зарубежных и отечественных педагогов. Определено, что дисциплина в педагогической деятельности рассматривается как условие эффективного воспитания и обучения, которое позволяет ставить и успешно решать разноуровневые образовательные задачи. Отмечено, что проблема дисциплины неразрывно связана с проблемой свободы в образовании, где дисциплина есть та часть свободы, которая обеспечивает условия и возможности каждому быть самостоятельной, творческой личностью, не умаляя при этом интересы свободного развития других.

Ключевые слова: дисциплина, свобода в образовательном процессе, педагогическая деятельность, воспитательная работа.

PROVISION OF DISCIPLINE IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS AN IMPORTANT COMPONENT OF EDUCATIONAL WORK WITH YOUTH

S. N. Schur

Candidate of Pedagogical Sciences, Vice-rector for educational work of the Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakina, Mozyr, Republic of Belarus

The article is devoted to the pedagogically important category “discipline” as a strategic component of educational work with young people. The interpretation of this concept of classical foreign and domestic teachers is given. It was determined that

discipline in pedagogical activity is considered as a condition for effective education and training, which allows setting and successfully solving multilevel educational tasks. It is noted that the problem of discipline is inextricably linked with the problem of freedom in education, where discipline is that part of freedom that provides conditions and opportunities for everyone to be an independent, creative person, without detracting from the interests of the free development of others.

Key words: *discipline, freedom in the educational process, pedagogical activity, educational work.*

Введение. Особое значение в контексте устойчивого развития республики приобретает работа по воспитанию молодёжи. Искоренение вредных привычек и наклонностей, формирование здорового образа жизни должно стать актуальной потребностью подрастающего поколения как стратегического ресурса белорусского общества [1, с. 3].

Только глубокое понимание и активное участие общественности в процессе формирования и укрепления дисциплины во всех сферах деятельности, а особенно, на наш взгляд, в сфере образования, позволит решить важную государственную задачу по устойчивому развитию Республики Беларусь на современном этапе.

Выводы и их обсуждение. К числу наметившихся тенденций в совершенствовании педагогического образования и педагогической деятельности, а стало быть и при подготовке к этой педагогической деятельности в соответствующих учреждениях образования следует отнести, на наш взгляд, больший удельный вес психолого-педагогической и социальной составляющей в структуре педагогического образования; актуализацию педагогического образования с учётом инновационных подходов к построению и реализации педагогических образовательных технологий, его гуманизацию; повышение общего уровня образованности и дисциплинированности педагогов.

Эти направления, по нашему мнению, будут способствовать эффективной реализации образовательных задач и инкультурации будущего педагога, приданию значительности воспитательной составляющей образовательных программ, позволяя успешно формировать духовные и нравственные стороны личности будущего педагога, его мировоззрение, культуру педагогического и психологического мышления, с учётом уважительного отношения к истории, национальной культуре и традициям.

В конечном итоге данные изменения позволят сформировать определённое мотивационно-ценностное отношение к предстоящей педагогической деятельности, моральные убеждения и дисциплинарные принципы этой деятельности, основы самодисциплины при изучении программы образования и практической подготовки и последующей предстоящей педагогической деятельности.

Важное место, на наш взгляд, в структуре организации педагогической деятельности занимают вопросы регулирования поведенческой деятельностью обучаемых в процессе изучения и закрепления ими профессиональных способов деятельности, соблюдения обучающимися правил и норм поведения в процессе обучения, формирования сознательной дисциплины как элементов профессиональной культуры в образовательной среде и др.

Чешский педагог-гуманист, основоположник принципов научной педагогики, систематизатор и популяризатор классно-урочной системы Ян Амос Коменский подчеркивал: «Школа без дисциплины, что мельница без воды» [2, с. 141].

Обращение к пониманию феномена дисциплины, как способности личности к самоорганизации собственной деятельности и достижению намеченных целей исторически выработанными культурными способами при участии будущего педагога в современной образовательной среде, определение путей обеспечения дисциплины и психолого-педагогических подходов к пониманию сущности дисциплины в учреждениях университетского типа является, на наш взгляд, важным направлением развития национальной системы образования особенно в условиях демократизации образовательного процесса в рамках выполнения требований Болонского процесса, декларативной политики западных политтехнологов о «свободе слова» и деятельности, прав человека и других воздействий.

При обращении к пониманию сущности дисциплины, путей и способов её обеспечения и поддержания в различных типах образовательных учреждений возникает закономерный вопрос о соотношении дисциплины и свободы в образовательном поле, зависимости и свободы между субъектами педагогического процесса, об условиях их взаимодействия.

Сущность феномена дисциплины как объекта познания и воспитания, различные подходы к разработке проблемы воспитания дисциплины в её историко-педагогическом аспекте, вопросы формирования дисциплины, как способности личности к самоорганизации для достижения собственных целей исторически выработанными культурными способами в современной образовательной среде раскрыты нами в статье «Психолого-педагогические подходы к пониманию сущности дисциплины: исторический аспект и современное состояние» [3, с. 102–109].

По вопросу взаимоотношений дисциплины и свободы в образовательной среде в истории педагогической мысли, существуют различные подходы.

Вопрос о соотношении дисциплины и свободы в образовательной среде актуален для исследований по проблеме дисциплины, принципов её формирования и в настоящее время.

Так, во второй половине 80-х годов XX века в педагогике наметилась тенденция гуманистически переосмыслить традиционное понимание дисциплины, характерное для советского периода. Значительное влияние на такое переосмысление оказали педагогические идеи К. Роджерса, который считал, что при движении от внешней дисциплины, в условиях свободной и открытой учебной среды, к самодисциплине свобода необходима в этом процессе, чтобы питать самодисциплину, как новый опыт как для учителей, так и для учащихся... Свобода, в его понимании, имеет порядок, но этот порядок таков, что он развивается как исходящий от группы, а не навязываемый ей извне [4, с. 325–326, 339].

Своё понимание значения роли дисциплины в развитии человека, соотношения категорий дисциплины и свободы высказал учёный, педагог, общественный деятель-реформатор О. С. Газман. Он выдвинул ряд крупных идей и концепций в области образования: педагогика свободы, педагогика поддержки, индивидуализация процесса воспитания, культура жизненного самоопределения и др.

О. С. Газман отмечал: «... Дисциплина неотждествима полностью со свободой... Дисциплина – не есть вся свобода. Она лишь та её часть, которая обеспечивает условия и возможность каждому быть самостоятельной, самостоятельной, творческой личностью, не умаляя при этом интересы других, интересы свободного развития всех» [5, с. 275].

Современное понимание роли дисциплины в формировании и развитии личности, выявление соотношения категорий дисциплины и свободы нашло отражение и в отечественной педагогике.

Так, В. П. Старжинский видит смысл дисциплины при организации собственной деятельности человека в обществе как неуклонное следование заранее намеченному плану, который регламентирует последовательность содержания действий для достижения поставленной цели. Он отмечает, что «дисциплина основывается на некотором принуждении, которое неизбежно, ибо играет роль упорядочивающего фактора с целью повышения степени организации общества» [6, с. 317].

Заключение. Таким образом, из вышеизложенного можно сделать вывод, что дисциплина в педагогической деятельности может рассматриваться как условие эффективного воспитания и обучения, которое позволяет ставить и успешно решать разноуровневые образовательные задачи. Вместе с тем, в педагогическом сознании проблема дисциплины оказалась неразрывно связана с проблемой свободы в образовании, где дисциплина есть та часть свободы, которая обеспечивает условия и возможности каждому быть самостоятельной, творческой личностью, не умаляя при этом интересы свободного развития других.

Список использованных источников

1. Укрепление дисциплины и правопорядка, утверждение здорового образа жизни – важнейшая задача государства (информационный материал) // Информационный сборник № 13. – Минск : Институт социально-политических исследований при Администрации Президента Республики Беларусь, 2004. – 36 с.
2. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / сост. и авт. введных статей А. И. Пискунов. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1981. – 528 с.
3. Щур, С. Н. Психолого-педагогические подходы к пониманию сущности дисциплины: исторический аспект и современное состояние / С. Н. Щур // Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна. – 2019 – № 2 (54). – 170 с.
4. Роджерс, Карл Рэнсом – Свобода учиться / Карл Роджерс, Джером Фрейберг; Науч. ред. А. Б. Орлов; [Пер. с англ. С. С. Орлова и др.]. – М. : Смысл, 2002. – 527, [1] с.
5. Дисциплина // Российская педагогическая энциклопедия : в 2 т. – М., 1993. – Т.1: А-М. – 607 с.
6. Старжинский, В. П. Дисциплина / В. П. Старжинский // Белорусская педагогическая энциклопедия : в 2 т. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2015. – Т. 1: А–М. – 735 с.

References

1. Strengthening discipline and law and order, establishing a healthy lifestyle - the most important task of the state (informational material) // Information collection № 13. – Minsk : Institute of Social and Political Research under the Administration of the President of the Republic of Belarus, 2004. – 36 p. [In Russ].
2. Reader on the history of foreign pedagogy: textbook. manual for ped students. in-tov / comp. and ed. introductory articles by A. I. Piskunov. – 2nd ed., Rev. – M. : Education, 1981. – 528 p. [In Russ].
3. Schur, S. N. Psychological and pedagogical approaches to understanding the essence of the discipline: the historical aspect and the current state / S. N. Shchur // Vesnik Mazyrskaga dzyarzhavnaga pedagogical university universiteta name I. P. Shamyakina. – 2019. – No. 2 (54). – 170 p. [In Russ].
4. Rogers, Carl Ransom - Freedom to Learn / Carl Rogers, Jerome Freiberg; Sci. ed. A. B. Orlov; [Per. from English Orlova S. S. and etc.]. – M. : Smysl, 2002. – 527, [1] p. [In Russ].
5. Discipline // Russian Pedagogical Encyclopedia: in 2 volumes. – M., 1993. – Vol. 1: A-M. – 607 p. [In Russ].
6. Starzhinsky, V. P. Discipline / V. P. Starzhinsky // Belarusian Pedagogical Encyclopedia: in 2 volumes – Minsk : Adukatsya and vyhavanne, 2015. – Vol. 1: A-M. – 735 p. [In Russ].

СОХРАНЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ О ПОБЕДЕ В АРХИТЕКТУРНЫХ ФОРМАХ

С. А. Юрис

доцент, кандидат исторических наук, начальник отдела довузовской подготовки
Гомельского государственного технического университета имени П. О. Сухого

Т. А. Юрис

доцент, кандидат философских наук, доцент кафедры иностранных языков
Белорусского торгово-экономического университета потребительской кооперации

В статье анализируются конструкты реализации базисных принципов гражданско-патриотического воспитания по направлениям культурно-исторического, героико-исторического и духовного воспитания. Ведущим принципом гражданско-патриотического воспитания является историзм, который реализуется через показ исторического примера, проведение исторической аналогии, изучение и анализ исторического опыта. В результате исследования определены и охарактеризованы основные конструкты реализации принципа историзма такие, как государственный праздник, скульптурный памятник, мемориальный архитектурно-скульптурный комплекс, монумент, мурал и др.

Ключевые слова: гражданско-патриотическое воспитание, патриотизм, гражданственность, государственные праздники, мемориальные архитектурно-скульптурные комплексы, монумент, мурал.

PRESERVING THE HISTORICAL MEMORY OF VICTORY IN ARCHITECTURAL FORMS

S. A. Juris

Associate Professor, Candidate of Philosophical Sciences, head of the department of pre-university training
Gomel State Technical University named after P. O. Sukhoi,
Gomel, Republic of Belarus

T. A. Juris

Associate Professor, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign Languages
Belarusian Trade and Economic University of Consumer Cooperatives, Gomel, Republic of Belarus

The article analyzes the constructs of the implementation of the basic principles of civil-patriotic education in the areas of cultural-historical, heroic-historical and spiritual education. It has been determined that the leading principle of civil-patriotic education is historicism, which is realized through showing a historical example, conducting a historical analogy, studying and analyzing historical experience. As a result of the research, the main constructs for the implementation of the principle of historicism are identified and characterized, such as a public holiday, a sculptural monument, a memorial architectural and sculptural complex, a monument, a mural, etc.

Key words: civil and patriotic education, patriotism, citizenship, public holidays, memorial architectural and sculptural complexes, monument, mural.

Введение. Для эффективного развития государства большое значение имеет наличие у членов общества таких качеств, как патриотизм и гражданственность. Любовь к Родине, ее историческому прошлому и культуре, сознательность и ответственность не только за свою жизнь, но и за судьбы других людей, народа, активный созидательный труд на благо отечества, защита его интересов – важные моральные качества граждан, от которых в значительной степени зависит будущее страны. Поэтому гражданско-патриотическое воспитание населения является одним из основных направлений идеологической работы государства [1].

Цели и задачи. Целью данной статьи является характеристика основных конструктов реализации базисных принципов гражданско-патриотического воспитания.

Методы и материал исследования. В процессе исследования основных конструктов реализации базисных принципов гражданско-патриотического воспитания нами использованы такие методы, как идиографический, историко-генетический, историко-сравнительный, историко-типологический.

Результаты и их обсуждение. Патриотизм и гражданственность представляют собой взаимосвязанную совокупность нравственных чувств и черт поведения. В свою очередь они проявляются в любви к Родине, предполагают следование и умножение традиций своего народа, бережное отношение к историческим памятникам и обычаям родной земли. Поведенческие черты находят свое выражение в привязанности и любви к родным местам, в стремлении к укреплению чести и достоинства Родины и готовности умело защищать ее. К основным патриотическим качествам личности относятся такие, как воинская храбрость, мужество и самоотверженность, уважение обычаев культуры других стран и народов, стремление к плодотворному сотрудничеству с ними. Формирование таких нравственных чувств и черт поведения возможно посредством эффективной организации гражданско-патриотического воспитания молодого поколения, в рамках которого сохранение исторической памяти о Победе играет решающую роль [4].

Гражданско-патриотическое воспитание состоит из множества компонентов и направлений, необходимых для того, чтобы в полной мере реализовывать поставленные цели и задачи. К числу основных, наряду с другими, относят культурно-исторический, героико-исторический и духовный компоненты. Историзм является одним из базисных принципов гражданско-патриотического воспитания и реализуется

через показ исторического примера, проведение исторической аналогии, изучение и анализ исторического опыта. При этом чрезвычайно важна объективность представляемой информации на уровне возможного в данный исторический момент [3].

Мы, к счастью, живем в мирное время, где не так много места подвигу, жизнь большинства людей в основном состоит из повседневных служебных и бытовых дел, не требующих самопожертвования и героизма, поэтому особое значение имеет историческая память о героическом прошлом отечества, великих и славных свершениях наших предков, их победах и достижениях. Людям во все времена нужны идеалы и герои. Инстинкт личного и социального самосохранения обуславливает потребность в поддержании оптимистического настроения, причём как относительно персональной судьбы, так и будущего той государственной, национальной, культурной общности, с которой идентифицирует себя человек. Достоинство личности тесно связано с имиджем общности, к которой он принадлежит, а имидж общности в значительной степени определяется историческим прошлым.

Поддерживать связь между прошлым и настоящим, обосновывать систему общественных ценностей, идеалов и целей развития призваны, в частности, государственные праздники. Государственные праздники являются «изобретенными традициями», символическими конструктами, несущими определенную систему смыслов и в силу этого выполняющими воспитательную, идеологическую, зрелищную, коммуникативную, интегрирующую функции. Государственные праздники являются нестабильными национальными символами, с течением времени они могут стать предметом редактирования – пересмотра и даже отмены.

В СССР главными государственными идеологическими праздниками были 7 ноября – День Великой Октябрьской социалистической революции – и 1 Мая – День международной солидарности трудящихся. Это были «красные дни календаря» – нерабочие дни, в которые трудящиеся выходили на праздничные демонстрации. Дополнением к ноябрьскому шествию был военный парад. День 7 ноября легитимировал политический режим и формулировал цель развития – построение социалистического и коммунистического общества. История этого праздника закончилась с распадом Советского Союза и отказом от коммунистической идеологии. Его статус постепенно снизился, и хотя 7 ноября остается в Беларуси нерабочим днем, но былых парадов, массовых шествий и других мероприятий не проводится.

Такая же участь постигла и праздник 1 Мая, что свидетельствует о снижении статуса труда в системе аксиологических координат общества. Советскому государству необходимо было решать проблему модернизации экономики, поэтому категория труда занимала высокое место в его идеологии, общественно-полезный труд позиционировался как основополагающая жизненная ценность. В постсоветское время произошла переориентация в сторону потребительских ценностей. Труд из формы служения обществу и формы самореализации, открывающей перспективы личного развития, превратился в средство обеспечения потребительских запросов, что отразилось и на статусе праздника 1 мая.

На этом фоне возрос статус праздника 9 Мая – День Победы советского народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. В СССР до 1965 года (за исключением двух первых послевоенных лет) 9 мая был рабочим днем, праздничные мероприятия в основном ограничивались салютом. Официальным выходным День Победы стал на 20-летний юбилей разгрома Германии. Именно в 60-е годы значительно активизируется идеологическая работа по увековечиванию памяти победы в Великой Отечественной войне. Возникла традиция проводить своеобразные военные парады во многих городах СССР. Огромный размах приобрело возведение различных памятников-ансамблей, открытие которых приурочивали к очередной годовщине Победы.

Примечательно, что первые памятники боевой славы воздвигались в основном руками самих воинов. Очень часто это были прославленные советские танки Т-34 или пушки, водружаемые в освобожденных городах на более или менее капитальные или временные основания-пьедесталы. В большинстве поселков сразу после войны появляются простые и недорогие бетонные стелы-кенотафы со списками имен, ушедших на войну и отдавших жизни за Родину односельчан, но без реального погребения. Они были пирамидальной или прямоугольной формы с красной звездой на вершине или на гранях. Эти стелы заказывались на деньги, собранные местными жителями. Для памятников Великой Отечественной войны это была уникальная ситуация: в большинстве случаев в первые послевоенные годы государство практически не участвовало в финансировании стел и обелисков, инициатива исходила от местных жителей.

В крупных населенных пунктах в 40-е и в начале 50-х годов устанавливали скульптурные памятники, на которых был изображен, как правило, солдат с оружием и в плаще, иногда рядом изображали женщину. Фигуры демонстрируют траурную скорбь: солдат держит в руках опущенный вниз автомат или снятую с головы каску, женщина – цветы или венок. Памятники схожи, а часто и вовсе отлиты из одной формы. С 1948 года, после специального правительственного постановления, в городах и селах началась установка памятников-бюстов дважды Героям Советского Союза. Воздвигались крупные городские монументы погибшим в боях военачальникам.

В 60–70-е годы стали интенсивно создаваться различного вида мемориальные архитектурно-скульптурные комплексы. Первый комплекс такого рода появился еще в 1946–1949 гг. в берлинском Трептов-парке с широко известной композицией, изображающей советского солдата-победителя со спасенным ребенком на руках и символически опущенным мечом, разрубившим фашистскую свастику. В 60–70-е мемориальные ансамбли стали сооружаться, как правило, в парковых или загородных зонах,

чтобы масштабами архитектурно-скульптурных комплексов подчеркнуть грандиозность увековечиваемых событий. Мемориалы, созданные в Волгограде, Саласпилсе, Пирчюписе, Пискаревском кладбище в Ленинграде и др., отличаются разнообразием творческих приемов и художественно-пластических форм и производят сильнейшее впечатление на зрителя.

Именно в этот период складывается советский официальный ритуал, связанный с освоением и трансляцией идеологических смыслов войны и победы, с оправданием жертвы и установками на дальнейшее мирное развитие, оформляется канон изображения и трактовки воинского подвига, человеческой жертвы и победы советской идеологии. Постепенно отдельные изобразительные типы и составляющие памятника складываются в узнаваемый стандартный мемориальный «тезаурус»: иерархичная композиция, в центре которой находится главный монумент, стела или скульптурная группа, перед ними – Вечный огонь, вокруг на гранитных плитах – списки погибших.

Населению Беларуси особенно тяжело пришлось в годы войны: вся территория республики была оккупирована и стала ареной военных действий, жители столкнулись с чудовищными зверствами нацистов, производственные структуры и жилищный фонд по большей части оказались разрушенными. Самое главное – республика потеряла каждого третьего жителя. Практически нет семей, которых бы так или иначе не коснулась война. В память о героях и жертвах самой трагической и кровопролитной войны на многострадальной белорусской земле установлены символические монументы. Сегодня в стране около 9 тысяч памятников и захоронений Великой Отечественной войны. Они входят в военно-исторические маршруты и экскурсии, но главное – являются святыми местами почитания погибших и напоминанием о том, как бесценен мир [1].

Монумент Победы, установленный в 1954 г. в центре Минска, считается визитной карточкой столицы. В 1961 г. у основания обелиска зажжен Вечный огонь. В 60–70-е гг. появляются мемориальные комплексы «Хатынь», «Дальва», «Курган Славы», «Брестская крепость-герой», «Площадь Победы» в Витебске, «Прорыв», «Озаричи» и др. В первой половине 80-х установлена стела «Минск – город-герой», открыты мемориальные комплексы «Луполовский лагерь военнопленных», «Землянка», мемориал воинской славы «Лудчицкая высота» и др. После пертурбаций, связанных с распадом Советского Союза, возведение мемориалов возобновилось в двухтысячные годы: «Яма» (посвящен жертвам Холокоста), «Буйническое поле», «Памятник детям-жертвам Великой Отечественной войны» в Красном Береге, историко-культурный комплекс «Линия Сталина», мемориал «Памяти сожженных деревень Могилевской области», «Тростенец» и др. Этот внушительный список постоянно пополняется – в текущем 2020 году открыт мемориальный комплекс «Ола».

Стремясь сохранить историческую память о Победе, необходимо учитывать изменения, происходящие в общественном сознании. Выросли поколения, которые общие рассуждения о народо-победителе воспринимают отстраненно, более действенным способом формирования исторической памяти у них является обращение к семейной истории, персонификация героев и жертв войны, о чем свидетельствует масштаб сходных акций «Беларусь помнит» и «Бессмертный полк» в России, участники которых могут с гордостью заявить о своих предках.

Формой персонификации памяти о войне является установка памятников конкретным личностям. К примеру, в Гомеле в 2019 году состоялось открытие памятника трем братьям Лизюковым, погибшим на фронтах Великой Отечественной. Двое из них являются Героями Советского Союза. Таких семей, как Лизюковы, на весь СССР всего лишь двенадцать.

Еще одной формой наглядной персонификации исторической памяти можно назвать выполнение муралов с изображением героев войны, именами которых названы улицы населенных пунктов. Крупномасштабная визуализация защитников отечества более действенна, чем помещение на стенах домов не слишком бросающихся в глаза памятных досок с текстовой информацией, наглядный образ, неоднократно попавший в поле зрения, хорошо сохраняется в памяти. В Гомеле к 75-летию победы на самой длинной улице областного центра появился 40-метровый мурал с портретом Емельяна Барыкина. Пожалуй, было бы не лишним к имени и фамилии, указанным на мурале, добавить краткую информацию «Партизан и подпольщик, Герой Советского Союза». Вторым гомельским муралом стал 30-метровый портрет маршала дважды Героя Советского Союза К. К. Рокоссовского. Мурал – это сравнительно недорогой проект, и его можно активно использовать для популяризации героев Великой Отечественной войны.

Выводы. Таким образом, формирование патриотических чувств и активной гражданской позиции молодого поколения возможно посредством эффективной организации гражданско-патриотического воспитания, одним из ведущих компонентов которого является сохранение исторической памяти о Победе. Сегодняшняя политика памяти Победы наряду с поиском новых форм демонстрирует крепкую советскую наследственность в осознании Великой Отечественной войны как центрального исторического события XX века, беспримерного подвига народа и недопустимости повторения трагедии.

Список использованных источников

1. Буткевич, В. В. Гражданское воспитание детей и учащейся молодежи : пособие для руководителей учреждений, педагогов, классных руководителей и студентов / В. В. Буткевич. – Минск : НИО, 2007. – 280 с.
2. Коваленя, А. А. Патриотизм – важнейшее условие формирования социально-активной личности / А. А. Коваленя // Адукацыя і вахаванне. – 2008. – № 4. – С. 13–17.

3. Герои и жертвы. Мемориалы Великой Отечественной [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ko16.html>. – Дата доступа: 06.11.2020.

4. Организация гражданско-патриотического воспитания личности в Республике Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.school71.iam.by/index.php/ru/metodicheskaya-rabota/1380-org-gr-patr-vosp-lich-v-rb.html>. – Дата доступа: 12.11.2020.

References

1. Butkevich, V. V. Civic education of children and students: a guide for heads of institutions, teachers, class teachers and students / V. V. Butkevich. – Minsk : NIO, 2007. – 280 p.

2. Kovalenya, A. A. Patriotism is the most important condition for the formation of a socially active personality / A. A. Kovalenya // Adukatsya and vakhavanne. – 2008. – No. 4. – S. 13–17.

3. Heroes and victims. Memorials of the Great Patriotic War [Electronic resource]. – Access mode: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ko16.html>. – Date of access: 06.11.

4. Organization of civil-patriotic education of the individual in the Republic of Belarus [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.school71.iam.by/index.php/ru/metodicheskaya-rabota/1380-org-gr-patr-vosp-lich-v-rb.html>. – Date of access: 12.11.2020.

УДК 81'373.612.2

ВЫКАРЫСТАННЕ ТВОРЧЫХ ЗАДАННЯЎ НА ўРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ДЛЯ ФАРМІРАВАННЯ ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНАЙ КАМПЕТЭНЦЫІ ВУЧНЯЎ НА II СТУПЕНІ АГУЛЬНАЙ СЯРЭДНЯЙ АДУКАЦЫІ

Т. Л. Яраш

настаўнік беларускай мовы і літаратуры катэгорыі “настаўнік-метадыст”
Дзяржаўнай установы адукацыі “Сярэдняя школа № 16 г. Мазыр”,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: tania.yarosh.74@mail.ru

У артыкуле аналізуецца рэалізацыя лінгвакультуралагічнага напрамку праз фарміраванне лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі сродкамі выкарыстання творчых заданняў на ўроках беларускай мовы. З выкарыстаннем нацыянальна маркіраваных адзінак зместу фарміравання моўнага кампанента, моўных адзінак зместу фарміравання нацыянальна-культурнага кампанента, моўных адзінак зместу фарміравання міжкультурнага кампанента распрацаваны і апісаны комплекс творчых заданняў на розных этапах урока. Рэзультат вывад аб тым, што мэтанакіраванае ўжыванне творчых заданняў на ўроках беларускай мовы спрыяе фарміраванню кампанентаў лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі вучняў.

Ключавыя словы: лінгвакультуралагічная кампетэнцыя, творчыя заданні, нацыянальна маркіраваныя адзінкі, моўныя адзінкі, моўны, нацыянальна-культурны, міжкультурны кампаненты.

THE USE OF CREATIVE TASKS IN THE BELARUSIAN LANGUAGE LESSONS FOR THE FORMATION OF LINGUOCULTUROLOGICAL COMPETENCE OF STUDENTS AT THE II STAGE OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

T. L. Yarosh

teacher of the Belarusian language and literature of the category "teacher-methodologist"
State educational institution "Secondary school No. 16 Mozyr", Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: tania.yarosh.74@mail.ru

The article analyzes the implementation of the linguoculturological direction through the formation of linguocultural competence by means of the use of creative tasks in the lessons of the Belarusian language. With the help of a set of nationally-marked units of the content of the formation of the linguistic component, the linguistic units of the content of the formation of the national-cultural component, the linguistic units of the content of the formation of the intercultural component, a complex of creative tasks at different stages of the lesson was developed and described. It is concluded that the purposeful use of creative tasks in the lessons of the Belarusian language contributes to the formation of components of the linguocultural competence of students.

Key words: linguocultural competence, creative tasks, nationally marked units, linguistic units, linguistic, national-cultural, intercultural components.

Уводзіны. Сучаснаму грамадству неабходны высокаадукаваныя, высокакультурныя моўныя асобы. Менавіта вучэбны прадмет “Беларуская мова” ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі Рэспублікі Беларусь прадугледжвае “фарміраванне сапраўднага грамадзяніна, удумлівага чытача, адукаванага суразмоўніка, спагадлівага, высакароднага чалавека”, які валодае “мовай як сістэмай захавання і перадачы каштоўнасцей культуры, як сродкам спасціжэння айчынай і сусветнай культуры” [2].

Працэс развіцця асобы вучня пры навучанні беларускай мове павінен садзейнічаць рэалізацыі лінгвакультуралагічнага напрамку.

Практыка паказвае, што значная частка вучняў не разумее значэння беларускіх слоў, сэнсу сімвалаў нацыянальнай культуры, не ведае самабытных фразеалагізмаў, не можа растлумачыць сэнс прыказак і прымавак, не арыентуецца ў беларускіх народных абрадах і традыцыях, не ўмее падбіраць

да рускамоўных словазлучэнняў, этыкетных формул беларускія адпаведнікі. Вышэй сказанае сведчыць пра тое, што неабходна фарміраваць лінгвакультуралагічную кампетэнцыю. Адным з эфектыўных сродкаў у гэтым накірунку лічым выкарыстанне творчых заданняў на ўроках беларускай мовы на II ступені агульнай сярэдняй адукацыі.

Лінгвакультуралогія як навука ўзнікла ў канцы XX стагоддзя і ўяўляе сабой вобласць лінгвістыкі і культуралогіі, якая вывучае мову як феномен культуры таго ці іншага народа [1].

В. У. Зелянко адзначае, што лінгвакультуралагічная кампетэнцыя – “усведамленне вучнямі мовы як феномена культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні, уменне карыстацца культуразнаўчымі звесткамі з мэтай забеспячэння паўнацэннай камунікацыі” [3, с. 6].

Змест лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі складаецца з сукупнасці наступных культурна афарбаваных моўных сродкаў: нацыянальна маркіраваныя адзінкі зместу фарміравання моўнага кампанента; моўныя адзінкі зместу фарміравання нацыянальна-культурнага кампанента; моўныя адзінкі зместу фарміравання міжкультурнага кампанента [3, с. 9–10].

Вядома, што кампетэнцыя, у прыватнасці, лінгвакультуралагічная кампетэнцыя, фарміруецца і праяўляецца ў дзейнасці. Дзейнасць, у сваю чаргу, уключае ў сябе асобныя дзеянні, якія выражаюцца ў форме задання.

Аднак недастаткова прапанаваць вучням заданне, патрэбна паклапаціцца пра тое, каб яно было асобна афарбавана, мела адносіны да інтарэсаў, праблем, патрэбаў вучняў [5, с. 221].

Адным з дзейных сродкаў, які падахвочвае да дзейнасці, з’яўляецца патрэба ў творчасці. У сучаснай псіхалогіі і педагогіцы пад творчасцю вучняў разумеюць дзейнасць, у працэсе якой адкрываецца ці ствараецца нешта новае для іх саміх. Важна адзначыць, што адметнай прыкметай творчай дзейнасці вучняў з’яўляецца суб’ектыўная навізна прадукта дзейнасці [4, с. 80–82].

Прадукт дзейнасці мае два складнікі: знешні (матэрыялізаваны прадукт) і ўнутраны (асобныя якасці). Знешняму матэрыялізаванаму прадукту вучняў адпавядаюць унутраныя прадукты [5, с. 130].

Пры адборы творчых заданняў кіруемся прынцыпамі навізны, адпаведнасці зместу вучэбнага матэрыялу, нагляднасці і займальнасці.

Намі быў распрацаваны комплекс творчых заданняў, які ўключае заданні моўнага, нацыянальна-культурнага і міжкультурнага кампанентаў лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі. Гэтыя заданні выкарыстоўваем на розных этапах урока.

Так, у 5 класе пры вывучэнні тэмы “Сінонімы. Антонімы” на этапе падрыхтоўкі вучняў да работы з мэтай матывацыі і актуалізацыі іх суб’ектнага вопыту прапануем творчае заданне “Асацыяцыя”, якое дапамагае знайсці сувязь паміж малюнкамі і вызначыць тэму ўрока. На этапе замацавання ведаў з мэтай стварэння ўмоў для выяўлення вучнямі індыўдуальных спосабаў замацавання вывучанага матэрыялу – творчае заданне “Творчая лабараторыя” (“Святочны стол”, лялька “Масленка”, “Прыгатуем бліны (матэматычная лабараторыя)” і інш.

У 6 класе пры вывучэнні тэмы “Род, лік, склон назоўнікаў” на этапе падрыхтоўкі вучняў да работы выкарыстоўваем творчае заданне з выкарыстаннем нацыянальна маркіраваных адзінак “Скрэбл”. Літары для “скрэбла”: о, к, л, р, а, я, с, д, т, в, а, ы, е, н, з, б, д, і, п, м, у, ц (святкаванне, Раство, каляднік, куцця, Каляды, нараджэнне, збавенне і інш.).

Вучні выказваюць суджэнні, ідэі, тым самым падыходзяць да самастойнага вызначэння тэмы і мэты ўрока.

На этапе падагульнення ведаў з мэтай забеспячэння фарміравання ў вучняў абагульненых паняццяў прымяняем творчае заданне са словамі рэалій культуры “Заданне на засыпку”. Вучні выбіраюць з прапанаваных слоў назвы беларускіх страў, тлумачаць лексічнае значэнне слова, складаюць дыялог на тэму “Любімая страва”:

Дранікі, драбіны, клець, клёцкі, мачанка, маланка, бабка, пацеркі, зацірка, сажалка, верашчака.

Вучні, выконваючы творчае заданне, узбагачаюць веды пра нацыянальна маркіраваныя адзінкі, рэаліі матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў, вучацца выкарыстоўваць іх у маўленні.

Пры вывучэнні ў 7 класе тэмы “Дзеяслоў як самастойная частіна мовы” на этапе тлумачэння новага матэрыялу з мэтай забеспячэння ўсведамлення вучнямі сваіх спосабаў распрацоўкі вучэбнай інфармацыі выкарыстоўваем творчае заданне для фарміравання міжкультурнага кампанента “Падарунак”. Вучні падбіраюць да слоў-“падарункаў” беларускія адпаведнікі, вызначаюць загадку-пытанне: З якой мовы запазычаны прапанаваныя словы? Затым складаюць невялікі тэкст з выкарыстаннем запазычанага слова і дзеясловаў:

Кавалерыя –... (конніца), бар’ер –... (перашкода), афіша –... (аб’ява), манускрыпт –... (рукапіс), аратар –... (прамоўца), магія –... (чарадзейства), кампетэнцыя –... (дасведчанасць), прэзент –... (падарунак), мемуары –... (успаміны).

На этапе замацавання ведаў з мэтай стварэння ўмоў для выяўлення вучнямі індыўдуальных спосабаў замацавання вывучанага матэрыялу прымяняем творчае заданне “Лексічны трэнажор”. Вучні ў групах складаюць са слоў-сімвалаў нацыянальнай культуры (бусел, зубр, васілёк і інш.) лексічны трэнажор, падбіраюць сувязі па значэнні слова, утвараюць дзеяслоўныя словазлучэнні. Кожная група складае свій тэкст з выкарыстаннем дзеясловаў:

Рода-відавья сувязі:

Бусел – вялікая пералётная птушка з доўгай прамой чырвонай дзюбай і высокімі чырвонымі нагамі.

Роднасныя сувязі: буслянё, бусліха, буслік, буславанне.

Сінанімічныя сувязі: бацяя.

Словазлучэнні: ляціць у вырай, будзе гнёзды і інш.

Вучні, працуючы з прапанаванымі заданнямі, праводзяць даследаванне задання, асэнсоўваюць, запамінаюць матэрыял, вучацца лагічна, змястоўна адказваць на пастаўленыя пытанні.

У 8 класе пры вывучэнні тэмы “Аднародныя члены сказа, знакі прыпынку” на этапе тлумачэння новага матэрыялу з мэтай забеспячэння ўсведамлення вучнямі сваіх спосабаў распрацоўкі вучэбнай інфармацыі выкарыстоўваем творчае заданне для фарміравання нацыянальна-культурнага кампанента “Узнаві пры дапамозе малюнкаў”. Вучні знаёмяцца з тэкстам культурнага характару, аднаўляюць пры дапамозе малюнкаў прапушчаныя часткі або словы, знаходзяць сказы з аднароднымі членамі, тлумачаць пастаноўку знакаў прыпынку, ствараюць уласны тэкст пра прапанаванае свята:

На наступны дзень пасля пачатку Каляд па вёсцы пачыналі хадзіць

(калядоўшчыкі –

дзеці 12–14 гадоў). Яны развучвалі песні, рабілі касцюмы, у тым ліку галоўны –

(касцюм

Казы). Майстравалі таксама рытуальную (зорку) з васьмі або дванаццацю прамянямі, свечкамі і абразком, якую насілі перад сабой ад хаты да хаты. У групе з пяці-сямі чалавек абавязкова

былі і (механоша (насіў мяшок з падарункамі), і музыкі, і спевакі, і Цыган, і Каза. У кожным доме разыгрывалі сцэнка: Каза раптам “памірала”, а падчас раздачы падарункаў зноў “ажывала”, сімвалізуючы нараджэнне новага года. Галоўнага калядоўшчыка называлі “Пачынальнікам”. Ён нёс

зорку, пачынаў спяваць вітанні ў гонар

(гаспадароў) і вёў з імі перамовы, каб усю кампанію

пусцілі ў (дом).

Вучні, выконваючы такое творчае заданне, узбагачаюць веды пра нацыянальную культуру, выпрацоўваюць уменне здабываць з тэкстаў культурнага характару інфармацыю, карыстацца ёю пры стварэнні ўласных выказванняў.

Пры вывучэнні ў 9 класе тэмы “Дыялог. Знакі прыпынку пры ім” на этапе замацавання ведаў з мэтай стварэння ўмоў для выяўлення вучнямі індывідуальных спосабаў замацавання вывучанага матэрыялу выкарыстоўваем творчае заданне для фарміравання міжнацыянальнага кампанента лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі “Размяркуй, дапоўні”. Вучні вызначаюць, у культуры якіх краін прыняты прапанаваныя формы звароту да жанчыны, дапаўняюць заданне сваімі прыкладамі: пані – Польшча, місіс – Англія, Амерыка, донна – Італія, сеньёра – Іспанія, мадам – Францыя, фрау – Германія, спадарыня – Беларусь. Складаюць дыялог, захоўваючы патрэбныя знакі прыпынку. Гэтае заданне вучні выконваюць у класе. Мы таксама прапануем выканаць яго з выкарыстаннем сервіса LearningApps.

На этапе інфармацыі пра дамашняе заданне для забеспячэння разумення вучнямі зместу і спосабаў яго выканання выкарыстоўваем розныя творчыя заданні для фарміравання моўнага, нацыянальна-культурнага і міжкультурнага кампанента лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі. Такія заданні вучні падбіраюць і выконваюць з улікам індывідуальных магчымасцей. У 5–7 класах абавязкова тлумачым ход выканання, сутнасць задання. У 8–9 класах вучні выконваюць заданні ўжо самастойна, індывідуальна задаюць пытанні.

Вучням 5–9 класаў прапануем такія творчыя заданні, як “Біном фантазіі”, “Аўкцыён ідэй”, “Помнік слову”, “Свята-загадка” і інш.

Заданне “Біном фантазіі” складаецца з двух слоў, паміж якімі няма нічога агульнага. Адно слова павінна быць лінгвістычным паняццем, а другое – назвай рэальнай культуры (напрыклад, пыталынік – куфар, клічнік – батлейка і інш.). Вучні ствараюць апавяданне ці казку, выкарыстоўваючы любы “біном”.

У заданні “Аўкцыён ідэй” вучням неабходна знайсці афарыстычныя выказванні (“Дум не скуеш ланцугамі” (Я. Купала) і інш.), вызначыць тэму і асноўную думку гэтага выказвання, выказаць свае думкі ў невялікім тэксце-разважанні.

У заданні “Помнік слову” вучні ўяўляюць сябе скульптарамі і ствараюць славесны помнік слову-сімвалу нацыянальнай культуры.

Такія творчыя заданні садзейнічаюць развіццю творчага патэнцыялу, творчай дзейнасці, стымулююць цікавасць вучняў да прадмета.

Такім чынам, распрацаваўшы комплекс творчых заданняў з улікам прынцыпаў навізны, адпаведнасці зместу вучэбнага матэрыялу, нагляднасці і займальнасці, прыходзім да высновы, што сістэматычнае і мэтанакіраванае ўжыванне творчых заданняў на ўроках беларускай мовы спрыяе фарміраванню кампанентаў лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі вучняў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Абабурка, М. В. Лінгвакультуралогія: вучэбна-метадычныя матэрыялы : у 2 ч. Ч. 1 / М. В. Абабурка. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 139 с.
2. Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце “Беларуская мова” для VIII класаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання, зацв. пастановай М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, 27 июля 2017 г., № 91 [Электронны рэсурс] // Нацыянальны образовательный портал. – Режим доступа: https://adu.by/images/2017/08/up_Bel_mova_5-7kl.pdf. – Дата доступа : 12.11.2019.
3. Зелянко, В. У. Методыка навучання беларускай мове на аснове лінгвакультуралагічнага падыходу (10–11 класы) : аўтарэф. дыс. ... кан. пед. навук: 13.00.02 [Электронны рэсурс] / В. У. Зелянко ; НМУ “Нацыянальны інстытут адукацыі”. – Мінск, 2010. – Режим доступа: https://revolution.allbest.ru/pedagogics/01006949_0.html. – Дата доступа: 12.11.2019.
4. Рабочие материалы к Круглому столу «Воспитание, обучение, развитие в контексте культурно-исторической концепции Л. С. Выготского» // Словарь Л. С. Выготского. Под ред. А. А. Леонтьева / Е. Н. Высоцкая [и др.]. – Гомель, 2016. – 99 с.
5. Хуторской, А. В. Педагогика : учебник для вузов. Стандарт третьего поколения / А. В. Хуторской. – СПб. : Питер, 2019. – 608 с. – (Серия “Учебник для вузов”).

References

1. Ababurka, M. V. Linguaculturology [Electronic resource]: educational and methodical materials: in 2 parts Part 1 / M. V. Ababurka. – Electron. data. – Mogilev : MSU named after AA Kuleshov, 2017. – 139 p. (In Beloruss).
2. Curriculum for the subject "Belarusian language" for VIII grades of general secondary education with Belarusian and Russian languages of instruction and education [Electronic resource]: approved. Resolution of the Ministry of Education of the Republic of Belarus, July 27, 2017, № 91 // National Educational Portal. – Access mode: https://adu.by/images/2017/08/up_Bel_mova_5-7kl.pdf. – Access date: 11/12/2019. (In Beloruss).
3. Zelyanko, V. V. Methods of teaching the Belarusian language on the basis of linguistic and cultural approach (grades 10–11): author's ref. dis. ... Can. ped. Sciences: 13.00.02 [Electronic resource] / V. U. Zelyanko; N MU “National Institute of Education”. – Minsk, 2010. – Access mode: https://revolution.allbest.ru/pedagogics/01006949_0.html. Access date: 11/12/2019. (In Beloruss).
4. Working materials for the round table “Education, training, development in the context of the cultural and historical concept of L. S. Vygotsky” // Dictionary of L. S. Vygotsky. Ed. A. A. Leontyeva / E. N. Vysotskaya [and others]. – Gomel, 2016. – 99 p. (In Russ).
5. Khutorskoy, A. V. Pedagogy: Textbook for universities. Third generation standard / A. V. Khutorskoy. – SPb. : Peter, 2019. – 608 p. – (Series "Textbook for universities"). (In Russ).

УДК 378.015.31 : 124.51

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ В СОДЕРЖАНИИ ОБРАЗОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН

С. В. Ясечко

преподаватель кафедры истории и обществоведческих дисциплин
Мозырского государственного педагогического университета имени И. П. Шамякина,
г. Мозырь, Республика Беларусь
E-mail: snejana1003@gmail.com

В статье отражена специфика ценностных ориентаций в содержании образования некоторых дисциплин социально-гуманитарного блока; выделены векторы в направленности социально-гуманитарных дисциплин на формирование социально-личностных компетенций студентов в процессе образования. Подчеркнута особая роль философского знания в выявлении ценностных ориентаций студентов в социально-гуманитарных науках. Делается вывод о том что, все социально-гуманитарные дисциплины содержат в себе ценностные представления об основных сферах жизнедеятельности человека, тем самым способствуют формированию у студентов собственных мировоззренческих установок, ценностных позиций, комплекса социально-гуманитарных обстоятельств.

Ключевые слова: ценностные ориентации, ценности, социально-личностные компетенции, аксиология.

VALUE ORIENTATIONS IN THE CONTENT OF EDUCATION OF SOCIAL AND HUMANITARIAN DISCIPLINES

S. V. Yasechko

lecturer of the Department of History and Social Sciences
of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: snejana1003@gmail.com

The article reflects the specificity of value orientations in the content of education of some disciplines of some disciplines of the social and humanitarian block; the vectors in the focus of social and humanitarian disciplines on the formation of social and personal competencies of students in the educational process are identified. The special role of philosophical knowledge in

identifying the value orientations of students in the social sciences and the humanities is emphasized. It is concluded that all social and humanitarian disciplines contain value ideas about the main spheres of human life, thereby contributing to the formation of students' own worldview attitudes, value positions, a complex of social and humanitarian circumstances.

Key words: *value orientations, values, social and personal competencies, axiology.*

Введение. XX век вывел проблему осмысления ценностей человеческого бытия на первый план научного познания, ознаменовав тем самым современный, аксиологический этап развития науки. Обращение к ценностям – главная отличительная черта нашего времени, важнейший принцип государственной политики в области образования. Это находит свое непосредственное подтверждение в Концепции национальной безопасности РБ, утвержденной 9 ноября 2010 года. Одна из основных угроз национальной безопасности видится в утрате значительной частью граждан традиционных нравственных ценностей и ориентиров, а также изменение шкалы жизненных ценностей молодого поколения в сторону ослабления патриотизма и традиционных нравственных ценностей.

Приобщение студентов к духовным общечеловеческим и специфическим ценностям образования происходит на основе обобщения исследуемого исторического опыта цикла социально-гуманитарных наук. Социально-гуманитарные науки обладают огромным потенциалом по формированию ценностей и ценностных ориентаций будущего специалиста, являются средством развития личности, служат основой формирования ключевых компетенций, играют важную роль в формировании осознанного отношения личности к процессам самообразования и самосовершенствования.

Результаты исследования и их обсуждение. Проблема ценностей и ценностных ориентаций является предметом изучения ряда наук о человеке и обществе, в частности, философии, социологии, психологии, педагогике и других областей научного знания. Существуют различные подходы к определению ценности и ценностных ориентаций. Понятие «*ценностная ориентация*», определяется нами как сложный внутренний компонент в структуре становления личности, формирующийся в процессе осознанного восприятия ценности предметов и явлений окружающей жизни, определяющий направленность интересов и устремлений личности, а также ее будущую профессиональную деятельность и поведение в соответствии с принятой в обществе системой ценностей.

Обозначим ценностный компонент в содержании образования некоторых дисциплин социально-гуманитарного блока:

«*Социология*» – дисциплина, которая помогает студентам понять социальные явления и процессы, происходящие в данный момент в мире и белорусском обществе, исследует острые социальные проблемы неравенства, бедности и богатства, межнациональных, экономических и политических конфликтов [5].

Можно выделить несколько векторов в направленности социально-гуманитарных дисциплин на формирование социально-личностных компетенций студентов в процессе образования:

1) ориентация личности на статус в обществе (например, на занятиях по социологии студенты учатся анализировать свой социальный статус, видеть цивилизованные пути его повышения, взаимодействовать с представителями разных социальных слоёв);

2) ориентация личности на позицию в конкретной социальной группе (изучение социологии позволяет студентам осознать и скорректировать свои социальные роли);

3) ориентация личности на саморазвитие (например, в курсе психологии у студентов формируется понимание значимости личности, её самооценности; воспитываются такие качества, как целеустремлённость, ориентация на успех, конкурентоспособность, самокритичность, стремление к самореализации).

4) общая образованность и функциональная грамотность личности (студенты не только получают социальные знания, но и учатся их приобретать и применять на практике; это позволяет развивать свою личность вне организованного учебного процесса).

Социология непосредственно воздействует на процесс формирования активной жизненной и гражданской позиции студентов, их ценностных ориентаций, в том числе и профессиональных. Социология направлена на усвоение комплекса знаний, необходимых для практической деятельности, на овладение социологическими понятиями и категориями, которые отражают социальных процессы в обществе, на формирование навыков выбора эффективных управленческих решений. Социология для студентов может выступать в качестве моста между гуманитарными и специальными знаниями по профессии [3].

Социологический аспект понятия «ценность» раскрывается посредством таких ее свойств, как:

– вариативность, проявляющаяся в том, что ценность включает в себя не только должное (норму, императив), но и желаемое, связанное с добровольным выбором, душевным стремлением человека;

– цельность, выражающаяся в единой ментальности индивида, которая проявляется в его мировоззрении и мировосприятии, и, в конечном счете, определяет его поступки, действия и нормы поведения;

– саморазвитие, способствующее возникновению новых ценностных критериев, которые определяют смысл, стратегию целенаправленной деятельности и тем самым регулируют социальные взаимодействия, внутренне побуждая индивида к деятельности;

– ориентационность, т. к. она формирует идеалы и ориентирует человека в окружающем мире. В жизни современного общества ценности выполняют роль своеобразных «центров управления» поведением людей.

Следовательно, *ценность*, как социологическая категория, представляет собой обобщенные представления людей о целях и нормах своего поведения, воплощающие исторический опыт и концентрированно выражающие смысл культуры отдельного этноса и всего человечества. Система ценностей образует внутренний стержень культуры, духовную quintэссенцию потребностей и интересов индивидов и социальных общностей.

Основными целями социально-гуманитарной подготовки студентов выступают формирование и развитие социально-личностных компетенций, основанных на гуманитарных знаниях, эмоционально-ценностном и социально-творческом опыте и обеспечивающих решение и исполнение гражданских, социально-профессиональных, личностных задач и функций. В этой связи, *социально-личностные компетенции* рассматриваются как совокупность компетенций, относящихся к человеку как к личности и к взаимодействию с другими людьми.

Курс «социология» направлен на усвоение комплекса социологических знаний, необходимых для практической деятельности, на овладение социологическими понятиями и категориями, которые отражают социальные и социально-экономические процессы в обществе, на формирование навыков эффективных управленческих решений [2].

Изучение следующей дисциплины «*политологии*» должно способствовать приобретению студентами следующих социально-личностных ценностей: гражданственности и патриотизма, социального взаимодействия, коммуникации, самосовершенствования, критического мышления, умения работать в команде (в коллективе), проектирования и прогнозирования, самостоятельности, ответственности, умения постоянно повышать свою квалификацию. А также способствует выработке социально-политических компетенций: аргументировать свою политическую позицию; анализировать конкретные политические процессы в современном мире и Республике Беларусь; применять политологические знания к решению профессиональных проблем, воспитать лидерские качества, воспитывать стремление к достойному выполнению гражданского долга и др.

Продекларированы следующие цели преподавания дисциплины «политология»: формирование личности студента как гражданина, политически образованного, с развитым политическим мышлением; формирование социально ориентированных ценностей, культуры рационального политического выбора; развитие прочной базы политических знаний на основе изучения достижений мировой и национальной политической мысли. Задачами изучения данной дисциплины являются: усвоение студентами основных политологических понятий; формирование устойчивого интереса к общественно-политическим проблемам; формирование способности ориентации в политических процессах международного и национального характера; утверждение активной жизненной позиции; формирование навыков принятия управленческих решений [6].

Одним из способов повысить ответственность студентов является правовое образование. Правовые знания помогают формированию правовых поведенческих установок. Многие студенты считают, что освоение правовых знаний возможно только при проведении специальных занятий в вузе. Повышению правовой культуры студентов, формированию такой компетенции, как правовая грамотность способствует курс «*основы права*».

Социальная практика показывает, что правовые знания, являясь интегративным компонентом образовательной подготовки студентов, тем не менее, не являются приоритетной ценностью. Незнание права, правовых последствий своих действий и поступков как в будущей профессиональной деятельности, так и в личной жизни, способствует формированию у студентов правового нигилизма, приводит к росту различных девиаций. Отношение студентов к праву осложнены стереотипом сложности правовых проблем, из некоторой «элитарности» и доступности пониманию только узкому кругу правовых специалистов.

«*Психология*» как учебная дисциплина изучает факты, закономерности и механизмы психики. Она также способствует формированию социально-личностных компетенций у студентов, изучающих её. Для студентов эта наука значима тем, что она занимается изучением и описанием познавательных процессов. При описании познавательных процессов показано значение каждого из них для понимания психических явлений, определяющих деятельность личности [4]. Знание основ психологии способно у студентов повлиять на формирование таких ценностных ориентаций, как: обладание способностью к межличностным коммуникациям, способность к социальному взаимодействию; владение навыками здоровьезбережения, способность к критике, умение работать в команде, сотрудничество с другими людьми.

Особая роль в выявлении ценностных ориентаций в социально-гуманитарных науках отводится *философии*. Философское учение о природе ценностей, их структуре и месте в жизнедеятельности человека называется *аксиологией*. Ценность - это понятие, указывающее на человеческую, социальную и культурную значимость определенных явлений и предметов деятельности. Ценность является особым типом мировоззренческой ориентации человека, представлениями, которые сложились в той или иной культуре об идеале, нравственности, доброте, красоте, гуманизме, свободе, счастье, чести и т. д. Любые события и явления в природе, обществе, жизни индивида воспринимаются им не только с помощью научно обоснованных теорий, но и пропускаясь через призму собственного отношения к ним.

Ценностный компонент в программе по философии направлен на формирование и развитие основных общекультурных компетенций: 1) понимание и анализ мировоззренческих, социально и лично значимых философских проблем; 2) знание основных положений и методов социальных, гуманитарных и экономических наук, способен использовать их при решении социальных и профессиональных задач и способен анализировать социально-значимые проблемы и процессы; 3) понимание и соблюдение базовых ценностей культуры, гражданственности и гуманизма; 4) осознание сущности и значения информации в развитии современного общества.

Базовые компетенции всех социально-гуманитарных дисциплин содержат в себе ценностные ориентации и представления об основных сферах жизнедеятельности человека. И поскольку выбор концепции образования зависит от доминирующих ценностно-мировоззренческих установок, многообразия духовных потребностей общества, современные образовательные стандарты, определяемые на основе Государственной концепции образования и построенные исходя из методологии компетентного подхода, содержат в себе аксиологический компонент, представленный в виде ценностных ориентаций, установок, которые должны быть сформированы у будущих профессионалов в процессе обучения в вузе.

Проведенный анализ показал, что ценностные ориентации профессиональной подготовки достаточно отчетливо представлены в базовых компетенциях тем или иным образом: ценностно-смысловой ориентацией (понимание ценности культуры, науки, производства, рационального потребления, осознание социальной значимости своей будущей профессии, высокая мотивация к выполнению профессиональной деятельности); саморазвитием и самосовершенствованием (способность к познавательной деятельности; осознание необходимости, потребности и способности учиться; стремление к саморазвитию, повышению своей квалификации и мастерства; умение критически оценивать свои достоинства и недостатки, намечать пути и выбирать средства развития достоинств и устранения недостатков, готовность критически переосмысливать накопленный опыт, изменять при необходимости профиль своей профессиональной деятельности); социальным взаимодействием (способность использования эмоциональных и волевых особенностей психики личности, готовность к сотрудничеству; толерантность, умение погашать конфликты, способность к социальной адаптации, коммуникативность).

Таким образом, дисциплины социально-гуманитарного цикла способствуют формированию личности студента критически анализирующего прошлое и современность, сознательно ориентирующегося на основе приобретённых знаний в современном социокультурном пространстве и способного к самореализации в условиях многомерных отношений и взаимодействия с другими людьми.

Блок социально-гуманитарных дисциплин формирует будущего специалиста как рефлексирующего субъекта профессиональной деятельности, которому свойственны:

- большая готовность к смене квалификации и места работы (Н. Г. Багдасарьян);
- способность не только присваивать мир предметов и идей, но и производить их, преобразовывать, созидать новые (В. В. Пустовойтов);
- осознание ответственности за результаты своей деятельности, стремление определиться, выбрать путь развития своего «я»;
- способность, с одной стороны, к рефлексии, потребность в ней как принятыми целями, а с другой – к самоограничению, к «осознанию пределов собственной несвободы» (В. А. Сластенин);
- «интегративная активность», предполагающая активную позицию будущего специалиста в соответствии с потребностями рынка труда и своими собственными интересами (К. А. Абульханова-Славинская);
- обладание важнейшими индивидуальными процессуальными характеристиками (разносторонность знаний и умений, самостоятельность, творческий потенциал, уникальность), которые стимулируют стремление к взаимодействию, сотрудничеству, общению (В. А. Сластенин) [1].

Изучение социально-гуманитарных дисциплин в рамках образовательного процесса высшей школы может быть представлено как некая стратегия, которая реализуется на основе специфических для этого процесса принципов. В их число наряду с общепринятыми (научность, связь образования с жизнью, воспитания и развития, доступность) вошли:

- 1) непрерывность образования, предполагающая единство всех этапов формирования профессиональной мобильности будущих специалистов при изучении гуманитарных дисциплин;
- 2) системности в формировании мировоззренческих взглядов студентов;
- 3) гуманизации, проявляющейся в гуманистической направленности подготовки будущих специалистов, раскрытии личностного потенциала студентов;
- 4) динамичности, выражающейся в постоянном предвидении новых тенденций и изменений в будущей профессиональной деятельности, а также потребностей рынка труда;
- 5) индивидуализации, т. е. учёта интересов, склонностей и способностей студентов;
- 6) межпредметных связей, предполагающих взаимосвязь предметов фундаментальной и гуманитарной подготовки [1, с. 89].

Как видно, дисциплины социально-гуманитарного цикла способствуют формированию личности студента, критически анализирующего прошлое и современность, сознательно ориентирующегося на основе приобретённых знаний в современном социокультурном пространстве и способного к самореализации в условиях многомерных отношений и взаимодействия с другими людьми.

Получение профессионального социально-гуманитарного образования позволяет овладеть не только массивом современных социальных технологий, но и выявить важнейшие ценности современной студенческой молодежи. Ценностные ориентации в содержании образования социально-гуманитарных дисциплин способствуют формированию у студента собственных мировоззренческих установок, ценностных позиций, комплекса социально-гуманитарных обстоятельств (социальных норм, общезначимых и групповых ценностей, представлений о единстве и целостности современного мира).

Заключение. На сегодняшний день переход общества к информационной цивилизации подрывает основной гуманистический потенциал образования - создать человеку ценностные ориентиры, нормативные границы, адаптирующие его в обществе. Избыточность и многовариантность информации, захлестывающей современного человека, создает проблему ценностной ориентации в этом многообразии. Сам же ценностный плюрализм, характерный для современного общества, лишает индивида опоры в виде устойчивых традиционных представлений, норм, ценностей, то есть тех духовных оснований человеческого существования в мире, за формирование и воспроизводство которых отвечает образование.

Список использованных источников

1. Бургин, М. С. Аксиологические аспекты научных теорий / М. С. Бургин, В. И. Кузнецов. – М., 1997. – 230 с.
2. Выжлецов, Г. П. Аксиология культуры / Г. П. Выжлецов. – СПб. : ЛБЗ., 1996. – 148 с.
3. Выжлецов, Г. П. Аксиология: становление и основные этапы развития / Г. П. Выжлецов // Социально-политический журнал. – 1996 – № 1. – С. 86–99.
4. Гаврилюк, В. В. Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации (поколенный подход) / В. В. Гаврилюк, Н. А. Трикоз. // Социс. – 2002. – № 1. – С. 96–105.
5. Скрипунова, Е. А. О предпочтениях городской молодёжи / Е. А. Скрипунова, А. А. Морозов // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 105–107.
6. Юлдашев, Л. Г. Теории ценности в социологии: вчера и сегодня / Л. Г. Юлдашев // Социологические исследования. – 2001. – № 7. – С. 146–149.

References

1. Burgin, M. S., Kuznetsov V., I. (1997). *Aksiologicheskie aspekty nauchnykh teoriy*. [Axiological aspects of scientific theories]. Moscow. 230 p. (In Russ).
2. Vyzhletsov, G. P. (1996). *Aksiologiya kul'tury*. [Axiology of culture]. St. Peterburg. 148 p. (In Russ).
3. Vyzhletsjv, G. P. (1996). *Aksiologiya: stanoveniye i etapy razvitiya*. [Axiology: formation and main stages of development. Socio-political journal]. 1, 86–89. (In Russ).
4. Gavrilyuk, V. V., Trikoz, N. A. (2002). *Dinamika tsennostnykh orientatsiy v period sotsial'noy transformatsii (pokolennyy podkhod)*. [Dynamics of value orientations during the period of social transformation (generational approach)]. 1, 96–105. (In Russ).
5. Skripunova, E. A., Morozov, A. A. (2001). *O predpochteniyakh gorodskoy molodezhi. Sotsiologicheskiye issledovaniya*. [On the preferences of urban youth. Sociological research]. 1, 105–107. (In Russ).
6. Yuldashev, L. G. (2001). *Teorii tsennosti v sotsiologii: vchera i segodnya. Sotsiologicheskiye issledovaniya*. [Value Theories in Sociology: yesterday and today. Sociological research]. 7, 146–149. (In Russ).

ЗМЕСТ

ТВОРЧАСЦЬ І ЛІТАРАТУРНА-ГРАМАДСКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ І. ШАМЯКІНА Ў КАНТЭКСЦЕ ХХ СТАГОДДЗЯ

<i>Шамякіна Т. І.</i> Фактары фарміравання творчай асобы Івана Шамякіна	3
<i>Шамякіна М. В.</i> Вобраз будучыні ў апавяданні Івана Шамякіна “Paradies auf Erden”	6
<i>Шамякіна С. В.</i> Локус горада ў рамане Івана Шамякіна “Атланты і карыятады”	10
<i>Коваль У. І.</i> “Самы дарагі мне чалавек...” (Прызнанні і характарыстыкі ў аповесці І. П. Шамякіна “Слаўся, Марыя!”)	13
<i>Мазуркевіч Л. М.</i> Саматычная лексіка ў мове рамана І. П. Шамякіна “Сэрца на далоні”	16
<i>Навіцкая В. В.</i> Мадэляванне рэчаіснасці 1990-х гадоў народным пісьменнікам Іванам Шамякіным	20
<i>Равінская С. В.</i> Творчаскае наследдзе І. Шамякіна як аб’ект сацыякультурнай дзейнасці бібліотек	23
<i>Солахаў А. В.</i> Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы ў мове рамана І. П. Шамякіна “Злая зорка”	25
<i>Шур В. В.</i> Малая радзіма ў кантэксце творчасці Івана Шамякіна	20

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

<i>Бароўская І. А.</i> Вобразна-выяўленчыя моўныя сродкі паэзіі для дзяцей Л. Пранчака пры разглядзе беларускай дзіцячай літаратуры	33
<i>Богданова Л. А., Кивилёва Е. А.</i> Предназначеніе мужчыны в семье (по роману Л. Н. Толстого «Анна Каренина»)	36
<i>Богданова Л. А., Михайлова Т. А.</i> «Обломовщина» – выдуманная характарыстыка Гончарова или реальная проблема общества?	39
<i>Дрозд Д. Я.</i> Міфалагічная аснова каравайнага абраду беларускага вяселля	42
<i>Жамойдзік Д. Е., Судыбор І. Л.</i> Цикл Анны Ахматовой «В царском селе» как поэтическое начало пушкинской темы	44
<i>Закирова Н. Н.</i> Международный телемост короленковедов	47
<i>Леська Л. П.</i> Міфапаэтычная мадэль – інструмент даследавання міфалагізму	52
<i>Морозова С. Н. К. И.</i> Чуковский о новой художественной реальности в произведениях И. В. Гете и ее влиянии на русскую литературу	56
<i>Муратова Е. Ю.</i> Марина Цветаева: становление личности поэта	60
<i>Нуждзіна Т. С.</i> Лёс паэтэсы ў святле мемуарна-эпістальнай факталогіі (на аснове матэрыялаў збору твораў Яўгеніі Янішчыц)	64
<i>Судыбор І. Л.</i> Тема России и революции в творчестве Ивана Бунина и Максима Горького: сравнительный анализ	67
<i>Сузько А. У.</i> Спецыфіка комплекснага асэнсавання гісторыі і сучаснасці ў беларускай прозе пачатку ХХІ стагоддзя	72
<i>Федоренка О. Б.</i> Літаратурна-художняя і крытычная рэцэпцыя образу козака-характэрыка	75
<i>Шарыфова С. Ш.</i> Жанровые особенности постмодернистских романов	79

МОВАЗНАЎСТВА

<i>Балаш Д. Б.</i> Спадчына: путь семантычнай эвалюцыі	83
<i>Богдановіч Л. А.</i> Изобразительные возможности звуковой стороны поэтического текста на примере употребления лингвистической терминологии	87
<i>Гурына Н. М.</i> Лінгвістычны баявік В. Марціновіча: мова пра мову	90
<i>Gutsko I.N., Sivchenko D.V.</i> The use of video materials in the process of teaching foreign languages	92
<i>Денисюк В. В.</i> Наказание в свете фразеологии украинского языка первой половины XVIII в. (на материале «Дневника» Якова Марковича)	94
<i>Дзігадзюк В. П.</i> Перадтэкставыя маркеры рэпрэзентацыі катэгорыі праспекцыі ў мастацкім тэксце	101

<i>Заблоцкая Ю. С.</i> Парэнтэтычныя канструкцыі ў функцыі рэмаркі (на прыкладзе мастацкіх твораў У. Караткевіча)	104
<i>Игнатъева Д. А., Мартыанова В. Н.</i> Из истории антропонимов Дебесского района Удмуртской Республики Российской Федерации	107
<i>Кавалёва А. В., Юдзянкова А. В.</i> Моўныя адметнасці казак Мазырскага Палесся	111
<i>Кузьміч У. В.</i> Тэкст літаратурнай пародыі як дыскурс	113
<i>Кураш С. Б., Ранчинская Ю. В.</i> Суппозитивные автометафоры с семантикой отрицания в русской поэтической речи	116
<i>Петрушэўская Ю. А.</i> Нацыянальныя варыянты структурнай мадэлі беларускіх аналагаў універсальных прыказак	119
<i>Печко Д. М.</i> Статические пространственные отношения в английском и русском языках (на материале художественных произведений)	123
<i>Прохоренко Л. В.</i> Метафора как средство показа внутреннего состояния души героев (на материале оригинала и перевода романа И. Мележа «Люди на болоте»)	127
<i>Сергушкова О. В.</i> Роль восклицательных предложений в текстах художественных произведений И. С. Тургенева	131
<i>Слівец В. Р.</i> Устарэлыя тапонімы ў анамастыконе мастацка-біяграфічных твораў Віктара Карамазава	135
<i>Старасценка Т. Я.</i> Эксплікацыя персанажных модусаў аўктарыяльнага наратыву Вячаслава Адамчыка	139
<i>Супрынович О. Е.</i> Интернационализмы в составе белорусских и немецких лексических параллелей	142
<i>Taletskaia T. N., Nakami A.</i> Pragmatisches Bild der Funktionsweise von Gallizismen im Deutschen	147
<i>Татарінова Т. И., Фірсова Е. М.</i> Лексическое отражение концепта «время» в поэме А. А. Вознесенского «Лонжюмо»	151
<i>Татарінова Т. И., Юдина А. С.</i> Textoобразующая роль временных форм глагола в повести А. С. Пушкина «Капитанская дочка»	153
<i>Фан Юань, Ван Юйхун</i> Типология причинно-следственных отношений в русском и китайском языках: теоретические основы и методологические принципы исследования	157
<i>Холяк Е. И.</i> Любить себя – любить друга: к истокам семантики русского выражения	160
<i>Цеплякова А. Д.</i> Граматычныя відазмяненні ў маўленні крылатых выразаў з іншамоўных крыніц	164
<i>Чайка Н. У.</i> Механізмы функцыянавання сінтаксічных дэрыватаў у беларускай мове	168
<i>Юдзянкова Г. В., Струкаў В. В.</i> Моўная асоба палешука ў казачным эпасе Мазырскага Палесся	171
<i>Ючко О. Л.</i> Об оценочных энантиосемичных обращениях в текстах разных типов	173
<i>Яблонская О. Г., Новик В. В.</i> Семантико-прагматический аспект перевода фразеологизмов	176

ПЕДАГОГІКА, ГІСТОРЫЯ, КУЛЬТУРА

<i>Ахраменко П. Е., Митрахович М. А.</i> Обучение рассказыванию как элемент развития связной речи детей старшего дошкольного возраста	179
<i>Барысенка В. Я., Каваленка В. А.</i> Уплыў загадак на фарміраванне выразнага чытання ў пачатковай школе	181
<i>Барысенка Н. А., Барысенка Ж. М.</i> Змест і форма мастацкага твора як сродак фарміравання чытацкай самастойнасці малодшых школьнікаў	184
<i>Будевіч И. П.</i> Формирование читательских компетенций учащихся посредством использования эффективных стратегий работы с текстом	188
<i>Дамасевіч В. А.</i> Выкарыстанне тэхналогіі рознаўзроўневага навучання ў рухомах групах як сродак актывізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў на ўроках беларускай мовы	191
<i>Дриндель Т. С., Дворак В. Н.</i> Развитие эмоционального интеллекта детей старшего дошкольного возраста	194
<i>Кадол Ф. В.</i> Методологическая структура развития чувства чести и личного достоинства обучающихся	197
<i>Ковалевская А. А.</i> Университет как движущая сила цифровой трансформации педагогов и студентов	201

<i>Колбшышева С. И.</i> Национальный киносегмент в художественно-эстетическом образовании: зеркало культурной идентичности	204
<i>Куриленко К. С., Дворак В. Н.</i> Агрессивное поведение в спорте	207
<i>Лис С. А.</i> Использование эвристических методов обучения для формирования коммуникативной компетенции учащихся на уроках русского языка	209
<i>Орлова В. Ф.</i> Логико-смысловые модели как эффективное средство формирования коммуникативной компетенции при обучении иностранному языку	213
<i>Попчанка Г. А., Шчэрбін М. М.</i> Язэп Руцкі: палеміст і рэфарматар	215
<i>Рогова Ю. В.</i> Формирование межкультурной и коммуникативной компетенций посредством использования аутентичных текстов в процессе языковой подготовки	219
<i>Смирнова Е. Д.</i> Повседневность христианского Запада в источниках	222
<i>Смирнова Е. Д.</i> Форменная одежда средневековых сословий	226
<i>Смирнова Е. Д., Рогач С. А.</i> Протофеминистские взгляды Кристины Пизанской	230
<i>Филимонова С. В.</i> Формирование духовно-нравственной культуры учащихся на основе культурологической составляющей учебных предметов гуманитарного цикла и обширной внеурочной деятельности	235
<i>Чечко Т. Н.</i> Факторы проектирования образовательного дискурса будущих учителей-филологов	238
<i>Шчэрбін М. М.</i> Ідэі грамадзянска-патрыятычнага выхавання ў старажытнай беларускай літаратуры	241
<i>Щур С. Н.</i> Обеспечение дисциплины в образовательной среде как важный компонент воспитательной работы с молодёжью	244
<i>Юрис С. А., Юрис Т. А.</i> Сохранение исторической памяти о победе в архитектурных формах	247
<i>Яраш Т. Л.</i> Выкарыстанне творчых заданняў на ўроках беларускай мовы для фарміравання лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі вучняў на II ступені агульнай сярэдняй адукацыі	250
<i>Ясечко С. В.</i> Ценностные ориентации в содержании образования социально-гуманитарных дисциплин	253